ISMA University
of Applied Sciences

LEGAL STANDARDS FOR ENSURING THE RECONSTRUCTION OF POST-WAR UKRAINE AMIDST INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION

Scientific monograph

IZDEVNIECĪBA BALTIJA PUBLISHING
2024

Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes No 10 dated 29.10.2024;
by the Academic Council of Zaporizhzhia National University
according to the Minutes No 2 dated 24.10.2024

Reviewers:

Ahapova Olena, PhD in Law, Scientific Secretary at the Scientific Research Center of Independent Forensics (Ukraine);
Brynza Serhii, Dr. habil. (Law), Professor, Dean of the Faculty of Law, State University of Moldova (Republic of Moldova);
Botnaru Stela, PhD, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Law, State University of Moldova (Republic of Moldova);
Vikhliaiev Mykhailo, Doctor of Law, Professor, Director of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation (Ukraine);
Hrasis Yanis, PhD, Professor, Professor at the Faculty of Law, Riga Stradins University (Republic of Latvia);
Djakons Romans, Dr.sc.ing., Professor, Academician, Chairman of the Board of ISMA University of Applied Sciences (Republic of Latvia);
Kolomoiets Tetiana, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of Zaporizhzhia National University (Ukraine);
Orzechowski Marcin, Dr. habil., NAS Professor, Professor at the University of Szczecin (Republic of Poland);
Tylchyk Olha, Doctor of Law, Professor, Visiting Professor at the University of Barcelona (Kingdom of Spain).

Legal standards for ensuring the reconstruction of post-war Ukraine amidst integration into the European Union : scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2024. 596 p.

ISBN 978-9934-26-492-4

© ISMA University
of Applied Sciences, 2024

CONTENTS

SECTION 1. INTERNATIONAL AGREEMENTS AND MARKETING TOOLS AS A VECTOR FOR IMPROVING INTERNATIONAL AND NATIONAL ENVIRONMENTAL POLICY (Bilan O. V.) 1
1. International agreements and marketing tools as a vector for improving international environmental policy 2
2. International agreements and marketing tools as a vector for improving national environmental policy 10
SECTION 2. ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF THE REGULATION OF SOCIAL RELATIONS IN THE SPHERE OF THE USE OF WAR WASTE FOR THE RECONSTRUCTION OF POST-WAR UKRAINE (Blinova H. O., Potip M. M., Piddubna H. V.) 17
1. Legal regulation of the use of war waste as a resource for infrastructure restoration: domestic and foreign experience 18
2. Terminological aspects of defining the meaning of the concept of “waste of war” in national legislation 20
3. Classification of types of war waste and organizational and legal support for their processing 23
4. Legal regulation of the activities of local self-government bodies in the field of disposal of war waste 27
5. Informational and legal provision of war waste management 33
SECTION 3. THE GENESIS OF THE IDEA OF HUMAN DIGNITY IN THE LAW OF GERMANY AND FRANCE (Burdonosova M. A.) 45
1. Formation of ideas about human dignity in German law 47
2. Development of the idea of human dignity in French law 52
SECTION 4. PROTECTION OF THE RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT DURING ARMED CONFLICTS (Volkova Yu. A.) 63
1. International humanitarian law 65
2. International Law of the Environment 70
3. International law in the field of human rights 73
4. Environmental justice 74
SECTION 5. UKRAINE'S MARITIME ACTIVITIES IN THE FIELD OF MARINE ENVIRONMENT PROTECTION AS A CONDITION FOR EU MEMBERSHIP (Ivanova A. V., Kostyria O. V.) 91
1. Activities of international organisations on maritime safety and protection of the marine environment 92
2. International legal standards in the field of marine environment protection and their implementation in national practice 99

3. Topical issues of EU cooperation with coastal countries
and information exchange on the prevention of ocean pollution 105
SECTION 6. REGULATING THE PRINCIPLES OF GENDER-
BALANCED LEADERSHIP IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
AS PART OF PRIORITY ACTIONS TO IMPLEMENT THE POST-WAR
RECONSTRUCTION PLAN OF UKRAINE (Kolomoiets T. O.)..... 120
1. Ukrainian legislation: does it really guarantee equal opportunities
for leadership in higher education institutions? 122
2. “Tools” for gender-balanced leadership in higher education institutions
and a possible model for regulating the principles of their use 124
SECTION 7. HUMANITARIAN (ANTHROPOLOGICAL) TURN
TO MISSING PERSONS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW
IN UKRAINE (Kolpakov V.) 135
1. Ontology of the humanitarian turn in the field of human rights
protection in the conditions of armed conflicts 137
2. Human rights standards in the conditions of armed conflicts 138
3. Subjects of ensuring the protection of the rights of persons who have
disappeared under special circumstances 143
SECTION 8. LEGAL REGULATION OF THE TRANSITION
TO MILITARY SECURITY IN THE POSTWAR PERIOD: A MODEL
OF EXPECTATIONS BASED ON UKRAINE'S EXPERIENCE
IN REPELLING ARMED AGGRESSION
(Komisarov O. G., Bardin E. V., Zavistovskji O. D.) 154
1. Forecast of the state policy in the field of national security
and defense of Ukraine in the postwar period 155
2. Legal and organizational principles of comprehensive defense
of the country as a baseline for transition to legal regulation
of military security in the postwar period 163
3. Measures of repulsing aggression, which were taken
by public authorities and military authorities before the war
and remain relevant in the post-war period 176
SECTION 9. IMPROVEMENT OF LEGAL SUPPORT
FOR THE PROTECTION OF CONFIDENTIAL INFORMATION
AND SECRET INFORMATION IN UKRAINE (Kravchenko O. M.).... 197
1. The state of legal support for the protection of confidential
information in Ukraine 198
2. Analysis of secret information in Ukraine 200
3. Improvement of regulatory and legal support for the protection
of confidential information and classified information in Ukraine 210

SECTION 10. THE INFLUENCE OF EUROPEAN DOCTRINES OF PUBLIC LAW ON THE FORMATION OF THE BUKOVINIAN SCHOOL OF LAW (1875–1940) (Krainii P. I., Toronchuck I. Z.) 222
1. Formation and development of public law at the Chernivtsi university in the Austrian period (1875–1918) 223
2. Public law at Chernivtsi university in the interwar period (1918–1940) 234
SECTION 11. AGGRESSION AS A RESULT IGNORING THE BASIC PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW (Kurinnyi Ye. V.) 245
1. Aggression as a consequence of violation of basic principles of international law 246
2. The aggressions of the late 20th and early 21st centuries and measures to restore the basic principles of international law 256
SECTION 12. THE RIGHT OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND ENERGY SAFETY (Leheza Yu. O.) 269
1. The system of rights of a private person 270
2. The right to environmental education in the system of individual rights 276
SECTION 13. ADMINISTRATIVE JURISDICTION AND TAX DISPUTES: PROBLEM ISSUES (Lohvyn A. V.) 287
1. Measures to ensure the claim. Application in certain tax disputes 288
2. Judicial control over the execution of decisions on securing a claim 300
SECTION 14. ISSUES OF LEGAL REGULATION AND CORRELATION OF STATE CONTROL AND SUPERVISION IN THE FIELD OF LOCAL SELF-GOVERNMENT (Lialiuk O. Yu.) 315
1. Peculiarities of legal regulation of control and supervision in the field of local self-government 316
2. Problems of correlation of related legal categories of control and supervision and specifics of their regulation in legislation 320
SECTION 15. UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION: CHALLENGES, LEGAL REFORMS AND STRATEGIC PROSPECTS (Liashenko R. D.) 331
1. European integration: from idea to current challenges 331
2. The path to European integration through the adoption of legal reform in Ukraine 334
3. Current challenges and strategic prospects of Ukraine's European integration 337

SECTION 16. THE PHENOMENON OF TRANSIT ASSETS OF UKRAINE (Nikiforenko V. S.) 344
1. Historical background and missed opportunities 344
2. The phenomenon of cross-border transit assets 347
3. Global trends. Strategic decisions to develop Ukraine's transit potential..... 351
4. Prospects for the development of cross-border corridors through the territory of Ukraine. The impact of logistics on the development of its economy..... 354
SECTION 17. LEGAL STANDARDS OF UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION AND INTEGRATION INTO THE EU (Pokhylenko I. S., Akimov M. O.)..... 362
1. Literature review and methodological approaches to cultural heritage preservation..... 362
2. Impact of Russian aggression on Ukrainian cultural heritage..... 365
3. Harmonization of Ukrainian legislation with EU standards in the sphere of cultural heritage protection..... 370
SECTION 18. CONSTITUTIONAL DIMENSION OF EUROPEAN INTEGRATION (Ratushnyi S. M.)..... 376
1. The Concept of Constitutional Design of European Integration Relations: emergence and formation..... 376
2. The Supranational nature of European Constitutionalism and its features 382
3. Theory and practice of European constitutionalism as tools for solving the tasks of the European integration strategy of Ukraine 398
SECTION 19. AGREEMENTS AND MEDIATION INVOLVING MINORS (Svietlichnyi I. V., Svietlichna D. I., Svietlichna M. I.) 408
1. Negotiations, agreements, and mediation concerning minors..... 411
2. Restorative justice in crime prevention..... 423
SECTION 20. CONVENTION ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND PRACTICES OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: FEATURES AND PROBLEMS IN APPLICATION BY THE NATIONAL COURTS OF UKRAINE (Sinielnik R. V.) 432
1. The legal regime and peculiarities of the application of the practice of the ECHR and the European Convention in Ukraine in the consideration of civil cases by national courts..... 432

2. Legal principles and peculiarities of the application of the practice of the ECHR and the European Convention in Ukraine in the consideration of criminal proceedings by national courts 443
3. Problematic issues and prospects for the development of the practice of the ECHR and the European Convention in Ukraine 451
SECTION 21. ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE: THE ROLE OF RECONCILIATION OF THE PARTIES IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION (Slyvka M. M.) 463
1. The concept and socio-legal value of the reconciliation of the parties in the administrative judiciary of Ukraine 464
2. The purpose, tasks and functions of conciliation of the parties in administrative proceedings 469
SECTION 22. POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF POST-CONFLICT SETTLEMENT IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EURO-ATLANTIC COURSE (Somin S. V., Komashko V. V., Pikh N. S.) 479
1. International experience of ending regional conflicts and post-conflict settlement: lessons for Ukraine 480
2. Post-conflict settlement in Ukraine in the context of restoration of civil peace and harmony 491
SECTION 23. DOBROCHESNIST (INTEGRITY) AS A PRINCIPLE OF PUBLIC SERVICE: THE ESSENCE OF THE CONCEPT, NORMATIVE ENFORCEMENT UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES (Chechenko K. O.) 503
1. The concept of dobrochesnist (integrity) as a principle of public service 504
2. Normative consolidation of dobrochesnist (integrity) as a principle of public service in Ukraine 507
3. Foreign experience of normative consolidation and practice of implementation of dobrochesnist (integrity) as a principle of public service and directions of its borrowing for Ukraine 509
SECTION 24. ACTUAL ISSUES OF LAND PROTECTION FROM ILLEGAL CHANGE AND USE OF THE INTENDED PURPOSE WITH THE HELP OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (Shevchenko O. O.) 532
1. Overview of current problems in the field of compliance with the requirements for the use of land for its intended purpose 536
2. Analysis of available ways to protect land from illegal change and use for the intended purpose with the help of artificial intelligence ... 538

3. Application of leading information technologies and geo-information systems in the field of land protection using artificial intelligence methods 542
SECTION 25. DIGITALIZATION OF CUSTOMS PROCEDURES IN POST-WAR UKRAINE AS A PRIORITY DIRECTION FOR PREVENTING CORRUPTION IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION
(Shevchuk O. M., Babaieva O. V., Nima A. O.)..... 557
1. Corruption in the implementation of customs procedures as a threat to the implementation and observance of human rights and freedoms in the customs sphere in the conditions of European integration 559
2. Stages of development of legislation on digitalization of customs procedures in the conditions of the pre-war period of Ukraine..... 565
3. The legal nature of the development of legislation on the digitalization of customs authorities in the conditions of martial law and the prospects for its improvement in post-war Ukraine in the conditions of European integration..... 568

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-1

INTERNATIONAL AGREEMENTS AND MARKETING TOOLS AS A VECTOR FOR IMPROVING INTERNATIONAL AND NATIONAL ENVIRONMENTAL POLICY

Bilan O. V.

INTRODUCTION

Modern global challenges such as climate change, environmental degradation, and the depletion of natural resources demand urgent and coordinated action on an international scale. With the escalating threats of climate change and the environmental crisis, the international community has shown a strong interest in improving environmental conditions. This is reflected in the numerous international treaties, framework agreements, and conferences aimed at protecting natural resources and reducing the impact of human activities on climate change.

In the context of these efforts, questions arise regarding the effectiveness and impact of international environmental policy, as well as the potential of marketing strategies to promote and enhance its implementation. These initiatives create conditions for aligning efforts and opportunities in the global climate change context. A crucial aspect is the integration of marketing strategies to promote the realization of international environmental policies. The development and implementation of the "International Green Investment and Sustainable Development Program" could foster economic growth, ensure social equity, and reduce the negative environmental impact.

Funding innovation in environmental protection at the international level is critical to achieving sustainable development and improving the quality of life globally. Such innovations may involve the development of new technologies for clean energy production, efficient resource use, and the reduction of pollutant emissions.

Coordinated international efforts are key to reducing global pollution levels and preserving biodiversity. This includes joint programs for technology sharing, the implementation of environmentally sound production methods, and the development of standards to minimize environmental impact.

The objective of this article is to explore ways to improve international environmental policy and to formulate an international concept that harmonizes the economic interests of nations and companies with environmental goals.

1. International Agreements and Marketing Tools as a Vector for Improving International Environmental Policy

At major international conferences such as UNFCCC, CBD, and UNCCD, the focus is on developing strategies and mechanisms to combat climate change, conserve biodiversity, and prevent land degradation. For instance, the Paris Agreement, signed in 2015 under the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), outlines measures to reduce greenhouse gas emissions and adapt to climate change. A key element of this agreement is the establishment of the Green Climate Fund (GCF), which mobilizes funding for projects in developing countries. Other initiatives, such as the International Initiative for Sustainable Development Financing, aim to develop mechanisms for financing and investment to achieve the UN Sustainable Development Goals (SDGs).

The European Green Deal is another strategic initiative document by the European Union, targeting the transition to a carbon-neutral economy by 2050. This document outlines measures for reducing greenhouse gas emissions and enhancing resource sustainability through large-scale investments in clean technologies, energy efficiency, renewable energy, and infrastructure.

Marketing strategies can play a vital role in supporting these international agreements by raising public awareness, influencing consumer behavior, and promoting green technologies. The use of green marketing tools can drive demand for sustainable products and services, while corporate social responsibility (CSR) initiatives can align businesses with environmental goals, making them key partners in global environmental efforts. Integrating these strategies into national and international environmental policies is essential for creating a more sustainable and eco-conscious future.[1]

From a legal perspective, the European Green Deal functions as a set of regulatory mechanisms and legal frameworks that provide the foundation for implementing the strategic environmental goals outlined in the agreement. It encompasses a variety of legal instruments, such as regulations, directives, and decisions, developed and adopted at various levels of government and legislative processes within the European Union to enforce the measures envisaged by the Green Deal.[2]

---

[1] Зеркалов Д.В. Проблеми екології сталого розвитку: монографія. Київ : Основа, 2017. 430 с. Качурінер, В. Л. Стратегічні та планові інструменти регулювання екологічних питань у сфері виробництва в праві Європейського Союзу / В. Л. Качурінер // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 27. Т. 3. – С. 176–179.

[2] Сухарев С. Основи екології та охорони довкілля: Навчальний посібник/ Мін-во освіти і науки України, Ужгородський нац. ун-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 391 с.

One of the key aspects of the successful implementation of the European Green Deal is the active engagement of the public. This is important not only in terms of ensuring the legitimacy and support of the proposed measures but also as a mechanism for including various interest groups in the policy-making and decision-making processes. In this context, public consultations, discussions, and conferences act as tools to ensure broad public representation in shaping environmental policies and regulations.

Moreover, initiatives such as the International Initiative for Sustainable Development Financing play a crucial role in attracting investments in green technologies and projects under the European Green Deal. These investments serve not only as a financing mechanism but also as a means to stimulate economic growth and development focused on sustainability and reducing the negative impact on the environment.

A significant number of researchers are exploring the integration of marketing approaches into environmental policy and sustainable development. Philip Kotler and Herman Daly's book Marketing and Sustainable Development: Strategies, Methods, Approaches examines the potential of marketing in promoting sustainable development. Meanwhile, Green Marketing: Challenges and Opportunities for the New Marketing Age by John F. Marshall investigates how marketing can drive demand for products that have a lesser negative impact on the environment.[3]

Serhiy D. Babiy, Ph.D. in Economics, in his work *"Legal Aspects of Green Marketing,"* explores the legal challenges and opportunities for implementing green marketing in Ukraine. His research covers an analysis of international legal norms regarding environmental labeling and advertising, as well as issues related to consumer rights protection in the context of environmental policy.

O. H. Zubar, in his work *"Environmental Marketing: Strategies and Development Prospects in the Context of Globalization,"* analyzes the impact of globalization processes on environmental marketing and proposes development strategies for Ukrainian companies. For example, he examines the use of environmental certificates as a tool for enhancing competitiveness in the international market. In the article *"Sustainable Development and Environmental Marketing: Challenges and Opportunities for Ukraine,"* Zubar and T. V. Ivanova discuss the current challenges of sustainable development and the role of environmental marketing in overcoming them. They emphasize

[3] 2009/335/EC: Commission Decision of 20 April 2009 on technical guidelines for the establishment of the financial guarantee in accordance with Directive 2006/21/EC of the European Parliament and of the Council concerning the management of waste from extractive industries (notified under document number C(2009) 2798), Official Journal of the European Union L 101, 21.4.2009, p. 25–25.

the importance of implementing environmental standards in production and services, which could be a key factor in achieving sustainable development.

N. Yu. Husarova, in her study *"Environmental Marketing and Its Role in Shaping Environmental Law,"* analyzes the role of environmental marketing in forming environmental legislation and policy in Ukraine. She highlights that green marketing can raise environmental awareness among citizens and encourage the adoption of stricter environmental laws.

V. A. Shelekhov, in his work *"Economics of Natural Resource Use: Marketing Approaches,"* examines the marketing aspects of natural resource economics, including the influence of marketing strategies on environmental policy. He notes that effective resource management is only possible with the integration of environmental principles into business models. In the article *"Environmental Management and Marketing: Interrelations and Development Prospects,"* Shelekhov and I. M. Boyko analyze the connections between environmental management and marketing, offering prospects for further development. They stress the importance of collaboration between government bodies and businesses to achieve environmental goals.[4]

In the study *"Legal Aspects of Green Marketing in Ukraine,"* I. V. Sadova and O. V. Melnyk focus on the legal aspects of green marketing within the Ukrainian context. They analyze legislative initiatives that could support green marketing and suggest ways to improve them.

There are various international documents and initiatives aimed at fostering innovation and funding environmental protection projects that contribute to achieving global ecological goals. The *United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC, 1992)* is a foundational international treaty that sets the groundwork for further development of strategies and measures in the global fight against climate change. Under this convention, the *Kyoto Protocol (1997)* was adopted, establishing legally binding emission reduction targets for developed countries. The *Paris Agreement* focuses on a global approach to limiting the rise in global average temperature to 1.5–2°C above pre-industrial levels.[5]

The Convention on Biological Diversity (CBD, 1992) aims to conserve biodiversity, promote sustainable development, and ensure the fair and equitable sharing of benefits arising from the use of genetic resources. Its Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020, including the 20 Aichi Targets,

[4] Царенко О. Основи екології та економіка природокористування: Навч. посібн. для студ. вузів/ Олександр Царенко, Олександр Нєсвєтов, Микола Кадацький,. – 2-е вид., стереотипне. – Суми: Університетська книга, 2004. – 399 с.

[5] Основні наслідки екологічної кризи. Екологія життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eco live.com.ua/content/book/75 osnovn%D1%96nasl%D1%96dki ekolog%D1%96chno%D1%97-krizi.

focuses on reducing biodiversity loss, ensuring effective ecosystem management, and enhancing knowledge about biodiversity.

The United Nations Convention to Combat Desertification (UNCCD, 1994) is aimed at combating desertification and restoring degraded lands. Its primary goal is to implement integrated approaches to land management, ensuring the sustainable use and restoration of land resources.

The Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (2001) and the Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal (1989) are designed to reduce the production, use, and disposal of hazardous chemicals and waste. These conventions aim to protect human health and the environment from the harmful effects of toxic substances.[6]

International organizations, including the United Nations and its subdivisions, play a key role in formulating and implementing environmental policy at the global level. The United Nations Environment Programme (UNEP) is a leading source of authoritative information and recommendations on the state of the environment and the impact of human activities on it. UNEP coordinates global initiatives for the conservation of nature and resources.

The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) conducts scientific monitoring of climate change, its causes, and consequences. The findings of the IPCC are used to develop international agreements and strategies aimed at mitigating climate change, providing scientifically-based information for decision-making.

These international agreements and organizations operate in close connection, as climate change, biodiversity loss, desertification, and chemical pollution are interconnected issues. For instance, reducing greenhouse gas emissions (UNFCCC goal) helps mitigate climate change, which in turn supports biodiversity conservation (CBD goal) and prevents land degradation (UNCCD goal). Success in these areas also reduces chemical pollution (Stockholm and Basel Conventions' goals), creating a synergistic effect for global environmental sustainability.

The European Union, in particular, regulates environmental protection through the development of directives and regulations. For example, the Air Quality Directive sets standards and requirements for atmospheric pollution,

[6] 2009/335/EC: Commission Decision of 20 April 2009 on technical guidelines for the establishment of the financial guarantee in accordance with Directive 2006/21/EC of the European Parliament and of the Council concerning the management of waste from extractive industries (notified under document number C(2009) 2798), Official Journal of the European Union L 101, 21.4.2009, p. 25–25.

while the Water Framework Directive aims to ensure the protection and sustainable management of water resources.[7]

The World Health Organization (WHO) actively works to support and develop environmental standards to safeguard human health. This includes monitoring environmental pollution and providing recommendations to reduce its impact on public health.

Financial mechanisms, such as the Global Environment Facility (GEF) and the Green Climate Fund (GCF), provide financial support for environmental conservation projects and climate change adaptation. These funds help countries develop and implement green technologies and practices aimed at reducing emissions and conserving natural resources.

The Green Climate Fund (GCF) was established as a key instrument for financing projects to reduce greenhouse gas emissions and adapt to climate change in developing countries. It was officially created during the Paris Climate Conference in 2010, one of the pivotal agreements made to support developing nations in their efforts to mitigate climate change.

The main goal of the fund is to assist developing countries in adapting to the impacts of climate change and reducing their greenhouse gas emissions. This is crucial because many of these countries, despite contributing the least to climate change, are the most vulnerable to its effects.

The GCF operates through contributions from developed nations, which are the largest emitters of greenhouse gases, along with other donors. A significant portion of the funding is allocated to projects that reduce greenhouse gas emissions and promote the use of renewable energy. Additionally, the fund supports climate adaptation efforts, such as infrastructure projects designed to protect against natural disasters and the impacts of climate change.

Since its inception, the GCF has grown and expanded its operations, providing substantial financial support to countries in implementing green development and energy efficiency projects. In doing so, it has contributed to reducing the impact on climate change and fostering sustainable development worldwide.[8]

Supporting environmentally friendly businesses is a key aspect of developing a sustainable economy and preserving the environment. One way to provide financial backing for such enterprises is through international grants and funding from organizations like the Global Environment Facility (GEF) or the International Monetary Fund (IMF). These grants can be used

[7] Сухарев С. Основи екології та охорони довкілля: Навчальний посібник/ Мін-во освіти і науки України, Ужгородський нац. ун-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 391 с.

[8] Сухарев С. Основи екології та охорони довкілля: Навчальний посібник/ Мін-во освіти і науки України, Ужгородський нац. ун-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 391 с.

for developing and implementing green technologies, producing eco-friendly products, and fostering environmentally oriented innovations.

In terms of environmental responsibility and sustainable development, international standards play a crucial role in defining the requirements for business operations. For instance, the ISO 14001 standard establishes an environmental management system that helps companies reduce their environmental impact and adhere to sustainable development principles.

The integration of international treaties, conventions, and policies is a key component of addressing global environmental challenges. According to the Paris Agreement (2015) and the UN Framework Convention on Climate Change (1992), participating states are obligated to jointly establish international environmental protection standards, ensure the exchange of resources and expertise, and finance environmental security projects. International law, including the Convention on Biological Diversity (1992) and the Kyoto Protocol (1997), holds states accountable for fulfilling their commitments to environmental protection.[9]

Financing innovative projects and international coordination of efforts are essential conditions for achieving the Sustainable Development Goals established in UN General Assembly Resolution 70/1, "Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development." Participating states are expected to create green investment funds to finance projects aimed at reducing greenhouse gas emissions, developing renewable energy sources, and supporting eco-friendly technologies. Article 12 of the Paris Agreement emphasizes the need for transparency in financing and the effective use of funds.

The legal framework for green investment programs includes mechanisms for international accountability for failing to meet environmental commitments, which may be addressed through the International Court of Justice or arbitration procedures in accordance with international agreements. The program should consider legal flexibility to adapt to new challenges, particularly the emergence of new eco-friendly technologies, which may require adjustments to regulatory frameworks.[10]

International cooperation, as stated in the UN Charter and the Charter of Fundamental Rights of the European Union, is a key factor in overcoming environmental crises. States must actively exchange knowledge, technologies, and resources to ensure the effective implementation of joint projects.

---

[9] Царенко О. Основи екології та економіка природокористування: Навч. посібн. для студ. вузів/ Олександр Царенко, Олександр Нєсвєтов, Микола Кадацький,. – 2-е вид., стереотипне. – Суми: Університетська книга, 2004. – 399 с.

[10] Основні наслідки екологічної кризи. Екологія життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eco live.com.ua/content/book/75 osnovn%D1%96nasl%D1%96dki ekolog%D1%96chno%D1%97-krizi.

Thus, the integration of international treaties, coordinated international efforts, effective financial mechanisms, and innovative strategies are essential elements for ensuring sustainable development and protecting the environment[11].

Given the urgent environmental challenges facing the international community and the need for systemic measures to address them, the establishment and implementation of an International Green Investment and Sustainable Development Program is proposed. This program should become a key mechanism for legal, financial, technical, and advisory support for eco-oriented projects on a global scale, integrating them into national economies in accordance with existing international agreements and legal norms. The program will contribute to the formation of a unified legal framework for implementing the principles of sustainable development and will support states and entities in their efforts to adhere to environmental standards.

One of the main goals is to create a favorable environment for attracting investments that will promote the development of renewable energy sources, energy-efficient technologies, and the reduction of greenhouse gas emissions. Investments will be directed towards projects that meet environmental standards and international norms, particularly those outlined in the Paris Agreement and the UN Framework Convention on Climate Change.

The program aims to encourage enterprises to transition to a sustainable production model through financial and legal instruments. Specifically, it will ensure compliance by enterprises with international environmental standards and norms. Legal mechanisms will be established to monitor environmental management, which will help minimize harm to the environment.

The program will provide a legal and financial basis for international exchange of environmental technologies and knowledge. Participants in the program, including states, international organizations, and private investors, will be involved in co-financing eco-oriented projects that comply with the provisions of international agreements, such as the Kyoto Protocol and other relevant conventions.

The program should focus on achieving key sustainable development goals set by the UN. In particular, it will promote the achievement of goals in areas such as combating climate change, protecting biodiversity, and ensuring access to clean energy. This activity will be regulated by provisions of international legal acts, such as the Rio de Janeiro Declaration.

An important principle is the respect for the sovereignty of each participating state, while also ensuring that states fulfill their international

[11] Раціональне природокористування та заходи по охороні навколишнього середовища [Electronic resource]. – Access mode: http://studme.com.ua/115105134175/ekologiya/ratsionalnoe_prirodopolzova nie_mery_ohrane_okruzhayuschey_sredy.htm.

obligations in environmental protection. These obligations are formed based on international agreements such as the Paris Agreement and the Convention on Biological Diversity, and require states to adapt national legislation to international standards.

States and enterprises that cause environmental harm should bear legal and financial responsibility. The program will provide mechanisms for holding parties accountable through litigation or international arbitration procedures, including through an International Environmental Arbitration Court established based on international treaties.

The program provides special support for developing countries, offering them additional resources and technical assistance to achieve environmental sustainability. States with low levels of economic development will receive priority access to funds and technologies that align with the principles of international law.

All stages of project implementation, from financing to monitoring, should be open and transparent. This will be ensured through international oversight and the publication of project results in open access. International organizations will oversee compliance with international environmental standards.

A special Green Investment Fund will be established to finance environmental projects, composed of contributions from participating states, international organizations, and private investors. The program will provide financial stability and guarantees for investors, taking into account the provisions of international financial agreements.

It is necessary to create a register of projects that meet international environmental standards. This register will serve as a public monitoring tool, ensuring transparency and compliance of projects with sustainable development criteria.

All projects receiving funding under the Program will undergo independent evaluation for compliance with international standards of environmental sustainability. The results of the evaluation will be publicly available, ensuring accountability and transparency.

To stimulate private investments in environmental projects, an international insurance system will be introduced to protect investments from risks associated with political or economic instability in specific regions.

The possibility for investors to appeal to the International Environmental Arbitration Court in cases of breaches of obligations by states or other entities should be provided. Such arbitration will operate based on international treaties, such as the Washington Convention on the Settlement of Investment Disputes.

Participating states must implement the provisions of the Program into their national legal acts, adapting them to international environmental standards. This will ensure legal consistency and the possibility of resolving disputes at the national level.

The program should foresee the establishment of an international coordination council composed of representatives from the governments of participating countries, international organizations such as the UN, the Global Environment Facility (GEF), the World Bank, and the private sector. The main function of the council will be to ensure effective coordination of the efforts of all participants to achieve the environmental goals of the Program.

In the event of international or intergovernmental disputes regarding the fulfillment of obligations under the Program, parties may resort to arbitration or the International Court of Environmental Affairs. This will ensure effective conflict resolution and contribute to maintaining international stability.

2. International Agreements and Marketing Tools as a Vector for Improving National Environmental Policy

The environmental policy of any country is shaped by both internal and external factors, among which international agreements and standards hold an important place. In the case of Ukraine, which faces serious environmental challenges due to intensive industrial activity, insufficient funding for environmental initiatives, and challenges related to military actions in the eastern part of the country, international agreements and marketing tools can become powerful levers for shaping an effective environmental policy.

Ukraine is a participant in several key international environmental agreements that set the direction for the country's environmental policy. Among the most important are the Paris Agreement, the UN Framework Convention on Climate Change, the Kyoto Protocol, the Convention on Biological Diversity, and others. The significance of these agreements lies in their establishment of specific targets and obligations for participating countries in the areas of reducing greenhouse gas emissions, conserving biodiversity, rational use of natural resources, and adapting to climate change.

The Paris Agreement, signed in 2015, is one of the most significant global environmental initiatives that imposes obligations on Ukraine to reduce greenhouse gas emissions and develop national climate change plans. This encourages the country to implement clean technologies and energy modernization. Additionally, international agreements provide access to environmental financing and technological solutions that can be used to implement "green" projects in Ukraine.

Participation in such agreements also opens up opportunities for Ukraine to integrate into global markets for environmental goods and services, which,

in turn, will promote economic growth and reduce dependence on resource-intensive sectors. However, to achieve real results, it is essential to effectively implement the norms of these agreements into national legislation and ensure their enforcement at all levels of government.

Marketing plays a vital role in changing public attitudes and behaviors in the field of ecology. Environmental marketing encompasses a range of measures aimed at promoting eco-friendly products and technologies and fostering environmentally responsible behavior among citizens, businesses, and the government.

The effective use of environmental marketing tools can be a key factor in stimulating demand for "green" products and services in Ukraine. Green information campaigns will be necessary. To change population behavior, it is essential to raise environmental awareness through large-scale educational campaigns. These can include government programs aimed at promoting energy conservation, reducing emissions, conserving water resources, etc. Social media, television, and radio programs can also be used to reach a wide audience.[12]

The development of corporate social responsibility through partnerships between the state, businesses, and environmental organizations is also crucial. This will enable investment in sustainable development projects and contribute to the formation of a positive image of the country on the international stage.

Businesses that utilize eco-friendly technologies or produce environmentally friendly products can employ green advertising to build a positive company image. This will help increase consumer trust in the brand and expand its market share.

Collaboration among the state, environmental organizations, and businesses can promote the development of corporate social responsibility in the ecological sphere. This includes the design and implementation of sustainable development programs within enterprises, reducing environmental impact, and supporting ecological initiatives at the regional level.

The effective implementation of Ukraine's international environmental obligations is only possible with the active use of marketing tools. International agreements establish an overall strategy and set the regulatory framework for environmental policy, while marketing instruments help

[12] Хвесик М. А., Степаненко А. В. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи її подолання // Економіка України – 2014. – № 1. – С. 74-86.

communicate this policy to the population, businesses, and civil organizations.[13]

Furthermore, international environmental standards can become an important argument for Ukrainian businesses when entering international markets. Many European and global companies are increasingly focusing on environmental criteria when selecting partners and suppliers. Therefore, integrating such standards into the marketing strategies of Ukrainian companies can open up new opportunities for development and export.

Ukraine's environmental policy has significant potential for development through the integration of international agreements and the use of modern marketing tools. However, international agreements alone do not guarantee change without proper implementation and support from the state, businesses, and citizens. International agreements and environmental marketing tools can serve as an important vector for improving Ukrainian environmental policy.

Thanks to international agreements, Ukraine has access to cutting-edge technologies, funding, and expertise in the field of ecology, enabling the country to implement ambitious environmental conservation projects. At the same time, the active use of marketing tools contributes to raising public awareness, fostering responsible business behavior, and attracting investment in "green" projects.

The legal aspect of environmental marketing is becoming increasingly important in the context of Ukraine's integration into the European legal system. For instance, legal analysis of funding instruments for green projects, such as the European Investment Bank and its financial mechanisms for supporting sustainable development, indicates the need to strengthen legal mechanisms for monitoring and controlling the implementation of international environmental obligations.[14]

CONCLUSIONS

The establishment of an International Green Investment and Sustainable Development Program is essential for addressing the complex and urgent environmental challenges faced by the global community. This initiative, grounded in existing international legal frameworks, seeks to integrate legal, financial, and technical mechanisms to ensure the effective implementation of eco-oriented projects on a global scale. The program's foundation lies in the principles of international environmental law, as enshrined in treaties such as

[13] Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України ; [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 40 с.

[14] Ладиченко В.В. Державна політика в сфері забезпечення права людини на питну воду // В.В. Ладиченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України – 2016. – № 3. – 39-43.

the Paris Agreement, the UN Framework Convention on Climate Change, and the Convention on Biological Diversity. These treaties provide the legal basis for states' environmental obligations, particularly in reducing greenhouse gas emissions and promoting sustainable development.

One of the core contributions of the program is the creation of legal accountability mechanisms to ensure compliance with international environmental commitments. The proposal to utilize international arbitration and the International Court of Justice as dispute resolution mechanisms represents a significant step forward in strengthening the enforcement of environmental obligations. This legal framework ensures that both states and private enterprises are held accountable for failing to meet environmental standards, providing a deterrent to non-compliance. The possibility of establishing an International Environmental Arbitration Court would create a specialized forum for resolving disputes arising from environmental harm, ensuring more efficient and expert-led adjudication of cases.

The legal flexibility embedded within the program is another critical aspect, recognizing the need to adapt to evolving environmental challenges, particularly the rapid development of eco-friendly technologies. Legal frameworks must be sufficiently dynamic to accommodate these innovations while ensuring that environmental standards are not compromised. This adaptability is crucial for fostering an environment that encourages sustainable investments in technologies aimed at reducing carbon footprints and promoting renewable energy.

In terms of financial mechanisms, the creation of a Green Investment Fund offers a structured, multilateral approach to financing environmental projects. This fund, supported by contributions from participating states, international organizations, and private investors, provides the necessary financial stability for long-term projects. Importantly, the program emphasizes the need for financial guarantees to attract private investments, including the development of an international insurance system to mitigate risks related to political or economic instability. This strategic financial infrastructure is designed to stimulate investments that align with the Sustainable Development Goals (SDGs), particularly those related to clean energy and climate action.

Furthermore, the program's focus on international cooperation is aligned with principles outlined in key legal instruments, such as the UN Charter and the Charter of Fundamental Rights of the European Union. By fostering the exchange of knowledge, technologies, and resources, the program promotes a collective effort towards mitigating environmental degradation. Such coordinated efforts are vital for ensuring that all participating states, especially developing countries, can access the resources necessary for achieving sustainability. The provision of technical assistance and priority access to

funding for these states underscores the program's commitment to equitable environmental development, in accordance with international law and the principles of common but differentiated responsibilities.

An additional strength of the program lies in its commitment to transparency and accountability. The establishment of a public register of projects ensures that all projects funded under the program meet international environmental standards. Moreover, independent evaluations of these projects, with the results made publicly accessible, will foster a culture of transparency and international oversight. Such measures are critical for building public trust and ensuring that the program's objectives are met in a manner consistent with the principles of good governance and environmental justice.

The integration of environmental marketing tools also plays a pivotal role in advancing the program's objectives. The case of Ukraine's environmental policy demonstrates the efficacy of combining international agreements with marketing strategies to drive behavioral changes at both the public and corporate levels. By promoting green technologies and fostering awareness of the benefits of sustainable practices, marketing can be leveraged as a powerful tool to shift consumer demand towards environmentally responsible products and services. In this context, marketing serves not only as a means of communication but also as a mechanism for promoting compliance with environmental standards, particularly within the European legal system.

Finally, the program's emphasis on sovereignty and international obligations is a key legal principle. While respecting the sovereignty of states, the program ensures that participating countries remain bound by their international environmental commitments. This balance between national sovereignty and global responsibility is crucial for the legitimacy and effectiveness of international environmental governance. States are encouraged to adapt their national legislation in line with international standards, thereby ensuring legal consistency and harmonization across jurisdictions.

In conclusion, the proposed International Green Investment and Sustainable Development Program represents a holistic approach to addressing global environmental challenges. By combining robust legal accountability mechanisms, dynamic financial instruments, international cooperation, and innovative marketing strategies, the program offers a sustainable and legally sound framework for promoting global environmental governance. The program's alignment with international legal standards, along with its commitment to transparency, financial stability, and adaptability, positions it as a critical mechanism for fostering the transition

towards a greener global economy and ensuring the protection of the planet for future generations.

SUMMARY

International cooperation is a decisive factor in ensuring the success of international environmental protection programs, particularly green investment and sustainable development initiatives. It enables the achievement of synergy among various countries, which is critical for effectively addressing environmental issues. Participation in such programs should be accompanied by opportunities for experience and resource sharing, helping to avoid the repetition of past mistakes.

Creating international platforms for knowledge and technology exchange is an essential element in enhancing the effectiveness of environmental project implementation. These platforms should bring together representatives from the public sector, private businesses, and civil society organizations, allowing for the consideration of diverse viewpoints and needs, as well as fostering the development of legal aspects, including environmental law.

Environmental law plays a vital role in shaping the legal frameworks for implementing international programs. It regulates relations between states, organizations, and individuals in the context of environmental protection and sustainable development. Legal regulation must include norms that support the integration of international treaties and the financial backing of environmental technologies.

The implementation of marketing strategies is also significant, as it can stimulate the development and adoption of innovative technologies. Effective advertising and promotion of environmentally friendly products and services among consumers can include information campaigns aimed at raising public awareness of environmental issues and the benefits of sustainable development.

In summary, an international green investment and sustainable development program has the potential to become a powerful legal tool for addressing global environmental challenges. However, to achieve success, it is essential to focus on the financial, legal, and innovative aspects of the program, as well as to ensure active international cooperation. Only under these conditions can the program fulfill its objectives and significantly contribute to sustainable development by integrating cutting-edge technologies that reduce the negative impact on the environment.

References

1. 2009/335/EC: Commission Decision of 20 April 2009 on technical guidelines for the establishment of the financial guarantee in accordance with Directive 2006/21/EC of the European Parliament and of the Council concerning the management of waste from extractive industries (notified

under document number C(2009) 2798), Official Journal of the European Union L 101, 21.4.2009, p. 25–25.

2. Зеркалов Д.В. Проблеми екології сталого розвитку: монографія. Київ : Основа, 2017. 430 с.

3. Качурінер, В. Л. Стратегічні та планові інструменти регулювання екологічних питань у сфері виробництва в праві Європейського Союзу / В. Л. Качурінер // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 27. Т. 3. – С. 176–179.

4. Ладиченко В.В. Державна політика в сфері забезпечення права людини на питну воду // В.В. Ладиченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України – 2016. – №3. – 39-43.

5. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України ; [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 40 с.

6. Офіційний веб-сайт Міністерства енергетики та захисту довкілля. Режим доступу: https://menr.gov.ua/timeline/Nacionalna-ekologichna-politika.html.

7. Основні наслідки екологічної кризи. Екологія життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eco live.com.ua/content/book/75 osnovn%D1%96nasl%D1%96dki ekolog%D1%96chno%D1%97-krizi.

8. Раціональне природокористування та заходи по охороні навколишнього середовища [Electronic resource]. – Access mode: http://studme.com.ua/115105134175/ekologiya/ratsionalnoe_prirodopolzovanie_mery_ohrane_okruzhayuschey_sredy.htm.

9. Сухарев С. Основи екології та охорони довкілля: Навчальний посібник/ Мін-во освіти і науки України, Ужгородський нац. ун-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 391 с.

10. Хвесик М. А., Степаненко А. В. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи її подолання // Економіка України – 2014. – № 1. – С. 74-86.

11. Царенко О. Основи екології та економіка природокористування: Навч. посібн. для студ. вузів/ Олександр Царенко, Олександр Нєсвєтов, Микола Кадацький,. – 2-е вид., стереотипне. – Суми: Університетська книга, 2004. – 399 с.

Information about the author:
Bilan Oleg Vasylovych,
Postgraduate Student at the Department of Theory of State and Law,
Constitutional Law, and Public Administration
Oles Honchar Dnipro National University
72, Science Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-2

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF THE REGULATION OF SOCIAL RELATIONS IN THE SPHERE OF THE USE OF WAR WASTE FOR THE RECONSTRUCTION OF POST-WAR UKRAINE

Blinova H. O., Potip M. M., Piddubna H. V.

INTRODUCTION

Reconstruction of the country will require a lot of materials, and the financial resources of the state are limited. Therefore, it is necessary to apply new waste management systems. This will reduce the amount of garbage and save money. Until now, in Ukraine, they simply dismantled rubble, collected mixed garbage and took everything to landfills. Currently, city landfills are 90% full. Due to the lack of space, the removal of construction waste becomes more expensive[1]. The situation worsened significantly during the war, when a large amount of mixed debris is generated, the owner of which is not identified.

In the east and south of Ukraine, where hostilities continue, the scale of destruction and waste generation is impossible to fully assess. However, O. Savytskyi notes that they will be even larger compared to other districts. Even in areas free of hostilities, spontaneous landfills in every second village and on the outskirts of cities cause air and water pollution. The rivers of the Carpathians suffer from overflowing plastic waste, which reaches neighboring countries such as Romania, Hungary and Moldova [2].

The amount of demolition waste in Ukraine can already be compared with the total amount of solid household waste that is generated in the country during the year and amounts to about 10–12 million tons. The Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine noted that a significant part of this waste can be used for the further reconstruction of the country [3].

The situation with the generation and accumulation of waste was extremely difficult even before the full-scale invasion of the Russian

[1] Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

[2] Савицький О. Україна зможе подолати сміттєву кризу. Що передбачає ухвалений Радою закон? 20.06.2022. Економічна правда. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/20/688345/

[3] Куди в Україні дівають відходи руйнації та що з цим сміттям буде далі. 10.02.2023. URL: https://eco.rayon.in.ua/news/574064-kudi-v-ukraini-divayut-vidkhodi-ruynatsii-ta-shcho-z-tsim-smittyam-bude-dali

Federation, but now it has become catastrophic. O. Savytskyi states that millions of tons of waste have accumulated in the liberated territories as a result of the destruction of buildings and infrastructure facilities, as well as thousands of destroyed and damaged cars [4].

The process of rebuilding the country requires significant amounts of construction materials, which can be obtained by recycling these wastes. Therefore, it is very important to introduce new approaches to the processing and reuse of building materials, as well as to apply modern methods of disposal or disposal of waste [5].

Thus, the problem of contamination of the territory of Ukraine during the martial law with waste of domestic and military origin determines the need to find organizational and legal mechanisms for their processing and disposal, as well as the development of organizational and legal mechanisms for the reuse of construction materials during the reconstruction of our country. The post-war reconstruction of Ukraine, in our opinion, should be aimed at creating favorable conditions for the introduction of effective directions and technologies for the processing of war waste for the purpose of their reuse. S. Ivaniuta emphasizes that innovative solutions must be found for environmentally friendly transformation of military remnants and materials arising during reconstruction into valuable resources [6].The introduction of such technologies will reduce the negative impact on the environment, contribute to the creation of a sustainable and efficient economy, and ensure the sustainability of the country's development.

1. Legal regulation of the use of war waste as a resource for infrastructure restoration: domestic and foreign experience

In accordance with paragraph 2 of the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 19, 2021 "On measures to increase the level of chemical safety in the territory of Ukraine", implemented by the Decree of the President of Ukraine No. 104 dated March 19, 2021, with the aim of harmonizing the procedure as soon as possible classification of waste with European requirements, in particular the Directive of the European Parliament and the Council 2008/98/EC on waste and the List of EU waste (List of Waste), approved by the Decision of the European Commission

[4] Савицький О. Україна зможе подолати сміттєву кризу. Що передбачає ухвалений Радою закон? 20.06.2022. Економічна правда. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/20/688345/

[5] Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

[6] Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

2000/532/EC, according to S. Ivanyuta, there is a need to speed up the approval of the Procedure classification of waste and the National list of waste [7]. In the conditions of war, the development of such a classification requires taking into account the generation of a significant amount of war waste.

At present, work has begun to clean the territories of destruction waste where possible. However, in the conditions of war, our state does not have sufficient financial and technical resources to solve this problem. Thus, according to the report "Ukraine: Rapid Assessment of Damage and Needs for Recovery", 5% of garbage trucks, 17% of biogas plants, and 9% of sorting lines were destroyed and damaged in the country [8].

Direct losses in the field of waste management, emphasizes S. Ivaniuta, are 95.36 million dollars. In the United States, the estimated cost of removing construction waste and debris is $320.7 million. USA, and the loss of profits of waste disposal enterprises is estimated at 11.9 million dollars. USA. Such calculations were made only for certain regions of Ukraine, including the territories of Donetsk, Luhansk, Kharkiv, Kyiv, and Chernihiv regions, but they make it possible to estimate the overall scale of potential losses in the entire territory of Ukraine [9].

International and European experience shows that it is possible to reduce losses by using secondary materials from destruction, destroyed objects and property of war. An example can be the reconstruction of Warsaw after the Second World War, where materials left over from the fighting were used. For example, undamaged bricks were reused, and construction waste was crushed to make concrete. This approach made it possible to reduce environmental losses and pollution through the effective use of secondary resources, and also promotes environmental sustainability and efficiency in the reconstruction process. Ukraine can also use this experience and develop its own strategies and technologies for the reuse of military waste and destruction in order to create a sustainable and efficient economy, notes S. Ivaniuta [10].

According to V. Strutynska, the situation with waste processing in Ukraine is significantly different from the countries of the European Union. In EU

[7] Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

[8] Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

[9] Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

[10] Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національ ний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

countries, more than 60% of waste can be recycled, in particular, Sweden is the leader, where 99% of waste is recycled and used as a source of energy for heating houses and generating electricity. Some countries, such as Germany, Switzerland, Austria, also have a high level of waste recycling, where 97% of waste can be recycled and recycling companies use it as a source of energy, which brings economic and environmental benefits [11]. This makes it possible to save billions of liters of petroleum products. In addition to saving budget funds, such enterprises create jobs and solve environmental problems.

However, not all European countries have a similar level of waste recycling. For example, Italy, Bulgaria, Romania and the Baltic States face problems in waste management and have giant landfills, but not all waste is recyclable. Some of these countries even export their waste to countries with high recycling rates. In order for Ukraine to avoid such a negative development scenario in the field of waste disposal, it is necessary to introduce changes that take into account the peculiarities of the classification, distribution, use and disposal of war waste to the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030 [12].

The problem of waste generation and management, which existed before the war, is emphasized by D.M. Tokarchuk, may not seem so important, but in fact, it was during the military operations that particularly dangerous waste began to be massively generated: unexploded shells, mines, toxic waste from destroyed industrial enterprises, unauthorized burials, etc., which pose a threat to people's lives and health [13].The current legislation of Ukraine does not contain the concept of "waste of war", "waste of destruction", etc.

2. Terminological aspects of defining the meaning of the concept of "waste of war" in national legislation

According to clause 3.1 of Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of November 19, 2008 on waste and the repeal of certain Directives, the category "waste" means any substance or object that the owner disposes of, intends to dispose of or is obliged to get rid of, at the same time such groups as "hazardous waste", "bio-waste", "used oil", "by-

[11] Струтинська В. Тонемо!.. Проблема побутових відходів та сміттєзвалищ в Україні. URL: https://ns-plus.com.ua/2017/08/15/tonemo-problema-pobutovyh-vidhodiv-ta-smittyezvalyshh-v-ukrayini-2/#:~:text.

[12] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 8 листопада 2017 р. № 820-р Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text

[13] Токарчук Д.М. Особливості утворення і поводження з відходами під час воєнних дій: досвід України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 2 (60). С. 109–122. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-2-8 С. URL: http://efm.vsau.org/storage/articles/November2022/0uaZiCxfSag8ca4nOS9y.pdf

products" are distinguished. According to the provisions of the said Directive, the category of waste management is understood as "the collection, transportation, utilization and elimination of waste, including the supervision of these operations and the care of burial sites" (clause 3.9) [14], effectively identifying it with the category of "waste management".

The Law of Ukraine "On Waste Management" defines waste as any substances, materials and objects that their owner gets rid of, intends or must get rid of 9. Waste Classifier DK 005-96 defines waste as any substances, materials and objects that are formed in the process of human activity and have no further use at the place of formation or detection and which their owner gets rid of, intends or must get rid of by disposal or removal [15]. However, the Waste Classifier DK 005-96 does not provide for the category of war waste.

Zaikova L. M. proposes to understand waste as materials, objects, substances, the creation of which must be avoided, but objectively formed as a result of any human activity, the functioning of other living organisms, natural and man-made situations, which do not have their further use at the place of their formation, have lost their consumer properties, have an owner who must prevent their formation by all legal means, or get rid of them in accordance with the procedure established by law by disposal, removal or processing, in order to ensure the protection of the natural environment, the protection of human life and health, and economic benefits [16].

The problem of uncertainty also arises with such a concept as "man-made waste". V. M. Plokhyi notes that the Law of Ukraine "On Waste" defines only such categories as "household waste", "hazardous waste", "solid waste", "liquid waste", "waste as secondary raw materials", and does not establish the essence of the category "man-made waste" or "industrial waste". V. M. Plokhyi believes that the lack of a normative definition of the category of "man-made waste" ("industrial waste") makes it impossible to properly apply the rule regarding the expediency of establishing measures of legal responsibility, is an obstacle to the optimization of administrative procedures in the field of acquiring special rights to carry out operations for handling such

[14] Директива № 2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19.11.2008 р. «Про відходи та скасування деяких директив». URL: https://menr.gov.ua/news/31288.html

[15] Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96. Затверджено і введено в дію наказом Держстандарту України 29.02.1996 N 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089217-96#Text

[16] Зайкова Л.М Нормативно-правове регулювання управління безхазяйними відходами в Україні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. Випуск 5. С. 95-100. URL: http://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/311/272. С. 97.

objects [17]. V. M. Plokhyi draws attention to the fact that the basis of the normative definition of the relevant categorical apparatus on waste legislation of Ukraine is the material properties of such objects: "waste generated in the course of human life and activity in residential and non-residential buildings", "remains of substances, materials, objects, products, goods, products that cannot be used as intended", "household waste generated in the house in the absence of centralized water supply and sewage and stored in cesspools", etc. The application of such a criterion for the characterization of man-made waste as their material properties, according to V. M. Plokhyi, it is expedient in the formation of a normative approach to establishing their essence [18].

Man-made waste, notes V. M. Plokhyi, unlike household waste, accumulates, as a rule, as a result of the activities of enterprises in the mining, chemical, nuclear, construction and other industries, which means the presence of relationships between the object and the subject, characterized by their essence as property relations [19]. In addition, man-made waste has a significantly higher cost compared to household waste. In our opinion, the waste of war will also include man-made waste that was not disposed of in time due to military actions. However, the owner of such waste can be established by contacting the business entity. Unlike stray waste.

Stray waste is subject to separate state accounting. In Art. 12 of the Law of Ukraine "On Waste" it was determined that waste that has no owner or whose owner is unknown is considered to be ownerless. If the owner of the waste is determined in accordance with the provisions of the Procedure for identifying and accounting for stray waste, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.08.1998 No. 1217 [20], he bears full responsibility for observing the conditions of their handling and preventing the negative impact of waste on the environment, emphasizes L. M. Zaikova. However, the Law of Ukraine "On Waste Management", which replaced the Law of Ukraine "On Waste", does not provide for such a term as "abandoned waste". Article 12 of the Law of Ukraine "On Waste Management" uses the term "waste whose owner is not established" and defines the procedure for its accounting and processing.

[17] Плохий В.М. Техногенні відходи як об’єкт адміністративно-правового регулювання. Право і суспільство. № 3. 2022. С. 255-260. С. 257.

[18] Плохий В.М. Техногенні відходи як об’єкт адміністративно-правового регулювання. Право і суспільство. № 3. 2022. С. 255-260. С. 258.

[19] Плохий В.М. Техногенні відходи як об’єкт адміністративно-правового регулювання. Право і суспільство. № 3. 2022. С. 255-260. С. 259.

[20] Про затвердження Порядку виявлення та обліку безхазяйних відходів. постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. N 1217. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-98-%D0%BF#Text

If the ownerless waste is not taken into account, then the local self-government body, on the territory of which the "spontaneous" landfill was created, is considered its owner. At the same time, it should be noted that the status "owner not established" is the result of certain procedures for its determination [21]. Currently, this is the function of local commissions for identifying and accounting for stray waste. At the same time, at the legislative level, a specific algorithm of actions to establish the owner, certain powers of the commission are not fixed, which in practice leads to the limitation of the commission's actions only to the identification and accounting of stray waste without establishing its owner. This creates additional financial problems for local self-government bodies during the practical implementation of this provision and does not contribute to solving the issue of handling stray waste.

At the same time, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 27, 2022 No. 1073 "On approval of the Procedure for handling waste generated in connection with damage (destruction) of buildings and structures as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage or carrying out work to eliminate their consequences and making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine" defines the list and types of such waste, as well as the procedure for handling them [22].

3. Classification of types of war waste and organizational and legal support for their processing

This procedure defines the concept of "destruction waste", which are parts (debris) of damaged (destroyed) objects, as well as materials, objects that were inside or next to such objects at the time of damage (destruction) and/or execution dismantling works and which have completely or partially lost their consumer properties and cannot be used in the future at the place of their formation or discovery. According to the origin, waste from destruction is divided into: 1) waste formed as a result of damage (destruction) of objects, – complete or partial violation of their integrity due to extra-design impacts caused by combat operations, in particular, ingress of means of destruction, explosions, fires; 2) waste generated as a result of the dismantling of damaged (ruined) objects (staged controlled partial or complete disassembly into separate elements and products or uncontrolled demolition due to collapse

[21] Зайкова Л.М Нормативно-правове регулювання управління безхазяйними відходами в Україні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. Випуск 5. С. 95-100. URL: http://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/311/272. С. 97

[22] Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text

during the use of bulldozers, a metal ball on an arrow, explosive force, etc.). Waste from destruction consists of the following components: 1) main components – parts (debris, battlements) of building structures, fillings of door and window blocks, engineering networks, sanitary and technical devices, etc.; 2) accompanying components – materials, objects that were inside or next to the object at the time of damage (destruction) or during the performance of its dismantling, in particular equipment, personal belongings, objects of use (furniture, household appliances), organic substances [23].

D. M. Tokarchuk divides the waste generated during military operations in Ukraine into the following types according to the sources of their formation: 1) military waste: military equipment that has failed; remnants of missiles, bombs, used ammunition (conditionally safe military waste); dangerous military waste (mines, unexploded shells); household waste for the supply of troops; 2) waste from demolition and damaged buildings: construction waste that can be reused; hazardous construction waste that must be disposed of; 3) household and similar waste: humanitarian aid waste; disposable plastic dishes; toilet waste; excessive accumulation of household waste; 4) livestock waste: excessive accumulation of waste products; corpses of animals and birds; 5) waste from the destruction of industrial facilities: construction waste (safe and hazardous); destroyed equipment (metal structures, electronic equipment); 6) medical waste; 7) spontaneous burials [24]. According to the European approach, the first step in the waste management hierarchy is to prevent the generation of mixed waste that is difficult to process and dispose of. Such mixed waste is the waste of war, where organics are mixed with plastic, packaging, metal, glass and wood. If organic remains and dry waste are collected separately, effective and ecologically safe waste management at the local level becomes possible, emphasizes O. Savytskyi [25].

The procedure for handling waste generated in connection with the damage (destruction) of buildings and structures as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage or carrying out work to eliminate their consequences has singled out the following types of destruction waste: concrete, bricks,

[23] Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяк их постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text

[24] Токарчук Д.М. Особливості утворення і поводження з відходами під час воєнних дій: досвід України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 2 (60). С. 109–122. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-2-8 С. URL: http://efm.vsau.org/storage/articles/November2022/0uaZiCxfSag8ca4nOS9y.pdf С. 112

[25] Савицький О. Україна зможе подолати сміттєву кризу. Що передбачає ухвалений Радою закон? 20.06.2022. Економічна правда. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/20/688345/

facing tiles and ceramics; wood, glass and plastics; bituminous mixtures, coal tar and tarred products; metals (including their alloys); soil (including soil from contaminated sites); insulating materials and asbestos-containing building materials; construction materials, products (products) based on gypsum; mixed components of demolition waste containing hazardous substances; other mixed components of demolition waste [26].

We propose to distinguish the following categories of war waste: 1) hazardous waste: unexploded shells, mines, toxic waste from destroyed industrial enterprises, unauthorized burials, military equipment that has failed; remnants of missiles, bombs, used and unused ammunition, etc.; 2) non-hazardous waste: destruction waste: waste generated as a result of damage (destruction) of objects; waste generated as a result of the dismantling of damaged (ruined) objects; household waste for military support: biowaste, food waste; household garbage accumulated and not removed due to shelling; medical waste; livestock waste, etc [27].

In order to master these wastes of war, it is necessary to go through several stages: sorting, primary processing, production and use of materials from secondary resources. It makes sense to work out the universal rules for disassembling and sorting typical buildings on pilot projects. It is necessary to determine the percentage composition of waste to be disposed of and buried, optimal technologies and industrial capacity for dismantling. A mandatory condition is laboratory research that determines the mechanical properties, crushing parameters, and the level of toxicity of the main materials. Understanding these factors will allow us to apply universal approaches in the future [28].

The second step after sorting is primary processing. Its essence is to radically reduce the volume of waste. These issues will require the active participation of the state in stimulating the professional dismantling market at the level of territorial communities, with the involvement of modern technologies. The third stage of processing involves the production and use of materials from secondary resources. Colossal adaptive layers of knowledge and experience have been developed in EU policy for Ukraine. E. Mkrtchan

[26] Перелік компонентів відходів від руйнувань та можливі шляхи їх повторного використання у будівництві, промисловості будівельних матеріалів (виробництві будівельних виробів (продукції). Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text

[27] Потіп М.М. Правове регулювання використанні відходів війни як ресурсу для відновлення України. Нове українське право. №3. 2023. С. 106-114. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.15

[28] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

cites an example when asphalt residues after heat treatment are used in road construction. Recycled concrete rubble is an excellent base for temporary roads. Gravel paths are created in Europe from concrete, brick and ceramic crumb [29]. In our case, they can be used to fill holes from explosions. The remains of wooden products are the basis for the production of heating pallets and briquettes. Plastic is used as a material for fences, garbage cans, running tracks and tennis courts.

Undoubtedly, secondary raw materials are not a full-fledged building material. But as a secondary product, it is competitive due to low cost and cheap logistics. Energy consumption during extraction of natural crushed stone is eight times higher than when obtaining it from crushed concrete. Accordingly, the cost of concrete from secondary raw materials is 25% lower than "classic". Processing a ton of glass waste allows you to save 650 kilograms of sand, 150 kilograms of soda ash, and 200 kilograms of limestone.

According to E. Mkrtchan, there is experience of domestic companies in the effective processing of demolished buildings, for example, one of them dismantled an unfinished Soviet hotel. They demolished and redid the monolithic 8-story building 250 meters long in three months. At the same time, due to the crushing of structures, almost the entire volume of crushed stone (25 thousand cubic meters) necessary for the construction of a new building was replaced [30].

It should be taken into account that military waste is more difficult to dispose of than civilian waste. A significant part of them consists of a mixture of materials of different structure and origin, which are sorted in peaceful conditions before the start of dismantling. In the destroyed "Khrushchev", for example, almost one thousand of the 6.4 thousand cubes are made up of dismantled materials – glass, polymers, wood, wires. There is only 450 tons of metal there. And also – 30 tons of ceramic tiles, 15 tons of lumber, five tons of glass [31].

The leading countries of the world have developed a five-level hierarchy of waste management, which is based on the priority of prevention of waste generation: 1) prevention of waste generation; 2) preparation for reuse;

[29] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

[30] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

[31] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

3) waste processing; 4) other disposal; 5) storage at the landfill. For Ukrainian realities, Yu. Dubnevich, L. Voynich, N. Dubnevich single out the following five stages: 1) prevention of waste generation; 2) preparation for reuse; 3) waste processing; 4) other disposal; 5) storage at the landfill; 6) spontaneous landfill [32].

4. Legal regulation of the activities of local self-government bodies in the field of disposal of war waste

The sphere of waste management belongs to one of those by which the work of local authorities is evaluated. As of 2021, there were 442 cities, 825 urban-type settlements and 27,395 rural settlements in Ukraine, united in 1,469 territorial communities (136 districts), which are fully responsible for the organization of local waste management services. The cleanliness of the settlement and residents' satisfaction with the level of provision of communal services are the face of the city, town, village and directly affect the ratings of local authorities. And it is she who can change the economy and make it really efficient. All powers in the field of household waste management have been transferred to local self-government bodies as part of the decentralization process. This decision is justified by various local conditions in settlements (income level, composition of waste, type of building, availability of processing/disposal facilities, etc.). Regardless of these differences, the principles of waste management are the same and consistent with international requirements. This is, first of all, the protection of public health, environmental protection and conservation of resources[33].

According to the Ministry of Environment, the amount of such waste has already reached a scale not seen on the European continent since the Second World War. More than 325,000 tons of destroyed Russian equipment have been accumulated on the territory of Ukraine. In addition, huge volumes of waste from the destruction of residential and transport infrastructure were created, which is a new challenge for our country. According to preliminary estimates of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine, Russian troops destroyed about 6,800 residential buildings. Only in the de-occupied territories of Kyiv, Chernihiv and Sumy regions, about 15.2 billion tons of waste were generated from the destruction of buildings and structures due to the actions of the Russian Federation. More than 200,000 cars and trucks destroyed in Ukraine during hostilities are currently

[32] Дубневич Ю., Войнича Л., Дубневич Н. Ієрархія управління відходами: європейська та українська моделі. Аграрна економіка, Т. 15, 2022, № 1-2. С. 53– 60. URL: https://doi.org/10.31734/agrarecon2022.01-02.053. С. 55-56

[33] Практичні аспекти управління відходами в Україні. Посібник / Барінов М.О., Олексієвець І.Л., Родная Д.В., Журавель Т.В., Коломієць С.В., Козлова І. А., Пархоменко Г.П. К.: «Поліграф плюс», 2021. 118 с. С. 15

stored in specially designated places. The longer such waste remains on the territory of Ukraine, the more damage it will cause to the environment, polluting the soil, water, and air, as well as causing additional emissions of greenhouse gases, which will have a negative impact on global climate processes. At the moment, work has been started to clean the territories from destruction waste wherever possible [34].

Due to the presence of a large number of ruins, debris and pollution, there is no technical possibility to remove garbage to landfills 3. In the conditions of war, our state does not have sufficient financial and technical resources to solve this problem. Thus, according to the report "Ukraine: Rapid Assessment of Damage and Needs for Recovery", 5% of garbage trucks, 17% of biogas plants, and 9% of sorting lines were destroyed and damaged in the country. Direct losses in the field of waste management – 95.36 million dollars. In the United States, the estimated cost of removing construction waste and debris is $320.7 million. USA, and the loss of profits of waste disposal enterprises is estimated at 11.9 million dollars. USA. Such calculations were made only for certain regions of Ukraine, including the territories of Donetsk, Luhansk, Kharkiv, Kyiv, and Chernihiv regions, but they make it possible to estimate the overall scale of potential losses in the entire territory of Ukraine [35].

A significant part of such waste is waste generated in connection with damage to buildings and structures as a result of hostilities and terrorist acts. The procedure for handling waste generated in connection with damage (destruction) of buildings and structures as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage or carrying out work to eliminate their consequences determines the mechanism of handling waste generated in connection with damage (destruction) buildings and structures, objects of unfinished construction, objects of improvement as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage or carrying out works to eliminate their consequences, in order to prevent and reduce the negative impact of such waste on the natural environment and human health.

Identification and accounting of waste from destruction is organized by an authorized body, which is the executive body of a village, settlement, city council (military administration of a settlement (settlements) – in the case of its formation in accordance with legislation), which organizes and coordinates the management of waste from destruction Such detection and accounting of waste from destruction is carried out based on the results of inspections of

[34] Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. 20.03.2023. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

[35] Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. 20.03.2023. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

damaged (destroyed) objects, consideration of applications (notifications) of citizens, enterprises, institutions and organizations, other legal entities, mass media, central executive authorities, military formations or receipt of information on the identification of waste from destruction [36].

It is not possible to implement an effective waste management system for united territorial communities without scientifically based developments regarding the generation of a methodological apparatus that will provide all the modern technological characteristics of the management system of the territorial commission [37].

The national strategy for waste management in Ukraine until 2030 defines certain vectors of the functioning of local self-government bodies in this direction. Thus, it is assumed that special measures in the field of household waste will be the creation by local self-government bodies in settlements with a population of more than 50,000 of specialized communal waste collection points, taking into account the area, density and population of the settlement; determination by local executive authorities and local self-government bodies, taking into account the mechanisms of their interaction and cooperation, of optimal coverage areas and locations of regional household waste management facilities (waste transfer stations, waste sorting lines, waste processing plants, landfills, etc.); preparation by local executive bodies and local self-government bodies of a priority plan for closing landfills/landfills that do not meet environmental requirements, as well as action plans for bringing landfills into compliance with environmental requirements, etc [38].

The Law of Ukraine "On Waste Management" defines the role and place of local self-government bodies in waste processing. The direct powers of village, settlement, and city councils in the field of waste management are defined in Art. 26 of the Law of Ukraine "On Waste Management". According to Art. 26 of the Law of Ukraine "On Local Self-Government" the exclusive competence of village, settlement, city councils refers to the resolution at plenary meetings of the issue of granting, in accordance with the legislation, consent to the placement of new objects, including places or objects, on the territory of a village, settlement, city for waste management, the sphere of

[36] Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text С. 182

[37] Пацева І.Г., Герасимчук О.Л., Кагукіна А.М. Системний підхід управління відходами об'єднаних територіальних громад. Екологічні науки № 4 (43). С. 181-184. URL: https://doi.org/10.32846/2306-9716/2022.eco.4-43.30

[38] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 8 листопада 2017 р. № 820-р Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text

environmental impact of which activities, according to current regulations, includes the relevant territory; solving hazardous waste management issues as part of household waste in accordance with legislation; approval of local waste management plans; definition of the administrator of the household waste management service [39] [40].

Local self-government bodies ensure the management of household waste in accordance with the rules of improvement of the settlement, regional and local waste management plans, and provide every generator of household waste with the provision of household waste management services (Article 30) [41].

According to the Laws of Ukraine "On Waste Management", "On Local Self-Government", local self-government bodies are authorized to manage non-hazardous war waste whose owner has not been established.

Community resources are limited, so it is necessary to apply new waste management systems. This will reduce the amount of garbage and save money. Until now, in Ukraine, they simply dismantled rubble, collected mixed garbage and took everything to landfills. Currently, city landfills are 90% full. Due to the lack of space, the removal of construction waste becomes more expensive [42].

Experts of the "U-LEAD with Europe" Program provided regional communities with recommendations on handling waste from destroyed infrastructure. They suggest registering a specialized enterprise with high-tech equipment at the community level. And also to create a permanent waste management system, in particular construction and repair waste. For example, in many countries, about half of the manufactured building materials are recycled construction waste. Among the leaders: Great Britain, Denmark, the Netherlands. More than 90% of construction waste is processed there. High demand for processing stimulates attracting investment. Under such conditions, local enterprises develop in the field, new companies and, accordingly, new jobs [43].

Considering this, mobile crushing complexes and accompanying technological lines will be needed in almost every community affected by the war. Taking into account the destruction already recorded, we need hundreds,

---

[39] Про місцеве самоврядування : Закону України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. ст.170

[40] Практичні аспекти управління відходами в Україні. Посібник / Барінов М.О., Олексієвець І.Л., Родная Д.В., Журавель Т.В., Коломієць С.В., Козлова І. А., Пархоменко Г.П. К.: «Поліграф плюс», 2021. 118 с. С. 18

[41] Про управління відходами. Закон Укріани від 20 червня 2022 року № 2320-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n802

[42] Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

[43] Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

and perhaps thousands of units of appropriate equipment 12. These factors allow the government to conduct negotiations with the largest global players about the transit of technologies to Ukraine and investment in production, emphasizes E. Mkrtchan. It is possible to talk with manufacturers and international donors about the start of leasing, investment and credit programs adapted to the needs of territorial communities [44].

The government has already established a clear algorithm of what and how to do with such waste. Therefore, it is important that the regions properly organize this work. For example, Kyiv Oblast was the first to pilot the implementation of the procedure for handling demolition waste approved by the Cabinet of Ministers. The Kyiv Regional Military Administration has set up 62 temporary sites for the storage of such waste. Currently, 48 of them are used. 144 thousand tons of war waste have already been placed here. The mechanism works as follows: communities take demolition waste to temporary storage sites, where they are further sorted, hazardous, construction waste, etc. are separated. Construction waste is crushed for reuse [45]. But there are still many unresolved issues. There is a need to implement best practices in other territorial communities as well.

Clearing the country of ruins will be the largest component of the country's post-war reconstruction. We will have to rid thousands of hectares of millions of cubic meters of construction waste. In the next few years, these "cubes" will have to be processed and disposed of safely. So that the process does not drag on for tens of years, it is already necessary today to optimize the legislation on waste management, to attract investment projects and technological innovations, to prepare universal business models that are adaptable to the needs of local communities burned by the war[46].

According to UN estimates, as of October 2022, more than 100,000 houses have been destroyed or critically damaged by the war in Ukraine. The scope of the future dismantling can be imagined considering the calculations of the demolition of the five-story "Khrushchev" project into four entrances. After dismantling such a building, 6.4 thousand cubic meters of waste remains in the dry residue. 100,000 conditional "Khrushchevs" are ground into

[44] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

[45] Куди в Україні дівають відходи руйнації та що з цим сміттям буде далі. 10.02.2023. URL: https://eco.rayon.in.ua/news/574064-kudi-v-ukraini-divayut-vidkhodi-ruynatsii-ta-shcho-z-tsim-smittyam-bude-dali

[46] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

640 million tons, respectively[47]. This indicator is 3.5 annual norms of European construction waste. According to the European Demolition Association, 180 million tons of construction waste is generated in Europe every year. This is more than two thousand times higher than the annual figure of pre-war Kyiv (300 thousand tons). In spatial terms, this amount is 320 destroyed cities of the level of Buchi, where there are more than 2 million tons of rubble to be dismantled.

It is necessary to document the types of waste that are unsuitable for processing, subject to storage and environmentally safe disposal. And also introduce regulations regarding the prohibition or limitation of waste disposal, which in principle can be recycled. Organizations engaged in dismantling, recycling and related logistics must account for every cubic meter that is prohibited or converted into secondary raw materials[48].

Ukrainian scale requires colossal financial, human and technological resources. The situation is complicated by the fact that Ukraine has no tradition of deep processing of construction waste. Its level is proportional to the recycling rate of solid household waste, which is 6% of the total amount[49].

In EU countries, the rate of reuse of construction waste is approaching 90%. This is the level in the Netherlands. In Belgium – 87%, in Denmark – 81%. This is the result of the EU policy, which considers methods of banning and strict restrictions on disposal to landfills as incentives for technological development. In the Netherlands, since 1997, it has been prohibited to bury any construction waste that can be recycled. In the EU, a closed cycle of dismantling, sorting, recycling and production of secondary materials has been created. Only a small part can be taken to landfills. This approach allows solving environmental and economic problems. New landfills are not needed, jobs are created, consumers receive quality goods and services. The task of Ukraine in the coming years is to get closer to European standards for the processing of construction waste. There is a critical shortage of landfills. Their area in Ukraine already reaches the territory of Belgium. Garbage must be processed and reused. The alternative is large-scale environmental disasters[50].

---

[47] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

[48] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

[49] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

[50] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

It should be taken into account that military waste is more difficult to dispose of than civilian waste. A significant part of them consists of a mixture of materials of different structure and origin, which are sorted in peaceful conditions before the start of dismantling. In "Khrushchev", for example, almost one thousand out of 6.4 thousand cubes are dismantled materials – glass, polymers, wood, wires. There is only 450 tons of metal there. And also – 30 tons of ceramic tiles, 15 tons of lumber, five tons of glass. Sorting is the most time– and effort-consuming stage of "remelting" ruins into secondary raw materials. In our conditions, millions of tons will have to be sorted almost by hand, because the ruins may contain unexploded ammunition, planted explosives or fragments of bodies. Based on this, government programs will be needed to stimulate the recruitment of human resources, in particular, motivated volunteerism and labor mobilization [51].

5. Informational and legal provision of war waste management

To date, the following problems in the field of waste management remain unresolved: there is no free access of citizens to information about the state of the environment, existing environmental risks/threats in the field of waste management, and the absence of a unified digital geo-information infrastructure of state authorities and local self-government bodies to fulfill their powers in the field environmental protection related to waste management. In addition, non-transparent and financially burdensome procedures for the provision of administrative services in the field of waste management. So today, obtaining administrative services in the field of waste management is actually carried out in paper form, in connection with which, the business spends significant time and financial resources. Thus, the minimum expenses of business entities, which as of July 29, 2022, have 211 licensees, for obtaining administrative services on licensing business activities in the field of hazardous waste management in paper form, amount to about 300,000 hryvnias per year. In addition, when the licensing body examines documents in paper form, there are risks of receiving a decision to refuse to issue an administrative service due to technical errors and inaccuracies in the information. Such risks could possibly be avoided if there was an information interaction between the Ministry of Environment and such electronic information resources or systems as: the Unified State Register of Legal Entities, Individuals – Entrepreneurs, and Public Organizations, the

[51] Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

State Register of Real Property Rights, the Unified State Electronic System of Permits, Unified Register of Environmental Impact Assessment, etc [52].

The national strategy of waste management in Ukraine until 2030 pays considerable attention to the improvement of the mechanism of information provision of waste management. This concept envisages the provision of the following elements of the waste management information support mechanism: 1) conducting a national information and educational campaign with the aim of raising the level of awareness to ensure the awareness of key stakeholders of a sustainable household waste management system, its advantages and their necessary contribution to the system; 2) creation of a waste management information system, which will include information on the nomenclature and amount of waste generated, processed, disposed of, and removed, as well as business entities that collect, transport, reuse, recycle, dispose of, and remove waste; 3) introduction of such registers as the national register of objects of formation, implementation of operations in the field of waste management, the best available waste management technologies; the state register of waste and secondary resources generated and accumulated in Ukraine; the national register of sources of waste generation, capacities in the field of waste management using the best available technologies; the state register, in which manufacturers of electrical and electronic equipment and others must be registered [53].

According to Directive 2008/98/EC of the European Parliament and the Council of November 19, 2008 on waste and on the repeal of certain directives, the issue of information support for waste management plays a key role. Thus, this Directive provides for the main elements of the waste management information support mechanism [54].

Waste management plans must contain, in appropriate cases and taking into account the geographical level and the territory covered by the plan, the following list of information: 1) type, amount and source of waste generated within the relevant territory; waste that is likely to be transported from or to the national territory and a forecast estimate of the generation of waste streams in the future; 2) existing major waste disposal and recovery facilities, including any special facilities for used oil, hazardous waste, waste containing

[52] Аналіз регуляторного впливу до проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами». URL: https://mepr.gov.ua/?s

[53] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 8 листопада 2017 р. № 820-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text

[54] Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та про скасування деяких директив. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#Text

a significant amount of critical raw materials, or waste streams regulated by special Union legislation; 3) assessment of the need to close existing waste management facilities; 4) assessment of existing waste collection schemes, including coverage of materials and territories by separate collection and measures to improve its functioning; 5) sufficient information on location criteria for facility identification and capacity of future disposal facilities or major waste recovery facilities, if necessary; 6) general waste management policies, including planned waste management technologies and methods, or waste management policies that pose specific problems; 7) measures to combat and prevent all forms of littering, as well as clean up all types of litter; 8) relevant qualitative or quantitative indicators and targets, including regarding the amount of generated waste and its treatment and regarding municipal waste removed or subjected to energy recovery operations [55].Thus, waste management plans contain a wide list of information submitted to registers by economic entities, created as a result of waste monitoring, and summarized by waste management entities. Thus, the efficiency of waste management directly depends on its quality information support.

Waste management is not only about meeting the standards of sustainable development and caring for the environment, it is also about solving the problem of reusing construction materials in a country where there is a war, expensive overcrowded landfills, that is, there are questions of economic benefit.

The scale of the destruction in Ukraine requires modern methods of disposal or disposal of waste, optimization of processing of materials with their subsequent use in reconstruction 2. The conditions for the implementation of effective management in the field of waste are high-quality information support for this activity.

First of all, it is worth mentioning the online service of public services "Diya". As early as the first months of the full-scale war, the system introduced a feature that allowed citizens to report damage or destruction to their property. It is also worth mentioning the "Russia will pay" and "Map of Destruction" projects. The feature of the latter is open data. Everyone can both declare destruction and view information about other objects (location, "before" and "after" photos) [56].

Today, information about the environmental consequences of the war in Ukraine can be partially obtained from official sources – the Ministry of

[55] Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та про скасування деяких директив. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#Text

[56] Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine [57]; the human rights organization "Ecology, Law, Man", which since 1994 defends environmental rights, carries out activities in the field of environmental protection, maintenance, restoration and improvement of its condition and provides legal assistance in the protection of other, primarily related to environmental, human rights [58]; the public organization "Ekodiya", which unites experts and activists around the idea of preserving the environment through influence on decision-making by the authorities[59]; Telegram channel UA War Infographics, etc [60]. At the same time, this information is informational and analytical in nature and is not official or such that can be used in the implementation of waste management in accordance with current legislation.

Nowadays, online platforms for the sale of recovered materials are appearing more and more often. These are Werflink, BREMAP, SalvoMIE, Opalis, LoopFront, Sirken. Sometimes these platforms help to share materials and even give them away for free. For example, if we are talking about elements that have good potential for reuse, but have no economic value. At the same time, this is only scattered information about waste, which is not of an official nature and cannot be systematically used by business entities in the field of waste management and waste management entities. Therefore, one of the vectors of reforming the sphere of waste management is the improvement of information provision of waste management entities [61].

In order to successfully deal with the problems of destruction and contamination, it is important to have a clear idea of what we are dealing with. Therefore, today it is necessary to start registering and mapping all cases of destruction and pollution. Ukraine is already implementing several innovative projects and online platforms that help track the scale of destruction and stimulate fundraising for recovery funds [62]. Analysis of the received data on destruction and pollution will help to plan further sorting, processing, utilization or disposal of materials.

To detect destruction, it is advisable to use satellite images and artificial neural networks. In particular, a group of photogrammetry scientists from

[57] Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://mepr.gov.ua/

[58] Екологія, право, людина: офіційний сайт. URL: http://epl.org.ua/pronas/

[59] Екодія – Центр екологічних ініціатив: офіційний сайт. URL: https://ecoaction.org.ua/

[60] Телеграм-канал UA War Infographics. URL: https://t.me/uawarinfographics

[61] Блінова Г.О. Правове регулювання ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів. Нове українське право. № 3. 2023. С. 62-67. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.9

[62] Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

Tokyo is studying satellite images for building damage mapping. Their experience can be valuable for Ukraine [63].

It is obvious that destruction or pollution is not homogeneous. Some areas of the cities suffered more, some less. Depending on the scale and concentration of the damage, it is worth organizing the sorting and recovery of materials directly on the spot, or creating separate centers common to several objects or districts for this purpose [64].

The scope and importance of improving the mechanism of information support for waste management is evidenced by the measures in this area provided by the strategy at three stages of its implementation: the first – 2017–2018, the second – 2019–2023, the third – 2024–2030 [65].

Legal regulation of waste management information support is carried out in accordance with the following legal acts: Directive 2008/98/EC of the European Parliament and Council of November 19, 2008 on waste and on the repeal of certain directives; Laws of Ukraine "On Information", "On Access to Public Information", "On Protection of Personal Data", "On Electronic Communications", "On Waste Management" and other laws, as well as Decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 8, 2017 No. 820-r "On the approval of the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030"; dated February 20, 2019 No. 117 "On approval of the National Waste Management Plan until 2030", Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 27, 2022 No. 1073 "On approval of the Procedure for handling waste generated in connection with damage (destruction) of buildings and structures as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage or carrying out work to eliminate their consequences and making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine" and others. However, these documents do not define the concept of information support for waste management, although they define the vectors of its development, legal regulation and certain aspects of the functioning of the elements of this mechanism [66].

Currently, the regulatory and legal acts provide that the waste information provision mechanism includes such databases and registers as: 1) the state

[63] Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

[64] Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

[65] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 8 листопада 2017 р. № 820-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text

[66] Блінова Г.О. Інформаційно-правове забезпечення механізму поводження з відходами війни. Юридичний науковий електронний журнал. №7. 2023. С. 93-99. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/20

register of waste and secondary resources generated and accumulated in Ukraine; 2) the national register of sources of waste generation, capacities in the field of waste management using the best available technologies; 3) register of business entities that are required to submit waste declarations; 4) register of permits for waste processing operations; 5) the register of licenses for the implementation of economic activities for the management of hazardous waste; 6) register of written consents (notifications) for cross-border transportation of hazardous waste; 7) register of conclusions on cross-border waste transportation of the Green List of waste; 8) register of producers of individual goods; 9) register of organizations of extended producer responsibility; 10) register of by-products; 11) register of termination of waste status; 12) register of business entities for collection and storage operations; 13) register of business entities for waste transportation operations, other registers. The following are also important elements of the mechanism of information provision of waste management: 1) information system of waste management; 2) a single universal web portal of information resources on the multiple use of natural resources and waste processing and disposal; 3) electronic information logistics scheme for handling natural resources (extracting them, obtaining useful products from them, generating waste that is processed and disposed of); 4) an information system for providing electronic reporting by business entities that conduct activities in the field of waste management; 5) electronic offices of a business entity, an employee of the Ministry of Environment, the State Environmental Inspectorate, a regional state administration, a local self-government body, etc [67].

Taking into account the provisions of the specified legal acts, it can be concluded that in terms of legal regulation of information support for waste management, the following legal acts need to be developed and adopted: 1) regulations on the electronic information logistics scheme of extraction and use of natural resources and waste management; 2) provisions on the National Register of objects of formation, implementation of operations in the field of waste management, the best available waste management technologies; 3) provisions on the information system for reporting by business entities regarding activities in the field of waste management; 4) resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for the creation and administration of the waste management information system" and others[68].

[67] Блінова Г.О. Інформаційно-правове забезпечення механізму поводження з відходами війни. Юридичний науковий електронний журнал. №7. 2023. С. 93-99. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/20

[68] Блінова Г.О. Інформаційна систем управління відходами : сучасний стан правового регулювання та перспективи. Юридичний бюлетень. №29. 2023. С. 45-54. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.05

CONCLUSIONS

The lack of a normative definition of the category "waste of war" makes it impossible to properly apply the rule regarding the expediency of establishing measures of legal responsibility for the lack of actions of the owners of such waste or local self-government bodies regarding utilization, removal or processing. Therefore, it is necessary to supplement Art. 1 of the Law of Ukraine "On waste management with the concept of "waste of war". Under this concept, we propose to define any substances, materials or objects formed in the process of human activity in the territories where hostilities were conducted or are being conducted, which have completely or partially lost their consumer properties, cannot be used in the future at the place of their formation or detection and must be disposed of, removed or processed, in order to ensure the protection of the natural environment, the protection of life and health of people and economic benefit when they are reused.

After making the appropriate changes to the Law of Ukraine "On Waste Management", there will be a justified need to adopt a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the procedure for handling war waste" taking into account the provisions of the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Procedure for handling waste generated in connection with damage (destruction) of buildings and structures as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage or carrying out works to eliminate their consequences and making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine". The implementation of such a proposal will allow to cover other types of war waste in addition to waste generated in connection with the damage and destruction of buildings and structures as a result of hostilities, acts of terrorism, and sabotage. There is also a need to expand the list and specify actions regarding the processing and disposal of various types of war waste, the distribution of rights and responsibilities of the owners of such waste, state authorities and local self-government bodies.

It is necessary to make changes to the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030, which was adopted in 2017 before the start of the war, taking into account the peculiarities of the classification, distribution, use and disposal of war waste, the powers of state authorities and local self-government bodies in this area. In the national waste classifier, it is also necessary to provide for the following categories of war waste: 1) hazardous waste: unexploded shells, mines, toxic waste from destroyed industrial enterprises, unauthorized burials, military equipment that has failed; remnants of missiles, bombs, used and unused ammunition, etc.; 2) non-hazardous waste: destruction waste: waste generated as a result of damage (destruction) of objects; waste generated as a result of the dismantling of damaged (ruined) objects; household waste for military support: biowaste, food waste;

household garbage accumulated and not removed due to shelling; medical waste; livestock waste, etc.

Before the implementation of programs to clean up the country from ruins, it is necessary to legally approve, in addition to the mechanism for the disposal and reuse of destruction waste, also other types of war waste and specify the powers of local self-government bodies in this process regarding the disposal of war waste that is not dangerous and has no owners. To do this, the following changes should be made to the legislation: 1) develop changes to the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030 to determine strategic issues in the field of war waste disposal and the role of local self-government bodies in this; 2) supplement the Law of Ukraine "On Waste Management" with the concept of war waste and its categories, the powers of all public authorities regarding the disposal of war waste, demarcate the competences of the Ministry of Defense of Ukraine with regard to explosives-contaminated land and the procedure for transferring such land to the use of local self-government bodies after their cleaning; 3) to supplement the Law of Ukraine "On Local Self-Government" with the authority to manage waste of war and cooperation with the Ministry of Defense of Ukraine, subjects conducting land monitoring and land rehabilitation.

Taking into account the highlighted concepts and features of information provision of various industries, we consider it necessary to formulate information provision of waste management as a complex of normative-legal, organizational-management, scientific-technical and other measures that are implemented in the process of information activities of economic entities, state authorities, local self-government bodies, waste management entities for the creation, use, research, storage, protection, transmission, processing of information about waste in relevant registers, information systems, networks in order to ensure effective prevention of waste generation, preparation for reuse, recycling, recovery, deletion. We suggest enshrining the formulated concept in Article 1 of the Law of Ukraine "On Waste Management".

SUMMARY

The section defines the concept of war waste, distinguishes its types, considers the possibilities of reducing the volume of their formation and increasing the efficiency of secondary use and disposal, use for the reconstruction of the country, and formulation of proposals for making relevant changes in the legislation of Ukraine. It is proposed to supplement Art. 1 of the Law of Ukraine "On Waste Management" with the concept of "waste of war". The importance of making changes that take into account the peculiarities of the classification, distribution, use and disposal of war waste, the powers of state authorities and local self-government bodies in this area to

the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030, which was adopted in 2017 before the start of the war, has been proven. The need to adopt normative legal acts regulating the procedure for managing war waste is substantiated. Issues related to the powers of local self-government bodies regarding waste management in the context of the new Law of Ukraine "On Waste Management" are considered, as well as scientific approaches to understanding the processes of legal regulation of waste management in peacetime and the possibility of their use during war and post-war reconstruction of Ukraine, implementation of technologies to reduce the negative impact of waste on the environment. The sphere of waste management belongs to one of those by which the work of local authorities is evaluated. The types of littering and contamination of territories with waste of war, the extent of damage caused in the territories of united territorial communities are investigated. It is proposed to make the following changes to the legislation: develop changes to the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030 to determine strategic issues in the field of war waste disposal and the role of local self-government bodies in this; the powers of all subjects of public authority regarding the disposal of war waste; to supplement the Law of Ukraine "On Local Self-Government" with powers regarding the management of war waste and interaction with the Ministry of Defense of Ukraine, subjects conducting land monitoring and land rehabilitation. It was found that in terms of legal regulation of information support for waste management, the following normative legal acts need to be developed and adopted: provisions on the electronic information logistics scheme for extraction and use of natural resources and waste management; regulations on the National Register of objects of formation, the implementation of operations in the field of waste management, the best available waste management technologies; provisions on the information system for reporting by business entities regarding activities in the field of waste management; resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for the creation and administration of the waste management information system" and others.

Literature

1. Аналіз регуляторного впливу до проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами». URL: https://mepr.gov.ua/?s

2. Блінова Г.О. Інформаційна систем управління відходами : сучасний стан правового регулювання та перспективи. Юридичний

бюлетень. №29. 2023. С. 45-54. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.05

3. Блінова Г.О. Інформаційно-правове забезпечення механізму поводження з відходами війни. Юридичний науковий електронний журнал. №7. 2023. С. 93-99. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/20

4. Блінова Г.О. Правове регулювання ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів. Нове українське право. №3. 2023. С. 62-67. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.9

5. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96. Затверджено і введено в дію наказом Держстандарту України 29.02.1996 N 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089217-96#Text

6. Директива № 2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19.11.2008 р. «Про відходи та скасування деяких директив». URL: https://menr.gov.ua/news/31288.html

7. Дубневич Ю., Войнича Л., Дубневич Н. Ієрархія управління відходами: європейська та українська моделі. Аграрна економіка, Т. 15, 2022, № 1-2. С. 53– 60. URL: https://doi.org/10.31734/agrarecon2022.01-02.053.

8. Екодія – Центр екологічних ініціатив: офіційний сайт. URL: https://ecoaction.org.ua/

9. Екологія, право, людина: офіційний сайт. URL: http://epl.org.ua/pronas/

10. Зайкова Л.М. Нормативно-правове регулювання управління безхазяйними відходами в Україні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. Випуск 5. С. 95-100. URL: http://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/311/272.

11. Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

12. Куди в Україні дівають відходи руйнації та що з цим сміттям буде далі. 10.02.2023. URL: https://eco.rayon.in.ua/news/574064-kudi-v-ukraini-divayut-vidkhodi-ruynatsii-ta-shcho-z-tsim-smittyam-bude-dali

13. Мкртчан Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "русского міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396

14. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://mepr.gov.ua/

15. Пацева І.Г., Герасимчук О.Л., Кагукіна А.М. Системний підхід управління відходами об'єднаних територіальних громад. Екологічні науки № 4 (43). С. 181-184. URL: https://doi.org/10.32846/2306-9716/2022.eco.4-43.30

16. Перелік компонентів відходів від руйнувань та можливі шляхи їх повторного використання у будівництві, промисловості будівельних матеріалів (виробництві будівельних виробів (продукції). Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text

17. Плохий В.М. Техногенні відходи як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Право і суспільство. № 3. 2022. С. 255-260.

18. Потіп М.М. Правове регулювання використанні відходів війни як ресурсу для відновлення України. Нове українське право. №3. 2023. С. 106-114. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.15

19. Потім М.М. Правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері утилізації відходів війни. Юридичний бюлетень. №29. 2023. С. 98-110. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.11

20. Потім М.М. Протидія забрудненню та засміченню земельних ресурсів: правові аспекти. Юридичний науковий електронний журнал. №7. 2023. С.151-157. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/33

21. Практичні аспекти управління відходами в Україні. Посібник / Барінов М.О., Олексієвець І.Л., Родная Д.В., Журавель Т.В., Коломієць С.В., Козлова І. А., Пархоменко Г.П. К.: «Поліграф плюс», 2021. 118 с.

22. Про затвердження Порядку виявлення та обліку безхазяйних відходів. постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. N 1217. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-98-%D0%BF#Text

23. Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text

24. Про місцеве самоврядування : Закону України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. ст. 170

25. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 8 листопада 2017 р. № 820-р Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text

26. Про управління відходами. Закон Укрїани від 20 червня 2022 року № 2320-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n802

27. Савицький О. Україна зможе подолати сміттєву кризу. Що передбачає ухвалений Радою закон? 20.06.2022. Економічна правда. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/20/688345/

28. Струтинська В. Тонемо!.. Проблема побутових відходів та сміттєзвалищ в Україні. URL: https://ns-plus.com.ua/2017/08/15/tonemo-problema-pobutovyh-vidhodiv-ta-smittyezvalyshh-v-ukrayini-2/#:~:text.

29. Телеграм-канал UA War Infographics. URL: https://t.me/uawarinfographics

30. Токарчук Д.М. Особливості утворення і поводження з відходами під час воєнних дій: досвід України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 2 (60). С. 109–122. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-2-8 С. URL: http://efm.vsau.org/storage/articles/November2022/0uaZiCxfSag8ca4nOS9y.pdf

31. Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine,UNDP Accelerator Lab. URL: https://restartukraine.io/wardebris-ua/

Information about the authors:

Blinova Hanna Oleksandrivna,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Civil, Economic and Environmental Law,
Dnipro University of Technology
19, Prospekt D. Yavornytskoho, Dnipro, 49005, Ukraine

Potip Mykola Mykolaiovych,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Civil, Economic and Environmental Law,
Dnipro University of Technology
19, Prospekt D. Yavornytskoho, Dnipro, 49005, Ukraine

Piddubna Hanna Volodymyrivna,
Senior Lecturer of the Department of Civil, Economic and Environmental Law, Dnipro University of Technology
19, Prospekt D. Yavornytskoho, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-3

ГЕНЕЗА ІДЕЇ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ПРАВІ НІМЕЧЧИНИ ТА ФРАНЦІЇ

Бурдоносова М. А.

ВСТУП

Ідея людської гідності, будучи непорушною загальнолюдською цінністю, наповнює змістом всю систему прав людини. Сучасне наукове знання про людську гідність формується за умов швидкого історичного розвитку та активної участі у політичних процесах світової спільноти. В останні десятиліття категорія «людська гідність» стала предметом дослідження видатних вчених у галузі юриспруденції. Зокрема, вона цікава для правознавців як елемент теоретичної моделі правової держави, оскільки, остання є не лише науковою конструкцією, а й практичною організацією політичної влади та забезпечення прав людини. Правова держава передбачає функціонування громадянського суспільства та ринкової економіки. Вона виходить із принципів права, запит на дотримання яких походить одночасно від соціальної, економічної та правової сфер.

Гідність особистості визначається, яка усвідомлення нею свого суспільного значення, права на суспільну повагу, засновану на визнанні суспільством соціальної цінності людини. При цьому, зміст панівних у тому чи іншому суспільстві поглядів на людську гідність визначається характером суспільних відносин, від яких залежить становище особи в суспільстві.

У філософському енциклопедичному словнику надано наступне визначення гідності – як однієї з основних позитивних ознак людини як особистості; міри ствердження в людині особистісного начала. Психологічно постає як належний рівень самооцінки і дійовий механізм самоконтролю, що спирається на чітке розрізнення особою припустимого для неї і неприпустимого. Як етична категорія гідність позначає загальнообов'язкове визнання самоцінності людини, її здатності і доконечної потреби бути моральним суб'єктом. Відповідно до різних модальностей людського буття розрізняють особисту гідність, жіночу чи чоловічу, професійну, національну, громадянина, людську[1]. В структурі особистості і в практичній поведінці вона реалізується через такі чесноти, як благородство, скромність, відповідальність, критичність

[1] Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, Київ, Абрис, 2002. С.119.

і вимогливість до себе та інших тощо. Умовою формування і потвердження є потреба в повазі з боку інших людей (гідним є те, що гідне поваги). Тому співвідносним щодо гідності моральним феноменом виступає честь, як безпосередній моральний вияв позитивної громадської оцінки особистості.

Гідність займає чільне місце в філософсько-етичних ученнях К'єркегора, Марселя, Тилліха та ін. Особливо значущою є роль гідності як загальнолюдської цінності в обґрунтуванні прав людини, в теорії і практиці ненасилля. Так свідомість власної гідності є формою самоконтролю особистості, на якій ґрунтується вимогливість індивіда до себе, «вчиняти таким чином, щоб не принизити своєї гідності».

З одного боку, людська гідність втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної особи як родової істоти. З іншого, людська гідність вчиняє прямий і безпосередній вплив на кожну людину, на її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, особисту систему цінностей, ціннісні орієнтації і, таким чином, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини[2].

Іншими словами, гідність поряд із совістю виступає одним із способів усвідомлення людиною свого обов'язку та відповідальності перед суспільством. Причому гідність особистості невіддільна без відношення до неї з боку оточуючих і суспільства в цілому, укладаючи в собі вимоги поваги до особистості і визнання її прав.

Гідність людини можна визначити й інакше: як сукупність її високих моральних якостей, повагу людини до самої себе; усвідомлення людиною своїх прав, своєї значимості. Разом з тим гідність особистості виступає як зовнішній прояв її самоповаги, усвідомлення своєї значущості.

Звернемося тепер до визначення поняття гідності людини у вітчизняній юриспруденції. Вже в самому визначенні поняття «мораль» багато вітчизняних правознавців використовують термін «гідність» або ж прямо говорять про громадську оцінку, тобто фактично про зміст категорії гідності. Так, мораль являє собою відому сукупність історичних і життєвих принципів, що розвиваються, поглядів, оцінок, переконань і заснованих на них норм поведінки, що визначають і регулюють відносини між людьми, у суспільстві, державі, сім'ї,

[2] Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Харків, 2008. С. 13.

колективі, класі, навколишній дійсності[3]. Мораль є правилами поведінки, заснованими на уявленнях людей про добро і зло, гідність і честь, справедливість, обов'язок і службовці мірилом і оцінкою діяльності індивідів, організацій та інших суб'єктів[4].

1. Становлення уявлень про людську гідність у праві Німеччини

Гідність постає як важлива сторона соціальної та моральної свободи особистості. Моральні уявлення про людську гідність у конкретному суспільстві нерозривно пов'язані з розвитком правосвідомості, громадянської зрілістю, реальною забезпеченістю прав людини. Гідність людини є виразом її особистісної цінності, вона втілюється в почутті власної гідності і є переживанням особистості стосовно власної цінності, навіть, всупереч обставинам.

У Федеративній Республіці Німеччина право на людську гідність ґрунтовно розроблено на доктринальному рівні та закріплено в багатьох рішеннях Федерального конституційного суду. Застосування досвіду Федеративної Республіки Німеччина у сфері закріплення, гарантування та відновлення права на гідність, а також його доктринального розроблення може слугувати джерелом для зміцнення цього права в Україні як у теоретичному, так і у практичному відношенні[5].

Серед німецьких дослідників, які вивчали право на людську гідність, варто відзначити наукові праці М. Ленера, Г. Дюріга, Ю. Хабермаса, Й. Ізензее, Х. Драєра, Ф. Кейлера, Н. Лухмана, Т. Маунца та ін[6].

---

[3] Дучак Б. Л. Людська гідність у праві // Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки. Том 200, 2017. С. 47-48.

[4] Падафет Ю. Г. Гідність людини як ключова державноуправлінська цінність. // Теорія та практика державного управління. Вип. 2 (45). 2014. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/tpdu/2014-2/doc/1/05.pdf.

[5] Косілова О.І. Тлумачення права на гідність у правовій доктрині та у практиці федерального конституційного суду Німеччини // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2 2020. С.41.

[6] Ленер М. Людська гідність в основному законі Федеративної Республіки Німеччина. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 35–42.; Дюріг Г. Принцип людської гідності. Проект практичної системи цінностей основних прав на основі ч. 1 ст. 1 у поєднанні із ч. 2 ст. 19 Основного закону. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 72–89; Blankenagel A. Gentechnologie und Menschenwuerde. Ueber die Strapazierung von juristischem Sachverstand und gesundem Menschenverstand anlaesslisheinesernsten Themas. Kritischejustiz. 1987. S. 388; Бланкенагель А. Конституційний Суд: бачення свого статусу. Конституційне право: східноєвропейський огляд. 1994. № 2. С. 35–39.

Німецький досвід філософського обґрунтування ідеї людської гідності сягає класичної філософії і пов'язується з ім'ям Іммануїла Канта. Вчення Канта не було спеціально орієнтовано на розвиток концепції «людської гідності». Однак вченим було сформовано декілька визначальних ідей, які вплинули на розуміння «людської гідності» та на розуміння принципів, на яких вона має функціонувати. У цілісному вигляді ці ідеї були втілені у праці «Основи метафізики моралі» (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten), яка була видана у 1785 році[7].

Значний вплив концепція людської гідності справила на конституційне право Німеччини. Тут діє низка актів міжнародного права, які закріпили цілу систему прав людини і громадянина, які виражають ідею людської гідності у тому числі Загальна декларація прав людини. Ці акти оцінюють людську гідність як невід'ємну властивість особистості, при руйнуванні якої остання знищується. В ст. 1 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини зазначено: «Гідність людини недоторканна: поважати і захищати її – обов'язок усієї державної влади». Цим законодавець декларує заперечення націонал-соціалізму з його гаслами «Ти – ніхто, твій народ – все» і закладає фундамент нового державного порядку, заснованого на ідеї про те, що людина має бути найважливішою цінністю та метою як для себе самої, так і для держави. У німецькому конституційному праві гідність особистості є не лише одним з основних прав, а й найважливішим конституційним принципом. Гідність людини та інші фундаментальні права особистості розглядаються в конституційному праві Німеччини як цінності, що передують появі держави і, отже, стоять в ієрархії, вище, ніж державний інтерес. Суд трактує людську гідність з позиції кантіанства: стався до людей як до кінцевої мети, а не як до об'єктів маніпуляції.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Основного закону ФРН німецький народ прихильний до непорушних і невідчужуваних прав людини як основи суспільства, миру і справедливості. Ці основні права пов'язують законодавство, виконавчу владу та правосуддя як безпосередньо діюче право. Тобто права людини викладенні у формі позитивного права і закріплені в Конституції, а отже будь-яка особа, як носій основного права, може вимагати її реалізації в силу самого Основного закону незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих законів чи підзаконних актів. При формулюванні змісту гарантій гідності людини фахівці у галузі конституційного права ФРН виділяють три основні аспекти: поняття гідності людини, недоторканість гідності, її повагу та

[7] Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 85.

захист. Німецька юридична наука відмовляється від його визначення як однозначно й назавжди встановленого, оскільки зміст цього поняття змінюється з часом і залежить від культури суспільства, в якому воно розвивається. Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасне трактування недоторканності гідності може бути лише вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту.

Першопочатково норма про гідність людини законодавцем замислювалася як захист від принизливого, несправедливого ставлення з боку держави і йшлося про фізичну недоторканність. Але в сучасних реаліях існує вимога від суспільства, стосовно пошани та захисту персональної ідентичності та психічної недоторканності людини.

Федеральний Конституційний суд Німеччини (далі ФКС) постійно підкреслює, що невизначеність поняття людської гідності в праві та «різнобарвність» його тлумачення є великою перевагою, так як дозволяють юридичній нормі, що містить поняття людської гідності, зберігати певну «відкритість» і дають можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється.

У німецькій судовій практиці правова норма про людську гідність застосовується дуже обережно, оскільки існує небезпека того, що гарантія гідності людини може бути використана «у дріб'язкових випадках». Тим більше що в практиці ФКС вже були подібні випадки. Найбільш красномовний приклад: розглянута Конституційним судом скарга громадянина на поштову службу Німеччини. Суть скарги полягала втому, що в рахунку за телефонні послуги у його імені була допущена помилка в букві. На думку заявника, цим порушували його людську гідність. З іншого боку, чим ширше тлумачиться розуміння гідності людини, тим сильніша небезпека того, що «недоторканність» гідності втратить свій сенс.

У юридичної науці Німеччини немає єдиної думки, чи є гідність людини основним правом. ФКС також не дав однозначної відповіді на це запитання. Однак при розгляді конституційних скарг ФКС все ж виходить з того, що гідність людини це основне право. І судова практика визначає сферу захисту права на гідність у вигляді з'ясування, які дії держави будуть порушенням цього права. Тож проблема визначення галузі захисту права на гідність трансформується у проблему визначення посягань на неї. Основна перевага такого підходу полягає в його гнучкості. Він дозволяє враховувати виникаючі загрози гідності людини.

Загалом, у німецькій правовій доктрині для визначення сутності поняття «людська гідність» та права на людську гідність характерна техніка негативного визначення, яка здійснюються на високому рівні абстрагування. За цим криються певні суперечливі судження та

тлумачення між обмежувальним і розширеним напрямами інтерпретації. Вони охоплюють зміст людської гідності щодо захисту від втручання. Отже, з погляду основних прав ніхто не сперечається про межі охорони, а лише про межі втручання в це право. Техніка негативного визначення полягає в такому тлумаченні: «Людська гідність порушується тоді, коли…». Отже, техніка негативного визначення права людської гідності, по-перше, визначає загальні зони «табу», які не можна порушувати. По-друге, така техніка забезпечує абсолютний характер людської гідності, який є захищеним[8].

Якщо виходити з необхідності забезпечення основних прав людини та громадянина, коли проблема визначення галузі захисту права на гідність перетікає в проблему визначення посягань на неї, то зрозуміло таке. Основна перевага такого підходу полягає у його гнучкості. Він дозволяє враховувати загрози, що знову виникають, гідності людини.

Теоретично цю концепцію було обґрунтовано Г. Дюрихом як формула об'єкта (Objektformel). Відповідно до цієї формули «порушення гідності людини відбувається за чітко вираженої зневаги до цінності особистості, до ставлення з боку держави до людини, як до засобу, а не як до мети».

Автори німецького підручника з основних прав людини Б. П. Рот і Б. Шлінк систематизували можливі посягання на людську гідність. При цьому вони виділили наступні різновиди:

– порушення рівності всіх людей (рабство, кріпацтво, дискримінація, продаж жінок і дітей);

– порушення тілесної та духовної недоторканості людини (тортури, медичні маніпуляції, порушений тілесної недоторканності з метою домогтися беззаперечного підпорядкування, паралізація волі людини через наркотики та гіпносистематичні приниження);

– нехтування соціальною відповідальністю з боку держави стосовно окремої людини (позбавлення мінімуму, необхідного для існування людини).

На думку цих авторів, роблячи акцент саме на непорушності гідності людини, законодавець хотів підкреслити, що воно є найважливішим об'єктом захисту Конституції. Словами «гідність людини є недоторканною» був легітимований основний принц системи цінностей німецької держави: людська індивідуальність є в ньому найвищою цінністю. Людська гідність розуміється не як метафізична легітимація держави, а як закріплене на конституційному рівні положення про те, що

[88] Косілова О.І. Тлумачення права на гідність у правовій доктрині та у практиці федерального конституційного суду Німеччини // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2 2020. С.43-44.

держава служить людині: «Не людина для держави, а держава – для людини». Людська гідність порушується тоді, коли взаємодія публічної влади з людиною, прописана законом, ставить під сумнів його цінність як особистість. Вільна особистість, її цінність і автономність повинні поважатися і захищатися державою. Забороняється поводитися з нею як засобом навіть заради найкращих намірів. Це суперечить поняттю людини як найвищої цінності. Гідність переважає над усіма основними правами і функціонує як принцип політики німецької держави. Цим підкреслюється значення гідності людини як найвищої цінності вільного демократичного суспільства. Будь-яке посягання на людську гідність є її порушенням, яке нічим не можна виправдати.

Невипадково у науці німецького конституційного права людська гідність має характер основного права. Так, Х. Драйєр вважає, що гідність є основним принципом, а не суб'єктивним правом. Саме як принцип вона впливає на діяльність державної влади і гнучко впливає через судову практику на розуміння основних прав. Причому за поглядами Х. Драйєра, гідність людини тільки виграє від того, що не є основним правом, отримуючи тим самим додаткове значення. Включення гідності в систему основних прав призвело б до послаблення її ролі як принципу державної політики.

Проте аналіз правозастосовної практики ФКС свідчить про захист людської гідності як права, встановленого нормою. При цьому, його нормативний зміст специфічний. Як зазначив Ф. Кейлер, кожне окреме основне право, яке забезпечує певну частину людських потреб, здійснює захист людської гідності в цій галузі. Іншими словами, будь-яке основне право є частковим втілення людської гідності і джерелом всіх пізніше сформульованих основних прав.

Що ж до періоду дії німецької конституційної норми про людську гідність стосовно перебігу життя окремої особи, він не обмежується проміжком часу від народження до смерті аналізованого індивідуума. Сучасний німецький юрист П. Хеберле зазначав, що «про зміст поняття гідності людини можна говорити протягом всього її життя – від моменту народження до смерті. Але часом цей конституційний принцип діє навіть до і після згаданих подій. Парадигмами можуть бути захист особистої гідності померлого та дискусія про права плода в утробі матері»[9].

Таким чином, розглянуті на прикладі Німеччини прояви людської гідності в політико-юридичних доктринах і праві є досить типовими і для інших зарубіжних правових держав сучасності. Причому такі справи

[9] Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.

незалежно від того, називають чи не називають юристи конкретної країни свою державу правовою, якщо по суті вона такою є з теоретичних позицій, що обґрунтовуються.

Права людини викладенні у формі позитивного права і закріплені в Конституції, а отже будь-яка особа, як носій основного права, може вимагати її реалізації в силу самого Основного закону незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих законів чи підзаконних актів. При формулюванні змісту гарантій гідності людини фахівці у галузі конституційного права ФРН виділяють три основні аспекти: поняття гідності людини, недоторканість гідності, її повагу та захист.

Федеральний Конституційний суд Німеччини вказує на невизначеність поняття людської гідності в праві та «різнобарвність» його тлумачення. Це дозволяє юридичній нормі, що містить поняття людської гідності, зберігати певну «відкритість» і дає можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється. Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасне трактування недоторканності гідності може бути лише вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту.

2. Розвиток ідеї людської гідності у праві Франції

Преамбула Конституції Французької Республіки містить ключові ідеї людської гідності: «Французький народ урочисто проголошує свою відданість правам людини та принципам національного суверенітету, як вони визначені Декларацією прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року[10], підтвердженою та доповненою преамбулою французької Конституції 1946 року[11].

Виходячи із зазначених принципів, а також принципу вільного самовизначення народів, Республіка пропонує заморським територіям, що висловлюють бажання приєднатися до неї, нові інститути, засновані на загальному ідеалі свободи, рівності та братерства і покликані служити їхньому демократичному розвитку». Ці території мають різний правовий статус, різний рівень автономії, проте всі вони отримали представництво у Парламенті Франції (крім тих територій, які не мають постійних мешканців) та право голосу у Європейському парламенті, а значить на

[10] Декларація прав людини і громадянина. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen. прийнятий постановою Французьких Національних зборів 26 серпня 1789. URL: https://cyclop.com.ua/content/view/1031/58/1/4/#8983

[11] Конституція Французької Республіки. Constitution de la République française, [Constitution of the French Republic] (in French). 28 October 1946. JO1946. Retrieved 29 September 2018. in: Journal officiel de la République française (in French). Vol. 78. 28 October 1946. pp. 9166-9175.

них забезпечується належний рівень ідеї людської гідності, свободи та рівності.

В наведеній преамбулі знайшло відображення право на гідність французького народу. Саме воно включає сукупність прав людини, національний суверенітет і принцип самовизначення народу. Гідність республіки та заморських володінь Франції, звеличує прагнення ідеалу свободи, рівності, братерства та демократичного розвитку. Аналогічні положення містить Конституція України, яка проголосила у преамбулі цінність забезпечення права і свободи людини та гідних умов її життя, турботу про зміцнення громадянської злагоди на землі України та ствердження європейської ідентичності Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

Ідея людської гідності знаходить яскраве вираження і в преамбулі Декларації 1789 р. У ній, зокрема, записано: «Невігластво, забуття прав людини або зневага до них є єдиними причинами суспільних лих та зіпсованості урядів». Природні, невідчужувані та священні права людини викладені в Декларації, щоб вона, «перебуваючи в центрі уваги у всіх членів громадського союзу, постійно нагадувала їм про їхні права та обов'язки; щоб дії законодавчої та виконавчої влади, в будь-який момент можуть бути зіставленими з метою будь-якої політичної установи, стали більш шанованими; щоб вимоги громадян, засновані на основних і непорушних принципах, забезпечувались Конституцією заради загального блага». Внаслідок цього «Національні збори визнають і проголошують перед особою і під заступництвом Верховної істоти… права людини і громадянина». Стаття 16 Декларації прямо говорить, що «будь-яке суспільство, в якому не забезпечено користування правами і не проведено поділ влади, не має Конституції».

Гідність держави Франції відображено у ст. 1 Конституції згідно з яким Франція є неподільною, світською, демократичною та соціальною Республікою. Неподільний характер французької держави визначено ст. 53 Конституції, в якій зазначено: «Ніяка поступка, жодний обмін, жодне приєднання території не є дійсними без згоди зацікавленого населення». Аналогічно, цілісність і недоторканність території України гарантується ст. 2 Конституції України: «Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною»[12]. Конституція України не передбачає права окремої частини громадян України (в тому числі і національних меншин) на одностороннє самовизначення, в результаті якого відбудеться зміна

[12] Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2020 р. Київ : Паливода, 2020. 96 с

території України як унітарної держави. Питання зміни кордонів України повинне вирішуватися на всеукраїнському референдумі, призначеному Верховною Радою України відповідно до статті 73, пункту 2 частини першої статті 85 Основного Закону України[13].

Особливого значення у справі забезпечення гідності людини у Франції має розділ 1 Конституції «Про суверенітет». Відповідно до ст. 2 включеної у цей розділ девіз Республіки «Свобода. Рівність. Братерство», а її принцип – правління народу, народом та для народу. Відповідно до ст. 3 «Національний суверенітет належить народу, який здійснює його через своїх представників та шляхом референдуму. Жодна частина народу, жодна окрема особистість не можуть привласнити собі його здійснення... Відповідно до умов, що визначаються законом, виборцями є всі повнолітні французькі громадяни обох статей, які мають громадянські та політичні права».

Відповідно до ст. 2 Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р., мета будь-якого політичного Союзу забезпечення природних і невідчужуваних прав людини. Гідність держави знаходить вираз і в ст. ст. 12–15 Декларації. Так, відповідно до ст. 12 для гарантії прав людини і громадянина необхідна державна сила: ця сила створюється в інтересах усіх, а не в приватних інтересах тих, кому вона довірена. На підставі ст. 13 для утримання державної сили та на витрати адміністрації необхідне громадське оподаткування; воно має бути рівномірно розподілено між усіма громадянами відповідно до їхнього стану.

Відповідно до ст. 14 усі громадяни мають право, особисто чи через своїх представників, засвідчуватися у необхідності громадського оподаткування, вільно висловлювати на нього згоду, стежити за його витрачанням та визначати його розмір, підстави, порядок та тривалість стягування. Стаття 15 передбачає, що суспільство має право вимагати звіту у кожної посадової особи щодо довіреної їй частини управління.

Конституційне законодавство Франції особливу увагу приділяє гідності глави держави. Конституція закріплює панівне становище Президента республіки. Відповідно до ст. 5 Конституції він є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності та дотримання міжнародних договорів. Фактична схема здійснення влади за часів різних президентів мала різні відтінки, що головним чином стосувалися ставлення до парламенту та до відповідальності глави держави. Шарль де Голль вважав, що тільки він відповідає перед народом загалом, хоча

[13] Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). 3.15. Територіальні принципи. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/315-terytorialni-pryncypy (дата звернення 14.02.2024 р.)

ця відповідальність не випливає з конституції і не може бути виведена з жодної її статті. Звернення до народу, численні виступи на радіо та телебаченні, прес-конференції, поїздки країною, а також зведена в систему практика референдумів, які, по суті, були плебісцитами були проявами розуміння ним своєї особливої ролі.

Найважливішим аспектом вираження гідності особистості громадянина Франції є порядок закріплення в Конституції проголошених прав і свобод. Хоча їх список не містить низки нових прав і свобод (право на отримання інформації, на захист культурної та історичної спадщини, вільний доступ до культурних цінностей, право на захист довкілля), які знайшли місце в більш пізніх конституційних актах різних держав, у тому числі й в Україні, де перелічені права та свободи відбиваються в повному обсязі (у II розділі Конституції України). Однак і Декларація 1789 р., і преамбула Конституції Франції 1946 р. досі залишаються прикладом послідовно демократичних документів. З широким колом проголошених у ній прав і свобод людини і громадянина.

Особливою рисою Конституції Франції є те, що в ній до сих пір продовжує діяти право на опір гнобленню. Воно виникло у період «золотого» часу буржуазної державності, який настав відразу після заміни феодальних порядків.

Право на опір гнобленню є важливим складником захисту прав громадян, оскільки і дотепер у світі існує багато народів, гідність яких принижується. Та й у самій Франції, яка вважається однією з оплот європейської демократії та постійно дбає про підвищення гідності нащадків вихідців з її колишніх колоній, час від часу відбуваються протести проти економічних чи соціальних реформ, зокрема, якщо вони несуть скорочення чи обмеження прав громадян. Крім того, необхідно враховувати в якому контексті законодавство закріплює право на опір гнобленню. Стаття 2 Декларації прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 р. називає його серед найважливіших прав на свободу, власність та безпеку. При цьому наголошується, що цілі будь-якого політичного Союзу – забезпечення природних і не відчужуваних прав людини.

В Україні близькою по правовому змісту є стаття 39 Конституції «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання

заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [14]. Це право є є їх невідчужуваним і непорушним правом громадян, гарантованим Основним Законом України. Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. При здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей. За Конституцією України (стаття 68) кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України. Проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватися громадянами через організаторів масових зібрань. Завчасне сповіщення відповідних органів про проведення тих чи інших масових зібрань – це строк від дня такого сповіщення до дати проведення масового зібрання.

Слід враховувати і те, що ст. 1 Декларації закріплює важливий колективістський принцип: «Соціальні відмінності можуть бути засновані тільки на міркуваннях загальної користі. Цей принцип неминуче передбачає право на опір гнобленню. Крім того духом ідеології колективізму наповнено сутність норми ст. 3 Декларації де записано, що джерело будь-якого суверенітету нація і ніяка сукупність осіб, жодна окрема особа не може здійснювати владу, яка явно не виходила б від нації.

В Україні зазначений принцип сформульовано у ст. 5 Конституції: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування… Ніхто не може узурпувати державну владу».

Громадське благо, що є предметом особливої турботи держав з колективістською ідеологією, знаходиться під захистом конституційного законодавства Франції навіть за проголошення права власності. Так, у ст. 17 Декларації записано: «Оскільки власність є недоторканним і священним правом, ніхто не може бути позбавлений її інакше як у разі встановленої законом безперечної суспільної необхідності та за умови справедливості та попереднього відшкодування».

[14] Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2020 р. Київ : Паливода, 2020. 96 с.

Відповідно до ст. 1 Конституції Франції, республіка забезпечує рівність перед законом усіх громадянам, незалежно від походження, раси чи релігії та поважає всі вірування. Стаття 1 Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. говорить: «Люди народжуються і залишаються вільними та рівними у правах. Соціальні відмінності можуть бути засновані лише на міркуваннях загальної користі. Ці положення є важливою ланкою у справі забезпечення права на людську гідність. Рівність громадян, повага до їх гідності (ст. ст. 21, 24, 28) та захист від будь-яких проявів дискримінації гарантуються Конституцією України. Ці положення є важливою ланкою у справі забезпечення права на людську гідність.

Слід зазначити, що вперше принцип свободи совісті був закріплений у Франції законом від 9 грудня 1905 р. У той же час не можна стверджувати, що держава зберігає нейтралітет щодо релігії. Наприклад, в історичних провінціях Ельзасі та Лотарингії церква має конкордатний режим; тут застосовуються положення кримінального кодексу до священнослужителів, які здійснюють обряд одруження до громадянської реєстрації шлюбу. Крім того, відповідно до закону М. Дебре від 31 грудня 1989 р. (названий на ім'я його ініціатора) релігійне навчання в школі пропонується всім дітям у державних школах, якщо батьки не вимагають іншого і держава вживає заходів для надання такої освіти. Держава надає фінансову допомогу приватним школам, – тримаються католицькою церквою.

В Україні, згідно ст. 35 Основного Закону, церква і релігійні організації в відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Згідно із Декларацією прав людини та громадянина свобода полягає у можливості робити все, що не порушує прав іншому. Таким чином, здійснення природних прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими самими правами. Ці межі можуть бути встановлені лише законом (ст. 4 Декларації), який базується за загальновідомому принципі «моя свобода закінчується там, де починається свобода іншого». Закон має право забороняти лише дії, які завдають шкоди суспільству. Все, що не заборонено законом, то дозволено; ніхто не може бути примушений до виконання того, що не наказано законом (ст. 5 Декларації). Закон є виразом загальної волі. Усі громадяни мають право брати участь

особисто чи через своїх представників у створенні закону. Закон має бути однаковим для всіх, захищає він чи карає. Всі громадяни рівні перед законом, і тому всі однаково допускаються на всі публічні пости, місця або посади, відповідно до своїх здібностей і без будь-яких відмінностей, крім обумовлених їх чеснотами і талантами (ст. 6 Декларації). Ніхто не може бути звинувачений, затриманий або ув'язнений інакше як у випадках, визначених законом, і при дотриманні процедури, передбаченої законом. Той, хто віддає, виконує чи змушує виконувати накази, засновані на свавіллі, підлягає покаранню; але кожен громадянин, якого затримують на підставі закону, повинен негайно коритися: у разі опору він відповідає (ст. 7 Декларації). Закон повинен встановлювати лише суворо та безперечно необхідні покарання, і ніхто не може бути покараний інакше як через закон, прийнятий та оприлюднений до вчинення проступку чи злочину та застосований у встановленому порядку (ст. 8 Декларації). Кожна людина вважається невинною доти, доки інше не буде доведено у судовому порядку; якщо буде визнано необхідним затримати особу, будь-яка дії, що принижують честь та гідність, повинні суворо припинятися законом (ст. 9 Декларації).

Гідність людини базується на можливості кожного користуватись наданими правами, мати свої погляди та переконання, висловлювати думки. У Декларації прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 р. записано, що ніхто не може піддаватись утискам за його погляди, в тому числі релігійні, якщо їх прояв не порушує громадський порядок, встановлений законом. Вільне висловлювання своїх думок є одним з найдорожчих прав людини; тому будь-який громадянин може вільно висловлюватися, писати, друкувати інформацію, однак розуміючи, що за зловживання цією свободою у випадках, встановлених законом настає відповідальність (ст. 10 Декларації). Ці права віднесені до загальних і невід'ємних Конституцією України.

Таким чином, Конституція Франції характеризується специфічним відображенням прав і свобод людини та громадянина з урахуванням основних міжнародних правових актів. Головним принципом, що лежить в основі конституційного регулювання державної та суспільної життєдіяльності у Франції є повага до гідності особи, народу та держави, що є одним з головних принципів правової держави в ліберальному трактуванні.

ВИСНОВКИ

Людська гідність як складне і багатогранне явище це самоповага особистості, її моральне, справедливе ставлення до себе, прагнення до здобуття поваги інших людей, що передбачає при реалізації необхідність

поважати інших індивідів. Це те, що відрізняє людину від інших живих істот, переважає над біологічними інстинктами і, не втрачаючи своєї сутності після смерті індивіда, виражає абсолютну цінність людини, її неповторність, автономію її особистості та індивідуальну свободу, свободу духовно-моральних шукань та творчості. У той самий час аналізований феномен проявляється у сукупності соціально-етичних якостей людини. Маються на увазі великодушність, принциповість, мужність, справедливість, громадянськість, чесність, сумлінність, доброчесність, чуйність, розсудливість, прагнення до пізнання істини та творчого самовираження.

Першопочатково норма про гідність людини законодавцем замислювалася як захист від принизливого, несправедливого ставлення з боку держави і йшлося про фізичну недоторканність. Але в сучасних реаліях від суспільства вже існує вимога пошани та захисту персональної ідентичності та психічної недоторканності людини.

Права людини викладенні у формі позитивного права і закріплені в Конституції, а отже будь-яка особа, як носій основного права, може вимагати її реалізації в силу самого Основного закону незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих законів чи підзаконних актів. При формулюванні змісту гарантій гідності людини фахівці у галузі конституційного права ФРН виділяють три основні аспекти: поняття гідності людини, недоторканість гідності, її повагу та захист.

Федеральний Конституційний суд Німеччини вказує на невизначеність поняття людської гідності в праві та «різнобарвність» його тлумачення. Це дозволяє юридичній нормі, що містить поняття людської гідності, зберігати певну «відкритість» і дає можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється. Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасне трактування недоторканності гідності може бути лише вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту.

Конституція Франції характеризується специфічним відображенням прав і свобод людини та громадянина з урахуванням основних міжнародних правових актів. Порівняно з Конституціями інших держав очевидні відмінності у способі закріплення основ конституційного ладу та механізму його охорони, основних прав і свобод, їх кількості та змісту. Але, безперечно, головним принципом, що лежить в основі конституційного регулювання державної та суспільної життєдіяльності у Франції є повага до гідності особи, народу та держави, що є одним з головних принципів правової держави в ліберальному трактуванні.

АНОТАЦІЯ

Людська гідність постає як важлива сторона соціальної та моральної свободи особистості. Моральні уявлення про людську гідність у конкретному суспільстві нерозривно пов'язані з розвитком правосвідомості, громадянської зрілістю, забезпеченістю прав людини.

Аналізується досвід філософського обґрунтування ідеї людської гідності в Німеччини. Значний вплив концепція людської гідності справила на конституційне право Німеччини. Низка актів міжнародного права, які закріпили цілу систему прав людини і громадянина, виражають ідею людської гідності, серед них і Загальна декларація прав людини. Ці акти оцінюють людську гідність як невід'ємну властивість особистості, закладають фундамент нового державного порядку, заснованого на ідеї про те, що людина має бути найважливішою цінністю та метою як для себе самої, так і для держави. У німецькому конституційному праві гідність особистості є не лише одним з основних прав, а й найважливішим конституційним принципом. Гідність людини та інші фундаментальні права особистості розглядаються в конституційному праві Німеччини як цінності, що передують появі держави і, отже, стоять в ієрархії, вище, ніж державний інтерес. Суд трактує людську гідність з позиції кантіанства: стався до людей як до кінцевої мети, а не як до об'єктів маніпуляції.

Також досліджуються теоретико-правові аспекти розвитку ідеї людської честі та гідності у праві Франції. Найважливішим аспектом вираження гідності особистості громадянина Франції є порядок закріплення в Конституції проголошених прав і свобод. Хоча їх список не містить низки нових прав і свобод (право на отримання інформації, на захист культурної та історичної спадщини, вільний доступ до культурних цінностей, право на захист довкілля), які знайшли місце в більш пізніх конституційних актах різних держав, у тому числі й в Україні, де перелічені права та свободи відбиваються в повному обсязі (у II розділі Конституції України). Однак і Декларація 1789 р., і преамбула Конституції Франції 1946 р. досі залишаються прикладом послідовного демократичного прогресу. З широким колом проголошених у цих документах прав і свобод людини і громадянина.

Література

1. Білоскурська О. В. Правове регулювання обов’язку кожного неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей // Часопис Київського університету права, 2009. № 2009/2. С. 72-76.

2. Бланкенагель А. Конституційний Суд: бачення свого статусу. Конституційне право: східноєвропейський огляд. 1994. № 2. С. 35–39.

3. Бурдоносова М. А. Теоретичні уявлення про людську гідність у праві Німеччини. Діктум Фактум, ДУІТ, №2 (14), 2023, с. 5–11.

4. Бурдоносова М. А. Теоретико-правові аспекти розвитку ідеї людської гідність у праві Франції. Діктум Фактум, ДУІТ, № 1 (15), 2024, с.34–39.

5. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Харків, 2008. 36 с.

6. Грищук О. В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.

7. Декларація прав людини і громадянина. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen. прийнятий постановою Французьких Національних зборів 26 серпня 1789. URL: https://cyclop.com.ua/content/view/1031/58/1/4/#8983 (дата звернення 12.02.2024 р.)

8. Дучак Б. Л. Людська гідність у праві // Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки. Том 200, 2017. С. 47–48.

9. Дюріг Г. Принцип людської гідності. Проект практичної системи цінностей основних прав на основі ч. 1 ст. 1 у поєднанні із ч. 2 ст. 19 Основного закону. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 72–89.

10. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). 3.15. Територіальні принципи. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/315-terytorialni-pryncypy (дата звернення 14.02.2024 р.)

11. Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2020 р. Київ : Паливода, 2020. 96 с.

12. Конституція Французької Республіки. Constitution de la République française, [Constitution of the French Republic] (in French). 28 October 1946. JO1946. Retrieved 29 September 2018. in: Journal officiel de la République française (in French). Vol. 78. 28 October 1946. pp. 9166-9175.

13. Косілова О. І. Тлумачення права на гідність у правовій доктрині та у практиці федерального конституційного суду Німеччини // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2 2020. С.41-46. DOI https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/08

14. Ленер М. Людська гідність в основному законі Федеративної Республіки Німеччина. Гідність людини. Що ми розуміємо під

«гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 35–42.

15. Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.

16. Офіційне тлумачення положення частини першої статті 39 Рішення Конституційного Суду № 4-рп/2001 від 19.04.2001 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#n54 (дата звернення 14.08.2024 р.)

17. Падафет Ю. Г. Гідність людини як ключова державноуправлінська цінність. // Теорія та практика державного управління. Вип. 2 (45). 2014. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/tpdu/2014-2/doc/1/05.pdf. (дата звернення: 04.08.2024).

18. Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, Київ, Абрис, 2002. 751 с.

19. Blankenagel A. Gentechnologie und Menschenwuerde. Ueber die Strapazierung von juristischem Sachverstand und gesundem Menschenverstand anlaesslisheinesernsten Themas. Kritischejustiz. 1987. S. 388.

Information about the author:
Burdonosova Maryna Anatoliivna,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor at the Department
of Constitutional and Administrative Law,
State University of Infrastructure and Technologies
2, Volodymyra Ivasiuka avenue, Kyiv, 04211, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-4

PROTECTION OF THE RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT DURING ARMED CONFLICTS

Volkova Yu. A.

INTRODUCTION

The current stage of civilisational development is characterised by the recognition of the importance of the values characteristic of a democratic society. Human rights and the environment emerge as core values, serving as necessary conditions and natural foundations for the existence of civil society as a whole.

Environmental rights are in the focus of attention of most states of the world, since their actual observance and the existence of effective protection mechanisms are an indicator of how the development of the state meets the modern needs of society.

The intensification of human life, the expansion of the use of environmental objects leads to unpredictable cardinal and even catastrophic changes in nature. This imposes a duty upon individuals to protect the environment. As Justice of The Supreme Court of United Kingdom Robert Carnwath rightly pointed out: "…they are more than them. They involve rights and duties. Rules represent not only human, but all living thoughts. The duties are ours, as the species which has a unique ability to influence the environment for good or ill" [1].

At the same time, the challenges and threats to world civilisation are constantly increasing, among which armed conflicts pose the greatest danger. Military actions disrupt the functioning of all natural life-support systems, affecting the integrity of relationships in the biosphere, the state of natural resources, the rate of their restoration, etc [2]. The mining of large areas causes the exclusion of lands from the composition of agricultural land and forests, the death of plants and animals. The construction of defensive alters the soil structure. The actions of artillery and aviation entail significant modifications of landscapes. Armed conflicts have a significant impact on the river system. As a result, the natural waters of not only those countries in which conflicts occur, but also countries that

[1] Human Rights and the Environment URL: https://www.supremecourt.uk/docs/speech-181010.pdf

[2] Conflict and Environmental observatory. URL: https://ceobs.org/un-lawyers-approve-28-legal-principles-to– reduce-the-environmental-impact-of-war/

have a system joint with it, suffer [3]. Consequently, any armed conflict most often has transboundary environmental consequences. All these factors highlight the necessity for an optimal mechanism to protect the right to a healthy environment during an armed conflict, primarily by international means.

In general, the process of forming an international legal mechanism for protecting a healthy environment during armed conflicts began in the 20th century. This was due to the fact that it was at that time that there were cases of significant environmental damage to the territory of one or more states during an armed conflict. It is important to mention the environmental consequences of the bombing of Hiroshima and Nagasaki in 1945, the war in Indochina in 1965–1973, in the Persian Gulf in 1990–1991, in Yugoslavia in 1999, in Afghanistan and Iraq, etc. Following that, the OSCE and UNEP assessed the environmental consequences of the military conflict in Nagorno-Karabakh (2006), Georgia (2008), and eastern Ukraine (2014). In 2017, various intergovernmental and non-governmental organisations participated in assessing the environmental impact of the fighting in Syria and Iraq.

In early 2022, the war began in Ukraine. According to the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, since the beginning of the war, more than 2,340 facts of causing harm to the environment by the aggressor have been recorded. due to the war, 20% of protected areas were affected. More than 23 thousand tons of greenhouse gases were emitted into the atmosphere due to fires because of enemy shelling. Hundreds of species of animals and plants with different conservation status have suffered from hostilities [4]. And the conflict is ongoing.

Undoubtedly, it should be recognised that the ecological situation in Ukraine was a crisis even before the start of the war, but during the armed conflict it turned into a catastrophic one. The situation is aggravated due to the constant destruction (damage) of numerous industrial enterprises, including mining and metallurgical enterprises, which are objects of increased

[3] Toset H. P. W., Gleditsch N. P., & Hegre H. Shared rivers and interstate conflict. Political geography. 2000. 19 (8). P. 971-996. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S096262980000038X ; Heiderscheidt, Drew (2018). The Impact of World War one on the Forests and Soils of Europe. Ursidae: The Undergraduate Research Journal at the University of Northern Colorado: Vol. 7: No. 3, Article 3. URL: https://digscholarship.unco.edu/urj/vol7/iss3/3 ; Schillinger, J., Özerol, G., Güven-Griemert, Ş., & Heldeweg, M. Water in war: Understanding the impacts of armed conflict on water resources and their management. Wiley Interdisciplinary Reviews: Water. 2020. 7(6), e1480. URL: https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/wat2.1480 ; WaterunderFire:UNICEFforevery child. URL: https://www.unicef.org/media/51286/file

[4] Official resource of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine URL: https://ecozagroza.gov.ua/en

environmental danger, as well as critical infrastructure facilities that ensure the normal functioning of the population.

It should be pointed out that currently the analysis of the situation in the conflict zone is carried out based on a limited set of sources. Today, environmental monitoring is not carried out in part of the territories, there is no reliable information about the nature of the damage and its consequences. Experts suggest that the damage from this war to the environment can reach hundreds of billions of US dollars. However, the possibility of obtaining full reparations from Russia and the procedures for holding accountable for environmental crimes remain uncertain.

Issues of international legal protection of the environment in connection with an armed conflict are the subject of regulation of the range of legal orders, overlapping of international environmental law, international human law, international humanitarian law, international criminal law, etc. In each of these industries, there are corresponding international legal regimes, formed on the basis of the relevant customary and treaty norms.

Separate legal provisions aimed at mitigating the impact on the environment during hostilities can be found in various international documents of legal nature developed by international organisations, governments, and other entities. However, the question arises: do the existing instruments provide adequate protection of the right to a healthy environment during armed conflict?

It is advisable to consider this in more detail in the following sections.

1. International humanitarian law

The existing legal regime of international humanitarian law guarantees a certain protection of environmental objects with various legal instruments, however, the effectiveness and adequacy of the already developed mechanism is constantly discussed by many experts and scientists.

In general, if we consider the history of the formation of the "greening" of international legislation, it is worth noting that it was the environmental consequences of the Vietnam War that emphasised the need for adoption by the UN General Assembly on December 10, 1976. Modification Techniques (ENMOD Convention) [5]. The Convention aimed to limit the methods of conducting military operations that could result in changes in natural processes, climate, etc.

[5] The Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD Convention) URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiJgZnFis3_AhVsQ0EAHQS3B2cQFnoECA0QAw&url=https%3A%2F%2Fwww.icrc.org%2Fen%2Fdownload%2Ffile%2F1055%2F1976-enmod-icrc-factsheet.pdf&usg=AOvVaw2YV8nglhy9Ls8M4YPDpO3R&opi=89978449

The preamble of the Convention states that the motives for its adoption are the awareness of the extremely harmful consequences for the well-being of people resulting from the military or any other hostile use of environmental means; the desire to effectively prohibit such use of means of environmental impact in order to eliminate the dangers to humanity from such use; the desire to contribute to the deepening of confidence among peoples and the further restoration of the international situation in accordance with the purposes and principles of the Charter of the United Nations [6].

Under the Convention, each State Party undertakes not to resort to military or any other hostile use of environmental means having widespread, long-term, or serious consequences as a means of destroying, damaging, or harming any other State Party. They also agree not to assist, encourage, or induce any state, group of states or international organisations to engage in activities that violate these obligations.

However, the effectiveness of the Convention was not sufficient to provide the necessary protection, and it was necessary to look for additional legal mechanisms to solve the problem. Therefore, in 1977, Additional Protocol I to the Geneva Conventions, relating to the protection of victims of international armed conflicts, was adopted. It was the first document containing generally binding rules for states party to this agreement regarding the treatment of the environment during an armed conflict.

According to the paragraph 3 of Art. 35 prohibits the use of methods or means of warfare designed to cause, or may be expected to cause widespread, long-term, and severe damage to the natural environment. Article 55, "Protection of the natural environment" states that "1. When conducting military operations, care must be taken to protect the natural environment from widespread, long-term, and serious damage. Such protection includes the prohibition of the use of methods or means of warfare designed to cause or may be expected to cause such harm to the natural environment and thereby harm the health or survival of the population. 2. Damage to the natural environment through repression is prohibited" [7].

The main common feature of these norms is the prohibition of hostilities that can cause widespread, long-term, and serious harm to the natural

[6] The Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD Convention) URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiJgZnFis3_AhVsQ0EAHQS3B2cQFnoECA0QAw&url=https%3A%2F%2Fwww.icrc.org%2Fen%2Fdownload%2Ffile%2F1055%2F1976-enmod-icrc-factsheet.pdf&usg=AOvVaw2YV8nglhy9Ls8M4YPDpO3R&opi=89978449

[7] Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977 URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_199/print1478683605283733..

environment. However, the developers of this document did not give an interpretation of the terms: “broad”, “long-term” and “serious”. Therefore, such a wording implies the presence of both widespread, and long-term, and serious harm at the same time, which creates difficulties in application, as rightly pointed out by critics of these norms rightly point out, the understanding of permissible harm to the environment is quite broad. Consequently, Articles 35 and 55 do not provide effective legal regulation of environmental protection, since it is almost impossible to achieve such a cumulative impact (harm) on the environment during conventional military operations with the use of non-prohibited weapons [8].

It is worth pointing out that Eric David points out that the narrow interpretation of paragraph 3 of Art. 35 and Art. 55, which prevailed in 1977, might be regarded today as obsolete, especially given the fact that the concept of “great, long-term and serious harm” in the form in which it was interpreted during the preparatory work is not legally defined in the Protocol itself. Because of this, the nature of the latter remains relative, subject to change and evolution depending on the assessment by the competent authority [9].

Another relevant treaty in the field of the environmental protection is Protocol III on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Considered Excessive or Have Indiscriminate Effects (1980). Article 2, paragraph 4, of the Protocol prohibits the making of forests and other types of vegetation cover by incendiary weapons, except when such natural elements are used to cover, hide, or camouflage military objectives or when they are themselves military objectives [10].

Among other agreements in the field of international humanitarian law, which may indirectly lead to the prevention of a negative impact on the environment during hostilities, there are the following documents: Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases and development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction (1972), Convention on the Prohibition of the Use of Certain Conventional Weapons (1980),

[8] Bothe, M., Bruch, C., Diamond, J., and D. Jensen. (2010). «International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities.» International Review of the Red Cross. 92(879). Ст. 576.

[9] David E. Principles of the Law of Military Conflicts: A course of lectures delivered at the Faculty of Law of the Open University of Brussels. Moscow: International Committee of Krasny Krest, 2011. P. 340.

[10] Convention on the Prohibition or Restriction of the Use of Specific Types of Conventional Weapons Which May Be Considered to Cause Excessive Injuries or to Have an Indiscriminate Effect, dated 10.10.1980.

Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling, Use of Chemical Weapons and on Their Destruction (1993), the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (1996), and other agreements.

The international legal regulation of conducted armed conflicts and the protection of the population, civilian and military facilities, tactics, and methods of warfare, directly or indirectly affects the preservation of environmental elements during the war. In particular, fixed restrictions or prohibitions on the use of certain types of weapons or methods of warfare to reduce the scale of the lethal impact or impact on the health of the civilian population entail a decrease in the impact on the elements of the environment – air, water, biodiversity, etc.

Some instruments of international law expressly or implicitly contain provisions prohibiting the infliction of harm to the environment during armed conflict. For example, the Declaration of the UN Conference on the Human Environment in 1972, Principle 26, declares the need to free humanity and the environment from the consequences of the use of nuclear and other types of weapons of mass destruction [11]. The World Charter for Nature, approved by the UN General Assembly in 1982, proclaims: "5. Nature must be protected from being plundered by war or other hostile acts. [...] 20. Military actions that harm nature should be refrained" [12]. The Rio Declaration on Environment and Development of 1992, in principle 24, declared that war inevitably has a devastating effect on the process of sustainable development, therefore states must respect international law, ensuring the protection of the environment in the event of armed conflicts [13].

According to Paragraph 39.6 of the 1992 Agenda 21 notes that the UN General Assembly and its Sixth Committee are the appropriate forum for developing measures to protect the environment from widespread destruction during armed conflicts, considering the special authority and role of the International Committee of the Red Cross in this process [14].

An important source of international humanitarian law is also the principles that can complement various international documents, be applied, and interpreted in the decisions of international courts, etc.

[11] Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration, 1972) URL: https://docenti.unimc.it/elisa.scotti/teaching/2016/16155/files/file.2017-03-11.7227158899

[12] World Charter for Nature URL: https://digitallibrary.un.org/record/39295

[13] The Rio declaration on environment and development URL: https://www.preventionweb.net/files/resolutions/N9283657.pdf

[14] Agenda 21. United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992. URL : https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf.

It should be pointed out that the bombing of oil facilities during the Iran-Iraq War (1980–1988) and the burning of Kuwaiti oil wells during the Gulf War (1990–1991) revived international interest in reaffirming and clarifying legislation that protects armed conflicts. With the support of a UN General Assembly resolution and after consulting with international experts, the International Committee of the Red Cross has developed Guidelines for the Incorporation of International Humanitarian Law on the Protection of the Natural Environment into Military Manuals and Instructions to improve the training of the armed forces and, ultimately, to better comply with such norms [15]. The Guidelines for the preparation and management of environmental protection in 1994, while not officially approved, were recommended to all states for wide dissemination and "due consideration be given to the possibility of including them in their military manuals. and other instructions addressed to military personnel" [16]. In particular, the following four principles are basic: distinction, military necessity, proportionality, and humanity.

The principle of distinction states that in military operations, civilian and military objectives should be distinguished to ensure that civilian objects and the population remain outside the scope of military operations. For example, a forest used by hostile forces for a hiding place could be declared a military objective and subjected to destruction, resulting in the destruction of biodiversity, undermining the normal functioning of ecosystems, etc. It was evidenced during the Persian Gulf War, when civilian objects were considered military, and, accordingly, their destruction caused more than significant damage to the environment [17].

The principle of military necessity permits measures not prohibited by international law to achieve military objectives, but it does not justify any other actions that are prohibited by international humanitarian law.

The principle of proportionality (proportionality) states that in numerous cases causing harm to the environment, such harm must be considered proportionate in relation to the military goals achieved. However, it should be emphasised that attempts to hold accountable for the violation of international humanitarian law NATO environmental officers during the armed conflict before the International Tribunal for the Former Yugoslavia were unsuccessful, because: a) to prove that the cumulative standard of Additional Protocol I was achieved, – a rather difficult task; b) after reviewing the application of the usual principles of military necessity and proportionality,

[15] ICRC, *Guidelines for Military Manuals and Instructions on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict* UN Doc. A/49/323, 19.08.1994

[16] M. Bothe, «Military activities and the protection of the environment» *Environmental Policy and Law*, Vol. 37, No. 2/3, 2007, p. 234.

[17] Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law, UNEP, 2009. c. 8.

the committee concluded that there was no need to open an investigation into environmental damage caused by armed conflict [18]. As a result, the Committee determined that the Alliance's actions did not meet the threshold set out in Additional Protocol I.

The principle of humanity prohibits causing unnecessary suffering, harm, and destruction: poisoning of water in wells, damage to agricultural land or forest resources, which are the basis of the livelihood of the local population.

To overcome the existing challenges, the development of the international legal framework for the protection of the natural environment in situations of armed conflict continues [19]. However, effective results have not yet been achieved.

Nevertheless, it is worth noting that the updated ICRC Guidelines make a major contribution to the clarification of the law of armed conflict. By systematically going through the relevant rules and principles they reveal the capacity of many provisions designed to protect civilian populations, to also provide general or indirect protection to the environment. While there still is no coherent legal framework for the protection of the environment in and in relation to armed conflicts, the work that has been pursued over the years has confirmed that there is considerable potential for a more coherent reading of the applicable rules [20].

2. International Law of the Environment

In the arsenal of international environmental law there are such sources of law as principles and "soft" instruments that are not binding but play an important role in the development and application of the norms of this area of law. However, today there is no optimal document concerning the limitation of the impact of hostilities on the environment and the issue of compensation for damage caused to the environment during armed aggression. Numerous international treaties and agreements in the field of international environmental protection and the use of natural resources in the area of responsibility for environmental damage in the majority do not contain "military" articles. They also do not contain provisions on the possibility or obligation to use them during an armed conflict.

The exception is the UN Convention on the Law of the Non-Navigational Use of International Watercourses in 1997, contained in Art. 29, is of a

[18] Kiss A. International environmental law / A. Kiss, D. Shelton. Nairobi: UNEP, 2004.

[19] Guiding principles regarding the protection of the environmental during armed conflict URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/02/IHL-Guidelines_environment_ua.pdf

[20] Marja Lehno Overcoming the disconnect: environmental protection and armed conflicts URL: https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2021/05/27/overcoming-disconnect-environmental-protection-armed-conflicts/

customary nature [21], establishes: international watercourses and related installations should be protected by the principles and rules of international law applicable in international and non-international armed conflicts; UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage of 1972 [22]. As well as the African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources in 2003 in Art. XV contains an almost complete list of environmental protection obligations that states must fulfil not only during armed conflicts, but also after they end [23]..

The main international environmental agreements relevant to the scope of this study also include:

– United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) (1982), which contains provisions specifically relating to warships. It does not contain provisions on the termination of its operation in time of war, from which it can be concluded that its operation is not completely terminated during hostilities. However, an analysis of the norms enshrined in the Convention does not quite clearly show how much it guarantees the protection of the environment during hostilities. However, the possibility of its application to situations of pollution of the marine environment from terrestrial sources or from oil platforms is open today [24].

– International Convention for the Prevention of Pollution of Ships (MARPOL) (1973). The Convention does not contain provisions for its application during hostilities, however, it contains a rule on the immunity of military, military auxiliary and other ships, aircraft, similar to the provision of the UNCLOS Convention – Art. 3(3).

– Convention for the Protection of the Black Sea from Pollution (1992). Like the previous conventions, the absence of a direct mention of the application or non-application of the convention during the period of hostilities does not exclude the need to comply with the provisions of the convention on the protection of the environment of the Black Sea during armed conflicts.

– Convention on Wetlands of International Importance, Principally as Habitat for Waterfowl (1971). The Convention allows states, due to pressing national interests, to cancel or reduce the boundaries of a wetland included in

[21] Dellapenna J.W. (2001) The customary international law of transboundary fresh waters International Journal of Global Environmental Issues. Vol. 1, Nos. 3-4. P. 264–305.

[22] Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage URL: https://whc.unesco.org/en/conventiontext/

[23] African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources (revised version) URL : https://au.int/sites/default/files/treaties/7782-treaty-0029_-_revised_ african_convention_on_the_conservation_of_nature_and_natural_resources _e.pdf.

[24] Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law, UNEP, 2009. p. 36.

the List (Art. 2 (5) and Art. 4). Such interests may include the interests of national security, martial law, which may indicate an obligation to apply the provisions of this convention in times of hostilities.

– Convention on Long-range Transboundary Air Pollution (1979). The Convention is an important international legal instrument designed to reduce transboundary air pollution in the European region. However, unfortunately, it does not contain any provisions for its operation during hostilities.

– Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (1979). The Convention does not specify whether it ceases to apply during hostilities or armed conflicts.

– Convention for the Protection of Wild Flora and Fauna and Natural Habitats in Europe (1979). The Convention does not contain any mention of armed conflicts, hostilities or wartime and the extension of the Convention to such situations (periods), so its importance for the protection of flora and fauna during hostilities is doubtful.

An analysis of the cited documents shows that the obligation to use in peacetime does not exclude the need to use during hostilities. At least the provisions of several conventions support this conclusion. However, only about 20% of environmental conventions and agreements analysed by scientists under the auspices of the United Nations Environment Program (UNEP) to study international law in the field of environmental protection during hostilities contain clear provisions on the non-applicability of their provisions during armed conflicts [25].

A special place, as sources of international environmental law, is occupied by the principles of law, which are contained both in international agreements binding on the state's parties, and in "soft" instruments, such as declarations, resolutions, court decisions, etc. Compared to international agreements in the field of the environment, these principles can be applied more extensively in the legal regulation of preventing and controlling the environmental harm resulting both peaceful and military actions.

The most important principles include the principles of warnings, warnings, the responsibility of states for harm caused to the territory of other states, and other important principles. The precautionary principle, formulated in the Rio Declaration on Environment and Development (1992), is that in the event of significant or irreversible harm to the environment, the lack of scientific certainty cannot be used as a reason to postpone or not take measures to prevent pollution (principle 15) [26].

[25] Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law, UNEP, 2009. c. 34.

[26] The Rio declaration on environment and development URL: https://www.preventionweb.net/files/resolutions/N9283657.pdf

The principle of prevention is that one should strive to prevent harm to the environment than subsequently deal with the consequences of such harm to the environment, since the restoration of a polluted environment is often completely impossible and an extremely costly and time-consuming process.

The principle of responsibility of states for harm caused to the environment and the territory of other states has existed for more than a century and consists in the fact that the right of a state to exploit natural resources is not absolute and must be exercised considering the rights and interests of other states and the entire world community in the field of natural resource use. and protection of natural resources

One of the important documents in the field of environmental protection during hostilities is the Stockholm Declaration on the Environment [27]. Principle 21, noting that states have the sovereign right to develop their own resources and are responsible for ensuring that activities within their jurisdiction or control do not harm the environment of other states. Principle 26. Human and the environment must be spared the consequences of the use of nuclear and other weapons of mass destruction.

Other principles have been enshrined in the World Charter for Nature, the UN General Assembly Resolution on the protection of the environment during armed conflicts, etc [28]. However, unfortunately, as practice shows, today international environmental law does not provide adequate protection of the environment during armed conflicts.

3. International law in the field of human rights

Human rights related to the environment are quite well protected at the international level by international agreements and declarations. These legal mechanisms can also be used to limit the behaviour of states and hold them accountable for actions in armed conflicts related to environmental damage and, as a result, violation of human rights (for example, the right to life or the right to health).

The General Declaration of Human Rights (1948) states in article 25 that everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and his family, including food, clothing, housing, medical care, and necessary social services. This article assumes that the natural environment surrounding a person must be of such quality that it does not pose a threat to the violation of this right, and this quality of life must be ensured by the state, including during armed conflicts.

[27] Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml

[28] Resolution of the UN General Assembly A/RES/47/37 adopted on November 25, 1992.

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) enshrines the individual's right to life (Article 2) and the right to respect for private and family life (Article 8), which are closely related to the quality of the environment. In particular, the European Court of Human Rights made decisions in cases related to the violation of the right to private and family life under Art. 8 of the Convention in the context of environmental damage caused to the claimants during armed conflicts (Akdivar et al. v. Turkey, Selçuk and Asker v. Turkey, Esmukhambetov et al. v. Russia).

The position of the European Court of Human Rights confirms that the Convention must be applied even during hostilities, and therefore these articles can provide the surrounding natural environment with indirect protection during armed conflicts. The Court's practice in applying the Convention demonstrates that its norms serve as an effective and accessible method of protecting the environment and environmental rights of citizens during hostilities. Nevertheless, the issue of the development and adoption of an additional protocol to the Convention on the consolidation of environmental rights is currently being discussed rather briskly in professional circles. The adoption of such a document would further underscore the significance of environmental human rights at the international level.

In addition, the issue of violations of human rights, mainly of indigenous peoples, because of armed conflicts was considered by the Inter-American Court of Human Rights in such cases as Plan de Sánchez Massacre v. Guatemala, Ituango Massacres v. Colombia, Río Negro Massacres v. Guatemala, Massacres of El Mozote and neighbouring locations v. El Salvador, Afro-Descendant Communities Displaced from the Cacarica River Basin (Operation Genesis) v. Colombia [29].

4. Environmental justice

Currently, given the specific nature of resolving cases related to the application of environmental regulations, there is a growing tendency towards establishing specialised environmental courts and dedicated structures. Today, there are more than 50 different international courts and arbitrations, for example, the International Court of Justice, the International Maritime Tribunal, the Permanent Court of Arbitration, the Dispute Settlement Body of the World Trade Organization, the Court of Justice of the European Communities, etc. In 1994, the International Court of Environmental

[29] Third Report on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts / Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur, International Law Commission, UN Doc A/CN.4/700. 3 June 2016. 108 p.

Arbitration and Conciliation was established in the form of an international non-governmental organisation.

The International Court of Justice of the United Nations is the main judicial body of the United Nations, which is called to examine and peacefully resolve disputes between states. The International Court of Justice (ICJ) is the principal judicial organ of the United Nations. It was established by the United Nations Charter in June 1945 and began its activities in April 1946. The Court is composed of 15 judges elected for a nine-year term by the General Assembly and the Security Council of the United Nations. The seat of the Court is at the Peace Palace in The Hague (Netherlands). The Court has a twofold role: first, to settle, in accordance with international law, through judgments which have binding force and are without appeal for the parties concerned, legal disputes submitted to it by States; and second, to give advisory opinions on legal questions referred to it by duly authorised United Nations organs and agencies of the system [30].

As a rule, disputes between states that could not be settled out of court are referred to the court. For example, a dispute between Hungary and Slovakia over a joint project to build a system of locks on the Danube River continued for almost 10 years. Failing to reach an understanding, the parties referred the dispute to the International Court of Justice. In 1997, the court issued a decision, finding both parties guilty of violating their obligations under the relevant project. Therefore, Hungary was obliged to compensate the damage to Slovakia (as a result of the suspension of the project by the Hungarian side), and Slovakia to Hungary (as a result of the change in the course of the Danube by the Slovak side). However, it should be noted that the competence of this court does not include the resolution of environmental disputes during an armed conflict, and therefore these issues are left aside.

In particular, in connection with the armed conflict on 26 February 2022, Ukraine filed in the Registry of the International Court of Justice an Application instituting proceedings against the Russian Federation concerning "a dispute... relating to the interpretation, application and fulfilment of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" (the "Genocide Convention") [31].

The International Court of Justice has already ordered the Russian Federation to immediately stop the war against Ukraine, but the Russian

[30] Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20230609-PRE-01-00-EN.pdf

[31] Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20230609-PRE-01-00-EN.pdf

leadership has stated that it will disregard this decision. Therefore, another question arises regarding the enforcement of court decisions.

If we look at the practice of the International Criminal Court, we can see that in the decision in the case "The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad al-Bashir" in 2009, the Court did not deny the connection between environmental destruction and the crime of genocide. The Chamber recognised that "the act of polluting the water pumps and the forced displacement involving the resettlement of members of other tribes was carried out within the framework of a policy of genocide and the conditions of life... were intended to physically destroy part of these ethnic groups" [32]. Although the International Criminal Court has not made a specific decision on criminal liability for environmental crimes, the recognition of the connection between the pollution of water resources necessary for the survival of the population and the crime of genocide is an important step [33].

It should be emphasised that the recognition of the need to protect the environment during armed conflicts is progressing surprisingly quickly. In this context, attention should be given to the special opinion of Judge K. G. Weeramantra of the International Court of Justice, who emphasised the need for a balanced consideration of the principle of sustainable development to meet the needs of development and environmental protection, as well as the necessity of ongoing environmental impact assessment, since, according to principle 24 of the Rio Declaration, war inevitably has a devastating impact on the process of sustainable development. Therefore, states must respect international law by ensuring the protection of the environment during armed conflicts and cooperate (if necessary) in its further development [3435].

For the international prosecution of gross violations of international humanitarian law, International Criminal Tribunals are established by decisions of the UN Security Council. In particular, the decision of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia indicates the possibility of such tribunals resolving cases of prosecution for causing harm

[32] Situation in Darfur, Sudan, Prosecutor v. Omar Al-Bashir, ICC-02/05-01/09-3 : Second Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest URL : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2010_04826.PDF.

[33] Situation in the Republic of Mali, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15 : Judgment and Sentence. 27 September 2016 URL : https://www.icc-cpi.int/courtrecords/cr2016_07244.pdf.

[34] Summary Resolution of Advisory Opinions of the International People's Court 1997–2002 United Nations. New York, 2006 URL: http://legal.un.org/icjsummaries/documents/

[35] The Rio declaration on environment and development URL: https://www.preventionweb.net/files/resolutions/N9283657.pdf

to the environment, although the researchers in this field have also pointed out the inadequacy of existing international law in this area [36].

The UN Compensation Commission was established in 1991 as a temporary subsidiary body of the UN Security Council to examine claims and provide compensation for losses and damage caused by Iraq's illegal invasion and occupation of Kuwait. The commission's jurisdiction is considered quite innovative for international legal standards, particularly regarding the entities that can claim harm, as well as in relation to the types of damage subject to compensation (including environmental damage) [37]. This decision was preceded by UN Security Council Resolution 687 (1991), which stated in paragraph 16 that Iraq is responsible under international law for any harm, including environmental damage and depletion of natural resources, arising from the illegal invasion and occupation of Kuwait. Paragraph 18 of the resolution established a fund to provide compensation for claims arising from paragraph 16. The UN Security Council held Iraq liable for environmental damage due to the use of force in violation of Article 2(4) of the UN Charter, and not due to a violation of international humanitarian law or international environmental law.

Additionally, as previously mentioned, issues of judicial protection of the right to a healthy environment fall within the jurisdiction of the ECtHR, which has stated that the environment, without being directly mentioned in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, is a value that society and public authorities have an interest in preserving [38]. State authorities are obliged to take measures to protect the environment even during armed conflict.

CONCLUSIONS

Therefore, it can be concluded that at the current stage, there are certain institutions responsible for ensuring a fair, impartial, and timely resolution of environmental disputes through the court system to effectively protect the right to a healthy environment during an armed conflict. However, the question arises: is the current model of environmental protection optimal?

The analysed judicial practice demonstrates that it is not. In particular, international jurisprudence shows that the environment during an armed conflict is not recognised as an absolute value, as in most cases its destruction has been justified by the principle of military necessity. During armed

[36] Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law, UNEP.2009. p. 27

[37] The United Nations Compensation Commission (UNCC) URL: https://uncc.ch/uncc-glance

[38] Hamer v. Belgium No 21861/03. URL: https://www.legal-tools.org/doc/09face/pdf/

conflicts, the rules of international humanitarian law prevail as the lex specialis norms with respect to the rules of international environmental law. This implies that during an armed conflict it is permitted to inflict such environmental damage for which, in peacetime, the state or private individuals could be held accountable. This difficulty in attributing responsibility for causing environmental harm arises as a result [39].

The aforementioned once again confirms the assertion that effective international legal regulation of environmental protection and the use of natural resources in modern conditions is a necessary condition for the successful development of mankind. At the same time, mere legislative consolidation of environmental norms and standards is insufficient; an effective law enforcement mechanism is required to implement them in practice. As P. Stein notes, "practically all states, including developing ones, have basic laws on environmental protection, but there is a significant gap between the written law and its actual implementation" [40].

Scientists draw attention to the fact that international environmental law does not apply at all during and after an armed conflict. The history of wars confirms this fact. However, one of the main tasks associated with post-conflict restoration of the environment should be to ensure long-term management in this area. The United Nations Environment Program (UNEP) has the greatest potential in this area, conducting over 20 post-conflict assessments since 1999, in which the environmental consequences of wars in various countries were determined [41].

UNEP prepared the Guidelines for Integrating the Environment into Post-Conflict Needs Assessments in 2009 and established the Post-Conflict and Disaster Management Division, within which it implements the Environmental Cooperation Program for Peacekeeping. The UN Environment Assembly adopted several resolutions on environmental protection, pollution mitigation, and control in areas affected by armed conflict: "Protection of the environment in areas affected by armed conflict" (2016), "On mitigation and control of pollution in areas affected by armed conflict" affected by armed conflict or terrorism" (2017).

[39] Cusato E.T. Beyond Symbolism: Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC *Journal of International Criminal Justice*. 2017. Vol. 15, issue 3. P. 491-507.

[40] P. Stein (2006) Why judges are essential to the rule of law and environmental protection, in T. Greiber (ed.), Judges and the rule of law. Creating the links: environment, human rights and poverty, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge. URL: https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/EPLP– 060.pdf

[41] Military actions in the West of Ukraine are civilizational challenges to humanity URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/1817_WEB_EPL_Posibnuk_ATO_Cover_Ukrainian.pdf

Furthermore, international studies of the environmental damage from armed conflicts were once carried out by the Regional Environmental Centre for Central and Eastern Europe and the World Bank [42]. The reports from these international organisations can be valuable in assessing the environmental consequences of the armed conflict, particularly in the case of Ukraine.

An analysis of the international legal regime in the field of environmental protection during armed conflicts points to several shortcomings and gaps that will not allow preventing harm and effectively protecting the environment during war. Such shortcomings are found both in international humanitarian law and in international environmental law. Researchers emphasise the lack of effective procedural rules and mechanisms that allow such harm to be identified, monitored, documented, and brought to international legal responsibility of the state or individual entities for causing harm to the environment [43]. Additionally, there is no optimal judicial institution that could, on a permanent basis, consider claims regarding environmental damage and provide appropriate remedies to both states and ordinary citizens simultaneously.

At the present stage, there are several factors that highlight the importance and necessity of establishing a permanent, unified judicial body to address issues related to the protection of the right to a healthy environment, including during an armed conflict. These factors include the existence of global environmental threats; local environmental disasters and human-made accidents of various scales, which are the result of another and armed conflict; awareness of threats and risks by political elites and the general population; dissemination of understanding of environmental values in civil society; the expansion of the range of environmental legal relations; the recognition of environmental rights, and the increase in the number of applications for their protection in national and intricate and overly extensive system of international courts.

It should be noted that the system of environmental justice has already experienced significant progress in its formation, development, and improvement. There has recently been a trend towards an increase in the number of specialised courts and tribunals to deal with environmental cases and to take measures to facilitate access to justice for citizens at the national level. The establishment of regional environmental justice and the creation of

[42] Military actions in the West of Ukraine are civilizational challenges to humanity URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/1817_WEB_EPL_Posibnuk_ATO_Cover_Ukrainian.pdf

[43] UNEP, Protecting the Environment during Armed Conflict: An Inventory and Analysis of International Law pp. 34–40.

national environmental courts is a fairly common practice in the world, certainly important, promising, and effective.

However, the same cannot be observed in the practice of international environmental litigation. Although the expediency and necessity of reviewing and improving the existing international system of judicial protection is due to the growing number of environmental disputes and the scale of violations of environmental rights.

The above is of relevance for the protection of the rights to a healthy environment during an armed conflict, since the consequences of such a conflict are global and can endanger the existence of the entire ecosystem of the Earth, and, accordingly, violate the right to a healthy environment of all mankind.

In this context, it is crucial to mention the unprecedent violations of international law by Russia during the ongoing war. The Russian army is committing war crimes against Ukraine and its people, causing significant damage not only to this country's ecosystem, but also to Europe and the world as a whole.

The European Parliament has adopted a resolution on the events in Ukraine, emphasising that deliberate attacks and atrocities committed by Russian forces against Ukrainian civilians, the destruction of civilian infrastructure, and other gross violations of international and humanitarian law, are acts of terrorism and war crimes. In this regard, Russia has been recognised as a state sponsor of terrorism and a state "using the means of terrorism". However, in this context, we are not talking about devastating consequences for the ecosystem and violation of the environmental rights of citizens, which should be the basis for recognising Russia as a state that uses the means of "eco-terrorism". In the decision of the International Court of Justice no. 2023/27 dated June 9, 2023, also does not address violation of the right to a healthy environment during an armed conflict [44].

Moreover, crimes against the natural environment during this war should be recognised as ecocide. It should be emphasised that a particularly severe form of ecocide is military ecocide – this is a violation of the ecosystems of the human habitat as a result of hostilities with a military and political goal, both during international conflicts and non-international conflicts.

The Rome Statute of the International Criminal Court and other international legal acts do not consider "ecocide" as a separate type of crime, although the issue of ecocide as an independent type of international crime became relevant in the 20th century, after the Vietnam War. In December

[44] Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20230609-PRE-01-00-EN.pdf

2019, a written statement by Maldivian MP A. Salim called for climate change victims to be recognised as "an integral part of the international criminal justice system". These facts were the reason for the resumption of the movement towards the criminalisation of ecocide [45].

Professor K. Ambos focused on the usefulness of a separate definition of "ecocide", examining whether the recognition of a new international crime would lead to better environmental protection than "the main existing international crimes that have an environmental component and on which the draft decision on ecocide is partly based". The professor substantiated his position by referring to Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute of the International Criminal Court, which defines international war crimes against the environment [46]. Consequently, he regards ecocide as a legal phenomenon tantamount to an international war crime against the environment.

However, as pointed out by Christina Voigt in a personal reflection on the results of the work of a group of independent experts, the current reference in the Rome Statute of the International Criminal Court to harm to the natural environment, including harm associated with hostilities, is quite limited, since it does not take into account harm environment, which can be inflicted in peacetime [47].

Such a situation represents an unacceptable gap in the current circumstances, since it leads to the absence of an effective mechanism for holding international environmental criminals accountable, including those who make decisions and carry out criminal orders that cause catastrophic damage during armed conflicts.

The conducted analysis has revealed that the international institutions and existing means were ineffective. They are not able to influence the aggressor and limit his criminal actions, which are aimed at harming the environment.

Moreover, the analysis of previous facts of violation of environmental rights during armed conflicts showed gaps in the regulation and implementation of the right to compensation for environmental damage and restoration of violated environmental rights during the armed conflict already after its end.

---

[45] Phillips S. K. Unpacking «Ecocide»: a Note of Caution for International Criminalization. *SEI.* Stockholm. 2021. URL: https://www.sei.org/ perspectives/unpacking-ecocide-international-law/

[46] Ambos K. Protecting the Environment through International Criminal Law. *Blog of the European Journal of International Law.* Oxford, 2021. URL: https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-international– criminal-law/

[47] Voigt C. «Ecocide» as an International Crime: Personal Reflections on Options and Choices. Oxford, 2021. URL: https://www.ejiltalk.org/ecocide-as-an-international-crime-personal-reflections-on-options-and-choices/

Current norms of international criminal law do not ensure the inevitability of punishment for crimes against the environment and have signs of legal uncertainty. Therefore, compensation for damage caused by hostilities to the environment creates a complex legal problem. The practice of the UN also does not contribute to solving the problem. For example, the Office of the UN High Commissioner for Human Rights regularly monitors the situation with human rights in Ukraine, but environmental rights remain outside the reports[48].

That is why an optimal model of the international system for the protection and restoration of environmental rights and an effective mechanism for compensation for environmental damage caused by an armed conflict must be formed.

The basis of the optimal model of the international system for the protection and restoration of environmental rights and an effective mechanism for compensation for environmental damage caused by armed conflict should be a permanent judicial body, such as the International Environmental Court, whose practice will ensure the effectiveness of justice in the field of implementation and enforcement of environmental human rights. In addition, the practice of establishing separate specialised environmental courts at the national level should be actively implemented.

But it is clear that no court can replace the legislative and executive branches of government, which are responsible for the development of environmental laws and regulations, as well as for their successful administrative implementation, which is the basis of the legal protection of the environment during armed conflict. The optimal implementation of environmental law should be based on a balance between the legislative, executive and judicial powers, and should be carried out through the improvement of international environmental policy in general.

In this context, it is worth recalling the words of former UN Secretary General Kofi Annan on the International Day for the Prevention of Exploitation of the Environment in War and Armed Conflicts, who emphasised that, in general, the environmental consequences of war are ignored by modern laws. It is time for us to review international agreements relating to war and armed conflict to ensure that they cover both intentional and unintentional damage to the natural environment [49].

[48] Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine, November 16, 2018 – February 15, 2019.URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/

[49] Message by former Secretary-General Kofi Annan on the occasion of the International Day for the Prevention of Exploitation of the Environment in War and Military Conflict, November 6, 2006.URL: https://www.un.org/ru/sg/annan_messages/2006/envconflict06.shtml

It is appropriate to point out that the first steps in this direction have already been taken. In particular, the UN Program for Reconstruction and Peacebuilding in Ukraine was developed. This program is supported by ten international partners: the European Union, the European Investment Bank, as well as the governments of many countries around the world [50]. In addition, the EU4Environment Program was developed, which aims to help the countries of the Eastern Partnership to preserve their natural capital and improve the environmental well-being of their population by supporting environmental protection activities, demonstrating, and opening opportunities for greener growth, as well as implementing mechanisms for better management of environmental risks and consequences [51].

In this way, the need to improve international law and justice is emphasised at the expense of: optimisation of the system of norms of international law, especially with regard to provisions on environmental protection during armed conflicts; increasing openness and free access to international judicial structures in the field of solving environmental disputes, possibly due to the formation of a new judicial institution.

In connection with the above, it is considered quite appropriate to support the initiative to create a new court (International Environmental Court). It is worth noting that although this initiative is not new (in particular, the problem of creating a specialised judicial body has been discussed in the scientific community since the 80s of the 20th century), the relevance of this issue is only increasing today.

One of the goals of such an institution is access to international environmental justice for individuals, international non-governmental organisations for the protection of environmental rights since states at the national level are not always able to provide them with the appropriate level of protection.

The following arguments are given in favour of the creation of the International Environmental Court: international environmental law is a very specific branch of international law, so judges must be experts in the field of ecology; the right to access international environmental justice should belong not only to states, but also to international governmental and non-governmental organisations, as well as to individuals.

Opponents of the establishment of the International Environmental Court point out that already existing institutions of international justice are quite capable of resolving international environmental disputes. They are convinced that the establishment of the International Court of Environment is not the

[50] United Nations Development Programme. URL: http://www.ua.undp.org/вміст/Україна/Великобританії/

[51] EU4Environment URL: https://www.eu4environment.org/uk/

most viable alternative to the existing procedure for handling cases. It is more useful to shift the emphasis to a lower level and strengthen national judicial systems in the field of environmental justice [52].

The main problem of the creation of the International Court for the Environment is the problem of determining jurisdiction, since environmental problems are often integrated into transport, trade, and other areas, including those considered in the protection of human rights.

However, the need for the existence of such a court, first, is determined by the task of international humanitarian law – ensuring environmental protection by bringing to justice those responsible for environmental crimes committed during armed conflicts. In addition, it can be noted that the creation of the International Environmental Court will enhance the role of international environmental law in the system of international law, as well as increase responsibility for causing significant damage to the natural environment, both during armed conflicts and in peacetime.

For this, it is necessary to strengthen the environmental cooperation of states and improve the efficiency of existing mechanisms for this cooperation by introducing serious reforms, since it is possible to fight the environmental crisis of the future and prevent (or reduce the consequences) only by joint efforts of all states of the world.

It should be mentioned that the outcome document of the Sustainable Development Summit "Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development" (2015) notes that there can be no sustainable development without peace, and peace without sustainable development [53]. The Sustainable Development Goals are based on three pillars (economic, social and environmental) and, among other things, declare the protection of the planet, ensuring life under water and on earth, as well as peace and justice [54]. That is why it is appropriate to pay attention to the simplest rule, without which a person cannot exist in the modern world: a person is a part of nature and the world around him, and not dominating it. At the present time of rapid changes, the development of new technologies, market glut, excessive consumption, problems of excessive environmental pollution, especially during armed conflicts, we must concentrate our efforts on developing an

[52] Jennings R. The Role of the International Court of Justice in the Development of International Environment Protection Law URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9388.1992.tb00042.x

[53] Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 A/RES/70/1. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.

[54] Birnie P. Redgwell C. International law and the environment. Oxford : Oxford University Press, 2009. 851 p.

optimal mechanism for protecting environmental rights in general and during armed conflicts in particular.

The development of such a mechanism should be guided by the guidelines of the Council of Europe, which state that no one has the right to slowly destroy life, polluting the sources of life and what is necessary for human existence – water, air, outer space, fauna, and flora, or harm our present and, moreover, future well-being and happiness. Although the environment is not everything, its influence is all-encompassing, and it is no longer possible to delay the definition and declaration of human rights and obligations in relation to the environment, and respect for these rights and obligations [55].

Today it is obvious that armed conflicts cause damage to the environment and natural resources not only within the national borders of one state. Armed conflicts damage the entire ecosystem, global facilities and disrupt the ecological balance of our planet as a whole.

The impressive and tragic effects of military conflicts on the environment worldwide have always served as incentives to initiate a settlement of the impact on natural resources and the environment of military operations at the international level. However, as we can observe, the outcomes of the collective endeavours of diplomats, lawyers, politicians, environmentalists, and the military are insufficient. They are currently quite insignificant, and the existing legal documents exhibit shortcomings and, as a result, have limited application.

The legal regulation of environmental protection during hostilities at the international level is fragmentary, and, unfortunately, does not clearly spell out the obligations to carry out environmental monitoring and ensure environmental safety during an armed conflict. The practice of monitoring the results of environmental impacts during and after the completion of military operations at the international level is unsystematic and lacks institutionalisation. Moreover, existing international judicial bodies are unable to guarantee the accountability of aggressor states and provide adequate compensation for the damage caused to the natural resources of all states affected by the war. Therefore, it is time to take action and develop an optimal mechanism to protect the right to a healthy environment during armed conflicts.

SUMMARY

The article examines the issue of protecting the right to a healthy environment during armed conflict. It is indicated that the current stage of civilisational development is characterised by the recognition of the importance of the values characteristic of a democratic society. Human rights

[55] L'environnement et les droits de L'Homme URL: https://www.persee.fr/issue/rjen

and the environment emerge as core values, serving as necessary conditions and natural foundations for the existence of civil society as a whole.

Environmental rights are in the focus of attention of most states of the world, since their actual observance and the existence of effective protection mechanisms are an indicator of how the development of the state meets the modern needs of society. Today it is obvious that armed conflicts cause damage to the environment and natural resources not only within the national borders of one state. Armed conflicts damage the entire ecosystem, global facilities and disrupt the ecological balance of our planet as a whole.

The impressive and tragic effects of military conflicts on the environment worldwide have always served as incentives to initiate a settlement of the impact on natural resources and the environment of military operations at the international level. However, as we can observe, the outcomes of the collective endeavours of diplomats, lawyers, politicians, environmentalists, and the military are insufficient. They are currently quite insignificant, and the existing legal documents exhibit shortcomings and, as a result, have limited application. The legal regulation of environmental protection during hostilities at the international level is fragmentary, and, unfortunately, does not clearly spell out the obligations to carry out environmental monitoring and ensure environmental safety during an armed conflict.

References

1. Human Rights and the Environment URL: https://www.supremecourt.uk/docs/speech-181010.pdf

2. Conflict and Environmental observatory. URL: https://ceobs.org/un-lawyers-approve-28-legal-principles-to– reduce-the-environmental-impact-of-war/

3. Toset H. P. W., Gleditsch N. P., & Hegre H. Shared rivers and interstate conflict. Political geography. 2000. 19 (8). P. 971-996. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/ abs/pii/S096262980000038X

4. Heiderscheidt, Drew (2018). The Impact of World War one on the Forests and Soils of Europe. Ursidae: The Undergraduate Research Journal at the University of Northern Colorado: Vol. 7: No. 3, Article 3. URL: https://digscholarship.unco.edu/urj/vol7/iss3/3

5. Schillinger, J., Özerol, G., Güven-Griemert, Ş., & Heldeweg, M. Water in war: Understanding the impacts of armed conflict on water resources and their management. Wiley Interdisciplinary Reviews: Water. 2020. 7(6), e1480. URL: https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/1 0.1002/wat2.1480

6. WaterunderFire:UNICEFforevery child. URL: https://www.unicef.org/media/51286/file

7. Official resource of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine URL: https://ecozagroza.gov.ua/en

8. The Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD Convention) URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiJgZnFis3_AhVsQ0EAHQS3B2cQFnoECA0QAw&url=https%3A%2F%2Fwww.icrc.org%2Fen%2Fdownload%2Ffile%2F1055%2F1976-enmod-icrc-factsheet.pdf&usg=AOvVaw2YV8nglhy9Ls8M4YPDpO3R&opi=89978449

9. Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977 URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_199/print1478683605283733.

10. Bothe, M., Bruch, C., Diamond, J., and D. Jensen. (2010). «International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities.» International Review of the Red Cross. 92(879). Ст. 576.

11. David E. Principles of the Law of Military Conflicts: A course of lectures delivered at the Faculty of Law of the Open University of Brussels: International Committee of Krasny Krest, 2011. P. 340.

12. Convention on the Prohibition or Restriction of the Use of Specific Types of Conventional Weapons Which May Be Considered to Cause Excessive Injuries or to Have an Indiscriminate Effect, dated 10.10.1980.

13. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration, 1972) URL: https://docenti.unimc.it/elisa.scotti/teaching/2016/16155/files/file.2017-03-11.7227158899

14. World Charter for Nature URL: https://digitallibrary.un.org/record/39295

15. The Rio declaration on environment and development URL: https://www.preventionweb.net/files/resolutions/N9283657.pdf

16. Agenda 21. United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992. URL : https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/ Agenda21.pdf.

17. ICRC, Guidelines for Military Manuals and Instructions on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict UN Doc. A/49/323, 19.08.1994

18. Bothe, M. «Military activities and the protection of the environment» *Environmental Policy and Law*, Vol. 37, No. 2/3, 2007, p. 234.

19. Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law, UNEP, 2009. c. 8.

20. Kiss A. International environmental law / A. Kiss, D. Shelton. Nairobi: UNEP, 2004.

21. Guiding principles regarding the protection of the environmental during armed conflict URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/02/IHL-Guidelines_environment_ua.pdf

22. Marja Lehno Overcoming the disconnect: environmental protection and armed conflicts URL: https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2021/05/27/overcoming-disconnect-environmental-protection-armed-conflicts/

23. Dellapenna J.W. (2001) The customary international law of transboundary fresh waters International Journal of Global Environmental Issues. Vol. 1, Nos. 3-4. P. 264–305.

24. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage URL: https://whc.unesco.org/en/conventiontext/

25. African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources (revised version) URL : https://au.int/sites/default/files/treaties/7782-treaty-0029_-_revised_african_convention_on_the_conservation_of_nature_and_natural_resources _e.pdf.

26. Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law, UNEP, 2009. p. 36.

27. The Rio declaration on environment and development URL: https://www.preventionweb.net/files/resolutions/N9283657.pdf

28. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml

29. Resolution of the UN General Assembly A/RES/47/37 adopted on November 25, 1992.

30. Third Report on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts / Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur, International Law Commission, UN Doc A/CN.4/700. 3 June 2016. 108 p.

31. Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20230609-PRE-01-00-EN.pdf

32. Situation in Darfur, Sudan, Prosecutor v. Omar Al-Bashir, ICC-02/05-01/09-3 : Second Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest URL : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2010_04826.PDF.

33. Situation in the Republic of Mali, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15 : Judgment and Sentence. 27 September 2016 URL : https://www.icc-cpi.int/ courtrecords/cr2016_07244.pdf.

34. Summary Resolution of Advisory Opinions of the International People's Court 1997–2002 United Nations. New York, 2006 URL: http://legal.un.org/icjsummaries/documents/

35. Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law, UNEP.2009. p. 27

36. The United Nations Compensation Commission (UNCC) URL: https://uncc.ch/uncc-glance

37. Hamer v. Belgium № 21861/03. URL: https://www.legal-tools.org/doc/09face/pdf/

38. Cusato E.T. Beyond Symbolism: Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC *Journal of International Criminal Justice*. 2017. Vol. 15, issue 3. P. 491-507.

39. Stein P. (2006) Why judges are essential to the rule of law and environmental protection, in T. Greiber (ed.), Judges and the rule of law. Creating the links: environment, human rights and poverty, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge. URL: https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/EPLP– 060.pdf

40. Military actions in the West of Ukraine are civilizational challenges to humanity URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/1817_ WEB_EPL_Posibnuk_ATO_Cover_Ukrainian.pdf

41. UNEP, Protecting the Environment during Armed Conflict: An Inventory and Analysis of International Law pp. 34–40.

42. Phillips S. K. Unpacking «Ecocide»: a Note of Caution for International Criminalization. *SEI.* Stockholm. 2021. URL: https://www.sei.org/ perspectives/unpacking-ecocide-international-law/

43. Ambos K. Protecting the Environment through International Criminal Law. *Blog of the European Journal of International Law.* Oxford, 2021. URL: https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-international–criminal-law/

44. Voigt C. «Ecocide» as an International Crime: Personal Reflections on Options and Choices. Oxford, 2021. URL: https://www.ejiltalk.org/ecocide-as-an-international-crime-personal-reflections-on-options-and-choices/

45. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine, November 16, 2018 – February 15, 2019.URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/

46. Message by former Secretary-General Kofi Annan on the occasion of the International Day for the Prevention of Exploitation of the Environment in War and Military Conflict, November 6, 2006.URL: https://www.un.org/ru/sg/annan_messages/2006/envconflict06.shtml

47. United Nations Development Programme. URL: http://www.ua.undp.org/

48. EU4Environment URL: https://www.eu4environment.org/uk
49. Jennings R. The Role of the International Court of Justice in the Development of International Environment Protection Law URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9388.1992.tb00042.x
50. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 A/RES/70/1. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.
51. Birnie P. Redgwell C. International law and the environment. Oxford : Oxford University Press, 2009. 851 p.
52. L'environnement et les droits de L'Homme URL: https://www.persee.fr/issue/rjen

Information about the author:
Volkova Yuliia Anatoliivna,
Doctor of Law, Professor,
Researcher (Honorary Associate) at the University of Liverpool
Foundation Building, Brownlow Hill, Liverpool L69 7ZX, UK

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-5

МОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА ДО ЄС

Іванова А. В., Костиря О. В.

Вступ

Україна належить до числа провідних морських держав, які відіграють активну роль у вивченні Світового океану і освоєнні його багатств, використанні морських шляхів для цілей торговельного і військового мореплавства та рибальства. Для економічного і соціального життя України морські простори відіграють першорядну роль, оскільки неодмінною умовою існування економічно розвиненої, суверенної та незалежної держави є наявність розвиненої транспортної інфраструктури. Статус України як морської держави наразі підтверджується владою держави, яка докладає максимум зусиль задля розвитку морської галузі, економіки та захисту інтересів країни, що є можливим за умови ефективного використання потужностей транспортного комплексу, навіть всупереч повномасштабному вторгненню Російської Федерації (далі РФ).

Так, на сучасному етапі активного політичного та економічного співробітництва України з Європейським Союзом, в умовах війни та тимчасової окупації РФ території нашої держави, особливого значення набуває фактор утвердження України як морської держави. Виходячи з просторових і геофізичних особливостей України, її місця і ролі у глобальній та регіональній системі міжнародних відносин в умовах радикальних змін геополітичного, воєнно-політичного та економічного сучасного стану в світі, на сьогоднішній день, постає потреба в оновленні напрямків розвитку України як морської держави та забезпечення національних інтересів на морі. На сучасному етапі співробітництва України з Європейським Союзом нагальним питанням є забезпечення зони національних інтересів на морі, а саме в таких морських просторах, як: внутрішні морські води; територіальне море; виключна (морська) економічна зона України, а також інші райони Світового океану, що мають економічне та стратегічне значення для українського народу та нашої держави.

Взагалі, проблеми охорони Світового океану та використання його ресурсів набули глобального значення для всіх держав внаслідок того, що системою течій, через поверхневий стік та взаємозв’язок з

атмосферою шкідливі речовини розповсюджуються на величезні площі і значні відстані від конкретного джерела забруднення. Цим визначається необхідність охорони морського середовища від забруднення при експлуатації суден, як найбільш актуальною проблемою сучасності.

1. Діяльність міжнародних організацій щодо безпеки мореплавства та захисту морського середовища

Сучасні морські судна є складними плавучими спорудами з потужними енергетичними установками і системами, які в процесі роботи утворюють різноманітні відходи. Нарівні з завданнями по технічному вдосконаленню суден та їх устаткування стоять завдання оптимального використання наявних нормативних та технічних засобів, що дозволяє на їх основі вдосконалювати засоби запобігання забруднення морського середовища і атмосфери. В сучасних умовах експлуатації суден нагальною проблемою є модернізація засобів управління судном задля запобігання забрудненню морського середовища з суден[1].

Міжнародне співробітництво у цій галузі має виключне значення для всього людства. Згідно з положеннями п. 4 ст. 1 Конвенції ООН з морського права 1982 року: «…привнесення людиною, прямо чи посередньо, речовин біоенергії в морське середовище, включаючи естуарії, яке призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам і життю в морі, небезпека для здоров'я людини, створення перешкод для діяльності на морі, в тому числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної морської води та погіршення умов відпочинку»[2].

Питаннями, що пов'язані з дослідженням Світового океану, а саме: безпеки мореплавства, охорони людського життя на морі та захисту морського середовища займаються численні міжнародні організації.

Під міжнародною організацією зазвичай розуміють об'єднання низки суверенних держав на основі спільно розробленого договору, який визначає відповідні загальновизнаним нормам міжнародного права цілі їх співпраці.

---

[1] Іванова А.В., Костиря О.В. Юрисдикція держави порту в системі засобів щодо захисту і збереження морського середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 700–706. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/176

[2] United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pd f (дата звернення: 11.02.2024 р.)

Міжнародна співпраця в області нормативної діяльності щодо запобігання та обмеження забруднення морського середовища полягає у виробленні договірним шляхом загальних і спеціальних норм, стандартів, технічних рекомендацій і процедур[3]. Причому щодо рішення міжнародної міжурядової організації, «яке стало джерелом міжнародного права для конкретної держави», така держава, за загальним правилом, зобов'язана приймати національноправові норми, які б конкретизували відповідні міжнародно-правові зобов'язання стосовно сфери внутрішньодержавних відносин, а в разі рішень рекомендаційного характеру мала право «приймати відповідні внутрішньодержавні правові акти, які б конкретизували норми або вводили до складу правової системи країни відповідні рекомендаційні стандарти»[4].

Сьогодні налічується більше 60 міжнародних організацій, діяльність яких у тій чи іншій мірі пов'язана з морським судноплавством. Серед них найбільшу роль відіграють міжнародні міжурядові організації та спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй.

Міжнародні неурядові організації об'єднують не самі держави, а тільки їхні певні асоціації, товариства, що активно впливають на світову судноплавну політику. Основним аспектом роботи цих організацій є розробка і впровадження в практику документів, що регламентують або обслуговують морські перевезення.

Найбільший авторитет і вплив на стан безпеки морського судноплавства має Міжнародна морська організація (*International Maritime* Organization – далі ІМО), яка діє як спеціалізований орган ООН з 1958 року. У березні 1948 року, в Женеві на міжнародній конференції, що проводиться за ініціативою ООН, була прийнята Конвенція, яка послужила підставою для створення ІМО. Штаб-квартира ІМО розташована в Лондоні, Сполучене Королівство, з п'ятьма регіональними офісами в Кот-д'Івуарі, Гані, Кенії, на Філіппінах в Тринідаді і Тобаго. Станом на 1 січня 2023 року до складу цієї Організації входило 174 держави-члени та три асоційовані члени (Фарерські острови, Гонконг, Макао). Вищим органом ІМО є Асамблея держав-членів. Сесії Асамблеї збираються раз на 2 роки. Є також Рада

[3] Леусенко І.В. Міжнародне співробітництво в галузі охорони морського середовища від забруднення із суден *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова.* Правознавство. 2018. Т. 23. Вип. 1(32). С. 185.

[4] Короткий Т. Р. Імплементація норм рекомендацій Міжнародної морської організації з охорони морського середовища у законодавство України. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* / редкол.: С.В. Ківалов (голов.ред), Л.І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.] : МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 45. – С. 72-83. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/45_2012/12.pdf

ІМО, що складається з 40 держав, на 2024-2025 рік Росія до Ради не увійшла.

З моменту заснування ІМО, її основними цілями визначені підвищення рівня безпеки на морі та запобігання забруднення моря. Оскільки ІМО є технічною організацією, найбільша частина роботи виконується її комітетами та під комітетами[5]. Повноваження з розробки методологічного та технічного базису майбутніх нормативних документів щодо запобігання забруднення навколишнього середовища внаслідок міжнародної морської діяльності, покладено на Комітет щодо захисту морського середовища (далі – КЗМС). Комітет щодо захисту морського середовища розглядає будь-які питання, які належать до компетенції ІМО і стосуються забруднення моря з суден та боротьби з ними. До них, зокрема, належить:

– виконання функцій, які покладені чи можуть бути покладені на Організацію міжнародними конвенціями з попередження забруднення з суден та боротьби з ними, зокрема, щодо прийняття правил та внесення поправок до них або інших положень, як це передбачено такими конвенціями;

– розгляд необхідних заходів, що сприяють забезпеченню виконання зазначених конвенцій; забезпечення отримання наукової, технічної та будь-якої іншої корисної інформації з питань попередження забруднення моря з суден та боротьби з ними, з метою поширення її серед держав;

– сприяє співпраці з регіональними організаціями, зацікавленими у попередженні забруднення моря з суден та боротьби з ними;

– розгляд та прийняття необхідних заходів щодо будь-яких інших питань, що належать до компетенції Організації, і які можуть сприяти попередженню забруднення моря з суден та боротьби з ними, а також щодо співпраці з іншими міжнародними організаціями з питань захисту навколишнього природного середовища (ст. 38 Конвенції про ІМО)[6].

Важливим в діяльності ІМО є розробка і прийняття єдиних стандартів у сфері забезпечення безпеки мореплавства. ІМО стала відповідальною за імплементацію міжнародних конвенцій і створення норм і стандартів щодо охорони людського життя на морі і охорони морського середовища від забруднення.

Серед найбільших досягнень ІМО слід визначити факт прийняття, під її егідою, міжнародних конвенцій, які є стандартами у сфері

[5] International Maritime Organization (IMO). URL: https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2012/06/pdfs_terrorism directory_13-IMO.pdf (дата звернення: 15.12.2023 р.).

[6] Конвенція про Міжнародну морську організацію 1948 року в редакції 1982 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_219#Text (дата звернення: 15.02.2024 р.).

забезпечення безпеки мореплавства та забезпечення охорони морського середовища від забруднень. Серед яких можна виділити такі: Міжнародна конвенція про охорону людського життя на морі 1974 року, змінена та доповнена Протоколом 1978 року (*International Convention for the Safety of Life at Sea* – далі SOLAS 74), Міжнародна конвенція про вантажну марку 1966 року (*International Convention on Load Lines* – далі LL 66), Міжнародна конвенція про підготовку та дипломування моряків та несення вахти 1978 року, переглянута та доповнена протоколом у 1995 році (*International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers* – далі STCW 78/95), Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден (*International Convention for the Prevention of Pollution from Ships* – далі MARPOL 73/78). У зв'язку з появою нових технологій в мореплавстві – ІМО працює над створенням нових і поліпшенням існуючих документів. Свідоцтва, що видаються на підставі вказаних міжнародних конвенцій, є підтвердженням (доказом) відповідності судна міжнародним нормам.

У роботі ІМО, в підготовці конвенцій беруть участь міжнародні організації, що тісно співпрацюють з ІМО. Це міжнародні організації, такі як: Міжнародна організація праці (International Labour Organization), Продовольча і сільськогосподарча організація (Food and Agriculture Organization), Міжнародне агентство з атомної енергії (International Atomic Energy Agency), Конференція ООН з охорони навколишнього середовища (UN Conference on environment protection), Всесвітня організація охорони здоров'я (World Health Organization). Для надання допомоги в розробці важливих проблем залучаються консультативні неурядові організації, такі як: Міжнародна палата судноплавства, Міжнародна асоціація суднових менеджерів, Міжнародна федерація судновласників, Міжнародна організація зі стандартизації, Міжнародна торговельна палата, Балтійська і міжнародна морська рада, Міжнародна асоціація класифікаційних товариств, Міжнародна федерація асоціацій капітанів та інші організації.

З метою підвищення безпеки судноплавства ІМО, МОП та ряд інших організацій на своїх сесіях прийняли низку найважливіших міжнародних конвенцій, резолюцій, кодексів і рекомендацій, спрямованих на забезпечення безпеки мореплавання і охорону довкілля. Основна мета цих документів – підвищити безпеку мореплавання шляхом обов'язкового застосування єдиних стандартів, як під час керування суднами з берега, так і під час їх експлуатації екіпажами.

З урахуванням існуючих видів морегосподарської діяльності та джерел, що спричиняють забруднення, можна визначити такі *категорії забруднення*:

– *Забруднення спричинене здійсненням морегосподарської діяльності на морському дні* (зокрема, розвідування й розробка природних ресурсів морського дна та його надр, наприклад нафти, газу та інших корисних копалин у відкритому морі). Зазначене забруднення пов'язано з дотриманням правил забезпечення безпеки цього виду робіт на морі, регламентації проектування, конструкції, обладнання, експлуатації штучних установок та пристроїв, а також вчасним здійсненням заходів щодо уникнення аварій і ліквідації надзвичайних ситуацій. Так, згідно ч. 13 розд. III Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів визначено «Здійснення днопоглиблювальних і дноочисних робіт у морських акваторіях призводить до деградації донних біоценозів і забруднення морського середовища завислими та токсичними речовинами»[7];

– *Забруднення, спричинене торговельним судноплавством, портовою діяльністю; суднобудуванням та судноремонтною діяльністю*. Основна проблема спричинення забруднення полягає в дотриманні правил та заходів із забезпечення техніки безпеки щодо управління морським транспортним засобом та здійсненням робіт на морі. У зв'язку із зростаючим негативним впливом морських транспортних засобів на стан морського середовища та необхідністю розвивати вітчизняну морську галузь, Україна підписала та ратифікувала міжнародно-правові акти, спрямовані на всебічне попередження забруднення із суден, а саме: Конвенцію про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 р., Міжнародну конвенцію по запобіганню забрудненню з суден 1973 р., Міжнародну конвенцію про стандарти підготовки, сертифікації персоналу риболовних суден та несення вахти 1995 р., Резолюцію А.741 (18) «Міжнародний кодекс з управління безпечною експлуатацією суден та попередженням забруднення» прийнята Асамблеєю ІМО у 1993 р., Протокол про співробітництво в боротьбі із забрудненням морського середовища Чорного моря нафтою й іншими шкідливими речовинами у надзвичайних ситуаціях до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення та інші;

– *Забруднення спричинене введенням у морське середовище немісцевих видів або генетично змінених організмів*. Держави прапора судна або держави, що здійснюють наукову діяльність у морських просторах, повинні застосовувати всіх заходів щодо попередження забруднення в результаті навмисного або випадкового введення під їх юрисдикцією чи контролем нових організмів, що є чужими чи новими для будь-якої частини морського середовища. Згідно ст. 196 Конвенції

[7] Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2333-14#Text (дата звернення: 15.02.2024 р.).

ООН 1982 р., «держави вживають усіх заходів, необхідних для запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища в результаті такого використання технології під їх юрисдикцією і контролем або такого навмисного або випадкового введення видів організмів, чужих або нових для будь-якої конкретної частини морського середовища, які можуть викликати в ній значні і шкідливі зміни»[8];

– *Забруднення, спричинене викидами в море сміття, харчових, побутових і експлуатаційних відходів*. Сміття, що скидається в море, в зв'язку з своєю різноманітністю надає негативний вплив на навколишнє морське середовище. Скид сміття з суден у відкритому морі і «особливих районах» регламентується правилами Додатку V Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973/78 р., а у внутрішніх і територіальних водах національними правилами і законодавством прибережної держави. В Балтійському морі скидання сміття встановлено Конвенцією щодо Комісії захисту морського середовища Балтійського моря.

– *Забруднення, спричинене шкідливими викидами з суден в атмосферу*. Крім морської води самохідне судно споживає також атмосферне повітря для забезпечення горіння палива в суднових енергетичних установках. В цьому випадку відбувається теплове забруднення атмосфери, що зумовлене викидами палких відпрацьованих і димових газів з суднових двигунів і котлів, а також забруднення у вигляді неспалених частинок палива і продуктів його паління, що тягнуть за собою різноманітні шкідливі з'єднання (оксиду сірки, азоту, вуглецю, важких металів). Зазначені викиди розсіюються в атмосфері, осідають на поверхні води і розчиняються в ній. Додаток VI Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973/78 р., в якому викладені «Правила попередження забруднення атмосфери з суден» і «Технічний Кодекс по контролю викидів окислів азоту з суднових двигунів» спрямовані на всебічне попередження забруднення із суден атмосферного повітря;

– *Забруднення, спричинене в результаті надзвичайних обставин – при аваріях*. В таких випадках забруднення, викликають катастрофічні наслідки для тваринного і рослинного світу, морського середовища а також завдають значних економічних збитків країнам, біля берегів яких відбулося забруднення;

[8] United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pd f (дата звернення: 11.02.2024 р.)

– *Забруднення, спричинене скиданням з наземних джерел*. Такий вид забруднення включає в себе скиди забруднюючих речовин із річковим стоком, з естуаріїв, каналів, прибережних споруд, водовипусків, трубопроводів, водовідвідних споруд, конструкцій або стоків, або забруднення з будь-яких наземних джерел, у тому числі через атмосферу;

– *Забруднення спричинене похованням у морському середовищі*. Згідно п. 1 ст. 210 Конвенції ООН з морського права 1982 р., держави приймають закони і правила для відвернення, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища в результаті схоронення, а п. 3 зазначеної статті Конвенції встановлює «обов'язок мати дозвіл на поховання від компетентних органів відповідних держав, забороняється здійснювати поховання в межах територіального моря, виключної економічної зони або на континентальному шельфі без чітко висловленого попереднього схвалення прибережної держави, яка має право дозволяти, регулювати і контролювати таке схоронення після належного розгляду цього питання з іншими державами, на яких таке схоронення може негативно позначитися через їх географічне розташування»[9].

Міжнародна морська організація вживає заходів щодо захисту морського середовища від забруднення, в результаті судноплавства, шляхом розробки і прийняття державами, які є її членами, міжнародних конвенцій, які потім вводяться в дію і зобов'язують уряди країн – учасниць ІМО виконувати встановлені правила і стандарти. Конвенції ІМО вирішують проблему забруднення світового океану декількома шляхами, такими як:

– *Попередження забруднення в період суднових операцій* (наприклад, які відбуваються при скиданні води після мийки танків в море). Це досягається застосуванням відповідних заходів під час проектування, обладнання та експлуатації суден;

– *Зниження числа аварій*. Досягається введенням суворих і обов'язкових стандартів і навігаційних процедур на всесвітньому підґрунті, направлених на підвищення безпеки судноплавства;

– *Зниження наслідків аварій*. Заходи, що застосовуються до обмеження забруднення у випадку аварій (наприклад, зменшення об'єму танків);

– *Забезпечення компенсації збитків*. Вартість збитків від забруднення може бути величезною. Застосовуються заходи до того, щоб сторона, яка

[9] Правове регулювання судноплавства: навчальний посібник / А.В. Іванова, О.В. Костиря, О.С. Савич. – Одеса: Гельветика, 2021. – 334 с.

понесла збитки внаслідок забруднення, отримала відповідну компенсацію;

– *Допомога в застосуванні*. ІМО надає технічну та іншу допомогу урядам держав в розробці планів щодо протистояння забрудненню.

2. Міжнародно-правові стандарти у сфері охорони морського середовища та їх реалізація в національній практиці

Одним з перших міжнародних договорів, який розглядає питання екології моря стала Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню моря нафтою 1954 року, яка набрала чинності в 1958 році, але зростаюча роль морських перевезень, в забрудненні океану вимагає серйозної зміни, посилення й розширення положень зазначеної Конвенції 1954 року. Таким чином, нова Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден (MARPOL 73) була прийнята під егідою ІМО в 1973 році, але, через різні причини вона була введена в дію в 1978 році з прийняттям Протоколу 1978 року, що доповнює MARPOL 73. Зміст самої Конвенції MARPOL 73/78 як і зміст Протоколу 1978 року до неї, відноситься до обов'язків держав, які її підписали. У 1997 році до Конвенції MARPOL 73/78, був прийнятий ще один Протокол, який додає нові інструкції щодо попередження забруднення атмосфери з суден до Додатку VI зазначеної Конвенції[10].

За минулі десятиліття прийнятий широкий спектр заходів щодо попередження та контролю щодо забрудненню моря, викликаних експлуатацією суден і пом'якшенням будь-яких наслідків, які можуть виникнути в результаті аварій або зіткнення суден. Ці заходи, як показує практика, є результативними в зниженні джерел забруднення з суден і демонструють діяльність ІМО і судноплавної галузі в напрямку захисту навколишнього середовища. Так, з 51 договірних документів, прийнятих під егідою ІМО, для координації діяльності міжнародного судноплавства, 21 міжнародний документ безпосередньо стосується захисту навколишнього середовища, а саме:

– Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності на випадок забрудненню нафтою, боротьбі з ним та співробітництву 1990 року і Протокол до Конвенції, що стосується небезпечних і шкідливих речовин (*International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation* далі – OPRC і її Протокол 2000 далі – OPRC-HNS)), зазначену Конвенцію можна визначити як міжнародний стандарт, що встановлює заходи по боротьбі з інцидентами забруднення моря нафтою

[10] Іванова А.В., Савич О.С. Попередження забруднення як умова здійснення свободи відкритого моря. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 103–110. https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2022.1/1

на національному рівні та у співпраці з іншими країнами. Станом на листопад 2020 року, учасниками Конвенції є 112 держав. Відповідно до цієї Конвенції і Додатку до неї, держави-учасниці зобов'язуються, індивідуально або спільно, вживати всіх відповідних заходів для підготовки та для реагування на інциденти, що викликають забруднення нафтою[11];

– Міжнародна конвенція про контроль суднових баластних вод й осадів та управління з ними 2004 року (*Ballast Water Manaqement Convention* далі – BWM 2004 р.)), яка спрямована на запобігання розповсюдженню шкідливих водних організмів з одного регіону в інший. Метою є припинення шкоди морському середовищу внаслідок скидання баластних вод шляхом мінімізації поглинання та подальшого скидання осадів та організмів. Починаючи з 2024 року всі судна повинні мати затверджену Систему очищення баластних вод відповідно до стандарту D2, визначеного в Конвенції. Існуючі судна повинні встановити затверджену систему, установка якої може коштувати до 5 мільйонів доларів США за кожне судно. Для сприяння впровадженню, ІМО опублікувала 14 керівних документів щодо Конвенції, включаючи Керівні принципи G2 щодо відбору проб баластних вод, Керівні принципи G4 щодо управління баластними водами та Керівні принципи G6 щодо обміну баластними водами. Станом на вересень 2023 року 79 країн беруть участь у Конвенції BWM 2004 р.[12];

– Конвенція по запобіганню забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 року (*Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) була прийнята з метою сприяти ефективній боротьбі з усіма джерелами забруднення моря та вживанню усіх можливих заходів для попередження забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів, які можуть складати небезпеку для здоров'я людини, завдати шкоди живим ресурсам та життю в морі, завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря (ст. 1)[13];

---

[11] Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності на випадок забрудненню нафтою, боротьбі з ним та співробітництву 1990 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu90313?an=2&ed=1990_11_30 (дата звернення: 11.02.2024 р.)

[12] Міжнародна конвенція про контроль суднових баластних вод й осадів та управління з ними 2004 року URL: https://regulation.gov.ua/documents/id120999 (дата звернення: 11.02.2024 р.)

[13] Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169817___169817 (дата звернення: 11.02.2024 р.)

– Міжнародна конвенція про контроль над шкідливими протиобростаючими система на судах 2017 року (*Antifouling Systems Convention* далі – AFS) забороняє застосовувати на суднах протиобрастаючі системи, що містять олово органічні сполуки, що діють як біоциди. Конвенція AFS поширюється на судна під прапорами держав-сторін Конвенції і судна, що заходять у порти таких держав. Класифікаційне товариство здійснює огляд проти обростаючих систем і видачу відповідних свідоцтв на підставі нормативних документів, що враховують положення Конвенції AFS[14].

Для охорони морського середовища від забруднень спрямовані положення і міжнародних кодексів, таких як:

– Міжнародний кодекс щодо будівництва і обладнання суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом, прийнятий Комітетом по безпеці на морі (Резолюція MSC. 4 (48)), передбачає встановлення Міжнародного стандарту щодо будування типів суден, для безпечного морського перевезення наливом рідких небезпечних хімічних вантажів, перерахованих в розділі 17 Кодексу, шляхом розпорядження норм проектування і конструкції суден незалежно від тоннажу та обладнання, яке вони повинні мати, щоб з урахуванням властивостей перевезених продуктів скоротити до мінімуму небезпеку для судна, його екіпажу і навколишнього середовища;

– Міжнародний кодекс будування і обладнання суден, що перевозять зріджені гази наливом, прийнятий Комітетом по безпеці на морі (Резолюція MSC.370 (93)), основною концепцією якого, є відповідність типів суден небезпечним властивостям продуктів, що є предметом Кодексу. Важкі випадки зіткнень або посадки на мілину можуть призвести до пошкодження вантажного танка і некерованому виходу продукту. Такий вихід може мати наслідком випаровування і розсіювання продукту, а в деяких випадках викликати крихке руйнування корпусу судна. Вимоги Кодексу, засновані на сучасних знаннях і досягненнях техніки, спрямовані на зведення цієї небезпеки до мінімуму, наскільки це можливо практично;

– Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів, введений Асамблеєю Міжнародної морської організації 27.09.1965 р (Резолюція А. 81 (IV)), регламентує морське перевезення небезпечних вантажів, забезпечує виконання обов'язкових положень Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі і Міжнародної конвенції щодо запобігання забрудненню з суден. Кодекс охоплює такі питання,

[14] Міжнародна конвенція про контроль над шкідливими протиобростаючими система на суднах 2017 року URL https://ips.ligazakon.net/document/view/mu01268?ed=2001_10_05 (дата звернення: 11.02.2024 р.)

як упаковка, контейнерні перевезення і зберігання, з особливим наголосом на сегрегацію несумісних речовин. У Кодексі небезпечні вантажі класифіковані на різні класи, загальні положення для кожного класу і підкласу також наведені.

При розгляді питання про захист морського середовища від забруднення з суден необхідно перш за все визначити обсяг повноважень прибережних держав щодо вжиття заходів, покликаних забезпечити належний рівень захисту морського середовища. Для цього слід звернутися до положень Конвенції ООН з морського права 1982 року (*United Nations Convention on the Law of the Sea* – далі UNCLOS)[15], яка поділяє повноваження держав в сфері захисту морського середовища від забруднення з суден на ті, що пов'язані з прийняттям законів і правил, спрямованих на захист морського середовища від забруднення з суден, і ті, що стосуються забезпечення виконання національних законів і правил, а також міжнародних норм і стандартів щодо запобігання забруднення морського середовища з суден. Об'єм цих повноважень держав диференціюється в залежності від того, по відношенню до якої морської зони встановлюються захисні правила, а також в залежності від того, ким приймаються заходи щодо забезпечення виконання передбачених правил і норм.

У п. 1 ст. 211 Конвенції ООН 1982 р. вказується на те, що «держави, діючи через компетентну міжнародну організацію, встановлюють міжнародні норми і стандарти для запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища з суден і сприяють встановленню..... систем шляхів для зведення до мінімуму загрози аварій, які можуть викликати забруднення морського середовища, включаючи узбережжя». Крім цього, в п.2 ст. 211 цієї Конвенції встановлюється обов'язок держав вживати по відношенню до суден, що працюють під їх прапором, національні закони і правила для запобігання, скорочення і контролю забруднення морського середовища з суден. Ці національні закони повинні бути як мінімум настільки ж ефективними, як і загальновизнані міжнародні норми і стандарти[16].

У межах своїх внутрішніх вод і вод портів, держави мають повний суверенітет і можуть встановлювати особливі вимоги, пов'язані із скороченням, контролем і запобіганням забрудненню морського середовища, яким повинні задовольняти іноземні судна для можливості

[15] United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 11.02.2024 р.)

[16] United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 11.02.2024 р.)

входу і знаходження в цих водах. Такі правила мають бути опубліковані і повідомлені компетентній міжнародній організації – ІМО. Відповідно до п. 3 ст. 211 Конвенції ООН 1982 р., дві і більше держави мають право узгодити заходи, що вживаються для захисту морського середовища в межах їх внутрішніх вод, і встановлювати їх в ідентичній формі. Кожна держава – учасник подібних домовленостей може запитувати у судна яке знаходиться в її територіальному морі і має прапор іншої держави – учасниці домовленостей, інформацію про те, куди воно прямує, а також про дотримання встановлених вимог для заходу в порт. Таким чином, положення п.3 ст. 211 зазначеної Конвенції, надало можливість для розвитку концепції контролю держави-порту щодо захисту морського середовища від забруднення[17].

У відношенні іноземних суден, що знаходяться в межах територіального моря і здійснюють право мирного проходу, прибережна держава може вживати заходів, спрямованих на захист морського середовища від забруднення з суден. Відповідно до положень п. 3 ст. 21; п. 4 ст. 211 Конвенції ООН 1982 р., такі особливі правила і закони повинні бути опубліковані, не повинні обмежувати право мирного проходу і не повинні носити дискримінаційний характер[18].

У виключній економічній зоні прибережна держава може приймати закони і правила, спрямовані на скорочення, контроль і запобігання забрудненню морського середовища з суден, але тільки в рамках міжнародних стандартів і норм, яким відповідно до п. 5 ст. 211 зазначеним Конвенції повинні відповідати всі діючі заходи. Однак, відповідно до підпункту «а» п. 6 ст. 211 Конвенції можуть бути особливі райони виключної економічної зони, в яких вимагається прийняття спеціальних обов'язкових заходів для попередження забруднення морського середовища з суден. Виокремлення таких районів обумовлено технічними причинами, пов'язаними з океанографічними і економічними умовами, а також з використанням цього району або захистом його ресурсів і особливим характером руху суден. В таких випадках держави можуть приймати додаткові закони і встановлювати правила, але тільки після консультацій з іншими зацікавленими

[17] United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 11.02.2024 р.)

[18] United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 11.02.2024 р.)

державами при умові підтвердження з боку ІМО потреби особливого захисту зазначеного району[19].

Варто зазначити, що саме поняття «особливий район» крім Конвенції ООН з морського права 1982 року також зустрічається і в додатках Конвенції MARPOL 73/78, але під ними маються на увазі різні поняття. Так, відповідно до Конвенції ООН 1982 р. *особливий район* – це частина або певна ділянка в рамках виключної економічної зони однієї держави, на території якої ця держава приймає додаткові захисні заходи. Зазначена Конвенція обмежує коло питань, щодо яких можуть застосовуватися такі додаткові правила, до них відносяться правила, що регулюють можливість скидання сміття або шкідливих речовин, а також практика мореплавання[20].

У положеннях Конвенції MARPOL 73/78 (додаток I, правило 10 (1); додаток II, правило 1 (7); додаток V, правило 5) зазначається, що «*особливий район*» – це район моря, де по визнаним причинам, що відносяться до його океанографічним і екологічним умовам і специфіці судноплавства, необхідно прийняття особливих обов'язкових методів попередження забруднення морського середовища. В даному визначенні немає обмежень щодо простору моря, тобто до особливого району можуть входити морські простори з різним міжнародно-правовим режимом, в тому числі це можуть бути цілі моря, а не тільки окремі ділянки виключної економічної зони. В особливих районах встановлюються спеціальний режим і, вимоги до суден що в них знаходяться, передбачені відповідними положеннями Конвенції MARPOL 73/78 яка передбачає заходи зі скорочення і запобігання забруднення морського середовища як нафтою і нафтопродуктами, так і іншими речовинами, шкідливими для морського середовища, мешканців моря і атмосфери, які перевозяться на суднах або утворюються в процесі їх експлуатації[21].

Необхідно пригадати, що класична правова категорія «юрисдикція» у галузевому морському правовому регулюванні займає досить важливе місце, означає поширення прав держав на морські простори, фактично

[19] United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 11.02.2024 р.)

[20] United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 11.02.2024 р.)

[21] Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text (дата звернення: 11.02.2024 р.)

являючи собою здійснення влади державою у них[22], а також обумовлюючи встановлення у таких просторах відповідних правових режимів. При цьому, для правильного розуміння правової природи режимів, встановлених у конкретній морській прибережній зоні, важливо враховувати наступні мотиви: 1) безпека держави вимагає від неї виключного контролю над узбережжям і здатності захищати доступ до останнього; 2) з метою просування своїх комерційних, податкових і політичних інтересів держава повинна мати можливість контролювати усі судна, які заходять, виходять або стоять на якорі в її прибережних водах; 3) ексклюзивна експлуатація та використання морепродуктів у цих акваторіях є необхідними для існування та добробуту людей на її узбережжі. Отже, ключовими причинами, чому держави здійснюють свою юрисдикцію на морі, є захист і безпека. Саме ці дві категорії є основою для обмеження принципу свободи судноплавства та встановлення певних приписів або обмежень імперативного характеру[23].

3. Актуальні питання співпраці ЄС з прибережними країнами та обміну інформацією щодо попередження забруднення Світового океану

Упродовж останніх десятиліть у світі популяризується тенденція щодо тотальної боротьби з процесом глобального потепління. У зв'язку з чим спостерігається підвищення рівня обізнаності суспільства та усвідомлення субсидіарної відповідальності за забруднення навколишнього природнього середовища. Одним з головних елементів впливу на процес пом'якшення кліматичних змін Землі, є зменшення викидів парникових газів в атмосферне повітря[24]. Тому питання застосування різноманітних запобіжних заходів для попередження зміни клімату, стали лозунгами сучасної світової політики.

Скорочення рівня антропогенних викидів, усунення їх наслідків, абсорбція парникових газів, забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого палива, впровадження альтернативних джерел енергії, підвищення рівня енергоефективності та інші заходи, були

[22] Fedotov O., Averochkina T. Traditions and Innovations in Legal Discourse on the Categories "Jurisdiction" and "Sovereign Rights". *State and law in the context of globalization: realities and prospects: collective monograph* / A.I. Hnatovska, L.I. Kormych, A.I. Kormych, N.M. Krestovska, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 1-19. https://doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/1-19

[23] Kormych B., Averochkina, T., Gaverskyi, V. The Ukrainian Public Administration of Territorial Seas: A European Example. *European Energy and Environmental Law Review*. 2020. Vol. 29. Iss. 2. P. 26–38.

[24] Єременко К.С. Формування категоріального апарату національного законодавства у сфері альтернативної енергетики. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 68–75. https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.240980

розроблені та почали застосовуватися міжнародною спільнотою для досягнення всезагальної мети з попередження глобального потепління. А екологізація політичного, економічного та правого сектору стала необхідною умовою для збереження кліматичної системи Землі[25].

Питання правових методів та інструментів запобіганню забрудненню атмосфери з суден відносно нещодавно (з 1990-х рр.) стало одним з напрямів роботи ІМО[26]. При цьому, загальні питання регулювання впливу судноплавства на навколишнє природнє середовище почало привертати увагу світової спільноти ще з 1960-1970 рр.[27] і на теперішній час морська галузь намагається повноцінно реагувати на сучасні, постійно зростаючі, екологічні виклики та загрози. Необхідно відзначити, що одним з основних регуляторів діяльності ІМО є Конвенція UNCLOS яка виступає «конституційною» основою сучасної морської діяльності та містить керівні засади її здійснення. Зважаючи на те, що ІМО було створено задовго до ухвалення цієї Конвенції, необхідного рівня гармонізації раніших норм та повноважень було досягнуто через включення до ряду конвенцій, ухвалених ІМО, норм про превалюючу юридичну силу UNCLOS. І хоча ІМО безпосередньо згадано лише у ст. 2 Додатку VIII до UNCLOS, у багатьох положеннях цієї Конвенції згадується «компетентна» чи «відповідна» міжнародна організація, яка означає саме ІМО[28]. Серед іншого UNCLOS, як «рамкова конвенція», має узагальнений вигляд, та може бути реалізована переважно лише шляхом втілення у інших нормативно-правових актах та міжнародних угодах. Це підтверджується багатьма положеннями цієї Конвенції, які вимагають від держав «приймати до уваги», «вводити в дію», «реалізовувати» відповідні правила і стандарти розроблені «компетентною організацією»[29].

---

[25] Єременко К.С. Дослідження реляційної взаємодії між ІМО та ООН у питанні скорочення викидів парникових газів. *Альманах міжнародного права*. 2022. Вип. 28. С. 24–33. https://doi.org/10.32841/ILA.2022.28.03

[26] Lim K. The Role of the International Maritime Organization in Preventing the Pollution of the World's Oceans from Ships and Shipping. URL: http://surl.li/msokc (дата звернення: 15.06.2023 р.)

[27] Langlet D. Shipping and the Ecosystem Approach. In: Regulation of Risk. Leiden, The Netherlands: *Brill, Nijhoff.* 2022. https://doi.org/10.1163/9789004518681_015

[28] Implications of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the international Maritime Organization. *Study by the Secretariat of the International Maritime Organization (IMO).* LEG/MISC.8. 30 January 2014. 139 p. URL: https://www.kuestenpatent-kroatien.at/LEG%20MISC%208-1.pdf (дата звернення: 11.02.2024 р.).

[29] Implications of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the international Maritime Organization. *Study by the Secretariat of the International Maritime Organization (IMO).* LEG/MISC.8. 30 January 2014. 139 p. URL: https://www.kuestenpatent-kroatien.at/LEG%20MISC%208-1.pdf (дата звернення: 11.02.2024 р.).

Отже ІМО, як спеціалізована організація у системі ООН, виконує квазізаконодавчу функцію з реалізації UNCLOS шляхом розробки та ухвалення міжнародних правил та стандартів, що сприяють кодифікації та прогресивному розвитку морського права, є виваженими та створюють надійний правовий базис функціонування світового мореплавства. Необхідно зауважити, що ІМО успішно перетворилася зі спочатку технічно-консультативної організації на повнофункціональну міжнародну організацію з глобальними функціями. Упродовж багатьох десятиліть ІМО доповнює свою роль компетентної міжнародної організації та суб'єкта нормотворення міжнародних правил і стандартів у сфері судноплавства також розробкою норм для реагування на проблему глобального потепління і боротьби з антропогенними викидами з суден[30].

Вважається, що процес скорочення викидів парникових газів з суден було розпочато лише з моменту прийняття Додатку VI[31] до MARPOL 73/78, однак це не можна вважати вірним, адже наприкінці 1960-х рр. Рада Міжурядової морської консультативної організації (її згодом було перейменовано на Міжнародну морську організацію, ІМО) розглядає можливість ухвалення стандартів зі зниження забруднення повітря з суден та почала співпрацю щодо цього з іншими міжнародними організаціями. Як відомо, питання забруднення повітря з суден на початку було включене до порядку денного Організації, що у подальшому призвело до прийняття MARPOL 73/78, але пізніше була виключена та залишилося поза порядком денним ІМО більш ніж на декілька десятиліть.

Навіть коли питання забруднення повітря від судноплавства знову почало привертати увагу, норми щодо скорочення та контролю забруднення повітря скоріше призводять до змін в екологічному законодавстві, ніж у морському[32]. Про це свідчить прийняття таких угод, як Стокгольмська декларація з проблем навколишнього середовища 1972 р., Конвенція ООН про транскордонне забруднення 20 повітря на великі відстані 1979 р. що згодом була доповнена обов'язковими Протоколами, Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 р.,

[30] Beckman R., Sun Z. The Relationship between UNCLOS and IMO Instruments. *Asia-Pacific Journal of Ocean Law and Policy*. 2017. P. 201–246. https://doi.org/10.1163/24519391-00202003

[31] Annex VI – Regulations for the Prevention of Air Pollution from Ships. URL: http://www.marpoltraining.com/MMSKOREAN/MARPOL/Annex_VI/r9.htm (дата звернення: 11.02.2024 р.)

[32] Argüello G. The International Maritime Organization's Contribution to Regime Interaction: Past, Present, and Future. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2022. Vol. 25. https://doi.org/10.1163/18757413_02501003

Монреальський протокол щодо речовин, які руйнують озоновий шар 1987 р., Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй щодо зміни клімату 1992 р. (далі – РКЗК ООН), яка також була доповнена обов'язковими Протоколами. Ці акти набули ключового значення для формування сучасної стратегії ІМО стосовно скорочення викидів парникових газів з суден, адже значні правові зміни за межами правового регулювання морської діяльності стали каталізатором регулятивної реакції всередині ІМО[33].

Стаття 2 РКЗК ООН визначає головною метою Конвенції та усіх пов'язаних з нею правових документів як «досягнення у виконанні відповідних положень Конвенції стабілізації концентрації парникових газів на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему. Такий рівень має бути досягнутий у строки, необхідні для природної адаптації екосистем до зміни клімату, що надасть можливість не ставити під загрозу виробництва продовольства і сприятиме забезпеченню подальшого економічного розвитку на стійкій основі». Ця мета стала еталонним фундаментом для скорочення викидів парникових газів на усіх рівнях реагування, у т.ч. у роботі ІМО

Питання співпраці та обміну інформацією у рамках ініціативи з декарбонізації морської галузі на теперішній час зазнають усе більшої актуалізації. За підтримки ІМО на міжнародному рівні було створено проєкти, спрямовані на обмін інформацією щодо технічного розвитку та нарощування потенціалу країн, що розвиваються[34]. Головним при цьому залишається питання про впровадження енергоефективних рішень у мореплавстві до національного законодавства країн, що розвиваються. За підтримки ІМО у цьому напрямку було створено спеціалізовані проєкти, скеровані на забезпечення відповідного рівня декарбонізації морської галузі згідно зі стратегічними напрямками роботи ІМО. Найвизначнішими серед них є такі:

Ініціатива ІМО – Сінгапур «Next GEN», що спрямована на об'єднання основних заінтересованих сторін у морскай галузі, та розвиток ініціативи з декарбонізації та підтримки подальшої співпраці[35];

[33] Argüello G. The International Maritime Organization's Contribution to Regime Interaction: Past, Present, and Future. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2022. Vol. 25. https://doi.org/10.1163/18757413_02501003

[34] IMO's work to cut GHG emissions from ships. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Pages/Cutting-GHGemissions.aspx (дата звернення: 12.02.2024 р).

[35] NextGEN holds first meeting to push maritime decarbonization. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/NextGENproject.aspx (дата звернення: 02.02.2024 р.)

Проєкт ІМО – Норвегія «GreenVoyage2050», що підтримує перехід морської галузі на низьковуглецеве майбутнє; роботу проекту спрямовано на 47 співпрацю з окремими країнами, що розвиваються, включно з малими острівними країнами, що розвиваються, а також з найменш розвиненими країнами, амбітність проєкту співвідноситься з цілями Першочергової стратегії ІМО щодо викидів парникових газів внаслідок морської діяльності[36];

Проект ІМО – EU «GMN» – Глобальна морська мережа центрів співпраці у сфері морських технологій, що фінансується ЄС та реалізується ІМО; проєкт направлений на просування технологій та операцій, що підвищують енергоефективність морської галузі та допомагають орієнтуватися найменш розвинутим країнам у мореплавстві майбутнього з низьким рівнем вуглецю[37];

Глобальний галузевий альянс на підтримку низьковуглецевого мореплавства («LowCarbon GIA») – це державно-приватне партнерство, створене у рамках проекту ІМО – Норвегія «GreenVoyage2050» і метою якого визначено об'єднання лідерів морської галузі для підтримки енергоефективної і низьковуглецевої морської транспортної системи. Провідні судновласники та оператори, класифікаційні товариства, виробники та постачальники двигунів і технологій, нафтові компанії та порти об'єдналися у рамках проєкту «LowCarbon GIA» для колективного визначення та розробки інноваційних рішень для подолання загальних перешкод на шляху впровадження та реалізації технологій енергоефективності, передовим досвідом експлуатації та запровадження альтернативних видів палива з низьким чи нульовим вмістом сірки[38];

Проєкт ІМО – ПРООН-GEF «GloFouling» направлений на вирішення проблеми обростання корпусів суден, яке збільшує шорсткість поверхні корпусу, чим обумовлюється збільшення витрат палива та загальний рівень викидів парникових газів[39];

Проєкт ІМО – Республіка Корея «GHG-SMART» є програмою навчання сталому морському транспорту для підтримки країн, що розвиваються у напрямку скорочення викидів парникових газів внаслідок мореплавства; Проєкт сприятиме реалізації заходів ІМО та

[36] The IMO-Norway GreenVoyage2050 Project is supporting shipping's transition towards a low carbon future. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/ (дата звернення: 10.02.2024 р.)

[37] About GMN. Energy efficiency in shipping – why it matters. URL: https://gmn.imo.org/about-gmn/ (дата звернення: 04.02.2024 р.).

[38] About the Low Carbon GIA. Global MTCC Network. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/about-the-gia/ (дата звернення: 12.02.2024 р.).

[39] Biofouling and greenhouse gas (GHG) emissions from ships. URL: https://www.glofouling.imo.org/ghg-emissions (дата звернення: 12.02.2024 р.)

розробці національних стратегій зі 48 скорочення викидів парникових газів у різних секторах мореплавства та портах; орієнтований на країни, що розвиваються, та слабо розвинені країни[40];

Круглий стіл «FIN-SMART» – це платформа для регулярного діалогу між ключовими зацікавленими сторонами морської галузі, на підтримку пришвидшення фінансового потоку, особливо в країнах, що розвиваються, з метою декарбонізації морського сектору[41];

«Проект блакитних рішень для Азії» базується на угоді між ІМО та Федеральним міністерством навколишнього середовища, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини про проведення підготовчих заходів для розробки проєктної пропозиції щодо скорочення викидів морського транспорту у Східній і Південно-Східній Азії. Проект співпрацює з Партнерством з управління навколишнім середовищем для морів Східної Азії (PEMSEA) для досягнення визначених цілей. Проект передбачає низку заходів зі збирання інформації: семінари з планування, конференції, співбесіди, визначення демонстраційних проєктів-кандидатів, обговорення партнерства із залученням усіх ключових зацікавлених сторін, включаючи державних партнерів, судноплавну галузь, портову владу та операторів, постачальників технологій, фінансові установи та органи місцевого самоврядування[42].

Морський інноваційний форум з нульового та низького рівня викидів за участі ІМО та Програми ООН з навколишнього природного середовища (ЮНЕП) за фінансової підтримки Норвегії, спрямований на об'єднання усіх зацікавлених сторін для демонстрації останніх розробок у сфері досліджень та розробок, які підтримують декарбонізацію морської галузі у відповідності до Першочергової стратегії ІМО щодо викидів парникових газів[43]. Метою Форуму визначено: обмін інноваційним досвідом між компетентними міжнародними політиками, морськими адміністраціями, адміністраціями з питань зміни клімату/довкілля, розробниками технологій, морською індустрією, портами та фінансами для прискорення співпраці та розробки інновацій для кліматичних заходів у морському секторі та пошуку 49 практичних рішень для впровадження необхідних оновлень; сприяння інноваціям

[40] IMO and Republic of Korea partner to address ships' GHG emissions. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/39-GHG-SMART-.aspx (дата звернення: 12.02.2024 р.).

[41] FINSMART Roundtable. URL: http://surl.li/mtcue (дата звернення: 12.02.2023 р.).

[42] IMO and Germany sign agreement to develop project to identify opportunities and solutions to prevent and reduce transport emissions. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/IMO-Germany project.aspx (дата звернення: 12.05.2024 р.)

[43] IMO and UNEP to host 2021 Maritime Zero-Low Carbon Innovation Forum. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/Pages/WhatsNew-1558.aspx (дата звернення: 12.02.2024 р.)

через співпрацю Північ-Південь і Південь-Південь з акцентом на найменш розвинуті країни і малі острівні держави, що розвиваються; заповнення наявних прогалин для забезпечення функціонування глобальної платформи для обговорення ідей, пов'язаних із просуванням інновацій, поширенням останніх розробок і сприянням управлінню знаннями, а також обміну інформацією[44].

Аналізуючи зазначені проекти, ініціативи, форуми та круглі столи, головною метою яких визначено декарбонізацію морської галузі, необхідно відзначити їх вагомий вклад у практичне впровадження стратегічних напрямків ІМО щодо скорочення викидів парникових газів. Особливо необхідно відзначити фінансовий вклад Норвегії та проєкт «GreenVoyage2050»[45], в рамках якого було розроблено найбільш рентабельні з практичної точки зору заходи, спрямовані на задоволення потреб у наданні допомоги державам, та підтримки у передачі енергоефективних технологій, що сприяють впровадженню «зелених» технологій у всій морській галузі. GreenVoyage2050 об'єднав існуючі та можливі заходи щодо підвищення рівня енергоефективності суден з їх об'єднанням у технологічні групи з визначенням рівня їх зрілості стосовно поширення у морській галузі, та рівня перевіреності технологій і принципів. Зрілими технологіями є перевірені, нові або існуючі технології чи принципи, що широко розповсюджені у морській галузі. Напівзрілі – це перевірені, нові чи існуючі технології або принципи, що обмежено розповсюджені у морській галузі. Незрілі – нові, не перевірені, не доведені існуючі або перевірені існуючі технології чи принципи, що характеризуються досить не великим рівнем установок, щодо яких практично відсутній досвід експлуатації. Аналіз рівня зрілості було проведено серед наступних технологічних груп: машинні технології, покращення двигуна та корпусу судна, споживання енергії на судні, використання відновлювальної енергії та технологічні рішення для оптимізації роботи судна[46]. Відповідний аналіз дає змогу зацікавленим особам визначитися з вибором 50 найбільш енергоефективних рішень для практичного застосування або обрати потенційно привабливі технології для технічних розробок у сфері розвитку декарбонізації морської галузі.

---

[44] Zero-and Low-Emission Innovation Forum: 27-29 September 2021. URL: https://www.imo.org/en/OurWork/PartnershipsProjects/Pages/MaritimeInnovation-Forum.aspx (дата звернення: 12.05.2023 р.).

[45] Marine Environment Protection Committee (MEPC), 66th session: 31 March to 4 April 2014. URL: http://surl.li/msnmk (дата звернення: 15.02.2024 р.).

[46] Technology Groups. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/technologygroups/ (дата звернення: 15.01.2024 р.)

Також необхідно відзначити роботу проєкту «GreenVoyage2050» у напрямку спрощення процесу імплементації норм Додатку VI до MARPOL 73/78 у національні законодавства зацікавлених сторін. З цією метою на сайті проекту розміщено постатейний аналіз Додатку VI до MARPOL 73/78 на шести мовах[47] із зазначенням рівня обов'язкової чи рекомендаційної імплементації правил Додатку VI до MARPOL 73/78 у національне законодавство.

Важливим аспектом роботи даного Проекту є розробка Керівництва зі взаємодії судно-порт з практичним заходами зі скорочення викидів парникових газів[48]. Зазначене керівництво готове до застосування з обмеженим або низьким капіталом та оперативними інвестиціями. Рекомендовані практичні заходи є відносно легкими та швидкими для впровадження та мають потенціал у зниженні викидів парникових газів разом з додатковими перевагами. Серед практичних заходів, рекомендованих для реалізації з обмеженим капіталом, наведені такі: сприяння іммобілізації в портах; сприяння очищенню корпусу та суднового гвинта у портах; сприяння одночасним операціям у портах; оптимізація процесу перебування у порту шляхом попереднього очищення; удосконалення планування руху суден, що заходять до кількох причалів в одному порту; покращення сумісності судна та причалу через покращення основних даних порту; увімкнення оптимізації дедвейта судна завдяки вдосконаленню основних даних порту; оптимізація швидкості пересування між портами[49]. У Керівництві розтлумачено кожний із восьми заходів та надано практичні рекомендації для їх реалізації. Підсумовуючи розгляд функціонування Проекту ІМО – Норвегія «GreenVoyage2050», необхідно відзначити його вагомий вклад у процес декарбонізації морської галузі та сприяння поширенню правил енергоефективності на міжнародному рівні. Майже усі керівництва та рекомендації зазначеного проекту можуть бути потенційно реалізованими у 51 будь-якій державі, насамперед в Україні[50].

---

[47] Clause by Clause analysis of MARPOL Annex VI. 19 p. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/wp-content/uploads/2022/09/Clause-byclause-analysis-of-2021-Revised-MARPOL-Annex-VI-EN_Final-min.pdf (дата звернення: 14.07.2023 р.).

[48] Ship-Port Interface Guide. Practical Measures to Reduce GHG Emissions. 2021. 46 p. URL: http://surl.li/mtczr (дата звернення: 14.01.2024 р.).

[49] Ship-Port Interface Guide. Practical Measures to Reduce GHG Emissions. 2021. 46 p. URL: http://surl.li/mtczr (дата звернення: 14.02.2024 р.).

[50] Yeremenko K. International Maritime Organization and Decarbonization of Maritime Industry: Mandate and Instruments. Lex Portus. 2022. Vol. 8(3). P. 30– 57. https://doi.org/10.26886/2524-101X.8.3.2022.2

Таким чином, базовими міжнародно-правовими актами щодо зміни клімату та зменшення забруднення навколишнього середовища було сформовано фундамент для відповідних заходів у правовому регулюванні діяльності у морських просторах, що здійснюються під егідою ІМО, з метою зменшення негативного впливу судноплавства на атмосферне повітря та, як наслідок, уповільнення парникового ефекту і зміни клімату. При цьому, збереження морського середовища та його правова охорона від забруднень перебувала на порядку денному в ООН та ІМО з початку їх заснування, але виклики та загрози від звичайного судноплавства, а не від аварійних розливів нафти та інших забруднювачів, перевезених хімічних речовин тощо, стали першорядними через постійну емісію у повітря продуктів згоряння викопного палива, що визначило активізацію розробки ІМО ефективних стратегій щодо попередження забруднення атмосфери з суден.

ВИСНОВКИ

Тематика здійснення юрисдикції та суверенних прав держав у морських просторах, зберігатиме тенденції до значної актуалізації та підвищення уваги особливо в умовах триваючої збройної агресії, тимчасової окупації та необхідності відновлення прав Української держави, зокрема у прибережних морських акваторіях. Складні реалії сучасності поставили перед Україною багато питань, пов'язаних з необхідністю вироблення надійного та ефективного механізму відновлення та захисту національних інтересів на водних ділянках державного кордону, у прилеглій та виключній (морській) економічній зоні, на континентальному шельфі. Адже перебування на узбережжі – це не лише вагомий економічний потенціал та значні природні переваги для розвитку і водного транспорту, і супутньої інфраструктури, і рекреаційної складової, а й важка робота з охорони такого стратегічного надбання, встановлення належного режиму діяльності у ньому та побудова фундаментального правничого базису, який, на основі всесвітньо визнаних стандартів, сприятиме розвитку України як сучасної та ефективної морської держави, здатної захистити та відстояти свої права та життєво важливі інтереси.

Охорона морського середовища від забруднень є питанням фундаментальної важливості щодо захисту Світового океану, як вагомого компоненту біосфери, що забезпечує в глобальному масштабі якість природного середовища планети у всьому світі, на місцевому, регіональному і міжнародному рівнях. Україна має сприятливі умови для розвитку морської діяльності, виходячи з просторових та геофізичних особливостей, місця і ролі у глобальній та регіональній

системі міжнародних відносин. Отже, Україна повинна виконувати в повному обсязі міжнародні договори і угоди, що регулюють діяльність у сфері забезпечення охорони морського середовища та атмосферного повітря від забруднень. Нажаль, на сьогодення екологічний стан Азовського і Чорного морів залишається вкрай незадовільним. Обсяги скидання забруднюючих речовин на території України щороку сягають близько 350 тис. тонн. Рівень забруднення морської води в окремих акваторіях прибережної смуги перевищує гранично допустимі концентрації нафтопродуктів, фосфору та фенолів у середньому у п'ять разів, що спричиняє загибель тварин і рослин.

В зв'язку з цим актуальним аспектом міжнародно-правового захисту морського середовища є чітка регламентація повноважень держави прапора судна і держави порту з метою забезпечення одноманітного і ефективного застосування міжнародно-правових норм. Хоча законодавство України має багато правових механізмів, які можна було б застосовувати для захисту ресурсів Азовського і Чорного морів, але сучасне вітчизняне екологічне законодавство є застарілим для якого характерна певна неузгодженість законодавчих актів між собою.

АНОТАЦІЯ

Охорона та попередження забруднення морського середовища, його особливих екосистем, атмосферного повітря від судноплавства набуває на теперішній час особливого значення і є однією з найважливіших проблем глобального характеру, що постали перед сучасним людством.

Значний блок конвенційного регулювання, усвідомлення згубності викидів з суден обумовлюють вжиття комплексних заходів для протидії забрудненню через прийняття норм національного законодавства і вироблення практичних заходів щодо екологізації роботи сучасних суден. На теперішній час державами, наднаціональними інституціями, приватними суб'єктами та діючими ініціативами і проєктами між ними накопичено значний досвід у сфері пошуку можливостей стимулювання використання альтернативних джерел енергії у морській галузі, проте багато з них ще очікують на впровадження через доволі повільний рух до набуття імперативності та забезпеченості засобами юридичної відповідальності.

Україна, будучи учасницею багатьох глобальних природоохоронних угод та договорів, спрямованих на захист морського середовища і атмосфери з суден, перебуває на шляху побудови сучасної системи публічного адміністрування морської та портової діяльності, зокрема з урахуванням екосистемного підходу та Цілей сталого розвитку.

За умов беспрецедентних руйнівних впливів широкомасштабного російського вторгнення, загальної безпекової ситуації та значних складнощів у виконанні екологічних зобов'язань комплексно впроваджувати інноваційні рішення досить складно. При цьому, планування та поступове наближення до усесвітніх та регіональних природоохоронних стандартів відбувається, а саме: у Плані відновлення України відзначаються амбітні цілі щодо відбудови чистого та захищеного середовища, а також розширення та інтеграції логістики з ЄС – провідним кліматичним лідером сьогодення. Зокрема, передбачається реалізація проєктів і заходів з:

– впровадження національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів та удосконалення системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів;

– реформування системи екологічного контролю;

– створення ІТ системи для забезпечення електронної послуги з видачі дозволу на викиди забруднювальних речовин у повітря;

– розбудови інституційної та технічної спроможності для забезпечення участі України в глобальних зусиллях у боротьбі зі зміною клімату;

– розробки рекомендацій для підприємств морегосподарського комплексу по впровадженню сучасних енергозберігаючих технологій в основне та допоміжне виробництва тощо.

А зважаючи на перебування України на узбережжі двох морів, участі у регіональних та світових морських ланцюгах постачання, необхідності розбудови морської і портової галузей, а також судноплавства на внутрішніх водних шляхах, належна імплементація рамкових екологічних стандартів є актуальним і важливим завданням.

Література

1. Іванова А.В., Костиря О.В. Юрисдикція держави порту в системі засобів щодо захисту і збереження морського середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 700–706. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/176

2. United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pd f (дата звернення: 11.08.2024 р.).

3. Леусенко І.В. Міжнародне співробітництво в галузі охорони морського середовища від забруднення із суден *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова.* Правознавство. 2018. Т. 23. Вип. 1(32). С. 185. URL: http://heraldlaw.onu.edu.ua/article/view/133827

4. Короткий Т. Р. Імплементація норм рекомендацій Міжнародної морської організації з охорони морського середовища у законодавство України. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* / редкол.: С.В. Ківалов (голов.ред), Л.І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.] : МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 45. – С. 72-83. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/45_2012/12.pdf

5. International Maritime Organization (IMO). URL: https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2012/06/pdfs_terrorism directory_13-IMO.pdf (дата звернення: 15.08.2024 р.)

6. Конвенція про Міжнародну морську організацію 1948 року в редакції 1982 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_219#Text (дата звернення: 15.08.2024 р.).

7. Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2333-14#Text (дата звернення: 15.08.2024 р.).

8. United Nations Convention on the Law of the Sea. 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e. pd f (дата звернення: 11.08.2024 р.).

9. Правове регулювання судноплавства: навчальний посібник / А.В. Іванова, О.В. Костиря, О.С. Савич. – Одеса: Гельветика, 2021. – 334 с.

10 Іванова А.В., Савич О.С. Попередження забруднення як умова здійснення свободи відкритого моря. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 103–110. https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2022.1/1

11. Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності на випадок забрудненню нафтою, боротьбі з ним та співробітництву 1990 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu90313?an=2&ed=1990_11_30 (дата звернення: 11.08.2024 р.).

12. Міжнародна конвенція про контроль суднових баластних вод й осадів та управління з ними 2004 року URL: https://regulation. gov.ua/documents/id120999 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

13. Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169817___169817 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

14. Міжнародна конвенція про контроль над шкідливими протиобростаючими система на суднах 2017 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu01268?ed=2001_10_05 (дата звернення: 11.08.2024 р.).

15. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text (дата звернення: 09.08.2024 р.).

16. Fedotov O., Averochkina T. Traditions and Innovations in Legal Discourse on the Categories “Jurisdiction” and “Sovereign Rights”. State and law in the context of globalization: realities and prospects: collective monograph / A.I. Hnatovska, L.I. Kormych, A.I. Kormych, N.M. Krestovska, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 1-19. https://doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/1-19

17. Kormych B., Averochkina, T., Gaverskyi, V. The Ukrainian Public Administration of Territorial Seas: A European Example. *European Energy and Environmental Law Review.* 2020. Vol. 29. Iss. 2. P. 26–38.

18. Єременко К.С. Формування категоріального апарату національного законодавства у сфері альтернативної енергетики. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 68–75. https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.240980

19. Єременко К.С. Дослідження реляційної взаємодії між ІМО та ООН у питанні скорочення викидів парникових газів. *Альманах міжнародного права.* 2022. Вип. 28. С. 24–33. https://doi.org/10.32841/ILA.2022.28.03

20. Lim K. The Role of the International Maritime Organization in Preventing the Pollution of the World’s Oceans from Ships and Shipping. URL: http://surl.li/msokc (дата звернення: 15.08.2024 р.).

21. Langlet D. Shipping and the Ecosystem Approach. In: Regulation of Risk. Leiden, The Netherlands: *Brill, Nijhoff.* 2022. https://doi.org/10.1163/9789004518681_015

22. Implications of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the international Maritime Organization. *Study by the Secretariat of the International Maritime Organization (IMO).* LEG/MISC.8. 30 January 2014. 139 p. URL: https://www.kuestenpatent-kroatien.at/LEG%20MISC%208-1.pdf (дата звернення: 11.08.2024 р.).

23. Beckman R., Sun Z. The Relationship between UNCLOS and IMO Instruments. *Asia-Pacific Journal of Ocean Law and Policy.* 2017. P. 201–246. https://doi.org/10.1163/24519391-00202003

24. Annex VI – Regulations for the Prevention of Air Pollution from Ships. URL: http://www.marpoltraining.com/MMSKOREAN/MARPOL/Annex_VI/r9.htm (дата звернення: 22.08.2024 р.)

25. Argüello G. The International Maritime Organization’s Contribution to Regime Interaction: Past, Present, and Future. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2022. Vol. 25. https://doi.org/ 10.1163/18757413_02501003

26. IMO's work to cut GHG emissions from ships. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Pages/Cutting-GHGemissions.aspx (дата звернення: 12.08.2024 р).

27. NextGEN holds first meeting to push maritime decarbonization. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/NextGENproject.aspx (дата звернення: 22.08.2024 р.).

28. The IMO-Norway GreenVoyage2050 Project is supporting shipping's transition towards a low carbon future. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/ (дата звернення: 10.08.2024 р.)

29. About GMN. Energy efficiency in shipping – why it matters. URL: https://gmn.imo.org/about-gmn/ (дата звернення: 04.08.2024 р.).

30. About the Low Carbon GIA. Global MTCC Network. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/about-the-gia/ (дата звернення: 12.08.2024 р.).

31. Biofouling and greenhouse gas (GHG) emissions from ships. URL: https://www.glofouling.imo.org/ghg-emissions (дата звернення: 12.08.2024 р.).

32. IMO and Republic of Korea partner to address ships' GHG emissions. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/39-GHG-SMART–.aspx (дата звернення: 12.08.2024 р.).

33. FINSMART Roundtable. URL: http://surl.li/mtcue (дата звернення: 12.08.2024 р.)

34. IMO and Germany sign agreement to develop project to identify opportunities and solutions to prevent and reduce transport emissions. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/IMO-Germany project.aspx (дата звернення: 12.08.2024 р.)

35. IMO and UNEP to host 2021 Maritime Zero-Low Carbon Innovation Forum. URL: https://www.imo.org/en/MediaCentre/Pages/WhatsNew-1558.aspx (дата звернення: 12.08.2024 р.).

36. Zero-and Low-Emission Innovation Forum: 27-29 September 2021. URL: https://www.imo.org/en/OurWork/PartnershipsProjects/ Pages/MaritimeInnovation-Forum.aspx (дата звернення: 12.08.2024 р.).

37. Marine Environment Protection Committee (MEPC), 66th session: 31 March to 4 April 2014. URL: http://surl.li/msnmk (дата звернення: 15.08.2024 р.).

38. Technology Groups. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/ technologygroups/ (дата звернення: 15.08.2024 р.).

39 Clause by Clause analysis of MARPOL Annex VI. 19 p. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/wp-content/uploads/2022/09/Clause-byclause-analysis-of-2021-Revised-MARPOL-Annex-VI-EN_Final-min.pdf (дата звернення: 14.08.2024 р.).

40. Ship-Port Interface Guide. *Practical Measures to Reduce GHG Emissions*. 2021. 46 p. URL: http://surl.li/mtczr (дата звернення: 14.08.2024 р.)

41. Yeremenko K. International Maritime Organization and Decarbonization of Maritime Industry: Mandate and Instruments. *Lex Portus*. 2022. Vol. 8(3). P. 30– 57. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-3-2022/yeremenko_832.pdf

Information about the authors:
Ivanova Alla Volodymyrivna,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Maritime Law Departure,
National University «Odessa Maritime Academy»
8, Didrichson st., Odessa, 65000, Ukraine

Kostyria Olena Valislavivna,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Maritime Law Departure,
National University «Odessa Maritime Academy», MNI
8, Didrichson st., Odessa, 65000, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-6

УНОРМУВАННЯ ЗАСАД ГЕНДЕРНО-ЗБАЛАНСОВАНОГО ЛІДЕРСТВА У ЗВО ЯК СКЛАДОВА ПРІОРИТЕТНИХ ДІЙ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПЛАНУ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Коломоєць Т. О.

ВСТУП

Пріоритезація напрямків повоєнної відбудови України нерозривно пов'язана із зосередженням уваги на вирішенні проблематики балансованого представництва людського капіталу у всіх без винятку сферах суспільного життя, в т.ч. й в управлінському аспекті кожної із останніх. Це повною мірою поширюється і на вищу освіту як складову освіти в цілому, із унормуванням засад доступу особи до якої в аспекті усунення будь-яких дискримінаційних перепон питання вирішено, проте із доступом особи до керівних посад в управлінні, до прийняття управлінських рішень і до цього часу має місце «латентна прогалина», наслідком якої є «гендерна асиметрія» у менеджменті ЗВО, стереотип «скляної стелі» для жінок, існування якого, у поєднанні із безпековими загрозами, істотно впливає на мотивацію, кількісні показники, міграційні (внутрішні та зовнішні) процеси у кадровому забезпеченні вищої освіти в цілому, її привабливість, конкурентноспроможність та сталість. Для повоєнного відновлення України важливо не лише зберегти людський капітал, в т.ч. й у вищій освіті, але й сприяти його «якісному розвитку», в т.ч. й в управлінській його складовій. Не зважаючи на наявність низки нормативно-правових актів, положення яких регламентують відносини у сфері вищої освіти, в т.ч. й щодо допуску осіб до управління останньою (й на рівні ЗВО), на жаль, визнати їх зміст «якісним», не можна, в т.ч. й в аспекті наявності інструментарію, який би гарантував дотримання балансованого (у розумінні допуску чоловіків та жінок) підходу у формуванні керівних органів у ЗВО та у вищій освіті в цілому. Виокремлення відповідної проблематики як пріоритетної при формуванні «базового акту» для повоєнної відбудови України підтверджує актуальність, практичну значимість її й важливість для перспектив розвитку держави, а отже й доцільність пошуку нормативно-правової моделі, яка б дозволила вирішити її. **Мета роботи** полягає у тому, щоб на підставі аналізу наявних джерел запропонувати нормативно-правову модель для забезпечення гендерно-збалансованого підходу у формуванні менеджменту ЗВО. **Об'єктом роботи** є суспільні відносини, які виникають у сфері вищої освіти, управління ЗВО.

Предмет роботи – авторська нормативно-правова модель гендерно-збалансованого лідерства у ЗВО як складова пріоритетних дій з повоєнного відновлення України. **Методологічну основу** дослідження сформовано завдяки поєднанню загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, в т.ч. діалектичного, спеціально-юридичного, кабінетного та польового дослідження, логічного, порівняльно-правового, експертних оцінок, прогнозування, моделювання, що дозволило працювати на різних рівнях наукового сприйняття, розглянути проблемне питання в розрізі наявного стану справ та у перспективі в аспекті пріоритезації напрямків повоєнної відбудови України. **Стан дослідження проблеми**. З огляду на те, що проблематика гендеру в цілому та у вищій освіті (й в управлінському аспекті) зокрема привертає увагу представників різних наукових напрямків, використовувалися праці вчених-фахівців з публічного управління та адміністрування, соціології, політології (наприклад, роботи Т. Карась, Т. Марценюк, С. Оксамитної, В. Золотарьова, С. Білосорочки, Ю. Лихач, Г. Ортіної, О. Шиян, О. Худоби та ін.), вчених-юристів (наприклад, роботи О. Батанова, А. Берендєєвої, І. Грицай, К. Левченко, Т. Ганзицької та ін.). При цьому різним є «ступінь глибини» дослідження цього питання, а також «зв'язок» із лідерством у ЗВО. Так, наприклад, якщо робота Е. Соколової безпосередньо присвячена гендеру в управлінні ЗВО, із постановкою проблеми про «гендерну топ-асиметрію», проте без аналізу можливих варіантів вирішення питання, моделей унормування засад такого вирішення. Водночас, в наявності й роботи Т. Марценюк, І. Грицай, О. Батанова та ін., предметом дослідження яких є аналіз, хоча інколи й фрагментарний, стану чинного законодавчого врегулювання відносин допуску осіб до керівництва ЗВО, щоправда, без контексту перспектив усунення прогалин, вдосконалення змісту наявних нормативно-правових положень як в цілому, так і у контексті пріоритезації напрямків повоєнної відбудови України. Натомість в наявності низка колективних праць, із аналізом перспективних напрямків державотворчих та правотворчих процесів у повоєнний період розвитку України, із обґрунтуванням пріоритезації забезпечення гендерного представництва (а точніше балансу) у всіх сферах суспільного життя, щоправда без акценту уваги на керівництво ЗВО. Не менш цікавими є й роботи, в яких висвітлюється ресурс окремих «інструментів забезпечення гендерного балансу», практика їх використання у різних країнах світу, хоча і без «прив'язки» до лідерства у ЗВО (наприклад, роботи Т. Марценюк, В. Брайсон, Т. Злобіної, Д. Далеруп, М. Енберг, І. Грицай, О. Уварової, О. Харитонової, Х. Кит та ін.). **Гіпотеза.** Унормована гендерно-

збалансована модель лідерства у ЗВО можлива завдяки впровадженню «позитивних дій» (affirmative actions), серед яких: гендерні квоти, гендерно-правова експертиза проєктів актів, гендерний моніторинг, гендерний аудит, гендерний портрет ЗВО (в т.ч. й менеджменту ЗВО), їх інституційного супроводу та формування освітнього простору для виховання лідерів із гендерними компетентностями для забезпечення потреб держави у кадрових ресурсах для періоду повоєнної відбудови.

1. Законодавство України: чи дійсно воно гарантує рівні можливості осіб для лідерства у ЗВО?

Чинне законодавство України можна розглядати як певний «мікс» норм, які фіксують антидискримінаційної політики у вищій освіті, у доступі до вищої освіти, у доступі до управління нею. Ці положення є положеннями-принципами, які відіграють засадничу роль у врегулюванні відносин у сфері вищої освіти. Так, серед «базових» нормативно-правових актів цілком можна вести мову про: Конституцію України (ст. 24), Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини», Розпорядження КМУ від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року», від 20 грудня 2022 р. № 1163-р «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації», від 12 серпня 2022 р. № 752-р «Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки», від грудня 2020 р. № 1578-р «Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності», від 16 вересня 2020 р. № 1128-р «Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності», Постанова КМУ від 9 жовтня 2020 р. № 930 «Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та ін. Не варто забувати і про міжнародно-правові акти як джерела права, в т.ч. й ті, що визначають «… цілі сталого розвитку світу, якого ми прагнемо для всіх націй без винятків»[1], положення яких зорієнтовані на « … забезпечення всебічної і реальної участі жінок і

[1]17 Цілей сталого розвитку. URL: https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/ дата звернення: 11.08.2024

рівних для них можливості для лідерства на всіх рівнях прийняття рішень у політичному, економічному та суспільному житті»[2]. Доцільно звернути увагу на те, що вже в умовах формування пріоритетних напрямків для повоєнної відбудови України було прийнято Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, схвалену розпорядженням КМУ від 20 грудня 2022 р. № 1163-р, Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та Операційний план з її реалізації на 2022–2024 р.р., схвалені розпорядженням КМУ від 12 серпня 2022 р. № 752-р. У змісті цих актів «простежується» акцент уваги до «гендерного питання», в т.ч. й стосовно гендерного лідерства у вищій освіті. Так, зокрема, у Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року зазначено, що « … дані статистики та досліджень засвідчують значну фемінізацію сфери освіти (представленість жінок становить близько 78,3 відсотка), проте кількість жінок і чоловіків відрізняється на різних ланках освітньої ієрархії та на різних рівнях освіти. Якщо у закладах дошкільної освіти 98,3 відсотка педагогічних працівників становлять жінки, у закладах вищої освіти чоловіки становлять практично половину викладацького складу» (п. «Цільові групи і сфери впровадження»)[3]. Водночас закріплено, що « … стереотипи за ознакою статі в кадровому та освітньому менеджменті є перешкодою для кар'єрного та професійного зростання працівниць/ працівників і призводять до прийняття управлінських рішень. Зафіксована тенденція зменшення частки жінок у сфері освіти із кар'єрним зростанням. Жінки займають посади вихователек, учительок, викладачок, серед директорів закладів загальної середньої освіти чоловіків майже 40 відсотків, серед ректорів закладів вищої освіти – 90 відсотків, серед міністрів освіти за роки незалежності України – 83,3 відсотка» (п. «Цільові групи і сфери впровадження»)[4].

Попри це, нормативно-правових положень, які б безпосередньо передбачали б гарантії забезпечення гендерно-збалансованого лідерства у вищій освіті, у керівництві ЗВО все ще немає. Усвідомлюючи важливість гендерного питання для вищої освіти і зокрема для лідерства у ЗВО, варто констатувати, що законодавець і надалі залишає

[2] 17 Цілей сталого розвитку. URL: https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/ дата звернення: 11.08.2024

[3] Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року: розпорядження КМУ від 20 грудня 2022 р. № 1163-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text дата звернення: 11.08.2024

[4] Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року: розпорядження КМУ від 20 грудня 2022 р. № 1163-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text дата звернення: 11.08.2024

засадничий підхід до його врегулювання, залишаючи поза увагою деталізацію засад використання будь-якого інструментарію, гарантування тощо.

Навіть з огляду на те, що згідно з даними трьох основних міжнародних індексів, які вимірюють прогрес у досягненні ґендерної рівності, якими є: Звіт про глобальний ґендерний розрив (Global Gender Gap Report), Індекс розвитку з врахуванням ґендерних факторів (Gender Development Index, GDI) й Індекс розвитку з врахуванням ґендерної нерівності (Gender Inequality Index, GII), у 2023 році Україна продемонструвала загальну позитивну динаміку стосовно «руху до гендерного балансу у всіх сферах суспільного життя – « … 0.714 бали (за шкалою від 0,001 до 1, де 1 означає повний ґендерний паритет) й відповідно посідає 66 місце у світовому рейтингу (з 146 країн світу)»[5]. Натомість у лідерстві у вищій освіті, у керівництві ЗВО, на жаль, стійкою залишається «гендерна асиметрія» – посади ректорів ЗВО – більше 83% обіймають, де чоловіки, дещо кращою (однак знову ж таки дискримінаційною) є ситуація у проректорському корпусі, де 72% – це знову ж чоловіки. Отже, представництво жінок у лідерстві ЗВО в Україні як до початку зовнішньої збройної агресії, так і під час такої є незначним, що дозволяє розглядати сферу вищої освіти, з огляду на рівні можливості чоловіків і жінок у доступі до керівних посад, до процесів прийняття управлінських рішень, як сферу «гендерно несприятливу», що вимагає зосередження поглибленої експертної уваги навколо пошуку варіантів подолання такого стану справ і, перш за все, завдяки формуванню нормативно-правового підґрунтя для гендерно-збалансованого лідерства у вищій освіті, у ЗВО.

2. «Інструменти» гендерно-збалансованого лідерства у ЗВО та можлива модель унормування засад їх використання.

Задля забезпечення гендерно-збалансованого лідерства у ЗВО доцільним вбачається унормування не лише засадничих принципів реалізації державної політики (як одного із принципів), але й одночасне фіксування засад використання «інструментарію гендерної симетрії», в т.ч. гендерних квот, гендерно-правової експертизи проєктів всіх актів, гендерної статистичної звітності, гендерного моніторингу та аудиту, гендерного портрету ЗВО (портрету лідерства як його складової), а також інших, використання яких може мати комплексне спрямування, в т.ч. й гендерноорієнтоване. Якщо вказівку на гендерно-правову

[5] Всесвітній економічний форум, Звіт про глобальний ґендерний розрив 2023, ВЕФ, 2023. Див. за посиланням: URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf.

експертизу, гендерний аудит, гендерну статистичну звітність та інші інструменти можна знайти у чинних актах. Так, наприклад, такі положення містять постанова КМУ від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи», постанова КМУ від 13 лютого 2024 р. № 155 «Про внесення змін до Порядку проведення гендерно-правової експертизи», наказ Міністерства соціальної політики України від 09.08.2021 р. № 448 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення гендерного аудиту підприємствами, установами та організаціями», наказ МОН України від 05 листопада 2021 р. № 1182 «Про затвердження Методології та критеріїв проведення гендерного аудиту закладів освіти» тощо. Водночас згадка про «гендерні квоти» стосовно лідерства у ЗВО, у вищій освіті в цілому в актах законодавства відсутня. Чи можливо впровадити «гендерні квоти» на зайняття керівних посад у ЗВО? Чи доцільно це робити? Чи буде це проявом дискримінації? Чи не будуть вони відігравати роль «опозиції» («супротиву») особистісному (компетентнісному) підходу у доступі осіб до керівних посад у ЗВО?

Чинне законодавство України, хоча і не містить вказівки на «гендерні квоти», положень саме із словосполученням «гендерні квоти», проте другу, альтернативну (поширена у світовій практиці) їх назву – «позитивні дії», «affirmative actions» можна знайти в актах законодавства. Так, зокрема, в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» пропонується визначення «позитивних дій» як « … спеціальних тимчасових заходів, що мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України» (ст. 1 Закону)[6]. Такі дії не вважаються «дискримінацією за ознакою статі» (ст. 6 Закону), їх застосування можливе для « … досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства … для усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України» (Преамбула Закону). Хоча досконалими за змістом положення цього Закону визнати, на жаль, не можна, бо «… у Законі не описано зміст і механізм упровадження позитивних дій, а також відповідальність за їхню відсутність, що

[6] «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: Закон України: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text дата звернення: 11.08.2024

перетворює цитовані засади Закону … на декларативні твердження»[7]. Тим не менш, ці нормативно-правові положення фактично є тими положеннями, які відіграють роль підґрунтя для можливого застосування «гендерних квот» як тимчасових цільових вимушених заходів, зорієнтованих на подолання сформованого гендерного дисбалансу у певній сфері суспільних відносин. З огляду на те, що відповідний Закон поширює свою дію на всі без винятку сфери суспільного життя в Україні, отже можна вести мову про те, що і у вищій освіті, управлінні ЗВО його положення стосовно можливості застосування «гендерних квот» цілком реально впроваджувати. Квота – це « … поширені так звані позитивні дії (чи позитивна дискримінація) з метою збільшення кількості жінок на владних позиціях. Політика позитивних дій, спрямована проти дискримінації за ознакою статі, передбачає проведення спеціальних, зазвичай тимчасових заходів з подолання наслідків дискримінації, яка мала місце в минулому або триває й досі»[8]. «…квоти спрямовані передусім на подолання … структурних чинників нерівного доступу жінок і чоловіків до управлінських процесів, спричинених історичними передумовами, які мають наслідки і у сучасному житті» [9]. І це дійсно інструмент, який можна розглядати як прояв «позитивної дискримінації», проте, з огляду на його тимчасовий і вимушений характер, все ж таки для «зрушення з місця», для подолання сформованого стереотипу про «чоловіче обличчя менеджменту ЗВО» впровадження його варто вважати можливим і навіть доцільним. З огляду на те, що «гендерні квоти» бувають різних видів, серед яких: правові (обов'язкові) та добровільні, а перші, у свою чергу, поділяються на: конституційні та законодавчі залежно від джерела їх фіксації[10], доцільним все ж таки вважається не тільки обґрунтування їх цінності, важливості для менеджменту ЗВО, в т.ч. й із активізацією правопросвітницької діяльності, впровадженням окремих освітніх програм відповідного змістовного наповнення, вихованням лідерів із гендерними компетентностями, популяризацією та

[7] Марценюк Т. Гендерні квоти: міжнародний досвід запровадження та українські реалії. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/mizhnarodniy-dosvid-zaprovadzhennya-gendernih-kvot-ta-ukrainski-realii-134924.html дата звернення: 11.08.2024

[8] Марценюк Т. Гендерні квоти: міжнародний досвід запровадження та українські реалії. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/mizhnarodniy-dosvid-zaprovadzhennya-gendernih-kvot-ta-ukrainski-realii-134924.html дата звернення: 11.08.2024

[9] Марценюк Т. Гендерні квоти: міжнародний досвід запровадження та українські реалії. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/mizhnarodniy-dosvid-zaprovadzhennya-gendernih-kvot-ta-ukrainski-realii-134924.html дата звернення: 11.08.2024

[10] Марценюк Т. Гендерні квоти: міжнародний досвід запровадження та українські реалії. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/mizhnarodniy-dosvid-zaprovadzhennya-gendernih-kvot-ta-ukrainski-realii-134924.html дата звернення: 11.08.2024

підтримкою діяльності громадських організацій («рух знизу»). Вирішення відповідного проблемного питання цілком є можливим завдяки впровадженню комплексу заходів різнорівневого спрямування, із виокремленням нормативно-правового (або ж нормотворчого), інституційного та освітнього блоків із деталізацію їх змісту на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Нормотворчий блок активностей зорієнтований на пошук, розробку та впровадження нормативно-правової моделі гарантування реалізації рівних можливостей чоловіків і жінок у доступі до керівних посад у ЗВО, до процесів прийняття управлінських рішень й тим самим формування легального підґрунтя для гендерно-збалансованого лідерства у ЗВО. Можливим це є завдяки внесенню змін та доповнень до актів чинного законодавства України, із синхронізацією (у певній мірі) відповідних процесів на всіх трьох вищезгаданих рівнях. «Рух» у вирішенні цього питання можливий як «знизу-вверх», так і «зверху-вниз», залежно від того, хто буде ініціатором цих процесів щодо підготовки відповідних змін та доповнень. Якщо варіант «знизу-вверх» буде «базовим», тоді доцільним вбачається ініціювання впровадження «пілотних проєктів» на базі окремих ЗВО, із імплементацією результатів їх реалізації у нормопроєктну діяльність регіональних та загальнодержавних органів публічної влади, наділених відповідними повноваженнями. Якщо ж «базовим» буде інший варіант («зверху-вниз»), тоді внесення змін та доповнень до актів чинного законодавства України буде слугувати підставою для прийняття актів регіональної та локальної нормотворчості. Перший варіант є таким, що дозволяє врахувати вже апробовані часом й викликами суспільства потреби вищої освіти у формуванні гендерно-збалансованого менеджменту ЗВО, фактично запити правозастосування (хоча, можливо, й із певним акцентом на локальні або ж регіональні пріоритети). Водночас модель «зверху-вниз» охоплює всю систему вищої освіти, проте може містити «ризики», обумовлені «нав'язуванням» єдиної моделі, ефективність функціонування якої може бути з'ясована лише з плином часу, а отже у цьому аспекті цей варіант і його результати є, скоріш за все, «шаблонними». Не зважаючи на те, який саме варіант руху ініціативи нормотворчості буде обрано, саме цей блок активносте має бути зорієнтованим на те, щоб: а) закріпити в актах чинного законодавства (на всіх рівнях) положення про те, що всі керівні посади у ЗВО мають формуватися, із дотриманням «гендерних квот». При цьому це положення має дотримуватися не тільки на стадії подання заяв особами для участі у конкурсі, але й взагалі у фінальному «гендерному портреті менеджменту ЗВО». Варто внести відповідні зміни, зокрема до Закону

України «Про вищу освіту» (ст. ст. 27, 32, 33, 34-43) й передбачити, що конкурсна процедура на будь-яку керівну посаду можлива лише за умови, що серед кандидатів є представники обох статей, у разі ж подання заяви лише однією особою або ж представництва серед кандидатів осіб лише однієї статі, конкурсна процедура не продовжується, оголошується новий конкурс. Стосовно посад, зайняття яких здійснюється шляхом призначення керівником ЗВО (проректори, керівники структурних підрозділів тощо), останній має дотримуватися гендерно-збалансованого підходу у менеджменті ЗВО в цілому й забезпечувати формування «керівної лінійки» («шкали керівництва») із дотриманням гендерного балансу на керівних посадах («керівник – перший заступник»); б) унормувати засади формування всіх колегіальних керівників органів ЗВО, із обов'язковим дотриманням «гендерних квот» (склад Вченої ради, Науково-технічної ради, Науково-методичної ради, Наглядової ради, Конференції трудового колективу, конкурсної комісії тощо), щоб забезпечити рівні можливості для чоловіків і жінок у представництві у відповідних органах, їх участі у прийнятті управлінських рішень, зробити так, що «визнати внесок всіх у загальну справу й забезпечити їх видимість у тих сферах діяльності, де вони традиційно представлені недостатньо»[11]. Відповідні доповнення мають знайти своє закріплення у Законі України «Про вищу освіту», зокрема у ст. 35-43. в) на рівні того ж Закону (окремі статті) доцільним вбачається закріплення положень про формування кадрового резерву на кожну керівну посаду, із розрахунку «дві особи у резерві на кожну посаду», із представництвом осіб обох статей. Це сприятиме не тільки підвищенню мотивації осіб до постійного розвитку «себе як конкурентноспроможного лідера», але й сталості у формуванні «лідерського корпусу» для вирішення комплексу завдань, в т.ч. й новаційних, у період повоєнної відбудови України, реалізації євроінтеграційних та північноатлантичних векторів подальшого розвитку країни.

Як свідчать результати опрацювання матеріалів гендерної статистичної звітності ЗВО, аналізу гендерних портретів менеджменту ЗВО, «тяжіння до гендерної асиметрії» є максимально вираженим на рівні «топ-керівних» посад ЗВО – ректорів, директорів. Меншим, хоча і не суттєво, є «тяжіння» на рівні посад проректорів, заступників директорів, із домінуванням «чоловічого обличчя» цих посад. По мірі

[11] Гендерний профіль країни. Україна. ЄС за гендерну рівність: служба допомоги реформам. Оновлений. Липень 2023 року. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/03/eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_ukr_v5.pdf дата звернення: 11.08.2024

просування «вниз» по «лінійці керівних посад» спостерігається «наближення до балансу», а інколи й «дисбалансу», із проявом «жіночого обличчя» (посади деканів, заступників деканів, завідувачів кафедрами, керівників структурних підрозділів), що й актуалізує потребу унормування засад формування гендерно-збалансованого лідерства у менеджменті ЗВО в цілому. Унормованість таких засад потрібна не лише на загальнодержавному рівні (положення «базового» законодавчого акту у сфері вищої освіти), але й має бути синхронізація із результатами регіональної та локальної нормотворчості, беззаперечно, із урахуванням відповідних регіональних потреб та автономії ЗВО. Як свідчить аналіз наявних актів ЗВО, такими можуть бути вдосконалені (оновлені змістовно) Стратегії гендерної рівності ЗВО, Плани забезпечення гендерної рівності у ЗВО, положення про всі колегіальні керівні органи ЗВО, положення про процедуру вирішення кадрових питань (зайняття керівних посад) тощо.

У відповідь на будь-які сумніви стосовно того, що впровадження «гендерних квот» (в якості оптимального варіанту вбачається квота «40 та 60», без «прив'язки» до того, який саме відсоток має корелювати із певною статтю) буде зумовлювати дискримінацію за ознакою статті, варто зазначити наступне. Так, відповідний інструмент є своєрідним проявом «позитивної дискримінації», про що вже неодноразово зазначалось, однак важливо пам'ятати, що у відповідному словосполученні акцент уваги варто роботи не тільки на другу його складову («дискримінація»), але й не забувати про першу («позитивна»), що обумовлює її асоціювання із тимчасовими, вимушеними, цільовими заходами задля подолання сформованих стереотипів, формування свідомості, виховання лідерів із гендерними компетентностями, надання рівних можливостей представникам різних статей, визнання реального внеску жінок і чоловіків та підвищення їхньої видимості у тих сферах діяльності, в яких вони впродовж тривалого часу представлені недостатньо тощо).

Інституційний блок активностей обумовлений потребою інституційного супроводу процесу формування й впровадження моделі гендерно-збалансованого лідерства у ЗВО, оскільки важливо не тільки прийняти відповідні нормативно-правові акти, але й забезпечити їх застосування, намагаючись досягти максимальної ефективності останньої. Знову ж мову варто вести про три рівні впровадження цієї ідеї – загальнодержавний, регіональний та локальний. Інституційний супровід забезпечить системність, сталість всього процесу. Якщо обирати варіант «руху знизу-вверх», цілком сприйнятним є формування у структурі ЗВО окремого підрозділу (відділу, офісу тощо), функціонал

якого пов'язаний із забезпеченням дотримання законодавства з питань гендерної рівності (гендерно-правова експертиза, гендерна звітність, гендерний аудит і моніторинг, формування гендерного портрету ЗВО, консультативна, методична та ін. робота), із Уповноваженою з питань гендерної рівності особою на чолі його. Виокремлення структурного підрозділу й дозволить забезпечити дотримання системності, комплексності підходу ЗВО щодо дотримання законодавства про гендерну рівність в цілому, в т.ч. й щодо доступу до керівних посад та участі у процесах прийняття управлінських рішень. Саме завдяки такому підходу можна забезпечити своєчасність реагування на нові виклики та ризики, із пошуком та впровадженням релевантних заходів. Доцільним також вбачається створення відповідних за функціоналом підрозділів у структурі регіональних органів публічного адміністрування (наприклад, відділ у структурі департаменту освіти і науки відповідної обласної державної адміністрації) та МОН України задля забезпечення координації діяльності з дотримання законодавства з питань гендерної рівності у вищій освіті, в т.ч. й лідерстві ЗВО.

Для системного формування пулу лідерів із гендерними компетентностями (актуальність додатково посилюється наявними безпековими загрозами, що впливають на міграційні процеси), здатними реалізовувати себе на керівних посадах у ЗВО, доцільним вбачається реалізація й освітнього блоку активностей, із впровадженням освітніх компонентів (наприклад, «Гендерні студії», «Гендерне лідерство») в освітні програми для здобувачів всіх без винятків рівнів вищої освіти, тематичних освітніх ресурсів для науково-педагогічних працівників, керівників всіх рівнів у ЗВО, осіб, включених до кадрового резерву на керівні посади, осіб, які мають лідерські амбіції й готові їх реалізувати у вищій освіті, тощо, цільових тематичних освітніх програм за запитом МОН України, регіональних органів публічного адміністрування у сфері вищої освіти. Все це, беззаперечно, передбачає активізацію нормотворчості як на рівні розробки, прийняття (внесення змін) до Стандартів вищої освіти, інших актів нормотворчості МОН України, так і актів регіональної та локальної нормотворчості. Для забезпечення стабільності відповідної діяльності, максимально повного впровадження її результатів доцільним вбачається створення тренінгових центрів на базі ЗВО (в областях), із унормуванням засад їх формування, функціонування, ресурсного забезпечення тощо. Завдяки реалізації таких активностей можливим є формування резерву чинних та потенційних лідерів у ЗВО, із вдосконаленням рівня їхньої компетентності, що сприятиме своєчасному реагуванню на кадрові запити лідерства у ЗВО регіону та держави, із постійним пошуком

релевантних вимогам часу, в т.ч. й для повоєнної відбудови України, форм і методів роботи із кадровим потенціалом, своєчасним реагуванням на запити країни, регіону, ЗВО й забезпеченням достатніх можливостей для гендерно-збалансованої їх моделі, із гарантованими рівними можливостями чоловіків і жінок у доступі до керівних посад та процесів прийняття управлінських рішень. Кожен із виокремлених блоків активностей не можна розглядати окремо, оскільки лише у поєднанні їх формуються достатні можливості для унормування засад та гарантування формування гендерно-збалансованого лідерства на рівні ЗВО, своєчасного ресурсного реагування на вимоги часу, усунення ризиків у кадровому потенціалі й забезпечення реалізації одного із стратегічних пріоритетів повоєнної відбудови України, виконання міжнародних зобов'язань України – практичної реалізації Плану дій ІІІ для забезпечення гендерної рівності ЄС (GAP III).

ВИСНОВКИ

В умова пошуку ресурсу, шляхів вирішення проблем кадрового ресурсу, із забезпеченням рівного гендерного представництва, для супроводу повоєнного відновлення України, в т.ч. й на рівні лідерства ЗВО й системного формування його резерву, із гендерними компетентностями, доцільним вбачається вжиття активностей, із їх умовним поділом на три блоки й презентативністю на трьох (загальнодержавному, регіональному та локальному) рівнях. Їх поєднання – а) нормотворчого (із унормуванням (процедура ініціювання може бути альтернативною – «зниву-вверх» або «зверху-вниз») засад зайняття виборних керівних посад та посад, зайняття яких здійснюється шляхом призначення керівником, формування кадрового резерву на всі керівні посади, формування колегіальних керівних органів управління ЗВО тощо) й внесенням відповідних змін та доповнень до Закону України «Про вищу освіту», прийняттям відповідних актів регіональної та локальної нормотворчості), б) інституційного (із впровадженням постійно діючих структурних підрозділів у ЗВО, із Уповноваженою з питань гендерної рівності особою на чолі їх, та відповідних підрозділів у структурі регіональних органів публічного адміністрування у сфері вищої освіти та у структурі МОН України задля системності, сталості відповідного напрямку діяльності, координації та своєчасного реагування на «ризики» у «гендерному портреті» менеджменту вищої освіти), в) освітнього (із системним процесом виховання лідерів із гендерними компетентностями, адресним цільовим підвищенням їх кваліфікації за запитами регіону та держави) що дозволяє сформувати унормовану модель гарантованого гендерно-збалансованого лідерства у

ЗВО й виховання лідерів із гендерними компетентностями для задоволення кадрових потреб процесів повоєнного відновлення України, із пріоритезацією заходів щодо реагування на новітні запити представництва людського капіталу країни у різних сферах суспільного життя.

АНОТАЦІЯ

В умова пошуку «якісного» кадрового ресурсу, із забезпеченням рівного гендерного представництва, для супроводу процесів повоєнного відновлення України, в т.ч. й у сфері вищої освіти та лідерства у ЗВО, системного виховання лідерів нової генерації із гендерними компетентностями, завдяки чому передбачається пріоритезація нових векторів державотворчих та правотворчих процесів, виконання міжнародних зобов'язань України на найближчу та подальшу перспективу, відзначається наявність проблеми, існування якої зумовлене тим, що впродовж тривалого часу сформувалася «гендерта асиметрія» лідерства у ЗВО, із домінуванням «чоловічого обличчя» на рівні топ-керівників (ректори, проректори) й балансом та домінуванням «жіночого обличчя» на рівні керівників «середньої ланки» (декани, завідувачі кафедрами, керівники структурних підрозділів), що негативно впливає на сприйняття світовою спільнотою України в цілому, вищої освіти у нашій державі, закладів вищої освіти як середовища, яке є «гендерно несприятливим», із відсутністю рівних можливостей у чоловіків і жінок у доступі до керівних посад та до процесів прийняття управлінських рішень. Не зважаючи на прийняття актів законодавства, які фіксують засади гендерної політики в Україні як в цілому, так і у сфері вищої освіти, на жаль, реальних механізмів забезпечення формування гендерно-збалансованого лідерства у вищій освіті, немає. Хоча Україна й демонструє поступовий (однак досить повільний) рух у напрямку забезпечення гендерного представництва людського капіталу у різних сферах суспільного життя, проте управлінська сфера, в т.ч. й лідерство у вищій школі й до цього часу залишається досить «ризикованим середовищем», із різноваріативним незбалансованим гендерним представництвом, що актуалізує потребу поглибленого експертного аналізу проблеми й пошуку релевантних потребам часу варіантів вирішення її. Обґрунтовується доцільність вжиття активностей, із їх умовним поділом на три блоки й презентативністю на трьох (загальнодержавному, регіональному та локальному) рівнях. Доводиться, що їх ефективність можлива лише у їх поєднанні, оскільки самостійно вони є ресурсообмеженими й недостатньо результативними. Серед таких блоків виокремлюються: а) нормотворчого (із

унормуванням (процедура ініціювання може бути альтернативною – «зниву-вверх» або «зверху-вниз») засад зайняття виборних керівних посад та посад, зайняття яких здійснюється шляхом призначення керівником, формування кадрового резерву на всі керівні посади, формування колегіальних керівних органів управління ЗВО тощо) й внесенням відповідних змін та доповнень до Закону України «Про вищу освіту», прийняттям відповідних актів регіональної та локальної нормотворчості), б) інституційного (із впровадженням постійно діючих структурних підрозділів у ЗВО, із Уповноваженою з питань гендерної рівності особою на чолі їх, та відповідних підрозділів у структурі регіональних органів публічного адміністрування у сфері вищої освіти та у структурі МОН України задля системності, сталості відповідного напрямку діяльності, координації та своєчасного реагування на «ризики» у «гендерному портреті» менеджменту вищої освіти), в) освітнього (із системним процесом виховання лідерів із гендерними компетентностями, адресним цільовим підвищенням їх кваліфікації за запитами регіону та держави) що дозволяє сформувати унормовану модель гарантованого гендерно-збалансованого лідерства у ЗВО й виховання лідерів із гендерними компетентностями для задоволення кадрових потреб процесів повоєнного відновлення України, із пріоритезацією заходів щодо реагування на новітні запити представництва людського капіталу країни у різних сферах суспільного життя.

Ключові слова: гендер, гендерний баланс, законодавство, вища освіта, заклад вищої освіти, повоєнне відновлення, гендерна квота, інструмент, інституційний блок, освіта.

Література

1. 17 Цілей сталого розвитку. URL: https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/ дата звернення: 11.08.2024
2. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року: розпорядження КМУ від 20 грудня 2022 р. № 1163-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text дата звернення: 11.08.2024
3. Всесвітній економічний форум, Звіт про глобальний гендерний розрив 2023, ВЕФ, 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf. дата звернення: 11.08.2024
4. «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: Закон України: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text дата звернення: 11.08.2024

5. Марценюк Т. Гендерні квоти: міжнародний досвід запровадження та українські реалії. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/mizhnarodniy-dosvid-zaprovadzhennya-gendernih-kvot-ta-ukrainski-realii-134924.html дата звернення: 11.08.2024

6. Гендерний профіль країни. Україна. ЄС за ґендерну рівність: служба допомоги реформам. Оновлений. Липень 2023 року. URL: https://euneighbourseast.eu/wpcontent/uploads/2024/03/eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_ukr_v5.pdf дата звернення: 11.08.2024

Information about the author:
Kolomoiets Tetiana Oleksandrivna,
Doctor of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honoured Lawyer of Ukraine,
Dean of the Law Faculty of Zaporizhzhia National University,
66, Universytetska St., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-7

HUMANITARIAN (ANTHROPOLOGICAL) TURN TO MISSING PERSONS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Valerii Kolpakov

INTRODUCTION

The concept of a humanitarian turn in the legal space is determined in the studies of Western European scientists. A separate vector of these studies is represented by the study of the interaction of: a) humanitarian law; b) human rights law; c) human rights during an armed conflict.

This issue is reflected in publications Hathaway O.[1]; Ben-Naftali O.[2]; Roberts A.[3]; Doswald-Beck L.[4]; Kwakwa E.[5] and others. In particular, the book by Edward Kwakwa examines: a) the justifications of humanitarian law; b) the effectiveness of its influence on the parties to the conflict; c) the use of humanitarian law to protect and victims of war. This book is a contribution to the study of human rights in general and humanitarian law in particular. It contains detailed information and analysis of the law and practice relating to international armed conflicts involving irregular combatants. The discussion focuses on the most controversial provisions of Additional Protocol I to the Geneva Conventions: the classification of wars of national liberation, the treatment of guerrillas and mercenaries upon capture, reprisals, and the question of supervision and implementation in such conflicts. The manuscript on which this book was based was awarded the 1991 Paul Reuter Prize by the International Committee of the Red Cross.

In the aspect of these interpretations (analysis of the publication Ben-Naftali O. (ed.). International Humanitarian Law and International Human Rights Law) deserves careful analysis position of Yuval Shany, which is set out in essay "Human Rights and Humanitarian Law as Competing Legal Paradigms for Fighting Terror". The title already shows: the author explores competition a) human rights and b) humanitarian law in the field of anti-

[1] Hathaway O. A. et al. Which Law Governs During Armed Conflict? The Relationship Between International Humanitarian Law and Human Rights Law. Minnesota Law Review, 2012. Vol. 96, p.1883-1944.

[2] Ben-Naftali O. (ed.). International Humanitarian Law and International Human Rights Law. Oxford: Oxford University Press. 2011. Pp. 424.

[3] Roberts A. Humanitarian war: military intervention and human rights //International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-). 1993. P. 429-449.

[4] Doswald-Beck L. Human rights in times of conflict and terrorism. OUP Oxford, 2011. P. 600. DOI: 10.1093/law/9780199578931.001.0001. ISBN: 9780199578948

[5] Kwakwa E. K. The international law of armed conflict: personal and material fields of application. BRILL, 2023. P. 224

terrorist activities. This provides a basis for extrapolating these views to the area of ensuring the rights of missing persons in military conflicts. As a result, a new framework for research on the rights of victims of armed conflict is being determined: the interaction of humanitarian law with the rights of missing persons.

The above circumstances are determinants of the phenomenon "humanitarian twist in jurisprudence" or "anthropological twist in jurisprudence". This conclusion applies to all segments of the legal space. It is relevant to the area of ensuring the rights of persons who are missing in the course of armed conflict.

Humanitarian (anthropological) turn to missing persons in the conditions of martial law in Ukraine formally begins with the action of norms: a) Instruction on the procedure for the implementation of the norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine[6]; b) Decree of the President of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine"[7]; c) Law of Ukraine "On the Legal Status of Persons Disappeared Under Special Circumstances"[8]; d) Law of Ukraine "On the legal regime of martial law"[9]; e) Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Legal Status of Missing Persons" and other legislative acts of Ukraine on improving the legal regulation of social relations related to the acquisition of the status of persons missing under special circumstances"[10].

Based on the conducted research, I propose a definition of the concept of "Humanitarian (anthropological) turn in the contours of the rights of missing persons in armed conflict". The humanitarian (anthropological) turn in the contour of the rights of the missing in armed conflict is the transition of the functioning of the system of ensuring the rights of the missing to the mode of integrative interaction: a) means of humanitarian law; b) means of ensuring human rights; c) means of ensuring the legal status of persons missing in special circumstances.

---

[6] Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Офіційний вісник України. 2017, № 61, ст. 1886.

[7] Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. Голос України № 37 від 24.02.2022.

[8] Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. ВВР, 2018, № 38, ст.280.

[9] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII. ВВР. 2015. № 28. Ст.250.

[10] Про внесення змін до Закону України "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти" та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 14.04.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 35, ст.1896.

1. Ontology of the humanitarian turn in the field of human rights protection in the conditions of armed conflicts

It contains the ontological paradigm of the humanitarian turn in the sphere of human rights protection in the conditions of armed conflicts Resolution XXIII "Human Rights in Aimed Conflicts" adopted by the International Conference on Human Rights, Tehran, 12 May 1968.

Louise Doswald-Beck and Sylvain Vite in this regard noted: "international humanitarian law is increasingly perceived as part of human rights law applicable in armed conflict. This trend can be traced back to the United Nations Human Rights Conference held in Tehran in 1968 which not only encouraged the development of humanitarian law itself, but also marked the beginning of a growing use by the United Nations of humanitarian law during its examination of the human rights situation in certain countries or during its thematic studies. The greater awareness of the relevance of humanitarian law to the protection of people in armed conflict, coupled with the increasing use of human rights law in international affairs, means that both these areas of law now have a much greater international profile and are regularly being used together in the work of both international and non-governmental organizations"[11].

At the same time, interpretations of the humanitarian turn must take such caveats into account. First, human rights law and humanitarian law have different genesis and legal content; secondly, therefore, their provision by the norms of positive law follows different principles and legal means; thirdly, the study of military conflicts of the 21st century (in particular in Ukraine) testifies to a) their similarity, b) mutual influence; fourth, the interaction of human rights law and humanitarian law forms a specific system of; fifth, this system generates new social relations that need legal regulation; sixth, the development and adoption of new norms of positive law requires thorough research into the system.

The emergence of concepts of "humanitarian war" should be attributed to important results of the study of the system "human rights law humanitarian law" (Handler G. The Concept of Humanitarian War: the Relationship Between International Humanitarian Law and Human Rights Law Based on the Lex Specialis-solution, 2013) and "humanitarian intervention" (Norman R. War, humanitarian intervention and human rights. The ethics of war. Routledge, 2020. C. 191-207; Swatek-Evenstein M. A history of humanitarian intervention. Cambridge University Press, 2020; Orford A. Reading humanitarian intervention: Human rights and the use of force in international law. Cambridge University Press, 2003. T. 30).

[11] Doswald-Beck L., Vité S. International humanitarian law and human rights law. International Review of the Red Cross (1961-1997). 1993. T. 33. № 293. Pp. 94-119. P..94.

Humanitarian intervention is the use or threat of military force by a state (or states) across borders with the intent of ending severe and widespread human rights violations in a state which has not given permission for the use of force.

Legal debates about humanitarian intervention military intervention by one or more states to curb gross human rights violations occurring in another state tend to assume that its legitimacy is irrelevant to its legality. Debates among philosophers and political theorists often assume the inverse, that the legality of humanitarian intervention is irrelevant to its legitimacy. This paper defends an alternative account, one that sees the legality and legitimacy of humanitarian intervention as intertwined and ultimately tied to the justice of the distribution of sovereign power that lies at the heart of the international legal order. Drawing on a long standing debate among domestic legal theorists about the rule of law, it first identifies formal constraints on the UN Security Council's discretion to authorize the use of force to end human rights violations.

Developing a distributional conception of international human rights, it then identifies substantive considerations that shed further light on the legality of intervention. It suggests that a failure by the UN Security Council to authorize humanitarian intervention, in some circumstances, may constitute an international illegality, and that, in such circumstances, intervention might not only be legitimate but assume a measure of international legality[12].

In conclusion of the ontological analysis of the subject of our research, we emphasize that in the ontology of the humanitarian (anthropological) turn, a specific legal reality arises in which the vitality of human existence predetermines the legal principles, forms and methods of organizing public space.

It is precisely this legal reality (in relation to ensuring the legal status of persons missing under special circumstances) that is examined in the second part of our research.

2. Human rights standards in the conditions of armed conflicts

Human rights standards in armed conflicts are formulated by International Humanitarian Law. They are called: a) humanitarian standards; b) standards of humanitarian law.

Reference publications define humanitarian law as a part of international law that establishes rules and regulations for the protection of the rights and dignity of people in armed conflicts. It is also known as the law of war or international humanitarian law (abbreviated as IHL). Humanitarian law

[12] Macklem P. Humanitarian intervention and the distribution of sovereignty in international law. Ethics & International Affairs. 2008. Т. 22. №. 4. С. 369-393. С.369.

governs the conduct of armed conflicts, including the protection of civilians, prisoners of war, the wounded and sick, and the provision of humanitarian assistance. Its norms prohibit the use of certain types of weapons and methods of warfare. The main sources of humanitarian law are: a) international treaties (including the Geneva Conventions of 1949, their additional protocols, and other documents); b) documents related to ensuring human rights; c) customary international law; d) court decisions. Humanitarian law aims to protect the most vulnerable groups during conflicts and reduce the human suffering associated with war.

Its forerunner was the idea of concluding legally binding documents (agreements, treaties, conventions, pacts, protocols, declarations) regarding standards: a) protection of the wounded in active armies and b) formation of national societies (associations, communities, alliances) for training of specialists and concentration of material resources for the purpose of helping the wounded and sick during the war.

In the times of "new history", the most clearly humanitarian standards were formulated in the book of the Geneva businessman Jean Henri Dunant "Memories of Solferino" (1862) about the authentic and tragic consequences of the bloody battle that took place near the Italian town of Solferino in 1859 year.

In fact, Dunant laid out the first research vision of the characteristics of the humanitarian movement in the conditions of armed conflicts. The published theses and justifications formed the basis for the creation in 1863 of the organization that later became known as the International Committee of the Red Cross.

Thus, the nature of humanitarian law standards is triune. Its first genetic contour is the legal fixation of standards in the form of rules and regulations regarding their obligation in wartime conditions for participants in the conflict; the second standards of real assistance to persons who suffered as a result of military actions; the third genetic circuit is research. Let's remember that it all started with the study of the military clash at Solferino.

Each of the mentioned contours received an evolutionary development in time and space. Legal fixation took place primarily in international conventions, pacts and declarations. From their case we mention the following: The Hague Convention on the Laws and Customs of Land War; Geneva Convention on the Amelioration of the Fate of the Wounded and Sick in Active Armies; Geneva Convention for the Amelioration of the Fate of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of the Armed Forces at Sea; Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War and others.

Standardization of real practical assistance to persons injured as a result of military actions is characterized by multi-vector nature and is provided by legal means: a) in the fields of education, economy, medicine, jurisprudence,

social counseling, etc.; b) regarding the use of soft power and smart power; c) regarding the involvement of state resources and opportunities of civil society.

In this regard, it is appropriate to mention the practical humanitarian dictionaries of the legal director of Doctors Without Borders (France) Françoise Bouchet-Saulnier, the 4th edition of which is dated October 2013[13], as well as Francisco Rubio and Christelle Hure, whose work contains almost 500 definitions and uses the concept (and term) "humanitarian world"[14].

The research circuit of humanitarian law generates in its "melting pot" positive results of practical activity and research achievements of specialists of various legal branches and law schools. First of all, this concerns the sphere of human rights. In the publications devoted to these issues, it is proved that the norms of humanitarian law and the norms of human rights law are complementary, that is, they complement each other.

The analysis of their judgments shows that humanitarian standards: firstly, do not exclude the application of normative material of various legal fields; secondly, require the occupying state to observe (to the extent possible) the laws of the occupied state; thirdly, they are not motives for denunciation of internal regulations in conflict zones; fourthly, when regulating relations, conflict participants are referred to domestic legislation; fifth, contribute to the disclosure of the inability of domestic legislation designed for peacetime to regulate relations under martial law.

The cited and other works reflect the consistent evolution of humanitarianism, project the directions of discussions, arouse interest in actions of humanitarian content, stimulate the search for the latest and most effective methods and forms of humanitarian activity, the integration of concrete practice and research activity.

Recently, the focus of the novel has been on the achievements of the standards of humanitarian diplomacy. Asma Mahai-Batel's dissertation "Humanitarian Diplomacy and International Humanitarian Law: From Empiricism to Catalytic Diplomacy"[15] is considered to be a landmark study of this phenomenon.

According to her vision, the concept of humanitarian diplomacy appeared in the 2000s based on meaningful practices of implicit negotiations on humanitarian issues. The purpose of this diplomacy is to convince public leaders of the expediency of always and under any circumstances to act in

[13] Bouchet-Saulnier F. Dictionnaire pratique du droit humanitaire. Rowman littlefield ed. 2013. P. 760.

[14] Rubio F., Huré C. Dictionnaire pratique de l'humanitaire. Ellipses, 2010. P. 272.

[15] Asma Mahai-Batel. Humanitarian diplomacy and international humanitarian law: from empiricism to catalytic diplomacy. University of the Côte d'Azur. Submitted on 18 Dec 2021. P. 553. https://theses.hal.science/tel-03491862.

favor of vulnerable population groups, while observing and respecting basic humanitarian principles.

It covers the activities of humanitarian actors whose goal is to obtain a "comfortable" space for their activities from the political and military authorities. This activity includes: 1) guaranteeing the safe presence of humanitarian organizations in a certain country; 2) access to negotiations with the civilian population in need of assistance and protection; 3) monitoring of aid programs; 4) ensuring respect for the standards of international law; 5) support of humanitarian organizations and their goals at various socio-political levels. Thus, humanitarian diplomacy acts as an actual channel of access to the most vulnerable sections of the population.

Ukrainian researchers note that in the domestic legal space, the standards of humanitarian law are characterized by: a) a steady tendency to expand the sphere of social relations, which are affected by this law; b) quantitative growth and qualitative evolution of the functions of organizational and structural entities that ensure the implementation of its norms; c) constant expansion of subjects of legal protection; d) increase in the range of situations in which victims of armed conflicts appear[16].

The act of implementing the standards of international humanitarian law into the Ukrainian legal space became the "Instruction on the procedure for the implementation of the norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine". According to the analysis, the trigger for their actualization in the conditions of martial law was the Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 "On the Introduction of Martial Law in Ukraine" and the Law of Ukraine "On the Legal Status of Persons Disappeared Under Special Circumstances".

In this regard, it is appropriate to state that research into the processes of implementation of international humanitarian law standards into the Ukrainian legal space is difficult to recognize as active and adequate to the challenges of the time. First of all, this assessment stems from a small number of monographic publications on the implementation of international humanitarian law standards in Ukrainian jurisprudence.

According to the Instruction, in the Ukrainian legal space, international humanitarian law (the law of armed conflicts) is understood as a system of internationally recognized: a) legal norms; b) standards; c) the principles applied during armed conflicts establish the rights and obligations of subjects of international law regarding the prohibition or restriction of the use of certain means and methods of conducting armed conflict, ensuring the protection of victims of the conflict, and determine responsibility for

[16] Міжнародне гуманітарне право за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса: Фенікс, 2017. 145 с. С. 28.

violations of these norms. The norms of international humanitarian law come into force with the beginning of an armed conflict or an operation to maintain peace and security.

The analysis of the instruction shows that the regulatory influence of its norms is correlated with the standards in which the leading place is recognized, **firstly**, at the request of the parties involved in the conflict, in all circumstances, to distinguish between the civilian population and direct participants in hostilities (combatants) in order to ensure the protection of the civilian population and civilian objects; **secondly**, it is forbidden to attack both the civilian population in general and individual civilians. Attacks should be directed only against military objects. Persons who do not or have ceased to participate in hostilities have the right to respect for their lives, as well as physical and mental integrity. Such people must be provided with protection and humane treatment in all circumstances without any discrimination; **thirdly**, the prohibition to kill or injure an enemy who has surrendered or can no longer participate in hostilities; **fourth**, by imposing on the parties to the conflict and members of the armed forces, restrictions on the right to choose methods and means of warfare, as well as prohibitions on the use of weapons or methods of warfare that may cause unnecessary losses or unnecessary suffering; **fifth**, at the request of the parties involved in the conflict, pick up the wounded and sick, provide them with medical assistance. Aid should be given to the side of the conflict in whose power they ended up. It is necessary to ensure the protection of medical personnel and medical institutions, as well as their transport and equipment; **sixth**, the parties involved in the conflict recognize the red cross or red crescent emblem on a white background as an object of special protection. Persons and objects using the red cross and red crescent emblems may not be attacked; **seventhly**, captured participants in hostilities and civilians who are in the power of the enemy have the right to preserve their lives, respect for their dignity, personal rights and beliefs (political, religious and other). They must be protected from any violent actions and reprisals. They have the right to correspond with their families and to receive assistance. Every person should be given basic judicial guarantees.

Thus, humanitarian international standards and practices implemented in the Ukrainian legal space introduce legal means of conflict resolution into martial law relations in order to protect the victims of such conflicts and prevent destruction that endangers the existence of people in the areas where they occur.

3. Subjects of ensuring the protection of the rights of persons who have disappeared under special circumstances

The state of the armed conflict determined the urgency of the state's prompt response to changes in social life through the adoption of complex, urgent and unprecedented measures of a military, economic, informational, political and legal nature in order to ensure human rights in the conditions of a state of war.

An urgent task has become the integration of the practices of countries that have survived armed conflict and the achievements of international humanitarian law into their own experience of regulating social relations.

One of the responses to modern challenges was the improvement of the legal status of persons who have disappeared. Already on April 14, 2022, the main legal, organizational and ideological regulators of this sphere were reformatted. According to them, the concept of "a person who has disappeared under special circumstances" is introduced into circulation, a special legal mechanism for ensuring their rights and a special method of searching for them is introduced.

The special legal mechanism consists of: a) normative acts and their norms; b) organizational and legal structures; c) public collective entities; d) individual individuals.

The main structure of this mechanism is the Law of Ukraine dated July 12, 2018 (as amended by the Law of Ukraine dated April 14, 2022) "On the Legal Status of Persons Disappeared Under Special Circumstances". The law defines: the rights of a missing person (Article 5); the rights of close relatives and family members of missing persons (Article 6); prohibition of discrimination against missing persons, as well as their close relatives and family members (Article 7); legal consequences of acquiring the legal status of a person who has disappeared under special circumstances (Article 8); regulates the functions of the Commissioner for issues of persons who have disappeared under special circumstances (art. 10, 11); regulates the functions of the Unified Register of Persons Disappeared Under Special Circumstances (Articles 12, 16); regulates search measures for persons missing under special circumstances (Articles 17-20), etc.

The second component of the mechanism is the organizational and legal structures operating in the field of the Institute of Missing Persons. Such structures are organizationally organized subjects of administration, which are competent to carry out legal regulation in the relevant segments of law enforcement.

The Law includes the National Police of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine; Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine; local bodies of executive power and others.

The role of specialized entities is particularly emphasized: a) the Commissioner for Persons Missing under Special Circumstances (hereinafter referred to as the Commissioner) and b) the Unified Register of Persons Missing under Special Circumstances (hereinafter referred to as the Register).

The third component of the mechanism is public collective subjects. Among them, it makes sense to name the Delegation of the International Committee of the Red Cross in Ukraine; International Commission on Missing Persons; The National Bar Association, a number of legal companies, for example "Everlegal".

The fourth component of the mechanism is individual individuals. According to the Law, such persons are: close relatives of the missing person; family members of the missing person; communities involved in her search; the applicant is the person who submitted the search application; carriers of information that can contribute to the search.

The need to take care of the effectiveness of regulatory and organizational novelties stimulates dynamic, proactive, correct research investigations in their segments and systematic scientific support of the practice of their implementation.

The above-mentioned motives cause scientific interest in obtaining new knowledge about the legal status of missing persons under special circumstances and the organization of their search.

The legal concept of persons missing under special circumstances and the understanding of ensuring their rights appear in Ukrainian jurisprudence with the adoption of the Law of Ukraine (hereinafter referred to as the Law) dated 07.12.2018 "On the Legal Status of Persons Missing under Special Circumstances" (in the version of the Law of Ukraine dated 04/14/2022 "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Legal Status of Persons Missing" and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of legal regulation of social relations related to the acquisition of the status of persons missing under special circumstances").

A person acquires the status of missing under special circumstances (hereinafter referred to as a missing person) from the moment of entering information about him or her into the Unified Register of Persons Missing under Special Circumstances (hereinafter referred to as the Register). The source of such information is the application about the disappearance of a person, which is submitted to the territorial body of the National Police of Ukraine.

Important for understanding the status of such persons is the provision of the Law, according to which a person is considered missing from the moment the applicant submits a statement about the fact of disappearance. The application can be submitted: by a relative of such a person; a representative

of a military formation; a state authority; local self-government body; public association; by any other person who became aware of the disappearance.

A person who has disappeared has all the rights guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, and also has the right to a comprehensive investigation of the circumstances of his disappearance and to establish his whereabouts (search). The rights and interests of such persons, as well as their property, are subject to protection until the search for her is terminated, or she is declared dead, in accordance with the law. It is the duty of the state to take all possible measures to ensure the rights of a missing person, including search operations.

For this purpose, the legislator defined the appropriate subjects, formulated their powers and interaction parameters. He included power holders and representatives of the public sector in their totality.

Among the latter, the Law names citizens, public associations, legal entities under private law, who may be involved by state bodies in participating in relevant events only with their consent. The scope of their activity is limited to the provision of assistance and assistance to state structures in forms not prohibited by law.

The leading role in ensuring the rights of missing persons is assigned to the bearers of power, namely the state structures. Such structures are organizationally organized subjects of administration, which are competent to carry out legal regulation in the relevant segments of law enforcement.

The Law includes the National Police of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine; Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine; State Service of Ukraine for Emergency Situations; Security Service of Ukraine; prosecutor's office and others.

The role of specialized entities is particularly emphasized: a) the Commissioner for Persons Missing under Special Circumstances (hereinafter referred to as the Commissioner) and b) the Unified Register of Persons Missing under Special Circumstances (hereinafter referred to as the Register).

Register is an electronic database of persons missing under special circumstances. The Register is assigned 2 main functions: the first is the accumulation and centralization of information about such persons; the second record of information necessary for their effective search.

For this purpose, the Register is given the right to receive information from authorities, in accordance with its competence; accumulate information on missing persons; accumulate information about their unidentified remains of likely such persons; to concentrate information on court decisions regarding the recognition of such persons as a) missing, b) missing without notice, c) deceased; to centralize other data that can ensure the effectiveness of search activities.

The Registry: firstly, stores the specified information; secondly, provides protection, including using technical and cryptographic tools; thirdly, it ensures its use for searching for missing persons.

As an important form of using the Register base, the Law defined information interaction between the Register and other state information resources. It is separately established that such interaction is carried out by electronic information and communication means.

The purpose of processing personal data stored in the Register is: first, to ensure the implementation of relations related to the acquisition of legal status of missing persons; secondly, the fulfillment by authorized bodies of the tasks of establishing the whereabouts of such persons.

The holder of the Register is the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. This body has access to the funds of the Register in full.

The Commissioner is an official of the Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories. In accordance with the Law and the Regulations on the Commissioner, he is appointed and dismissed by the Cabinet of Ministers of Ukraine, and reports to the Vice-Prime Minister of Ukraine, the Minister for Reintegration of the Temporarily Occupied Territories. His position belongs to the positions not covered by the Law of Ukraine "On Civil Service".

Ensuring the activities of the Commissioner is carried out by the Secretariat of the Commissioner, which is an independent structural unit of the Ministry of Reintegration. Employees of the Secretariat are civil servants.

In the absence of the Commissioner, his duties are performed by the head of the Secretariat. The regulations on the Secretariat of the Commissioner and its structure are approved by the Vice-Prime Minister of Ukraine, the Minister for Reintegration of the Temporarily Occupied Territories.

The authorized officer performs the following functions: coordination of the search for persons who have gone missing under special circumstances; information support for their search; analysis of the effectiveness of the search system; preparation of recommendations and proposals for subjects of investigation; functions of a control and supervisory nature; forms search groups to search for missing persons.

Search coordination function. The Commissioner is entrusted with the coordination of the search for persons who have gone missing under special circumstances, as well as the resolution of related issues.

For this purpose, the Commissioner interacts: firstly, with the bodies of state power and local self-government, various services of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine; secondly, with the relevant bodies of foreign states and international organizations; thirdly, with public associations, trade unions, employers' organizations; fourth, with enterprises,

institutions and organizations; fifth, with natural persons (citizens, foreigners and stateless persons).

The search information support function. An important place in the activity of the Commissioner belongs to the function of information provision of search. The law provides that it is implemented by: a) obtaining information from the subjects of the investigation; b) exchange of information with the Register, as well as other state information resources; c) transfer of generalized information to the National Police, as well as other state bodies that have the authority to register or search for missing persons; d) communication with relatives of missing persons regarding informing them about search operations.

Within the scope of such communication, the Commissioner applies to state authorities, local self-government, public associations and international humanitarian organizations with requests for obtaining information that may contribute to the search for a missing person.

Heads of state authorities and local self-government bodies, as well as public associations, to which the Commissioner's request was received, are obliged to consider it within three days and give a written response.

At the same time, the legislator has set restrictions on the actions of the Information Commissioner. It is prohibited to exchange data obtained as a result of investigative actions or operative and investigative activities.

The function of analyzing the effectiveness of the search system. The commissioner is tasked with analyzing the effectiveness of the system for searching for missing persons. The purpose of the analysis is to identify the shortcomings of the investigation, their causes, and to determine measures to eliminate them. The Commissioner submits the results of the analytical work to the Ministry of Reintegration together with proposals for improving the system of searching for missing persons.

The function of preparation of offers and recommendations on search. On the basis of analytical materials on the generalization of search practice, he develops measures to improve both the activities of search subjects and the organizational and legal support of the entire search system.

In particular, these are proposals to the Ministry of Reintegration. Such proposals may refer to draft acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders and orders of the Ministry of Reintegration, plans for relevant measures, etc.

If drafts of such acts are initiated by other entities (for example, the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, the Ministry of Internal Affairs, Defense, Health Protection, etc.), the Commissioner participates in their development.

A special place in the implementation of these functions belongs to the preparation of recommendations to state authorities regarding the fulfillment

of Ukraine's international obligations regarding persons who have disappeared under special circumstances.

For this purpose, the Commissioner conducts negotiations with humanitarian missions, public associations, charitable organizations and individuals who are involved in the search for missing persons.

Functions of a control and supervisory nature. The authorized person has functions of a control and supervisory nature. He is tasked, firstly, with monitoring the implementation of measures to search for missing persons; secondly, to demand from the relevant bodies of the National Police information about the results of the implementation of such measures at any stage of their implementation; thirdly, to initiate the formation of commissions, working and expert groups (they are formed by order of the Ministry of Reintegration); fourthly, to involve specialists, including foreign ones, to solve issues of their competence; fifth, to draw up protocols on administrative offenses provided for by Article 188-51 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter the Code of Administrative Offenses); sixth, to empower authorized persons of its Secretariat to draw up protocols for violation of Article 188-51 of the Code of Administrative Offenses.

Function regarding the creation of search groups. The function of the Commissioner for formation of search groups is specific. In Article 1 of the Law, the "search group" is identified as a "humanitarian mission" of bodies authorized to register and search for missing persons, as well as to perform tasks derived from this.

The term "humanitarian mission", firstly, is associated with the concept of "humanitarian law", i.e. law aimed at a) humanizing military actions, b) protecting victims of armed conflicts, c) alleviating their suffering; secondly, with the concept of "mission" as a structured group of specialists and experts who represent different institutions, but have related competencies.

The specificity of the search groups is as follows: first, the Commissioner forms groups in agreement with the National Police, the Security Service of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine and the Joint Operational Headquarters of the Armed Forces; secondly, proposals regarding the formation and personal composition of search groups are submitted to the Commissioner by subjects who have the right to register and search for missing persons (Article 17 of the Law); thirdly, it follows from the previous one that the Commissioner himself does not have the right to make proposals regarding the formation and personal composition of search groups; fourthly, with the written permission of the Ministry of Reintegration, search groups have the right to establish contacts with legal entities and individuals in the

temporarily occupied territories of Ukraine; fifthly, representatives of law enforcement agencies are not included in search groups that conduct search operations in the temporarily occupied territories of Ukraine; sixth, search groups are formed by order of the Commissioner.

The activities of search groups are aimed at: a) the search for persons who have gone missing under special circumstances, b) their remains, c) the search for and recording of the burial places of such persons, d) the removal of bodies (remains) of deceased (deceased) persons, e) their removal remains, f) carrying out search operations in areas where security and defense measures are taking place, f) in the temporarily occupied territories of Ukraine.

The creation of an algorithm of actions for relatives and family members who are looking for missing relatives should be recognized as an important positive result of the functioning of the subjects of ensuring the protection of the rights of persons who have disappeared under special circumstances[17].

The disappearance of a missing person is a particularly tragic event for his relatives and family members. Figuratively speaking, they find themselves in the "hell of the unknown". Therefore, it is quite natural for the wide spread of various offers to facilitate the search. Most of them are focused on the orientation of interested persons on the effective use of relevant state resources and opportunities of civil society. First of all, it is the organization of legal consultations, clarifications, advice, expert proposals, etc.

Thus, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has published an action algorithm for relatives and family members who are looking for missing relatives, which includes hotline telephone numbers, addresses of relevant websites, and coordinates of the National Information Bureau.

Similar resources were introduced by the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, the Security Service of Ukraine and others.

The delegation of the International Committee of the Red Cross in Ukraine issued a practical manual "Supporting relatives of missing persons", which reveals ways to overcome legal, administrative, financial, and psychological difficulties by relatives of missing persons.

Centers of the Commissioner's Office have been established at the regional level. Today they work in Zaporizhzhia, Kyiv, Dnipropetrovsk, Lviv, Rivne and other regions.

In this regard, the Commissioner's office notes that the search for missing persons is ongoing. Regional coordinators daily receive a large number of citizens whose relatives cannot be contacted. They work directly on the

[17] Kolpakov V. K. Legal status of the missing during the martial law period. Ensuring human rights in the conditions of martial law in Ukraine. Kyiv: Kyiv National University named after Tara's Shevchenko, 2022. 203p. P. 109-112.

ground. They help in accepting applications for search. The specifics of the disappearance are being clarified. After all, in the search, all the details are important.

CONCLUSIONS

1. The concept of humanitarian (anthropological) turn in the legal space is determined in the studies of Western European scholars. A separate vector of these studies is represented by the study of the interaction of: a) humanitarian law; b) human rights law; c) human rights during armed conflict.

2. The humanitarian (anthropological) turn to missing persons under martial law in Ukraine formally begins with the norms of: a) the Instruction on the procedure for implementing the norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine; b) the Decree of the President of Ukraine of February 24, 2022 "On the introduction of martial law in Ukraine"; c) and the Law of Ukraine "On the legal status of missing persons under special circumstances".

3. The humanitarian turn in the contour of the rights of the missing in armed conflict is the transition of the functioning of the system of ensuring the rights of the missing to the mode of integrative interaction: a) means of humanitarian law; b) means of ensuring human rights; c) means of ensuring the legal status of persons missing in special circumstances.

4. The competence of entities that ensure the protection of the rights of persons who have disappeared under special circumstances is connected by correlational links with the legal status of persons who have disappeared under special circumstances. Regulation of the competence of subjects that ensure the protection of the rights of persons who have disappeared under special circumstances, as well as regulation of the legal status of persons who have disappeared under special circumstances, is carried out by one normative act. Today it is the Law of Ukraine "On the Legal Status of Persons Disappeared Under Special Circumstances".

5. In order to effectively protect the rights of persons who have disappeared under special circumstances, the state has formed a special legal mechanism, which consists of: a) normative acts and their norms; b) organizational and legal structures; c) public collective subjects; d) individual individuals.

6. Protection of the rights of persons who have disappeared under special circumstances is ensured by a system of entities with special powers, which are differentiated into two groups. The first includes the holders of power. The second group includes representatives of civil society.

7. Special tasks in the protection of the rights of persons who have disappeared under special circumstances are performed by a) the

Commissioner for Issues of Persons who have disappeared under special circumstances; b) Unified register of persons missing under special circumstances. The functions of these subjects are regulated in detail by legislation.

8. An important positive result of the functioning of subjects for the protection of the rights of persons who have gone missing under special circumstances is the creation of an algorithm of actions for relatives and family members who are looking for missing relatives.

SUMMARY

The author presents their perspective on the issues of the humanitarian (anthropological) turn in the legal space of Ukraine, which occurred due to evolutionary changes in the mechanism of legal regulation of the status of persons missing under martial law conditions.

The aim of the study is to gain new knowledge about the features of the humanitarian turn in the context of the military conflict in Ukraine, specifically regarding missing persons.

The research methodology is harmonized with the fundamental principle that the use of any method cannot be reduced to a single formula, and specific research technologies (procedures of analysis, comparison, systematization) vary depending on the nature of the research subject and its purpose.

The phenomenon of the humanitarian (anthropological) turn in Ukraine is analyzed, firstly, as a cluster of sectoral knowledge (epistemological dimension); secondly, as a segment of social practice (ontological dimension). In the epistemological (theoretical) vector, the focus is on the final product of scientific activity – the system of scientific legal knowledge, its structure, and genesis. In the ontological (practical) vector of the study, the practice of implementing normative material accompanying the humanitarian turn is analyzed.

The epistemology of the Ukrainian humanitarian (anthropological) turn relies on the doctrines and concepts of Western European scholars. Special attention is paid to summarizing the interaction of: a) humanitarian law; b) human rights law; c) the law of protection under conditions of armed conflict. In this regard, the author analyzes the publications of O. Hathaway, O. Ben-Naftali, A. Roberts, L. Doswald-Beck, E. Kwakwa, and other experts, firstly, regarding the impact of humanitarian law on the parties to the conflict; secondly, its role in protecting war victims, including missing persons.

The author emphasizes the importance of the humanitarian turn for ensuring the rights of missing persons during military actions. The anthropological significance of Ukrainian normative acts regulating the legal

status of persons missing under special circumstances in martial law conditions is highlighted.

As a result of the study, the author proposes the following concept of the humanitarian (anthropological) turn: “The humanitarian turn in the contour of the rights of missing persons in armed conflicts is the transition of the functioning of the system ensuring the rights of missing persons into a mode of integrative interaction: a) means of humanitarian law; b) means of ensuring human rights; c) means of ensuring the legal status of persons missing under special circumstances.”

References

1. Hathaway O. A. et al. Which Law Governs During Armed Conflict? The Relationship Between International Humanitarian Law and Human Rights Law. Minnesota Law Review, 2012. Vol. 96. Pp. 1883-1944.

2. Ben-Naftali O. (ed.). International Humanitarian Law and International Human Rights Law. Oxford: Oxford University Press. 2011. 424 p.

3. Roberts A. Humanitarian war: military intervention and human rights //International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-). 1993. Pp. 429-449.

4. Doswald-Beck L. Human rights in times of conflict and terrorism. OUP Oxford, 2011. 600 p. DOI: 10.1093/law/9780199578931.001.0001. ISBN: 9780199578948

5. Kwakwa E. K. The international law of armed conflict: personal and material fields of application. BRILL, 2023. 224 p.

6. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Офіційний вісник України. 2017, № 61, ст. 1886.

7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. Голос України № 37 від 24.02.2022.

8. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. ВВР, 2018, № 38, ст.280.

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII. ВВР. 2015. № 28. Ст.250.

10. Про внесення змін до Закону України "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти" та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 14.04.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 35, ст.1896.

11. Doswald-Beck L., Vité S. International humanitarian law and human rights law. International Review of the Red Cross (1961-1997). 1993. Т. 33. № 293. Pp. 94-119. P.94.

12. Macklem P. Humanitarian intervention and the distribution of sovereignty in international law. Ethics & International Affairs. 2008. T. 22. №. 4. Pp. 369-393. P.369.

13. Bouchet-Saulnier F. Dictionnaire pratique du droit humanitaire. Rowman littlefield ed. 2013. 760 p.

14. Rubio F., Huré C. Dictionnaire pratique de l'humanitaire. Ellipses, 2010. 272 p.

15. Asma Mahai-Batel. Humanitarian diplomacy and international humanitarian law: from empiricism to catalytic diplomacy. University of the Côte d'Azur. Submitted on 18 Dec 2021. P. 553. https://theses.hal.science/tel-03491862.

16. Міжнародне гуманітарне право за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса: Фенікс, 2017. 145с. С.28.

17. Kolpakov V. K. Legal status of the missing during the martial law period. Ensuring human rights in the conditions of martial law in Ukraine. Kyiv: Kyiv National University named after Tara's Shevchenko, 2022. Pp. 109-112. 203p.

Information about the author:
Kolpakov Valerii Kostiantynovych,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of Constitutional and Administrative Law
Zaporizhzhya National University
66, Universytetska St., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine
http://orcid.org/0000-0002-8580-3261

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-8

LEGAL REGULATION OF THE TRANSITION TO MILITARY SECURITY IN THE POSTWAR PERIOD: A MODEL OF EXPECTATIONS BASED ON UKRAINE'S EXPERIENCE IN REPELLING ARMED AGGRESSION

Komisarov O. G., Bardin E. V., Zavistovskji O. D.

INTRODUCTION

The civilizational choice of the Ukrainian people and the subsequently declared path of Euro-Atlantic integration have always been guided by the course of building a state governed by the rule of law in Ukraine, which, regardless of any life circumstances, will ensure effective protection of human rights and freedoms, the rule of law in all fields of public life and will remain the main guideline for state building. In this regard, in particular, Pavlo Bogutskyi emphasized that "the axiology of national security is multifaceted, but demonstrates the presence of a person and his or her needs in the center of the value reality" [1].

Accordingly, already on February 24, 2022, on the first day of repulsing the full-scale armed aggression, on the basis of the proposal of the National Security and Defense Council of Ukraine and in accordance with the legislation of Ukraine, Presidential Decree No. 64/2022 not only recorded Ukraine's being "in wartime" [2], which, in accordance with Article 4 of the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine", started the countdown of the period of the state's being in a state of war that will end "...on the day and time of the end of the war" [3], but also the Verkhovna Rada of Ukraine approved proposals to introduce the right to Waiting for the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 not only recorded Ukraine's staying "in wartime conditions", which, according to Article 4 of the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine", started the countdown of the period of the state's stay in a state of war that will end "...on the day and time of the termination of the war" [4], but also the

[1] Богуцький П.П. Право національної безпеки та військове право України в умовах збройної агресії рф проти України. *Українське право.* 11.12.2023. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/pravo-natsionalnoyi-bezpeky-ta-viyskove-pravo-ukrayiny-v-umovakh-zbroynoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayin/.

[2] Про введення воєнного стану в Україні: *Указ Президента України* від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

[3] Про оборону України: *Закон України* від 06.12.1991 № *1932-XII.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12?find=1&text=війн#w1_1.

[4] Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: *Закон України* від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text

Verkhovna Rada of Ukraine approved proposals to introduce the legal regime of martial law throughout Ukraine. Expecting a transition to military security in the post-war period as a result of Ukraine's repulsion of armed aggression, Ukrainian society and the international community as a whole are now actually developing a new model of legal regulation of such a transition, which will ensure the rule of law in the post-war period.

1. Forecast of the State Policy in the Field of National Security and Defense of Ukraine in the Postwar Period

Based on the legal construction laid down in the current version of the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine", as well as in accordance with Article 1 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", the legal regime of martial law is usually in force in wartime – "a special legal regime introduced in case of armed aggression or threat of attack, threat to the state independence of Ukraine, its territorial integrity and provides for the provision of the relevant state authorities, military command, military administrations and local self-government bodies [5].

Without defining the post-war period, the legislator in Section II of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" applies, on the basis of the legislative definition of the legal basis of the relevant state policy, "the principles that determine the procedure for the formation of state policy in the field of national security and defense" [6], fundamental national interests of Ukraine, threats to the national security of Ukraine, as well as relevant priorities of the state policy in the areas of national security and defense, the construction of reasonable discretion in relation to national security. Thus, the entities of ensuring the national security of Ukraine in the postwar period should also direct their actions to achieve (ensure) 1) state sovereignty and territorial integrity, democratic constitutional order, prevention of interference in the internal affairs of Ukraine; 2) sustainable development of the national economy, civil society and the state to ensure the growth of the standard of living and quality of life of the population; 3) integration of Ukraine into the European political, economic, security, legal space, membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, development of equal and mutually beneficial relations with other states [7].

Summarizing the above, it should be assumed that the state policy in the field of national security of Ukraine and its content in the postwar period

[5] Про правовий режим воєнного стану: *Закон України* від 12.05.2015 № *389-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20240518#Text**.**

[6] Про національну безпеку України: *Закон України* від 21.06.2018 № *2469-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text**.**

[7] Про національну безпеку України: *Закон України* від 21.06.2018 № *2469-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text**.**

should be formed by actors of its provision based on their general understanding of the doctrinal provisions of the state policy in general, the scope of the relevant "subject matter" that has been preserved or formed in the postwar period, as well as the limits of regulation of public relations in the interests of national security of Ukraine determined by law.

In general, the formation and implementation of certain state policies should remain within the powers of central executive bodies (ministries) that manage the system of relevant state authorities, in the forms and within the limits predefined in the current legislation and national traditions (customs) of managing people, their groups and territories of their residence, social laws, etc.

At the same time, contemporary social and behavioral sciences focus on the categories of interconnection of "conscious leadership" with the formalization of managerial (administrative) actions in constitutional laws and rules, acts of interpretation of laws, the category of "legal regulation" (social phenomenon, process) and other grounds for transferring the internal political process outside. As an example, we can cite the position of O. Demianchuk: "public policy is a system of actions, regulatory measures, laws, and financial priorities in a particular direction, proclaimed by a public authority or its representatives" [8] and L. Pal: "public policy is a direction of action or refraining from it, chosen by public authorities to solve a certain or a set of interrelated problems" [9].

However, when addressing the issue of ensuring national security in the post-war period on the basis of the outlined national interests and countering certain threats, the State will be authorized to extend for a certain period of time the restriction of certain rights and freedoms, making a "temporary derogation" from the previously proclaimed obligations under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [10] in the post-war period, with a justified (on the measures taken) informing the Secretary General of the Council of Europe. It is believed that the construction "measures taken" will characterize the issues of the post-war period and the transition to military security in the post-war period, which allows us to consider it as the basis for the emerging model.

---

[8] Дем'янчук О. П. Державна політика та публічна політика: варіант перехідного періоду. URL: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/nz/nzv18_2000_polityk/05_demyanchyk_op.pd.

[9] Пал Л. А. Аналіз державної політики. пер. з англ. І. Дзюби. К. : Основи, 1999. с.. 22

[10] Щодо відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Урядовий портал. Міністерство юстиції України.* 29 квітня 2024 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/shchodo-vidstupu-vid-zoboviazan-za-konventsiieiu-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod.

Thus, the state policy of Ukraine in the field of national security should not be perceived as a stable phenomenon at the end of wartime, but should be interpreted as a dynamic environment that in the postwar period is guided by the principle: "the benchmark of human development on the way to a civilized society is the achievement of a state in which a person is not threatened by any danger – neither social, nor natural, nor man-made, nor military in origin" and which ensures the achievement of national interests integrated into the further development of democracy, ensuring the rights and freedoms of citizens, inextricably linked to improving the quality and efficiency of the entire area of national security and defense of Ukraine.

At the same time, in the postwar period, as a rule, there is a deepening of the economic crisis, disintegration processes that destabilize the state system, increasing contradictions between the interests of different social groups and segments of the population, creating preconditions for the emergence of various threats and crises of a social, military, man-made and natural nature, etc. that exacerbate the operational situation in which the security and defense sector of the country has to operate while solving the relevant tasks [11], first of all, to restore law and order. Additional tasks will also arise, which will be manifested in an uncontrolled increase in the number of organizational and legal measures, an increase in the "workload" of an individual employee with the amount of work that is not typical for him/her, the need to introduce methods of "direct" or "manual" organization of management of security and defense units, which, in aggregate, will be reflected in the forms of state policy in the field of national security of Ukraine and relevant documents for planning the development of the security and defense sector of Ukraine. We consider this to be one of the reasons for the formation of a similar Strategic Defense Bulletin [12] in 2021, which can be characterized as a document of transition from the "Anti-Terrorist Operation" to the stabilization elements of the "Joint Forces Operation".

As we have already noted in the publication "Creation and Functioning of the System of Law Enforcement Forces in the Context of Ensuring the State Security of Ukraine", the corresponding aggravation of the problems of ensuring the national security of Ukraine in its main areas is always due to the emergence of new and increasing levels of traditional threats to national interests, corruption, legal nihilism of the majority of the population, organized crime, illegal migration, socio-economic and political instability,

[11] Комісаров О.Г., Покайчук В.Я. Створення і функціонування системи сил охорони правопорядку в розрізі забезпечення державної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2016. Випуск 38. С.219

[12] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": *Указ Президента України* від 17.09.2021 № *473/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17.

confrontation between different branches of government, etc [13]. These are the threats that we consider to be the most destructive to Ukraine's national security in the postwar period. It should be added that the problems of their neutralization by security forces, even in the "rear regions" in the context of repulsing armed aggression, are primarily due to the lack of proper legal support, problems with the organization and coordination between law enforcement and defense areas, the lack of a single research and production center in the relevant field of knowledge and science, errors in systemic functioning, which, regardless of the current legal regime for ensuring national security, should provide for universal interdisciplinary integration [14].

At the same time, their activities in the postwar period will be regulated by legislative acts that already do not fully take into account the specifics of the conditions of armed confrontation as the main form of defense of the country, which was widely used in the conditions of armed confrontation, and will need to be improved.

In the above-mentioned work, we considered such threats to national security as arms proliferation, terrorism, transnational organized crime, illegal migration, escalation of interstate and civil conflicts, which in the postwar period will cover new regions or states. Along with them, we also considered regional threats to international security, which, by their negative consequences, may have the potential to be global in the postwar period: dangerous trends in the revision of national borders outside the norms of international law and through the resumption of military intervention, as well as multi-vector geopolitical influences on Ukraine in the context of ineffective guarantees of its security, "frozen" conflicts, as well as critical external dependence of the national economy and budget after active hostilities.

In our opinion, problems of preserving the post-Soviet wartime system of national government, distortion of democratic procedures, their replacement by "activist-type" procedures, etc. may become no less urgent in the postwar period, and there is a risk of their occurrence. These factors have already led to the existing problems and armed conflict and in the strategic perspective may aggravate the existing real threats to the national sovereignty and territorial integrity of Ukraine, lead to the emergence of qualitatively new threats, etc.

At the same time, we should take into account the position of the legislator, who in part one of Article 3 of the Law of Ukraine "On National Security of

[13] Комісаров О.Г., Покайчук В.Я. Створення і функціонування системи сил охорони правопорядку в розрізі забезпечення державної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2016. Випуск 38. С. 219-225.

[14] Комісаров О.Г., Покайчук В.Я. Створення і функціонування системи сил охорони правопорядку в розрізі забезпечення державної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2016. Випуск 38. С. 219-225.

Ukraine" actually divided the state policy in the field of national security and defense of Ukraine into four "entities of jurisdiction": 1) Protection of life and dignity, constitutional rights and freedoms, safe conditions for human and citizen life; 2) Protection of democratic values, welfare and conditions for sustainable development of society; 3) Protection of the constitutional order, sovereignty, territorial integrity and inviolability of the territory of the state; 4) Protection of the environment from emergencies [15]. It should also be noted that in this case, the legislator does not define what the protection will be against (except for the fourth area) and does not link it to the existence of threats to national security. In addition, parts 4 and 5 of this article divide the single area of national security and defense into separate components (branches and fields), within which threats to the national security of Ukraine and the relevant priorities of state policy are presented as categories of the same order, but different in content, which, in turn, taking into account the legislative definition of the concept of "national security", allows for the bifurcation of the field of national security and defense of Ukraine in the postwar period by means of state policy of national interests of the postwar period.

The legislator, dividing the security and defense sector into four interrelated components (security forces; defense forces; military-industrial complex; citizens and public associations voluntarily participating in ensuring national security [16]) in part one of Article 12 of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", in part two of this article, resorts to an exhaustive list of its personnel without taking into account the appropriate distribution. Another problem in the context of the post-war period is the recognition in part three of this Article of the existence of a number of state bodies and local self-government bodies that perform their own functions of ensuring national security outside the security and defense sector, but only in cooperation with the bodies that are part of the security and defense sector and are listed in part two. Thus, the legislator indicates that the state policy in the field of national security (as exemplified by these bodies) is a component of other state policies and, at the same time, in the postwar period becomes a tool of additional control over its implementation by the components of the security and defense sector, whose interaction is a prerequisite not only for such implementation in the postwar period, but also for its formation by the relevant ministries or approval by the government in general (through approval instruments in particular).

[15] Про національну безпеку України: *Закон України* від 21.06.2018 № *2469-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text**.**

[16] Про національну безпеку України: *Закон України* від 21.06.2018 № *2469-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text**.**

In general, the legal regulation of the transition to military security in the post-war period in the works of most contemporary authors should reflect the unity, interdependence and interaction of the components of the country's security and defense sector, national security and military security, the possibility of its implementation within the legal regime of martial law, emergency qualified response to emergencies, against the background of solving the problem of Ukraine's security guarantees. However, there are still factual studies of certain practical aspects of service, service-combat or combat activities of certain structural elements of the security and defense sector without taking into account their interconnectedness and scale outside of peacetime or a special period for the creation and functioning of the system of state policy of national security of Ukraine.

Analyzing the scientific research in the security area on the personal composition of actors of the formation and implementation of the relevant state policy in the postwar period, we should agree with the opinion of V. Lazutko that there is no established position on the content of the policy itself, as well as the attempts of the vast majority of authors to "operate" in the formulation of the purpose of such actors with their own interpretation of the "methods" of their activities [17]. On the other hand, it should be agreed that military activity in the postwar period will remain one of the "areas that are essential for ensuring national security, for protecting national interests from military threats" [18], which is confirmed by the relevant current "legislative definition".

In our opinion, for Ukraine, the issue of the content of national security will subsequently affect the content of the state policy of the "recovery period" as: meeting the need to create favorable conditions for further development of Ukrainian society and the state; overcoming the permanent financial and economic crisis; restoration of violated human and civil rights and freedoms in the state and abroad; counteracting the growth of organized crime and corruption; combating the spread of the threat of terrorism, uncontrolled proliferation of weapons and explosions.

In our opinion, it is also an axiom that the defense forces play and will play a leading role in this system (until the transition from the "recovery period" to the "peacetime" regime) as a component of the security and defense sector authorized to formulate the content of the state policy of countering military threats, including those present in other regimes of national security.

[17] Лазутко В.І. Сили охорони правопорядку: проблемні питання визначення та характеристики. *Форум права.* 2012. №3. С. 357

[18] Богуцький П.П. Право національної безпеки та військове право України в умовах збройної агресії рф проти України. *Українське право.* 11.12.2023. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/pravo-natsionalnoyi-bezpeky-ta-viyskove-pravo-ukrayiny-v-umovakh-zbroynoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayin/.

Therefore, it should be assumed that adaptability, flexibility, and development of a wide range of capabilities to counter military threats to national security should be the basis for the formation and implementation of the relevant state policy in the field of national security in the postwar period. With regard to the content of such a state policy, one should take into account the generalization of the authors of the monograph "State Policy of Ensuring National Security of Ukraine: Main Directions and Features of Implementation" (Lviv, 2020), who emphasized that "the state in the process of exercising its functions of ensuring national security should: monitor, conduct objective and comprehensive analysis and forecasting, observation and systematic assessment of the state of national security and threats and dangers to the national security of Ukraine; to organize the effective work of the state system of national security to implement a set of measures aimed at preventing, detecting and neutralizing threats and dangers to the national security of Ukraine; to control the design, creation, development, use, export and import of advanced technologies, tools and systems of national security through their certification and licensing activities; to pursue the necessary protectionist policy towards producers of security technologies, tools and systems in Ukraine and abroad and to take measures to protect the domestic market from the penetration of low-quality security products; to facilitate the provision of public administration entities with proper access to global security resources; to formulate and implement state policy in all areas of national security of Ukraine; to organize the development of state programs to ensure the national security of Ukraine [19].

Developing this assumption, attention should be paid to determining the content of the powers to formulate and implement the state policy of the national security entities listed in part two of Article 12 of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", as well as the President of Ukraine and the Government to approve strategic planning documents in the security and defense sector of the country. Thus, analyzing the content of the National Security Strategy, it should be emphasized that the term "state policy" is not defined in it, but is used to describe the threats "...lack of a coherent information policy of the state, weakness of the system of strategic

[19] Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : *монографія.* Львів : Сполом, 2020. 418 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2802/1/%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%b0%d0%b2%d0%bd%d0%b0%20%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0%20%d0%bf%d1%83%d1%88%d0%b0%d0%ba.pdf.

communications" [20] (paragraph 20 of Section 2 of the Strategy); referring to "...the lack of efficiency of state bodies..." [21] as a source of threats to Ukraine's independence, sovereignty and democracy (paragraph 22 of Section 2 of the Strategy).

In addition, the authors of the Strategy in Section 3 define "The main directions of foreign and domestic policy activities of the state to ensure its national interests and security" [22], which can be considered a statement of the content and objectives of the relevant state policy in the postwar period before the development of the relevant document. In particular, attention should be drawn to the provisions of paragraph 41, which, "...to ensure its national interests, in particular, the cessation of Russian aggression, full restoration of territorial integrity, protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens of Ukraine and business entities..." [23], Ukraine defined the task of negotiating with the Russian Federation through the mediation of partners from among the EU and NATO member states, as well as the OSCE, which, with the change in the security environment in September 2022, the state partially abandoned "stating the impossibility of negotiations with the President of the Russian Federation V. Putin" [24].

[20] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": *Указ Президента України* від 14.09.2020 № *392/2020*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD#w1_1.

[21] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": *Указ Президента України* від 14.09.2020 № *392/2020*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD#w1_1.

[22] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": *Указ Президента України* від 14.09.2020 № *392/2020*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD#w1_1.

[23] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": *Указ Президента України* від 14.09.2020 № *392/2020*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD#w1_1.

[24] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 вересня 2022 року «Щодо дій України у відповідь на спробу Російської Федерації анексувати території нашої держави, з метою гарантування безпеки євроатлантичного простору, України та відновлення її територіальної цілісності»: *Указ Президента України* від 30 вересня 2022 року № 679/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6792022-44249.

2. Legal and Organizational Principles of Comprehensive Defense of the Country as a Baseline for Transition to Legal Regulation of Military Security in the Postwar Period

Ukraine, while gradually increasing its capabilities to counter both armed aggression and the aggressive Russian hybrid threat in general, has not yet resolved the full range of legal and organizational problems of building a comprehensive defense system and developing the security and defense sector in the postwar period. In this regard, M. Pashkov noted back in 2019 that: "the actions of official Kyiv lack strategic approaches, complexity, efficiency and consistency" [25].

In addition, there is no doubt that the whole range of security issues will remain relevant for Ukraine in the postwar period, and further development and overall success of the state is impossible without solving the whole range of problems of reforming the system of responding to threats to national security by all components of the security and defense sector, in particular through the organization of comprehensive defense and the realization of defense potential.

Defense of Ukraine, according to Article 1 of the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine", is a system of political, economic, social, military, scientific, scientific and technical, informational, legal, organizational and other measures of the state to prepare for armed defense and its protection in the event of armed aggression or armed conflict [26].

At the same time, this legislative definition is fully used in the construction and application of doctrinal provisions of both the legal theory of the use of forces and tools of the government in confrontation with other states, and the theories of state governance, armed struggle, military art, game and operations theories. The latter are reflected in the "formula for repulsing armed aggression" enshrined in Article 4 of the law. Thus, in the event of armed aggression against Ukraine or a threat of an attack on Ukraine, the President of Ukraine must first of all make several decisions without taking into account their sequence, which is specified in the test of Article 4 of the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine": on general or partial mobilization; on the introduction of martial law in Ukraine or its separate localities; on the use of the Armed Forces of Ukraine, other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine [27].

---

[25] Pashkov M. The war in the Donbass: realities and prospects for settlement. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ Donbas.pdf.

[26] Про оборону України: *Закон України* від 06.12.1991 *№ 1932-XII.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12?find=1&text=війн#w1_1.

[27] Про оборону України: *Закон України* від 06.12.1991 *№ 1932-XII.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12?find=1&text=війн#w1_1.

The following actions of the President of Ukraine are the basis for the realization of the defense potential by all components of the security and defense sector, as well as by national security entities that are not part of it but have certain competence to function in cooperation with the components of the security and defense sector. In this case, we are talking about the bifurcation of the role of the President of Ukraine as the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine and the role of the Head of State. Thus, after submitting one or all of the above decisions to the Verkhovna Rada of Ukraine for approval or approval, "...state authorities and military command and control bodies, without waiting for the declaration of a state of war, take measures to repel aggression, as well as initiate military operations, including special operations (intelligence, information and psychological, etc.) in cyberspace" [28].

An exception to this sequence is the actions of state authorities and military command and control bodies that take measures to repel aggression in the form of organized defense and within the limits of a pre-determined defense potential (capabilities) before the Verkhovna Rada of Ukraine approves or adopts one or all of the above decisions, as well as the President of Ukraine adopts these decisions.

In exercising the status of the Head of State, the President of Ukraine decides to submit to the Verkhovna Rada of Ukraine a proposal to "declare a state of war" [29], which, if "declared," will, accordingly, lead to the establishment of the "moment of declaration of a state of war," the beginning of hostilities and the beginning of "wartime," which will end on the day and time of termination of the state of war.

Thus, the defense of Ukraine, in its narrow sense in relation to the postwar period, covers measures before "the moment of declaration of the state of war" and after "termination of the state of war". An indirect argument in favor of this interpretation is the provisions of part three of Article 4 of the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine", according to which "the actual outbreak of hostilities leads to the onset of wartime" [30].

On the other hand, in a broad sense, "defense of Ukraine" should cover the periods before the beginning of wartime, wartime measures, as well as measures after the end of hostilities aimed at countering military threats to the national security of Ukraine (post-war period). Under this interpretation, it

[28] Про оборону України: *Закон України* від 06.12.1991 № *1932-XII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12?find=1&text=війн#w1_1.

[29] Про оборону України: *Закон України* від 06.12.1991 № *1932-XII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12?find=1&text=війн#w1_1.

[30] Про оборону України: *Закон України* від 06.12.1991 № *1932-XII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12?find=1&text=війн#w1_1.

would be appropriate to use the categories “comprehensive”, “all-encompassing” or “all-round” to characterize Ukraine's defense.

It should also be noted that only a state of war can be considered a national security regime that excludes the use of elements of other regimes, while the introduced martial law regime only uses a number of limitations of legal and organizational capabilities of other regimes with the purpose justified in the decision to introduce it. Therefore, we assume that the legal and organizational framework of the state of war and martial law are different, and their legal regulation is one of the tasks of strategic planning of the security and defense sector development. An indirect argument in favor of this conclusion is the mechanisms (methods) of “declaration”, “introduction”, and “cancellation” of these states separately defined by the Constitution of Ukraine.

It should be taken into account that the National Security Strategy separately, in Chapter 4, defines the principles of the development of defense potential and the defense tasks of reforming and developing the security and defense sector, in particular, pointing out in paragraph 60 that: "Ukraine will strengthen the combat potential of the Armed Forces of Ukraine and other defense forces by: increasing the level of combat readiness and combat capability; improving the quality and intensity of training of troops (forces); transformation of professional culture on the basis of doctrinal approaches and principles of command and control, training, education of NATO; improvement and development on the basis of modern technologies of control systems, telecommunications, intelligence, logistics; professionalization of military service, development of territorial defense and service in reserve; modernization of the system of mobilization training and mobilization, as well as pre-conscription training and military-patriotic education of youth; improvement of legal, material, psychological and social conditions of service; equipping with new, in particular high-tech, samples of weapons and military equipment; strengthening the interaction of all security and defense sector bodies to perform common tasks; effective implementation of the state policy of ensuring equal rights and opportunities for women and men " [31].

Regarding the tasks, A. Ivanova, analyzing the previous documents of strategic planning, states that: "Over the years of the existence of the Ukrainian state, work has been carried out to reform the security and defense sector, an idea has been formed about the security sector system, its

[31] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": *Указ Президента України* від 14.09.2020 № *392/2020*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD#w1_1.

components, mechanisms of interaction within the system" [32]. It also emphasized the problems that have not yet been resolved – the lack of control over the processes of development, the unsystematic and irrational distribution of resources, the possibility of significant contradictions, the confrontation of law enforcement agencies.

On the other hand, to solve these problems, contamporary science has outlined the theoretical and legal foundations of strategic planning for the development of defense potential and the necessary capabilities of the security and defense sector, identified the need for a rational distribution of tasks and responsibility in specific areas [33]. Thus, even in the National Security Strategy in the 2015 edition, it was noted that: "issues related to" urgent "threats to national security, as well as" existing "and" potential "threats are subject to solution" [34]. In view of this, it should be recognized that the completion of the reform of strategic planning for comprehensive defense and the organization of national resistance to armed aggression regarding the threats to the national security of Ukraine determined by the Military Security Strategy is becoming one of the ways to solve these problems and one of the capabilities to counter armed aggression in general.

Even in the Strategic Defense Bulletin of 2016, the concept of "capability" was developed in order to resolve armed conflicts by military tools, thus covering "quantitative and qualitative indicators characterizing the ability of the components of the defense forces to fulfill their tasks for the defense of the state and repelling an armed attack with available state capabilities" [35]. At the same time, as the authors of the monograph "The Security and Defense Sector of Ukraine: Theory, Strategy, Practice" note, their analysis revealed the lack of a common vision of the problem of building defense capabilities and ways to solve it [36]. They supported the position set out in the Australian Armed Forces manual regarding the definition of capability as "conditioned by certain

[32] Ivanova A.E. Security and defense sector in the present. Current state and prospects of development of the security sector of Ukraine: public-private aspects: col. sciences. (Kharkiv, April 16, 2015). H., 2015. p. 34

[33] Sector of Security and Defense of Ukraine: Theory, Strategy, Practice: Monograph / FV Saganyuk, VS Frolov, OV Ustimenko, MM Lobko and others. K. : Academic Press, 2017. 180 p.

[34] On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine "On the Strategy of National Security of Ukraine": *Presidential Decree* No. 287/2015 of May 26, 2015. URL: http: //zakon3.rada. gov.ua/laws/show/287/2015/ paran2 # n2.

[35] On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 20, 2016 "On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine": *Presidential Decree* of June 6, 2016 No. 240/2016. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/ aws / show / 240/2016.

[36] Sector of Security and Defense of Ukraine: Theory, Strategy, Practice: *Monograph* / FV Saganyuk, VS Frolov, OV Ustimenko, MM Lobko and others. K.: Academic Press, 2017. 180 p.

resources and the ability to achieve measurable results when performing a task under given conditions in accordance with certain standards" [37].

It should be noted that most of the "standards" mentioned in this source and other similar documents should be critically analyzed regarding threats to military security in the post-war period and coordination of the algorithms of warfare in general. In their present state, they may be those set out in paragraph 3.4. Strategic defense bulletin: application (implementation) of the joint operational concept of the defense forces, focused on countering the aggressive actions of the Russian Federation, taking into account the development of forms and methods of armed struggle, which will be compatible with the principles and standards of NATO member states; implementation of effective joint leadership of the defense and military control forces in the Armed Forces of Ukraine; constant situational awareness and achievement of a common understanding by all components of the defense forces of existing and predictable threats in the military area at the strategic, operational and tactical levels in order to carry out proactive actions and adequate response to counter the aggression of the Russian Federation and its allies; adaptive and sustainable architecture of the system of control of actions of united groups of troops (forces), which provides for the authority for commanders to make independent decisions within the framework of the plan of the high command, conducting autonomous and asymmetric actions using automated control systems of troops (forces), forces and tools of intelligence, weapons (fire damage), resources, logistics, medical and other types of support; modular organizational structure of forces, which will ensure a rapid change in the operational structure of groups (headquarters of the operational and tactical levels will be able to act independently with a different set of subordinate military units and subunits); strategic (operational) mobility of troops (forces) that can quickly move to threatening directions, concentrate efforts in the necessary place at a certain time and disperse to avoid defeat by enemy means; autonomy of actions of combat units (combat tactical groups) during maneuvering defense, long network-centric combat operations and raid operations behind enemy lines; unpredictability and asymmetry of the actions of the defense forces, which will level the enemy's military superiority; synergy of defense capabilities of the state in the political, diplomatic, information, economic and military areas; innovativeness due to the readiness to act outside the box in conditions of fleeting changes in the situation and the emergence of new non-traditional threats and the ability to achieve strategic effects by tactical actions; the dynamism of organizational changes in the defense forces, their resilience and ability to act in concert with security forces

[37] Defense Capability Development Manual. Canberra: Defense Pablishin Service, Deportment of Defense, 2006. URL: http://www.defence.Gov.au/ publications / dcdm.pdf.

and state bodies that do not belong to the defense forces and security forces; conducting by the defense forces of coordinated military (combat) operations in the air, on land, at sea, in the information space, cyberspace as a component of the information space and using the results of space activities in the interests of state defense [38].

On the other hand, the analysis of NATO doctrinal documents shows that the structures of the ministries of defense, the general staffs of most countries, as well as government practices of crisis response use capability-based technology [39], a feature of which is the development of capabilities to effectively counter threats and risks of both military and non-military nature, taking into account the likely scenarios for the development of crisis situations in the long term, in particular, 10-15 years.

As stated in the final provisions of the Military Security Strategy, it takes into account the report on the results of the defense review conducted by the Ministry of Defense of Ukraine [40] and is the basis for the development of the Strategic Defense Bulletin of Ukraine, the Defense Plan of Ukraine, as well as state target programs and other programs aimed at ensuring the implementation of state defense policy, which... " are developed in order to strengthen the state's defense capability, in particular, the development of command and control systems for troops and weapons, naval capabilities, air defense of Ukraine, aviation, missile forces and artillery, intelligence systems, electronic warfare, unmanned and robotic systems, improvement of mobilization systems, territorial defense of Ukraine and resistance movement"[41].

At the same time, the authors of the Strategy give their own interpretation and assessment of "comprehensive defense" as the most rational approach, which will ensure the military security of Ukraine, create favorable conditions for the restoration of its territorial integrity and help to achieve a safer future through the integrated use of the full potential of the state and society to realize the sovereign right of Ukraine to self-defense, the introduction of modern forms and methods of using the defense forces, the organization of territorial defense of Ukraine and the resistance movement, deterring the aggressor,

[38] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": *Указ Президента України* від 17.09.2021 № *473/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17.

[39] Planning Based On Crisis Response Capabilities That Threaten Ukraine's National Security. *ARCTIC Journal*. 2019. Vol. 72, No 11. P. 64 DOI: https://www.arcticjournal.org

[40] Про звіт щодо результатів проведення оборонного огляду Міністерством оборони України: *Рішення РНБО* від 24.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003525-20#n4**.**

[41] Pashkov M. The war in the Donbass: realities and prospects for settlement. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ Donbas.pdf.

maintaining stability and ensuring cooperation in preparation for the comprehensive defense of Ukraine, repulsing and deterring armed aggression against Ukraine, eliminating the armed conflict and during the reconstruction period after the end of hostilities, as well as coordination of Ukraine's defense measures with international partners [42].

Since 2019, from the beginning of a new cycle of defense planning in Ukraine, and the approval in 2021 of a new edition of the Strategic Defense Bulletin, the following has been defined: the main directions of implementation of Ukraine's military policy in the context of Ukraine's comprehensive defense; a perspective model of the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces and requirements for its construction, mission and vision of the defense forces of 2030; the main capabilities of the defense forces that need to be achieved; strategic goals for the development of the defense forces for the period until 2025, the main tasks and the expected results of their achievement [43].

Accordingly, already on the basis of the Strategic Defense Bulletin of Ukraine in the 2021 edition, the following are being developed and implemented: state target programs aimed at developing the components of the defense forces and solving problems of ensuring the state's defense, in particular, equipping them with modern weapons and military (special) equipment, creating the necessary stocks of material and technical means, implementation of other measures to strengthen the state's defense capability; other program, planning documents and projects on the development of capabilities of the defense forces [44], which will be relevant in the post-war period.

Along with this, the provisions of these programs and other planning documents are directed and adjusted by the decisions of the Military Cabinet of the National Security and Defense Council of Ukraine [45] (acted until 24.02.2022) and the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief,

---

[42] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України": *Указ Президента України* від 25.03.2021 № *121/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA#w1_1.

[43] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": *Указ Президента України* від 17.09.2021 № *473/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17.

[44] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": *Указ Президента України* від 17.09.2021 № *473/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17.

[45] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року "Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України": *Указ Президента України* від 12.03.2015 № *139/2015*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#n11.

which was established in accordance with Article 8 of the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine" on February 24, 2022 in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, threatening its state independence and territorial integrity, to ensure the strategic leadership of the Armed Forces of Ukraine, other military formations and law enforcement agencies, based on the proposal of the National Security and Defense Council of Ukraine of February 24, 2022 "On the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief" [46].

It should also be noted that in accordance with the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 13, 2017 "On the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief" [47] in the period from September 2017 to February 2022, the issue of organizing comprehensive defense, its strategic planning, control of measures, etc., was determined both by the Regulation on the War Cabinet of the National Security and Defense Council of Ukraine [48] and by the Regulation on the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. In particular, the tasks of the Military Cabinet included the formation (discussion) of proposals on: the use of forces and tools of the security and defense sector of Ukraine to repel armed aggression against Ukraine; management of strategic deployment, preparation and use of forces and tools of structures of the security and defense sector of Ukraine for strategic actions, operations, combat (special) actions; organization of interaction of forces and tools of structures of the security and defense sector of Ukraine, as well as with central (local) executive authorities and local self-government bodies during the performance of their tasks in a special period; determining the needs for personnel, weapons, military equipment, material and technical, energy, financial, information and other resources, food, land and water plots, communications, property for the proper fulfillment by the structures of the security and defense sector of Ukraine of the tasks of ensuring the defense of the state, preparation and use of reserves (replenishment), as well as the need for military assistance to Ukraine from foreign states and international organizations and the procedure for its use to repel aggression; translation of the national economy to function in a special period; making decisions on general or partial mobilization, demobilization; other issues to

[46] Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача: *Указ Президента України* від 24.02.2022 № *72/2022*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72/2022#Text.

[47] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року "Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України": *Указ Президента України* від 12.03.2015 № *139/2015*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#n11.

[48] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року "Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України": *Указ Президента України* від 12.03.2015 № *139/2015*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#n11.

ensure the strategic leadership of the Armed Forces of Ukraine, other military formations and law enforcement agencies in a special period [49].

Separately, it is necessary to take into account powers of the Military Cabinet to consider draft decisions (plans) on the use of forces and tools of structures of the security and defense sector of Ukraine, decisions (plans) of the commanders of the formed groups of troops (forces) on the preparation and conduct of operations, combat (special) actions for submission by the National Security and Defense Council of Ukraine to the President of Ukraine of the relevant proposals [50].

Returning to the content of the Strategic Defense Bulletin in the 2021 edition, we note that it establishes the definition of the terms "comprehensive defense" as an integrated use in multidimensional space throughout Ukraine of the potential of the state and society in order to resist the enemy by containing it, sustainability and interaction of all institutions within the state and with international partners, using modern forms and methods of using the defense and security forces in compliance with the principles and norms of international law in conditions of impossibility of achieving military parity with the enemy to prevent the escalation of the military conflict and restore the territorial integrity of Ukraine within internationally recognized borders [51], as well as the "capability of the defense forces" – "the ability to achieve the desired result during the execution of defense tasks in certain conditions in accordance with certain scenarios of actions and using available resources" [52].

At the same time, the Strategic Defense Bulletin, implementing the provisions of the Constitution of Ukraine, the laws "On the Defense of Ukraine," "On the Foundations of National Resistance," National Security Strategy of Ukraine, Military Security Strategy of Ukraine, The report on the results of the defense review by the Ministry of Defense of Ukraine, forms the legal and organizational foundations for the acquisition by the central executive authorities, other state bodies necessary institutional capacities for timely and organized mobilization, meeting the needs of the defense of the

[49] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року "Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України": *Указ Президента України* від 12.03.2015 № *139/2015*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#n11.

[50] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року "Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України": *Указ Президента України* від 12.03.2015 № *139/2015*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#n11.

[51] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": *Указ Президента України* від 17.09.2021 № *473/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17.

[52] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": *Указ Президента України* від 17.09.2021 № *473/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17.

state and protecting its territory from possible aggression and effective management of defense resources.

Analyzing the organizational and legal principles of comprehensive defense on the example of the Strategic Defense Bulletin of Ukraine, we will highlight the main organizational measures for the post-war period: the development of the Perspective Model of the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces; determination of requirements for the perspective structure, composition, basic capabilities and other key quantitative and qualitative indicators of the defense forces; determination of indicators of the real state of the defense forces by means of a defense review; analysis of the indicators of the defense forces regarding the mission and vision of the defense forces of the 2030 model; the development of existing and the formation of promising capabilities (operational, combat, special) of the defense forces in accordance with certain strategic goals for the development of the defense forces, taking into account requirements based on the principles and standards adopted in the armed forces of NATO member states.

A separate organizational measure for the post-war period should be considered the construction of a system of joint leadership of the defense and military control forces in the Armed Forces of Ukraine in accordance with the principles and standards used in NATO member states with the use of: separation of functions for the formation of state policy in the field of defense from its implementation, a clear delineation of powers, responsibilities and accountability between the leadership of the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, clarification of functions and tasks for the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine; differentiation of responsibility and accountability between the military command and control bodies of the Armed Forces of Ukraine of strategic and operational levels, management bodies of other components of the defense forces; introduction of a clear hierarchy of military management with the provision of the principle of separation of the functions of generating troops (forces) from their use and taking into account national peculiarities in protecting the sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine.

Organizational and staff transformation of the system of joint management of the forces of defense and military management should ensure in the post-war period the provision of the Commander of the Armed Forces of Ukraine (joint forces) powers in terms of strengthening its role in determining the direction of development of troops (forces) taking into account the experience of managing their use, and the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces should receive an integrated system of combined leadership and military control at the strategic, operational and

tactical levels based on a single protected information environment of the defense forces, capable of providing covert control of troops (forces) in an automated mode.

According to the position of the Ministry of Defense of Ukraine, in order to ensure the defense capability of the state by determining the priorities and directions for the development of the defense forces, their capabilities, weapons and military equipment, infrastructure, training of troops (forces), as well as the development of appropriate concepts, programs and plans, taking into account real and potential threats in the military area and financial and economic capabilities of the state, defense planning is carried out [53].

At this, the process of defense planning is carried out taking into account the main characteristics and content of the process of defense planning in the member states of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the requirements of the legislation of Ukraine and provides for the determination of priorities and directions for the development of the defense forces, determination of requirements for capabilities, distribution of capabilities by components of the defense forces and determination of development tasks, implementation of development tasks, assessment of results [54]. Separately, it should be noted that by introducing defense planning, the Ministry of Defense of Ukraine, in paragraph 5 of the relevant Order, combines the capability-based planning method with the threat-based planning method, orienting the use of the first threat and directing the development of the capabilities of the defense forces for the long term.

A similar conclusion is also made in the Methodological Recommendations for Defense Planning based on capabilities in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, where the corresponding combination is designated as "technology" – the main method of defense planning [55]. In particular, the Recommendations provide for the use in planning the activities of any structure of common terminology, principles and goals, the procedure for the application of certain procedures, monitoring and development of capabilities.

---

[53] Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони: *Наказ Міноборони України* від 22.12.2020 № *484*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text.

[54] Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони: *Наказ Міноборони України* від 22.12.2020 № *484*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text.

[55] Defense Planning Recommendations Based on Capabilities in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, approved by the Minister of Defense of Ukraine 12.06.2017. URL: http://www.mil.gov.ua/ content / other / Recommendationson_CBP_ 120617.pdf.

Another important aspect of the introduction of "technology" for the post-war period is the gradual transition to an appropriate methodology in the process of defense planning. Capability-based planning involves conducting a functional analysis, during which the functions and tasks to be performed are transformed into requirements for capabilities on the basis of which their creation, maintenance and development are planned [56]. At the same time, the Ministry of Defense of Ukraine insists on focusing efforts not on the creation of new organizational structures, but on the development of the capabilities of the forces (troops) to effectively perform certain tasks [57].

Accordingly, fully agreeing with these statements, it should be noted that such an approach may well be extended in the post-war period to the entire security and defense sector, and the created "groups of functional capabilities" become uniform for it as a whole. Therefore, the central executive authorities defined in the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" should in the post-war period consolidate such unity of approaches in the relevant normative legal acts, and the National Security and Defense Council of Ukraine and the Ministry of Defense of Ukraine should initiate the development of a joint normative legal act that would contain a single description of the functions (capabilities) as integrated security categories, including taking into account the activities of various supranational security entities (EU, NATO, etc.). It should also be emphasized that each defined functional groups of capabilities during the analysis should be detailed, in particular, this applies to the levels of management (command), grouping (formation of subgroups) of capabilities, identifying individual measures for their maintenance, updating (modernization).

The assigned tasks require solving the issue of "capabilities" of the security and defense sector as a whole, security and defense forces separately, individual components of the security and defense sector, individual units and individual servicemen or law enforcement officers. At the same time, as noted by both domestic and foreign experts [58], the "capabilities" themselves have certain properties, such as complexity, versatility, adaptability, weak formalizability.

---

[56] Defense Planning Recommendations Based on Capabilities in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, approved by the Minister of Defense of Ukraine 12.06.2017. URL: http://www.mil.gov.ua/ content / other / Recommendationson_CBP_ 120617.pdf.

[57] Defense Planning Recommendations Based on Capabilities in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, approved by the Minister of Defense of Ukraine 12.06.2017. URL: http://www.mil.gov.ua/ content / other / Recommendationson_CBP_ 120617.pdf.

[58] Gapichenko VV Planning is opportunity-based. The Navy in the context of the practical aspects of defense initiatives. URL: http://defpol.org.ua/ site / index.php / uk / archive / defense oglyad / 27592010-08-12-09-46-58.

A unit (element, component) of the security and defense forces or a set of forces and means confirms the ability to perform certain tasks (to ensure the achievement of certain strategic and operational goals) under certain conditions, resource provision and in accordance with established standards.

In view of the above-mentioned, the basic legal and organizational principles of comprehensive defense as the initial state of transition to ensuring military security in the post-war period should include: assessment of the security environment in the post-war period, determination of the principles, goals and main tasks of the state policy in the field of defense of Ukraine, priorities and directions of development of the security and defense sector, taking into account real and potential threats to national security, demographic, financial and economic capabilities of the state; determining in the post-war period the requirements for the capabilities, structure, number of personnel of military formations and law enforcement agencies, quantitative and qualitative indicators of weapons and military (special) equipment, other types of logistics, military (special) infrastructure facilities, the level of training of personnel; assessment of the state of readiness of the security and defense forces in the post-war period to perform assigned tasks (assessment of existing capabilities for performing tasks in all defined scenarios), as well as the results of the implementation of measures for their development in the previous period; formation in the post-war period of a comprehensive document on the development of capabilities and the need for expenditures of the State budget for the development of these capabilities, risk assessment; planning of resource support for the defense forces in the post-war period (formation of proposals for the state defense order, planning of purchases of products, works and services); planning of mobilization training activities in the components of the security and defense sector in the post-war period; organization of implementation of tasks and activities of programs and plans, assessment of the state of achievement of capabilities.

At this, the classification of capabilities will remain expedient with the allocation of three main groups: operational capabilities, combat capabilities, special capabilities. When responding to threats to national security in the post-war period, operational and special capabilities will be crucial.

Further regulatory support and detailing of capabilities in the relevant laws are required, while the authorized bodies must implement standards that are specific to the structural unit (element) of each type. In particular, given the position of the Ministry of Defense of Ukraine, each structural unit (element) of the defense forces should "get" more than one combat (special) capability,

and each capability should be implemented by more than one structural unit (element) [59].

When planning in the post-war period, forces and means should also be defined as necessary (capabilities that are included in the General Catalog of the capabilities of the body (subdivision) and must be constantly available to the relevant chief (commander) at a certain time and place to perform tasks to respond to threats to national security in a particular environment with the desired result (effect)), available (capabilities that are available in the relevant chief (commander) to perform tasks, but may not be sufficient to achieve the desired result (effect)) or critical (capabilities that are absolutely necessary to achieve the desired result (effect) response to crisis situations that threaten national security, the relevant body (unit) and require the creation (development) and priority content).

3. Measures of repulsing aggression, which were taken by public authorities and military authorities before the war and remain relevant in the post-war period

In order to prevent armed aggression and armed conflict, ensure national interests and implement its own military policy, Ukraine, observing the norms of responsible and cooperation-based security behavior, participates in international security systems and international defense cooperation on the basis of international treaties of Ukraine and in the manner and under the conditions determined by the legislation of Ukraine [60]. In particular, ensuring the possibility of advance preparation for the armed conflict and/or repulsing the armed aggression against Ukraine in 2019, the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine" was amended to organize the defense of the state by supplementing Article 1: "Ukraine's defense plan is an integral part of defense planning, containing a set of documents, which determine the content, volume, performers, order and timing of political, economic, social, military, scientific, technical, informational, legal, organizational, other measures of the state to prepare for armed protection and its protection in case of armed aggression or armed conflict " [61], as well as the definition of powers of the President of Ukraine in organizing the defense of the country.

---

[59] Defense Planning Recommendations Based on Capabilities in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, approved by the Minister of Defense of Ukraine 12.06.2017. URL: http://www.mil.gov.ua/ content / other / Recommendationson_CBP_ 120617.pdf.

[60] Про оборону України: *Закон України* від 06.12.1991 № *1932-XII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12?find=1&text=війн#w1_1.

[61] Про внесення змін до Закону України "Про оборону України" щодо організації оборони держави*: Закон України* від 20.09.2019 № *133-IX*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-20#Text.

At the same time, most of these measures relate to "peacetime," which allows us to note the regularity (planning) of these measures, as well as their implementation at all levels (stages) of strategic and current planning in the security and defense sector of Ukraine in accordance with part three of Article 25 of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" (long-term (more than five years), medium-term (up to five years) and short-term (up to three years) [62]). In particular, short-term planning involves the annual development of plans for the maintenance and development (activities) of the components of the security and defense sector, the main indicators for the procurement of goods, works and services for defense purposes for closed purchases (for a three-year period), which determine the tasks for the implementation of long-term and medium-term planning documents [63].

Direct planning of defense measures involves the development and approval of a state defense plan, as well as the development of plans that come from it with the subsequent introduction of them into operation as a means of responding to the state's scenarios in the second type. An example of this is the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine "On the enactment of the Plan of Defense of Ukraine and the Consolidated Plan of Territorial Defense of Ukraine" from 23.00 hours on February 24, 2022 in full according to the scenario of the first "Escalation by the Russian Federation of armed aggression against Ukraine, armed aggression by other states or coalitions of states – full-scale use of military force against Ukraine through military operations with decisive goals, which can be accompanied by information campaigns, information and psychological operations, cyber operations and special operations against Ukraine, as well as the blockade of its ports, coast, airspace " [64].

In accordance with this decision, in accordance with the laws of Ukraine "On the Defense of Ukraine," "On the Foundations of National Resistance" of the Cabinet of Ministers of Ukraine... " entrusted, within its competence, to ensure the adoption of urgent measures aimed at the implementation of the plan of defense of Ukraine and the Consolidated plan of territorial defense of Ukraine; To the Ministry of Defense of Ukraine – to organize interdepartmental coordination and interaction on the implementation of measures of the defense plan of Ukraine; military command (Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, Commander-in-Chief of the Territorial

[62] Про національну безпеку України: *Закон України* від 21.06.2018 № *2469-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text**.**

[63] Про національну безпеку України: *Закон України* від 21.06.2018 № *2469-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text**.**

[64] Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України: *Рішення РНБО* від 24.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-22#n2**.**

Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine, commanders of types and individual types of troops (forces) of the Armed Forces of Ukraine, commanders (chiefs) of military command and control bodies, commanders of formations, military units of the Armed Forces of Ukraine and other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine) together with the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, other state authorities, local self-government bodies within the limits of authority – to introduce and implement the measures envisaged by the Consolidated Plan of Territorial Defense of Ukraine " [65].

The procedure for developing a defense plan for Ukraine was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine [66]. The structure of the defense plan is determined by the President of Ukraine [67], according to which the Cabinet of Ministers of Ukraine with the participation of the Security Service of Ukraine, the Foreign Intelligence Service of Ukraine and the National Bank of Ukraine in 2021 developed its content (approved at a meeting of the National Security and Defense Council of Ukraine [68]).

We would like to draw your attention to the fact that by putting into effect the State Defense Plans and the Consolidated Plan of Territorial Defense, the National Security and Defense Council of Ukraine has determined the terms of their implementation, which amounted to 90 days for the Consolidated Plan of Territorial Defense of Ukraine, demanding to return to the requirements of the laws of Ukraine "On the Defense of Ukraine," "On the Foundations of National Resistance," as well as "On Mobilization and Mobilization Training" to set deadlines, preceding the beginning of hostilities and the time allotted for the mobilization deployment of defense forces.

Article 3 of the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine" provides for the implementation of preparations for defense in peacetime (without defining other regimes for ensuring national security and without designating "peacetime" as the corresponding regime), however, no deadlines have been established regarding the measures and competence of entities of ensuring national security for their implementation.

---

[65] Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України: *Рішення РНБО* від 24.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-22#n2**.**

[66] Про затвердження Порядку розроблення плану оборони України: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 22.07.2020 № *636*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2020-%D0%BF#Text**.**

[67] Про структуру плану оборони України: *Указ Президента України* від 03.03.2020 № *61/2020.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61/2020#Text**.**

[68] РНБО під головуванням Президента затвердила План оборони України та ухвалила рішення про застосування санкцій. *Офіційне інтернет-представництво Президента України.* 15 жовтня 2021 року. URL: https://www.president.gov.ua/news/rnbo-pid-golovuvannyam-prezidenta-zatverdila-plan-oboroni-uk-71117.

The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" also does not contain certain terms of preparation for defense, but fixes the methodology of comprehensive reviews of the security and defense sector (Article 27), which can be considered a preparatory stage for the defense of the state (repulsing armed aggression) by developing and further implementing a promising model of the security and defense sector, in particular, by consistently building up the capabilities of its components to perform assigned tasks and the formation of combat-ready ones on this basis, mobile, well-trained, well-resourced security and defence forces, able to protect the national interests of Ukraine and take an active part in international activities to maintain peace and security [69]. So, all measures of the preparatory stage can be combined around building up the capacity of the components of the security and defense sector to influence the source of threats (military threats).

Accordingly, the main purpose of the preparatory stage at the tactical level is to provide commanders and units (personnel) with new knowledge, algorithms and effective methods of organizing their activities through communication influence on a potential enemy in the performance of official, combat, service-combat missions. Under communication (strategic communication), we understand the direct act of communication, built on mutual understanding. In addition, communication is also the means by which a person builds relationships with others and understands the feelings and thoughts of others [70].

To paraphrase the conclusions of L. Orban-Lembrick, xcharacteristics of communication (strategic communication) as the influence of national security actors on the source of threats, including in the post-war period,... " provides for the allocation of its specific features " [71]: the presence of a single communicative space of the security and defense sector; communication participants are active actors of mutual information, that is, by directing information, one communication participant assumes the activity of the other; the other, in turn, should also be guided by the motives, goals, attitudes of the partner, analyze them (except, of course, the analysis of their own motives, goals, attitudes); in the course of pronouncing an opinion, each participant establishes joint activities; the activity of communication entities does not imply a formal "movement of information," but an active exchange of it; in the process of communication (strategic communication), the military organizational structure ("mutual understanding" (misunderstanding)) is

[69] Про національну безпеку України: *Закон України* від 21.06.2018 № *2469-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text**.**

[70] Психология и культура. под ред. Д. Мацумото. СПб.: Питер, 2003. с. 4

[71] Orban-Lembryk, L. (2003). Sotsialna psykholohiia [Social Psychology]. Kyiv: Akademvydav (in Ukrainian)

coordinated, which is achieved by the presence of feedback, as well as the importance of information for the defense of the state; information that has passed from one end to the other and returned back, combines the security and defense sector into a single information field; development of a general plan for defense, subject to participation in the planning of a certain structure (in accordance with doctrinal documents for planning operations); the nature of information exchange is determined by the fact that with the help of a system of signs (symbols), participants in planning (interaction) can influence each other; continuous measurement of communication impact efficiency; information that originated in the process of preparing for defense is better than the original; communicative influence is possible only if the entity of ensuring national security (state defense), which sends information (communicator), and the "enemy," which is considered as a source of threats, accepts certain messages (recipient) endowed with a single or similar codification and decodification system; communication is psychologically possible provided that the messages assigned to them (this is a reflection of the most significant and generalized aspects of objects and phenomena) and meanings (this is the subjective meaning that the word acquires in a particular context) are known to all participants in the communicative process and are enshrined in strategic planning documents in the security and defense sector; communication participants should have an identical understanding of the security situation; communication barriers may arise during the exchange of information.

One of the characteristic features of the communication of entities of ensuring national security in the post-war period is that it is implemented not only in the present tense, but also is largely focused on the future, the threat of the resumption of armed aggression, the implementation of a certain threat scenario. This is not only the process of exchanging information, "interaction now," it determines a certain attitude towards the person for a long time. Taking into account the present (or past) attitude, there is an assessment of specific behavior, reported facts and evidence [72].

Taking into account the above-mentioned, the process of communicative interaction within the preparation of the security and defense sector to repel armed aggression was supposed to ensure the accumulation of professional experience, enrichment of the positive qualities of a specialist's personality as a result of communication with persons – carriers of negative qualities [73]

[72] Комісаров О., Чистоклетов Л., Шишко В., Хитра О., Костовська К. Модель інформаційно-комунікативного впливу суб'єктів забезпечення національної безпеки на джерело загроз. *Traektoriâ Nauki = Path of Science.* 2019. Vol. 5. No 1. P. 3001-3011. DOI**:** 10.22178/pos.42-3

[73] Kazmirenko, L., & Moiseieva, Ye. (Eds.). (2007). Yurydychna psykholohiia [Legal psychology]. Kyiv : KNT (in Ukrainian)

(narratives about the enemy), knowledge of negative aspects of life, analysis of their own strengths and weaknesses, strengths and weaknesses of the enemy, etc.

To clearly predict the situation of perception of the beginning of "aggression," national security actors should take into account the existence of a number of "effects": the halo effect (the formation of a specific setting through directional attribution to the one who is perceived by certain qualities); the effect of primacy, which consists in the fact that the information obtained earlier has a greater value than that which comes after a while; stereotyping, which appears as... " the desire to build general conclusions based on limited information, insignificant past experience, leads to a simplified process of knowing another person, to the emergence of bias " [74]. Therefore, it is very important for the actor of ensuring national security at the preparatory stage to have information about a potential enemy in order to organize communication influence on him as a source of threats by conducting special measures (operations) – operational, regime, combat and other measures carried out according to a single plan [75].

In general, the information and communicative influence of entities of ensuring national security on the source of threats is the influence of a manipulative nature, not only during communication, but even at a distance (demonstrative actions, etc.), thanks to which it is possible to predict the actions of the enemy, as well as further changes in its possible manifestations. Of great importance in the post-war period will be the systematic distribution of specially prepared messages using: technical means of replication, information (radio, television, press, video, sound recordings, etc.), which are used to influence the attitudes, behavior, opinions of people [76].

It should be noted that the effects of communication in the post-war period may be different from expected. This, in particular, refusal to communicate; manifestations of aggression; intrusive transfer of information that is not reliable; ignoring the transmitted information (conscious or not conscious), etc.

---

[74] Барко В.І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід). К. : Ніка-центр, 2003.

[75] Комісаров О., Чистоклетов Л., Шишко В., Хитра О., Костовська К. Модель інформаційно-комунікативного впливу суб'єктів забезпечення національної безпеки на джерело загроз. *Traektoriâ Nauki = Path of Science.* 2019. Vol. 5. No 1. P. 3001-3011. DOI**:** 10.22178/pos.42-3

[76] Комісаров О., Чистоклетов Л., Шишко В., Хитра О., Костовська К. Модель інформаційно-комунікативного впливу суб'єктів забезпечення національної безпеки на джерело загроз. *Traektoriâ Nauki = Path of Science.* 2019. Vol. 5. No 1. P. 3001-3011. DOI**:** 10.22178/pos.42-3

In addition to the system of strategic communications, as an element of preparing Ukrainian citizens for national resistance, the Law of Ukraine "On the Foundations of National Resistance" considers the construction of territorial defense systems (according to the Unified Plan) and the system of resistance movement. Thus, the organization of territorial defense provides for a separate development of the military, civil and military-civilian components.

In addition to the system of strategic communications, as an element of preparing Ukrainian citizens for national resistance, the Law of Ukraine "On the Foundations of National Resistance" considers the construction of territorial defense systems (according to the Unified Plan) and the system of resistance movement. Thus, the organization of territorial defense provides for a separate development of the military, civil and military-civilian components.

Regarding the military component of territorial defense, military units of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine are being formed and volunteer formations of territorial communities are involved (trained) to participate in territorial defense [77].

In accordance with Article 8 of the Law of Ukraine "On the Foundations of National Resistance," military units of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine are formed and function: 1) in each zone of territorial defense and additionally in each city whose population exceeds 900 thousand inhabitants, as a brigade of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine; 2) in each territorial defense district and additionally in each administrative center of the region as battalions of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine. In the zones of territorial defense, the population of which exceeds 2,400,000 inhabitants, additional military units (units) of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine can be formed and function [78].

Headquarters of the zone (district) of territorial defense in peacetime carry out: collection, processing, generalization, analysis of information and assessment of the situation, which affects the preparation of components of territorial defense, which are involved in the tasks of territorial defense in the zone (district) of territorial defense; preparation of necessary calculations and proposals, analytical materials for adoption by the leaders of the zone (district) of territorial defense of decisions on territorial defense; organization and implementation of planning of territorial defense within the territory of the corresponding zone (district) of territorial defense; participate in the

[77] Про затвердження Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 29.12.2021 № *1447*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-%D0%BF#n9.

[78] Про основи національного спротиву: *Закон України* від 16.07.2021 № *1702-IX*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text.

organization of the survey of important objects and communications, other critical infrastructure objects determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine, and high-risk objects, the disruption and disabling of which pose a threat to the life of the population, participation in the organization of their protection and defense; ensure the implementation of powers of chiefs of zones (districts) of territorial defense to plan territorial defense in the relevant (relevant) zone (district) of territorial defense; participate in the creation of a territorial defense management system within the relevant territorial defense zone (area); work out on the basis of decisions of the head of the zone (district) of territorial defense the procedure for organizing territorial defense, determining the forms and methods of performing tasks by territorial defense and bringing to the executors the orders of the head of the zone (district) of territorial defense, organizing control over their implementation; organize and maintain interaction between the headquarters of territorial defense zones (districts), management bodies and civil protection forces of the relevant territorial subsystem of the unified national civil protection system during the preparation and execution of territorial defense tasks; organize and monitor the preparation and readiness of forces and means involved in the implementation of territorial defense tasks; organize the preparation and conduct of exercises (trainings) with the forces and means of the security and defense forces of the territorial defense zones (districts) and participate in exercises (trainings) according to the training plan of the Armed Forces; manage the actions of forces and means that are involved in the tasks of territorial defense; contribute to the organization of a system of combined arms training of Ukrainian citizens for national resistance; supervise the brigades (battalions) of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces and coordinate actions to create a system of volunteer formations of territorial communities within the territorial defense zone (region), determine their tasks in peacetime and a special period; organize and ensure the implementation of measures of hidden control of subordinate troops (forces); participate in facilitating measures to organize the preparation of the resistance movement; organize the protection of state secrets, cryptographic and technical protection of information, counteraction to technical intelligence, protection of other information with limited access [79].

[79] Про затвердження Типового положення про штаб зони (району) територіальної оборони: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 29.12.2021 № *1442*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2021-%D0%BF#Text.

CONCLUSIONS

Proposals and recommendations for the application of the category "crisis of the recovery period" in the legal regulation of the transition to ensuring military security in the post-war period

Events since February 2022 confirm the conclusions made by security specialists based on the results of resolving the consequences of numerous crisis phenomena in different countries of the world [80], and will certainly continue to be relevant on the territory of Ukraine after the end of active hostilities with the actual onset of the "crisis of the recovery period." We are confident that Ukraine, despite the unique experience and tragic volumes of the current conflict, is no exception in its own ways of resolving it and "transition" to recovery, in particular, the implementation of further reform of the security and defense sector of Ukraine.

Based on the above, we note that in the post-war period, the background phenomena will remain the global financial crisis, its economic and socio-political consequences, which will negatively affect the security component of public life of all post-war states.

We are also convinced that the then practice of public administration by the security and defense sector will require views on the content of the category "crisis situations of the recovery period," the emergence of an appropriate legislative definition, etc. that are well-established in science.

The first factor that will require in the post-war period of solving this problem will be measures to stabilize the social and global situation on the basis of the postulates of the theory of systems, which provides an understanding that any system seeks a stable state and wants to avoid chaos. We found that in the works of the majority of both contemporary authors and authors of the past "stability": implies "the acquisition of new qualities by its components" [81]; related to the processes of overcoming crises, which, together with chaos, are recognized as an obstacle to the development of the system itself. Accordingly, with the most general interpretation of the problem, a perception is formed that the process of overcoming the "crisis of the recovery period," which should both give impetus to the development of the security system in the post-war period and end with its return to peacetime.

Crisis phenomena and situations of the recovery period, as a material reflection of the "crisis of the recovery period" in real time, provide an opportunity to consider such facts in the future as a sufficiently independent

[80] Комісаров О.Г., Хитра О.Л. Концептуальні підходи до використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 3. С.105

[81] Комісаров О.Г., Хитра О.Л. Концептуальні підходи до використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 3. С.105

subject of research. Among the variety of judgments regarding the category of "crisis," for example, I. Bredkina and Yu. Simekha [82], we generated a remark on the triple goal of the crisis in the postwar period: 1) the destruction of the pre-war state of the system as a whole; 2) the destruction of the components of the pre-war state, as a means of further development and transition to another qualitatively new state based on these newly formed components; 3) restoring equilibrium in the system without changing its parameters.

Formed from the 70s of the XX century, a certain categorical apparatus of the crisis phenomenon can be divided into groups in the post-war period: 1) definitions of the concepts of "crisis," "crisis phenomenon," "crisis state," "crisis situation"; 2) classification of crises, including those that threaten national security; 3) modeling the development of crises in various areas of public life or sectors of the economy; 4) establishment of crisis communications and decision-making in crisis conditions; 5) development of state policy and crisis response strategy; 6) working out ways to prevent crises in various areas and society as a whole [83]. An example of the fourth group, in particular, may be the Strategy for the De-occupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, "where paragraph 4 of the General Provisions states that the objectives of the national policy to ensure the de-occupation of the temporarily occupied territory and its safe reintegration are: restoration of the territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized state border, ensuring the state sovereignty of Ukraine; ensuring national unity, sustainability and cohesion of Ukrainian society and the state of Ukraine; termination of the use of the temporarily occupied territory for activities that threaten the national security of Ukraine and/or aimed at undermining international security and peace; defining the legal framework for transitional justice; formation and implementation of policies in the legal, social, educational, informational, humanitarian and other fields to increase and strengthen the level of trust, guarantee the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens who suffered as a result of the temporary occupation; ensuring sustainable socio-political, humanitarian and economic development of Ukraine in accordance with the determined principles of domestic and

[82] Бредкіна І.К., Сімех Ю.А. Сучасні підходи до визначення поняття «криза». Материалы II Международной научно-практической интернет-конференции "Проблемы формирования новой экономики XXI века" (25-26 декабря 2009 года) НПК "CONSTANTA". URL: http://www.confcontact.com/2009new/3-brenkina.php.

[83] Комісаров О.Г., Хитра О.Л. Концептуальні підходи до використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 3. С. 106

foreign policy, the strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization [84].

It should be cautioned that by carrying out restoration and stabilization measures, the actors of ensuring national security during the "crisis of the restoration period" should "move away" from the forms and methods of defense measures (repulsing armed aggression) by concentrating their own efforts on anti-terrorist or special police operations. It should also be noted that during the performance of combat or service-combat tasks of the past, the organizing role and personal example of the leaders, including task-forces seniors, operational groups and unit commanders who participated in the corresponding special operation, were of great importance. Another "restorative" factor in the case of a special operation or operation to eliminate the consequences of an emergency is the deployment of the "situational center," which: clarifies information about the number of people who have suffered, whose identity is established, who need help or are subject to detention, the availability of security vehicles (belonging, quantity, brand, license plate), the availability of weapons, etc.

The traditional issue for situational centers that will become critically necessary in the post-war period is: forecasting the possible development of the security situation; preparation of proposals and calculation of forces and means to be used; bringing the decisions of the military authorities, military command (command), local authorities in case of restoration of their functioning, both to the personnel, which, according to the operational plan, must be involved in the relevant operation, and to the local population, the organization of their gathering places, etc.; organization of management of various groups from the components of the security and defense sector, construction of operational construction or restoration of their interaction based on the principles of "unified dislocation"; informing the leadership of the GUNP, territorial (separate) police units, operational duty territorial body of the Security Service of Ukraine, the State Border Service of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the Military Law Enforcement Service, the State Emergency Service of Ukraine, other involved representatives (components) of the security and defense sector of Ukraine about the development of events and the progress of the operation; preparation of information (reports) on the progress and results of stabilization measures; ensuring interaction with other military formations and law enforcement agencies, executive authorities and local self-government and coordinating their actions; preparation of draft

[84] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: *Указ Президента України* № 117/2021 URL: https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533.

decisions of the head of the situation center, bringing them to the persons involved in the operation, control of implementation; providing continuous control, stable communication with subordinate units and formed groups of operational construction; collecting information about the operational situation that arises during the operation, its analysis and preparation of proposals by the leaders of all involved components of the security and defense sector (through the "groups of directions") on the use (regrouping) of the relevant forces and means; ensuring timely and complete recording of events in the documentation of the situation center.

At the same time, within the framework of legal science, the concept of "crisis of the recovery period" is hardly used and has not found its wide application, primarily in rule-making. Thus, in current legal terminology, it is possible to note only the concepts of "crisis situations," "crisis intervention," "crisis counseling" and "crisis response to military threats," the use of which takes place during the settlement of peacetime relations (civil protection, aviation security, security of nuclear materials, where Ukraine is a party to international agreements or international programs, relations of special partnership between Ukraine and NATO, as well as relations of implementation of national standards of social services of crisis and emergency intervention [85]). Accordingly, any "crisis of the recovery period," which, according to the totality of the dangerous factors qualified by physical, chemical, biological or other action (influence), is an excess in the post-war period of the normative indicators of peacetime regarding such factors and creates a threat to human life and/or health, first of all, should be designated as an emergency situation, and its "solution" to rely on the Unified State System of Civil Protection.

In turn, with the advent in 2015 of the concept of "crisis situation of the emergency level" [86], the connection of the relevant "situation" with the classification of crisis situations by level should be added to this statement (level 1 – crisis situation of the early warning level; Level 2 – warning level crisis situation; level 3 – emergency level crisis situation) and, accordingly, define the "recovery period crisis of the first level" as the presence of a forecast of a dangerous event – events, including disasters, accidents, fires, natural disasters, epidemics, epizootics, epiphytotic, which in its consequences poses a threat to the life or health of the population or leads to

[85] Комісаров О.Г., Хитра О.Л. Концептуальні підходи до використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 3. С. 106

[86] Про затвердження Національного плану дій: *Наказ Міненерговугілля України* від 02.11.2015 № 687. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1458-15/ed20151102/paran48#n48.

material damage [87], "the crisis of the recovery period of the second level" – a dangerous event that has already occurred, but the threat to the life or health of the population or the infliction of material damage is still potential or insignificant, "crisis of the recovery period of the third level" – the situation in a separate territory or entity on it or a water body, which is characterized by a violation of normal living conditions of the population, caused by a catastrophe, an accident, fire, natural disaster, epidemic, epizootic, epiphytotic, use of weapons or other dangerous event that led (may lead) to the emergence of a threat to the life or health of the population, a large number of dead and injured, the infliction of significant material damage, as well as the inability of the population to live in such a territory or facility, the conduct of economic activity on it (emergency) [88].

Considering the correlation between the concepts of "crisis" and "emergency" in the conditions of the recovery period, one should take into account the requirements of Article 6 of the Code of Civil Protection of Ukraine, according to which civil protection is provided taking into account the features defined by the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine," entities authorized to protect the population, territories, environment and property, in accordance with the requirements of this Code – in peacetime, as well as in a special period – within the framework of the implementation of state measures for the defense of Ukraine [89]. Thus, it should be summarized that the definition of a situation as a crisis situation of the recovery period is dependent on the interpretation by the authorized entity of the ratio of the influence of "dangerous factors" and "national interests" on the conditions of its activities to protect the population, territory, environment and property in the relevant situation as such, in which "dangerous factors" at the response stage are seen as more significant.

The category of "national interests" in the post-war period should be widely used in public practice in order to overcome the negative consequences of the crisis, including in the areas of public administration, international relations, and ensuring national security. Regarding the latter field, in order to implement the national policy of national security, to protect national interests in all areas of public and state life in the post-war period, systems for ensuring national security should be formed and constantly improved. The same applies to collective security systems, participation in which can be declared in

[87] Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17.

[88] Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17.

[89] Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17.

"peacetime," situationally provided in conditions of armed struggle and separately analyzed for the post-war period.

Another important aspect of the crisis of the recovery period should be considered the complexity of the use of many factors, in particular economic, political, scientific and technical, social, spiritual, military and legal. Accordingly, the system of ensuring the national security of Ukraine in the post-war period should take the form of a state-organized set of entities of ensuring national security united by common and/or common goals and objectives to protect national interests, as well as their coordinated and/or joint activities within the framework of the legislation of Ukraine. According to the current position of the legislator, relations with the participation of such actors receive a description of civil-military relations and cover political, financial-economic, social and other processes in the field of national security and defense with the transformation of military administrations into civil-military administrations in the post-war period.

The presence of a set of public authorities and military formations that, in accordance with the requirements of the law, in the post-war period become participants in military-civil relations in certain areas, allows us to designate such a range of entities as participants in resolving the crisis situation of the recovery period, which threatens national security. In turn, the development of decisions to determine the strategic national interests of Ukraine, conceptual approaches and directions of ensuring national security and defense in the political, economic, social, military, scientific and technological, environmental, information and other areas are within the competence of the National Security and Defense Council of Ukraine, which, in particular, coordinates and controls the activities of executive authorities in the event of crisis situations that threaten the national security of Ukraine [90]. It should be borne in mind that despite the fact that the specified function is attributed to one of the three main functions of the NSDC, in 2014, along with the concept of a "crisis situation threatening national security," a generalizing concept of a "crisis situation" was introduced into the content of the relevant law with the definition of the latter as an extreme aggravation of contradictions, acute destabilization of the situation in any field of activity, region, country [91].

In the above strategic decisions on the development of civil-military relations, both concepts are used for different purposes. Thus, "crisis

[90] Про Раду національної безпеки і оборони України: *Закон України* від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text

[91] Про внесення змін до Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони: *Закон України* від 25.12.2014 № 43-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43-19.

situations threatening national security" is used to outline the structure (directions) of the state policy of national security of Ukraine, in particular, increasing the country's defense capability and/or involving units of the National Guard of Ukraine in supporting the operations of the Armed Forces of Ukraine, as well as on issues of deepening cooperation with NATO, the concept of "crisis situations" – as an equivalent to the concept of "conflict," emphasizing the possibility of building up the forces necessary for its solution, advance planning of the necessary costs, the formation of a single response mechanism [92].

It should also be noted that the Strategic Defense Bulletin as a whole provides for the formation of a national crisis response system, which will operate separately from a similar emergency response system and will cover timely and adequate response to crises that threaten national security [93].

Thus, the area of use of the concept of "crisis situations of the recovery period" in today conditions and in further scientific research should be considered the processes of settlement of civil-military relations with the participation of individual components of the security and defense sector of the recovery period. The conditions for considering the situation as threatening national security in the post-war period are the presence of qualified by physical, chemical, biological or other action (influence) of dangerous factors, negative consequences and/or decision-making by an authorized official or collective body [94].

Within the framework of the recovery period, measures will be taken to de-occupy and reintegrate the territory of the Autonomous Republic of Crimea, Donetsk, Lugansk, Kherson, Zaporizhzhya regions, which will require amendments and additions to departmental regulations, namely, the adoption of provisions that would determine the need to determine the choice of the optimal tactical technique that will help to anticipate the planning and application of techniques and methods of action, taking into account the characteristics of the situations of the post-war period by forces and means (offensive, activity, conspiratorial, suddenness).

The actions of the participants in the operations of the security forces and the defense forces in the post-war period should be aimed at solving the

---

[92] Комісаров О.Г., Хитра О.Л. Концептуальні підходи до використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 109

[93] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": *Указ Президента України* від 17.09.2021 № *473/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17.

[94] Комісаров О.Г., Хитра О.Л. Концептуальні підходи до використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 3. С. 110

"crisis," be quick and decisive. It is the dynamism and sequence of actions that will indicate the need for a constant, consistent and purposeful movement of stabilizing forces and tools, a justified and thoughtful transition from some methods of action to others.

SUMMARY

The article presents the author's views on the legal regulation of the transition to military security in the post-war period, taking into account the experience gained in repelling armed aggression. A model of expectations for the development of the legal regulation system in the post-war period is formed.

It is emphasized that on the first day of repulsing full-scale armed aggression, Ukraine began to exist "in wartime" – a state which will last until the day and time of the end of the war. The further development of the country is characterized as a post-war period, which will begin after the end of active hostilities and will be marked by the actual onset of a "crisis of the recovery period".

At the same time, during the "crisis of recovery period", the subjects of national security should "move away" from the forms and methods of defense measures (repulsion of armed aggression) and concentrate their efforts on anti-terrorist or special police operations.

In the post-war period, the global financial crisis, its economic and socio-political consequences will remain a background phenomenon, which will negatively affect the security component of public life in all post-war states. To denote the totality of these phenomena in the post-war period, the author proposes the concept of "crisis situations of the recovery period" and emphasizes the need for an appropriate legislative definition.

It is proposed that the scope of the concept of "crisis situations of the recovery period" should be considered the processes of settlement of civil-military relations involving certain components of the security and defense sector of the recovery period. The conditions for considering a situation as one that threatens national security in the post-war period are the presence of hazardous factors qualified by physical, chemical, biological or other action (impact), negative consequences and/or decision-making by an authorized official or collective body.

References

1. Барко В.І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід). К. : Ніка-центр, 2003. 448 с.

2. Богуцький П.П. Право національної безпеки та військове право України в умовах збройної агресії рф проти України. *Українське право*.

11.12.2023. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/pravo-natsionalnoyi-bezpeky-ta-viyskove-pravo-ukrayiny-v-umovakh-zbroynoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayin/.

3. Бредкіна І.К., Сімех Ю.А. Сучасні підходи до визначення поняття «криза». Материалы II Международной научно-практической интернет-конференции "Проблемы формирования новой экономики XXI века" (25-26 декабря 2009 года) НПК "CONSTANTA". URL: http://www.confcontact.com/2009new/3-brenkina.php.

4. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17.

5. Defense Capability Development Manual. Canberra : Defense Pablishin Service, Deportment of Defense, 2006. URL: http://www.defence.Gov.au/ publications / dcdm.pdf.

6. Defense Planning Recommendations Based on Capabilities in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, approved by the Minister of Defense of Ukraine 12.06.2017. URL: http://www.mil.gov.ua/ content / other / Recommendationson_CBP_ 120617.pdf.

7. Дем'янчук О. П. Державна політика та публічна політика: варіант перехідного періоду. URL: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV18_2000_polityk/05_demyanchyk_op.pd.

8. Gapichenko VV Planning is opportunity-based. The Navy in the context of the practical aspects of defense initiatives. URL: http://defpol.org.ua/ site / index.php / uk / archive / defense oglyad / 27592010-08-12-09-46-58.

9. Ivanova A.E. Security and defense sector in the present. Current state and prospects of development of the security sector of Ukraine: public-private aspects: col. sciences. (Kharkiv, April 16, 2015). H., 2015. P. 35.

10. Kazmirenko, L., & Moiseieva, Ye. (Eds.). (2007). Yurydychna psykholohiia [Legal psychology]. Kyiv : KNT (in Ukrainian)

11. Комісаров О.Г., Покайчук В.Я. Створення і функціонування системи сил охорони правопорядку в розрізі забезпечення державної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2016. Випуск 38. С. 219-225.

12. Комісаров О., Чистоклетов Л., Шишко В., Хитра О., Костовська К. Модель інформаційно-комунікативного впливу суб'єктів забезпечення національної безпеки на джерело загроз. *Traektoriâ Nauki = Path of Science.* 2019. Vol. 5. No 1. P. 3001-3011. DOI**:** 10.22178/pos.42-3

13. Комісаров О.Г., Хитра О.Л. Концептуальні підходи до використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній

безпеці України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 3. С.104-111

14. Лазутко В.І. Сили охорони правопорядку: проблемні питання визначення та характеристики. *Форум права.* 2012. №3. С. 357-363

15. Про внесення змін до Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони: *Закон України* від 25.12.2014 № 43-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43-19.

16. Про внесення змін до Закону України "Про оборону України" щодо організації оборони держави: *Закон України* від 20.09.2019 № *133-IX*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-20#Text.

17. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: *Закон України* від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text

18. On Approval of the Model Regulation on the Territorial Defense Zone (District) Headquarters: Resolution No. 1442 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 29.12.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2021-%D0%BF#Text.

19. Про затвердження Типового положення про штаб зони (району) територіальної оборони: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 29.12.2021 № *1442.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2021-%D0%BF#Text.

20. Про затвердження Порядку розроблення плану оборони України: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 22.07.2020 № *636.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2020-%D0%BF#Text.

21. Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони: *Наказ Міноборони України* від 22.12.2020 № *484.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text.

22. Про затвердження Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 29.12.2021 № *1447.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-%D0%BF#n9.

23. Про оборону України: *Закон України* від 06.12.1991 № *1932-XII.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12?find=1&text=війн#w1_1.

24. Щодо відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Урядовий портал. Міністерство юстиції України.* 29 квітня 2024 року. URL:

https://www.kmu.gov.ua/news/shchodo-vidstupu-vid-zoboviazan-za-konventsiieiu-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod.

25. Про національну безпеку України: *Закон України* від 21.06.2018 № *2469-VIII*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

26. Про основи національного спротиву: *Закон України* від 16.07.2021 № *1702-IX*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text.

27. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": *Указ Президента України* від 17.09.2021 № *473/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17.

28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": *Указ Президента України* від 14.09.2020 № *392/2020*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD#w1_1.

29. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 вересня 2022 року «Щодо дій України у відповідь на спробу Російської Федерації анексувати території нашої держави, з метою гарантування безпеки євроатлантичного простору, України та відновлення її територіальної цілісності»: *Указ Президента України* від 30 вересня 2022 року № 679/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6792022-44249.

30. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine “On the Strategy of National Security of Ukraine”: *Presidential Decree* No. 287/2015 of May 26, 2015. URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/ paran2 # n2.

31. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 20, 2016 “On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine”: *Presidential Decree* of June 6, 2016 No. 240/2016. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/ aws / show / 240/2016.

32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України": *Указ Президента України* від 25.03.2021 № *121/2021*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA#w1_1.

33. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року "Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України": *Указ Президента України* від 12.03.2015 № *139/2015*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#n11.

34. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції

тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: *Указ Президента України* №117/2021 URL: https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533.

35. Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України: *Рішення РНБО* від 24.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-22#n2.

36. Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача: *Указ Президента України* від 24.02.2022 № *72/2022.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72/2022#Text.

37. Про введення воєнного стану в Україні: *Указ Президента України* від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

38. Про правовий режим воєнного стану: *Закон України* від 12.05.2015 *№ 389-VIII.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20240518#Text.

39. Про Раду національної безпеки і оборони України: *Закон України* від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text

40. Про звіт щодо результатів проведення оборонного огляду Міністерством оборони України: *Рішення РНБО* від 24.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003525-20#n4.

41. Про структуру плану оборони України: *Указ Президента України* від 03.03.2020 № *61/2020.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61/2020#Text.

42. Orban-Lembryk, L. (2003). Sotsialna psykholohiia [Social Psychology]. Kyiv : Akademvydav (in Ukrainian)

43. Пал Л. А. Аналіз державної політики. пер. з англ. І. Дзюби. К. : Основи, 1999. 422 с.

44. Pashkov M. The war in the Donbass: realities and prospects for settlement. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ Donbas.pdf.

45. Planning Based On Crisis Response Capabilities That Threaten Ukraine's National Security. *ARCTIC Journal.* 2019. Vol. 72, No 11. P. 63-69. DOI: https://www.arcticjournal.org p. 64

46. Психология и культура. под ред. Д. Мацумото. СПб.: Питер, 2003. 718 с.

47. Sector of Security and Defense of Ukraine: Theory, Strategy, Practice: Monograph / FV Saganyuk, VS Frolov, OV Ustimenko, MM Lobko and others. K. : Academic Press, 2017. 180 p.

48. РНБО під головуванням Президента затвердила План оборони України та ухвалила рішення про застосування санкцій. *Офіційне інтернет-представництво Президента України.* 15 жовтня 2021 року.

URL: https://www.president.gov.ua/news/rnbo-pid-golovuvannyam-prezidenta-zatverdila-plan-oboroni-uk-71117.

49. Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : *монографія*. Львів : Сполом, 2020. 418 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2802/1/%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%b0%d0%b2%d0%bd%d0%b0%20%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0%20%d0%bf%d1%83%d1%88%d0%b0%d0%ba.pdf.

Information about the authors:
Komisarov Oleksandr Gennadievich,
Doctor of Law, Professor,
Deputy Head of the Faculty of State Security for Educational and Scientific Work
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine
7, Kyiv Oborony Street, Kyiv, 03179, Ukraine

Bardin Evgenyy Vikторovich,
Senior Lecturer at the Department of Tactical and Specialized Training,
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Prospekt Nauky, Dnipro, 49005, Ukraine

Zavistovskji Oleh Dmitrovic,
Senior Lecturer at the Department of Tactical and Specialized Training,
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Prospekt Nauky, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-9

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ТАЄМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Кравченко О. М.

ВСТУП

У розділі другому Закону України (ЗУ) «Про інформацію», а саме в статті (ст.) 10 законодавцем зазначені види інформації за змістом: інформація про фізичну особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру, інформація про стан довкілля (екологічна інформація), інформація про товар (роботу, послугу), науково-технічна інформація, податкова інформація, правова інформація, статистична інформація, соціологічна інформація, критична технологічна інформація, інші види інформації[1]. Автор пропонує наприкінці доповнити цю статтю таким змістом, як-от: *інформація з обмеженим доступом*. В свою чергу критичну технологічну інформацію, яка відповідно ст. 19-1 цього закону (ЗУ «Про інформацію») віднесено до інформації з обмеженим доступом – прибрати зі ст. 10 (відповідно віднести її до таємної чи службобої інформації).

В ст. 20 ЗУ «Про інформацію» наголошено на тому, що доступ до інформації поділяється наступним чином, як-от:

1. За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом.

2. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом[2].

В основу авторської наукової праці покладено аналізу правового забезпечення охорони конфіденційної інформації та таємної інформації в Україні, а також внесенні пропозицій щодо удосконалення законодавства у цій сфері інформації з обмеженим доступом в Україні та ін.

Серед сучасних вітчизняних вчених, що займаються науковими дослідженнями в сфері адміністративного та інформаційного права автором виокремлено, як-от: Є. Скулиша, О. Кравчука, В. Колпакова,

[1] Про інформацію : Закон України. / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 03.09.2024).

[2] Про інформацію : Закон України. / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 03.09.2024).

К. Бєлякова, О. Світличного, О. Гулак, В. Фурашева, О. Довганя, Т. Ткачука, А. Марущака та ін.

1. Стан нормативно-правового забезпечення охорони конфіденційної інформації в Україні

Відповідно до ст. 21 ЗУ «Про інформацію» в якому зазначено наступне, що інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Конфіденційною вважається інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень [3]. Відповідно в пункті 4 ст. 21 ЗУ «Про інформацію» указано, що до інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені такі відомості: 1) про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; 2) про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей; 3) про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення; 4) про факти порушення прав і свобод людини, включаючи інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язаних з політичними репресіями, Голодомором 1932–1933 років в Україні та іншими злочинами, вчиненими особами, які брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики, представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів; 5) про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; 5-1) щодо діяльності державних та комунальних унітарних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі або територіальній громаді, а також господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать господарському товариству, частка держави або територіальної громади в якому становить 100 відсотків, що підлягають обов'язковому оприлюдненню відповідно до закону; 6) інші відомості, доступ до яких не може бути обмежено відповідно до законів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України[3].

В пункті 1 ст.7 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» теж міститься визначення конфіденційної інформації (КІ), а саме

[3] Про інформацію : Закон України. / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 03.09.2024).

конфіденційна інформація – інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. У п.1 ст. 8 вказаного ЗУ зазначено, що таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю в тому числі й комерційну таємницю [4].

До сучасних заходів забезпечення охорони конфіденційної інформації бізнесу (КІБ) та/або комерційної таємниці КТ, належать такі способи захисту КТ та/або КІБ, що передбачають використання певного комплексу організаційно-правових засобів, наданих законом і підзаконними актами особам, які законно контролюють таку бізнес-інформацію, яка має комерційну цінність для бізнесу. Автором запропоновано наступне, як-от:

1) на базі міжнародного досвіду охорони КТ та/або КІБ, запропоновано прийняти в Україні відповідний закон про охорону КТ, на кшталт який розробили США (2016), Німеччина (2019) та інші держави з ринковою економікою;

2) визначено систему нормативно-правових заходів забезпечення охорони КТ та/або КІБ, а саме: заходи, що здійснюються з метою охорони КТ та/або КІБ органами державної влади; заходи кримінальної, адміністративної відповідальності та ін;

3) нормативно-правові заходи охорони КТ та/або КІБ в Україні, які полягають: у прийнятті закону про охорону комерційної таємниці в Україні; охороні КТ та/або КІБ в першу чергу самим бізнесом; самохисті КТ та/або КІБ; самозахисті бізнесу; оформленні на підприємстві документів, що забезпечують охорону та захист КТ та/або КІБ; судовому захисті, та іншої адміністративно-правової охорони та заходів забезпечення безпеки КІБ. Персональні дані про фізичну особу, охороняються відповідно до ЗУ «Про захист персональних даних».

Підсумовуючи автор вважає, що потрібно прибрати згадки про юридичну особу у законодавчому визначені КІ. Враховуючи присутність в законодавчому визначенні КІ згадки про юридичну особу, певний бізнес може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КІ» та/або «КТ». Автор вважає, що потрібно розмежувати поняття «КІ про фізичну особу» та «КІ бізнесу», для удосконалення понятійно-категоріального апарату законодавчої бази України та сформулювати так:

[4] Про доступ до публічної інформації : Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/#Text (дата звернення: 03.09.2024).

– конфіденційна інформація про фізичну особу (КІ) – це інформація, в тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов (персональні дані, місце робот, склад сім'ї, ділова репутація, та інша інформація про фізичну особу);

– конфіденційна інформація бізнесу (КІБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства, установи або організації), яка у разі її витоку, втрати, чи інших незаконних дій щодо КІБ може негативно вплинути на прибуток бізнесу.

2. Аналіз таємної інформації в Україні

Деражавна таємниця. У відповідності до ЗУ «Про державну таємницю», а саме в ст. 1 зазначено наступне, як-от:

1) державна таємниця (далі також – секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою;

2) віднесення інформації до державної таємниці – процедура прийняття (державним експертом з питань таємниць) рішення про віднесення категорії відомостей або окремих відомостей до державної таємниці з установленням ступеня їх секретності шляхом обгрунтування та визначення можливої шкоди національній безпеці України у разі розголошення цих відомостей, включенням цієї інформації до «Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», та з опублікуванням цього Зводу, змін до нього;

3) гриф секретності – реквізит матеріального носія секретної інформації, що засвідчує ступінь секретності даної інформації;

4) державний експерт з питань таємниць – посадова особа, уповноважена здійснювати відповідно до вимог цього Закону віднесення інформації до державної таємниці у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування;

5) допуск до державної таємниці – оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації;

6) доступ до державної таємниці – надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною

таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень;

7) засекречування матеріальних носіїв інформації – введення у встановленому законодавством порядку обмежень на поширення та доступ до конкретної секретної інформації шляхом надання відповідного грифу секретності документам, виробам або іншим матеріальним носіям цієї інформації;

8) Звід відомостей, що становлять державну таємницю, – акт, в якому зведено переліки відомостей, що згідно з рішеннями державних експертів з питань таємниць становлять державну таємницю у визначених цим Законом сферах;

9) категорія режиму секретності – категорія, яка характеризує важливість та обсяги відомостей, що становлять державну таємницю, які зосереджені в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях;

10) криптографічний захист секретної інформації – вид захисту, що реалізується шляхом перетворення інформації з використанням спеціальних даних (ключових даних) з метою приховування (або відновлення) змісту інформації, підтвердження її справжності, цілісності, авторства тощо;

11) матеріальні носії секретної інформації – матеріальні об'єкти, в тому числі фізичні поля, в яких відомості, що становлять державну таємницю, відображені у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо;

12) охорона державної таємниці – комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв;

13) режим секретності – встановлений згідно з вимогами цього Закону та інших виданих відповідно до нього нормативно-правових актів єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці;

14) розсекречування матеріальних носіїв секретної інформації – зняття в установленому законодавством порядку обмежень на поширення та доступ до конкретної секретної інформації шляхом скасування раніше наданого грифу секретності документам, виробам або іншим матеріальним носіям цієї інформації;

15) спеціальна експертиза щодо наявності умов для провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, – експертиза, що проводиться з метою визначення в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях

наявності умов, передбачених цим Законом, для провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею;

16) ступінь секретності ("особливої важливості", "цілком таємно", "таємно") – категорія, яка характеризує важливість секретної інформації, ступінь обмеження доступу до неї та рівень її охорони державою;

17) технічний захист секретної інформації – вид захисту, спрямований на забезпечення інженерно-технічними заходами конфіденційності, цілісності та унеможливлення блокування інформації[5].

В ст. 2 зазначеного вище Закону вказано, що відносини у сфері охорони державної таємниці регулюються Конституцією України, законами України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації», цим Законом, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та іншими нормативно-правовими актами.

Автор вважає, що законодавство України у сфері охорони державної таємниці (ДТ) є досить надійним, окрім того, відповідає сучасним реаліям та існуючим загрозам сьогодення.

Розвідувальна таємниця. Відповідно до розділу 1 ЗУ «Про розвідку», а саме там зазначено, шо у цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

1) власна безпека – стан захищеності сил і засобів розвідки, розвідувальної діяльності, а також інформації про розвідувальний орган та розвідувальну діяльність, за якого забезпечуються їх безпечне функціонування та здійснення;

2) розвідка – організаційно-функціональне поєднання визначених цим Законом розвідувальних органів та діяльності, яку вони здійснюють самостійно або у взаємодії між собою та з іншими суб'єктами розвідувального співтовариства з метою забезпечення національної безпеки і оборони України;

3) розвідувальна діяльність – система розвідувальних заходів, що проводяться розвідувальними органами України для виконання покладених на ці органи завдань та здійснення визначених цим Законом функцій;

4) розвідувальний захід – комплекс дій та рішень розвідувального органу та/або у випадках, визначених цим Законом, іншого суб'єкта розвідувального співтовариства із застосуванням методів, сил і засобів розвідки;

[5] Про державну таємницю: Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (дата звернення: 04.09.2024).

5) розвідувальна інформація – усні, зафіксовані на матеріальних носіях (у тому числі у зразках виробів і речовин) чи відображені в електронному вигляді відомості або дані, які не є загальнодоступними або які неможливо отримати офіційним шляхом, про наміри, плани і дії іноземних держав, організацій та осіб чи про їхні потенційні можливості щодо реалізації таких намірів і планів, а також про процеси, події, обставини, технології, знання в інтересах національної безпеки і оборони України;

6) розвідувальна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості та дані, отримані або створені розвідувальними органами України під час виконання покладених на ці органи завдань та здійснення функцій, визначених цим Законом, розголошення яких може завдати шкоди функціонуванню розвідки і доступ до яких обмежено відповідно до цього Закону в інтересах національної безпеки України;

7) розвідувальні органи України (далі – розвідувальні органи) – державні органи, уповноважені цим Законом здійснювати розвідувальну діяльність з метою захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз;

8) сили і засоби розвідки – співробітники розвідувальних органів та особи, залучені до конфіденційного співробітництва з цими органами, органи військового управління розвідки та військові частини розвідки, підрозділи, підприємства, установи, організації, заклади, засоби та структури прикриття, будівлі, приміщення, транспортні засоби, інформаційні системи та бази даних, технічні засоби розвідки, озброєння, боєприпаси, військова та спеціальна техніка, спеціальні технічні засоби, інше майно, кошти в національній та іноземній валютах, які використовуються для здійснення розвідувальної діяльності або для організації чи забезпечення її здійснення, а також сили і засоби інших суб'єктів розвідувального співтовариства у випадках, визначених цим Законом;

9) спеціальні (активні) заходи – розвідувальні заходи, спрямовані на сприяння реалізації національних інтересів України, протидію намірам, планам і діям, що створюють зовнішні загрози національній безпеці України;

10) співробітник кадрового складу – співробітник розвідувального органу, який за посадою, що він займає в цьому органі, виконує посадові (службові) обов'язки, безпосередньо пов'язані з організацією, здійсненням та забезпеченням розвідувальної діяльності;

11) співробітник під прикриттям – співробітник кадрового складу, який виконує посадові (службові) обов'язки без розкриття інформації про його належність до розвідувального органу особам, яким в установленому порядку не надано доступу до такої інформації;

12) споживачі – Президент України, Голова Верховної Ради України, голова та члени комітету Верховної Ради України, до предмета відання якого віднесено питання забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за діяльністю органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення та розвідувальних органів, Прем'єр-міністр України, члени та Секретар Ради національної безпеки і оборони України, а також визначені Президентом України інші складові сектору безпеки і оборони України, яким у встановленому законодавством порядку надається розвідувальна інформація;

13) технічні засоби розвідки – технічні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, препарати та інші вироби, спеціально розроблені, створені, запрограмовані, придбані, модернізовані, пристосовані і призначені для здійснення та забезпечення розвідувальної діяльності;

14) уповноважений суддя – суддя апеляційного суду з розгляду кримінальних проваджень, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому цим Законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час здійснення розвідувальної діяльності.

2. Інші терміни вживаються у цьому Законі в значеннях, визначених в ЗУ «Про національну безпеку України» та інших законодавчих актах України.

Більше того, в ст. 2 вказано, що завданнями розвідки є: своєчасне забезпечення споживачів розвідувальною інформацією; сприяння реалізації національних інтересів України; протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України у визначених законом сферах. Правову основу функціонування розвідки становлять Конституція України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цей та інші закони України, а також видані на їх основі нормативно-правові акти [6].

Автор вважає, що розвідувальну таємницю (РТ) варто віднести до державної таємниці, як розвідувальна інформація та/або розвідувальні секрети (більше пропозицій щодо забезпечення правової охорони РТ, було розглянуто автором у попередніх наукових розвідках[7]).

[6] Про розвідку : Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text (дата звернення: 05.09.2024).

[7] Кравченко О.М. Розвідувальна таємниця як новий вид таємної інформації в Україні. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 38–41.

Таємниця досудового розслідування. В свою чергу, щодо цієї таємної інформації В. Жмудінський стверджує, що трактування учасниками кримінального провадження норм законодавства, яке регулює таємницю досудового розслідування пропонується, назву ст. 222 КПК України викласти в наступній редакції: «Стаття 222. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування до його завершення» та внести зміни до ч. 1 зазначеної статті і викласти їх в такій редакції: «1. Відомості досудового розслідування можна розголошувати до його завершення лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим»[8].

Медична таємниця. У відповідності до ст. 39–1 Закону України (ЗУ) «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а саме право на таємницю про стан здоров'я, де зазначено наступне, що пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні. Забороняється вимагати та надавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта. В ст. 40 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» вказано, що лікарська таємниця – це медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків/ При використанні інформації, що становить лікарську таємницю, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в тому числі у випадках її публікації у спеціальній літературі, повинна бути забезпечена анонімність пацієнта[9].

Для вдосконалення нормативно-правового забезпечення охорони медичної таємниці в Україні, автором запропоновано перелік підстав щодо розголошення медичної таємниці та/або лікарських секретів без згоди на то пацієнта, перерахувати в ст. 39–1 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Внести поправки до ст.40 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» такого змісту:

Кравченко О.М. Intelligence secret in Ukraine. *Роль права та закону в громадянському суспільстві:* зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19.02.2022). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2022. С. 61–65.

[8] Жмудінський В.П. Розголошення відомостей досудового розслідування після його завершення: актуальні питання. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 310–315. DOI: 10.32842/2078-3736/2023.1.45

[9] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 06.09.2024).

Медична таємниця – це таємна інформація в сфері охорони здоров'я, лікарські секрети, а також конфіденційна інформація та інша інформація з обмеженим доступом, що була віднесена до медичної таємниці.

Лікарські секрети – це конфіденційна інформація про фізичних осіб та/або інша інформація, що стала відома медичним працівникам та іншим особам, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

При використанні інформації, що становить медичну таємницю та/або лікарські секрети, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в тому числі у випадках її публікації у спеціальній літературі, повинна бути забезпечена анонімність пацієнта.

На думку автора, **професійна таємниця** – це комерційно цінна інформація, що належить до конфіденційної інформації бізнесу та/або комерційної таємниці (якщо приватне підприємство), а якщо державна установа, тоді її слід віднести до службової інформації та/або ДТ.

Комерційна таємниця. Автором встановлено, що визначення комерційної таємниці (КТ) міститься у Цивільному кодексі України (ЦКУ) [10], а також у Господарському кодексі України (ГКУ) [11], але на думку автора потребує удосконалення. У ст. 505 ЦКУ зазначено, що комерційна таємниця є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона загалом чи в певній формі та сукупності її складників є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. В свою чергу у ст. 162 ГКУ вказано, що суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності.

[10] Цивільний кодекс Українивід 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312 (дата звернення: 06. 09.2024).

[11] Господарський кодекс Українивід 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page#Text (дата звернення: 06.09.2024).

На думку автора, такі поняття як «особа» в ст. 505 ЦКУ та поняття «володілець КТ» у ст. 162 ГКУ – потрібно замінити (у вказаних кодифікованих законах) на поняття «власник комерційної таємниці».

Автором встановлено, що відповідальність за незаконне розголошення чи інші неправомірні дії, щодо КТ та/або КІБ в Україні, передбачені у наступних нормативно-правових актах: Кодексі України про адміністративні правопорушення (ст.164 п.3); Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (глава 4); Кримінальному кодексі України (ст. 231–232) та ін. Особливість відповідальності за неправомірні дії щодо КТ та/або КІБ в Україні, полягає у майновій відповідальності за такі правопорушення, а саме: штрафні санкції; конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення; відновлення становища, що існувало до порушення права, і припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та ін. Проблематика в сфері нормативно-правової охорони та захисту КТ в Україні, полягає у відсутності закону у сфері охорони комерційної таємниці, а також в інших аспектах законодавчої бази України, які потребують вдосконалення. Автором встановлено, що діючим адміністративно-правовим заходом у сфері забезпечення правової охорони КТ та/або КІБ є обов'язок органів державної влади здійснювати охорону КТ та/або КІБ від недобросовісного комерційного використання, а також тієї інформації, яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на певний вид діяльності; заходи адміністративної відповідальності, яка розглядається в контексті адміністративних стягнень, що застосовуються суб'єктами публічної адміністрації за вчинення правопорушення у сфері забезпечення КТ та/або КІБ в процесі притягнення винних до адміністративної відповідальності.

Для надійної нормативно-правової протидії сучасним загрозам бізнесу в Україні потрібно прийняти відповідний закон про охорону КТ (на кшталт запропонованого автором в додатку А)[12]. Наприклад, так зробили США (2016), Німеччина (2019) та інші держави з ринковою економікою.

Адвокатська таємниця. В ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у ст.21 п.2 адвокату забороняється без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб. А

[12] Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

відповідно в ст. 22 зазначено наступне, що адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правничої допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності. Інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта (особи, якій відмовлено в укладенні договору про надання правничої допомоги з передбачених цим Законом підстав). При цьому інформація або документи, що отримані від третіх осіб і містять відомості про них, можуть поширюватися з урахуванням вимог законодавства з питань захисту персональних даних. Обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється на адвоката, його помічника, стажиста та осіб, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також на особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю. Адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання зобов'язані забезпечити умови, що унеможливлюють доступ сторонніх осіб до адвокатської таємниці або її розголошення. У разі пред'явлення клієнтом вимог до адвоката у зв'язку з адвокатською діяльністю адвокат звільняється від обов'язку збереження адвокатської таємниці в межах, необхідних для захисту його прав та інтересів. У такому випадку суд, орган, що здійснює дисциплінарне провадження стосовно адвоката, інші органи чи посадові особи, які розглядають вимоги клієнта до адвоката або яким стало відомо про пред'явлення таких вимог, зобов'язані вжити заходів для унеможливлення доступу сторонніх осіб до адвокатської таємниці та її розголошення. Особи, винні в доступі сторонніх осіб до адвокатської таємниці або її розголошенні, несуть відповідальність згідно із законом. Подання адвокатом у встановленому порядку та у випадках, передбачених ЗУ "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення", інформації до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та держателю

Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань не є порушенням адвокатської таємниці[13].

У п.7. ст. 22 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вказано, що адвокат не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію або держателю Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань інформації про кінцевого бенефіціарного власника або структуру власності юридичної особи, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, а також за інші дії, якщо адвокат діяв у межах ЗУ "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення". Протягом 10 робочих днів на обґрунтовану письмову вимогу податкового органу, що надсилається відповідно до ст. 44–2 Податкового кодексу України, адвокат надає інформацію та документи, що стосуються трасту, якщо адвокат управляє діяльністю, активами чи майном (є довірчим власником) або виконує обов'язки адміністратора такого трасту. Перелік документів, які адвокат зобов'язаний надати на вимогу податкового органу щодо трасту, визначений ст. 44–2 Податкового кодексу України. Адвокат не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за надання податковому органу інформації та документів про траст, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо адвокат діяв у межах виконання вимог ст. 44–2 Податкового кодексу України [14].

Проаналізувавши законодавство щодо адвокатської таємниці, можна дійти висновку, що обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється на адвоката, його помічника, стажиста та осіб, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також на особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю.

[13] Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text (дата звернення: 06.09.2024).

[14] Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text (дата звернення: 06.09.2024).

Роблячи висновки аналізу таємної інформації в Україні, автором запропоновано сублімувати таємну інформацію, а саме шляхом зменшення кількості таємниць, та не множення їх в подальшому без належних на те підстав. Так як, це потрібно для вдосконалення нормативно-правового забезпечення охорони й захисту таємної інформації в Україні.

3. Удосконалення нормативно-правового забезпечення охорони конфіденційної інформації та таємної інформації в Україні

У попередніх наукових розвідках, автором були запропоновані пропозиції для удосконалення концептуалізації понятійно-категоріального апарату в сфері нормативно-правової охорони конфіденційної інформації бізнесу та комерційної таємниці, а також інші аспекти у сфері таємної інформації в Україні. Більше того, запропоновані нові поняття, а також пропозиції щодо вдосконалення наявних термінів, та інші аспекти у сфері інформації з обмеженим доступом в Україні, як-от:

1. Наукова розвідка (НР) – це наукова діяльність людини або групи людей, спрямована на пошук нового (матеріального, нематеріального), проведення наукових досліджень у певній галузі науки, аналіз і систематизацію результатів розвідки у вигляді теорій, гіпотез, наукових доробків тощо. Результати НР підлягають опублікуванню та захисту у складі дисертацій, монографій, наукових статей, тез доповідей, інших наукових доробків.

2. Самохист – це втілення та реалізація своїх здібностей або талантів. Самохист свого права інтелектуальної власності, а саме комерційної таємниці (КТ) як об'єкта права інтелектуальної власності.

3. Бенчмаркінг в забезпеченні охорони КТ та/або КІБ – це мистецтво застосування найкращих новітніх заходів/методів в забезпеченні охорони й захисту КТ та/або КІБ, від сучасних загроз та інших посягань.

4. Реінжиніринг в забезпеченні безпеки КТ та/або КІБ – це майстерність використовувати наявний досвід в забезпеченні безпеки КТ та/або КІБ, а також здатність вивести охорону й захист КТ та/або КІБ на новий, якісний рівень, зробити охорону КТ та/або КІБ ефективнішою, конкурентнішою на ринку в забезпеченні безпеки КТ та/або КІБ, кардинально змінити принципи в забезпеченні безпеки бізнесу від сучасних загроз, а також інших посягань.

4. Конфіденційна інформація (КІ) – це інформація, в тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною (та/або юридичною)

особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

5. Враховуючи присутність в законодавчому визначенні КІ згадки про юридичну особу, певний бізнес може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КІ» та/або «КТ». Саме тому, потрібно розмежувати поняття «КІ про фізичну особу» та «КІ бізнесу», для удосконалення понятійно-категоріального апарату законодавчої бази України та сформулювати так:

а) Конфіденційна інформація про фізичну особу (КІ) – це інформація, в тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов (персональні дані, місце робот, склад сім'ї, ділова репутація, та інша інформація про фізичну особу). Персональні дані про фізичну особу, охороняються відповідно до ЗУ «Про захист персональних даних»;

б) Конфіденційна інформація бізнесу (КІБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства, установи або організації), яка у разі її витоку, втрати, чи інших незаконних дій щодо КІБ може негативно вплинути на прибуток бізнесу.

6. Комерційна інформація бізнесу – це комерційно цінна інформація для бізнесу, яка у найближчий перспективі може стати комерційним секретом, комерційною таємницею та/або конфіденційною інформацією бізнесу (при втраті, витоку або інших незаконних діях щодо такої інформації, може негативно вплинути на прибуток бізнесу).

7. Комерційні секрети (КС) – це інформація, яка має комерційну цінність в сфері бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства, установи або організації), та стосується конкретного секрету (технічного, виробничого, організаційного або іншого) підприємства. Сукупність КС – це комерційна таємниця (КТ).

8. Комерційна таємниця (КТ) – це комерційно цінна інформація; суб'єкт господарювання є власником технічної, організаційної інформації або інших КС, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона не відома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів для її захисту.

9. На думку автора, поняття охорона та захист потребують розмежування, а саме:

1) Охорона – це більш ширше поняття аніж термін захист (візьмемо, до прикладу, Міністерство охорони здоров'я України), який включає в себе різні види захисту, такі як технічнй захист, юрдичнй захист, та ін.

До прикладу, охорона КТ та/або КІБ на підпрємстві включає в себе: юридичнй захист, фізичний захист на підпрємстві, технічнй захист;

2) Захист – має вузьку направленість й стосується конкретного виду захисту, як-от до прикладу: технічний захист; фізичний захист; захист своїх прав у суді; захист прав, свобод та законних інтересів громадян й юридичних осіб державою; захист інформації з обмеженим доступом; та ін.

10. Бізнес-шпигунство (БШ) – це отримання інформації, яка має комерційну цінність для бізнес-діяльності фірми або іншого суб'єкта господарювання та надає переваги у сфері бізнесу над конкурентами, шляхом використання заборонених законом методів.

11. Технічне бізнес-шпигунство (ТБШ) – це незаконний збір комерційно цінної інформації для бізнесу, шляхом зняття цієї інформації ТБШ за допомогою спеціальних технічних засобів.

12. В сфері забезпеченні нормативно-правової охорони медичної/лікарської таємниці, автором запропоновано наступне, як-от:

а) медична таємниця – це таємна інформація в сфері охорони здоров'я, лікарські секрети, а також конфіденційна інформація та інша інформація з обмеженим доступом, що була віднесена до медичної таємниці;

б) лікарські секрети – це конфіденційна інформація про фізичних осіб та/або інша інформація, що стала відома медичним працівникам та іншим особам, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків;

в) Перелік підстав щодо розголошення медичної таємниці без згоди пацієнта, автором рекомендовано перерахувати в ст. 39–1 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Більше того, автор пропонує внести поправки до ст.40 (медична таємниця) ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я», такого змісту:

Медична таємниця – це таємна інформація в сфері охорони здоров'я, лікарські секрети, а також конфіденційна інформація та інша інформація з обмеженим доступом, що була віднесена до медичної таємниці.

Лікарські секрети – це конфіденційна інформація про фізичних осіб та/або інша інформація, що стала відома медичним працівникам та іншим особам, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають

права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

При використанні інформації, що становить медичну таємницю та/або лікарські секрети, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в тому числі у випадках її публікації у спеціальній літературі, повинна бути забезпечена анонімність пацієнта.

13. Розвідувальну таємницю віднести до державної таємниці, як розвідувальна інформація та/або розвідувальні секрети.

14. Професійну таємницю, сімейну таємницю, таємницю усиновлення, особисту таємницю – віднести до конфіденційної інформації про фізичну особу. На думку автора, професійна таємниця – це комерційно цінна інформація, що належить до конфіденційної інформації бізнесу та/або комерційної таємниці (якщо приватне підприємство), а якщо державна установа, тоді її (професійну таємницю) слід віднести до службової інформації та/або державної таємниці.

Більше про правові аспекти у сфері конфіденційної інфорації та таємної інформації в Україні, були предметом наукових розвідок у попередніх працях автора[15].

Для надійної нормативно-правової протидії сучасним загрозам бізнесу в Україні, потрібно прийняти відповідний закон про охорону комерційної таємниці та/або конфіденційної інформації бізнесу (на кшталт запропонованого автором в додатку А)[16]. Наприклад, так зробили США (2016), Німеччина (2019) та інші держави з ринковою економікою.

Самохист свого права інтелектуальної власності на комерційну таємницю, в першу чергу полягає в правовій охороні та надійному захисті КТ від неправомірних посягань, та інших сучасних загрозах. Аналіз законодавчої бази в сфері відповідальності за неправомірні дії щодо КТ, свідчить про матеріальну відповідальність за такі злочини. Тому найперше, бізнес сам повинен подбати про охорону/захист своєї КТ та/або КІБ від сучасних загроз, використовуючи певні заходи/методи охорони й захисту вказанної інформації з обмеженим доступом (комерційно цінної інформації для бізнесу).

Щодо КТ та/або КІБ, яка циркулює в суб'єктах владних повноважень, контролюючих та правоохоронних органах, автором запропоновано віднести таку інформацію з обмеженим доступом до службової інформації (для збереження КТ та/або КІБ від витоку, та/або втрати чи інших загрозах).

[15] Див. праці 10–46 списку літератури.

[16] Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи аналіз правового забезпечення охорони конфіденційної інформації в Україні автор вважає, що потрібно прибрати згадки про юридичну особу у законодавчому визначені КІ. Враховуючи присутність в законодавчому визначенні КІ згадки про юридичну особу, певний бізнес може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КІ» та/або «КТ». Автор пропонує розмежувати поняття «КІ про фізичну особу» та «КІ бізнесу», для удосконалення понятійно-категоріального апарату законодавчої бази України та сформулювати так:

– конфіденційна інформація про фізичну особу (КІ) – це інформація, в тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов (персональні дані, місце робот, склад сім'ї, ділова репутація, та інша інформація про фізичну особу);

– конфіденційна інформація бізнесу (КІБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства, установи або організації), яка у разі її витоку, втрати, чи інших незаконних дій щодо КІБ може негативно вплинути на прибуток бізнесу.

Роблячи висновки щодо аналізу правового забезпечення охорони таємної інформації в Україні, автором запропоновано сублімувати таємну інформацію, а саме шляхом зменшення кількості таємниць, та не множення їх в подальшому без належних на те підстав. Так як це потрібно для вдосконалення нормативно-правового забезпечення заходів охорони й захисту інформації з обмеженим доступом, а саме таємної інформації в Україні.

Автор вважає, що законодавство України у сфері охорони державної таємниці (ДТ) є досить надійним, окрім того, відповідає сучасним реаліям та існуючим загрозам сьогодення. Розвідувальну таємницю на думку автора, слід віднести до державної таємниці, як розвідувальна інформація та/або розвідувальні секрети. Щодо правового забезпечення охорони комерційної таємниці, автором запропонований відповідний законопроект (дод. А)[17].

Для вдосконалення правового забезпечення охорони медичної таємниці в Україні, автором запропоновано перелік підстав щодо розголошення медичної таємниці та/або лікарських секретів без згоди на то пацієнта, перерахувати в ст. 39–1 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Внести поправки до ст. 40 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» такого змісту: медична

[17] Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

таємниця – це таємна інформація в сфері охорони здоров'я, лікарські секрети, а також конфіденційна інформація та інша інформація з обмеженим доступом, що була віднесена до медичної таємниці; лікарські секрети – це конфіденційна інформація про фізичних осіб та/або інша інформація, що стала відома медичним працівникам та іншим особам, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

Професійну таємницю, сімейну таємницю, таємницю усиновлення, особисту таємницю – слід віднести до конфіденційної інформації про фізичну особу. На думку автора, професійна таємниця – це комерційно цінна інформація, що належить до конфіденційної інформації бізнесу та/або комерційної таємниці (якщо приватне підприємство), а якщо державна установа, тоді її (професійну таємницю) слід віднести до службової інформації та/або державної таємниці. З усіма пропозиціями автора, щодо вдосконалення правових заходів забезпечення охорони конфіденційної інформації та таємної інформації в Україні, можна ознайомитися у параграфі третьому авторської наукової праці.

АНОТАЦІЯ

Авторська наукова праця присвячена аналізу правового забезпечення охорони конфіденційної інформації та таємної інформації в Україні, а також внесенні пропозицій щодо удосконалення законодавства у цій сфері інформації з обмеженим доступом в Україні.

Автор вважає, що потрібно прибрати згадки про юридичну особу в законодавчому визначені конфіденційної інформації. Враховуючи присутність в законодавчому визначенні КІ згадки про юридичну особу, певний бізнес може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КІ» та/або «КТ». Автор вважає, що потрібно розмежувати поняття «КІ про фізичну особу» та «КІ бізнесу», для удосконалення понятійно-категоріального апарату законодавчої бази України та сформулювати так: конфіденційна інформація про фізичну особу (КІ) – це інформація, в тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов (персональні дані, місце робот, склад сім'ї, ділова репутація, та інша інформація про фізичну особу); конфіденційна інформація бізнесу (КІБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства,

установи або організації), яка у разі її витоку, втрати, чи інших незаконних дій щодо КІБ може негативно вплинути на прибуток бізнесу.

У науковій праці таємну інформацію запропоновано сублімувати, а саме шляхом зменшення кількості таємниць, та не множення їх в подальшому без належних на те підстав. Це важливо для удосконалення нормативно-правового забезпечення охорони й захисту інформації з обмеженим доступом, конфіденційної інформації та таємної інформації в Україні. Автор вважає, що законодавство України у сфері охорони державної таємниці (ДТ) є досить надійним, окрім того, відповідає сучасним реаліям та існуючим загрозам сьогодення. Розвідувальну таємницю на думку автора, слід віднести до державної таємниці, як розвідувальна інформація та/або розвідувальні секрети. Щодо правового забезпечення заходів охорони комерційної таємниці, автором запропонований відповідний законопроект (дод. А)[18]. З усіма пропозиціями автора, щодо вдосконалення правових заходів забезпечення безпеки таємної інформації в Україні, можна ознайомитися у параграфі другому та третьому авторської наукової праці.

Література

1. Про інформацію: Закон України. / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 03.09.2024).

2. Про доступ до публічної інформації: Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/#Text (дата звернення: 03.09.2024).

3. Про державну таємницю: Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (дата звернення: 04.09.2024).

4. Про розвідку: Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text (дата звернення: 05.09.2024).

5. Жмудінський В.П. Розголошення відомостей досудового розслідування після його завершення: актуальні питання. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 310–315. DOI: 10.32842/2078-3736/2023.1.45

6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 06.09.2024).

[18] Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

7. Цивільний кодекс Українивід 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312 (дата звернення: 06. 09.2024).

8. Господарський кодекс Українивід 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page#Text (дата звернення: 06.09.2024).

9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text (дата звернення: 06.09.2024).

10. Кравченко О.М. Адміністративно-правова охорона комерційних секретів бізнесу. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: колект. моногр. м. Рига, Латвія: європейське видавництво "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2023. С. 449–464. DOI: 10.30525/978-9934-26-320-0-22

11. Кравченко О.М. Бізнес-шпигунство. *Сучасна парадигма публічного та приватного права в умовах сталого розвитку*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2023. С. 353–376. DOI: 10.30525/978-9934-26-331-6-16

12. Кравченко О.М. Заходи забезпечення безпеки комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Наука, технології та інновації в сучасному світі*: колект. моногр. м. Рига, Латвія: європейське видавництво "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2023. С. 421–442. DOI: 10.30525/978-9934-26-364-4-18

13. Кравченко О.М. Роль адміністративно-правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в забезпеченні сталого розвитку промисловості. *Трудове право ЄС: гідна праця та розбудова інституційної спроможності для сталого розвитку*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2023. С. 150–172. DOI: 10.30525/978-9934-26-396-5-8

14. Кравченко О.М. Особливості відповідальності за неправомірні дії щодо комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Проблеми реалізації норм права в умовах сучасних викликів*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2024. С. 107–130. DOI: 10.30525/978-9934-26-400-9-5

15. Кравченко О.М. Правове забезпечення євроінтеграційних процесів охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти*: колект. моногр. м. Рига, Латвія: європейське видавництво "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2024. С. 244–264. DOI: 10.30525/978-9934-26-424-5-13

16. Кравченко О.М. Influence of martial law on the further development of the protection of Trade secret and confidential information of business in Ukraine. *Вплив воєнного стану в Україні на подальший розвиток юриспруденції*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2024. С. 86–105. DOI: 10.30525/978-9934-26-440-5-5

17. Кравченко О.М. Дивергенція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. № 2. С. 110–116. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-2-18

18. Кравченко О.М. Confidentlal information and trade secret as restricted information in Ukraine. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. № 3. С. 45–52. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-3-6

19. Кравченко О.М. Охорона конфіденційної інформації в Україні. *Екологічне право*. 2022. № 3–4. С. 29–31. DOI: 10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.6

20. Кравченко О.М. Удосконалення охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації в Україні для інтеграції в Європейське бізнес-середовище. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Том 1. С. 211–220. DOI: 10.51989/nul.2022.6.1.29

21. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони комерційної таємниці України до європейського бізнес-середовища. *Ампаро.*2022. Спецвипуск. Том 1. С. 175–181. DOI: 10.26661/2786-5649-2022-spec-1-25

22. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Екологічне право*. 2023. № 1–2. С. 24–29. DOI: 10.37687/2413-7189.2023.1-2.4

23. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці України до стандартів Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, Том 2. С. 189–195. DOI: 10.32850/sulj.2022.4.2.29

24. Кравченко О.М. Розмежування понять «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» у стратегії інформаційної доктрини України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №4(81). С. 98–104. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-98-104

25. Кравченко О.М. Охорона конфіденційної інформації та комерційної таємниці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвипуск. №1. С. 471–475. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-471-475

26. Кравченко О.М. International exsperience of regulatory and legal protection of commercial business secrets. *Philosophy, economics and law review*. 2023. №1. С. 285–295. DOI: 10.31733/2786-491X-2023-1-285-295

27. Кравченко О.М. Організаційно-правові заходи забезпечення охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2023. № 3.Том 34 (73). 2023. С. 48–53. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/09

28. Кравченко О.М. Розмежування понять «конфіденційна інформація бізнесу» і «конфіденційна інформація про фізичну особу». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спецвипуск № 2 (127). С. 22–29. DOI: 10.31733/2078-3566/2023-6-22-29

29. Кравченко О.М. Удосконалення організаційно-правового забезпечення охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу в Україні. *Екологічне право*. 2024. № 1–2. С. 21–27. DOI: 10.37687/2413-7189.2024.1-2.4

30. Кравченко О.М. Сучасний стан нормативно-правової охорони комерційної таємниці в Україні. *Цивільне право і процес: витоки, здобутки та перспективи розвитку* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19.12.2020). Київ : Київський регіональний науковий центр НАПрН України, 2020. С.105–108.

31. Кравченко О.М. Розвідувальна таємниця. *Права людини, демократія, правосуддя: проблеми, досягнення, перспективи* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція»(Київ, 10.12.2020). Київ : Центр учбової літератури, 2020. С.59–60.

32. Кравченко О.М. Розвідувальна таємниця як новий вид таємної інформації в Україні. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С.38–41.

33. Кравченко О.М. Комерційна таємниця. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С.57–61.

34. Кравченко О.М. Дистинкція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 35–38.

35. Кравченко О.М. Конкурентна розвідка та конкурентна контррозвідка підприємства, установи чи організації. *Модернізація інститутів держави і права під впливом глобалізації* : зб. матеріалів

Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 25.11.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 57–62.

36. Кравченко О.М. Intelligence secret in Ukraine. *Роль права та закону в громадянському суспільстві:* зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19.02.2022). Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2022. С. 61–65.

37. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація в Україні. *Правова держава в умовах воєнного та післявоєнного стану* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 09.06.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С. 43–46.

38. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Роль юридичної науки у становленні нового світового порядку у воєнний і післявоєнний час* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвійська Республіка, 29–30.07.2022). Рига : Балтійська міжнародна академія, 2022. С. 166–169. DOI: 10.30525/978-9934-26-229-6-42

39. Кравченко О.М. Комерційна таємниця та конфіденційна інформація у бізнес-просторі України. *Правові та безпекові аспекти життя в Україні* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 14.10.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С. 15–17.

40. Кравченко О.М. Стан та розвиток охорони комерційної таємниці в Україні. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : зб. матеріалів XV Міжн. юрид. наук.-практ. конф. Присвячена 102-річчю НУК імені адмірала Макарова (Миколаїв, 28–29.12.2022). Миколаїв: НУК імені адмірала Макарова, 2022. С. 171–174. DOI: 10.36059/978-966-397-287-9-48

41. Кравченко О.М. Особливості адміністративно-правової охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. Матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки та 30-річчя Нац. академії правових наук України (Київ, 18.05.2023). Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАПрН України; Рада молодих вчених НАПрН України, 2023. С. 608–612.

42. Кравченко О.М. Розмежування понять конфіденційна «інформація про фізичну особу» та «конфіденційна інформація бізнесу» в Україні. *«PROКИЇВ»*: зб. Матеріалів 1-ої всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю (Київ, 26.03.2024). Київ: КНДУ «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста», 2024. С. 457–459.

43. Кравченко О.М. Пропозиції щодо вдосконалення понятійно-категоріального апарату у сфері комерційної таємниці та конфіденційної

інформації бізнесу в Україні. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. Матеріалів ІІ всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки (Київ, 17.05.2024). Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАПрН України; Рада молодих вчених НАПрН України, 2024. С. 198–201.

44. Кравченко О.М. Суб'єкти та їх повноваження щодо охорони комерційної таємниці в Україні. *Органи публічної влади в Україні: теорія та практика*: колект. моногр. Київ : МОН України ; НУ «Одеська юридична академія», 2019. С. 133–156.

45. Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

46. Кравченко О.М. Концептуалізація застосування бенчмаркінгу та реінжинірингу в забезпеченні правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Трансформація системи права та правозахисту під впливом воєнного стану*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2024. С. 64–82. DOI: 10.30525/978-9934-26-462-7-3

Information about the author:
Kravchenko Oleksandr Mykolaiovych,
Candidate of Science of Law,
Doctoral Student
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15, Heroyiv Oborony str., Kyiv, 03041, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-8870-7662

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-10

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОКТРИН ПУБЛІЧНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ БУКОВИНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ (1875–1940 РР.)

Крайній П. І., Торончук І. Ж.

ВСТУП

Становлення та розвиток публічного права в Україні має свою унікальну історію. Західна традиція права постійно знаходилась під впливом суспільно-політичних процесів які вирували на європейському континенті. Це призвело як до переосмислення спадщини древньогрецьких мислителів, державних діячів епохи Древнього Риму та Середньовіччя, доби Просвітництва так й до розуміння причин та передумов які дозволили сформувати більш як 400 річну історію права. На сьогоднішній день не можливо уявити прогресивної та сучасної держави без розвитку приватного та публічного права. Даний поділ слугує тим водорозділом який формує дві групи галузей права які доповнюють одна одну та покликані реалізувати та захистити права людини у всьому її багатоманітті. Сформовані наукові центри Європи впродовж тривалого часу були та залишаються «центрами сили» які впливають на формування провідних концепцій щодо місця та ролі права в суспільному житті. Публічне право перебувало в динамічному русі разом з державою та суспільствами на шляху їх поступального розвитку. Не дивно що його активний розвиток припадає на події Великої французької революції кінця XVIII століття, Війни за незалежність у Сполучених Штатах Америки. Воно продовжувало свій розвиток впродовж всього XIX століття яке супроводжувалось значною кількістю воєн на європейському континенті що, безперечно, впливало на формування нового погляду на те яким чином слід забезпечувати функціонування всього апарату держави в таких екстраординарних умовах. Це досвід знадобився й під час Першої та Другої світових воєн. Хоча він і мав дещо інше відображення в різних країнах залежно від їх політичного режиму, загальна тенденція до відокремлення публічної влади, розуміння ролі та значення суб'єктивних людських прав стала виключною для науки публічного права впродовж останніх двох століть.

Адміністративне право будучи окремою галуззю та частиною публічного права пройшло тривалий шлях свого становлення. Різні історичні епохи визначали інші, притаманні лише їй передумови які додавали динамізму у процесі формування даної галузі. Особливості

конкретної доби, суспільно-політичні процеси які відбувались у європейських державах прямо чи опосередковано розвивали ідею про те що монарх не може самостійно вирішувати питання які стосуються території на яку поширюється його влада. Існуюча на сьогодні концепція за якою становлення адміністративного права варто розглядати крізь призму кількох історичних періодів не викликає сумніву. Саме камералістика та поліцейське право були прототипами сучасного адміністративного права. Вони увібрали найкращі тогочасні практики організації управління державним апаратом.

Не в останню чергу розвиток публічного права залежав й від професійної діяльності відповідних правничих шкіл. Навіть сьогодні складно уявити будь-яку галузь права формування якої відбувалося б без впливу відповідної наукової доктрини яка формується завдяки дослідженням науковців що представляють відповідні правничі школи.

Будучи однією із частин Австро-Угорської імперії Буковина стала одним із її наукових центрів. Вагомі наукові досягнення того періоду досягались не в останню чергу наявністю професійного викладацького складу. Він не був чисельним, проте його участь у суспільному житті краю демонструє визначальну роль фахівців які займались тематикою публічного права, адже, впродовж XIX століття у межах імперії відбувались суспільно-політичні процеси які призвели до приєднання Угорщини, наданні їй політичної та адміністративної автономії. Триваюча суспільно-політична криза яка зумовлювалась поразкою у двох війнах (австро-пруській та австро-італо-французькій) в сукупності з іншими чинниками вплинули на прийняття у 1867 році Конституції Австрії. Всього через вісім років у Чернівцях буде засновано університет. Ці події сформували перед науковою спільнотою як метрополії так й інших її віддалених регіонів питання які стосувались організації державної влади, місця та ролі адміністративної юстиції як окремого виду судової влади, значення адміністративних актів, їх видання, виконання та захисту.

1. Формування та розвиток публічного права в Чернівецькому університеті в австрійський період (1875–1918 рр.)

Унікальність вітчизняного адміністративного права кінця XIX початку XX століття обумовлювалось територіальною приналежністю. В один історичний період українські землі знаходились у складі Австро-Угорської та Російської імперій. Більше того, у період з 1918 по 1940 рр. територія сучасної Чернівецької області перебувала у складі Румунії. Склалась парадоксальна ситуація: на території України у період з 1875 до 1940 рр. поліцейське та адміністративне право

формувалось під впливом двох провідних європейських доктрин: німецької та французької. Вказаний процес не відбувався протягом короткого проміжку часу, однак, він вплинув на формування конкретних правничих шкіл які були відповідними науковими центрами з вивчення проблем права, в тому числі – адміністративного права.

Починаючи з 1918 по 1940 рік правнича школа Чернівецького університету перетерпіла суттєві зміни: прихід представників румунської влади дещо змінив орієнтири у здійсненні викладацької діяльності, та, як наслідок, призвів до переорієнтування на французьку модель адміністративного права. Окрім функціонування кількох періодичних видань, де-які з викладачів адміністративного права взяли активну участь у формуванні системи адміністративної юстиції на буковинських землях. Не залишались вони осторонь й процесів які стосувались підготовки майбутніх державних службовців. Налагоджена співпраця із зарубіжними юридичними факультетами дала змогу не переривати усталену традицію академічної та наукової співпраці що було взаємовигідне для всіх учасників такого процесу. Незважаючи на складний перехідний період який тривав на юридичному факультеті впродовж 1920-х років вдалось сформувати власну школу публічного права яка послуговувалась провідними ідеями сформованими як німецькою так й французькою доктринами публічного права.

Провідні європейські концепції публічного права виступили у якості каталізаторів формування «буковинського права» як окремого феномену суспільного та правового життя які необхідно розглядати як унікальний результат впливу західної правової доктрини.

Не дивлячись на вплив цих доктрин у формуванні буковинської правничої школи публічного права, об'єднуючим фактором який чітко прослідковується як в австро-угорському так й міжвоєнному періодах було забезпечення органів публічної влади краю, правоохоронних та судових органів достатньою кількістю фахівців. Як слушно зауважує Т. А. Грекул-Ковалик, австрійська влада реалізовувала свою політику в науковій сфері на теренах Буковини в кількох напрямках. По-перше, необхідно було здійснювати підготовку відповідних спеціалістів із додержанням відповідних кваліфікаційних вимог які були притаманні європейським країнам. По-друге, формування та підтримка наукового потенціалу у правничій сфері створювало можливості задля отримання нових наукових розробок та їх впровадження у практичній площині[1]. Румунська влада певною мірою змінила орієнтири щодо підготовки майбутніх випускників що обумовлювалось відмінністю правового

[1] Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875-2015 рр.). : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2018. с. 19.

регулювання публічно-правової сфери, зміною політики викладання на самому факультеті. В цьому аспекті, буковинська правнича школа зазнала впливу вже французької моделі публічного права. Проте, основна мета підтримки та діяльності юридичного факультету залишалась незмінною. Як і з початку заснування університету правничий факультет забезпечував підготовку фахівців які потім здійснювали свою діяльність як у приватному так й у державному секторах.

Період перебування Буковини під владою двох різних держав в часовій ретроспективі не був тривалим. Проте за такий відносно короткий період часу вдалось сформували окрему школу публічного права до якої, безперечно, входили й представників адміністративного права. У нашому дослідженні ми здійснили спробу дослідження становлення адміністративного права в Чернівецькому університеті в означені вище період; визначено фактори які стали поштовхом для здійснення наукової та практичної діяльності в царині адміністративного права на Буковині; вказано на особливості буковинської правничої школи як одного із провідних наукових центрів кінця XIX та першої половини XX століття професорсько-викладацький склад якої активно долучався до розвитку адміністративного права не лише свого регіону але й зарубіжжя. Монографічне дослідження складається із двох частин. Перша стосуватиметься питань становлення правничої школи в Чернівецькому університеті з 1875 по 1918 рр. в період входження Буковини до складу Австро-Угорщини та впливу німецької моделі адміністративного права. Друга охоплює міжвоєнний період з 1918 по 1940 рр. та включає в себе відомості які стосуються імплементації положень французької моделі адміністративного права.

Не дивлячись на те що після 1940 року юридичний факультет у стінах Чернівецького університету припинив свою діяльність за рішенням тодішньої влади, ті напрацювання що їх було зроблено впродовж 1875–1940 р.р. стали одним із визначальних маркерів відновленого юридичного факультету Чернівецького національного університету у XX столітті. Відроджений юридичний факультет перейняв естафету своїх попередників та продовжує здійснювати наукові дослідження, в тому числі – з актуальних питань адміністративного права.

Дослідження особливостей становлення адміністративного права в Чернівецькому університеті проводилось фрагментарно. Попри наявність значної кількості наукових досліджень у яких висвітлювались загальні положення які стосувались особливостей правової системи Буковини, організації освітнього та наукового процесів в університеті вивчення впливу європейських концепцій публічного права не

здійснювалось. Основна частина сучасних робіт яка стосується безпосередньо юридичного факультету Чернівецького університету у згадуваному періоді проводились М. В. Никифораком, А. З. Георгіцою, П. С. Пацурківським, Т. А. Грекул-Ковалик, С. І. Нежурбідою, та ін. Усі вони представники сучасної чернівецької правничої школи.

Варто зазначити про те, що з 1775 по 1918 рр. Буковина вперше отримала власний правовий статус у вигляді адміністративного утворення яке володіло автономією. Як зазначає у своєму дослідженні М. В. Никифорак «адміністративний розвиток пройшов через етапи військової адміністрації, окружного управління у складі Галичини, крайового управління герцогства Буковини. В краї поступово утвердилися європейські форми адміністративного управління, місцевого самоврядування, судоустрою»[2]. Забезпечення відповідного рівня публічного адміністрування, розвиток можливостей для здійснення управління на рівні окремих громад, функціонування правоохоронної та судової системи було одним із пріоритетних завдань метрополії. Наслідком цього стало запровадження австрійського законодавства: державного, карного, приватного. Паралельно із цим, юридичний факультет університету теж орієнтувався на зміни які диктувались поширенням законодавства Австрії.

Варто наголосити що важливу роль у відстоюванні ідеї про створення університету відіграв професор Костянтин Томащук. Він як ніхто інший серед місцевих еліт розумів необхідність створення наукового та навчального центру саме у Чернівцях. Будучи депутатом австрійського парламенту та представником ліберальної партії він доклав всіх зусиль для формування переконливих аргументів щодо необхідності створення університету на Буковині. Він був першим ректором, деканом правничого факультету, та завідувачем кафедрою цивільного процесу. Коло його наукових та практичних інтересів стосувалось актуальних питань публічного права.

Починаючи з 1875 року викладання дисциплін забезпечувалось науковцями-практиками які мали не лише національне але й міжнародне визнання. Серед них були викладачі які займались вивченням публічно-правової проблематики. Наприклад, професор А. Гальбан викладав німецьке право; Й. Шумпетер забезпечував цикл фінансово-правових дисциплін; політекономію викладав Ф. Кляйнвехтер[3]. Окремо слід згадати й про роботу правознавчого та державознавчого семінарів

[2] Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці. Рута, 2004. С. 4.

[3] Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875-2015 рр.). : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2018. С. 44.

керівниками яких тривалий час були О. Гравайн та Ф. Кляйнвехтер. Їх особливістю було те що вони мали власну структуру. Правознавчий семінар включав секції (відділення) римського права, німецького права, церковного права, торгівельного та вексельного права. Державознавчий семінар забезпечував вивчення відповідних тем з державного права і управління, статистики та народного господарства. Вони проводились у різних формах: представлення усних доповідей, написання письмових робіт, організовувались бесіди та диспути (дебатів)[4].

Якщо порівнювати структуру навчальних курсів з іншими юридичними факультетами які діяли на території сучасної України можна сказати що вони відрізнялись в частині вивчення дисциплін публічно-правового циклу. Наприклад, німецьке право яке вивчалось студентами у Чернівецькому університеті не підлягало вивченню тими слухачами які здобували освіту в Університеті Св. Володмира у Києві через входження тієї території до складу Російської імперії. Тому останні вивчали історію російського права та державне право. Однак, можна простежити й наявність подібних дисциплін. Обов'язковими навчальними дисциплінами були: історія російського права, енциклопедія права, римське право (загальна частина), політична економія та статистика – для першокурсників; державне право, історія філософії права, римське право (особлива частина) – для студентів другого курсу; фінансове право, цивільне право, кримінальне право та міжнародне право для студентів третього курсу; цивільне судочинство, кримінальне судочинство, торгівельне право та судова медицина тощо[5].

З огляду на подібність навчальних дисциплін можемо констатувати що на дві різні імперії здійснювали свій вплив німецька та французька парадигми адміністративного права. Цьому передували ряд факторів які обумовлювались поширенням у Європі ідеї заміни поліцейської держави яка забезпечувала безпеку та охороняла права та інтереси громадян на правову державу. Крім цього, державне управління яке на початку свого поступального розвитку обмежувалось лише здійсненням діяльності спрямованої на забезпечення громадського порядку, безпеки та добробуту осіб які перебували на території держави протягом всього XIX століття вийшло за ці межі та почало охоплювати різні за своїм значенням, спрямуванням та функціоналом елементи життя соціуму європейських країн. Мова йде про фінанси, економіку, оборону, освіту. З однієї сторони такі зміни здаються цілком закономірними. Проте якщо

[4] Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці. Рута, 2003. С. 7.

[5] Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці. Рута, 2004. С. 43.

здійснити екскурс можемо ствердно сказати що каталізаторами таких змін були не скільки події в мирний час як події які відбувались в різних суспільствах у періоди нестабільності.

У цьому контексті цікавою видається думка О. Водяннікова який робить спробу вивести на арену наукового дискурсу думку про екстремальні умови як чинники що впливають на зміну конституційного ладу, і, як наслідок, впливають на усі без винятку галузі права. В даному контексті адміністративне право перебуваючи на початковому свого формування теж потрапило під вплив таких змін. Автор пропонує виділяти три типи екстремальних умов: ті з них які пов'язані з насильством чи застосуванням сили (воєнний стан, війна, збройне повстання, терористичні атаки тощо); ті що відносяться до природних і техногенних катастроф; ті що обумовлені політичними чи економічними кризами[6].

Враховуючи на значну кількість як військових конфліктів так й суспільно-політичних змін у країнах Європи цілком логічною стало розширення меж правового регулювання поліцейського права. При таких умовах останнє виявилось неспроможним суспільно значущі проблеми життя як окремої особи так й держави. Слушною з цього приводу видається думка А. Соломахи який аналізуючи відповідний перехід зауважує що «за таких обставин традиційно існуюче в Європі поліцейське право виявилось неспроможним вирішувати нагальні проблеми державного життя… адміністративне право покликано було об'єднати під новою назвою як знання про норми, що регулюють державно-управлінські взаємини, так і знання про норми, регулюючі поліцейські взаємини у сфері охорони суспільного порядку»[7].

Відправною точкою яка призвала до таких змін стала сформована французька та німецька школи адміністративного права. Обидві вони вплинули на формування сучасного «ландшафту» адміністративного права яке вплинуло на формування загальної «публічно-правової матерії» Західної Європи. Аналогічна ситуація склалась в час коли утворений юридичний факультет Чернівецького університету розпочинав шлях свого становлення. Вплив цих провідних шкіл важко переоцінити. Про те сама ідея звуження відносин на які поширює свою дію поліцейське право та розширення меж дії адміністративного права

[6] Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. Український часопис конституційного права. №4. 2021. С. 31.

[7] Адміністративне право України: підручник / [П. Діхтієвський, Ю. Ващенко, Н. Задирака, В. Пашинський, В. Клинчук та інші]; за заг. ред. П. Діхтієвського. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. С. 29.

вплинув на формування «буковинського права» як одного із окремих феноменів у вітчизняній історії публічного права.

Поліцейське та адміністративне право Австро-Угорщини перебували під суттєвим впливом німецької школи публічного права. Вказаний факт знаходить своє підтвердження у тому що починаючи з 1914 року в Німеччині починають функціонувати або відновлюють свою діяльність кілька провідних університетів. У проведеному дослідженні М. Штолляйса яке стосувалось історії публічного права Німеччини він підкреслює важливість відкриття кількох університетів де вивчалось адміністративне право: університету Франкфурта-на-Майні, Кельнського університету і нового університеу Гамбурга які формально були державними, але діяли певною мірою як міські установи з високою часткою приватних пожертвувань. «Як і раніше, зберігалися тісні контакти з університетами Австрії. Її приналежність до німецької республіки розглядалась як даність» – зазначає М. Штолляйс[8] [6, с. 75]. Таке твердження знаходить своє підтвердження у формуванні переліку дисциплін які викладались на юридичному факультеті Чернівецького університету.

Окремо варто вказати на зміни у адміністративному праві що на нього здійснили Конституція 1871 року. Формування адміністративного права у Німеччині походило під впливом державного права Пруссії та державного права низки суб'єктів федерації – земель. Свій завершений вигляд воно отримало завдяки фундаментальній праці О. Майєра та його знаменитій праці «Німецьке адміністративне право» (1895 р.), тоді як «особливі частини» розробляли головним чином практики. Як зазначає М. Штолляйс «… у Німеччині майже зникла теорія управління, що замінила собою стару «науку про поліцію», тоді як в Австрії ця дисципліна все ще входила до навчальних планів і вивчалася»[9]. Це відобразилось на переліку відповідних дисциплін які викладались на юридичному факультеті з моменту його заснування. Цілком логічно що публічне право (державне та адміністративне) викладалось за прикладом юридичних вишів Австрії. У свою чергу останні перебували під впливом німецької школи яка формувала відповідний перехід від поліцейського до адміністративного права.

З-поміж наявного зв'язку між австрійською та німецькою правничими школами важливе місце у розвитку адміністративного права на Буковині кінця XIX початку XX століття відіграла суспільно-політична ситуація в самому регіоні. Ф. Шмік який у 1853 році перебував

[8] Michael Stolleis. Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Weimarer Republik und Nationalsozialismus. München: Verlag C.H.Beck. 2002. P. 75.

[9] Там само. С. 154.

на посаді першого президента Буковини у своєму звіті згадує про ряд причин які стосувались незадовільної організації публічного врядування у ввіреній йому території: низький рівень освіти населення; відсутність достатньої кількості правників чиї обов'язки виконують поліцейські судді; відсутність закладу освіти який би здійснював підготовку державних службовців. Це спонукало бажаючих здобути відповідний фах шукати університети які знаходились в інших частинах імперії[10].

Варто зазначити що право на здійснення державної служби міг отримати студент який успішно складе звичайний державний іспит. Він був основною передумовою допуску особи до участі у здійсненні державної служби. Його структура мала три частини які включали в себе різні дисципліни. Перша спрямовувалась на перевірку знань з римського, канонічного та загально-німецького права, загальної історії права та історії права Австрії. Друга включала екзаменацію з таких галузей права: австрійського цивільного, вексельного, торгового права, кримінального та цивільного права, кримінального та цивільного процесів. Третій іспит здобувач складав по завершенню чотирьох років навчання та складався із політичної економії, науки про фінанси та австрійської статистики[11].

Не завжди випускники юридичного факультету в той період пов'язували свою долю з науковою діяльністю на Буковині. Чимало з них продовжували свою професійну кар'єру у провідних вузах Європи або ж реалізовували себе в практичній площині у якості адвокатів, суддів або ж державних службовців. В цьому аспекті цікавим є приклад Юліуса Гачека який отримав юридичну освіту у стінах Чернівецького університету.

Після успішного захисту докторської дисертації він розпочав викладацьку діяльність у німецьких університетах м. Гейдельберг та Геттінген. З 1924 по 1926 рр. – декан юридичного факультету Геттінгенського університету. Наукова спадщина Ю. Гачека стосується державного та адміністративного права, теорії самоврядування тощо[12]. Його фундаментальні роботи викликають дискусію в наукових колах й сьогодні серед представників конституційного та адміністративного права. Як зазначає В. Л. Федоренко «… концепція легітимного перегляду конституцій Ю. Ґачека, заснована на досвіді творення та трансформації конституцій у Західній Європі та США в кін.

[10] Чернівецький університет. 1875-1995: Сторінки історії. Чернівці: Рута. 1995. С.6.

[11] Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774– 1918 рр.). Чернівці. Рута, 2004. С.307.

[12] Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875-2015 рр.). : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2018. С. 74.

XVIII–XIX ст., а також на теоретико-методологічних напрацюваннях представників новонароджуваної науки конституційного права, в різних інтерпретаціях була відтворена в конституційному правотворенні XX–XXI ст. … вона зберігає свою актуальність і для вітчизняної конституційної теорії та практики, зокрема, в контексті майбутніх конституційних реформ»[13].

Іще одним представником адміністративно-правової науки на юридичному факультеті Чернівецького університету в австрійський період був Франц Гауке. Впродовж 20 років своєї педагогічної діяльності він побудував приголомшливу кар'єру від приват-доцента та професора до ректора університету. Вищу юридичну освіту він здобув у Віденському університеті. З 1885 року Ф. Гауке обійняв посаду неординарного професора юридичного факультету Чернівецького університету. З 1889 року – працює на посаді неординарного професора. У 1897-1898 навчальному році – декан факультету. У 1900–1901 навчальному році був обраний ректором університету. У 1904 р. Ф. Гауке перейшов на роботу до університету у м. Грац (Австрія). Його ґрунтовні праці з австрійського конституційного й адміністративного права дозволили говорити про нього як одного із кращих представників адміністративістики: «Університетське представництво в ландтагах» (1893 р.); «Історичні основи монархічного права» (1894 р.); «Нарис конституційного права» (1903 р.); «Студії з австрійського права управління» (1908 р.); «Октройоване конституційне право» (1911 р.); «Історія розвитку і проблеми права на недоторканість» (1915 р.)[14].

Варто зазначити що Перша світова війна обумовила наукову дискусію щодо виокремлення військово-адміністративного права. Саме німецька доктрина адміністративного права запропонувала до обговорення питання врегулювання суспільних відносин між особою та державою в період війни. Фактично, до початку війни адміністративне право вже була визнаною науковою дисципліною що отримала визнання. Однак, будучи новостворeною галуззю права необхідно було досягти відповідного рівня формалізації. Як зазначає М. Штолляйс з кінця XIX століття практично у всіх територіальних одиницях

[13] Федоренко В.Л. Концепція легітимного перегляду конституцій проф. Ю. Ґачека. Актуальні проблеми правової науки: матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, м. Запоріжжя, 1-2 жовтня 2021 року / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2021. С.236.

[14] Торончук І.Ж., Грекул-Ковалик Т.А. Деякі аспекти розвитку адміністративного права у Чернівецькому університеті в 1918–1940 рр. Буковинські осінні адміністративні читання : Збірник матеріалів міжнародної конференції. 26 листопада 2021 р., м. Чернівці/ Уклад. І.В. Ковбас, П.І. Крайній. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 80.

Німеччини (землях) існувала адміністративна юстиція. Такі галузі Особливої частини адміністративного права як будівельне право, поліцейське право, комунальне право, право користування дорогою та ін., які перебували під наглядом земель хоч й були впорядковані але їх регламентація відбувалась по-різному[15].

Дещо детальний аналіз ситуації яка склалась у передвоєнний період в адміністративному праві робить Н. Больдт. Він акцентує увагу на тому що військово-адміністративне право забезпечувало досягнення цілей мобілізації всієї промисловості, упорядкування соціальної та продовольчої політики, енергетики, транспорту. Різноманітні регламенти врегульовували найрізноманітніші питання торгівлі лікеро-горілчаними виробами, встановлювали заборони продажу коней, встановлювали мінімальні ціни на заготівлю людського волосся які використовувались для герметизації підводних човнів, обмеження руху в прикордонній смузі, поліцейські заходи протидії епізоотії[16]. Як бачимо, відповідний інструментарій який надавався державі для забезпечення виконання специфічних завдань в умовах війни вплинув на формування адміністративного права як Німеччини так й Австро-Угорщини та напряму вплинув й на викладання цієї галузі в стінах Чернівецького університету.

Усередині цієї мережі військової бюрократії використовувався спеціальний правовий інструментарій. Він варіювався від наказів і заборон до засобів переконання. Держава забезпечувала управління виробництвом, розподіляючи сировину, отриману в обов'язковому порядку на основі примусових ставок, або обіцяючи заохочення, привілеї та високу рентабельність. Встановлювались особливості припинення роботи підприємств, якщо виявлялося недостатньо угод або примусових синдикатів для управління виробництвом. Сюди слід додати відповідні зміни в індивідуальному та колективному трудовому праві. Було не мало випадків порушення законодавства про охорону праці, але водночас підвищувався рівень правового регулювання у сфері соціального права; неухильно посилювалося управління трудовими ресурсами (розподіл робочої сили, організація праці). Цілком обґрунтований висновок щодо співвідношення публічного та приватного права в умовах війни зробив Х. Дорнер: «Навіть якщо визнати, що публічне і приватне право однаковою мірою цілеспрямовано діяли як «право війни», то очевидним є все ж таки чисельний приріст актів публічного права, а також посилення його

[15] Michael Stolleis. Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Weimarer Republik und Nationalsozialismus. München: Verlag C.H.Beck. 2002. P. 93.

[16] Boldt H. Rechtsstaat und Ausnahmezustand. Berlin, 1967. S. 327.

наукового значення»[17] [11]. Вплив військово-адміністративного права в цьому аспекті складно переоцінити.

Суттєвий вплив на становлення публічного права на Буковині здійснило австрійське законодавство яке стосувалось судової системи. Два закони від 21 грудня 1867 р. про судову владу та організацію імперського суду зробили можливим відокремлення судів від інших органів влади у всіх інстанціях. Проголошувалась незалежність та самостійність суддів у здійсненні судової влади. Однак, тут мала місце особливість яка не дозволяє говорити про незалежність у тому вигляді про який ми знаємо сьогодні. М. В. Никифорак зазначав про те що «… австрійське державне право виходило з того, що цісар був носієм всієї державної влади, а отже і судової, яка розглядалася як особлива функція державної влади, спрямована на забезпечення правового порядку. Вже ст. 1 Закону про судову владу проголошувала, що все правосуддя в державі здійснюється від імені цісаря. Згідно ст. 5 цісар призначав суддів. З цих положень слідує, що цісарю відводилося здійснення функції судової влади в рамках конституції шляхом визначення організації і компетенції судів та порядку цивільного і кримінального процесів, призначення судового персоналу»[18].

Інша особливість судової систем полягала в тому що крайові та повітові суди могли здійснювати перевірку адміністративних розпоряджень. При цьому вони включали розпорядження як місцевого рівня (видані органами місцевого самоврядування) так й видані міністерствами. За результатами перевірки суддя мав право визнати таке розпорядження недійсним за умови якщо воно не відповідало одного чинному законодавству або воно було видано без належної форми оголошення.

Включення Буковини до правового простору Австрійської імперії слугував активному розвитку правничої думки. Поширення дії джерел австрійського права обумовлювало й збільшення кількості належним чином підготовлених правників. Відкриття у 1875 році університету, початок функціонування юридичного факультету докорінно змінило ситуацію як з кадрами так й станом правової культури. Факультет став тим «інтелектуальним ядром» яке визначило долю Буковини включно до 1918 р. та після. Активна діяльність професорсько-викладацького складу юридичного факультету стала основою для формування «буковинского права» що мало свої особливості та діяло навіть із розпадом Австро-Угорщини.

[17] Dorner H. Erster Weltkrieg und Privatrecht. S. 395.

[18] Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774– 1918 рр.). Чернівці. Рута, 2004. С. 284.

2. Публічне право в Чернівецькому університеті у міжвоєнний період (1918–1940 рр.)

Наслідки Першої Світової війни не оминули Чернівецького університету. Будучи потужним науковим центром Австрійської імперії він залишився одним із головних центрів наукової думки як Буковини так й румунської держави. Відповідно до рішення яке було прийнято королем Румунії Фердинандом I 12 вересня 1919 р. університет було перетворено з німецькомовного на румунський. Встановлювався трирічний перехідний період для забезпечення викладання та наукової діяльності за зразками правничих факультетів Румунії. Нормативною вимогою було також перехід навчального процесу виключно на румунську мову що призвело до масового відтоку професорсько-викладацького складу та пошуку осіб які могли б заповнити вакантні посади з числа представників румунських університетів. Юридичний факультет Бухарестського університету заповнив цю прогалину. Саме його представники почали влаштовуватись на роботу до Чернівецького університету. Це стало однією із причин звільнення викладачів.

Перші роки міжвоєнного періоду історії університету пройшли в процесі змін усього навчального процесу. Наприклад, навчальні курси на факультеті формувались із запозичених програм Бухарестського та Ясського університетів.

Як зазначає Т. А. Грекул-Ковалик «Відповідно до Закону про вищу освіту (ст. 58) юридичному факультету було надане право самостійно визначати навчальні курси, спеціалізації та створювати секції на факультеті. Збільшення автономних прав дало можливість представникам бухарестської правничої школи вносити свої зміни в навчальні плани, з чим не погоджувалися представники буковинської правничої школи, що опинилися у меншості»[19]. В центрі таких дискусій були навчальні дисциплін «адміністративне право» та «порівняльне адміністративне право». Дозволимо собі зробити припущення що однією із причин які призвели до такої ситуації були відмінності які містились у навчальних програмах з огляду на те що публічне право Румунії тяжіло до французької доктрини адміністративного права у той час як австрійська школа адміністративного права розвивалась під впливом німецької доктрини адміністративного права.

Адміністративне право викладалось для студентів які здобували правничу освіту на другому році навчання. В подальшому особливості викладання зазнали певних змін. Починаючи з 1933 р. коли було запроваджено 4-річне навчання викладання порівняльного

[19] Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875-2015 рр.). : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2018. С. 78-79.

адміністративного права здійснювалось для здобувачів які навчались на політико-економічній секції. Лекції були основною формою освітнього процесу. З 1929 р. семінарські заняття впроваджуються як нова форма вивчення адміністративного права. Лише з 1937 р. проводилися семінарські заняття майже з усіх курсів, що викладалися на факультеті. Обсяг тижневого навантаження для дисципліни адміністративне право становив 5 год. на тиждень (в т.ч. 3 год. лекції та 2 год. семінарські заняття)[20].

Окрім викладання адміністративного права на факультеті публікувались кілька періодичних видань, серед яких одне стосувалось публічного права: щомісячник «Юридичні сторінки» («Pagini juridece»); «Буковина: щомісячний журнал з права, соціології та кримінології» («Bucovina: revista lunară de drept, siciologie și criminologie») та «Вісник асоціації «Чернівецький гурток публічно-правових студій» («Cercul de studii de drept public din Cernăuți»).

У міжвоєнний період адміністративне право та порівняльне адміністративне право на юридичному факультеті викладали К. Редулеску, Е. Тарангул, Ю. Паску, К. Петреску-Ерча. Одним із яскравих представників науки адміністративного права в означений період був Ераст Тарангул. Уродженець м. Кимпулунг Молдовенеск що на Буковині всього через три десятиліття стане одним із правників-адміністративістів які будуть дотичні до впровадження інституту адміністративної юстиції в Румунії та Буковині. У 1919 році він вступає на юридичний факультет Чернівецького університету. Будучи студентом третього курсу, проявивши свої здібності та відповідальність був призначений на посаду секретаря факультеті не маючи диплома ліценціата права що було не характерним для того часу, адже, відповідно до внутрішніх документів університету таку посаду могла обійняти особа яка отримала диплом ліценціата. Свою докторську дисертацію він захистив у 1924 р.

У 23 роки він став одним із провідних фахівців в галузі адміністративного права. В цей період йому пощастило познайомитись з одним із найвпливовіших представників французької школи публічного права Леоном Дюгі. Ось як про це згадує Е. Тарангул: «У березні 1925 року професор Леон Дюгі, декан юридичного факультету в Бордо, всесвітньо відомий вчений, який сформулював нову теорію поняття права і держави, прочитав у лекційній залі Чернівецького університету лекцію на тему «Ідея держави після Руссо, Канта і Гегеля». Дюгі сподобався Чернівецький університет, аудиторія, яка відвідала

[20] Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875-2015 рр.). : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2018. С. 87.

конференцію, академічна атмосфера, що панує в університеті. Він пообіцяв заснувати стипендію для випускника юридичного факультету для навчання в докторантурі або спеціалізації на юридичному факультеті в Бордо.

Я щойно повернувся з армії, де проходив стажування після закінчення докторантури. Деканом факультету був Дрегенеску. За наполяганням кількох професорів я подав до деканату заяву на ім'я Дрегенеску, в якій просив надати мені стипендію Дюгі для спеціалізації в галузі публічного права. Однак, Дрегенеску і Штефанеску-Галац хотіли надати стипендію молодому випускнику Фрідріху Штехеру, дуже хорошому студенту, щоб він здобував докторську ступінь у Бордо. Вони наполягали на тому, щоб я подав заявку разом зі Штехером. Розуміючи, що щось назріває, я відмовився подавати документи. Я зазначив про те, що факультет знає наші результати, і що я не хочу конкурувати як доктор права, який претендує на стипендію для навчання в докторантурі, з випускником, який претендує на стипендію для здобуття докторського ступеня. Я мав би конкурувати з іншими докторами наук, які претендували на стипендію з тією ж самою метою. Я поїхав додому в Сучаву. Через кілька тижнів я отримав телеграму від родички з Чернівців, яка повідомляла, що Дрегенеску попросив її повідомити мені, що я отримав стипендію. Тому я терміново приїхав до Чернівців, щоб оформити документи на відрядження»[21].

Налагодження міжнародної співпраці між науковцями з різник країн були звичним явищем для юридичного факультету у міжвоєнний період. Заборон для такої діяльності на теренах Буковини не було. Впродовж 1918–1940 рр. з робочими візитами, гостьовими лекціями факультет та університет відвідували знані зарубіжні науковці. Наприклад, у 1934 році професором права з Парижу Местре було прочитано лекцію на тему «Юридичний та адміністративний контроль» що дало змогу викладачам факультету знаходитись в епіцентрі європейського наукового диспуту[22]. Тому пропозиція Л. Дюгі була підтвердженням того факту що викладачі юридичного факультету Чернівецького університету мали зарубіжне визнання.

Саме стажування Е. Тарангул проходив разом із професором Набуо Амагавою з Університету Васседа (Токіо, Японія), доктором права Франческом Гарсію Лоркою з Мадридського університету які теж

[21] Amintiri /Erast Tarangul; vol. îngrijit de Radu Florian Bruja, Lucian Nastasă– Kovács. Cluj-Napoca : Editura Şcoala Ardeleană; Bucureşti : Eikon, 2016. P. 65.

[22] Торончук І.Ж., Грекул-Ковалик Т.А. Деякі аспекти розвитку адміністративного права у Чернівецькому університеті в 1918–1940 рр. Буковинські осінні адміністративні читання : Збірник матеріалів міжнародної конференції. 26 листопада 2021 р., м. Чернівці/ Уклад. І.В. Ковбас, П.І. Крайній. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 80-81.

перебували на навчанні на юридичному факультеті Університету Бордо. Метою їх перебування було вивчення публічного права у професорів Дюгі та Боннара. Один раз на тиждень професор Боннар проводив для слухачів семінар на якому обговорювались актуальні проблеми публічного права, політичні та соціальні теми які турбували французьке суспільство та правничу науку. За його спогадами стипендія яку започаткував для викладачів та студентів юридичного факультету Л. Дюгі діяла до початку Другої світової війни. Її отримали семеро представників з Буковини, шестеро з них – отримали докторські ступені.

Як вказувалось раніше, Е. Тарангул мав безпосереднє відношення до становлення адміністративної юстиції в Румунії. Не в останню чергу це відбувалось під впливом його перебування на навчанні у професорів Дюгі та Боннара які мали опубліковані праці що стосувались як загальних питань правової науки, науки адміністративного права так й діяльності адміністративної юстиції у Франції. Ними аналізувалась актуальна на той час судова практика у якій простежувалось формування судових рішень які стосувались вирішення публічно-правових спорів між громадянином та державою, між державними органами. Окремо аналізувались оспорювані рішення які стосувались адміністративних актів. У основі запропонованої Е. Тарангулом та його колегами концепції була ідея створення спеціальних ревізійних комісій які б виконували функцію нагляду за діяльністю місцевих органів влади. Вже у 1939 р. такі комісії були перетворені в адміністративні суди діяльність яких здійснювалась на вже діючих принципах адміністративної юстиції Франції. Цікавим є те що такі принципи у 1934 р. для французької системи адміністративної юстиції розробив професор Боннар[23].

Науковий доробок Е. Тарангула складають праці з адміністративного права які стосувались дослідження його окремих проблем: статті «Посадові особи органів влади та управління» («Funcționarii de autoritate si de gestiune»)[24], «Принцип законності в румунському та французькому адміністративному праві» («Principiul legalității în dreptul administrativ român si francez»)[25], «Демократія та адміністрація» («La démocratie et l`administration»)[26], «Юрисдикція адміністративних судів в Румунії»

[23] Tiron N. Câteva deosebiri de competenţă între curţile administrative şi curţile de apel ca instanţe de contencios administrtiv. Arhiva de drept public № 2– 4, aprilie– decembrie 1939. P. 187 – 195.

[24] Tarangul E. Funcaionarii de autoritate si de gestiune. Bucovina. Cernăuti. 1928, p. 641-647.

[25] Tarangul E. Principiul legalitătii în dreptul administrativ român si francez. Revista de drept public. Bucuresti, 1929, 31p.

[26] Tarangul E. La démocratie et l`administration. Extras din Mélanges Paul Negulescu, Bucuresti, 1935, 19 p.

(«Jurisdicționalizarea Curților Administrative în România»)[27], «Юридична відповідальність в румунській юриспруденції» («Jurisdicționalizarea Curților Administrative în România»)[28], «Трансформація адміністративного права» («Transformările dreptului administrativ»)[29] та ін. Коло його наукових інтересів стосувався інститутів адміністративного права які розвивались в румунській державі під безпосереднім впливом французької доктрини публічного права.

Варто окремо зупинитись на науковому доробку Леона Дюгі позаяк саме він ініціював міжфакультетську співпрацю яка призвела до практичного впровадження французької моделі адміністративного права в Румунії. П'єр Марі Ніколя Леон Дюгі народився 4 лютого 1859 року в Лібурні, Жиронда. Блискуче навчання, як у гімназії, так і в університеті, дозволило йому отримати звання доктора права у двадцять два роки. В Університеті Бордо він познайомився з соціологом Емілем Дюркгеймом, який сильно вплинув на його юридичне мислення, наповнивши його правовою соціологією. Щодо своїх поглядів на державу і право, а відтак – на публічне право, то ще на початку XX століття Дюгі дорікав засновнику історичної школи права, прусському юристу Фрідріху Карлу фон Савіньї, його теорією фікції. Л. Дюгі розробив власну теорію, згідно з якою влада держави більше не повинна ґрунтуватися на «imperium», тобто її владі та суверенітеті. Влада повинна бути на службі громад.

У своїй фундаментальній праці «Право в сучасній державі» Л. Дюгі робить спробу дати власне бачення змін які відбулись на європейському континенті починаючи з подій Великою французької революції. На його переконання право держави протиставляється суб'єктивному праву індивіда. Останнє являє собою природне право. Воно є невід'ємним, невідчужуваним та належить людині в силу її людської сутності. Воно передує, навіть перевершує право держави. Держава створена для того, щоб гарантувати людям захист їхніх особистих прав що знайшло своє вираження в другій статті Декларації прав людини у наступному формулюванні: «Метою будь-якої політичної асоціації є збереження природних і невід'ємних прав людини». Очевидно, що перше правило конституційного права зобов'язує державу так організувати свою діяльність, щоб забезпечити максимальний захист індивідуальних прав кожної людини. Саме визнання індивідуальних прав коригує одночасно

[27] Tarangul E. Jurisdictionalizarea Curtilor Administrative în România. Arhiva de drept public. Iasi. 1939, 22 p.

[28] Tarangul E. Responsabilitatea administratiei în jurisprudenta românească. Arhiva de drept public. Iasi. 1940, 16 p.

[29] Tarangul E. Transformările dreptului administrativ. Analele facultătii de drept din Cluj. T. III, fasc. 6. Sibiu. 1942, 60 p.

і напрямок, і межу державної діяльності. Воно саме по собі є джерелом усіх норм, що регулюють відносини індивідів з державою.

На думку Л. Дюгі держава зобов'язана захищати індивідуальні права; але коли обмеження індивідуального права є необхідним для захисту загального права, держава також має право на таке обмеження. Вона зобов'язана організувати свою оборону від зовнішніх ворогів, оскільки її самозбереження є необхідним для забезпечення захисту індивідуальних прав; організувати збройні сили з метою ведення війни. На неї покладається обов'язок організувати внутрішній правопорядок, оскільки саме за допомогою внутрішнього порядку права особистості отримують відповідний рівень захисту. Нарешті, держава підкоряється об'єктивному праву, заснованому на суб'єктивному праві особи. Із цього обов'язку держави випливає як мінімум два наслідки. По-перше, коли виникає правовий конфлікт між державою та одним з її членів, він повинен вирішуватися судом, який держава організовує з усіма гарантіями компетентності та неупередженості. та неупередженості[30].

З огляду на вищенаведені міркування Л. Дюгі існування адміністративної юстиції є необхідним елементом забезпечення відповідного рівня захисту прав індивіда. Так, влада обмежена природними правами людини. Держава, як наслідок, має обов'язок надавати максимальний захист таким індивідуальним правам. Тому вона змушена обмежувати ці права в тій мірі, в якій вони суперечать правам і обов'язкам, що тягнуть за собою створення і функціонування правоохоронних і судових органів. Такою є система публічного права, а інститут адміністративної юстиції є невід'ємним її елементом.

Окремим напрямком наукових досліджень професора Л. Дюгі були публічні послуги про які він говорив наступне: «Зміст публічних послуг завжди змінюється і перебуває в постійному русі. Важко навіть визначити загальний напрямок таких змін. Можна лише сказати, що з розвитком цивілізації зростає кількість видів діяльності, пов'язаних із задоволенням суспільних потреб, і, як наслідок, зростає кількість публічних послуг. Це цілком логічно. Адже сама по собі цивілізація – це просто зростання всіляких потреб, які можна задовольнити в найкоротші терміни. Як наслідок, державне втручання, як правило, стає частішим зі зростанням цивілізації просто тому, що тільки уряд може надати цивілізації сенс»[31].

[30] Léon Duguit. Law in the Modern State. Introduction by Harold J. Laski. New York: B. W. Huebsch. 1919. 248 p.

[31] Léon Duguit. Law in the Modern State. Introduction by Harold J. Laski. New York: B. W. Huebsch. 1919. 248 p.

Крім цього, він звертав увагу на майбутній розвиток адміністративного законодавства та судової практики країн у яких відбуваються зміни стосовно обмеження уряду у перетворенні діяльності, пов'язаної із задоволенням нагальних суспільних потреб, на публічні послуги. Тобто, приватна особа має право вимагати гарантій того що та чи інша послуга йому надаватиметься відповідно до закону, а не в жодний інший спосіб.

Питання державної служби теж знаходились в центрі наукових досліджень Л. Дюгі. Свою позицію він висловлював через аналіз такого інструменту публічної адміністрації як адміністративний акт що займає центральне місце як під час виникнення повноважень у особи яка стала державним службовцем так й у випадку її звільнення. На його переконання є два правила за якими слід аналізувати справу яка стосується призначення особи на посаду державної служби або ж її звільнення. Перше стосується того що у випадку недотримання будь-якої формальності, передбаченої законом, адміністративний акт слід вважати недійсним. Друге полягає у тому що адміністративний акт, який є незаконним, а отже, недійсним, у будь-який час може бути скасований вищестоящим органом; у будь-який час орган, від якого він походить, може і повинен його скасувати. Паралельно з тенденцією до адміністративної автономії в кожній службі, ним визначалась також тенденція до надання державним службовцям особливого статусу. Цей статус поєднував дві тісно пов'язані між собою цілі. З одного боку, він мав на меті захистити чиновника від свавілля, гарантувати йому посаду, регулярне просування по службі та засоби захисту від політичних впливів. З іншого боку, вона спрямована на забезпечення прихильності державного службовця до своєї роботи з метою її покращення [20].

ВИСНОВКИ

Отже, провідні європейські доктрини публічного права справили визначальний вплив як на формування юридичного факультету в Чернівецькому університеті так й на зміну суспільного, економічного, політичного та культурного життя краю. Одним з ключових факторів стало входження Буковини до складу Австро-Угорської імперії. Події 1918 р. кардинально змінили ситуацію в краї. Однак, складно заперечувати той факт що румунська влада була зацікавлена у продовженні функціонування університету та факультету. З огляду на часовий проміжок з 1875 по 1940 рр. іще одним фактором який вплинув на формування публічного та адміністративного права під впливом німецької та французької наукових шкіл були процеси рефлексії на події які трапились в Європі впродовж всього XIX століття, формування

Німеччини як окремої суверенної держави, включення до кола її союзників Австрійської імперії. У Франції юридична спільнота піддавала детальному аналізу події Великої французької революції які теж вплинули на формування окремого механізму захисту прав людини –адміністративної юстиції. У працях Л. Дюгі та Р. Боннара аналізується не лише теоретична але й практична складові дії адміністративних актів, проходження державної служби, наводяться міркування щодо майбутнього розвитку адміністративного права.

З 1875 по 1918 рр. правничий факультет Чернівецького університету став осередком австрійського правового простору та здійснював наукову підтримку у поширенні на території буковинського краю джерел адміністративного права. З його допомогою забезпечувалась підготовка кваліфікованих кадрів які забезпечували здійснення на Буковині публічної влади, правоохоронної та судової діяльності. Налагоджувались наукові зв'язки з провідними юридичними школами Австрійської імперії. Адміністративна наука на юридичному факультеті формувалась під впливом німецької моделі публічного права. Події Першої світової війни вплинули на трансформацію адміністративного права на військово-адміністративне право та зміну балансу між приватним та публічним правом. Для забезпечення потреб Німеччини у веденні війни все більше сфер суспільного життя врегульовувались нормами адміністративного права. Це був один із прикладів в сучасній історії публічного права коли екстремальні умови стали ключовим чинником змін в адміністративному праві європейських країн, особливо тих які були сторонами цієї війни. В цей період дослідження та викладання адміністративного права відбувалось в межах роботи правознавчого та державознавчого семінарів керівниками яких тривалий час були О. Гравайн та Ф. Кляйнвехтер. Їх особливістю було те що вони мали власну структуру. Правознавчий семінар включав секції (відділення) римського права, німецького права, церковного права, торгівельного та вексельного права. Державозначий семінар забезпечував вивчення відповідних тем з державного права і управління, статистики та народного господарства.

Приєднання Буковини до складу румунської держави відбувалось в непростих умовах вже завершеної Першої світової війни. Перед викладачами факультету було висунуто ряд вимог яких вони мали дотримуватись. Виникали окремі дискусії щодо викладання адміністративного права та порівняльного адміністративного права. Вільні викладацькі посади заповнювались викладачами з Бухарестського та Ясського університетів. На основі їх навчальних

програм до 1922 р. було сформовано відповідні навчальні дисципліни на юридичному факультеті в Чернівецькому університеті.

Вплив німецької та французької доктрин публічного права на становлення правничої школи в Чернівецькому університеті з 1875 по 1940 рр. сформував окремий феномен правової дійсності – «буковинське право» яке за своєю сутністю увібрало у себе погляди провідних європейських правничих шкіл.

АНОТАЦІЯ

Наукове дослідження спрямоване на вивчення особливостей впливу німецької та французької концепцій публічного права. Встановлено що Буковина була одним із наукових центрів Австро-Угорської імперії за допомогою якої юридичний факультет університету поповнювався висококваліфікованими теоретиками та практиками які стали фундаторами викладання та вивчення публічного права на Буковині. Вагомі наукові досягнення того періоду досягались наявністю професійного викладацького складу який налагоджував та підтримував тісні зв'язки з іншими науковими школами права у Європі. Серед яскравих представників у сфері адміністративного права у цей період були Ю. Гачек та Ф. Гауке. Доведено, що німецька школа публічного права мала суттєвий вплив з 1875 по 1918 рр. до моменту розпаду Австрійської імперії у той час як налагодження зв'язків з юридичними вишами Франції відбувся у міжвоєнний період та суттєво вплинув на процес впровадження адміністративної юстиції на теренах Буковини. У міжвоєнний період адміністративне право та порівняльне адміністративне право на юридичному факультеті викладали К. Редулеску, Е. Тарангул, Ю. Паску, К. Петреску-Ерча. Одним із яскравих представників науки адміністративного права в означений період був Ераст Тарангул який став одним із перших лауреатів стипендії що її для викладачів та студентів Чернівецького університету запровадив відомий французький дослідник публічного права, професор, багаторічний декан юридичного факультету Університету Бордо Л. Дюгі. Співпраця між правничими школами мала вкрай позитивні результати. По-перше шість осіб здобули докторський ступінь завдяки підтримці Л.Дюгі. По-друге, Е. Тарангул та його колеги допомагали румунському уряду впроваджувати адміністративну юстицію на основі французької моделі.

Література

1. Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875-2015 р.р.). : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2018. 258 с.

2. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці. Рута, 2004. 384 с.

3. Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці. Рута, 2003. 32 с.

4. Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. *Український часопис конституційного права.* №4. 2021. с. 8-37.

5. Адміністративне право України: підручник / [П. Діхтієвський, Ю. Ващенко, Н. Задирака, В. Пашинський, В. Клинчук та інші]; за заг. ред. П. Діхтієвського. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 772 с.

6. Michael Stolleis. Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Weimarer Republik und Nationalsozialismus. München: Verlag C.H. Beck. 2002. 439 p.

7. Чернівецький університет. 1875-1995: Сторінки історії. Чернівці: Рута. 1995. 121 с.

8. Федоренко В.Л. Концепція легітимного перегляду конституцій проф. Ю. Ґачека. *Актуальні проблеми правової науки*: матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, м. Запоріжжя, 1-2 жовтня 2021 року / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2021. 342 с.

9. Торончук І.Ж., Грекул-Ковалик Т.А. Деякі аспекти розвитку адміністративного права у Чернівецькому університеті в 1918–1940 рр.

Буковинські осінні адміністративні читання : Збірник матеріалів міжнародної конференції. 26 листопада 2021 р., м. Чернівці/ Уклад. І.В. Ковбас, П.І. Крайній. Чернівці : Технодрук, 2021. 128 с.

10. Boldt H. Rechtsstaat und Ausnahmezustand. Berlin, 1967. S. 327.

11. Dorner H. Erster Weltkrieg und Privatrecht. S. 395.

12. Amintiri /Erast Tarangul; vol. îngrijit de Radu Florian Bruja, Lucian Nastasă– Kovács. – Cluj-Napoca : Editura Şcoala Ardeleană; Bucureşti : Eikon, 2016.– 201 p.

13. Tiron N. Câteva deosebiri de competenţă între curţile administrative şi curţile de apel ca instanţe de contencios administrtiv. *Arhiva de drept public* № 2–4, aprilie– decembrie 1939. P. 187 – 195.

14. Tarangul E. Funcționarii de autoritate si de gestiune. *Bucovina.* Cernăuti. 1928, p. 641-647.

15. Tarangul E. Principiul legalităţii în dreptul administrativ român si francez. *Revista de drept public.* Bucuresti, 1929, 31 p.

16. Tarangul E. La démocratie et l`administration. Extras din Mélanges Paul Negulescu, Bucuresti, 1935, 19 p.

17. Tarangul E. Jurisdicționalizarea Curților Administrative în România. *Arhiva de drept public.* Iasi. 1939, 22 p.

18. Tarangul E. Responsabilitatea administrației în jurisprudența românească. *Arhiva de drept public*. Iasi. 1940, 16 p.
19. Tarangul E. Transformările dreptului administrativ. *Analele facultătii de drept din Cluj*. T. III, fasc. 6. Sibiu. 1942, 60 p.
20. Léon Duguit. Law in the Modern State. Introduction by Harold J. Laski. New York: B. W. Huebsch. 1919. 248 p.

Information about the authors:
Krainii Pavlo Ivanovych,
PhD in Law,
Associate Professor at the Department of Public Law,
Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
19, Universytetska Str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

Toronchuck Ivan Zheluvych,
PhD in Law,
Associate Professor at the Department of International Law
and Comparative Jurisprudence, Faculty of Law,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
19, Universytetska Str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-11

AGGRESSION AS A RESULT IGNORING THE BASIC PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW

Kurinnyi Ye. V.

INTRODUCTION

It has been 79 years since the end of World War II, for which humanity paid tens of millions of human lives. The bloodiest theater of war in this tragedy, as in the First World War, was Europe. After February 24, 2022, as a result of the large-scale aggression of the Russian Federation (hereinafter referred to as the RF) against Ukraine, the grief of the "Great War" returned to the European continent. As always, the greatest pain, misery and consequences of this savagery are felt by the people and country that are its victims. For 36 months, Ukrainians have been reaping their first "harvest of sorrow" in the 21st century. In the last century, such "harvests" for us were the loss of our statehood in 1921 as a result of the actual occupation of Ukrainian lands by the Russian Bolsheviks, three Holodomors of 1921–1923, 1932–1933 and 1946–1937, which killed at least 4 million Ukrainian peasants, and World War II, during which approximately 8 to 10 million Ukrainians lost their lives.

Yes, the fact that Ukraine once again became a victim of a dying empire, as in the last century, is our weakness, first of all, political, economic, and military weakness. However, we have been and remain a member of the international community, of numerous international organizations of various kinds (primarily security organizations such as the United Nations and the Organization for Security and Cooperation in Europe).

It is well known that relations between states should be regulated by international law, the content of which is formed by the relevant principles and other legal norms enshrined in the provisions of numerous binding international documents (acts, declarations, conventions, covenants, agreements, etc.).

In the system of international law, its principles play a primary, fundamental role, since these universally recognized legal principles should be used to form the norms (regulatory, procedural, protective) of various international acts, since it is unconditional compliance with these principles that largely guarantees the further proper implementation of the legal norms of international law derived from them (in particular, criminal law).

The significance of the principles of international law is most clearly manifested in the case of an openly brazen violation of the world order in the form of military aggression.

In view of the above, there is an urgent need to study issues related to military aggressions that are the direct consequences of ignoring the principles and other norms of international law.

It is the solution to this problem that is the overall goal of this paper. To achieve it, the following tasks need to be addressed: to consider the system and key characteristics of the basic principles of international law and aggression as a cause of their violation, as well as the experience of the international community's response to aggressions of the late 20th and early 21st centuries, and measures to restore the principles of international law in the field of peace and international security.

1. Aggression as a consequence of violation of basic principles of international law

The theory of international law in the issue of understanding the principle of law is based on the provisions of the general theory of law, but it also brings something of its own, which is due to the specifics of this branch of law. According to K.A. Zhebrovska, a principle of international law is a legally generalized rule of conduct of subjects of international law in a particular area of legal relations.

Principles of international law are rules that differ from other rules of international law only in that they are usually more general in nature and regulate the main issues of international relations, and there is no clear distinction between principles and rules.

The principles of international law constitute a hierarchical system headed by jus cogens norms, which most international law experts include: respect for territorial integrity, inviolability of sovereignty, inadmissibility of slavery, torture and genocide. In turn, these principles are part of a broader category of generally recognised norms and principles of international law. In addition, given the fragmentation of international law and the formation of branches of international law, the existence of branch-specific principles of international law should be recognised.

As for the classification of principles of international law, modern international law in its “classical” tradition knows two types of principles – conventional (treaty) and customary, which differ from treaty principles in that they were first formed in practice and only then were formulated and included in international treaties and agreements.

The principles of international law are characterized by the following features: the core of the legal essence of modern international law, which is

imperative in nature; the foundation of modern international law, its regulatory framework; a criterion for assessing the legality of actions of international law subjects in the international arena; the most vivid expression of the goals and objectives of modern international law; a specific legal regulator of international relations; a legal guideline in the development of foreign and national policy of each state; a cementing agent in the development and strengthening of international cooperation; a factor in the universality of the main provisions of modern international law; a reasoned expression of the specific content of modern international law[1].

Telipko V. E., Ovcharenko A. S. emphasize that principles perform important functions. They define the principles of interaction between subjects of international law in a specific way, enshrining the fundamental rights and obligations of States. Principles express and protect a set of universal values, which are based on such important achievements of the international community as peace and cooperation, human rights and freedoms and their guarantees. They serve as the ideological basis for the functioning and development of international law.

Principles are the foundation of the international legal order, they determine its political and legal status, and therefore are the main and determining criterion of international legality.

The role of principles in filling gaps in international law is significant.

Compliance with the principles of international law is strictly binding. A principle of international law can be abolished or its effect limited only by abolishing international practice, which is beyond the power of any individual state or even a group of states. Therefore, any state is obliged to respond promptly to any attempts or attempts to unilaterally "correct" international practice or change its direction. The inviolability and stability of the international legal order is based precisely on the recognition by all states and all subjects of international law and actors in international relations that in order to ensure long-term solutions to international problems, it is necessary to base these solutions on the universally recognized and generally accepted principles of international law, enshrined, in particular, in the UN Charter.

A characteristic feature of the principles of international law is their universality. This means that subjects of international law are obliged to strictly adhere to the principles, since any violation of them will certainly affect the legitimate interests of other participants in international relations. This also means that the principles of international law are a criterion for the legitimacy of the entire system of international legal norms. The principles

[1] Теорія міжнародного права: навчально-методичний посібник / За ред. О.В. Бігняка. Херсон: Видавництво «Гельветика», 2020. С. 67-68.

apply even to those spheres of subjects that are not regulated by specific norms for certain reasons.

Another characteristic feature of the principles is their interconnectedness. Only in interaction with each other can they fulfill their function. Given the high level of generalization, the content of the principles and the application of the provisions of each principle can only be achieved by comparing them with the content of the others. The importance of their interrelation was initially emphasized in the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations of December 24, 1970, "in their interpretation and application the principles set forth are interrelated and each principle must be considered in the context of all other principles".

There is no doubt that there is an inextricable link between law and foreign policy. That is why the general and universal international legal principles should serve as the guiding principles for each state's foreign policy in any sphere [2].

According to A. V. Votsikhovsky, a characteristic feature of international law is the presence of a set of basic principles. The principles of international law reflect the characteristic features and the main content of international law.

The fundamental principles of international law have a special political and moral force, which is why in diplomatic practice they are usually called the principles of international relations.

The basic principles of international law are historically determined. On the one hand, they are necessary for the functioning of the system of international relations and international law, and on the other hand, their existence and implementation can take place in these historical conditions.

The principles reflect the fundamental interests of states and the international community as a whole. On the subjective side, they reflect the level of states' awareness of the regularities of the system of international relations, their national and common interests.

A prerequisite for the emergence of the basic principles of international law was the need of the international community for peaceful coexistence after the Second World War. The realization of this factor led to the development of a kind of code, a constitution of international relations in international law, which are called the basic principles of international law.

Fundamental principles of international law are generally recognized norms of the highest order that form the foundation of international law and are intended to ensure the stable and effective functioning of the international

[2] Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навчальний посібник / За ред. Теліпко В. Е. К. : Центр учбової літератури, 2010. С. 37-38.

system. They are called fundamental because they are principles of general international law and apply to all subjects of international law, unlike sectoral international legal principles.

Thus, the basic principles of international law are historically determined fundamental generally recognized norms that express the main content of international law, its characteristic features and have the highest, imperative legal force. These are the guiding rules of behavior of its subjects that arise as a result of social practice, legally enshrined principles of international law. They represent the most general expression and practice of established behavior and interaction of subjects in the international arena within the framework of international relations [3].

The classification of the basic principles of international law can be carried out according to their legal content, historical and political characteristics, methods of formation, time of origin, etc.: principles related to peace and international security; principles related to cooperation of states; principles related to the protection of human rights, peoples and nations. This and other types of classifications are quite conditional, since any basic principle of international law is aimed at ensuring various cooperation of states, including in the field of protection of human rights and freedoms, and their legal content is quite complex and has separate elements inherent in many basic principles at the same time [4].

In general, the basic principles of international law perform two important functions at the same time:

1) contribute to the stabilization of international relations by limiting them to certain normative frameworks;

2) contribute to the development of international relations by consolidating new aspects emerging in public practice.

Like all legal norms, the basic principles of international law have their own legal basis and, accordingly, are codified.

In particular, they are enshrined in: The UN Charter of 1945; the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations of 1970; the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe of 1975.

The International Court of Justice has noted that some of the principles, primarily the principle of non-use of force or threat of force, existed as rules of customary international law before the adoption of the UN Charter.

---

[3] Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. Нац. ун-т внутр. справ, 2020. С. 26-27.

[4] Теорія міжнародного права: навчально-методичний посібник / За ред. О.В. Бігняка. Херсон: Видавництво «Гельветика», 2020. С.70.

The basic principles of international law are enshrined in the UN Charter (Preamble, Articles 1 and 2). Article 2 of the UN Charter contains seven basic principles (sovereign equality of states, non-use of force or threat of force, equal rights and self-determination of peoples, peaceful settlement of international disputes, non-interference in internal affairs, cooperation, and good faith fulfillment of obligations under international law). The interpretation of the basic principles is given in the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, adopted at the 25th session of the UN General Assembly in 1970. The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, signed by the heads of 33 European and two North American states on August 1, 1975, contains a Declaration of Principles to guide the participating states in their mutual relations. This Declaration already contains ten principles of international law, not seven, as in Article 2 of the UN Charter (3 principles were added – inviolability of borders, territorial integrity, respect for human rights and fundamental freedoms). However, this list of basic principles of international law is not exhaustive. Today, the international community urgently needs to adopt the principle of environmental safety, but for various, mostly subjective reasons, this principle, unfortunately, has not yet been legally enshrined.

It should be noted that the 1970 Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations emphasizes the need to take into account their interrelated nature and the need to consider them in the context of all other principles when interpreting and applying the basic principles of international law.

Thus, the International Court of Justice has pointed out the close connection between the principles of non-use of force or threat of force, non-interference in internal affairs and sovereign equality of states. There is no formal subordination between the principles, but their real meaning is not the same. Obviously, the principle of non-use of force or threat of force is of primary importance, as it plays a major role in ensuring peace. In its turn, the principle of peaceful settlement of international disputes is a kind of supplement to it. Particular importance is attached to the principle of respect for human rights and fundamental freedoms, etc.

A characteristic feature of the basic principles of international law is their universality. This means that they apply to all subjects of international law and are a criterion for the legitimacy of the entire system of international legal norms. The principles apply even to those areas of relations between subjects that for some reason are not regulated by specific norms. No subject of

international law can count on any benefits arising from international law without recognizing its basic principles.

The content of the basic principles of international law is stable, as they are not affected by certain local changes in interstate relations. At the same time, their content is characterized by dynamism – while consolidating what has been achieved, they are developing and to some extent are programmatic. An important function of the basic principles of international law is to ensure the priority of universal interests and values, primarily peace and security, life and health, international cooperation and other values of the international order of peaceful coexistence [5].

Given the subject matter of this paper, let us dwell in more detail on the principles relating to peace and international security.

An analysis of the content of the current basic principles of international law suggests that the above-mentioned group is directly reflected in the following principles: non-use of force or threat thereof, peaceful settlement of disputes, inviolability of borders and territorial integrity of states.

For the purpose of a more thorough study of their content, let us dwell on the content of each of these principles.

The principle of non-use of force or threat of force and peaceful settlement of conflicts. International law has long addressed the issues of war and peace. While the use of force in all its manifestations, including war, used to be a common way to resolve conflicts between states, international law gradually rejected it and outlawed war. This principle has found its normative consolidation in a huge number of international documents, ranging from the UN Charter (Article 2, paragraph 4) to various treaties between states.

An analysis of the provisions enshrined in the UN Charter, the 1970 Declaration on Principles of International Law, and the 1975 Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe regarding this principle leads to the following conclusions: any action constituting a threat of force, direct or indirect use of force against another state is prohibited; reprisals with the use of armed forces are prohibited; organization, encouragement and other support of armed groups, mercenaries, etc. are prohibited; the use of force or threat of force to violate the existing borders of another state or to resolve territorial disputes is prohibited; organizing, providing any support or participation in acts of civil war or terrorism in other states or on one's own territory is prohibited; military occupation of the territory of other states is prohibited; acquisition of the territory of another state by threat or use of force is prohibited; violent acts depriving peoples of their right to self-determination, freedom and independence are prohibited.

[5] Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. Нац. ун-т внутр. справ, 2020. С.27-29.

At the same time, international law clearly defines the cases when the use of force is permitted, in particular: by a decision of the UN Security Council, in case of self-defense, in case of exercising the right to self-determination and in order to protect human rights.

The principle of peaceful settlement of disputes. The issue of peaceful conflict resolution has become the subject of numerous international agreements. For example, Article 2 paragraph 3 of the UN Charter stipulates that all members of the UN shall settle their international disputes by peaceful means in such a way as not to endanger international peace, security and justice. The Declaration on Principles of International Law of 1970 stipulates that every State has the duty to refrain from the threat or use of force... as a means of settling international disputes, including territorial disputes concerning frontiers. Thus, international law does not allow states to leave conflicts unresolved. This means, on the one hand, that states must resolve conflicts among themselves, and on the other hand, that states must seek ways to resolve them if the previous attempt did not lead to the desired results. States are obliged to refrain from any action that would make it difficult or impossible for them to reach an agreement. The state is obliged to settle its disputes on the basis of international law and justice in order to avoid threats to international peace and security. Article 33 of the UN Charter provides that states involved in any conflict should seek to resolve them by negotiation, inquiry, mediation, conciliation, arbitration, judicial settlement, recourse to regional bodies or other peaceful means of their own choice [6].

The principle of inviolability of borders. This principle is enshrined in the Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe, which states that the participating States regard as inviolable all the frontiers of each other and of all States in Europe, and will therefore refrain now and in the future from any encroachment upon these frontiers. They may accordingly refrain also from any demands or actions aimed at the seizure or usurpation of part or all of the territory of any participating State. The Declaration on Principles of International Law of 1970 only mentions the inviolability of borders in the context of the principle of non-use of force or threat of force [7].

Based on the content of the principle of inviolability of borders, the following obligations of subjects of international law can be identified: to recognize existing borders as legally established in accordance with international law; to recognize the inviolability of the borders of all states; to

[6] Громовенко К.В., Тицька Я.О. Принципи міжнародного права: концептуальні підходи до розуміння природи та класифікації. *Правова позиція* № 1 (38). 2023. С. 120-121.

[7] Громовенко К.В., Тицька Я.О. Принципи міжнародного права: концептуальні підходи до розуміння природи та класифікації. *Правова позиція* № 1 (38). 2023. С.122.

renounce any territorial claim or action aimed at usurping part or all of the territory of any state at the moment and to change their borders in the future only by mutual, voluntary consent of the respective states.

The principle of inviolability of borders is closely interrelated with the principle of territorial integrity. Borders are sacred and inviolable. Violation by force and unilateral changes to borders are unacceptable. This is the key to international peace and security [8].

The principle of the territorial integrity of a state was first enshrined in the Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe. This document states that, first, all participating States will respect the territorial integrity of each participating State, and, second, they undertake to refrain from any action inconsistent with the UN Charter against the territorial integrity, political independence and unity of States, in particular from such actions involving the use or threat of force. The provisions of this document stipulate that the participating states will refrain from making the territories of countries the object of a military operation or otherwise using force, thereby violating international law. Chapter III of the Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe enshrines two important points: 1) the participating States consider inviolable all the borders of the participating States, as well as the borders of all European States, and therefore they will refrain from any encroachment on these borders; 2) the participating States will refrain from any demands or actions aimed at usurping part or all of the territory of any participating State [9].

The principle of territorial integrity imposes on subjects of international law the obligation to refrain from any actions incompatible with the purposes and principles of the UN Charter, in relation to: territorial integrity; political independence; unity of any state; transformation of territory into an object of military occupation; threats of transformation of territory into an object of acquisition directly or indirectly, using force in violation of international law[10].

The most serious form of violation of the above principles is an aggressive war, which is considered a crime against peace.

In accordance with the Hague Convention on the Beginning of Hostilities of 1907, to which Ukraine is a party, states recognize that hostilities between them should not be initiated without prior and unequivocal warning, which will take the form of either a reasoned declaration of war or an ultimatum with

[8] Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. С. 44.

[9] Громовенко К.В., Тицька Я.О. Принципи міжнародного права: концептуальні підходи до розуміння природи та класифікації. *Правова позиція* № 1 (38). 2023. С.122.

[10] Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. С. 46.

a conditional declaration of war. Thus, international law requires a declaration of war. It can be carried out in various forms:

1) by appealing to one's own people;

2) by addressing the people or government of the enemy state

3) by addressing the international community.

A special way of declaring war is an ultimatum – a categorical demand, which does not allow any further disputes and objections, by the government of one state, which is presented to the government of another state along with a threat that if this demand is not fulfilled by a certain time, the government that issued the ultimatum will take appropriate measures. Thus, we are talking about the threat of war.

However, although these methods of declaring war are considered to be within the framework of international law, in accordance with Article II of the Convention on the Definition of Aggression of July 3, 1933, the very fact that a state is the first to declare war is considered aggression. According to Article III of the Hague Convention of 1907, the declaration of war does not make an aggressive war legal. According to Article 3 of the Definition of Aggression, adopted at the XXIX session of the UN General Assembly in 1974, the following acts of direct aggression are considered acts of aggression, regardless of the declaration of war:

1) an invasion or attack by the armed forces of a State on the territory of other States, or any military occupation, however temporary, resulting from such an invasion or attack, or any annexation by force of the territory of another State or part thereof;

2) bombing by the armed forces of a state of the territory of another state or the use of any weapon by a state against the territory of another state;

3) blockade of ports or coasts of a state by the armed forces of another state;

4) an attack by the armed forces of a state on the land, sea or air forces or navies and air fleets of another state;

5) the use of armed forces of one state located on the territory of another state with the consent of the receiving state in violation of the conditions stipulated in the agreement, or any extension of their stay on such territory after the termination of the agreement, etc.

Nowadays, armed conflicts occur almost without official recognition of the state of war. Not only is undeclared warfare, which will be considered as a qualifying circumstance in determining liability, not considered to be in line with international law, but also the so-called casus belli (cause for war) – a direct formal reason leading to a state of war between states. In the past, such a pretext was a legal basis for the outbreak of hostilities and served to justify war and conceal its true causes. For example, the pretext for the invasion of

Iraq by coalition forces in 2003 was the presence of chemical weapons in the hands of the authorities of that state, which were never found. [11].

Under the UN Charter, the Security Council has virtually unlimited powers to determine under what circumstances an act of aggression has occurred. The powers granted to the Security Council under Chapter VII, "Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace and Acts of Aggression," of the UN Charter to choose the measures it wishes to take can be divided into two groups. The first is measures not related to the use of military force, namely: full or partial interruption of economic relations; rail, sea, air, postal, telegraph, radio or other means of communication, as well as severance of diplomatic relations (Article 41). Secondly, if measures not involving the use of military force prove insufficient, the Security Council is authorized to use air, sea or land forces to maintain or restore international peace and security. Such actions may include demonstration, blockade and other operations (Article 42). Thus, all these measures are coercive, and the powers, given the full discretion of the Security Council, are identical, regardless of whether they are caused by aggression, breach of peace or threat to peace and do not require a specific determination that aggression has been committed. Despite the UN's intentions to resolve the issue of defining an act of aggression and its qualification through Resolution 3314 (XXIX), it unfortunately leaves the final decision to the Security Council, which is virtually untouchable. The resolution also does not address the issue of personal criminal liability in international law.

So, the essence of aggression – according to Article 5 (2) of UN General Assembly Resolution 3314 (XXIX), the consensus definition of aggression, it can be understood that not every act of aggression is a crime against peace – only an aggressive war is a crime against peace.

The motive for the commission of aggression – Article 5 (1) of UN General Assembly Resolution 3314 (XXIX) emphasizes that in determining an act of aggression, it does not matter what the motivation of the aggressor state was, namely: no consideration of any kind, whether political, economic, military or otherwise, may be invoked as a justification for aggression. The intention (motive) to commit an act of aggression against another state usually follows from an action, i.e. a directly intentional act, and not vice versa.

The main characteristic element of aggression is the use of weapons [12].

Thus, while acknowledging the importance of states' unquestioning and unconditional compliance with the basic principles of international law

[11] Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навчальний посібник / За ред. Теліпко В. Е. К. : Центр учбової літератури, 2010. С. 432-433.

[12] Філяніна Л.А. Визначення агресії у міжнародному праві. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 291-292.

(especially those related to peace and international security), it can be reiterated that aggression is a dangerous consequence of their disregard by the aggressor country.

2. The aggressions of the late 20th and early 21st centuries and measures to restore the basic principles of international law

The effectiveness of the response of the international community, represented by its key international organizations (primarily the UN) and world leaders (primarily the United States) to manifestations of military aggression may be uneven and not always in line with the principles and norms of international law, as can be seen by considering several typical examples.

The first one concerns the events of early August 1990, when Iraqi troops occupied Kuwait and subsequently declared it an Iraqi province. The crisis in the Persian Gulf, one of the most important economic and strategic regions in the world, became one of the most serious threats to international peace and security since World War II. This war is called the first war after the end of the Cold War. At the same time, the preconditions for the Kuwaiti crisis of 1990–1991 were formed during the Cold War, and it arose from old, not yet overcome trends in international life. The Kuwaiti crisis was a crisis of the existing system of international relations in the region, and at the same time a crisis of the entire system of international relations in the part of it that concerns the Persian Gulf.

The then Iraqi President Saddam Hussein planned to actively use the “oil factor” to achieve leadership in the Arab world. Having captured Kuwait, he was able to add to his own 10 % of the world's proven oil reserves another 10% of Kuwait, and to control another 25 % of the world's proven oil reserves belonging to Saudi Arabia.

On the eve of the capture of Kuwait, the Iraqi army was the fifth largest in the world, and it had experience in combat operations, which it had gained during the Iran-Iraq war in 1980-1988.

Among other regional conflicts, the Kuwaiti crisis was also distinguished by the number of countries involved, i.e., the degree of internationalization.

One of the most important reasons for the rapid military defeat of Iraq was that it was resisted by a coalition created in a short time.

Thirty-one countries sent their troops to the Persian Gulf. The total number of multinational forces was approximately 742 thousand military personnel, including 430 thousand US troops, about 100 thousand Turkish troops, and 118 thousand Saudi Arabian troops. Great Britain – 35 thousand, France – 10.5 thousand, Egypt – 19 thousand, Syria – 15 thousand, UAE – 40 thousand. Oman – 25.5 thousand, Morocco and Pakistan – 5 thousand troops each.

Turkey, a NATO member since 1951, decided to allow the opening of a second front against Iraq on its territory on January 21, 1991, and this is where the hostilities began, while Germany limited its participation in the conflict to financial assistance.

The USSR's persistent efforts to influence its traditional Iraqi partner to comply with the relevant UN Security Council resolutions were unsuccessful.

Since the beginning of the Iraqi aggression and before the fighting, the UN Security Council had adopted 12 resolutions on this issue. Already on August 2, 1990, Resolution 660 condemned the aggression and demanded that Iraq immediately withdraw from Kuwait, on August 6, Resolution 661 was approved on economic sanctions against Iraq, but the only response to this was Iraq's decision to annex Kuwait on August 8, 1990, and on August 28, to declare it its 19th province. The Security Council in its resolution No. 662 declared the annexation illegal and null and void.

On November 29, 1990, the UN Security Council adopted Resolution 678 by twelve votes to two against (Cuba, Yemen) and one abstention (China), which provided for the use of force if Iraq did not comply with previous resolutions by January 15, 1991.

On January 15, 1991, the UN ultimatum expired. The next day, the Allies began military operations against Iraq. At first, the war was mainly airborne. On February 24, a ground offensive began, and on February 28, 1991, Iraq unconditionally accepted all UN conditions [13].

The second example concerns the international community's reaction to the fact of the US military intervention in Iraq, which lasted from 2003 to 2011. The invasion by US and British troops began on 20 March 2003, as it was believed at the time, because of the presence of weapons of mass destruction in Iraq and Saddam Hussein's links to international terrorism (the Al Qaeda movement). The relevant coalition of 38 countries was led by the United States, and no UN mandate for the military operation was obtained. The war was opposed by Russia, Germany, France and China.

Shortly after the outbreak of the war, one of the most prominent German intellectuals, sociologist Jürgen Habermas, wrote in the Frankfurter Allgemeine Zeitung newspaper about one of the consequences of violating international law: “Let us not deceive ourselves: America's normative authority is in ruins.” The philosopher, in fact, predicted that by its actions against Iraq, the United States would “set a devastating example for future superpowers.”

To this day, a significant number of international experts have a negative attitude towards the US invasion of Iraq in 2003.

[13] Агресія Іраку проти Кувейту, наслідки. Київський національний університет. URL: http://www.kimo.univ.kiev.ua/MVZP/55.htm (дата звернення: 21.08.2024).

Thus, in an interview with DW, Harvard University political scientist Stephen Walt noted that ten years after the collapse of the USSR, the United States felt that it was at the peak of its power, and in the unipolar world that had developed, the White House did not see the need to be constrained by the provisions of the UN Charter..

And Kai Ambos, head of the Department of Criminal Law at the Georg-August-University of Göttingen, believes that the US actions against Iraq in 2003 have forced many states, from Brazil to South Africa to India, to distance themselves when it comes to condemning Russia's aggressive war against Ukraine or imposing sanctions on Moscow. They see obvious double standards in view of the war in Iraq, this expert is sure [14].

Given these words, and realizing that the American intervention in 2003 was a violation of the basic principles of international law and the relevant articles of the UN Charter. In my opinion, it is categorically impossible to compare the then Iraq, which occupied Kuwait in 1990 and was still subject to UN sanctions in 2003, with the current Ukraine, which has never occupied anyone or committed actions that would have led to the imposition of the above-mentioned sanctions. Therefore, the main reasons are not the so-called double standards, but the primitive misogyny of a large part of the world, which more than replaces both politics and morality.

The next, third example of a violation of the principles related to peace and international security and the reaction of the world community to it is related to the Russian war against Georgia in August 2008, during which the former, supporting Abkhazian and South Ossetian separatists, carried out aggression against the Georgian state, which resulted in the actual occupation of Abkhazia and South Ossetia by the Russian Federation and the recognition of their independence.

In this situation, the UN Security Council was helpless and did not know what to do next, as Russia is a permanent member of the Council and has a veto.

Fifteen years after the Russian-Georgian war, experts emphasize that the West has hardly learned any lessons from those events. According to Ukrainian political scientist Hryhoriy Perepelytsia, it was the weak reaction of the West during the Russian-Georgian war that caused the subsequent wars of the Russian Federation [15].

---

[14] Маттіас фон Гайн. Війна в Іраку: брехня та порушення міжнародного права. Німецька хвиля (DW). 20 березня 2023. URL: https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brehna-ssa-ta-porusenna-miznarodnogo-prava/a-65048573 (дата звернення: 21.08.2024).

[15] Григорій Ерман. Війна Росії проти Грузії. Як реакція Заходу заохотила Путіна напасти на Україну. BBC Україна. 8 серпня 2023. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-66422215 (дата звернення: 23.08.2024).

And as time has proved, the onset of these wars was not delayed, in the form of Russia's armed aggression against Ukraine, which should be considered in two formats.

The first (hybrid format), which lasted almost 8 years from February 20, 2014 to February 24, 2022 and was characterized by occupation of Crimea and holding of an illegal "referendum" on March 16, 2014 (not recognized by the UN General Assembly) with the subsequent annexation of the peninsula to the Russian Federation; organization of relevant ideological actions and street protests within the framework of the so-called "Russian Spring"; sabotage and terrorist activities of the aggressor country and seizure of administrative buildings and power in some regional centers and parts of Donetsk and Luhansk regions; the Ukrainian government's declaration of the ATO (anti-terrorist operation) and the military confrontation between Ukrainian armed forces and pro-Russian quasi-military units of the DPR, LPR and Russian army units that hardly hide their affiliation; the signing of the so-called "second Minsk agreement" on February 12, 2015, with the mediation of Germany and France, which was very controversial in its content; the conduct of a positional war, which was combined with confrontation in the diplomatic sphere, in the field of special services and periodic front-line fighting.

With regard to the events in eastern Ukraine, the UN Security Council convened its meetings at least four times in 2014, but no decisions were made for the well-known reason of Russia's veto. On March 27, 2014, the UN General Assembly adopted the resolution "Territorial integrity of Ukraine", which became the starting point for other international legal documents on this issue, but, as is known, the decisions of this UN body are not legally binding.

The second (the format of large-scale aggression) began at 4 a.m. on February 24, 2022, when the Russian armed forces crossed the Belarusian-Ukrainian and Russian-Ukrainian borders, which are more than 1,500 kilometers long, and launched a massive missile strike on military and civilian infrastructure facilities in Ukraine.

In March-April 2022, the UN General Assembly adopted three resolutions condemning Russia's aggression in Ukraine and demanding the complete withdrawal of its troops from Ukrainian sovereign territory. The UN body also suspended Russia's membership in the UN Human Rights Council due to the full-scale war in Ukraine.

However, despite the relevant appeals of the Verkhovna Rada of Ukraine, the UN structures (the Security Council or the International Court of Justice) have not yet been able to recognize Russia as an aggressor country under the current norms of international law.

Given the nature, degree of public danger, as well as the relevant criminal content of the actions of certain military units of this country, the European Union Parliament adopted a resolution on November 23, 2022, recognizing Russia as a state sponsor of terrorism. However, the EU lacks the necessary legal framework to regulate the adoption of sanctions against such countries.

As noted earlier, Article 2(4) of the UN Charter obliges states to refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state. This Article and the provisions of UN General Assembly Resolution 3314 on the definition of aggression are enshrined in Article 8 bis of the Rome Statute of the International Criminal Court (hereinafter – the Rome Statute).

According to this article, the crime of aggression means the planning, preparation, initiation or commission by a person in a position to exercise effective control over or direct the political or military action of a State of an act of aggression which, by its nature, gravity and extent, constitutes a gross violation of the UN Charter.

A review of the chronology of the full-scale invasion allows us to emphasize that since its beginning, the Russian Federation has committed every act of aggression provided for in the Rome Statute, in particular: an invasion or attack by the armed forces of a State on the territory of another State or any military occupation, whether or not temporary, resulting from such an invasion or attack, or any annexation by force of arms of the territory of another State or part thereof; bombing by the armed forces of a State of the territory of another State or the use of any weapon by a State against the territory of another State; blockade of the ports or coasts of a State by the armed forces of another State; attack by the armed forces of a State on the land, sea or air forces or navies of another State; use of the armed forces of one State stationed on the territory of another State under an agreement with the host State in violation of the terms stipulated in the agreement, or any continuation of their stay on such territory after the termination of the agreement; action by a State that allows its territory, which it has made available to another State, to be used by that other State; sending by or on behalf of a state armed bands, groups and irregular forces or mercenaries who commit acts of armed force against another state that are of such a serious nature that they amount to the above acts or its substantial participation in them.

Also, we should not forget about the extremely dangerous nature of the Russian aggression, which is defined not only as aggressive and colonial, but also as genocidal, as evidenced by the forced removal and deportation of more than 20,000 Ukrainian children to Russian territory. It has illegally annexed part of the territory of Ukraine and is forcibly imposing a Russian identity on

those living under its occupation, pursuing a systematic policy of suppression and destruction of the Ukrainian language and culture [16].

As we can see, the inability of the world community and international security structures to ensure not only the declaration but also the effective implementation of the basic principles and key norms of international law derived from them, in the context of the ongoing third year of the war of attrition, may eventually lead not only to the disappearance of the state called Ukraine from the world map, but also to the destruction of the Ukrainian nation.

After such disappointing prospects, the indifference and false rationality and caution (and frankly, cowardice) of those who are actually contributing to the onset of such a tragedy will surely return to them as an unexpected but deadly boomerang in the form of a new hot world war.

In order to restore the real and effective functioning of the basic principles of international law (especially those that ensure peace and international security) it is necessary to:

1. The overwhelming majority of the 193 UN member states must realize the reality of the danger of non-compliance with these top priorities and the urgency of the need to restore their full effect as soon as possible and without exception;

1.1 Before doing so, it is necessary to familiarize ourselves with the course of more or less noticeable and significant aggressions that have taken place in the world since the end of the so-called Cold War (i.e., since the 1990s). First of all, this concerns the Arab-Palestinian-Israeli confrontation, which began in the second half of the last century and periodically erupts in the form of permanent wars, in recent years with the active participation of Iran through its proxies Hamas and Hezbollah.

Also, this includes Serbia's aggression against the former republics of Yugoslavia (primarily Bosnia and Herzegovina and Croatia) in the 1990s, the war in Kosovo in 1998-1999, and the NATO operation in Yugoslavia in 1999, which resulted in the formation of the new state of the Republic of Kosovo, which was recognized by more than 100 countries (Ukraine – not). In addition, this list should be supplemented by numerous conflicts and wars in the post-Soviet space that took place after the collapse of the USSR, which were instigated by the Russian Federation, the most famous of which are: two Russian-Chechen wars; the Transnistrian war; two Karabakh wars; two wars

[16] Геноцидна війна Росії в Україні: вплив на майбутні покоління. Дискусія у Лондоні. Опора. 14 лютого 2024. URL: https://www.oporaua.org/viyna/genocidna-viyna-rosiyi-v-ukrayini-vpliv-na-maybutni-pokolinnya-diskusiya-u-londoni-25104 (дата звернення: 23.08.2024).

in Abkhazia; the Russian-Georgian war; and the ongoing Russian-Ukrainian war since 2014;

1.2 Identify the key determinants of the emergence and spread of the above wars. These include the vulnerability and imperfection of the unipolar world model led by the United States, which actually took this country out of the state of competition, significantly lulled its vigilance, reduced the awareness and significance of its basic value principles, and in the 10s and 20s of this century expanded internal trends towards self-isolation, This inevitably nullified the responsibility for the untimely and ineffective response of this "superpower" to cases of gross violations of world order, during the performance of the US functions of "world policeman", which it almost flawlessly carried out in the 90s of the last century (first of all, the examples of Iraq in 1991 and the defense of independence by the former republics of Yugoslavia in the period 1991–2001). In addition, in the absence of confrontation between the United States and the defunct USSR, the European Union (primarily its leader Germany), relying on US dominance (economic, political and, most importantly, military), after the collapse of the Soviet Union, significantly reduced attention to its security component, and reduced the number of military equipment and army. They became more interested in trade with their "Russian partners," which was becoming more and more distant from reality, and was gradually replaced by primitive gendering and corruption of the political and business elite. Also, we should not forget about the gradual growth of revanchist and neo-imperialist first lamentations and then aggressive actions on the part of the Russian Federation, which were not long delayed after the famous Munich speech of the country's leader in 2007;

1.3 The unwillingness to objectively perceive world realities with their negative trends and existing threats and aggressions, which were primarily the result of ignoring the relevant principles and other norms of international law, was followed by the formal world leader and the most developed EU state taking steps to maintain a decorative partnership at the expense of democratic values and interests of smaller and weaker post-Soviet countries. First of all, this was done through the reset of relations between the US and Russia in 2009 and the construction of the Nord Stream1 in the early 10s and the Nord Stream2 in the early 20s of this century. Such reckless steps by the United States and its European partners created new illusions of improved relations with Russia, despite its aggression against Georgia in 2008 and Ukraine in 2014. In reality, they led to a significant energy dependence of most EU countries on Russia, significantly weakened the political and economic positions of the Ukrainian state, and actually stimulated the latter's aggressive appetites;

2. To identify the main reasons, features and likely consequences of Russia's large-scale aggression against Ukraine in 2022, which should be considered a kind of rubicon for the possibility of realizing the final chance to restore the basic principles of international law to ensure peace and international security, and by and large – to prevent a new world war;

2.1 The reasons for the new stage of Russia's war against Ukraine are not only the desire of the aggressor country to restore its dominance over a key component of the post-Soviet space. They are much more complicated and complex. In addition to the already mentioned aspect, there is another one that concerns a more cunning and insidious player – China. It wants to take advantage of the weakening influence of the only functioning superpower, the United States, over most important global processes to displace and take its place in order to further dominate the world. In the short term, this will contribute to the restoration of the confrontational format of the Cold War of the 50s and 80s of the last century. In this model, Russia will not play the role of a world leader, only a regional one, and then only as a Chinese satellite. Therefore, in the ongoing war against Ukraine, the Russian Federation is not only guaranteed to exsanguinate the victim, but also itself, trying to regain leadership in Eastern Europe (which is unlikely to happen), the aggressor destroys itself both politically and economically;

2.2 The above reasons for Russia's large-scale aggression can also be called its strategic features, which only confirms the high stakes of the behind-the-scenes potential beneficiaries of this shameful war. In addition to this feature, there are several other characteristic features that distinguish the ongoing Russian-Ukrainian war from others. These are: the largest and bloodiest war on the European continent since World War II; the colonial, genocidal, ecocidal and existential nature of this war; the victim country has virtually no allies, only partners who draw red lines for themselves and the victim and issue prohibitions-restrictions on Ukraine's use of their weapons, when no such restrictions existed and do not exist for the aggressor (for example, for the use of Iranian drones or North Korean ballistic missiles); the known possible consequences of a victory of the Russian Federation or Ukraine, but there is almost an undisguised desire to prevent them (let them bleed each other out more, but not win); the willingness of partners to sacrifice Ukraine and its people (especially at the beginning of the aggression) or give away part of its territory (now that the West is “very tired of this war”), i.e. to appease the aggressor at the expense of the victim; the surrender by the Ukrainian state in 1994 under incredible pressure (primarily from the Russian Federation and the United States) of the world's third largest nuclear weapons arsenal, under a memorandum that, as it turned out later, did not oblige anyone to anything, but in the event of Ukraine's defeat, the result of such a “deceptive

agreement" would be the unalterable opening of a new Pandora's box, which would necessarily lead humanity to a nuclear apocalypse; repeated use by the leadership of the aggressor country of nuclear threats and blackmail against its victim and its partner countries; the issuance on March 17, 2023, by the International Criminal Court of an arrest warrant for the current leader of the Russian Federation and his commissioner for children's affairs, who are suspected of committing a war crime – the illegal deportation and transfer of children from the occupied areas of Ukraine to the Russian Federation. And other features, the content and nature of which are clearly at odds with the repeatedly declared high humanitarian values of human coexistence in the 21st century;

2.3 The only correct and just outcome of this shameful, unjust war will be the defeat of the aggressor, which will mean achieving victory over it not only by military means, but also by financial and economic (primarily through various restrictions and sanctions) and political and diplomatic means. The defeat of the aggressor country will fully comply with all the basic principles and other norms of international law in the field of peace and international security. This victory will be not only a victory for Ukraine, but also a victory for all countries of the free and democratic world, and will guarantee the creation of reliable military and political obstacles to the possible emergence and spread of other aggressions dangerous to the world in the future, which should be regarded as an unacceptable and unacceptable negative precedent for the peoples of the world, and which should be countered in a timely and effective manner. The defeat of the aggressor country should mean that it will have to hold an appropriate court (tribunal) to consider the crime of aggression, war crimes and crimes against humanity. As a result of the relevant trials, the perpetrators should be fairly punished, and the aggressor country should be obliged to pay compensation for the damage caused (reparations and restitution), as well as to demilitarize and denuclearize. Variants of the so-called "peace plans", which are drawn up not on the basis of the principles and norms of international law, but with the help of the equilibristic fantasies of open or hidden sympathizers of the Russian Federation and whose content reveals an attempt to grant preferences to the aggressor country, cannot be considered. In addition, the defeat of the aggressor country in this shameful war will significantly slow down the further formation and strengthening of the countries of the modern "axis of evil" and spread their negative influence to the countries of the so-called "global south";

3. To develop an effective algorithm of actions to create efficient political and legal mechanisms to ensure full and timely implementation of the basic

principles and other norms of international law in the field of peace and international security;

3.1 To do this, the leadership of world powers must realize the danger of spreading international legal nihilism and the need to master the processes of reformatting the existing model of the unipolar world, which are increasingly becoming a confrontational format between democratic countries and the new world axis of authoritarian and totalitarian states. To develop and justify key criteria for countries (union of countries) claiming world leadership. These include high economic development, a value and ideological basis (based on basic human values and principles of international law) that is acceptable and permissible for the vast majority of states, generally recognized political weight and authority, and sufficient defense potential. The new model of the world order should in no way remain single-structured (multi-structured – yes), because monopoly is always the absence of healthy competition, gradual degradation and decline;

3.2 Using the international experience of resolving past aggressions and world wars, develop effective and efficient international legal mechanisms to prevent and stop aggressions at the local, regional and global levels. Given the high price that humanity pays for the consequences of aggression, introduce a mandatory principle (rule) of "non-benefit of aggression", the essence of which is the absence of any benefit from a gross violation of peaceful coexistence of states, since the price for the potential aggressor (aggressors) will be many times higher than the amount of benefit not received;

3.3 Formation of a fundamentally new paradigm of global security and law and order without preferences for any countries, even those recognized as world leaders. On the contrary, the more opportunities a state has, the more duties and responsibilities it has. Also, one of the main rules of functioning of this new model should be unconditional adherence to the basic principles of international law, which will exclude any aggression.

In addition, for a timely and effective response to the facts of aggression, it is necessary to accelerate the preparation of new international legal procedures for recognising the state that committed the act of aggression as the aggressor country. To do this, it is necessary to significantly simplify the relevant procedural algorithms of the International Court of Justice or its institutional successor.

CONCLUSIONS

Modern human history shows that underestimation of the importance, neglect and disregard of the basic principles of international law and the need for their effective implementation sooner or later leads to dangerous aggressions, one of which is likely to lead to a new world war.

Over the past 35 years, there has been only one example in international practice of a successful response by the international community to an act of armed aggression, the Gulf War, which lasted from early August 1990 to late February 1991 between Iraq and a coalition of nearly 30 countries led by the United States. After Iraq's occupation of Kuwait, the international coalition, on the basis of a UN decision, defeated Iraq militarily and restored Kuwait's sovereignty and territorial integrity.

Subsequent military aggressions, especially by the Russian Federation, did not and still do not have an adequate response from the world community and from such structures as the UN Security Council and the International Court of Justice.

In order to restore the proper functioning of the basic principles of international law, primarily those relating to peace and international security, it is proposed to take organisational and legal actions aimed at: creating among the majority of UN member states an understanding of the danger of ignoring these principles; to clarify the main determinants of the previous and ongoing large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine and the role of countries that are or claim to be leaders in the modern world in this war; to develop and implement a new model of international legal order, the functioning of which would guarantee the full and timely implementation of the basic principles and other norms of international law in the field of peace and international security, which would make it impossible to violate them with impunity and would make any aggression futile.

SUMMARY

The article is devoted to a topical issue – the emergence and spread of aggression caused by ignoring the basic principles of international law. In particular, the author notes that among the basic principles of international law, a special place is occupied by the principles relating to peace and international security, namely, non-use of force or threat thereof, peaceful settlement of disputes, inviolability of borders and territorial integrity of states. The most serious form of violation of the above principles is an aggressive war, which is considered a crime against peace. The effectiveness of the response of the international community, represented by its key international organisations (primarily the UN) and world leaders (primarily the United States) to acts of military aggression may vary and may not always be in line with the principles and norms of international law. An example that confirms this thesis is the Russian Federation's aggressive war against Ukraine, which has been going on since 2014. The author proposes a number of organisational and legal measures aimed at restoring the basic principles of international law in the field of security and world order. It is stated that

underestimation of the importance of the basic principles of international law and the need for their effective operation sooner or later leads to military aggressions, one of which may eventually lead to a new world war.

References

1. Теорія міжнародного права: навчально-методичний посібник / За ред. О.В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. С. 67-68.
2. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навчальний посібник / За ред. Теліпко В.Е. К. : Центр учбової літератури, 2010. С.37-38.
3. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. Нац. ун-т внутр. справ, 2020. С. 26-27.
4. Теорія міжнародного права: навчально-методичний посібник / За ред. О.В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. С.70.
5. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. Нац. ун-т внутр. справ, 2020. С.27-29.
6. Громовенко К.В., Тицька Я.О. Принципи міжнародного права: концептуальні підходи до розуміння природи та класифікації. *Правова позиція* № 1 (38). 2023. С. 120-121.
7. Громовенко К.В., Тицька Я.О. Принципи міжнародного права: концептуальні підходи до розуміння природи та класифікації. *Правова позиція* № 1 (38). 2023. С.122.
8. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. С. 44.
9. Громовенко К.В., Тицька Я.О. Принципи міжнародного права: концептуальні підходи до розуміння природи та класифікації. *Правова позиція* № 1 (38). 2023. С.122.
10. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. С. 46.
11. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навчальний посібник / За ред. Теліпко В. Е. К. : Центр учбової літератури, 2010. С. 432-433.
12. Філяніна Л.А. Визначення агресії у міжнародному праві. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С.291-292.
13. Агресія Іраку проти Кувейту, наслідки. Київський національний університет. URL: http://www.kimo.univ.kiev.ua/MVZP/55.htm (дата звернення: 21.08.2024).
14. Маттіас фон Гайн. Війна в Іраку: брехня та порушення міжнародного права. Німецька хвиля (DW). 20 березня 2023. URL: https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brehna-ssa-ta-porusenna-miznarodnogo-prava/a-65048573 (дата звернення: 21.08.2024).

15. Григорій Ерман. Війна Росії проти Грузії. Як реакція Заходу заохотила Путіна напасти на Україну. BBC Україна. 8 серпня 2023. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-66422215 (дата звернення: 23.08.2024).

16. Геноцидна війна Росії в Україні: вплив на майбутні покоління. Дискусія у Лондоні. Опора. 14 лютого 2024. URL: https://www.oporaua.org/viyna/genocidna-viyna-rosiyi-v-ukrayini-vpliv-na-maybutni-pokolinnya-diskusiya-u-londoni-25104 (дата звернення: 23.08.2024).

Information about the author:
Kurinnyi Yevhen Volodymyrovych,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law
Zaporizhzhia National University
74, Sobornyi avenue, Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-12

THE RIGHT OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND ENERGY SAFETY

Leheza Yu. O.

INTRODUCTION

Implementation of state and regional environmental policy in Ukraine is characterized by ongoing stagnation, which is confirmed by a number of objective and subjective factors. Such factors should include: the imperfection of the organizational and legal mechanism for the application of measures of legal responsibility for the commission of environmental offenses; lack of normatively defined effective methods for assessing harmful effects on the environment; ongoing processes of reforming the system of state authorities and local self-government in the field of natural resource use; strategic calculations on the implementation of the concept of "greening of production" and the principles of sustainable development; low level of legal awareness and legal knowledge of participants in social relations, which negatively affects the implementation of national environmental security. One of the most painful negative factors affecting the environment is undoubtedly Russian military aggression, as a result of which, according to preliminary estimates, damage to the natural environment of Ukraine in the amount of more than 9 billion US dollars has been caused. The above-mentioned circumstances force us to turn once again to the problem of finding effective ways to ensure environmental protection as one of the priorities of the development of the modern Ukrainian state.

Ensuring the implementation of an effective state environmental policy requires the formation of an effective mechanism of public management and administration in this area, the establishment of its organizational and legal foundations, and the implementation of appropriate measures for legal protection of the environment. The implementation of such a strategy requires the adoption of a set of measures, both in the sphere of stimulating positive regulatory activities for environmental protection and the use of natural resources, and in the sphere of ensuring national environmental security. At the same time, one of the main preventive measures to ensure environmental safety and stimulate legitimate activity in the field of natural resource use is the creation of a mechanism for realizing the individual's right to environmental education and the formation of the personality of an environmental lawyer.

Analysis of recent research and publications. The determination of the content of the organizational and legal mechanism for ensuring environmental safety and rational use of natural resources is reflected in the works by V. P. Dichtievsky[1], H. V. Kadnykova[2], N. V. Kovalenko[3], O. V. Hladii[4] and others.. At the same time, the issue of the realization of the right to environmental education as a component of the system of subjective public rights of the individual, which determine the content of the organizational and legal mechanism for ensuring the requirements of rational nature use, is considered only in individual publications, in particular in works by A. Yu. Barlit[5], N. R. Kobetska[6] and others. But at the same time, the strategic issue of determining directions for ensuring the effectiveness of acquiring knowledge about the regulatory regulation of the use of natural resources has not been resolved, which is evidenced by the level of formation of environmental legal awareness and the quality of environmental education, and determines the relevance of this scientific work.

The purpose of the study is to establish the content and essence of the individual's right to environmental education.

1. The system of rights of a private person

The subjective right of a private person plays a central role in the system of legal regulation of social relations. In the course of human development, the study of the problem of ensuring the implementation and protection of socio-cultural, economic, political, environmental rights and freedoms of the individual does not lose its relevance. The creation of effective mechanisms

[1] Діхтієвський В.П. Адміністративно-правове регулювання доступу до публічної інформації про стан використання природних ресурсів. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2020. 197 с.

[2] Кадникова Г.В. Правовий режим доступу до публічної інформації : адміністративно-правовий аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2019. 267 с..

[3] Коваленко Н. В. Теорія адміністративно-правових режимів. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 548 с.

[4] Hladii O. V., Leheza Y. O. Administrative and legal regime of the using and protection of technological fields : monograph. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. 188 p.

[5] Барліт А.Ю. Адміністративно-правовий механізм реалізації та захисту суб'єктивних публічних екологічних прав. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2020. 226 с.

[6] Кобецька Н.Р. Особливості викладання екологічного права: висновки з досвіду університетського професора. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2020. № 5(27). С. 34-41

for ensuring the realization and protection of individual rights and freedoms is a guarantee of overcoming the arbitrariness of state power, a guarantee of the protection of a person in his interaction with the state apparatus and officials.

Establishing the essence of human rights and freedoms in the mechanism of the state is the subject of research not only in jurisprudence, but also in research conducted within such branches of science as philosophy, ethics, sociology, political science.

Normative consolidation of subjective rights has an important social significance, establishing the limits of a person's realization of his interests and needs. Scientific developments both within the framework of general theoretical jurisprudence and by representatives of branch legal sciences are devoted to the study of the issue of ensuring the realization and protection of the subjective rights of an individual.

The relationship between the state and the person is reflected in the appropriate form – in the form of rights and obligations, the interests of the person as the central element of the legal status of a person or organization.

The legal status of a person in the legal system of Ukraine is an unconditional component of a sovereign and national, democratic and legal, social state, the formation of which is defined as a priority in accordance with the declarative and constitutional provisions of the current legislation (preamble to the Declaration on the State Sovereignty of Ukraine of 1990, Article 1 of the Constitution of Ukraine). The next step in the normative-legal consolidation of human rights and freedoms as a component of its legal status should be noted the adoption of the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 17, 1999 No. 757-XIV, which establishes directions for the implementation and protection of human rights and freedoms. In particular, the provisions of the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 17, 1999 No. 757-XIV define that the areas of realization and protection of rights and freedoms are, in particular: creation of appropriate conditions, development of mechanisms and procedures for the full and unimpeded realization of each person's rights and legitimate interests ; reforming administrative and administrative-procedural legislation in order to properly ensure citizens' realization of their rights and legitimate interests in the sphere of executive power activities, their effective protection and defense in court in case of their violation; creation of a system of administrative justice for the purpose of protecting the rights and basic freedoms of people and citizens. The provisions of the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 17, 1999 No. 757-XIV are correlated with the Administrative Reform Concept approved by the Decree of the President of Ukraine dated July 22, 1998 No. 810/98.

The further formation of the idea of ensuring the rights and freedoms of the individual as a priority vector of Ukraine's development is connected with the adoption of the Law of Ukraine "On the Basics of National Security of Ukraine" dated June 19, 2003[7]. In the mentioned legislative act, the implementation and protection of the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen was established as the main object of relations in the sphere of ensuring national security requirements. In fact, the specified normative legal acts determined the vector of development of the Ukrainian state, for which the priority is to create a mechanism for ensuring the realization and protection of the rights and freedoms of a private person. As noted by I. O. The Jerusalem adoption of the specified regulatory legal acts determined the program of development of the bodies of legislative, executive and judicial state power, other participants of public-administrative and private social relations in the sphere of implementation and protection of human and citizen rights and freedoms[8].

The rights and freedoms of a private person are a component of his legal status and determine the scope of his legal personality. The problem of the legal status of a person is the subject of research in both the general theory of the state and law, constitutional law, and complex branch sciences, and therefore the search for ways to solve it is characterized by its versatility, social significance and value for optimizing the implementation of public administration tasks. At the same time, the unity of approaches to the understanding of the category "legal status of a private person" within the framework of jurisprudence has not yet been developed, which is complicated by the presence of law enforcement practice in the researched area.

The application of the etymological approach to the definition of the category "legal status" allows to make correlations with such categories as "legal status of a person", "legal status of a person", "legal personality of a person", which are structurally determined from a combination of such elements as needs, interests, motives, professional and other forms of social activity, the relationship between the individual and the state[9].

Despite the aforementioned multifaceted approaches to understanding the idea of the legal status of a person, the development of international legislation in the researched area is characterized by tendencies towards its unification, which is manifested in the adoption of such universally recognized

[7] Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text (втратив чинність).

[8] Ієрусалімова І.О. Поняття правового статусу громадянина України у сфері виконавчої влади. Держава і право. 2000. Випуск 6. С. 108-114.

[9] Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : Навч. посіб. / І.О. Ієрусалімова, І.О. Ієрусалимов, П.М. Павлик, Ж.В. Удовенко. К.: Знання, 2007. С. 13.

international acts as the Universal Declaration of Human Rights (1948), the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights rights (1966), the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), etc.

Therefore, the legal status of a private person is differentiated into a number of interdependent subsystems (constitutional-legal, civil-legal, administrative-legal, criminal-legal, etc.) and their structural elements of content – rights and freedoms, obligations of a person, as well as defined by the current the legislation of the measure and grounds of application of responsibility[10].

Therefore, the rights of a person determine the basis of his legal status in general, and in particular, are a component of his legal personality as a participant in administrative legal relations. At the same time, the unity of scientific-theoretical and law-enforcement approaches to establishing the essence of the category of "human rights" and "rights of a private person" has not yet been developed, which necessitates the clarification of a number of conceptual positions.

M. M. Gurenko defines human rights and freedoms as materially determined, normatively established and guaranteed opportunities for a person to own and use specific social goods[11]. Within the scope of the science of constitutional human rights, human rights are considered as defined opportunities of a person, the realization of which ensures his existence, determined by specific historical and national factors of the development of society, which must be equal for all participants in legal relations[12].

It is worth emphasizing the paradoxical fact that the normative definition of the category "human rights", "personal rights" at the level of no international act has taken place. On this occasion O.V. Negodchenko notes that human rights are an unconditional value, and the absence of established normative approaches to determining their essence in no way affects the need for its application as an evaluation criterion for the effectiveness of the functioning of public authorities[13].

---

[10] Степаненко К.В. Адміністративно-правові основи забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном : монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. С. 20-21.

[11] Гуренко М.М. Конституційні гарантії прав та свобод людини й громадянина : можливості системного підходу. Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. 2000. №1. С. 96-99.

[12] Рабінович П.М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). Український часопис прав людини. 1995. №2. С.18-24.

[13] Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. С. 24-25.

Awareness of the essence of the category of the human rights system, which is necessary for determining the author's approach to understanding such a legal construction as "subjective public environmental rights", is impossible without determining the criteria for their classification.

Classification of human rights is possible with the application of certain criteria for their demarcation[14]. The general scientific approach to understanding the value of the classification of any social phenomenon or categories is based on the definition of a certain characteristic, which allows, under the condition of its separation, to distinguish one object of social relations from others, to evaluate it among other similar ones. That is why the effectiveness of the classification of any social phenomenon, including human rights, requires the use of the most characteristic features and evaluation categories[15].

Therefore, the implementation of human rights and freedoms requires ensuring their normative consolidation, therefore, its use as a criterion for classification is necessary for understanding the essence of the studied category. That is why it is necessary to distinguish positive and negative human rights according to the method of normative consolidation[16]. Positive rights are fixed by establishing the state's obligations to create a certain mechanism for a person to exercise certain authority. Instead, a negative method of normative consolidation of the right of an individual requires the establishment of a ban on a certain form of activity on the part of any subject, including a public authority[17]. An example of a positive approach to the normative consolidation of human rights is the wording set forth in Article 50 of the Constitution of Ukraine, which defines the right of everyone "to an environment safe for life and health and to compensation for damage caused by the violation of this right"; negative is the establishment of a ban for any participant in public legal relations regarding the inadmissibility of "collection, storage, use and distribution of confidential information about a person without his consent, except for cases specified by law, and only in the interests of national security, economic well-being and human rights" (Article 32 of the Constitution of Ukraine).

---

[14] Олійник А.Ю. Поняття та класифікація конституційних свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2009. №2. С. 52-60

[15] Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 59-65

[16] Кушніренко О.Г. Права і свободи людини і громадянина: навчальний посібник. Харків: Факт, 2001. С. 48-50.

[17] Загальна теорія держави і права: підручник. За заг. ред. М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришин. Х.: Право, 2002. С. 139-140

Therefore, the development of modern society is impossible without determining the priority of ensuring the realization and protection of human and citizen rights and freedoms. At the same time, within the current national legislation of Ukraine, the categories of "human rights" and "citizen's rights" are demarcated. The application of such a legal construction as "everyone has the right to...", which is inherent in the norms of the current Constitution of Ukraine, indicates the definition of the basis for the implementation and protection of "human rights", while the presence of clear emphasis on granting certain rights to citizens of Ukraine emphasizes certain public relationships in the languages of the person and the state, which grants him a certain type of authority. Such a normative approach indicates the consolidation of the criterion of a person's relationship with the state, human rights and citizen's rights are distinguished, which, as noted by O. F. Frytsky testifies to the duality of modern society, which includes civil and political components[18].

Depending on the method of realization of human rights, they are divided into powers that require a person to perform active actions, refrain from certain actions (i.e. passive actions), as well as empowering others to perform a certain form of activity.

Depending on the subject characteristics of the authorized person, human rights are divided into rights that are exercised individually, and rights that require a joint form of activity. As an example of the implementation of common rights, it is necessary to note the implementation of the rights of national minorities (for example, in accordance with Article 6 of the Law of Ukraine "On National Minorities in Ukraine" the right to national and cultural autonomy is defined, the constituent elements of which are the right to demand from the state the creation of mechanisms for the use and teaching of the native language or learning one's native language in state educational institutions or through national cultural societies for representatives of national minorities, ensuring the development of national cultural traditions, using national symbols, celebrating national holidays, practicing one's religion, meeting needs in literature, art, mass media, creating national cultural and educational institutions and any other activity that does not contradict the current legislation of Ukraine)[19].

Depending on the limit of exercising the rights of persons, they are divided into absolute and relative. Absolute rights must be ensured under any circumstances, except in the event of the impossibility of their realization due

[18] Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 20.

[19] Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 36. Ст. 529.

to objective reasons, while relative rights are realized in the presence of a certain set of factors[20].

According to the content of a person's needs, the satisfaction of which occurs as a result of the implementation of a certain type of right, P. M. Rabinovych singles out physical (in the sense of understanding – vital), cultural, personal, economic, political. It is interesting that any subjective right belongs to scientists in the category of social rights, and therefore its allocation is impractical[21].

According to the provisions of international law, there is a tendency to distinguish such groups of rights as basic, additional and special. The category of international rights includes the majority of human rights, the groups of additional rights in accordance with international acts include the rights of representatives of national minorities and ethnic groups. Special rights in accordance with the provisions of the Convention of the International Labor Organization No. 169 include the rights of local peoples[22].

Depending on the realization of a person's status, rights can be classified into subjective public rights (as a component of his administrative-legal status) and subjective private rights (as a component of his civil-legal status).

Therefore, it is reasonable to conclude that natural persons (citizens of Ukraine, foreigners, stateless persons) are participants in social legal relations, realizing the subjective rights granted to them and fulfilling the obligations defined by the current legislation of Ukraine or the contract. Individual rights can be classified according to a number of criteria, in particular: according to the method of normative consolidation (positive, negative); according to the content of a person's needs (cultural, political, economic, physical); according to the definition of the limits of the exercise of personal rights (absolute and relative); according to the functional content of implementation (subjective private rights and subjective public rights), etc.

2. The right to environmental education in the system of individual rights

The creation of conditions for the realization of the human right to life and health depends on the formation of a high-quality and favorable natural environment, which is embodied in the development and implementation of the state environmental policy and the environmental function of the state and society. It is worth emphasizing that the issue of implementing the ecological

[20] Дворкін Р. Серйозний погляд на право. К.: Основи,2000. С. 141

[21] Рабінович П.М. Основні права людини: поняття, класифікація, тенденції. Укр. часопис прав людини. 1995. №1. С.14-22.

[22] Пушкіна О.В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні та практичні аспекти забезпечення. К.: Логос, 2006. С. 22.

function of the state qualitatively and effectively appeared before humanity in the second half of the 20th century, and is especially relevant at the beginning of the 21st century.

Agreement on the Association of Ukraine and the European Union of 2014[23] is recognized as a unique concept that proclaims the circle of priority public interests for the development of the Ukrainian state and society, where the formation and implementation of the Strategy for sustainable development and greening of production, the formation of environmental legal awareness and an ecological culture of thinking are of great importance. The introduction of an effective strategy for the development of the system of environmental education of the population in accordance with the content of the Agreement on the Association of Ukraine with the European Union should be considered one of the conceptually important public interests of the development of Ukrainian society.

The creation of a system of environmental education should be recognized as a component of the system of guarantees for ensuring the proper implementation of subjective public environmental rights, which, along with the implementation of measures of jurisdictional influence, requires the implementation of measures of a general preventive and special preventive nature. One of the priorities for the development of Ukrainian society in accordance with the Strategy for the implementation of the state environmental policy until 2020 was the formation of an appropriate level of environmental legal awareness and environmental legal culture[24]. "The imperfection of the system of environmental education and enlightenment" is defined as one of the root causes of the existing environmental problems of the Ukrainian state and in accordance with the State Environmental Policy Strategy of Ukraine for the period until 2030[25].

The effectiveness of the environmental education system depends on the methods used for its implementation. An important place in the methodology of ecological and legal knowledge of social relations is definitely occupied by such methods as the method of persuasion, the method of psychological influence, which are effective in forming a morally humanistic awareness of

[23] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (угоду ратифіковано із заявою Законом України № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.).*Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

[24] Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*.2011. №26. Ст.218

[25] Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text

the urgency of protecting the natural environment for present and future generations, which should be inherent both to ordinary citizens and and officials of state authorities and local self-government.

The effectiveness of the method of persuasion as a method of environmental and legal knowledge requires the implementation of a system of environmental education and environmental education, which can be implemented by creating and demonstrating effective personal examples of the activities of public officials in the development of preventive environmental protection measures, the development of measures to encourage the introduction of the latest technologies for environmental protection and greening of production, which, in particular, requires a review of regulatory approaches to the formation of the basis of environmental taxation of economic activity, the settlement of natural resource rent payments, waste management and the implementation of the principles of the "closed" cycle economy[26].

In this sense, the method of persuasion shows its effectiveness through the prism of the use of methods of social influence and formation of public opinion, which is impossible without the use of methods of cognition available in modern mass media. As noted in a number of scientific publications, the formation of legal awareness and legal culture, including the formation of environmental legal thinking, cannot be implemented outside of effective information interaction of the triad "person-society-state"[27]. Raises the question of the appropriateness of the level of legal activity as a consequence of ensuring access to public environmental information H. V. Kadnykova[28].

The idea of understanding the need to create a system of environmental education and upbringing is supported in a number of industry studies, in particular, on the issue of public management in the field of land resource use – in the scientific works of O. S. Miroshnychenko[29]; on the issue of rational subsoil use, carried out by A. Yu. Makarenko[30].

---

[26] Балюк Г. Вплив міжнародного досвіду на вирішення проблем судового захисту екологічних прав громадян в Україні. *Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав»* (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 172-178

[27] Легеза Ю.О. Публічне управління у сфері використання природних ресурсів: адміністративно-правові засади: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика, 2017. 432 с.

[28] Кадникова Г.В. Адміністративні процедури як елемент правового режиму доступу до публічної інформації. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. № 3. С. 75–80

[29] Мірошниченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2005. С.71

[30] Макаренко О. Ю. Використання методів переконання та примусу в діяльності суб'єктів охорони надр України. *Наше право.* 2013. № 3. С. 51-54

Currently, the relevance of implementing an effective system of environmental education has been determined at the government level through the creation of an Interdepartmental Working Group of representatives of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources, the functional tasks of which include: normative support of high-quality multi-level, integrated and accessible environmental education and upbringing Ukrainians; definition and improvement of environmental education standards; development and implementation of the Strategy for the Development of Environmental Education, Education and Information for the Sustainable Development of Ukraine[31].

Environmental legal awareness and ecological legal culture, according to R. Strilets, should be formed already at the level of preschool education, and it is the system of environmental education, its effective construction, that is the necessary basis that determines the movement towards the implementation of ideas of sustainable development in Ukraine and in the world[32].

But it should be noted that despite the determination of the extreme importance of creating an effective mechanism for obtaining environmental education as a factor in the formation of environmental legal awareness and environmental legal culture, this function is performed at an inadequate level, which is confirmed by the existing attitude of the population to the consumption of natural resources, the lack of regional programs to ensure the financing of separate collection waste, etc.

The creation of conditions for the realization of a person's right to obtain free legal aid in terms of the use of natural resources, environmental protection, implementation of state environmental control and audit should be recognized as components of the system of realization of a person's right to environmental education[33]. In accordance with the current legislation of Ukraine, forms of acquiring environmental knowledge should be recognized as distance education, full-time education, as well as the dissemination of knowledge about the rational use of natural resources through the implementation of environmental protection measures, scientific and practical

[31] Міндовкілля та МОН домовилися розвивати систему екоосвіти в Україні. URL.: https://mepr.gov.ua/mindovkillya-ta-mon-domovylysya-rozvyvaty-systemu-ekoosvity-v-ukrayini/; Про утворення Міжвідомчої робочої групи з удосконалення системи екологічної освіти в Україні: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів № 424 від 20.06.2023; Наказ Міністерства освіти та науки України № 765 від 20.06.2023. URL.: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/424n.pdf

[32] Міндовкілля та МОН домовилися розвивати систему екоосвіти в Україні. URL.: https://mepr.gov.ua/mindovkillya-ta-mon-domovylysya-rozvyvaty-systemu-ekoosvity-v-ukrayini/

[33] Макаренко О. Ю. Використання методів переконання та примусу в діяльності суб'єктів охорони надр України. *Наше право.* 2013. № 3. С. 51-54

measures, training webinars. Special attention in ensuring the effectiveness of the acquisition of environmental and legal knowledge is the creation and distribution of social advertising, where the ideas of sustainable development and closed-loop economic production should be displayed by means of online broadcasting[34]. At the same time, it should be noted that in Ukraine, social environmental advertising as a means of obtaining environmental education and the formation of environmental consciousness and culture is used quite fragmentarily, if not at all. Even the Strategy of the State Environmental Policy of Ukraine for the period until 2030 does not contain any mention of environmental advertising, despite its obvious effective influence, which can be carried out through social Internet networks. The spread of environmental advertising will obviously contribute to increasing the effectiveness of the implementation of the principles of social responsibility of the population and the Ukrainian state, which should consist in the conscious minimization of the consumption of water resources, natural resources, minerals and the desire for separate collection and further use of waste[35].

The means of ensuring the effectiveness of the environmental education system should include the functioning of public organizations and political parties whose content is to determine the implementation of environmental protection measures, the representation of the interests of individuals for the protection of the right to a safe environment in court and administrative bodies. Such subjects include, in particular, the activities of the public organization "Ecology. Right. Man", which has been operating quite successfully and for a long time in Ukraine. As examples of achieving a high level of efficiency of the above-mentioned public activities, there is, in particular, case No. 910/8122/17, where the decision of the Grand Chamber of the Supreme Court upheld the cassation appeal of the International Charity Organization "Ecology-Law-Human"[36] etc.

Therefore, an environmental lawyer plays an important role in ensuring the right of a person to a safe environment. The creation of conditions for the formation of higher legal entity recipients of a conscious, moral-ethical, humanistic attitude to the use of natural resources and the implementation of state and regional environmental policy definitely affects the effectiveness of the practice of applying legislation in the field of environmental protection. "Environmental law" must be recognized as a basic educational component in

[34] Прищенко С. В. Екологічна соціальна реклама в структурі медіапростору. Культурологічна думка. 2016. № 10. С. 222-229

[35] Лесь А. В., Ращенко А. В., Смаглій В. О. Відповідальне споживання в умовах сталого розвитку. Ефективна економіка. 2019. №1. URL.: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/38.pdf

[36] Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 910/8122/17 від 11 грудня 2018 року. URL.: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479

the training of a lawyer. In this sense, special value is given to educational and professional programs that focus on the provision of professional training services in the field of jurisprudence, focusing on the formation of a specialist with a modern scientific outlook and thinking, who is able to carry out organizational, research and innovative activities in the legal field, and possesses scientific-theoretical and practical knowledge, abilities and skills, methods and means necessary for solving problems of legal regulation of public and private social relations in order to ensure the implementation of the concept of Sustainable Development of Ukraine.

Taking into account the difficulty of mastering the content of the educational discipline "Environmental Law", which is caused both by the presence of a large number of legislative and sub-legal normative legal acts, which in some places contradict each other, create legal conflicts and fictions, and by the ongoing processes of reforming state authorities and local self-government in the field environmental protection, which affects the level of effectiveness of the national environmental policy and its effectiveness. The determined circumstances determine the expediency of finding effective methods of teaching environmental and legal disciplines.

One of the ways to ensure the effectiveness of learning environmental and legal disciplines is to create conditions for their study using the methods of role-playing games, brain storms, solving practical cases and settling specific administrative, criminal, economic, and civil cases in the field of use natural resources and ensuring environmental safety requirements[37]. The very application of such a methodology will contribute to the formation of professional competences in future lawyers, consisting in the ability to objectively assess the factual circumstances of the case and, on the basis of the established structural and logical connections, to carry out assessments of the relevant legal situation.

Taking into account the fact that mastering the discipline "Environmental Law of Ukraine" is associated with the application of knowledge and skills acquired during the study of civil procedural, administrative procedural, criminal procedural law and relevant norms of material branches of law, which requires the study of a significant number practical cases. In addition, the study of the educational discipline "Environmental Law of Ukraine" requires its structural placement in the educational and professional program after mastering the procedural branches of law.

It is important for legal students to study conflicting court decisions in cases in the field of environmental protection, which are, unfortunately,

[37] Robertson H. G. Methods for Teaching Environmental Law: Some Thoughts on Providing Access to the Environmental Law System. Columbia Journal of Environmental Law. 1998. Vol. 23. P. 237–279

characteristic of the national judicial system. And only on the basis of the analysis of such legal enforcement collisions of the national judicial system, students should be offered their own vision of the researched decisions in public-law and private-law disputes. Therefore, when training environmental lawyers, it is worth abandoning the widespread practice of theoretical surveys of lecture topics, which prevents the acquisition of the necessary professional competences.

CONCLUSIONS

Thus, one of the ways to ensure the effectiveness of policy implementation in the sphere of realization of a person's right to environmental education is the normative definition of the latter. As a proposal to supplement the current national legislation and, in particular, the provisions of Article 7 of the Law of Ukraine "On the Protection of the Natural Environment" in terms of establishing the normative content of the understanding of the right to environmental education as "a continuous process of education, knowledge acquisition and personality formation, which ensures the formation and implementation valuable perception of the natural environment as a national wealth, which should be used to introduce into society the ideas of smart consumption, greening of production with the aim of preserving and restoring natural resources and objects for present and future generations."

The above determines the expediency of supplementing the list of instruments for the implementation of the state environmental policy established in the Law of Ukraine dated February 28, 2019 No. 2697-VIII with such a means as "creating and distributing environmental advertising as information, the content of which consists in the formation of reasonable consumption in individuals, greening of production and its construction on the concept of a closed cycle and efficient separate collection of waste."

It must be emphasized that the effectiveness of the implementation of the organizational and legal mechanism for the realization of a person for environmental education creates an adequate basis for the formation of the basis of ecological and legal thinking, a conscious perception of the need and urgency of the transition to "smart" consumption, to the greening of production and separate collection of waste, and therefore in as a whole, will contribute to the preservation of the environment for present and future generations.

SUMMARY

The article highlights the problems of creating an organizational and legal mechanism for ensuring the realization of the individual's right to environmental education. The purpose of the article is to establish the content

and essence of a person's right to environmental education. The methods of this scientific article include both the application of general scientific methods of learning social phenomena (methods of synthesis and analysis, the structural-logical method), and specifically scientific methods, among which the method of comparative jurisprudence, methods of legal norm-making, etc. are distinguished. The authors established that the creation of a system of environmental education refers to the system of guarantees for the proper implementation of subjective public environmental rights. It was found that one of the priorities of the development of Ukrainian society in accordance with the Strategy for the implementation of the state environmental policy until 2020 was the formation of an appropriate level of environmental legal awareness and environmental legal culture. It was determined that the imperfection of the system of environmental education and enlightenment is one of the factors of the existing environmental problems of the Ukrainian state. The authors justify the author's approach to establishing the normative content of the category "ecological education" and develop proposals for amendments to the current legislation of Ukraine, in particular, to the Law of Ukraine of June 25, 1991 No. 1264-XII "On Environmental Protection" and to the Law of Ukraine of February 28, 2019 No. 2697-VIII "On the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period until 2030". Separate research emphasis is made on the need to develop and spread social environmental advertising. Proposals for educational training in institutions of higher education for environmental lawyers are substantiated. Keywords: state environmental policy, environmental education, environmental education, organizational and legal mechanism, legal culture, legal awareness, social environmental advertising.

References

1. Діхтієвський В.П. Адміністративно-правове регулювання доступу до публічної інформації про стан використання природних ресурсів. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2020. 197 с.

2. Кадникова Г.В. Правовий режим доступу до публічної інформації: адміністративно-правовий аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2019. 267 с.

3. Коваленко Н. В. Теорія адміністративно-правових режимів. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 548 с.

4. Hladii O. V., Leheza Y. O. Administrative and legal regime of the using and protection of technological fields : monograph. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. 188 p.

5. Барліт А.Ю. Адміністративно-правовий механізм реалізації та захисту суб'єктивних публічних екологічних прав. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2020. 226 с.

6. Кобецька Н.Р. Особливості викладання екологічного права: висновки з досвіду університетського професора. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2020. № 5(27). С. 34-41

7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text (втратив чинність).

8. Ієрусалімова І.О. Поняття правового статусу громадянина України у сфері виконавчої влади. *Держава і право.* 2000. Випуск 6. С. 108-114.

9. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : Навч. посіб. / І.О. Ієрусалімова, І.О. Ієрусалимов, П.М. Павлик, Ж.В. Удовенко. К.: Знання, 2007. 223 с.

10. Степаненко К.В. Адміністративно-правові основи забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном : монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. 136 с.

11. Гуренко М.М. Конституційні гарантії прав та свобод людини й громадянина : можливості системного підходу. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України.* 2000. № 1. С. 96-99.

12. Рабінович П.М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини.* 1995. №2. С.18-24.

13. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. 448 с.

14. Олійник А.Ю. Поняття та класифікація конституційних свобод людини та громадянина в Україні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. №2. С. 52-60

15. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

16. Кушніренко О.Г. Права і свободи людини і громадянина: навчальний посібник. Харків: Факт, 2001. 440 с.

17. Загальна теорія держави і права: підручник. За заг. ред. М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришин. Х.: Право, 2002. 432 с.

18. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

19. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 36. Ст.529.

20. Дворкін Р. Серйозний погляд на право. К.: Основи, 2000. 519 с.

21. Рабінович П.М. Основні права людини: поняття, класифікація, тенденції. *Укр. часопис прав людини*. 1995. №1. С.14-22.

22. Пушкіна О.В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні та практичні аспекти забезпечення. К.: Логос, 2006. 416 с.

23. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (угоду ратифіковано із заявою Законом України № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.).*Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

24. Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*.2011. № 26. Ст. 218.

25. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text

26. Балюк Г. Вплив міжнародного досвіду на вирішення проблем судового захисту екологічних прав громадян в Україні. *Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав»* (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 172-178

27. Легеза Ю.О. Публічне управління у сфері використання природних ресурсів: адміністративно-правові засади: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика, 2017. 432 с.

28. Кадникова Г.В. Адміністративні процедури як елемент правового режиму доступу до публічної інформації. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. № 3. С. 75–80

29. Мірошниченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2005. 202 с.

30. Макаренко О. Ю. Використання методів переконання та примусу в діяльності суб'єктів охорони надр України. *Наше право.* 2013. № 3. С. 51-54

31. Міндовкілля та МОН домовилися розвивати систему екоосвіти в Україні. URL.: https://mepr.gov.ua/mindovkillya-ta-mon-domovylysya-rozvyvaty-systemu-ekoosvity-v-ukrayini/

32. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з удосконалення системи екологічної освіти в Україні: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів № 424 від 20.06.2023; Наказ Міністерства освіти та науки України № 765 від 20.06.2023. URL.: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/424n.pdf

33. Міндовкілля та МОН домовилися розвивати систему екоосвіти в Україні. URL.: https://mepr.gov.ua/mindovkillya-ta-mon-domovylysya-rozvyvaty-systemu-ekoosvity-v-ukrayini/

34. Макаренко О. Ю. Використання методів переконання та примусу в діяльності суб'єктів охорони надр України. *Наше право.* 2013. № 3. С. 51-54

35. Прищенко С. В. Екологічна соціальна реклама в структурі медіапростору. *Культурологічна думка*. 2016. № 10. С. 222-229

36. Лесь А. В., Ращенко А. В., Смаглій В. О. Відповідальне споживання в умовах сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. №1. URL.: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/38.pdf

37. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 910/8122/17 від 11 грудня 2018 року. URL.: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479

38. Robertson H. G. Methods for Teaching Environmental Law: Some Thoughts on Providing Access to the Environmental Law System. *Columbia Journal of Environmental Law.* 1998. Vol. 23. P. 237–279

Information about the author:
Leheza Yuliia Oleksandrivna,
Doctor of Law, Professor of the Department of Civil, Economic and Environmental Law,
Dnipro University of Technology
19, av. Dmytra Yavornytskoho, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-13

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ТА ПОДАТКОВІ СПОРИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Логвин А. В.

ВТУП

Наявність адміністративної юстиції – ознака правової держави. Передусім за правилами адміністративного судочинства суди вирішують спори приватних осіб щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративних органів.

За загальним визначенням адміністративне судочинство – діяльність адмі-ністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у поряд-ку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України (далі –КАС України)[1]. Змістом адміністративного судочинства є здійснення правосуд-дя в адміністративних справах шляхом розв'язання публічно-правових спорів.

Відповідно до статті 2 КАС України[2], завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Правила адміністративного судочинства озброюють суд спеціальними критеріями, за якими він повинен надати оцінку оскарженим рішенням, діям чи бездіяльності – обґрунтованість, неупередженість, розсудливість, пропорційність, своєчасність та ін.

Таким чином, можна стверджувати, що вирішення судом публічно-правових спорів має здійснюватись справедливо, неупереджено та своєчасно. В свою чергу, прийняті в межах розгляду адміністративних справ судові рішення повинні відповідати визначеним завданням адміністративного судочинства.

При цьому, на нашу думку, процесуальні заходи, які застосовуються в межах розгляду публічно-правових спорів, не повинні обмежувати доступ до суду, який залишається для учасників справи, у такий спосіб або в такій мірі, щоб сама суть такого права була нівельована. В такому випадку наведене може суперечити вимозі забезпечення практичного та

[1] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[2] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

ефективного права на доступ до суду. Це зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми (надмірного формалізму), що перешкоджає розгляду позову, скарги по суті, із супутнім ризиком порушення права учасника справи на ефективний судовий захист.

Таким чином, правильність застосування адміністративними судами тих чи інших процесуальних заходів, як то запровадження забезпечення позову (винесення відповідних ухвал), а також встановлення судового контролю за їх виконанням, повинно забезпечувати збалансованість публічних та приватних інтересів, а також унеможливити їх передчасне та необґрунтоване застосування у відповідних справах з певним предметом розгляду.

На даний час дослідження з цього питання не проводились.

В статті на основі аналізу деяких судових справ встановлено проблемні питання застосування судами заходів забезпечення позову у податкових спорах, предметом розгляду яких є визнання протиправними та скасування рішень Комісій регіонального рівня про відповідність платників податків Критеріям ризиковості платника податку. Також, доведено передчасність та неможливість встановлення судового контролю за виконанням заходів забезпечення позову. Загалом зазначене дозволило виявити проблемні питання правового характеру, які призводять до порушення збалансованості правової системи, публічних та приватних інтересів, шляхи їх вирішення. Крім того, зроблено науково обґрунтовані висновки з окресленої проблематики.

1. Заходи забезпечення позову. Застосування у певних податкових спорах

1.1. Нормативне закріплення та сутність забезпечення позову.

Відповідно до частини 1 статті 5 КАС України[3], кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси.

Тобто, обов'язковою умовою надання правового захисту судом є наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод та інтересів особи на момент звернення до суду. Порушення має бути реальним, стосуватися індивідуально виражених прав чи інтересів особи, яка стверджує про їх порушення (правовий висновок

[3] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

сформований у постанові Верховного Суду від 15.11.2016 у справі № 800/301/16[4]).

В свою чергу, відсутність спору виключає можливість звернення до суду, оскільки відсутнє право, що підлягає правовому захисту (висновок сформований у постанові Великої Палати Верховного Суду від 12.12.2018 у справі № 802/2474/17-а (провадження № 11-1081апп18)[5].

Разом з тим, інститут забезпечення адміністративного позову є однією з гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів юридичних та фізичних осіб – позивачів в адміністративному процесі, механізмом, який покликаний забезпечити реальне та неухильне виконання судового рішення, прийнятого в адміністративній справі. Метою застосування заходів забезпечення позову є, перш за все, захист прав позивача до ухвалення рішення у справі.

Відповідно до частини 1 статті 150 КАС України[6], суд за заявою учасника справи або з власної ініціативи має право вжити визначені цією статтею заходи забезпечення позову.

Згідно з частиною 2 статті 150 КАС України[7], забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо:

– невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду;

– очевидними є ознаки протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, та порушення прав, свобод або інтересів особи, яка звернулася до суду, таким рішенням, дією або бездіяльністю.

Системний аналіз наведених норм дає підстави для однозначного висновку, що заходи забезпечення позову ***можуть вживатися виключно у випадках***, коли невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду; ***або очевидними є ознаки*** протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, та порушення прав, свобод

[4] Постанова Верховного Суду від 15.11.2016 р. у справі № 800/301/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 63445933.

[5] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.12.2018 р. у справі № 802/2474/17-а. URL: https://www. reyestr.court.gov.ua/Review/78589538.

[6] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[7] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

або інтересів особи, яка звернулася до суду, таким рішенням, дією або бездіяльністю.

При цьому, визначення питань ***"очевидності"*** протиправності рішення суб'єкта владних повноважень, **можливе та з'ясовується** виключно під час розгляду справи по суті спору, тобто за фактом повного дослідження та вивчення всіх обставин справи.

Згідно з частиною 1 статті 151 КАС України[8], позов може бути забезпечено, зокрема, зупиненням дії індивідуального акта або нормативно-правового акта.

Відповідно до частини 2 статті 151 КАС України[9], суд може застосувати кілька заходів забезпечення позову. Заходи забезпечення позову мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами. Суд також повинен враховувати співвідношення прав (інтересу), про захист яких просить заявник, і наслідками вжиття заходів забезпечення позову для заінтересованих осіб.

Отже, насамперед, забезпечення позову – це вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, до прийняття у справі судового рішення по суті заходів щодо створення можливості реального виконання майбутньому рішення суду, якщо його буде прийнято на користь позивача.

За своєю суттю інститут забезпечення в адміністративному судочинстві є інститутом попереднього судового захисту. Метою його запровадження є гарантування виконання рішення суду у випадку задоволення позову за існування очевидної небезпеки заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам позивача до ухвалення рішення у справі. Доведення наявності зазначених підстав або принаймні однієї з них, з точки зору процесуального закону, є необхідною передумовою для вжиття судом заходів до забезпечення позову у разі їх вжиття за клопотанням позивача.

Вирішуючи питання про вжиття заходів забезпечення позову, суд має пересвідчитись, що надані доказ та доводи позивача на даному етапі переконливо свідчать про наявність підстав для забезпечення позову.

При цьому, небезпека істотного ускладнення чи унеможливлення виконання рішення суду або ефективного захисту, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, з захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду, до вирішення справи по

[8] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[9] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

суті **не є фактом**, який підлягає встановленню, **а є лише елементом** аргументації або оціночною категорією.

Також, вирішуючи питання про вжиття заходів забезпечення позову, суд повинен здійснити оцінку обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності їх вжиття з урахуванням: розумності обґрунтованості та адекватності вимог заявника щодо забезпечення позову; наявності зв'язку між конкретним заходом забезпечення позову та його предметом; забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших учасників судового процесу; можливість виконання суб'єктом владних повноважень запроваджених судом заходів забезпечення позову; ймовірності утруднення виконання або невиконання рішення суду у разі невжиття заходів забезпечення позову; запобігання порушенню охоронюваних законом інтересів осіб, що не є учасниками судового процесу, у разі вжиття заходів забезпечення позову.

Враховуючи викладене, чинним законодавством передбачено можливість вжиття адміністративними судами заходів забезпечення позову. Водночас, на нашу думку такі заходи, у разі їх запровадження судом, повинні враховувати специфіку податкових правовідносин та предмету судового спору, зокрема, щодо оскарження рішень про відповідність суб'єкта господарювання Критеріям ризиковості платника податку.

Крім того, вжиття таких заходів адміністративними судами повинно враховувати також нормативне врегулювання вищевказаних податкових правовідносин, в тому числі наявність технічної можливості їх здійснення, на яких ми зупинимось далі.

1.2. Можливість (законодавча та технічна) виконання заходів забезпечення позову у певних справах

Питання зупинення реєстрації податкових накладних/розрахунків коригування, а також послідовність дій суб'єкта владних повноважень (відповідних Комісій регіонального рівня) під час розгляду питання включення/виключення суб'єктів господарювання до/з переліку ризикових платників податків, визначені постановою Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 № 1165 (далі – Порядок № 1165)[10].

Порядком № 1165[11] передбачено, що Комісією регіонального рівня розгля-дається питання виключення платника податку з переліку

[10] Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 р. № 1165.

[11] Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 р. № 1165.

платників, які відпо-відають критеріям ризиковості платника податку, у разі виявлення обставин та/або отримання інформації, що свідчать про невідповідність платника податку критеріям ризиковості платника податку, та/або отримання інформації та копій відповідних документів від платника податку, що свідчать про невідповідність платника податку критеріям ризиковості платника податку.

За умовою абзацу 31 пункту 6 Порядку № 1165[12], у разі надходження до контролюючого органу відповідного рішення суду, яке набрало законної сили, комісія регіонального рівня виключає платника податку з переліку платників податку, які відповідають критеріям ризиковості платника податку.

Тобто, **єдиною можливою підставою** для виключення платника податків з переліку ризикових платників податків є відповідне рішення суду, яке набрало законної дії.

Крім цього, **положеннями чинних нормативно-правових актів**, якими регулюються питання щодо віднесення/виключення платників податків до/з переліку платників податків, які відповідають критеріям ризиковості платника податку **не передбачено** а ні законодавчої норми, а ні технічної можливості, вжиття заходів зупинення дії рішення про відповідність платника податків критеріям ризиковості платника податку.

При цьому, статтею 19 Конституції України[13] передбачено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, встановлений законодавством України.

Отже "на підставі" означає, що суб'єкт владних повноважень повинний бути утворений у порядку, визначеному Конституцією та законами України та зобов'язаний діяти на виконання закону, за умов та обставин, визначених ним.

"У межах повноважень" означає, що суб'єкт владних повноважень повинен вчиняти дії, не виходячи за межі прав та обов'язків, встановлених законами.

"У спосіб" означає, що суб'єкт владних повноважень зобов'язаний дотримуватися встановленої законом процедури вчинення дії, і повинен

[12] Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 р. № 1165.

[13] Конституція України : п'ята сесія Верховної Ради України 28.06.1996 р.

обирати лише встановлені законом способи правомірної поведінки при реалізації своїх владних повноважень.

Доцільно також зазначити, що згідно підпунктів 21.1.1, 21.1.2, 21.1.4 пункту 21.1 статті 21 Податкового кодексу України[14] (далі – Податковий кодекс), посадові особи контролюючих органів зобов'язані дотримуватися Конституції України та діяти виключно у відповідності з цим Кодексом та іншими законами України, іншими нормативними актами, забезпечувати сумлінне виконання покладених на контролюючі органи функцій, не допускати порушень прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ, організацій.

Водночас, на думку Дніпропетровського окружного адміністративного суду (далі – ДОАС), яка викладена у мотивувальних частинах ухвал від 04.08.2023 у справі № 160/19014/23[15], від 03.11.2023 у справі № 160/24752/23[16] та від 13.12.2023 у справі № 160/31483/23[17], виконання ухвали про застосування заходів забезпечення позову, щодо зупинення Рішення про відповідність суб'єкта господарювання Критеріям ризиковості платника податку, повинно бути здійснено в чіткій відповідності з приписами статті 129[1] Конституції України[18], статті 13 Закону України Про судоустрій і статус суддів[19], статті 14 КАС України[20] та в порядку, встановленому пунктом 6 Порядку № 1165[21], який у випадку надходження до контролюючого органу відповідного судового рішення, що набрало законної сили, передбачає виключення платника податку з переліку таких, що відповідають критеріям ризиковості, при цьому інформація про прийняття такого рішення повинна бути розміщена в електронному кабінеті платника податків.

Якщо враховувати вищенаведену позицію ДОАС[15] [16] [17], яка передбачає що введені заходи забезпечення позову повинні бути

[14] Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

[15] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 04.08.2023 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112751941.

[16] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 03.11.2023 р. у справі № 160/24752/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114656154.

[17] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 13.12.2023 р. у справі № 160/31483/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115659403.

[18] Конституція України : п'ята сесія Верховної Ради України 28.06.1996 р.

[19] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII.

[20] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[21] Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 р. № 1165.

виконані на підставі абзацу 31 пункту 6 Порядку № 1165[22], то відповідно таке виконання ухвали про забезпечення позову, шляхом скасування рішення про відповідність платника Критеріям ризиковості платника податків та виключення його з переліку ризикових, автоматично призводить до отримання платником рішення про його невідповідність Критеріям ризиковості платника податку.

Разом з цим, як передбачено абзацом 26 пункту 6 Порядку № 1165[23], у разі прийняття комісією регіонального рівня рішення про відповідність критеріям ризиковості платника податку за результатами розгляду інформації та копій документів, що свідчать про невідповідність платника податку критеріям ризиковості платника податку, попереднє рішення про відповідність критеріям ризиковості платника податку втрачає чинність.

При цьому, відповідно до пункту 6 абзацу 3 статті 129 Конституції України[24] та статті 7 КАС України[25] основними засадами судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду крім випадків, встановлених законом.

Отже, забезпечення права на апеляційне і касаційне оскарження включає як можливість оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляційну або касаційну скаргу.

Таким чином, у суб'єкта владних повноважень, у разі незгоди з ухвалою суду про введення заходів забезпечення позову, наявне право на її подальше апеляційне та можливе касаційне (в залежності від результатів апеляційного розгляду) оскарження.

За таких обставин, у разі скасування ухвали про забезпечення позову в апеляційному або в касаційному порядку, зазначене призводить до необхідності повернення суб'єкта господарювання до стану (включення до переліку ризикових платників податків), в якому він перебував до запровадження заходів забезпечення позову (за умови відсутності станом на відповідну дату судового рішення по суті справи, яке набрало законної сили). Однак, з урахуванням положень абзацу 26 пункту 6

[22] Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 р. № 1165.

[23] Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 р. № 1165.

[24] Конституція України : п'ята сесія Верховної Ради України 28.06.1996 р.

[25] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

Порядку № 1165[26], наведене передбачає прийняття нового рішення про відповідність платника податків Критеріям ризиковості платника податку та, відповідно призводить до відсутності предмету позову, оскільки попереднє рішення втрачає чинність.

1.3. Позиція Верховного Суду в аналогічних справах

Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду викладено правову позицію (постанова від 01.12.2021 у справі № 140/11033/20[27]) щодо **обставини**, ***яка не є підставою*** для забезпечення позову шляхом зупинення дії рішення контролюючого органу про включення платника до переліку ризикових платників та полягає в наступному.

Вирішуючи питання про вжиття заходів забезпечення позову, суд в ухвалі про забезпечення позову повинен навести мотиви, з яких він дійшов висновку, що невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача. Також суд має вказати, в чому будуть полягати дії, спрямовані на відновлення прав позивача, оцінити складність вчинення цих дій, встановити, що витрати, пов'язані з відновленням прав, будуть значними.

Так само суд повинен вказати підстави, з яких він дійшов висновку про існування очевидних ознак протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, та порушення прав, свобод або інтересів особи, яка звернулася до суду, цим рішенням, дією або бездіяльністю до ухвалення рішення у справі.

Слід зазначити, що під час вирішення питання щодо забезпечення позову обґрунтованість позову не досліджується, оскільки питання обґрунтованості заявлених позовних вимог є предметом дослідження судом під час розгляду спору по суті та не можуть вирішуватись ним під час розгляду клопотання про забезпечення позову.

Щодо наявності очевидних ознак протиправності оспорюваного рішення та порушення таким рішенням прав, свобод або інтересів осіб, які звернулися до суду, то вони повинні, насамперед, існувати поза обґрунтованим сумнівом. Тобто, суд, який застосовує заходи забезпечення позову з цих підстав повинен бути переконаний у тому, що

[26] Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 р. № 1165.

[27] Постанова Верховного Суду від 01.12.2021 р. у справі № 140/11033/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/101534697

відповідне рішення явно суперечить вимогам закону за критеріями, визначеними частиною 2 статті 2 КАС України, порушує права, свободи або інтереси позивачів і вжиття заходів забезпечення позову є дієвим способом запобігання істотним та реальним негативним наслідкам таких порушень. Твердження про ***"очевидність"*** порушення до розгляду справи по суті, яке фактично ґрунтується на тих самих аргументах, які покладені в підстави позову, ***є висновком, який свідчить про правову позицію суду наперед***. Тому застосування заходів забезпечення позову з цієї підстави допускається у виняткових випадках.

Перевірка контролюючим органом на відповідність критеріям ризиковості платника податків здійснюється при реєстрації кожної податкової накладної/розрахунку коригування, **незалежно** від факту віднесення платника податків до переліку ризикових, та є передбаченим законом заходом податкового контролю. Крім того, відсутні законодавчі підстави вважати, що зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування унеможливлює подальшу реєстрацію цих документів податкової звітності.

Віднесення певних платників податків до ризикових є по суті формою здійснення контролюючим органом податкового контролю, який, в тому числі, спрямований на забезпечення прав та інтересів інших суб'єктів господарювання в частині правильності відображення ними результатів господарської діяльності з метою оподаткування. Водночас, за позивачем залишається право належними документами довести реальність здійснення фінансово-господарських операцій у межах своєї господарської діяльності, та у разі повноти документів по даних операціях, подальшого прийняття позитивного рішення про реєстрацію податкових накладних/розрахунків коригування. Та **обставина**, що надання додаткових документів та пояснень у кожному конкретному випадку вимагає значного часу та зусиль, **не може сприйматися** як визначена законом підстава для забезпечення позову.

Аналогічну правову позицію викладено Верховним Судом в постановах від 21.01.2021 у справі № 140/8878/20[28], від 18.02.2021 у справі № 420/7063/ 20[29], від 12.03.2021 у справі № 140/10203/20[30], від 28.09.2023 у справі № 120/ 9931/22[31].

[28] Постанова Верховного Суду від 21.01.2021 р. у справі № 140/8878/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/94296773.

[29] Постанова Верховного Суду від 18.02.2021 р. у справі № 420/7063/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/95010203.

[30] Постанова Верховного Суду від 12.03.2021 р. у справі № 140/10203/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/95509157.

[31] Постанова Верховного Суду від 28.09.2023 р. у справі № 120/9931/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/113802594.

У наведених справах Верховний Суд дійшов висновку, що віднесення платників податків до ризикових є по суті формою здійснення контролюючим органом податкового контролю, який, в тому числі, спрямований і на забезпечення прав та інтересів інших суб`єктів господарювання в частині правильності відображення ними результатів господарської діяльності з метою оподаткування.

Крім того, постановою Верховного Суду від 23.11.2023 по справі № 140/ 13016/23[32] зазначено, що перевірка контролюючим органом на відповідність критеріям ризиковості платника податків здійснюється при реєстрації кожної податкової накладної/розрахунку коригування, незалежно від факту віднесення платника податків до переліку ризикових.

Доречно звернути увагу, що за позицією Верховного Суду, яка викладена у постанові від 16.11.2023 у справі № 600/5531/23-а[33], суд вважає передчасними висновки першої та апеляційної інстанцій про задоволення клопотання платника податків про забезпечення адміністративного позову та зупинення дії рішення комісії з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН та критично оцінив посилання судів попередніх інстанцій на надсилання контрагентами позивача претензій з вимогою про розірвання договорів поставки, оскільки контрагенти позивача не були позбавлені права надати податковому органу додаткові документи та пояснення з метою реєстрації податкових накладних, виписаних на покупців.

Разом з цим, відповідна стала правова позиція Верховного Суду, щодо передчасності та необґрунтованості запровадження заходів забезпечення позову у справах, предметом розгляду яких є оскарження рішень про відповідність платника податків Критеріям ризиковості платника податку, **не враховується** адміністративними судами першої інстанції, зокрема, під час прийняття ухвал від 31.07.2023 у справі № 160/19014/23[34], від 22.09.2023 у справі № 160/23905/ 23[35], від 10.10.2023 у справі № 160/24752/23[36], від 30.11.2023 у справі № 160/ 31483/23[37], від

[32] Постанова Верховного Суду від 23.11.2023 р. у справі № 140/13016/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/115145865.

[33] Постанова Верховного Суду від 16.11.2023 р. у справі № 600/5531/23-а. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/115001805.

[34] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 31.07.2023 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112552184.

[35] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 22.09.2023 р. у справі № 160/23905/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113658629.

[36] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 10.10.2023 р. у справі № 160/24752/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114054724.

[37] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 30.11.2023 р. у справі № 160/31483/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115341638.

22.12.2023 у справі № 160/33364/23[38], від 10.01.2024 у справі №160/549/24[39], від 16.01.2024, від 08.03.2024 та від 17.04.2024 у справі № 160/ 1248/24[40] [41] [42], від 01.02.2024 у справі № 160/2855/24[43], від 25.03.2024 у справі №160/7437/24[44], від 10.05.2024 у справі № 160/8263/24[45].

Доречно звернути увагу, що у певних випадках, ДОАС ухвалами від 15.06.2023 у справі № 160/13044/23[46], від 18.12.2023 у справі № 160/32877/23[47], від 27.12.2023 у справі №160/34175/23[48], від 18.03.2024 у справі № 160/6888/24[49] відмовляв у задоволенні заяв про забезпечення позову з аналогічним предметом розгляду. При цьому, одні і ті ж судді, в деяких випадках (з урахуванням предметності розгляду справи) відмовляють у запровадженні заходів забезпечення позову, а в деяких все ж таки задовольняють заяви платників податків.

Водночас, слід зазначити, що суд апеляційної інстанції також, нехтуючи положеннями частини 6 статті 13 Закону України від 02.06.2016 № 1402-VIII Про судоустрій і статус суддів[50], не завжди враховує правову позицію Верховного Суду з даного питання, та у деяких випадках за наведеними справами відмовляє у задоволенні апеляційних скарг на відповідні ухвали ДОАС, зокрема, постанови від

[38] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 22.12.2023 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115866093

[39] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 10.01.2024 р. у справі № 160/549/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116207623.

[40] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 16.01.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116327635.

[41] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 08.03.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117528956.

[42] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 17.04.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118426962.

[43] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 01.02.2024 р. у справі № 160/2855/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116741708.

[44] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 25.03.2024 р. у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117916379.

[45] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 10.05.2024 р. у справі № 160/8263/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118986477.

[46] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 15.06.2023 р. у справі № 160/13044/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111562642.

[47] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 18.12.2023 р. у справі № 160/32877/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115753108.

[48] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 27.12.2023 р. у справі № 160/34175/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115976584.

[49] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 18.03.2024 р. у справі № 160/6888/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117759561.

[50] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII.

28.09.2023 у справі № 160/19014/23[51], від 11.04.2024 у справі № 160/33364/23[52], від 18.04.2024 у справі № 160/1248/24[53], від 30.04.2024 у справі № 160/2855/24[54], від 02.05.2024 у справі № 160/7437/24[55]. Крім того, наведені постанови Третього апеляційного адміністративного суду (далі – ТААС) не містять жодного обґрунтування позиції суду апеляційної інстанції (чому саме?) щодо не прийняття та не врахування доводів апелянта (суб'єкта владних повноважень) стосовно неправомірності та передчасності застосування заходів забезпечення позову.

Більш того, наприклад:

– у справі № 160/19014/23 суд апеляційної інстанції (ТААС) (постанова від 28.09.2023)[56] обґрунтовуючи відмову у задоволенні апеляційної скарги контро-люючого органу посилався на правові висновки Верховного Суду у господ-дарській справі, яка взагалі не пов'язана з предметом розгляду поточної справи;

– у справі № 160/33364/23 суд апеляційної інстанції (ТААС) (постанова від 11.04.2024)[57] в обґрунтування правомірності прийняття свого рішення робить посилання на нормативно-правові акти податкового законодавства, які втратили чинність понад чотири роки тому.

Вищенаведене ставить під сумнів кваліфікацію певних суддів та взагалі підриває довіру до системи правосуддя.

Доречно буде зазначити, що постановами Верховного Суду від 08.02.2024 у справі № 160/19014/23[58], від 26.06.2024 у справі №

[51] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 28.09.2023 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113827739.

[52] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 11.04.2024 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118332464.

[53] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 18.04.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118597988.

[54] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 30.04.2024 р. у справі № 160/2855/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118733867.

[55] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 02.05.2024 р. у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118845827.

[56] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 28.09.2023 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113827739.

[57] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 11.04.2024 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118332464.

[58] Постанова Верховного Суду від 08.02.2024 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/116869862.

160/33364/23[59], від 04.07.2024 у справі №160/7437/24[60], від 07.08.2024 у справі № 160/1248/24[61], скасовано заходи забезпечення позову, введені ухвалами суду першої інстанції, та відповідні постанови суду апеляційної інстанції у даних справах.

2. Судовий контроль за виконанням ухвал про забезпечення позову

Як вбачається з чинної редакції КАС України (частина 1 статті 382)[62], суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

Отже, виходячи з аналізу даної норми, адміністративне процесуальне законодавство визначає ***наступні обов'язкові та такі, що мають одночасно виконуватись, умови*** для встановлення судом судового контролю за виконанням судового рішення:

– судовий контроль встановлюється судом, яким було ухвалено **судове рішення в адміністративній справі**;

– судовий контроль встановлюється щодо суб'єкта владних повноважень, **не на користь якого ухвалене судове рішення**;

– судовий контроль передбачає подання у встановлений судом строк звіту про виконання такого судового рішення, **тобто презюмується можливість та обов'язок виконання такого судового рішення**.

В той же час, відсутність хоча б однієї з вищенаведених умов, визначених частиною 1 статті 382 КАС України[63] позбавляє суд права на встановлення судового контролю у порядку статті 382 КАС України та, відповідно не дає права стороні (платнику податків), на користь якої ухвалене таке рішення, звертатися із заявами про встановлення такого судового контролю.

---

[59] Постанова Верховного Суду від 26.06.2024 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/120003950.

[60] Постанова Верховного Суду від 04.07.2024 у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/120211848.

[61] Постанова Верховного Суду від 07.08.2024 у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/120873005.

[62] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[63] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

На нашу думку, відсутність усіх умов, передбачених статтею 382 КАС України[64] для встановлення судового контролю, робить таке встановлення не лише неможливим, а й таким, що суперечить вимогам статті 382 КАС України. З даного приводу доречно окремо зупинитися на кожній із закріплених відповідною нормою умов.

2.1. Можливість застосування судового контролю за виконанням судового рішення безпосередньо залежить від наявності такого судового рішення. Натомість, у разі якщо ***у справі судове рішення ще не ухвалено то судовий контроль за виконанням ухвали про забезпечення позову об'єктивно неможливий***. Зазначене підтверджується наступним.

Незважаючи на те, що відповідно до норми статті 241 КАС України[65] ухвала є одним із видів судового рішення, норма пункту 9 частини 5 статті 243 КАС України[66] чітко зазначає, що окремим документом викладаються ухвали з питань забезпечення позову. Відповідно, як вбачається зі змісту норми статті 243 КАС України[67] поняття *"судове рішення"* та *"окремий документ у вигляді ухвали"* **чітко відмежовуються один від одного**. Як наслідок, ухвала про забезпечення позову не є судовим рішенням, на яке поширюється дія норми статті 382 КАС України[68].

Наведене вище твердження кореспондується з положеннями норм статей 246 та 248 КАС України[69], які регулюють законодавчі вимоги до змісту судового рішення та ухвали, що викладається окремим документом (до якої належить ухвала про забезпечення позову), відповідно. Знову ж таки, поняття *"судове рішення"* та *"ухвала, що викладається окремим документом"* не лише відмежовані один від одного, ***а й навіть регулюються різними нормами процесуального законодавства.*** Як наслідок, можливості або права суду на ***встановлення судового контролю за виконанням ухвали***, що викладається окремим документом, нормою статті 382 або будь-якої

[64] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.
[65] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.
[66] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.
[67] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.
[68] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.
[69] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

іншої статті КАС України[70] ***взагалі не передбачається.*** Окремо слід зазначити, що відповідно до норм статті 248 КАС України[71] не передбачається навіть включення до змісту ухвали способу її виконання, що додатково підкреслює неможливість встановлення контролю за таким виконанням.

Крім цього, правовий інститут забезпечення позову регулюється спеціальною главою адміністративного процесуального законодавства – главою 10 розділу І КАС України, яка ***взагалі не передбачає не лише права, а й навіть можливості встановлення судового контролю*** за ухвалою про забезпечення позову. Зокрема, таких положень не містить і спеціальна норма статті 156 КАС України[72], яка регулює порядок виконання ухвал про забезпечення позову.

2.2. Відсутність факту ухвалення судового рішення не на користь суб'єкта владних повноважень у справі, щодо якого поширюються вимоги статті 382 КАС України[73], позбавляє можливість застосування судового контролю, оскільки встановлення такого контролю за виконанням судового рішення безпосередньо залежить від наявності судового рішення, ухваленого не на користь суб'єкта владних повноважень. Зазначене підтверджується наступним.

Відповідно до норми частини 1 статті 243 КАС України[74], суди ухвалюють рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Поряд з цим, ***судовий розгляд справи***, у разі прийняття ухвали про забезпечення позову, ***ще не завершений та продовжує здійснюватися судом в порядку загального провадження***. Як наслідок, відсутність судового рішення у справі породжує відсутність усіх необхідних умов для застосування заходів судового контролю за ухвалою про забезпечення позову відповідно до норм статті 382 КАС України[75].

Ухвала про забезпечення ***взагалі не підпадає під визначення поняття*** *"рішення, ухваленого не на користь суб'єкта владних повноважень"* – зокрема, дана обставина кореспондується з нормою

[70] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[71] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[72] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[73] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[74] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[75] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

статті 245 КАС України[76], якою передбачаються повноваження суду при вирішенні справи і в даній нормі відсутні будь-які посилання на ухвали про забезпечення позову. Відповідно, винесення судом ухвали про забезпечення позову ***не може*** вважатися вирішенням справи, а вжиті заходи забезпечення позову ***не можуть*** вважатися такими, що винесені *"не на користь суб'єкта владних повноважень"*, оскільки вони ***лише зобов'язують*** вчинити певні дії або утриматися від певних дій ***до набрання законної сили судовим рішенням по справі***. Лише ***судове рішення по суті позовних вимог по справі вже буде вважатися таким,*** що винесено на користь або не на користь суб'єкта владних повноважень. Дана обставина додатково підтверджується тим, що винесення ухвали про забезпечення позову у якості вирішення спору прямо забороняється як усталеною судовою практикою, так і випливає з норми частини 2 статті 151 КАС України[77].

Крім цього, як вже зазначалось, правовий інститут забезпечення позову регулюється спеціальною главою адміністративного процесуального законодавства – главою 10 розділу І КАС України[78], яка також ***не передбачає*** можливості вирішення справи по суті шляхом винесення ухвали про забезпечення позову, а також ***не зазначає***, що винесення такої ухвали вважається винесенням рішення не на користь суб'єкта владних повноважень. Зокрема, після винесення ухвали про забезпечення позову **не здійснюється** розподіл судових витрат в порядку глави 8 розділу І КАС України[79], який здійснюється лише після винесення судового рішення не на користь суб'єкта владних повноважень.

Таким чином, встановлення судового контролю за виконанням ухвали про забезпечення позову у справі суперечить нормам статті 382 КАС України[80], а також статей 151, 156, 241, 243, 245 та 248 КАС України[81].

Разом з цим, вищенаведене не враховується під час розгляду відповідних судових справ та приймаються ухвали про встановлення

---

[76] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[77] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[78] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[79] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[80] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

[81] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

судового контролю за виконанням ухвал про забезпечення позову, зокрема, ухвала від 04.12.2023 у справі № 160/31483/23[82], від 27.12.2023 у справі № 160/33364/23[83], від 12.03.2024 у справі № 160/1248/24[84], від 22.02.2024 у справі № 160/2855/24[85], від 16.04.2024 у справі № 160/7437/24[86], від 29.05.2024 у справі № 160/8263/24[87].

В свою чергу, постановами суду апеляційної інстанції від 09.05.2024 у справі № 160/31483/23[88], від 11.04.2024 у справі № 160/33364/23[89], від 06.06.2024 у справі № 160/7437/24[90], скасовані ухвали суду першої інстанції про встановлення судового контролю у вищенаведених справах.

Як вже було зазначено, можливість застосування судового контролю за виконанням судового рішення напряму залежить від презумпції можливості виконання судового рішення, ухваленого не на користь суб'єкта владних повноважень.

Відповідно до частини 1 статті 382 КАС України[91], суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

Аналіз наведеної норми дає можливість зробити висновок, що встановлення судового контролю передбачається лише за наслідками ухвалення судового рішення за фактом розгляду справи по суті та відповідно не на користь суб'єкта владних повноважень. Водночас,

---

[82] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 04.12.2023 р. у справі № 160/31483/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115378185.

[83] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 27.12.2023 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115976595.

[84] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 12.03.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117591061.

[85] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 22.02.2024 р. у справі № 160/2855/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117209909.

[86] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 16.04.2024 р. у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118394544.

[87] Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 29.05.2024 р. у справі № 160/8263/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119398881.

[88] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 09.05.2024 р. у справі № 160/31483/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118958889.

[89] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 11.04.2024 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118332489.

[90] Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 06.06.2024 р. у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119750086.

[91] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

прийняття судом ухвали про забезпечення позову не є рішенням за наслідками розгляду справи по суті.

З даного приводу доречно звернути увагу на правову позицію Верховного Суду, викладену в постанові від 23.06.2023 у справі № 620/5444/22[92], в якій Верховний Суд звертає увагу судів першої та апеляційної інстанцій на те, що процесуальні заходи, які застосовуються, не повинні обмежувати доступ до суду, який залишається для учасників справи, у такий спосіб або в такій мірі, щоб сама суть такого права була нівельована.

При цьому у практиці Верховного Суду, зокрема у постановах від 21.05.2021 у справі № 1.380.2019.006107[93], від 22.07.2021 у справі № 340/141/ 21[94], від 16.09.2021 у справі № 240/10995/20[95], від 12.09.2022 у справі № 120/ 16601/21-а[96] та від 28.03.2023 у справі № 260/1322/21[97], закріплено, що "*надмірний формалізм*" може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду; це зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду позову, скарги по суті, із супутнім ризиком порушення права учасника справи на ефективний судовий захист.

Верховний Суд вважає, що суб'єкти владних повноважень, зокрема, органи виконавчої влади не можуть зазнавати дискримінації під час участі як сторона у процесі вирішення у суді публічно-правових спорів. Це підтверджується серед іншого таким конституційним принципом судочинства як рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, а також положеннями статті 116 Конституції України[98] та статті 1 Закону України Про Кабінет Міністрів України[99], які передбачають, що органи виконавчої влади забезпечують: державний суверенітет і економічну самостійність України, обороноздатність і національну безпеку України, громадський порядку здійснення внутрішньої і

[92] Постанова Верховного Суду від 23.06.2023 р. у справі № 620/5444/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/111785906.

[93] Постанова Верховного Суду від 21.05.2021 р. у справі № 1.380.2019.006107. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/97075653.

[94] Постанова Верховного Суду від 22.07.2021 р. у справі № 340/141/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/ 98493712.

[95] Постанова Верховного Суду від 16.09.2021 р. у справі № 240/10995/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/ 99658304.

[96] Постанова Верховного Суду від 12.09.2022 р. у справі № 120/16601/21-а. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/106190739.

[97] Постанова Верховного Суду від 28.03.2023 р. у справі № 260/1322/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/109943637.

[98] Конституція України : п'ята сесія Верховної Ради України 28.06.1996 р.

[99] Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII.

зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; реалізацію прав і свобод людини і громадянина; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики. Протилежний підхід до статусу суб'єкта владних повноважень у суді передбачатиме загрозу реалізації цих та інших функцій (повноважень) зазначених суб'єктів.

Варто зазначити також про правову позицію Верховного Суду, яка викладена у постанові від 04.03.2020 у справі № 539/3406/17[100], за якою правовою підставою для зобов'язання відповідача подати звіт про виконання судового рішення є наявність об'єктивних підтверджених належними і допустимими доказами підстав вважати, що за відсутності такого заходу судового контролю рішення суду залишиться невиконаним або для його виконання доведеться докласти значних зусиль. При цьому, суд, встановлюючи строк для подання звіту, повинен враховувати особливості покладених обов'язків згідно із судовим рішенням та можливості суб'єкта владних повноважень їх виконати.

ВИСНОВКИ

Враховуючи вищенаведене можна констатувати:

1. Особливістю існування нормативно-правового регулювання певних правовідносин в Україні, в тому числі під час здійснення адміністративного судочинства та вирішення податкових спорів, були і досі є правові колізії положень відповідних законодавчих актів, які створюють умови для їх неоднозначного тлумачення, та призводять до порушення збалансованості публічних та приватних інтересів.

2. Аналіз деяких судових справ свідчить про те, що адміністративними судами першої інстанції запровадження (введення) заходів забезпечення позову у податкових спорах, предметом розгляду яких є визнання протиправними та скасування рішень Комісій регіонального рівня про відповідність платників податків Критеріям ризиковості платника, здійснюється без врахування правової позиції та висновків Верховного Суду стосовно передчасності та необґрунтованості їх застосування у відповідних справах. Зазначене призводить до їх скасування під час апеляційного, але в більшості випадків під час касаційного оскарження, та відповідно впливає на

[100] Постанова Верховного Суду від 04.03.2020 р. у справі № 539/3406/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 88027752.

перенавантаження на судову систему, а також підриває довіру до системи правосуддя.

3. Запровадження заходів забезпечення позову у вищенаведених справах створює ситуацію правової невизначеності, оскільки чинне законодавство, яким врегульовані відповідні податкові правовідносини, не передбачає (не містить) нормативного закріплення щодо порядку подальших дій контролюючого органу у разі скасування в подальшому таких заходів забезпечення за наслідками апеляційного або касаційного перегляду та відповідно повернення платника податків до стану, в якому він перебував до заходів забезпечення позову, які свого часу на вимогу Суду були виконанні шляхом скасування рішення податкового органу та виключення платника з переліку ризикових. Тобто, яким чином контролюючий орган повинен повертати платника податків у стан до виконання заходів забезпечення позову, у разі якщо рішення по справі по суті не прийнято (не набрало законної сили).

4. Встановлення судового контролю за виконанням заходів забезпечення позову, введених відповідними судовими ухвалами, є передчасним та об'єктивно неможливим, оскільки можливість застосування судового контролю за виконанням судового рішення безпосередньо залежить від наявності такого судового рішення. В свою чергу, положення КАС України чітко відмежовують один від одного поняття *"судове рішення"* та *"окремий документ у вигляді ухвали"*, як наслідок, ухвала про забезпечення позову не є судовим рішенням, на яке поширюється дія норми статті 382 КАС України. Крім того, поняття *"судове рішення"* та *"ухвала, що викладається окремим документом"* навіть регулюються різними нормами процесуального законодавства. При цьому, можливості або права суду на встановлення судового контролю за виконанням ухвали, що викладається окремим документом, нормою статті 382 або будь-якої іншої статті КАС України взагалі не передбачається.

5. З метою уникнення неоднозначного трактування певних положень податкового законодавства, в тому числі для врахування судами (з огляду на їх певну позицію у відповідних справах) фактичної не можливості виконання ухвал про забезпечення позову та передчасності встановлення судового контролю за їх виконанням, доречним є внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 № 1165 Про затвердження Порядку зупинення реєстрації податкових накладних/розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, якими абзац 31 пункту 6 викласти у наступній редакції: "*у разі надходження до контролюючого органу відповідного судового рішення по суті справи, яке набрало законної сили, комісія регіонального*

рівня виключає платника податку з переліку платників податку, які відповідають критеріям ризиковості платника податку".

АНОТАЦІЯ

В статті автором досліджуються окремі питання щодо особливостей застосування адміністративними судами процесуальних дій, які передбачені Кодексом адміністративного судочинства України, однак за певних обставин не можуть бути застосовані у відповідних податкових спорах, з огляду на їх специфіку. Зазначене стосується можливості (доцільності та об'єктивності) вжиття (застосування) адміністративними судами заходів забезпечення позову у судових справах, предметом розгляду яких є, зокрема, питання правомірності віднесення суб'єктів господарювання до переліку платників, які відповідають Критеріям ризиковості платника податку та встановлення судового контролю за виконанням такого судового рішення. Робота виконана на підставі загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. На даний час дослідження з цього питання на проводились. Положення чинного законодавства, яким врегульовані питання здійснення адміністративного судочинства, передбачають можливість запровадження адміністративними судами заходів забезпечення позову, а також встановлення судового контролю за виконанням судових рішень. Разом з цим, вжиття таких заходів адміністративними судами повинно забезпечувати збалансованість публічних та приватних інтересів, а також унеможливити їх передчасне та необґрунтоване застосування. Проведений аналіз деяких судових справ свідчить про те, що адміністративними судами (першої та апеляційної інстанції) не завжди враховується позиція та правові висновки Верховного Суду (з урахуванням положень чинного законодавства) стосовно передчасності та необґрунтованості застосування заходів забезпечення позову у податкових спорах, предметом розгляду яких є визнання протиправними та скасування рішень Комісій регіонального рівня про відповідність платників податків Критеріям ризиковості платника податку. Крім того, з огляду на положення Кодексу адміністративного судочинства України, доведено передчасність та неможливість встановлення судового контролю за виконанням заходів забезпечення позову. Зазначене дозволило виявити проблемні питання правового характеру, які призводять до порушення збалансованості правової системи, публічних та приватних інтересів, шляхи їх вирішення та зробити науково обґрунтовані висновки з окресленої проблематики.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2747-15#Text (дата звернення 10.05.2024).

2. Постанова Верховного Суду від 15.11.2016 р. у справі № 800/301/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/63445933 (дата звернення 10.05.2024).

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.12.2018 р. у справі № 802/2474/ 17-а (провадження № 11-1081апп18). URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78589538 (дата звернення 10.05.2024).

4. Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 р. № 1165. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1165-2019-%D0%BF#Text (дата звернення 10.05.2024).

5. Конституція України : п'ята сесія Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80# Text (дата звернення 10.05.2024).

6. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення 10.05.2024).

7. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 04.08.2023 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 112751941 (дата звернення 25.04.2024).

8. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 03.11.2023 р. у справі № 160/24752/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 114656154 (дата звернення 25.04.2024).

9. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 13.12.2023 р. у справі № 160/31483/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 115659403 (дата звернення 25.04.2024).

10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення 10.05.2024).

11. Постанова Верховного Суду від 01.12.2021 р. у справі № 140/11033/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101534697 (дата звернення 25.04.2024).

12. Постанова Верховного Суду від 21.01.2021 р. у справі № 140/8878/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94296773 (дата звернення 25.04.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 18.02.2021 р. у справі № 420/7063/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95010203 (дата звернення 25.04.2024).
14. Постанова Верховного Суду від 12.03.2021 р. у справі № 140/10203/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509157 (дата звернення 25.04.2024).
15. Постанова Верховного Суду від 28.09.2023 р. у справі № 120/9931/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113802594 (дата звернення 25.04.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 23.11.2023 р. у справі № 140/13016/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115145865 (дата звернення 25.04.2024).
17. Постанова Верховного Суду від 16.11.2023 р. у справі № 600/5531/23-а. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115001805 (дата звернення 25.04.2024).
18. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 31.07.2023 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 112552184 (дата звернення 25.04.2024).
19. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 22.09.2023 р. у справі № 160/23905/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 113658629 (дата звернення 25.04.2024).
20. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 10.10.2023 р. у справі № 160/24752/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 114054724 (дата звернення 25.04.2024).
21. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 30.11.2023 р. у справі № 160/31483/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 115341638 (дата звернення 25.04.2024).
22. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 22.12.2023 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 115866093 (дата звернення 25.04.2024).
23. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 10.01.2024 р. у справі № 160/549/24. URL:

https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 116207623 (дата звернення 25.04.2024).

24. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 16.01.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 116327635 (дата звернення 25.04.2024).

25. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 08.03.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 117528956 (дата звернення 25.04.2024).

26. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 17.04.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118426962 (дата звернення 25.04.2024).

27. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 01.02.2024 р. у справі № 160/2855/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 116741708 (дата звернення 25.04.2024).

28. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 25.03.2024 р. у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 117916379 (дата звернення 25.04.2024).

29. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 10.05.2024 р. у справі № 160/8263/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118986477 (дата звернення 12.05.2024).

30. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 15.06.2023 р. у справі № 160/13044/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 111562642 (дата звернення 25.04.2024).

31. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 18.12.2023 р. у справі № 160/32877/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 115753108 (дата звернення 25.04.2024).

32. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 27.12.2023 р. у справі № 160/34175/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 115976584 (дата звернення 25.04.2024).

33. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 18.03.2024 р. у справі № 160/6888/24. URL:

https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 117759561 (дата звернення 25.04.2024).
34. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 28.09.2023 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 113827739 (дата звернення 25.04.2024).
35. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 11.04.2024 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118332464 (дата звернення 25.04.2024).
36. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 18.04.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118597988 (дата звернення 25.04.2024).
37. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 30.04.2024 р. у справі № 160/2855/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118733867 (дата звернення 12.05.2024).
38. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 02.05.2024 р. у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118845827 (дата звернення 12.05.2024).
39. Постанова Верховного Суду від 08.02.2024 р. у справі № 160/19014/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116869862 (дата звернення 25.04.2024).
40. Постанова Верховного Суду від 26.06.2024 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120003950 (дата звернення 08.07.2024).
41. Постанова Верховного Суду від 04.07.2024 у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120211848 (дата звернення 08.07.2024).
42. Постанова Верховного Суду від 07.08.2024 у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120873005 (дата звернення 17.08.2024).
43. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 04.12.2023 р. у справі № 160/31483/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 115378185 (дата звернення 25.04.2024).
44. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 27.12.2023 р. у справі № 160/33364/23. URL:

https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 115976595 (дата звернення 25.04.2024).

45. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 12.03.2024 р. у справі № 160/1248/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 117591061 (дата звернення 25.04.2024).

46. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 22.02.2024 р. у справі № 160/2855/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 117209909 (дата звернення 25.04.2024).

47. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 16.04.2024 р. у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118394544 (дата звернення 25.04.2024).

48. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 29.05.2024 р. у справі № 160/8263/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 119398881 (дата звернення 08.07.2024).

49. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 09.05.2024 р. у справі № 160/31483/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118958889 (дата звернення 12.05.2024).

50. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 11.04.2024 р. у справі № 160/33364/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118332489 (дата звернення 12.05.2024).

51. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 06.06.2024 р. у справі № 160/7437/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 119750086 (дата звернення 08.07.2024).

52. Постанова Верховного Суду від 23.06.2023 р. у справі № 620/5444/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111785906 (дата звернення 12.05.2024).

53. Постанова Верховного Суду від 21.05.2021 р. у справі №1.380.2019.006107. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97075653 (дата звернення 12.05.2024).

54. Постанова Верховного Суду від 22.07.2021 р. у справі № 340/141/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98493712 (дата звернення 12.05.2024).

55. Постанова Верховного Суду від 16.09.2021 р. у справі № 240/10995/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99658304 (дата звернення 12.05.2024).
56. Постанова Верховного Суду від 12.09.2022 р. у справі № 120/16601/21-а. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106190739 (дата звернення 12.05.2024).
57. Постанова Верховного Суду від 28.03.2023 р. у справі № 260/1322/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109943637 (дата звернення 12.05.2024).
58. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text (дата звернення 10.05.2024).
59. Постанова Верховного Суду від 04.03.2020 р. у справі № 539/3406/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88027752 (дата звернення 12.05.2024).

Information about the author:
Lohvyn Andrii Volodymyrovych,
PhD in Law

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-14

ISSUES OF LEGAL REGULATION AND CORRELATION OF STATE CONTROL AND SUPERVISION IN THE FIELD OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Lialiuk O. Yu.

INTRODUCTION

The further development of local self-government in Ukraine is linked to the completion of the decentralisation reform. Given that the measures taken to implement this reform from 2014 to 2021 covered mainly the competence, territorial, material and financial aspects of the local self-government reform, today considerable attention should be focused on ensuring mechanisms for controlling its functioning and rule-making activities. This is also determined by the programme legal acts adopted recently[1].

The issues of the state legal mechanism of control and supervision are crucial for the democratisation of local self-government and increasing public confidence in the decisions it makes. The effectiveness of the local self-government system depends on the quality of control measures. At the same time, Ukrainian legislation has traditionally provided for supervision of local self-government in addition to control. These procedures are different and each has its own purpose.

The issues of control and supervision in the system of local self-government have been paid attention to by various domestic and foreign scholars – V. O. Velychko[2], T. O. Kolomoyets[3], P. M. Lyubchenko[4],

[1] Про затвердження плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024-2027 роки: Розпоряження Кабінету Міністрів України від 26 березня 2024 р. № 270-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#n14

[2] Величко В.О. Державний контроль та нагляд за додержанням законності в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Державне будівництво і місцеве самоврядування. 2016. № 32. С. 95-114.

[3] Коломоєць Т.О. Зарубіжний досвід контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12542-zarubizhnij-dosvid-kontrolyu-za-diyalnistyu-organiv-miscevogosamovryaduvannya-yak-sub-yektiv-administrativnogo-prava-ta-osnovni-napryamki-jogo-zapozichennya-vukra%D1%97ni.html

[4] Любченко П.М., Смоляр О.А. Зарубіжний досвід організації контролю у сфері місцевого самоврядування. – 2015. – 20 с. – Режим доступу до ресурсу – file:///C:/Users/Admin/Downloads/dbms_2015_29_4%20(3).pdf.

E. V. Minakova[5], O. Skorokhod[6], O. A. Smolyar[7] and others. However, the dynamics of legislative changes in the regulation of control and supervision requires constant analysis of these issues.

In addition, the issue of the correlation between related categories of supervision, administrative supervision and control in the field of local self-government remains relevant.

1. Peculiarities of legal regulation of control and supervision in the field of local self-government

The basis for the introduction of a mechanism for controlling the activities of local self-government is laid down by international legal acts in this area, the main of which is the European Charter of Local Self-Government. It is this Charter that enshrines the exercise of 'administrative supervision' over local self-government[8] as a generally accepted standard, which requires implementation in national legislation. This need for implementation is a consequence of Ukraine's ratification of the text of this international document in accordance with the Law[9]. Therefore, the use of the category of 'administrative supervision' in the text of the Charter was the impetus for its differentiation from the related concept of 'control', which is more widely used in the municipal legislation of Ukraine.

These provisions of the Charter became the starting point for formulating the principle of supervision and control in national legislation. Thus, the European Charter of Local Self-Government in its Article 8 enshrines 'administrative supervision of local authorities', stipulating that 'any administrative supervision of local authorities may be exercised only in accordance with the procedures and in the cases provided for by the constitution or laws'. This requires the state to enshrine in the current legislation the fundamental provisions for supervisory and control activities in the field of local self-government, to define the system of subjects and the limits of their implementation.

---

[5] Мінакова Є.В. Правове регулювання контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації влади та євроінтеграції. Нове українське право. 2022. Вип. 6. Том 2. С. 64-72.

[6] Скороход О. Громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування [Електронне джерело] 186, 187 с. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/znpnadu_2010_1_20%20(1).pdf

[7] Смоляр О. А. Державний контроль у сфері місцевого самоврядування: особливості правового регулювання. Проблеми законності : зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 129. С. 59-68.

[8] Європейська хартія місцевого самоврядування м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

[9] Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України. 1997. № 38. Ст.249*

Thus, the very title of this provision of the European Charter contains a number of provisions that are contradictory to national legislation.

Firstly, it refers to the supervision of bodies. In this regard, those subjects of local self-government that are not bodies (territorial community, village, town or city mayor, village or town starosta, secretary of village, town or city council, chairman and deputy chairmen of regional, district, city councils, etc.) fall outside the scope of this article. Therefore, supervision of this category of persons is not possible from the point of view of the European Charter, but only certain control measures can be applied. This puts on the agenda a controversial legal issue regarding the need to extend the requirements of administrative supervision in the formulation of relevant legal provisions of national legislation to the above-mentioned subjects. That is, to consolidate these provisions more broadly, indicating local self-government entities in general.

Secondly, regarding the possibility of administrative supervision over acts adopted by the primary subject – the territorial community. The latter has a whole system of forms of direct resolution of issues of local importance, which result in the adoption of a relevant legal act by the territorial community. The most important such acts are adopted by them at local referendums, but in modern realities there is a certain legal vacuum in their implementation, due to the absence of a special law, the mandatory existence of which is required by paragraph 20 of Article 92 of the Constitution of Ukraine[10]. At the same time, the Law 'On Local Self-Government in Ukraine' contains the principles of organising and conducting other forms of direct resolution of local issues by the territorial community, which result in the adoption of a certain decision – Part 2 of Article 8 (decisions of the general meeting), Part 3 of Article 13 (proposals of public hearings)[11]. These forms of participation of the territorial community are detailed at the level of its charter, so today the issue of their organisation and conduct is linked only to the availability of an approved charter. Given the direction of the decentralisation reform, which is associated with the consolidation of territorial communities and the creation of new amalgamated territorial communities, as well as the procedure for adopting a charter that is more complicated than the adoption of a regular council decision, not all newly created territorial communities have adopted such a charter. However, where it is available, territorial communities or parts of them may well make these decisions. Therefore, a logical question arises as to the possibility of exercising administrative supervision over them

[10] Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141

[11] Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст.170.

in cases specified by law. At the same time, it should be borne in mind that under the current legal regulation of the forms of direct resolution of local issues by territorial communities, in the vast majority of cases, the decisions of the latter are put into effect by decisions of the relevant local councils. However, this should not exclude the possibility for certain competent authorities to monitor and control the legality of the primary decisions of territorial communities. Perhaps, at the current stage of Ukraine's development, when the legal regime of martial law has been introduced in the country[12], the territorial community's ability to implement forms of direct decision-making is significantly limited, but we should talk about a universal model of control that will be applied mainly in peacetime and which should also apply to acts adopted by the primary subject of local self-government.

Thirdly, Article 8 of the European Charter refers to 'administrative supervision', which implies supervision by a certain entity that is hierarchically higher than local self-government bodies in terms of its legal status. At the same time, the Charter uses the term 'higher authorities'. This also gives rise to several controversial opinions. Firstly, given that administrative supervision of local self-government in Ukraine is carried out by state authorities, and not by institutions within the local self-government system itself, the Charter's understanding of the concept suggests that it is state authorities that are 'higher authorities' in relation to local self-government bodies. Second, the legal national policy in the field of local self-government is based on other approaches. Thus, Ukrainian legislation provides for and enshrines the autonomy and independence of local self-government, without any subordination to other systems of government, their bodies, officials or officers. This is one of the key, special principles of local self-government enshrined in Article 4 of the Law 'On Local Self-Government in Ukraine'. This provision details a number of constitutional norms, which include the provisions of Article 144, which states that local self-government bodies, within the limits of their powers defined by law, make decisions that are binding on the respective territory, and Article 143, which defines the main powers of local self-government bodies and the principles of their exercise. This is what gives them a specific legal status, which determines the possibilities of legal, organisational, material and financial independence within the powers defined by the Constitution and laws of Ukraine.

The Constitution of Ukraine contains a number of provisions related to the control of local self-government by state authorities (part 4 of Article 143), but they relate only to the scope of delegated powers.

[12] Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Офіційний вісник України. 2022. № 46. Стор. 16

With regard to supervisory activities, Article 144 of the Constitution stipulates that decisions of local self-government bodies on the grounds of their inconsistency with the Constitution or laws of Ukraine are suspended in accordance with the procedure established by law with simultaneous appeal to the court. Article 144 of the Constitution of Ukraine is currently declarative, as there is no institution whose legal status allows for the suspension of a decision of a local self-government body. In the historical retrospective, the provisions of Article 144 were the subject of consideration by the Constitutional Court of Ukraine, which in its decision[13] drew attention to the Law of Ukraine 'On the Prosecutor's Office', which was in force at the time, and which provided for the procedure for suspending decisions of local self-government bodies on the grounds of their inconsistency with the Constitution or laws of Ukraine. This law stipulated that in case of violations of the law, the prosecutor, within the limits of his/her competence, has the right to appeal against acts of executive bodies of local councils and to make submissions or protests against decisions of local councils, depending on the nature of the violations. The prosecutor's protest is brought to the body that issued the act and suspends its effect; the prosecutor was entitled to file a petition with the court to declare the act illegal, and the filing of such a petition suspended the effect of the legal act (Article 21(1), (3), (4) of the Law of Ukraine 'On the Prosecutor's Office'). In view of the above, the Constitutional Court of Ukraine concluded that within the meaning of Article 144(2) of the Constitution of Ukraine and Article 59(10) of the Law 'On Local Self-Government in Ukraine', decisions of local self-government bodies on the grounds of their inconsistency with the Constitution or laws of Ukraine are suspended by the prosecutor in accordance with the procedure established by the Law of Ukraine 'On the Prosecutor's Office' with simultaneous appeal to the court. Subsequently, the amendments to Article 1311 of the Constitution of Ukraine affected the legal status of the prosecution authorities. The provisions of the Basic Law clearly set out the scope of the prosecutor's office's jurisdiction: 1) support of public prosecution in court; 2) organisation and procedural guidance of pre-trial investigation, resolution of other issues in criminal proceedings in accordance with the law, supervision of covert and other investigative and detective actions of law enforcement agencies; 3) representation of the state in court in exceptional cases and in accordance with the procedure established by law.

[13] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування). Справа № 1-9/2009 від 16.04.2009. Офіційний вісник України. 2009. № 32. стор. 77.

At the same time, Article 144 of the Constitution has not been amended due to changes in the status of the prosecutor's office, which has created a legal vacuum for its implementation and some legal uncertainty in this area. It is clear that the Constitution in Article 144 stipulates that, first, there should be a certain supervision over the rule-making work of local self-government bodies, second, the scope of such supervision includes the possibility to suspend the act of a local self-government body and simultaneously apply to the court, and third, in terms of the current constitutional provision, it should be exclusively about decisions of local self-government bodies.

In our opinion, the state policy in the field of control and supervision over local self-government should take into account that social relations in this area are constantly evolving and changing. Therefore, this constitutional provision can only partially satisfy the requirements of the state at the present stage, and while maintaining the general principle of supervision over the rule-making work of local self-government entities, it may not be sufficient to limit such supervision exclusively to local self-government bodies and only over decisions (if we consider the concept of 'decision' in a narrow aspect). In addition, the question of whether a supervisory institution can suspend an act of local self-government remains controversial. In the modern interpretation of these relations and in order to deprive the supervisory structure of the opportunity to abuse the 'right to suspend acts of local self-government', it is considered appropriate to suspend such an act by the court, after the supervisory entity has applied to it. All of this demonstrates the need to update the state legal policy of control and supervision relations, to form modern models of control and supervision, and to change the constitutional provisions on supervision and control over local self-government.

2. Problems of correlation of related legal categories of control and supervision and specifics of their regulation in legislation

It should be noted that both control and supervision are mainly elements of external relations arising between different organisational systems of power. Therefore, the subject of control or supervision activities should be a public authority or a public body authorised by law to perform such actions. Internal control that arises within a particular organisational system is also possible, but such relations reflect the peculiarities of the structural organisation of local self-government and do not reflect the aspects of interaction with other subjects of public-power relations.

Thus, in accordance with the provisions of the European Charter, administrative supervision can only be carried out within the framework of external relations of local self-government bodies with other bodies or subsystems of power, in particular with state authorities or public entities

vested with supervisory powers. In fact, the European Charter, using the category 'administrative', reduces supervision to control over a certain subject area of the local self-government body. Therefore, in our opinion, administrative supervision, on the one hand, can be equated in the Charter's understanding with subject (sectoral) control, and on the other hand, if such supervision is carried out by an independent, specially created institution and is of a general nature, it can be considered supervision in the classical sense.

In this regard, it can be argued that by using the category of 'administrative supervision', the European Charter tries to combine in this concept elements of supervision and control that are different in their legal nature, procedure and consequences. Perhaps, this is acceptable for consolidation in the form of a general norm-principle, as is typical for the European Charter, but when detailed at the level of legislation, the procedural aspects of its implementation will lead to a mixing of fundamentally different concepts that should exist in parallel and receive their own legal regulation.

Supervision of local self-government, in our opinion, is possible only in one form – supervision of the rule-making activities of local self-government. At the same time, such supervision should not be limited to local self-government bodies. It should also cover acts of the territorial community and elected local self-government officials, i.e. acts of such entities, which will be difficult or even impossible to verify through the control procedure. At the same time, the European Charter expands on this approach and speaks of the supervision of any activity. The very concept of 'activity' is not a purely legal category, has no legal basis and can be interpreted quite broadly. Thus, this sphere may include financial and economic activities of a local self-government body, procedural issues in the implementation of organisational forms of work (sessions, hearings, meetings of permanent commissions, etc.), execution of assignments by deputies, etc. The implementation of such provisions of the European Charter in the national context may lead to unauthorised, unjustified interference in the sphere of local self-government activities, which will block the work of a local self-government body or a certain official, making it impossible not only for them to adopt unlawful acts, but also for them to take measures to adopt any acts at all.

At the same time, it is important to decide whether all acts should be subject to supervision or only regulatory legal acts should be supervised. As is well known, the system of local self-government acts is quite extensive. However, one of the main criteria for their classification is the division into normative legal acts and acts of individual (law enforcement) nature. These acts differ significantly in their individual characteristics. Thus, acts of an individual nature are not characterised by a permanent effect in time, space and on a range of persons, which is a defining characteristic of normative acts.

They are adopted for the purpose of implementing a particular rule of law. However, such acts should not be confused with adopted rules, regulations, and procedures, the adoption of which is provided for in a particular legal act. These rules, regulations and procedures are normative acts, since they are designed for repeated use and their effect is not limited to one-time implementation. In our opinion, when addressing the above issue, it is necessary to take into account the need to verify the validity of the adoption of any legal act, so supervisory measures should apply to all legal acts in the field of local self-government.

Supervision also differs from control by the system of forms of its implementation. Thus, control has a more extensive system of forms of implementation, and can take the form of audits, inspections, inspections of documents, obtaining information upon request, receiving and analysing reports, etc. Control is usually exercised in the field of a particular industry (subject to the authority's jurisdiction) and does not imply permanence. For example, the sphere of education, science, healthcare, social security, other services, or control may relate to entire areas of work of local self-government bodies, for example, ensuring the rule of law at the local level. This is a permanent (not permanent) mechanism for analysing the activities of the controlled entity, related to the extent and completeness of the exercise of powers by the controlled entity. Control implies that the controlling entity must have the authority to take measures. In turn, supervision is carried out in the form of an analysis of decisions made by the local self-government entity and, in some cases, their projects. Such analysis is carried out by a special entity that does not belong to the systemic and structural organisation of local self-government and does not have any signs of hierarchy with local self-government, including the exercise of delegated powers. It is a public institution specially formed for the purpose of supervising local self-government, which occupies a special place in the mechanism of state power.

The line between supervision and control is quite thin. Supervision should be exercised over the rule-making activities of the local self-government body and to ensure compliance with the Constitution and laws of Ukraine. And the implementation of the adopted acts in the relevant area of economic activity should be controlled by competent entities on a sectoral basis, either within the local self-government system itself or in court. At the same time, the European Charter of Local Self-Government defines administrative supervision as supervision of the proper performance of tasks entrusted to local self-government bodies.

These issues of inconsistency between national and international legislation, the lack of an extended official interpretation of the Charter's provisions and the justification of the principles it contains, lead to ambiguous

approaches in the process of rule-making, formulation of constitutional provisions and proposals for control and supervision. V. M. Garashchuk notes that interference with the operational activities of the supervised body and the right to independently bring perpetrators to legal liability are the main differences between control and supervision[14]. According to the authors of the administrative law textbook, the purpose of supervision is to detect and prevent offences, eliminate their consequences and bring the perpetrators to justice without the right to interfere with the operational and economic activities of the supervised objects, change or cancel management acts[15].

In addition, attention should be paid to certain territorial peculiarities of control and supervision. The subjects of control activities, which involve internal organisational control, are located at all levels – village, town, city, district within a city, district, region. They carry out control measures on their territory. For example, the controlling powers of a village, town or city mayor over the rule-making activities of the respective council, or the controlling powers of the council over the activities of their executive bodies, or control over the activities of the council by the territorial community.

External control, which today is mainly manifested in the control over the exercise of powers delegated by state authorities to local self-government bodies, provides for the territorial involvement in this mechanism of only those bodies to which the powers are delegated. Thus, according to national legislation, such powers are delegated by law to the executive bodies of village, town and city councils, and therefore, local self-government bodies of villages, towns and cities are subject to this type of control. Thus, local governments at the district, city district and regional levels are excluded from this territorial list.

The supervisory authorities do not need to conduct as many forms of interaction with the supervised entities as the controlling authorities. Therefore, one such institution is sufficient to organise this work. Geographically, it should be located in the largest administrative-territorial unit – the region (oblast) and extend its jurisdiction to its entire territory, including the territorial entities that make up the region. For the supervisory structure to be effective, its territorial spread is not important, but it is important to have the necessary and sufficient apparatus to ensure timely and objective supervisory activities.

[14] Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис.... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович. Х., 2003. 412 с.

[15] Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / за ред. Ю. П. Битяка. Х. : Право, 2000. С. 223.

The fundamentals of state legal control over local self-government and the specifics of its implementation are enshrined in the legislation.

1. Thus, state authorities, when exercising sectoral control, do not have the right to cancel acts of local self-government bodies and officials. According to the law, the competent entity has the right to demand only that activities be brought into compliance with the applicable law on its own or to apply to the authorised body. The cancellation of local self-government acts can only take place in court. This approach is part of the important constitutional principle of guaranteeing local self-government (Article 7 of the Constitution of Ukraine).

2. Control over the activities of local self-government does not apply to the issues of citizens' appeal to the court for the protection of their concurrent rights, including the actions of local self-government bodies, appointment or election of any individual or body that would control the activities of local self-government.

3. Control is carried out by a specially authorised entity whose legal status, as defined by law, contains all the elements necessary for the implementation of control activities, including the responsibility of such an entity in cases of abuse of the control powers granted to it.

4. The control exercised over local self-government bodies must fulfil an important requirement of the European Charter of Local Self-Government – to ensure that the measures of the controlling body are proportionate to the importance of the interests it intends to protect. This means that the supervisory authority cannot block the work of a local self-government body by exercising control. Due to the fact that, by its legal nature, control involves interference with the activities of the local self-government body in respect of which it is carried out, such interference should not lead to the suspension of the body's work, the inability to exercise its powers, provide services to the population, etc. In addition, this means that the supervisory authority should assess the scope of work carried out by the local self-government body, the availability of material and financial resources for the exercise of the powers under control, the existence of violations by the local self-government body, the facts of which are confirmed by decisions of the judiciary, and other circumstances. This, in our opinion, will determine the proportionality of the measures. It is another matter when, as a result of control measures, the facts of violation by the local self-government body of the Constitution and laws of Ukraine are established, which are related to gross violations of the rights and freedoms of citizens, affect the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, the level of its defence capability, etc. In such circumstances, the controlling entity should be able to act more decisively and adequately to the facts of violations.

5. The procedure for organising and exercising public control over the activities of local self-government, which should be carried out in parallel with state legal measures, requires more detailed regulation. It is public control that can serve as an indicator for the state of the existence of violations by local self-government, the extent of such violations, their resonance for society and the need for appropriate intervention to eliminate them. As of today, the general principles of public control, unlike sectoral state and legal control enshrined in various sectoral legislative acts, are provided for only at the legislative level (No. 4697 of 14.04.2014, No. 2737-1 of 13.05.2015, No. 9013 of 07.08.2018, and others). Public control without proper legal regulation cannot become an effective mechanism of influence. To ensure the effectiveness of this type of control, in our opinion, it is necessary to ensure interaction between the authorities and society, clearly define the forms of involvement of the population in solving local issues and implementation of control measures; ensure legal freedom of each individual and equal legal opportunities for implementation in local self-government.

Thus, control over the activities of local self-government bodies is a targeted influence of competent entities in certain forms and ways on the procedure for carrying out activities by local self-government bodies and officials in order to ensure that they are within the limits established by law.

It should be emphasised that state control over the activities of local self-government has not received comprehensive legal regulation. Only the sphere of control over the exercise of delegated powers is detailed, and the provisions for this are currently under discussion and need to be improved. The application of a comprehensive approach to the regulation of state legal control over local self-government is associated with a number of factors. Firstly, local self-government is a necessary tool for ensuring democratic governance and interaction between the government and the community, and therefore it cannot remain uncontrolled by the state. Secondly, the European Parliament adopted a resolution on enhancing the process of Ukraine's accession to the EU[16], which calls on the Ukrainian government to continue decentralisation and implement reforms, integrating them into the overall context of recovery and reconstruction of Ukraine, which brings the issue of administrative control over local self-government to the forefront of the solution.

The mechanism of oversight of local self-government is also not currently properly regulated in Ukraine. For a long time, the only legal possibility to appeal against an act of a local self-government body or official has been to go to court. However, the process of applying to court must also meet certain

[16] Резолюція Європейського парламенту від 15 червня 2023 року щодо сталої реконструкції та інтеграції України до євроатлантичної спільноти (2023/2739(RSP))

requirements, in particular, that the adopted act violates the subjective rights of a person. Thus, according to Article 5 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, every person has the right to apply to an administrative court in accordance with the procedure established by this Code if he or she believes that a decision, action or inaction of a public authority has violated his or her rights, freedoms or legitimate interests. This creates a certain framework for applying to administrative courts to declare a regulatory act or its individual provisions unlawful and invalid; to declare an individual act or its individual provisions unlawful and invalid; to declare actions of a public authority unlawful and to oblige it to refrain from taking certain actions; to declare inaction of a public authority unlawful and to oblige it to take certain actions; to establish the presence or absence of competence (authority) of a public authority, etc. The passivity of some citizens, and sometimes the lack of material and financial capabilities, will create conditions where they will not always go to court even when their subjective rights are violated. At the same time, a legal act whose provisions are in violation or which was adopted in violation of the established procedure will continue to operate, violating the interests of other persons. In addition, the procedure for considering a case in court can take quite a long time.

That is why, in our opinion, there should be a more mobile, permanently functioning, professional mechanism for monitoring the rule-making activities of local self-government bodies and their elected officials with the possibility of applying adequate consequences to these subjects when they adopt acts with violations. In the theory of constitutional and municipal law, such a monitoring mechanism is called 'supervision over the rule-making activities of local self-government'. In most countries of the world, this supervision is carried out by a special entity formed in the system of state power – a representative of the government at the local level (prefect (France), government commissioner (Italy), voivode (Poland), burgomaster (Germany)).

Ukraine has not created such an entity, although the preconditions for this have been formed. To introduce such an institution, the Basic Law of Ukraine needs to be amended, which is significantly more difficult in the context of socio-political conflicts in the government, and currently in a state of war. At the same time, draft laws on prefects were registered in the parliament, which redefine the model of management and control and supervision at the local level. However, these draft laws are currently removed from the website of the Verkhovna Rada of Ukraine, which indicates that the parliament is still uncertain about the appropriate model of supervision and control. It should be noted that the organisational basis for the formation of the prefect institute is entirely created at the level of local state administrations, whose management

functions should be reduced in the context of decentralisation and eventually transformed into supervisory activities.

In Ukrainian legislation, control and supervision are often formulated as identical categories[17]. Thus, in the science of municipal law, there are fundamentally different positions on the correlation of control and supervision, the identification of features for their distinction, which makes it important to study the issue of their relationship, analyse public policy regarding models of control and supervision and develop recommendations for their legal consolidation. Some scholars also point out the expediency of correlating supervision and control[18].

CONCLUSIONS

Thus, 'supervision' implies 'control', as well as 'control' implies 'supervision', and although the very fact of simultaneous coexistence of the terms 'control' and 'supervision' in the texts of legal acts can be considered as a formal basis for their identification, the actual implementation of these activities shows their differences, which we have analysed above.

We believe that today several issues remain unresolved (debatable) with regard to state control and supervision:

1. The future of local state administrations and the introduction of the prefect system.

2. At what territorial levels should the supervisory institution be formed (region and district, or only region).

3. Whether the supervisory institution should be a public authority or an official.

4. Which public authority should be involved in the formation of such a supervisory body or the appointment of an official (the President alone, or the Government alone, or the President upon the Government's proposal).

5. What scope of powers should be exercised by such an institution (exclusively supervisory powers, or both supervisory and controlling powers over delegated powers, or supervisory, controlling and also executive powers at the local level).

6. Which local self-government entities will be subject to control and supervision.

[17] Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Законі України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 27. Ст. 218.; Про метрологію та метрологічну діяльність: Закон України від 05.06.2014 р. № 1314-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 30. Ст. 1008.; Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 29. Ст. 389.

[18] Руденко М. Про співвідношення державного контролю і прокурорського нагляду (концептуальні зауваження на перехідний період). Право України. 1997. № 5. С.29

7. What forms of influence should such an institution have on local self-government entities in the exercise of control and supervisory powers (whether it should first demand that local self-government bodies eliminate violations, whether it can independently cancel acts, or whether it can suspend them, or whether it can only appeal to the court, and the latter will suspend them and consider the case on the merits).

8. In what cases and under what procedure can it appeal to the President to terminate the powers of local self-government bodies early.

9. What is the mechanism for bringing this person to justice or appealing his/her decisions.

10. What are the legal and organisational guarantees of such an entity and ways to protect it?

The resolution of these issues will allow for the introduction of an effective system of supervisory activities in the field of local self-government and enhancement of the existing control mechanism.

SUMMARY

This chapter of the monograph deals with the current issues of legal regulation of state control and supervision. The author analyses national and foreign legislation ratified by Ukraine, which enshrines the issues of control and supervision. The author defines the essence of the concept of control, examines its features and characteristics. The essence of supervision is analysed, and the key factors that distinguish it from control are presented. The author proposes models of state legal control and supervision that can be implemented in Ukraine. The main problems that exist at the present stage of implementation of control and supervision in the system of local self-government are identified. The author proposes directions for improving supervision and control in the system of local self-government.

References

1. Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / за ред. Ю. П. Битяка. Х. : Право, 2000. 520 с.

2. Величко В.О. Державний контроль та нагляд за додержанням законності в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Державне будівництво і місцеве самоврядування. 2016. № 32. С. 95-114.

3. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис.... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович. Х., 2003. 412 с.

4. Європейська хартія місцевого самоврядування м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

5. Коломоєць Т.О. Зарубіжний досвід контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12542-zarubizhnij-dosvid-kontrolyu-za-diyalnistyu-organiv-miscevogosamovryaduvannya-yak-sub-yektiv-administrativnogo-prava-ta-osnovni-napryamki-jogo-zapozichennya-vukra%D1%97ni.html

6. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141

7. Любченко П.М., Смоляр О.А. Зарубіжний досвід організації контролю у сфері місцевого самоврядування. 2015. 20 с. Режим доступу до ресурсу – file:///C:/Users/Admin/Downloads/dbms_2015_29_4%20(3).pdf

8. Мінакова Є.В. Правове регулювання контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації влади та євроінтеграції. Нове українське право. 2022. Вип. 6. Том 2. С. 64-72.

9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Офіційний вісник України. 2022. № 46. Стор. 16

10. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 27. Ст. 218.

11. Про затвердження плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024-2027 роки: Розпоряження Кабінету Міністрів України від 26 березня 2024 р. № 270-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#n14

12. Про метрологію та метрологічну діяльність: Закон України від 05.06.2014 р. № 1314-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 30. Ст. 1008.

13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст.170.

14. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 29. Ст. 389.

15. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України. 1997. № 38. Ст.249.*

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування). Справа № 1-9/2009 від 16.04.2009. Офіційний вісник України. 2009. № 32. стор. 77.

17. Резолюція Європейського парламенту від 15 червня 2023 року щодо сталої реконструкції та інтеграції України до євроатлантичної спільноти (2023/2739(RSP))

18. Руденко М. Про співвідношення державного контролю і прокурорського нагляду (концептуальні зауваження на перехідний період). Право України. 1997. № 5. С. 29–33.

19. Скороход О, Громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування [Електронне джерело]. Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/znpnadu_2010_1_20%20(1).pdf

20. Смоляр О. А. Державний контроль у сфері місцевого самоврядування: особливості правового регулювання. Проблеми законності : зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 129. С. 59-68.

Information about the author:
Lialiuk Oleksii Yuriyovich,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the State Building Department
Yaroslav Mudryi National Law University,
77, Hryhoriia Skovorody Street, Kharkiv, 61024, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-15

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ, ПРАВОВІ РЕФОРМИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Ляшенко Р. Д.

ВСТУП

Європейська інтеграція України стала ключовим напрямом державної політики, що відображає прагнення країни зміцнити демократичні інститути? впровадити ефективні механізми правового регулювання та забезпечити стабільний економічний розвиток.

Від ідеї про зближення з Європейським Союзом до сучасних викликів, з якими стикається українське суспільство, цей процес вимагає не лише політичної волі, але й комплексних правових реформ. Правові зміни становлять основу для адаптації українського законодавства до європейських стандартів, що, в свою чергу, відкриває нові можливості для розвитку нашої держави. Однак на цьому шляху постають серйозні виклики, включаючи повномасштабне вторгнення, соціально-економічні труднощі, корупція, невідповідність національного законодавства європейським стандартам тощо. Вирішення цих питань вимагає комплексного підходу, що включає не лише правові реформи та зміцнення інституційної спроможності держави, а й активну підтримку України з боку європейських інституцій.

1. Європейська інтеграція: від ідеї до сучасних викликів

Ідея об'єднаної Європи бере свій початок ще в епоху Просвітництва, коли філософи та мислителі, такі як Іммануїл Кант та Віктор Гюго, виступали за створення наднаціональної федерації європейських держав. Ця концепція була заснована на принципах миру, безпеки та економічної інтеграції, які сприяють процвітанню народів Європи. На той час континент роздирали численні конфлікти та війни, що наголошувало на необхідності пошуку шляхів до стабільності та співпраці.

Після Другої світової війни, яка забрала мільйони життів, прагнення до європейської єдності набуло нового імпульсу. У 1950 році французький дипломат, міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман висунув ідею створення Європейського співтовариство вугілля та сталі (ECSC – European Coal and Steel Community), що започаткувало процес європейської економічної інтеграції. У 1957 році було підписано Римський договір, який започаткував створення Європейського

економічного співтовариства (ЕЕС – European Economic Community), сторони якого домовилися про скасування торгівельних бар'єрів між ними та формування «спільного ринку». Європейське економічне співтовариство вважається попередником сучасного Європейського союзу (ЄС).

Протягом наступних десятиріч процес європейської інтеграції продовжувався та охоплював дедалі більше країн та сфер співробітництва.

У 1993 році було створено Єдиний внутрішній ринок, що забезпечує вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили. У 1999 році було введено єдину валюту – євро, що зміцнило економічну інтеграцію.

Сьогодні ЄС об'єднує 27 держав-членів і є одним із найбільших економічних та політичних об'єднань у світі.

Однією з головних переваг європейської інтеграції є створення величезного єдиного ринку, що дозволяє вільне переміщення товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Це сприяє економічному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності та залученню інвестицій. Крім того, завдяки узгодженим стандартам та регулятивним нормам, полегшується ведення бізнесу та торгівля між країнами ЄС.

Об'єднавшись, європейські країни набули вагомого політичного впливу на світовій міжнародній арені. ЄС відіграє ключову роль у вирішенні глобальних проблем, таких як: захист людських прав, забезпечення миру та безпеки, боротьба з тероризмом, економічна стабільність та розвиток, охорона здоров'я, міграція, боротьба з бідністю, забезпечення енергетичної безпеки, захист навколишнього середовища та ін. Завдяки спільній зовнішній політиці, ЄС може ефективно відстоювати свої інтереси та цінності в діалозі з іншими державами світу.

Однак європейська інтеграція стикається і з серйозними викликами. Серед яких вагоме місце останнім часом займає зростаюче явище євроскептицизму. Настрої євроскептицизму посилилися після фінансової кризи 2008 року та міграційної кризи 2015 року, що значно підірвало довіру до ЄС. Деякі країни-члени ЄС висловлюють невдоволення передачею частини суверенітету наднаціональним органам. Крім того, процес виходу Великобританії з ЄС (Брекзит) висвітлив інституційні та структурні проблеми, які потребують реформ у європейському співтоваристві.

Незважаючи на поточні проблеми, вступ до ЄС продовжує залишатися стратегічним для багатьох країн Європи. З часом ЄС може збільшитися з 27 до 36 держав-членів. Потенційними кандидатами на вступ є Сербія, Чорногорія, Албанія, Північна Македонія, а також

Україна, Молдова та Грузія. Однак процес розширення потребує ретельної підготовки та дотримання встановлених критеріїв з боку кандидатів.

Для підвищення ефективності та легітимності ЄС необхідні реформи його інститутів та механізмів прийняття рішень. Це може включати посилення ролі Європейського парламенту, підвищення прозорості та підзвітності, а також удосконалення процесів управління на наднаціональному рівні.

Для України, яка прагне євроінтеграції, членство в ЄС залишається стратегічною метою.

Підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році стало важливим кроком на цьому шляху. Ця угода відкрила шлях до впровадження європейських стандартів та проведення глибоких реформ у різних сферах, таких як економіка, політика та правова система. Однак для вступу до ЄС Україна має провести масштабні реформи відповідно до «копенгагенських критеріїв», зміцнити демократичні інститути та підвищити рівень життя населення.

Одним із ключових досягнень стала лібералізація візового режиму з ЄС, яка дозволила українським громадянам подорожувати до країн Шенгенської зони без віз. Це сприяло посиленню культурних та ділових зв'язків, а також полегшило доступ до європейських освітніх можливостей.

Євроінтеграція має значні економічні вигоди для України, включаючи доступ до величезного єдиного ринку ЄС з його величезним споживчим попитом та можливостями для інвестицій. Це може стимулювати зростання промисловості, сільського господарства та інших галузей економіки України, сприяючи створенню нових робочих місць та підвищенню рівня життя населення.

Крім того, поглиблення співпраці з ЄС сприяє зміцненню демократії, верховенства права та захисту прав людини в Україні. Протягом останніх десятиріч ЄС пройшов шлях становлення власної системи захисту прав людини, від відкидання ідеї, що захист прав людини може перевершувати положення права ЄС, до створення власного каталогу прав людини у Хартії основних прав. Приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини створило юридичні умови для цього. Враховуючи ці зміни, перед Україною виникає необхідність вдосконалення власної системи захисту прав людини відповідно до критеріїв вступу до ЄС, що передбачають відповідний рівень дотримання прав та основних свобод людини для повноправного членства в Євросоюзі. Механізм конституційно-правового захисту прав

і свобод людини є важливою частиною процесу євроінтеграції[1], в першу чергу це стосується особистих та соціальних прав. Слід зазначити, що досягнення Україною рівня соціального розвитку країн ЄС у найближчому майбутньому видається проблематичним. Реальним наразі є досягнення мінімальних соціальних стандартів. Приведення законодавства у відповідність до європейських стандартів допомагає боротися з корупцією та підвищувати прозорість публічного управління.

2. Шлях до європейської інтеграції крізь приму правової реформи в Україні

Правова реформа в Україні є ключовим етапом на шляху до європейської інтеграції. Для вступу до ЄС Україна має виконати низку критеріїв, що включає наявність стабільних демократичних інститутів, реформи судової системи, адвокатури та здатність взяти на себе зобов'язання, що обумовлені членством в ЄС. Ці критерії спрямовані на зміцнення незалежності судової влади, захист основоположних прав громадян та забезпечення прозорості державного управління. Вони є обов'язковими умовами для відкриття переговорних кластерів, що дасть змогу Україні поступово інтегруватися у правовий простір ЄС, забезпечуючи стабільний розвиток демократії та верховенства права. Формування дорожніх карт із зазначенням конкретних реформ і строків їх виконання дозволяє ефективно моніторити прогрес країни на шляху до членства в ЄС, а також скорегувати національні реформи відповідно до результатів скринінгу українського законодавства.

23 червня 2022 року лідерами країн-членів ЄС на саміті Європейської Ради було ухвалено рішення щодо надання Україні статусу країни-кандидата в члени ЄС з урахуванням Рекомендацій Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС та виконанням інших умов (зокрема, положень Маастрихтського договору), це означає, що Україні потрібно здійснити низку реформ як мінімум по 7 напрямах. З огляду на те, що одним із «копенгагенських критеріїв» є забезпечення дії принципу верховенства права (правовладдя), має відбуватися посилення ролі правового (зокрема, судового) прецеденту в системі джерел права України. Водночас щоб унеможливити зловживання суддівськими повноваженнями за таких обставин, одночасно потрібно посилювати

[1] Тимощук О. Г. Здобутки та виклики України у питаннях прав людини на шляху до європейської інтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 59.

роль громадянського суспільства у сфері контролю за судовою системою [2].

В Україні судова система залишається ще вразливою та піддається політичному тиску, суспільна довіра до судової гілки влади низька. Тому пріоритетними на цьому шляху є продовження судової реформи та реформи Конституційного Суду України, що потребує додаткових зусиль усіх гілок влади для забезпечення повноцінної та ефективної роботи вітчизняних судів. Разом з тим слід погодитися з думкою О. Ярої, що будь-які зміни в судовій системі сучасних демократій мають відповідати основним принципам права та бути спрямованими на забезпечення права на справедливий суд [3].

За результатами оприлюдненого на сайті Європейської комісії звіту по Україні за 2023 рік (Key findings of the 2023 Report on Ukraine) (далі – Звіт за 2023 рік) [4], Україна продовжує прогрес у демократичних реформах та втілення принципу верховенства права, а надання Україні статусу кандидата у червні 2022 року ще більше прискорило реформаторські зусилля нашої держави.

У Звіті за 2023 рік [5] наголошується, що Україна досягла значного прогресу у впровадженні судової реформи, спрямованої на забезпечення доброчесності та професіоналізму суддів. За результатами прозорого конкурсу із значним залученням незалежних експертів були сформовані Вища рада правосуддя та Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Наразі завершується етап кваліфікаційного оцінювання суддів місцевих судів, який булло призупинено у 2019 році та тривають конкурси в апеляційні суди та ВАКС. Незважаючи на серйозні виклики, національні інституції суддівського врядування продемонстрували неабияку стійкість і запровадили необхідні правові та організаційні заходи, щоб забезпечити можливість реалізації права на справедливий суд для громадян та бізнесу у воєнний час. У серпні 2023 року, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії Ради Європи, Україна ухвалила закон, який забезпечив прозорий відбір суддів Конституційного Суду України. Крім того, було відновлено дисциплінарне провадження щодо суддів та створено незалежну дисциплінарну інспекцію.

---

[2] Корунчак Л. А. Євроінтеграція: питання адаптації законодавства України до правової системи Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 2. С. 18.

[3] Yara O. Impact of European integration processes on judicial reform in Ukraine. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. № 14 (1). P. 34.

[4] Key findings of the 2023 Report on Ukraine. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5631

[5] Key findings of the 2023 Report on Ukraine. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5631

Проте, Україні ще необхідно докласти значних зусиль для досягнення європейських стандартів. Серед них – повноцінна модернізація судової системи через призму підвищення довіри населення України та міжнародних інституцій до судової влади, подолання корупції, забезпечення незалежності суддів [6].

В контексті подальшого удосконалення вищезазначених процедур важливою є виконання рекомендації щодо цифровізації судової системи. Системні заходи все ще необхідні для реформування системи виконання судових рішень, включаючи виконання рішень Європейського суду з прав людини. Для забезпечення сталості зусиль зі зміцнення верховенства права Україна має продовжити реформування юридичної освіти [7].

Одним із важливих напрямів у контексті євроінтеграції України є реформа органів адвокатського самоврядування. Адвокатське самоврядування забезпечує незалежність інституту адвокатури. У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи R (2000) 21, підкреслюється, що адвокати повинні бути незалежними, а їхня діяльність не повинна підпадати під контроль з боку держави.

У Тіньовому звіті до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році визначено ключові проблеми адвокатського самоврядування: безальтернативне членство усіх адвокатів в Національній асоціації адвокатів України (НААУ), що на думку окремих представників громадянського суспільства, є порушенням конституційного права адвокатів на об'єднання. Наразі це питання розглядається у Конституційному Суді України; тривалий термін повноважень керівних органів адвокатського самоврядування; відсутність органів адвокатського самоврядування на тимчасово окупованих територіях [8].

Адвокатське самоврядування потребує подальших реформ для забезпечення ефективної роботи і дотримання міжнародних стандартів. На думку Х. Дідух, для цього необхідно зосередити увагу на кількох важливих аспектах. Зокрема, першочергове значення має зміцнення професійних прав адвокатів і гарантій їхньої діяльності, оптимізація умов доступу до адвокатської професії, вдосконалення механізмів дисциплінарної відповідальності, а також реформування самого

[6] Yara O. Impact of European integration processes on judicial reform in Ukraine. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. № 14 (1). P. 35.

[7] Key findings of the 2023 Report on Ukraine. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5631

[8] Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. С. 162-166. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf

інституту адвокатського самоврядування. Окрім цього, важливо забезпечити прозорість фінансування органів адвокатського самоврядування та контроль за використанням коштів, що сприятиме підвищенню довіри до системи в цілому [9].

Вважаємо, що подальші реформи адвокатського самоврядування мають бути спрямовані на посилення інституційної незалежності адвокатури та підвищення її ефективності. Важливо вдосконалити виборні процедури до керівних органів адвокатського самоврядування, зокрема запровадити коротші строки повноважень для дотримання принципу демократичності. Також доцільним є розгляд питання створення альтернативних професійних асоціацій для забезпечення права адвокатів на вільне об'єднання. Децентралізація управління в системі адвокатського самоврядування дозволить посилити автономію регіональних органів і забезпечить більш ефективний розподіл фінансових ресурсів. Чітке розмежування компетенцій національних та регіональних органів адвокатського самоврядування у дисциплінарних питаннях допоможе уникнути конфліктів інтересів і забезпечити незалежність у прийнятті рішень.

Зазначені зміни не лише сприятимуть вдосконаленню системи адвокатського самоврядування, а й стануть важливим кроком у напрямку інтеграції України до європейських структур. Загалом для вступу України до ЄС надзвичайно важливо адаптувати законодавство України до європейських стандартів, а Європейська Комісія щороку аналізуватиме прогрес України як кандидата.

3. Сучасні виклики та стратегічні перспективи євроінтеграції України

У Звіті за 2023 рік зазначено чимало рекомендацій над якими Україні ще потрібно працювати, серед них: реформа публічного управління, завершення реформи децентралізації, податкова політика, боротьба з корупцією, організованою злочинністю, свобода слова, дотримання основоположних прав людини, захист прав людей з інвалідністю, вирішення ряду економічних проблем [10].

Ще однією проблемою на шляху до євроінтеграції України науковці визначають відсутність в Україні єдиного нормативно-правового акту, який міг би повноцінно регулювати процес імплементації законодавства,

[9] Дідух Х. Адвокатське самоврядування в контексті судово-правової реформи в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2023. № 2 (38). С. 41.

[10] Key findings of the 2023 Report on Ukraine. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5631

недостатня стабільність і суперечливість правових норм, значні розбіжності між нормами національного права та нормами права ЄС, відмінності в кадровій політиці та розрив в історичному та культурному розвитку правових систем [11].

Проте найбільшою проблемою з якою стикається Україна на цьому шляху є необхідність протидії російській агресії та гібридним загрозам. Незаконна анексія Криму та повномасштабне вторгнення рф засвідчили, що наразі важливим для України є зміцнення обороноздатності та національної безпеки.

В цих умовах не було проведено вибори. Проте, як зазначено в Звіті за 2023 рік, загалом правова база залишається сприятливою для організації демократичних виборів [12].

Через наслідки повномасштабного вторгнення рф, що триває, а також існуючі структурні економічні проблеми, українська економіка перебуває між ранньою стадією та певним рівнем підготовки до створення функціонуючої ринкової економіки. З моменту повномасштабного вторгнення Росії проведення монетарної політики, загального економічного управління та інституційного та регуляторного середовища зіткнулися зі значними труднощами. Незважаючи на ці виклики, українська влада відреагувала швидко, хоча обставини також спричинили деякі тимчасові перешкоди для важливих елементів функціонування ринкової економіки [13].

Що стосується здатності України взяти на себе зобов'язання щодо членства в ЄС, у звіті за 2023 рік констатовано, що Україна продовжувала працювати над узгодженням з acquis у багатьох сферах, зокрема це кластери внутрішнього ринку, конкурентоспроможності та інклюзивного зростання, зелена угода, сталий розвиток, політика згуртованості, зовнішні відносини. По багатьох з них було досягнуто прогресу.

Головною особливістю нинішнього етапу руху до ЄС є те, що наша країна ціною величезних жертв відстоює свій європейський вибір і захищає ЄС від російської агресії. На відміну від інших країн-претендентів, на українському напрямі сфокусований комплекс

[11] Parkhomenko, N., Podorozhna, T., Tarakhonych, T., Husarev, S., & Biloskurska, O. Implementation of the Association Agreement with the EU by adapting Ukrainian legislation to EU law. *Social & Legal Studios*. 2024. № 7 (1). P. 188.

[12] Key findings of the 2023 Report on Ukraine. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5631

[13] Там само.

політико-безпекових факторів геополітичного масштабу, які мають вирішальне значення для майбутнього устрою Європи та світу [14].

Отже, прогрес України на визначених Європейською комісією напрямах заслуговує на увагу та позитивні оцінки.

13 травня 2024 року Рада ЄС остаточно схвалила продовження на 12 місяців режиму безмитної торгівлі для України, а 14 травня 2024 року Рада ЄС схвалила План для Ukraine Facility. Затвердження Плану дозволить Єврокомісії надати Україні до 1,89 млрд євро попереднього безумовного фінансування.

25 червня 2024 року ЄС розпочав переговори про вступ України та Молдови до ЄС.

Офіційні переговори є передостаннім етапом на шляху до європейської інтеграції нашої держави. Потім залишиться останній етап – це схвалення Радою ЄС, Європейським парламентом і підписання договору. Загалом, офіційні переговори про вступ до ЄС відкривають для України великі можливості для розвитку та інтеграції в європейську спільноту. Цей процес вимагає значних зусиль з боку України для виконання умов та проведення реформ, необхідних для досягнення європейських стандартів.

Проте європейська інтеграція України, а згодом і її членство в ЄС зовсім не означає автоматичного створення та функціонування в Україні нового зразка громадянського суспільства, правової та процвітаючої держави. Адже для цього нам доведеться самостійно будувати модель вітчизняного громадянського суспільства та доводити свою прихильність до базових європейських цінностей, демонструючи готовність до реальних змін та реформ усередині нашої держави [15].

Паралельно з цим Україна активно співпрацює з НАТО у рамках програми «Партнерство заради миру» та прагне євроатлантичної інтеграції. Зокрема, ця стратегія визначена в ст. ст. 85, 112, 116 Конституції України. Членство в НАТО могло б стати важливим кроком у зміцненні безпеки нашої держави та її ролі у європейській системі колективної оборони.

Проте, сьогодні існує надзвичайно велика проблема – відсутність у НАТО консенсусу щодо членства України в Організації Північноатлантичного договору, адже вступ України до НАТО повинні ратифікувати всі члени НАТО. НАТО погоджується з тим, щоби

[14] Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2022. №1-2. С. 62.

[15] Сембай Н. Європейська інтеграція – стратегічний пріоритет державної політики України: *Геополітика України: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / ред. кол.: І. В. Артьомов (гол. ред.) та ін. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 1 (20). С.129-143.

Україна, зрештою, стала членом альянсу після завершення війни, але перемога – це перший етап, а вступ до НАТО – наступний [16].

Незважаючи на труднощі та перешкоди, Україна послідовно йде шляхом євроінтеграції, прагнучи стати членом ЄС та НАТО. Цей шлях вимагає часу, наполегливості, проведення реформ та саме головне – це перемоги. Зрештою, він може принести Україні економічне процвітання, демократичний розвиток та надійну систему безпеки в рамках євроатлантичної спільноти. Об'єднані зусилля європейських країн можуть сприяти пошуку ефективних рішень розв'язання проблем та зміцнення багатосторонніх інституцій.

Разом з тим, слід констатувати, що на сучасному етапі європейська інтеграція переживає складний період, стикаючись із внутрішніми та зовнішніми викликами. Зростання популізму, євроскептицизму та націоналізму в деяких країнах-членах ЄС становить загрозу для єдності та цінностей ЄС. Крім того, геополітична напруженість та економічна невизначеність створюють додаткові труднощі.

В євроінтеграційних процесах повинно бути усвідомлення того, що існують природні (об'єктивні) суперечності Євросоюзу, прогресивні структурні зміни та практики, які вже відпрацювали свій ресурс і відходять у минуле. Нинішні проблеми ЄС мають природну основу. Це проблеми розвитку, пошуку оптимальних рішень в одній із найскладніших дилем світової спільноти – співвідношення державної суверенності та інтеграційних елементів у об'єднавчому процесі. Нині дедалі більшою мірою стає зрозумілою система вразливості перманентного поглиблення політичної інтеграції, перетворення ЄС на наддержаву [17].

Перспективи розвитку ЄС можуть змінюватись від подальшого поглиблення інтеграції та розширення до ослаблення наднаціональних інститутів та повернення до більшої самостійності держав-членів ЄС. Багато буде залежати від здатності європейських лідерів знаходити компроміси та проводити необхідні реформи, а також від підтримки громадян держав-членів ЄС.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши поточні проблеми євроінтеграційного шляху України, слід констатувати, що європейська інтеграція залишається

[16] Кручініна О. Україна–НАТО: проблеми та перспективи співпраці в умовах російсько-української війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. № 2 (16). С.150.

[17] Україна в системі європейської інтеграції: монографія. Навчальний посібник / М. Палінчак, В. Приходько, В. Химинець та ін. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2016. 344 с.

унікальним та безпрецедентним проєктом, який приніс мир, стабільність та процвітання країнам європейського континенту.

Для України, яка розділяє цінності демократії та верховенства права, ЄС може стати надійним партнером та майданчиком для подальшого розвитку. Однак шлях до повноправного членства в ЄС вимагатиме від України значних зусиль та реформ на всіх рівнях. Впровадження змін у судовій системі та органах адвокатського самоврядування має бути спрямоване на зміцнення верховенства права, забезпечення незалежності суддів та адвокатів, а також підвищення довіри суспільства до цих інституцій. Реалізація цих заходів не лише наблизить Україну до членства в ЄС, але й сприятиме стабільному розвитку демократії, захисту прав людини та забезпеченню соціальної справедливості.

Складність євроінтеграційного процесу для України зумовлена повномасштабним вторгненням рф та нестабільною політичною ситуацією всередині країни. Війна ускладнює процес вступу, але Україна може поступово працювати над виконанням умов вступу. Тому на шляху до повноправного членства в ЄС Україні необхідно постійно оцінювати ризики та шукати шляхи їх усунення. Для ЄС це також новий досвід, що передбачає супроводження держави-кандидата, яка перебуває в умовах війни.

Можна прогнозувати, що приєднання України до ЄС значною мірою буде залежати від того, коли завершиться війна і розпочнеться післявоєнна відбудова. Вітчизняні політичні лідери наразі отримали стимули від ЄС для розвитку функціонуючої економіки та проведення ряду структурних реформ.

АНОТАЦІЯ

Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС у 2014 році, започаткувала впровадження європейських стандартів в національну правову систему. В умовах дії правового режиму воєнного стану та економічних викликів, Україна повинна не лише виконати умови вступу до ЄС, але й демонструвати свою готовність до зміцнення ідеалів демократичного суспільства.

23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, що активізувало реформи у ряді напрямів. Одним із ключових критеріїв є забезпечення верховенства права. Проте судова система України залишається вразливою до політичного тиску, а суспільна довіра до суддів низька. Тому важливо продовжувати реформування судової системи.

За результатами Звіту Європейської комісії за 2023 рік, Україна досягла значного прогресу в проведенні судової реформи, зокрема через

прозорі конкурси до Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Проте Україні потрібно подолати ще безліч викликів, таких як корупція, забезпечення незалежності суддів і цифровізація судової системи.

Одним із важливих аспектів є реформа адвокатського самоврядування, яка має забезпечити незалежність інституту адвокатури. Необхідно вирішити питання щодо безальтернативного членства в Національній асоціації адвокатів України та тривалості повноважень керівних органів адвокатського самоврядування.

На шляху євроінтеграції України існують виклики, пов'язані з необхідністю протидії російській агресії. Економічні труднощі також ускладнюють реалізацію реформ, однак українська влада швидко реагує на виклики. Успішний процес інтеграції вимагатиме постійних зусиль з боку України у виконанні умов, а також довгострокової підтримки з боку європейських партнерів.

Ключові слова: європейська інтеграція, міжнародне співробітництво, верховенство права, правова реформа, судова влада, адвокатське самоврядування, імплементація законодавства.

Література

1. Тимощук О. Г. Здобутки та виклики України у питаннях прав людини на шляху до європейської інтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 56 – 59.

2. Корунчак Л. А. Євроінтеграція: питання адаптації законодавства України до правової системи Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 2. С. 14 – 19.

3. Yara O. Impact of European integration processes on judicial reform in Ukraine. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. № 14 (1). P. 31-39.

4. Key findings of the 2023 Report on Ukraine. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5631

5. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. С. 162-166. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf

6. Дідух Х. Адвокатське самоврядування в контексті судово-правової реформи в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 2 (38). С. 35–42.

7. Parkhomenko, N., Podorozhna, T., Tarakhonych, T., Husarev, S., & Biloskurska, O. Implementation of the Association Agreement with the EU

by adapting Ukrainian legislation to EU law. *Social & Legal Studios*. 2024. № 7 (1). P. 184-193.

8. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2022. №1-2. 131 с.

9. Сембай Н. Європейська інтеграція – стратегічний пріоритет державної політики України: *Геополітика України: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / ред. кол.: І. В. Артьомов (гол. ред.) та ін. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 1 (20). С.129-143

10. Кручініна О. Україна–НАТО: проблеми та перспективи співпраці в умовах російсько-української війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. № 2 (16). С. 145 – 156.

11. Україна в системі європейської інтеграції: монографія. Навчальний посібник / М. Палінчак, В. Приходько, В. Химинець та ін. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2016. 344 с.

Information about the author:
Liashenko Ruslana Dmytrivna,
Candidate of Science of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Law
Polissia National University
7, Staryi Boulevard, Zhytomyr, 10008, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-6129-7907

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-16

ФЕНОМЕН ТРАНЗИТНИХ АКТИВІВ УКРАЇНИ

Нікіфоренко В. С.

ВСТУП

Після приєднання до транс'європейської мережі TEN-T (Trans-European Transport Network) Україна стала учасницею розбудови європейсько-азіатського транспортного коридору. Разом з тим плани розвитку української транспортної інфраструктури (національного та міжнародного рівня) упродовж 2014–2023 років були виконані лише на 52%[1].

З набуттям у 2022 році статусу кандидата для вступу до Європейського Союзу Україна отримала нові можливості розвитку політичного, економічного, культурного співробітництва. З початком збройного вторгнення російської федерації на територію України відбулось закриття пунктів пропуску на українсько-російській та українсько-білоруській ділянках державного кордону. Це кардинально вплинуло на зміну транскордонних пасажирських, транспортних і вантажних потоків та більш активне використання транс'європейських транспортних коридорів.

У нових геополітичних умовах стала більш відчутною для економіки України застаріла прикордонна інфраструктура на транс'європейських транспортних коридорах, яка була спроєктована та побудована ще за нормами колишнього СРСР. На сьогодні її реальне навантаження перевищує нормативно визначені спроможності від двох до шести разів.

Блокування російською федерацією мореплавства в Чорному морі викликало необхідність пошуку нових шляхів експорту української аграрної продукції. Часткове осідання українського зерна на території Республіки Польща негативно позначилось на ціноутворенні, що викликало невдоволення польських аграріїв та негативно вплинуло на розвиток міждержавного співробітництва.

1. Історичні нариси та втрачені можливості

Станом на 1991 рік на державному кордоні Україні було лише 64 транзитні шляхи через державний кордон (у тому числі: пункти пропуску для автомобільного сполучення – 29; залізничного – 14;

[1] Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2022. № 1-2. С. 29.

повітряного – 4; морського та річкового – 17). Відповідна прикордонно-митна інфраструктура на ділянках державного кордону з Республікою Молдова, російською федерацією та республікою білорусь була відсутня[2].

До початку російської агресії на державному кордоні України функціонувало 230 пунктів пропуску та пунктів контролю, у тому числі 108 на державному кордоні з Республікою Молдова, російською федерацією та республікою білорусь[3].

На сьогодні, міжнародними угодами на державному кордоні України передбачено функціонування 235 пунктів пропуску через державний кордон. У зв'язку з введенням в Україні воєнного стану тимчасово припинено функціонування 111 пунктів пропуску на ділянках державного кордону з російською федерацією, республікою білорусь та на центральній ділянці кордону з Республікою Молдова.

Упродовж 2023 року пропуск осіб та транспортних засобів здійснюється лише у 82 пунктах пропуску через державний кордон (з них на кордоні з Республікою Польща – 18, Словацькою Республікою – 6, Румунією – 14, Угорщиною – 8, Республікою Молдова – 36), що складає майже 35% від їх загальної кількості.

Варто зазначити, що 71 пункт пропуску на кордонах з російською федерацією та республікою білорусь (складають 30% від загальної кількості пунктів пропуску) не будуть функціонувати упродовж дії в Україні воєнного стану та далекій перспективі після його скасування.

Поява прямого та зворотного потоків біженців, надання багатьма розвинутими демократичними державами допомоги у навчанні військовослужбовців, лікуванні та реабілітації поранених, безпрецедентне надання Україні гуманітарної та військової допомоги призвело до збільшення у 2022 році (на транс'європейських транспортних коридорах) потоків пасажирів у 1,8 раза, транспорту на 20% у порівнянні з 2021 роком. Упродовж 2023 року пасажирський та транспортний потоки на транс'європейських транспортних коридорах збільшились майже на 15%. Слід очікувати збереження зазначеної тенденції у майбутньому.

Прикордонний контроль у правовій, соціальній державі спрямовується на гуманізацію пов'язаних з ним процедур, забезпеченням комфорту для фізичних та юридичних осіб, які

[2] Митна справа : підручник / за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ВПЦ «Екон. думка ТНЕУ», 2014. С. 52.

[3] Перелік пунктів пропуску. *Державна прикордонна служба України*. URL : https://dpsu.gov.ua/ua/perelik-punktiv-propusku/

перетинають державний кордон[4]. Впровадження в Україні з 2010 року європейської концепції інтегрованого управління кордонами сприяло гармонізації національного законодавства з прикордонних питань.

Так, серед визначених Європейською Комісією семи ключових реформ (реформа Конституційного суду України, судова реформа, протидія корупції, боротьба з відмиванням коштів, втілення антиолігархічного закону, узгодження аудіовізуального законодавства з європейським, зміна законодавства про нацменшини[5]) відсутні прямі вимоги з питань удосконалення прикордонного контролю на транс'європейських транспортних коридорах, що свідчить про повноту та якість раніше проведених Державною прикордонною службою України заходів.

На сьогодні законодавство України з прикордонних питань майже повністю адаптовано до європейських стандартів. Значна частина норм Закону України «Про прикордонний контроль» відповідає вимогам Кодексу Шенгенських кордонів. Зокрема, підтвердження мети запланованого перебування та наявності достатнього фінансового забезпечення на час перебування в країні, здійснення перевірок на першій та другій лініях контролю тощо[6].

До сфери управління кордонами та співпраці України з Європейським Союзом також віднесено питання навчання, обміну усталеними практиками, інформацією, забезпечення захисту персональних даних, судове співробітництво в кримінальних справах[7]. Це позитивно впливає на гармонізацію технологій прикордонного та митного контролю.

Однією з перешкод розвитку транс'європейського транспортного коридору на зазначеному напрямі залишається побудований у часи існування СРСР міст через річку Тиса на автошляху Чоп-Тиса (Україна) – Захонь (Угорщина). Зазначена автодорога має по дві полоси руху в кожному напрямі, які на зазначеному мосту звужуються до однієї. Збільшення пропускної спроможності пасажирського, транспортного та

---

[4] Зьолка В. Л. Удосконалення нормативного визначення «прикордонного контролю» – засіб підвищення ефективності його здійснення. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_1_3

[5] Сидоренко С. Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус. *Європейська правда*. URL : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/

[6] Мота А. Ф. Прикордонний контроль та його значення в протидії нелегальній міграції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 306.

[7] Мушак Н. Б. Правові основи співпраці України з державами-учасницями Шенгенського простору. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 280.

вантажного потоків на даному напрямі неможливо без реконструкції та розширення дорожнього полотна цього моста.

З огляду на спробу блокади росією експорту українських зернових культур виникає проблема розвитку транспортних шляхів біля дельти Дунаю, яка була актуальною і до початку російської агресії. Так, з 1996 року на цьому напрямку функціонували лише три річкові шляхи через державний кордон «Ізмаїл (Україна) – Палур (Румунія)», «Вилкове (Україна) – Переправа (Румунія)», «Кілія (Україна) – Кілія Веке (Румунія)». У 2015 році був відкритий вантажно-пасажирський пункт пропуску для морського, річкового та поромного сполучення «Орлівка (Україна) – Ісакча (Румунія)»[8].

Окремі дослідники вважають невиправданим відсутність транспортного коридору Одеса (Україна) – Кишинів (Республіка Молдова), який ще до початку російського вторгнення вважався економічно більш привабливим ніж Вінниця (Україна) – Могилів (республіка білорусь)[9]. Недооцінка перспективи розвитку економічної співпраці з Республікою Молдова та Румунією негативно вплинуло на розвиток національної мережі залізничних та автомобільних доріг у південно-західному напрямі.

2. Феномен транскордонних транзитних активів

Сучасні дослідники виокремлюють в процесах європейської інтеграції економічні, політичні та правові чинники. Значна кількість інтеграційних теорій (зокрема, такі, що були розроблені Д. Мітрані, Алі М. Ель-Аграа, Г. Іпсеном) базуються на первинності економіки над політикою[10]. Це обумовлюється тим, що транскордонна інфраструктура є одним з основних елементів економічної системи держави.

У сучасному світі жодна країна не володіє достатніми ресурсами, які б гарантували їй необхідний рівень безпеки без співпраці з іншими державами. З цією метою вони прагнуть долучатися до міжнародних інтеграційних процесів, зокрема у сферах економічного, політичного співробітництва. Спільні цілі держав досягаються шляхом консолідації зусиль, запровадженням механізмів міжнародної взаємної допомоги[11].

---

[8] Перелік пунктів пропуску. *Державна прикордонна служба України*. URL : https://dpsu.gov.ua/ua/perelik-punktiv-propusku/

[9] Гошовський І. Про що говорить нова карта транспортних коридорів. URL : https://cfts.org.ua/blogs/pro_scho_govorit_nova_karta_transportnikh_koridoriv_75

[10] Мушак Н. Б. Концептуальні засади європейської інтеграції у сфері транскордонного співробітництва. *Вісник*. 2015. № 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_10_6

[11] Магась Г. А. Ретроспективний аналіз прикордонної політики по забезпеченню недоторканності державного кордону України. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 1-2. С. 34.

Україна, як транзитна держава, активно використовує п’ять з десяті транс’європейських транспортних коридорів (50% від їх загально визначеної кількості). Так, два сухопутні коридори загальною протяжністю 3235 км зв’язують Україну з Федеративною Республікою Німеччина, Республікою Польща, Республікою Італія, Республікою Словенія та Угорщиною. Три водних та морських транс’європейських транспортних коридори загальною протяжністю понад 11 тис. км проходять через території Австрії, Республіки Болгарія, Чеської Республіки, Хорватії, Федеративної Республіки Німеччина, Республіки Польща Румунії, Словацької Республіки, Республіки Словенія, Угорщини, Боснії і Герцеговини, Республіки Молдова, Чорногорії, Республіки Сербія, Республіки Грузія, Азербайджану, Киргизстану, Вірменії, Таджикистану, Туркменістану, Республіки Казахстан, Республіки Узбекистан та України[12].

Розвиток транспортних коридорів передбачає створення комунікаційних вузлів, прикордонної інфраструктури на державному кордоні для кращого та швидшого пропуску пасажирів, транспорту та різноманітних вантажів[13]. Транс’європейські транспортні коридори утворюються шляхом комплексного поєднання всіх видів транспорту для швидкого та ефективного забезпечення логістичних потреб суб’єктів міжнародної економічної діяльності[14].

У дослідженні Е. Дойчмана, Л. Габріеллі та Е. Рекчі на підставі критичного аналізу парадигм «кордонів, що зміщуються» (використовують можливості проведення попередніх перевірок законності перетину державного кордону за межами території держави) та «укріплених кордонів» (традиційна система фізичної охорони державного кордону) запропоновано модель «інфраструктуро-проникного кордону», яка разом з географічними факторами враховує рівень економічного, політичного та культурного співробітництва суміжних держав. Для розрахунку індексу проникності кордонів ними були використані відомості про довжину спільного кордону, розгалуженість транспортної інфраструктури, кількість пунктів пропуску через державний кордон, складність процедур перевірки законності перетину державного кордону, кількість транспортних шляхів на одиницю довжини державного кордону. Розрахунки

[12] Міжнародні транспортні коридори, що проходять через Україну. URL : https://pidru4niki.com/92893/ekologiya/mizhnarodni_transportni_koridori_prohodyat_ukrayinu

[13] Федан Р., Пукала Р. Транспортна та прикордонна інфраструктура в процесі активізації східної прикордонної зони Польщі. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 2. С. 79.

[14] Міжнародні транспортні коридори, що проходять через Україну. URL : https://pidru4niki.com/92893/ekologiya/mizhnarodni_transportni_koridori_prohodyat_ukrayinu

зазначеного показника були проведені для 312 сухопутних ділянок державних кордонів суміжних країн[15].

Найкращий індекс проникності кордонів з європейськими країнами має Велике Герцогство Люксембург (0,29-048), Королівство Бельгія (0,21-0,35), Федеративна Республіка Німеччина (0,14-0,24), Французька Республіка (0,14-0,23). Разом з тим через особливості свого географічного положення найгірший індекс проникності кордонів з європейськими країнами має Фінляндська Республіка (до 0,01)[16].

З врахуванням отриманого Україною статусу кандидата для вступу до Європейського Союзу доцільно порівняти зазначені індекси проникності кордонів України із Словацькою Республікою, Республікою Польща, Угорщиною, Румунією, Республікою Молдова та з європейськими країнами у цілому, що показано в табл. 1, де зазначені країни впорядковані за ступенем сприяння транспортної межі та прикордонної інфраструктури рівню економічної та культурної співпраці.

Таблиця 1

Індекси проникності кордонів

№ з/п	Назва держави	Ділянка державного кордону	
		з країнами – членами ЄС	з Україною
1	Словацька Республіка	0,100–0,170	0,034–0,080
2	Республіка Польща	0,07–0,140	0,017–0,025
3	Угорщина	0,060–0,120	0,009–0,034
4	Україна	0,020–0,040	–
5	Республіка Молдова	0,010–0,020	0,011–0,026
6	Румунія	0,010–0,020	0,010–0,023

Низький індекс проникності кордону Румунії певною мірою обумовлений також тим, що стосовно неї ще не прийняте стратегічного рішення про включення її до Шенгенської угоди. Разом з тим депутати Європарламенту вже ухвалили резолюцію із закликом до Європейської ради про схвалення приєднання до Шенгенської зони Румунії та Республіки Болгарія до кінця 2023 року[17]. Це підвищує привабливість для України транзитного потенціалу Румунії, що найближчим часом

[15] Deutschmann E., Gabrielli L., Recchi E. Roads, rails, and checkpoints: Assessing the permeability of nation-state borders worldwide. *World Development*. 2023. Vol. 164. URL : https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.106175

[16] Європарламент закликав схвалити приєднання Румунії та Болгарії до Шенгену до кінця року. *Європейська правда*. URL : https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/13/7165719/

[17] Там само.

вплине на суттєве збільшення обсягів пасажирського та транспортного потоків через спільну ділянку державного кордону.

Іншим прикладом моделі «інфраструктуро-проникного кордону» можна вважати порівняння реальної протяжності державного кордону з периметром круга, який має площу, що дорівнює площі держави, на якій розміщуються її ресурси. Чим більше конфігурація держави схожа на коло (за умовою однакової площі території держав, що порівнюються), тим меншим є протяжність її державного кордону, тим меншу кількість рівновіддалених один від іншого пунктів пропуску та транскордонних шляхів сполучення їй потрібно мати. Коефіцієнт, що враховує нерівнозначність географічних факторів для створення мережі транскордонних транспортних коридорів наведений у табл. 2. Чим більшим є зазначений коефіцієнт, тим більш розгалуженою має бути мережа транскордонних шляхів та пунктів пропуску через державний кордон[18].

Таблиця 2

Коефіцієнт нерівнозначності географічних факторів

№ з/п	Назва держави	Площа держави (тис. кв. км)	Довжина кордону (км)	Спільна ділянка (км)	Коефіцієнт нерівно-значності
1	Румунія	238,4	2136,0	613,8	1,2
2	Республіка Польща	312,685	3495,0	542,39	1,8
3	Угорщина	93,0	2242,0	136,7	2,1
4	Словацька Республіка	49,035	1766,0	97,852	2,2
5	Україна	603,7	6992,982	–	2,5
6	Республіка Молдова	33,7	1883	1222	2,9

Для України та Республіки Молдова коефіцієнти нерівнозначності географічних факторів є найбільшими серед суміжних з ними держав Європейського Союзу. Зважаючи на отримання Україною статусу кандидата для вступу до Європейського Союзу зазначений підхід може бути використаний для обґрунтування доцільності та обсягу міжнародної допомоги для розбудови необхідної прикордонної інфраструктури на транс'європейських транспортних коридорах.

Наведені дані показують значний невикористаний Україною потенціал розвитку транскордонних шляхів сполучення із суміжними державами – її найближчими союзниками – Словацькою Республікою, Республікою Польща, Республікою Молдова та Румунією. Серед держав

[18] Наумік К. Г., Коваль Т. О., Кукін І. В. Проблеми державного управління: теорія і практика діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування контрольованих прикордонних районів : монографія. Харків : ХНЕУ, 2010. С. 11.

Європейського Союзу найбільшу протяжність спільного з Україною державного кордону мають Румунія (613,8 км) та Республіка Польща (542,39 км). Саме ці ділянки потребують збільшення кількості міжнародних транспортних артерій.

3. Світові тенденції. Прийняті стратегічні рішення щодо розвитку транзитного потенціалу України

На транс'європейських транспортних коридорах структурні зміни щодо навантаження на транзитні шляхи через державний кордон відбуваються під впливом нових економічних чинників та нових перспектив розвитку торговельних операцій між Україною та державами цивілізованого демократичного світу. Час, який минув після 24 лютого 2022 року, повністю зруйнував міф про енергетичну й економічну залежність Європейського Союзу та України від російської федерації. Слід очікувати, що процеси європейської інтеграції України будуть швидко прискорюватись, що вплине на збільшення навантаження на відповідні транзитні шляхи через державний кордон через державний кордон.

Так, за оцінкою Д. Шмигаля, Румунія у 2023 році стала третім за обсягом торговельних операцій партнером України в Європі. Розвиток цієї взаємовигідної співпраці триває у напрямах розвитку Дунайських портів, чорноморських торговельних шляхів, шляхів експорту українського зерна, використання українських підземних газових сховищ. У Румунії на одному із пунктів пропуску для скорочення часу проходження контрольних перевірок також був запропонований пілотний проєкт щодо спільного прикордонного та митного контролю[19].

Нещодавно Урядом схвалено проєкт Угоди з Румунією щодо відкриття нового міжнародного пункту пропуску «Біла Церква (Україна) – Сігету Мармацією (Румунія)». Він розрахований на пропуск 500 вантажівок, 1000 легкових автомобілів та 100 автобусів на добу. Вартість будівництва – близько 1,6 млрд грн. (наразі на кордоні з Румунією функціонують 5 автомобільних пунктів пропуску та один пункт пропуску для поромного сполучення. З них лише два можуть оформлювати до 400 вантажівок на добу)[20].

---

[19] Шмигаль Д. Запропонували Румунії пілотний проєкт щодо спільного прикордонного та митного контролю на одному із пунктів пропуску. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-zaproponuvaly-rumunii-pilotnyi-proekt-shchodo-spilnoho-prykordonnoho-ta-mytnoho-kontroliu-na-odnomu-iz-punktiv-propusku

[20] Про схвалення проекту Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про відкриття нового міжнародного пункту пропуску через українсько-румунський державний кордон між населеними пунктами Біла Церква (Україна) та Сігету Мармацією (Румунія): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2023 № 710-р. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-proektu-uhody-u-formi-obminu-nota-a710r; Мінвідновлення: Україна за сприяння Єврокомісії модернізуватиме пункти пропуску. URL : https://mtu.gov.ua/news/34435.html

Незважаючи на введення в Україні правового режиму воєнного стану, вже розпочато функціонування нових пунктів пропуску через державний кордон «Красноїльськ (Україна) – Вікову де Сус (Румунія)» та «Дяківці (Україна) – Раковец (Румунія)»[21].

Також тривалий час не приділялось уваги відновленню руху залізничного транспорту через прикордонний населений пункт Тересва – Кимпулунг ла Тиса (Румунія), в районі якого під час повені 2007 року була зруйнована залізнична інфраструктура. Лише у вересні 2023 року була створена комісія для перевірки готовності до оновлення залізничного сполучення.

На виконання домовленостей між Президентами України та Республіки Молдова нещодавно підписана міждержавна угода про будівництво моста через Дністер у районі населених пунктів Ямпіль (Україна) – Косеуць (Республіка Молдова). Він стане основним транспортним коридором між двома державами та дозволить українським експортерам отримати найкоротший шлях із центру України до країн Центральної та Південно-Східної Європи в обхід окупованих росіянами територій Республіки Молдови. Розвитку взаємовигідної співпраці також сприятиме реалізація домовленості щодо запровадження залізничних перевезень територією України між пунктами пропуску «Фрікацей (Україна) – Етулія (Республіка Молдова)» та «Рені (Україна) – Джурджюлешть (Республіка Молдова)»[22].

У рамках програми «Механізм «Сполучення Європи»» Україною (на умовах співфінансування) підписано угоду з Європейським Союзом щодо модернізації 7 автомобільних та залізничних пунктів пропуску, під'їзних шляхів, майданчиків для паркування вантажівок, а також

[21] Про відкриття пунктів пропуску через державний кордон «Дяківці» та «Красноїльськ»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 333-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-р#Text; До кінця цього року планується відкриття трьох пунктів пропуску через держкордон на заході України: «Нижанковичі» на кордоні з Польщею, «Красноїльськ» та «Дяківці» – на кордоні з Румунією. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3592368-cogo-roku-v-ukraini-zavlatsa-se-tri-punkti-propusku-z-rumunieu-najem.html

[22] Про підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про будівництво автодорожнього прикордонного мостового переходу через річку Дністер на українсько-молдовському державному кордоні в районі населених пунктів Ямпіль – Косеуць: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 480-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2023-р#n6; Про будівництво автодорожнього прикордонного мостового переходу через річку Дністер на українсько-молдовському державному кордоні в районі населених пунктів Ямпіль – Косеуць: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова від 12.06.2023. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1924428; Україна та Молдова побудують прикордонний мостовий перехід через Дністер. URL : https://mtu.gov.ua/news/34396.html#

закупівлі необхідного обладнання для здійснення прикордонного та митного контролю. Пріоритет – збільшення пропускної спроможності та розбудові прикордонної інфраструктури транс'європейських транспортних коридорів на державному кордоні України з Республікою Польща, Словацькою Республікою, Угорщиною, Румунією та Республікою Молдова. Спланована загальна вартість робіт складає понад 200 млн. євро, з них 50% виділяється з бюджету Європейського Союзу[23].

На виконання Угоди про асоціацію Україна – ЄС Кабінетом Міністрів України була схвалена Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, де зазначається, що Україна відіграє роль транзитного транспортного мосту, що поєднує країни Європи та Азії, але її транспортна інфраструктура в 20-30 разів відстає від розвинутих держав світу[24].

Завдяки досягнутому стану прикордонної співпраці та довірі суміжні європейські держави під час дії в Україні воєнного стану надають безпрецедентну підтримку громадянам України, які використовують транс'європейські транспортні коридори. Так, для зменшення часу очікування за згодою суміжної сторони в районі населених пунктів Нижанковичі (Україна) та Мальховичі (Республіка Польща) було організовано місце перетину кордону поза межами визначених міждержавними угодами пунктів пропуску через державний кордон. Урядом вирішується питання щодо побудови на даному напрямку відповідного пункту пропуску через державний кордон України[25].

Триває обговорення пропозицій щодо відкриття пункту пропуску через державний кордон для автомобільного сполучення «Біла Криниця (Україна) – Климоуці (Румунія)» для зменшення навантаження пасажирського та транспортного потоків у пункті пропуску через державний кордон «Порубне (Україна) – Сірет (Румунія)».

Однією з проблем ефективного використання транс'європейських транспортних коридорів залишається надмірне накопичення автотранспорту перед пунктами пропуску. Для її вирішення поступово

[23] Мінвідновлення: Україна за сприяння Єврокомісії модернізуватиме пункти пропуску. URL : https://mtu.gov.ua/news/34435.html

[24] Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p#Text

[25] До кінця цього року планується відкриття трьох пунктів пропуску через держкордон на заході України: «Нижанковичі» на кордоні з Польщею, «Красноїльськ» та «Дяківці» – на кордоні з Румунією. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3592368-cogo-roku-v-ukraini-zavlatsa-se-tri-punkti-propusku-z-rumunieu-najem.html

запроваджується Інтернет-сервіс «Електронна черга»[26]. Зазначений пілотний проєкт з 08.05.2023 запроваджено в 16 міжнародних пунктах пропуску для автомобільного сполучення, у тому числі й для вантажного автотранспорту (на кордоні з Республікою Польща – «Ягодин-авто», «Краківець», «Рава-Руська», «Шегині», «Устилуг», «Нижанковичі»; Румунією – «Дякове», «Орлівка», «Порубне»; зі Словацькою Республікою – «Ужгород»; Угорщиною – «Чоп»; Республікою Молдова – «Могилів-Подільський», «Рені», «Старокозаче», «Мамалига», «Виноградівка»).

У тестовому режимі сервіс «Електронна черга» з 31.07.2023 також почав поступово запроваджуватися на транс'європейських транспортних коридорах для впорядкування руху автобусів. Він вже почав використовуватись у 8 пунктах пропуску (на кордоні з Республікою Польща – «Ягодин», «Устилуг», «Краківець», «Шегині»; Румунією – «Порубне»; з Молдовою – «Мамалига»; Словацькою Республікою – «Ужгород»; Угорщиною – «Чоп»).

4. Перспективи розвитку транскордонних коридорів територією України. Вплив логістики на розвиток її економіки

За результатами досліджень інституту Rendall (Великобританія) Україна має кращий серед європейських країн транзитний потенціал. Він залежить від параметрів транспортних потоків, ступеню їх обслуговування, координації та інтеграції. На сьогодні Україна значно відстає в створенні власних транспортних коридорів, на відміну європейських країн, які ще у XX столітті активно розвивали міжнародної транспортної мережі. Це негативно впливає на формування конкурентоспроможності української економіки[27].

Поглиблення економічного, політичного та культурного співробітництва з державами Європейського Союзу, припинення пасажирського та транспортного сполучення з країною-агресором та її сателітом призводить до збільшення пасажирського та вантажного потоків на транс'європейських транспортних коридорах, які не можуть задовольнити сучасні та майбутні логістичні потреби України та європейських країн. Існує нагальна потреба щодо збільшення

[26] Про особливості реалізації експериментального проекту з організації управління чергами автомобільних транспортних засобів перед міжнародними пунктами пропуску через державний кордон України для автомобільного сполучення за допомогою електронної системи «Електронна черга перетину кордону»: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2022 № 1349. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-2022-п#Text

[27] Карпан Т. С. Аналіз та сучасний стан міжнародних транспортних коридорів. URL : https://tourlib.net/statti_ukr/karpan.htm#google_vignette

пропускної спроможності всіх пунктів пропуску на ділянках державного кордону з країнами Європейського Союзу.

Подальший розвиток транс'європейських транспортних коридорів, економічного та культурного співробітництва потребує будівництва моста через річку Дунай та близько 5 км автомагістралі, яка має з'єднати вже існуючі по обидва боки державного кордону автодороги між Ізмаїлом та Орлівкою (Україна) і Галацом та Ісакчою (Румунія).

З огляду на зазначене потребує розвитку інфраструктура пунктів пропуску через державний кордон України на каналах морського та річкового сполучення. Так, до початку російської агресії у Чорноморському та Азовському басейнах і дельті Дунаю в Україні функціонувало 13 морських портів із сукупним обігом вантажів понад 230 млн. т вантажів на рік. Урядом України прогнозувалося збільшення обсягів вантажних перевезень територію України на таких транспортних маршрутах: країни Європейського Союзу – Китай («Новий Шовковий шлях»), Іран, Індія, Туреччина та інші (не менше 1 млн. TEU (twenty-foot equivalent unit) в 2025 році та 2 млн. TEU в 2030 році)[28].

Зазначений транзитний потенціал України обумовлений її приєднанням до реалізації Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону, яка об'єднує транспортні артерії 14 європейських держав (Австрія, Республіка Болгарія, Чеська Республіка, Хорватія, Федеративна Республіка Німеччина, Румунія, Словацька Республіка, Республіка Словенія, Угорщина, Боснія і Герцеговина, Республіка Молдова, Чорногорія, Республіка Сербія, Україна). Вона передбачає: впровадження пріоритетних проєктів TEN-T, підтримання конкуренції, розвиток річкових портів, посилення співпраці на повітряному транспорті, поліпшення регіональної та місцевої транскордонної інфраструктури, створення вузлів для мультимодального транспорту, впровадження технологій штучного інтелекту та захисту навколишнього середовища, розвиток туризму та культурного взаємного обміну, співробітництво у сфері управління водним басейном[29].

Так, відповідно до басейнового принципу управління міжнародними водними об'єктами, Україна поділяє із суміжними державами низов'я та дельту Дунаю, річки Прут та Тису, загалом – 186 км державного кордону, до якого примикають території Одеської, Чернівецької, Закарпатської та Івано-Франківської областей. Українська частина

[28] Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p#Text

[29] Стратегія Європейського Союзу для Дунайського регіону. Міністерство громадських робіт, розвитку та адміністрації Румунії. URL : http://surl.li/musrj

Дунайського регіону охоплює площу 68,1 тис. кв. км із загальною чисельністю населення – 5,9 млн осіб (чисельність населення Дунайського регіону – 115 млн осіб). Глибоководний канал з виходом у Чорне море та чотири дунайських порта перетворюють Одеську область на стратегічну буферну зону Європейського Союзу[30].

За досвідом Європейського Союзу реалізація зазначеної стратегії потребує покращення інституційного потенціалу та рівня співробітництва між учасниками реалізації проєктів TEN-T (на місцевому, регіональному транснаціональному рівнях), розвитку місцевої та прикордонної інфраструктури, використання спеціально створених європейських фондів та залучення до процесів публічного управління громадянського суспільства[31].

Україна недостатньо використовує інструменти Європейського Союзу, які дозволяють сусіднім державам впроваджувати проєкти розвитку транспортних коридорів на умовах спільного фінансування та залученням до 80% макрофінансової допомоги від європейських інституцій в рамках реалізації Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону.

Для успішного та швидкого проведення заходів з питань удосконалення прикордонної та іншої інфраструктури на транс'європейських транспортних коридорах Україна також має активно використовувати інструмент фінансування відповідної європейської політики – Connecting Europe Facility (CEF), який призначений для залучення інвестицій у будівництво нової транспортної інфраструктури, відновлення та модернізації існуючих транспортних мереж[32].

Інвесторами розвитку транзитного потенціалу України можуть бути держави та представники бізнесу, які активно використовують логістичні переваги сучасної транс'європейської мережі TEN-T, але не є безпосередніми учасниками реалізації розглянутих європейських програм та проєктів щодо розвитку транс'європейських транспортних коридорів.

ВИСНОВКИ

У нових геополітичних умовах існуюча інфраструктура транс'європейських транспортних коридорів, що з'єднують Україну з державами Європейського Союзу та Республікою Молдова, стан їх

[30] Маслов Ю. К. Чи потрібна Україні Стратегія ЄС для Дунайського регіону. Лівий берір. URL : https://lb.ua/economics/2020/05/22/458160_nuzhna_li_ukraine_strategiya_es.html

[31] Стратегія Європейського Союзу для Дунайського регіону. Міністерство громадських робіт, розвитку та адміністрації Румунії. URL : http://surl.li/musrj

[32] Connecting Europe Facility. URL : https://cinea.ec.europa.eu/programmes/connecting-europe-facility_en

облаштування, пропускні спроможності, якість транспортної інфраструктури, якість наявної прикордонної інфраструктури не задовольняє сучасних та майбутніх потреб України. Шляхами розвитку мережі транс'європейських транспортних коридорів, які використовуються Україною можуть бути: розвиток раніше запроваджених європейських технологій інтегрованого управління кордонами; побудова нових та реконструкція існуючих транспортних шляхів через державний кордон, розвиток прикордонної інфраструктури; запровадження спільного із суміжною стороною прикордонного контролю; будівництво сучасних мостів на річках Дунайського водного басейну; використання фінансових інструментів Європейського Союзу.

Пріоритети розвитку транс'європейських транспортних коридорів мають бути визначені в порядку зростання індексів проникності кордонів та нерівнозначності фізико-географічних умов територій сусідніх держав, а саме: українсько-румунська, українсько-молдовська, українсько-угорська, українсько-польська та українсько-словацька ділянки.

Напрямом подальших досліджень може бути визначення комплексу заходів із забезпеченням на транс'європейських транспортних коридорах належного рівня прикордонної безпеки і збереженням їх відкритості для транскордонного співробітництва, а також для осіб, які подорожують, зокрема в контексті готовності України щодо вступу до Європейського Союзу та початку охорони його зовнішніх кордонів.

АНОТАЦІЯ

У матеріалі окреслено історичні аспекти та відображено динаміку розвитку транзитного потенціалу України. Обґрунтовано необхідність побудови нових і підвищення спроможності наявних транзитних шляхів через державний кордон України з країнами – членами Європейського Союзу, Республікою Молдова, а також узагальнено практику щодо їх інституційної розбудови упродовж 2022–2023 років. З використанням моделей «кордонів, що зміщуються», «укріплених кордонів», «інфраструктуро-проникного кордону» розглянуто феномен утворення транскордонних транзитних активів та доцільність їх використання задля формування стратегічних рішень щодо розвитку транзитного потенціалу України, який істотно впливає на конкурентоспроможність її економіки. Звернута увага на перспективність використання моделі «інфраструктуро-проникного кордону» для планування розвитку транскордонного економічного співробітництва із суміжними з Україною добросусідськими демократичними країнами. З врахуванням

досвіду запровадження європейських технологій інтегрованого управління кордонами, набуттям Україною статусу кандидата для вступу до Європейського Союзу та посилення санаційного тиску на російську федерацію наведено перспективи розвитку транскордонних шляхів сполучення із суміжними з Україною державами. Окреслено основні світові тенденції щодо системних змін навантаження транс'європейських транспортних коридорів в нових геополітичних умовах. Наведено рекомендації щодо визначення пріоритетів розвитку мережі транзитних шляхів територією України, запровадження спільних із суміжними сторонами контрольних заходів, реконструкції та будівництва доріг і мостів, розвитку портів, створенню вузлів для мультимодального транспорту з використанням європейських програм співфінансування та інструментів розвитку європейських транспортних активів. Матеріали статті можуть бути використані для формування стратегічних напрямів розвитку транс'європейських транспортних коридорів, прикордонної інфраструктури, а також підготовки проєктів міжнародних угод щодо їх розширення та спільного використання.

Література

1. Гошовський І. Про що говорить нова карта транспортних коридорів. URL : https://cfts.org.ua/blogs/pro_scho_govorit_nova_karta_transportnikh_koridoriv_75

2. До кінця цього року планується відкриття трьох пунктів пропуску через держкордон на заході України: «Нижанковичі» на кордоні з Польщею, «Красноїльськ» та «Дяківці» – на кордоні з Румунією. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3592368-cogo-roku-v-ukraini-zavlatsa-se-tri-punkti-propusku-z-rumunieu-najem.html

3. Європарламент закликав схвалити приєднання Румунії та Болгарії до Шенгену до кінця року. *Європейська правда*. URL : https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/13/7165719/

4. Зьолка В. Л. Удосконалення нормативного визначення «прикордонного контролю» – засіб підвищення ефективності його здійснення. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_1_3

5. Карпан Т. С. Аналіз та сучасний стан міжнародних транспортних коридорів. URL : https://tourlib.net/statti_ukr/karpan.htm#google_vignette

6. Магась Г. А. Ретроспективний аналіз прикордонної політики по забезпеченню недоторканності державного кордону України. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 1-2. С. 31-36.

7. Маслов Ю. К. Чи потрібна Україні Стратегія ЄС для Дунайського регіону. *Лівий беріг*. URL : https://lb.ua/economics/2020/05/22/458160_nuzhna_li_ukraine_strategiya_es.html

8. Міжнародні транспортні коридори, що проходять через Україну. URL : https://pidru4niki.com/92893/ekologiya/mizhnarodni_transportni_koridori_prohodyat_ukrayinu

9. Мінвідновлення: Україна за сприяння Єврокомісії модернізуватиме пункти пропуску. URL : https://mtu.gov.ua/news/34435.html

10. Митна справа : підручник / за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ВПЦ «Екон. думка ТНЕУ», 2014. 540 с.

11. Мота А. Ф. Прикордонний контроль та його значення в протидії нелегальній міграції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 304-311.

12. Мушак Н. Б. Концептуальні засади європейської інтеграції у сфері транскордонного співробітництва. *Віче*. 2015. № 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_10_6

13. Мушак Н. Б. Правові основи співпраці України з державами-учасницями Шенгенського простору. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 279-282.

14. Наумік К. Г., Коваль Т. О., Кукін І. В. Проблеми державного управління: теорія і практика діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування контрольованих прикордонних районів : монографія. Харків : ХНЕУ, 2010. 130 с.

15. Перелік пунктів пропуску. *Державна прикордонна служба України*. URL : https://dpsu.gov.ua/ua/perelik-punktiv-propusku/

16. Про будівництво автодорожнього прикордонного мостового переходу через річку Дністер на українсько-молдовському державному кордоні в районі населених пунктів Ямпіль – Косеуць: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова від 12.06.2023. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1924428

17. Про відкриття пунктів пропуску через державний кордон «Дяківці» та «Красноїльськ»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 333-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-р#Text

18. Про особливості реалізації експериментального проекту з організації управління чергами автомобільних транспортних засобів перед міжнародними пунктами пропуску через державний кордон України для автомобільного сполучення за допомогою електронної системи «Електронна черга перетину кордону». Постанова Кабінету

Міністрів України від 02.12.2022 № 1349. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-2022-п#Text

19. Про підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про будівництво автодорожнього прикордонного мостового переходу через річку Дністер на українсько-молдовському державному кордоні в районі населених пунктів Ямпіль – Косеуць: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 480-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2023-р#n6

20. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-р#Text

21. Про схвалення проекту Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про відкриття нового міжнародного пункту пропуску через українсько-румунський державний кордон між населеними пунктами Біла Церква (Україна) та Сігету Мармацією (Румунія): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2023 № 710-р. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-proektu-uhody-u-formi-obminu-nota-a710r

22. Сидоренко С. Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус. *Європейська правда*. URL : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/

23. Стратегія Європейського Союзу для Дунайського регіону. Міністерство громадських робіт, розвитку та адміністрації Румунії. URL : http://surl.li/musrj

24. Україна та Молдова побудують прикордонний мостовий перехід через Дністер. *Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України*. URL : https://mtu.gov.ua/news/34396.html#.

25. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2022. № 1-2. 132 с.

26. Федан Р., Пукала Р. Транспортна та прикордонна інфраструктура в процесі активізації східної прикордонної зони Польщі. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 2. С. 78-88.

27. Шмигаль Д. Запропонували Румунії пілотний проект щодо спільного прикордонного та митного контролю на одному із пунктів пропуску. *Урядовий портал*. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-zaproponuvaly-rumunii-pilotnyi-proekt-shchodo-spilnoho-prykordonnoho-ta-mytnoho-kontroliu-na-odnomu-iz-punktiv-propusku.

28. Connecting Europe Facility. URL : https://cinea.ec.europa.eu/programmes/connecting-europe-facility_en

29. Deutschmann E., Gabrielli L., Recchi E. Roads, rails, and checkpoints: Assessing the permeability of nation-state borders worldwide. *World Development*. 2023. Vol. 164. URL : https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.106175

Information about the author:
Nikiforenko Volodymyr Stepanovych,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Merited Lawyer of Ukraine,
First Deputy Head of the State Border Guard Service of Ukraine
26, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-17

LEGAL STANDARDS OF UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION AND INTEGRATION INTO THE EU

Pokhylenko I. S., Akimov M. O.

INTRODUCTION

Cultural heritage is a set of cultural values inherited by the contemporaries from the previous generations which are the essential part of national self-respect and the appropriate representation of the country at the international level. According to international conventions, ratified or signed by Ukraine (the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage, the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society), the protection of cultural heritage is an international legal obligation of Ukraine to the world community.

The occupation of the Crimea, conflict in the East of Ukraine and the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine in February 2022 have created problems related to the abduction, appropriation of cultural values, their illegal export and destruction which require an immediate solution. Legal regulation of protection and repatriation of cultural heritage is ineffective with regard to the protection of cultural values on the occupied territories; therefore the time has come to significantly improve the provisions of current legislation with regard to the existing realities and new challenges. Consequently Ukraine must take all measures to repatriate illegally exported cultural values and to demand the prosecution of those responsible for the deliberate destruction of the objects of cultural heritage.

The aim of this article is to outline peculiarities of legal regulation of cultural heritage protection during the Russian-Ukrainian War.

1. Literature review and methodological approaches to cultural heritage preservation

The issue of preserving cultural heritage has repeatedly been the subject of research attention. Scholars have discussed various aspects, focusing on important areas of heritage preservation in various ways.

The protection of architectural monuments and other religious objects was analyzed by BILASH, KARABIN & SAVCHYN[1], emphasizing the relevance of international Ukrainian-Polish cooperation.

SINKEVYCH & MOROZOVA[2] actualized the controversial issues of cultural property restitution that exist between Ukraine and Poland at the present stage. The issue of legal practice discussed by the researchers will require additional study.

GHILÈS[3] drew attention to the military challenge of the Russian-Ukrainian war for the European community as a whole but also pointed to the principles of cultural diplomacy that are relevant to contemporary political relations.

Mishra & Lourenço[4] studied applying computer science techniques such as artificial intelligence (AI), deep learning (DL), and computer vision (CV) on digital image data that can help monitor and preserve cultural heritage (CH) sites.

ROMANIUK, KUROK, HRYTSENKO, TKACHENKO & CHUMACHENKO[5] stressed the importance of cultural heritage in modern diplomatic policy, in particular, the use of soft power instruments, and the understanding of cultural heritage as a basis for building good neighborly relations. Digitalization plays an important role in cultural heritage preservation and contributes to the dissemination of information about the country around the world. Modern Ukraine is making gradual progress in all these areas; therefore, it is especially necessary to raise the issue of returning Ukrainian cultural property that is or has been stolen on Russian territory.

GORBUL & RUSAKOV[6] traced the experience of cooperation in the field of digitalization of cultural heritage on the examples of Ukraine and the Baltic

[1] Bilash O., Karabin T. Savchyn M. Preservation and Protection of the Cultural Heritage of Religious Purposes in Ukraine. Kościół i Prawo, v. 10, n. 2, p. 9-30, 15 Dec 2021. Available at: https://doi.org/10.18290/kip21102.1

[2] Sinkevych Y., Morozova O. The problem of restitution of cultural heritage: interaction between Ukraine and Poland. Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi, v. 15, n. 4, p. 535-548, 30 Dec. 2021. Available at: https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2021.689.

[3] Ghiles F. War in Ukraine and the gas crisis force a rethink of EU foreign policy. Notes Internacionals CIDOB, n. 268, p. 1-5, 7 Mar. 2022. Available at: https://doi.org/10.24241/notesint.2022/268/en.

[4] Mishra M, Lourenço P. Artificial intelligence-assisted visual inspection for cultural heritage: State-of-the-art review. Journal of Cultural Heritage Volume 66, March–April 2024, Pages 536-550 Available at: https://doi.org/10.1016/j.culher.2024.01.005.

[5] Romaniuk L., Kurok O., Hrytsenko A., Tkachenko N., Chumachenko O. Transformation of Ukrainian cultural heritage against the background of historical and cultural changes: international aspects. Synesis, v. 15, n. 4, p.374-391 2023, ISSN 1984-6754.

[6] Gorbul T., Rusakov S. Cultural heritage in the context of digital transformation practices: experience of ukraine and the baltic states. Baltic Journal of Economic Studies, v. 8, n. 4, p. 58-69, 30 Nov. 2022. Available at: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-58-69

countries. However, they primarily focused on the processes before 2022, i.e., before the full-scale Russian aggression, although the digitalization of cultural monuments became especially relevant after that; consequently, the researchers' conclusions will require further consideration.

AKIMOV[7] pointed out that counteraction to the illegal trafficking of cultural heritage was, is and remains one of the priority areas of activity of the Interpol; the effectiveness of international cooperation through Interpol channels is generally recognized and this organization's role in combating of smuggling of cultural values stolen during the armed conflicts is decisive.

The authors used a combination of various general scientific techniques and methods in the article. Among other general scientific methods analysis and synthesis, deduction, induction, forecasting and dialectical methods have been applied. For a comprehensive analysis of the topic in question, the method of systematic analysis and synthesis allowed to identify the main directions of preservation of cultural heritage. The dialectical method was used for the finding of new results, enabling the transition from the already known to the unknown. Consequently, the research involves not only the transformation of previously created theoretical knowledge, but also the formation of its new modification through the systematic addition of new theoretical provisions.

In addition, special legal methods were used, namely historical-legal, comparative-legal, formal-legal etc. Using the historical-legal method the formation and development of issues related to the protection of cultural heritage have been studied. The historical reconstruction of the legal protection of cultural heritage was carried out, serving as a context for the Ukrainian situation; to clarify it, the method of situational analysis was applied. Situations with the National and Memorial Museum of Hryhorii Skovoroda in the village of Skovorodynivka in Kharkiv oblast, Arkhip Kuindzhi Art Museum in Mariupol, Novokakhovsk Art Gallery named after Albin Havdzynskyi and the Museum of History of Nova Kakhovka unfold in time and space and focus the theoretical framework.

The formal-legal method was applied to determine the content of the main concepts and systematize the material to obtain generalizing conclusions within the issues in question. The comparative legal method helped to reveal the common and distinctive features of a number of key provisions in the context of cultural heritage protection. System-structural, complex and

[7] Акімов М.О. Сучасні аспекти діяльності Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол у протидії злочинам проти культурної спадщини // Права людини в епоху цифрових трансформацій : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 25 лютого 2022 р. Том 1. – Тернопіль : Вектор, 2022. – С. 279-181.

holistic approaches to research were also used in the work. Formulation and substantiation of theoretical provisions, suggestions, practical recommendations and conclusions are based on the abovementioned methods and approaches.

2. Impact of Russian aggression on Ukrainian cultural heritage

According to the data provided by the Prosecutor General's Office, 142 582 war crimes and crimes of aggression were registered in Ukraine as of September 14, 2024, namely violation of laws and customs of war, planning, preparation, initiation and conduct of an aggressive war, war propaganda.

The Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine is the central agency of executive power of Ukraine which activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine and which is responsible for ensuring the country's cultural development and history preservation, functioning of state information resources, informational sovereignty of Ukraine, in particular regarding the dissemination of socially important information in Ukraine and beyond.

Analyzing the damage to cultural heritage sites in Ukraine caused by the aggression of the Russian Federation (as shown here[8]), it was announced that 2024 cultural heritage sites have been destroyed or damaged during the period from February 24th, 2022, to July 25th, 2024.

The losses for state-owned cultural institutions amounted to 35 objects (14% of the total number of basic network institutions at the national level), while municipal-owned institutions experienced losses of 1,989 objects (6% of the total number of basic network institutions at the local level).

The largest part of affected cultural institutions constitutes clubs, which account for 48.2% of all damaged cultural infrastructure.

The total number of affected institutions is as follows:

– creative hubs: 974;
– libraries: 720;
– artistic education institutions: 157;
– museums and galleries: 117;
– theaters, cinemas, and philharmonic halls: 37;
– parks, zoos, reserves: 16;
– circuses: 3

Cultural institutions have been damaged in 290 territorial communities (19.7% of the total number of the amalgamated territorial communities) in Vinnytsia (3.2%), Dnipropetrovsk (20.9%), Donetsk (87%), Zhytomyr (17%),

[8] The Ministry of Culture and Strategic Communication of Ukraine. URL: https://mcip.gov.ua/en/news/2024-cultural-infrastructure-objects-have-been-damaged-or-destroyed-due-to-russian-aggression/ Accessed at: Sept 14th, 2024.

Zakarpattia (2%), Zaporizhzhya (37.3%), Kyiv (27.1%), Luhansk (46.2%), Lviv (5.5%), Mykolaiv (44.2%), Odesa (9.9%), Poltava (2%), Sumy (58.8%), Kharkiv (57.1%), Kherson (43%), Khmelnytskyi (17%), Cherkasy (6.1%), Chernihiv (47.4%), Kirovohrad (2%) regions and Kyiv city.

As of the middle of September 2024, almost the entire territory of Luhansk and significant parts of Donetsk, Zaporizhzhya and Kherson regions remain under temporary occupation, which prevents an accurate assessment of the number of cultural institutions affected by the hostilities and occupation.

To sum up: it is necessary to take urgent measures aimed at proper care of our cultural heritage. The following aspects could be highlighted:

A. Preservation**.** An experimental unit tasked with the preservation of cultural heritage and the natural environment, which consists of military and civilian personnel, has been created in Ukraine as a pilot project of "cultural" voluntary formation of the territorial community. Being the part of the Territorial Defense Forces Command of the Ukrainian Armed Forces, it will act in the compliance with the Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and in accordance with the NATO Doctrine[9].

B. Protection. Ukrainians cover monuments with sandbags, protecting cultural heritage sites from enemy shelling and bombing. The work is carried out by both the authorities and volunteers.

C. Digitalization. Digitization in the field of culture is used, firstly, in the processes of studying, preserving, creating, distributing and consuming cultural objects and values. Secondly, the application of digital technologies can be effectively used to improve organizational-economic and financial-economic processes in the activities of cultural organizations. Thirdly, specialized information systems are being created that allow keeping state records of cultural objects and values. Digital technologies offer tremendous opportunities for researchers to study cultural heritage: from digitization and archiving to 3D-scanning, modeling and visualization, as well as surface remote sensing. As an example we can address to the first virtual Museum of Stolen Art[10].

Photo and video recording are also important. The video "The exhibition "Archaeologist's Day: Rescued Treasures"[11] is dedicated to the display at the

[9] У Силах ТрО залучатимуть цивільних фахівців для збереження культурної спадщини. URL: https://tro.mil.gov.ua/u-sylah-tro-zaluchatymut-czyvilnyh-fahivcziv-dlya-zberezhennya-kulturnoyi-spadshhyny. Accessed at: Sept 14th, 2024.

[10] Museum of Stolen Art. URL: https://www.museumofstolen.art/en?fbclid=IwAR1su6UQq1Ybsn N4X8MZp5 FgoImJPzx89ljzkxRulDmdCrF0fQmGSVbEltY. Accessed at: Sept 14th, 2024.

[11] The exhibition "Archaeologist's Day: Rescued Treasures". URL: https://youtu.be/WEanFmqOcqA. Accessed at: Sept 14th, 2024.

National Museum of History of Ukraine featuring world-class archaeological finds obtained by the museum over the past four years[12].

In June 2022, State Bureau of Investigations officials in cooperation with the National Police of Ukraine's Strategic Investigations Department exposed Valeriy Gorbatov, former MP and former Head of the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, as a financier of the DNR terrorist organisation. He continued to carry out his business activities in the occupied territories of Ukraine and paid taxes to the occupiers. He also misappropriated Ukraine's cultural heritage, which according to preliminary information was stolen from museums in the Autonomous Republic of Crimea and purchased from "black archaeologists". Then the State Bureau of Investigations conducted six simultaneous searches. More than 6,000 items of historical and cultural property were found in one of Valeriy Gorbatov's offices in Kyiv. In particular, the searches uncovered Scythian Akinak swords, spears, axes, arrows, coins, 12th century chainmail, Hellenistic helmets and Trypillian culture pottery.

During new searches in early May another cache belonging to the abovementioned MP and members of his criminal group was discovered with a large collection of antiquities in it that could also have been illegally removed from the Museum Fund of Ukraine or illegally excavated. More than a thousand artifacts dating from the Bronze Age to the late Middle Ages were found. Among them there are: Hun sword decorated with gold and almandine which resembles the famous Hun diadem from the Melitopol Museum (stolen by the Russian occupiers); armor including helmets (Polish hussars', Morions, Iranians); coins from the periods from antiquity to the late Middle Ages. Law enforcement officers also found a Byzantine gold enamel icon depicting the Archangel Michael from the XI–XII centuries, ancient and Scythian antiquities, icons, cold steel (from the XIV–XIX centuries as well as from the First and Second World Wars), swords from the Migration Period, etc. Both collections are estimated to be worth millions of dollars.

Therefore the abovementioned video underscores the importance of utilizing the video format as a means of preserving cultural heritage in times of war. Modern video recording technologies can play a crucial role in documenting and exposing crimes related to the preservation of historical and cultural treasures during conflicts. The depiction of confiscated artifacts serves as a powerful tool to draw the attention of the public and the international community to the issue of preserving cultural values in the context of armed conflict. Additionally, the video can serve as a means to raise

[12] Archaeological treasures to be exhibited for the first time at the National Museum of History of Ukraine. URL: https://dbr.gov.ua/en/news/znajdeni-dbr-arheologichni-skarbi-vpershe-pokazhut-u-nacionalnomu-muzei-istorii-ukraini. Accessed at: Sept 14th, 2024.

awareness about the importance of safeguarding cultural heritage during conflicts and to garner support for initiatives aimed at its restoration and preservation. Furthermore, the video can act as a tool to increase awareness of the significance of protecting cultural heritage in times of conflict and to support efforts directed towards its restoration and conservation. This approach enables the engagement of the public in addressing the issue and lays the foundation for collective efforts in saving cultural heritage in the midst of military conflicts.

Another video is dedicated to the "Ukraine – Crucifixion" ("Україна – розп'яття") exhibition at the Museum of the History of Ukraine in the Second World War[13]. Exhibition organizers are stating that "Ukraine – Crucifixion" is the first-ever exhibition in Ukraine and around the world about the ongoing war and in the time of the ongoing war[14]. It contains 1776 authentic exhibits, collected by the Museum's team in the areas of hostilities (immediately after their cessation) and at the liberated territories of Kyiv and Chernihiv regions from April 3 to May 6, 2022. Exhibition's total area is approximately 900 m^2. The video illustrates the importance of applying such format as an effective mean of preserving cultural heritage in times of war. The exhibition aims to convey information about the ongoing war and events taking place during its period. Through video recording viewers can immerse themselves in the atmosphere of wartime events and assess the scale of the destruction occurring at present. Video fragments can evoke emotional reactions and raise awareness among the public about the importance of preserving cultural values during times of armed conflict. The video serves not only as an information source but also as a real tool for archiving history by showcasing unique artifacts collected directly from the areas of conflict and newly liberated settlements. Utilizing the video format, the exhibition can preserve evidence of significant events and help uncover the depth of the war's impact on cultural heritage.

Therefore, the video acts as a key instrument in supporting efforts to preserve and popularize cultural heritage in wartime, providing not only a documentation of events but also mobilizing the public to contribute to the preservation of valuable artifacts and history.

D. Registration. The system of cultural heritage objects recording is imperfect, as confirmed by the inadequately slowness of the formation of the State Register of Immovable Monuments of Ukraine and the insufficiency of

[13] "Україна – розп'яття": перша в світі виставка про російсько-українську війну. URL: https://youtu.be/zecS_jmvExQ (дата звернення: 14.09.2024).

[14] Museum of the History of Ukraine in the Second World War. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/eng/ expositions/current_exhibitions. Accessed at: Sept 14th, 2024.

the information it contains. It is also obvious that without an effective, modern registration system there will be no effective preservation. The lack of efficient registration of cultural heritage objects prevents their presentation in international information bases and popularization abroad.

E. Recovery and repatriation. In addition to the preservation it is extremely important to return the cultural values. In this aspect, it is worth mentioning the effectiveness of international interaction through the Interpol channels. The UN Security Council in its resolutions 2199 (2015) and 2347 (2017) calling on the countries of the world to take appropriate measures to stop the circulation of cultural values stolen during the armed conflicts in Iraq and Syria, states the decisive coordinating role of the Interpol in this and also indicates that the smuggling of cultural and archaeological heritage from the states on the territory of which hostilities are taking place is directly related to the financing of terrorism. Accordingly the UN General Assembly in the resolution 73/130 (2018) emphasized the need to create (with the support of the Interpol) specialized units of law enforcement agencies for the protection of cultural heritage in all participating states. In the Interpol General Secretariat, with the aim of assisting the law enforcement agencies of the member states, a specialized unit has already been created to counteract the illegal circulation of stolen works of art.

International standards for the description of stolen works of art, developed by the International Council of Museums and approved by the UNESCO, are used by the Interpol for prompt and error-free identification of stolen items (http://icom.museum/object-id), which has been translated into 17 languages including Ukrainian. In addition, the Interpol operates a database of stolen works of art, which currently contains information on more than 52,000 objects. Verification can be carried out both by entering the object's specific characteristics (type, category, performance technique, name, authorship, country of origin) and by comparing its photo with the data available in the database. Any person can get access to this database by filling out the request form (https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-Heritage-crime) or by downloading the application (ID-Art Mobile App), which enables checking in a real time regime.

As for Ukraine, the National Police (via International Police Cooperation Department) performs the representation and ensures the fulfillment of obligations of Ukraine in the Interpol, organizing the use of the International Criminal police Organization – Interpol information system in the field of combating the illegal circulation of cultural values. Namely, for the purpose of establishing the location of stolen works of art or other objects of cultural value, or for the identification of such objects, a request can be sent for the publication of the Notice on Stolen Cultural Values by the Interpol General

Secretariat (on the basis of a received request or within the framework of criminal proceedings or operative investigation case).[15]

3. Harmonization of Ukrainian legislation with EU standards in the sphere of cultural heritage protection

n relation to legal standards for the preservation of Ukrainian cultural heritage in the context of post-war reconstruction and integration into the EU, it should be noted that the European Union pays a great deal to the preservation of its member states' cultural heritage and adopts appropriate legal norms and standards for the protection of cultural property. This approach is the basis for the harmonization of national legislation of the Member States in the field of cultural heritage protection, which is especially relevant for Ukraine in the context of our country's European integration aspirations. Therefore let's analyze the provisions of Directive 2014/60/EU of May 15, 2014 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State and amending Regulation (EU) No 1024/2012. This document is aimed at returning cultural objects that have been illegally exported from the territory of the Member States; certain mechanisms for administrative cooperation between the EU Member States are established by it and rules for the procedure for the return of cultural property are defined. As for the harmonization of the provisions on the illegal export and return of cultural property, Directive 2014/60/EU stipulates basic provisions on cultural property that can be recognized as national property and subject to return in case of its illegal export. Pursuant to Article 2 of Directive 2014/60/EU, "cultural object" means an object which is classified or defined by a Member State, before or after its unlawful removal from the territory of that Member State, as being among the 'national treasures possessing artistic, historic or archaeological value' under national legislation or administrative procedures within the meaning of Article 36 of the Treaty on the Functioning of the European Union. Consequently, illegal exportation violates the protection of national rules or the non-return of items after temporary exportation. In Ukrainian legislation, these issues are regulated by the provisions of the Law of Ukraine "On the Export, Import and Return of Cultural Property" and the Law of Ukraine "On the Protection of Cultural Heritage". Therefore, in order to bring Ukrainian legislation in line with the provisions of EU legislation, it is necessary to amend the definition of cultural property and provide for

[15] Акімов М.О. Сучасні аспекти діяльності Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол у протидії злочинам проти культурної спадщини // Права людини в епоху цифрових трансформацій : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 25 лютого 2022 р. – Том 1. – Тернопіль: Вектор, 2022. – С. 279-181.

specific categories of European objects subject to legal protection in accordance with European standards. This includes a clear definition of illicit export and improvement of the procedure for its return. Referring to the latter, Directive 2014/60/EU provides for the mandatory return of cultural property that has been illegally exported, as stated in Articles 3 and 6, where the Member State from which the cultural object was illegally exported has the right to initiate legal proceedings for its return. So it is necessary to stipulate special judicial procedures to consider the return of cultural property. Such changes can be introduced in the Civil Procedure Code of Ukraine, as well as to the Law of Ukraine "On Private International Law". This approach could create legal grounds for the effective return of cultural objects with the involvement of international cooperation.

Administrative cooperation and interaction between states is also important. In accordance with the provisions of Articles 4 and 5 of Directive 2014/60/EU, EU Member States must cooperate through established central bodies responsible for the search, monitoring and return of illegally exported cultural property. An important role in this process is played by the Internal Market Information System (IMIS), through which the exchange of messages is created. To ensure the effective implementation of these provisions in Ukraine, the powers of the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine or another relevant agency should be expanded by giving it the competence for international cooperation in the field of return of cultural property. This can be envisaged in the Law of Ukraine "On Central Executive Bodies of Power" by adding provisions on Ukraine's participation in international information systems for the exchange of data on cultural objects.

Article 8 of Directive 2014/60/EU stipulates that Member States shall set in their legislation the time limit for initiating a return procedure which may not exceed three years after the requesting Member State has become aware of the location of the cultural object and the identity of its owner or holder. In any case, the time limit for initiating such a procedure may not exceed thirty years after the illegal export of the object from the territory of the requesting Member State. In order to harmonize the statute of limitations in Ukrainian legislation, the Civil Code of Ukraine should be amended accordingly.

In addition, Directive 2014/60/EU obliges to ensure the preservation of physical cultural objects until their return. This is an important aspect of control that requires the involvement of public or private entities to ensure the safety of cultural property. It is advisable therefore to provide for the relevant provisions in the Law of Ukraine "On the Protection of Cultural Heritage" by expanding the provisions on the physical protection of cultural objects during their return.

Thus, the harmonization of the provisions of Directive 2014/60/EU with Ukrainian legislation will significantly strengthen the mechanisms for the protection of cultural heritage. Updating legislation, in particular the Laws of Ukraine "On Export, Import and Return of Cultural Property", "On Protection of Cultural Heritage" etc., will help to harmonize national norms with European standards and increase the effectiveness of international cooperation in the field of cultural property return.

CONCLUSIONS

The article highlights the critical issue of preserving Ukrainian cultural heritage during the Russian-Ukrainian War, stressing upon the challenges posed by the occupation of Crimea and the armed aggression by the Russian Federation as well as studying European experience in this field.

The research employs a combination of scientific methods, including dialectical, historical-legal, and comparative-legal approaches, to analyze the impact on cultural heritage and propose potential solutions.

The study reviews relevant international conventions, emphasizing Ukraine's legal obligation to protect its cultural heritage. It provides a comprehensive examination of the destruction caused by the war, citing statistics from the Prosecutor General's Office and the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. The data reveals the alarming extent of damage to cultural heritage sites, including architectural, historical, and archaeological sites, as well as museums and galleries.

The literature review incorporates insights from various scholars, emphasizing the importance of cultural heritage in diplomatic policy and the role of international cooperation, particularly through organizations like Interpol. The article acknowledges the complexities of restitution and the challenges posed by the illegal trafficking of cultural heritage.

The main points.

Preservation: The article suggests the creation of an experimental unit dedicated to preserving cultural heritage, incorporating military and civilian personnel. This unit, aligned with international conventions, aims to protect cultural property during armed conflicts and operate in accordance with the NATO Doctrine.

Protection: The efforts to protect cultural heritage involve covering monuments with sandbags to shield them from enemy shelling and bombing. Both governmental authorities and volunteers are actively engaged in this protective measure.

Digitalization: The integration of digital technologies is proposed for studying, preserving, creating, and distributing cultural objects. Digital tools offer opportunities for archiving, 3D-scanning, modeling, and visualization.

The article highlights the significance of the first virtual Museum of Stolen Art and the role of photo and video recording.

Registration: The article criticizes the imperfect system of recording cultural heritage objects, emphasizing the slow formation of the State Register of Immovable Monuments of Ukraine. Efficient registration is deemed essential for effective preservation and international presentation.

Recovery and repatriation: Beyond preservation, these two aspects are underscored as critical ones. International collaboration through ICPO-Interpol channels is emphasized for the recovery and return of cultural values. The UN Security Council resolutions and the creation of specialized law enforcement units are considered crucial in combating the illegal circulation of stolen cultural items.

Moreover, in the context of Ukraine's integration into the EU, it is important to harmonize Ukrainian legislation with the EU legal standards for the preservation and return of cultural property. Directive 2014/60/EU establishes rules for the return of illegally exported cultural objects and provides mechanisms for cooperation between the EU Member States. Ukrainian legislation needs to be adjusted accordingly, in particular, with regard to the definition of cultural property, the procedure for its return and international cooperation. Administrative interaction and the timeframe for return procedures initiating should be harmonized with European standards. Such changes will contribute to the protection of cultural heritage and Ukraine's European integration.

In conclusion, the study emphasizes the urgent need for comprehensive measures to safeguard Ukrainian cultural heritage in the face of the Russian-Ukrainian War. The proposed strategies encompass legal, technological, and collaborative approaches, reflecting the gravity of the situation and the importance of preserving cultural identity amid conflict. The article underscores the role of international cooperation and the need for innovative solutions to address the multifaceted challenges posed by the destruction and theft of cultural heritage.

SUMMARY

This article is concerning on certain issues of Ukrainian cultural heritage preservation in the context of post-war reconstruction and integration into the EU. The relevant institutions' statistics on the scales of destruction in general and cultural heritage objects in particular have been examined during the study of this topic. Certain ways to overcome this problem (related to the legal standards) have been suggested, namely preservation, protection, digitalization, registration, recovery and repatriation. Research methods: the application of comparative method enabled to identify certain provisions of

the EU legislative acts to be implemented in Ukrainian legislation; the use of dialectical method allowed concentrating accumulated scientific knowledge and practice of application of the legislation on Ukrainian cultural heritage protection. Results: based on domestic and foreign experience, the main ways of cultural preservation activity have been outlined and suggested.

References

1. Bilash O., Karabin T. Savchyn M. Preservation and Protection of the Cultural Heritage of Religious Purposes in Ukraine. Kościół i Prawo, v. 10, n. 2, p. 9-30, 15 Dec 2021. Available at: https://doi.org/10.18290/kip21102.1
2. Sinkevych Y., Morozova O. The problem of restitution of cultural heritage: interaction between Ukraine and Poland. Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi, v. 15, n. 4, p. 535-548, 30 Dec. 2021. Available at: https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2021.689.
3. Ghiles F. War in Ukraine and the gas crisis force a rethink of EU foreign policy. Notes Internacionals CIDOB, n. 268, p. 1-5, 7 Mar. 2022. Available at: https://doi.org/10.24241/notesint.2022/268/en.
4. Mishra M, Lourenço P. Artificial intelligence-assisted visual inspection for cultural heritage: State-of-the-art review. Journal of Cultural Heritage Volume 66, March–April 2024, Pages 536-550 Available at: https://doi.org/10.1016/j.culher.2024.01.005.
5. Romaniuk L., Kurok O., Hrytsenko A., Tkachenko N., Chumachenko O. Transformation of Ukrainian cultural heritage against the background of historical and cultural changes: international aspects. Synesis, v. 15, n. 4, p.374-391 2023, ISSN 1984-6754.
6. Gorbul T., Rusakov S. Cultural heritage in the context of digital transformation practices: experience of ukraine and the baltic states. Baltic Journal of Economic Studies, v. 8, n. 4, p. 58-69, 30 Nov. 2022. Available at: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-58-69
7. Акімов М.О. Сучасні аспекти діяльності Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол у протидії злочинам проти культурної спадщини // Права людини в епоху цифрових трансформацій : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 25 лютого 2022 р. Том 1. – Тернопіль : Вектор, 2022. – С. 279-181.
8. The Ministry of Culture and Strategic Communication of Ukraine. URL: https://mcip.gov.ua/en/news/2024-cultural-infrastructure-objects-have-been-damaged-or-destroyed-due-to-russian-aggression/ Accessed at: Sept 14th, 2024.
9. У Силах ТрО залучатимуть цивільних фахівців для збереження культурної спадщини. URL: https://tro.mil.gov.ua/u-sylah-tro-

zaluchatymut-czyvilnyh-fahivcziv-dlya-zberezhennya-kulturnoyi-spadshhyny. Accessed at: Sept 14th, 2024.

10. Museum of Stolen Art. URL: https://www.museumofstolen.art/en?fbclid=IwAR1su6UQq1Ybsn N4X8MZp5 FgoImJPzx89ljzkxRulDmdCrF0fQmGSVbEltY. Accessed at: Sept 14th, 2024.

11. The exhibition "Archaeologist's Day: Rescued Treasures". URL: https://youtu.be/WEanFmqOcqA. Accessed at: Sept 14th, 2024.

12. Archaeological treasures to be exhibited for the first time at the National Museum of History of Ukraine. URL: https://dbr.gov.ua/en/news/znajdeni-dbr-arheologichni-skarbi-vpershe-pokazhut-u-nacionalnomu-muzei-istorii-ukraini. Accessed at: Sept 14th, 2024.

13. "Україна – розп'яття": перша в світі виставка про російсько-українську війну. URL: https://youtu.be/zecS_jmvExQ (дата звернення: 14.09.2024).

14. Museum of the History of Ukraine in the Second World War. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/eng/ expositions/current_exhibitions. Accessed at: Sept 14th, 2024.

Information about the authors:
Pokhylenko Iryna Serhiyivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Political Sciences and Law Department,
Kyiv National University of Construction and Architecture
31, Povitryanykh Syl Avenue, Kyiv, 03680 Ukraine

Akimov Mykhailo Oleksandrovych,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Criminal Law Department
National Academy of Internal Affairs
1, Solomyanska square, Kyiv, 03035, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-18

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Ратушний С. М.

ВСТУП

Європейська інтеграція, з одного боку, є відображенням і результатом загальносвітових тенденцій глобалізації та регіональної інтеграції. З іншого – це унікальне регіональне (європейське!) явище, що представляє собою процес об'єднання (возз'єднання?) цивілізаційно-споріднених європейських держав та народів. З урахуванням цієї унікальності формується миттєве уявлення і оцінка досягнень та проблем європейської інтеграції, сучасний стан якої іноді навіть дає підстави для продовження дискусій щодо майбутнього Європейського Союзу.

Євроскептики узагальнюючи, що механізм функціонування ЄС не встигає за змінами у суспільному розвитку, а існуюча система управління, в цілому, не забезпечує адекватного та ефективного реагування на виклики сучасності, з утіхою згадують фіаско Договору про Конституцію, фінансові проблеми, міграційну кризу, Брекзіт. Справжнім випробуванням стало збереження європейської солідарності в допомозі Україні в протистоянні російській агресії. Єврооптимісти ж, навпаки, стверджують, що рух уперед не зупиниться, а інтеграція справді має невичерпний потенціал, одним з джерел якого вважають європейський конституціоналізм.

1. Концепція конституційного оформлення відносин європейської інтеграції: виникнення та становлення

Проблематика європейського конституціоналізму почала обговорюватися в європейських наукових колах ще з початку 1960-х рр. у зв'язку зі стрімкою трансформацією установчих договорів, насамперед Римського Договору про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 р. від класичних міждержавних угод до інструментів створення нової моделі правопорядку. Сьогодні конституціоналізм більше, ніж будь-що інше, враховує особливості процесу європейської інтеграції, стає центральним пунктом іноді жорстких дискусій[1]. Тому будь-яке дослідження сучасних проблем

[1] Maduro Miguel P. How Constitutional Can the European Union Be? The Tension Between Intergovernamentalism and Constitutionalism in the European Union. URL : https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/04/040501-18.rtf

європейської інтеграції має проводитися з урахуванням загальних питань європейського конституціоналізму, а сам його феномен, який більше ніж будь-що інше враховує особливості процесу європейської інтеграції, потребує більш детального розгляду в його співвідношенні та взаємодії з національними правовими інститутами правотворення та правозастосування держави-учасниць ЄС, стає центральним пунктом як позитивних очікувань, так і жорсткої критики, важливим орієнтиром для кандидатів на вступ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблематика досліджень європейського конституціоналізму, в цілому, досить популярна. Загальнонаукові компоненти конституціоналізму, в т.ч. специфічного конституціоналізму ЄС стали предметом вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних фахівців (М. Бондар, Джозеф Вейлер (Joseph Weiler), Р. Вессель (Ramses Wessel), Ю. Волошин, М. Гюльтай, А. Колодій, Л. Луць, Мігуель Мадуро (Maduro Miguel), М. Орзих, І. Середа, Гюнтер Франкенберг (Gunter Frankenberg), Деміан Чалмерз (Damian Chalmers), В. Шаповал та інші.) Хоча публікацій стосовно практичних аспектів європейського конституціоналізму у зв'язку з питаннями розширення та членства в ЄС поки ще бракує.

Сучасна історія європейської інтеграції почалася тільки після другої світової війни. Об'єднання відбулось під тиском проблем післявоєнної Європи: безпекових, економічних, політичних. Воно мало забезпечити недопущення нових військових конфліктів, відновлення та подальший розвиток зруйнованих війною економіки та соціальних структур, визначити місце Європи в новому геополітичному та геоекономічному середовищі, що склалось з закінченням другої світової війни.

Не все й не відразу йшло легко. Але країни, що об'єдналися, змогли продемонструвати здатність долати невдачі й труднощі, нарощувати потенціал інтеграції. В об'єднаній Європі досягнуті вражаючі результати, що підтверджують правильність вибраного напряму розвитку, знайдені і випробувані ефективні рішення, що зумовили зміст і форми інтеграційних процесів. Досвід спочатку Західної, а сьогодні всієї Європи став найбільш очевидним і переконливим підтвердженням об'єктивної природи і практичної доцільності міждержавної інтеграції. А сама європейська інтеграція, поєднуючи стійкість основ з динамізмом розвитку, стала найбільш показовими прикладом створення й функціонування інтеграційних зв'язків. Підсумовуючи, маємо констатувати, що сьогодні ні одна національна держава не може у повному обсязі одноосібно забезпечити потреби свого індивідуального розвитку. Відповідно, заходи по формуванню наддержавної регіональної

структури на європейському континенті були і залишаються потребою сучасного етапу суспільного розвитку.

На всіх етапах свого розвитку "європейська ідея" носила демократичний і геополітичний характер. Незважаючи на відмінності, країни ЄС об'єднані у своїх зобов'язаннях щодо миру, демократії, верховенства права та поваги до прав людини. Вони прагнуть заохочувати ці цінності у світовому масштабі, будувати та поширювати процвітання та здійснювати свій колективний вплив, діючи спільно на світовій арені.

Разом із поглибленням та розширенням інтеграційних процесів зміцнювалися й змінювалися, віддаляючись від «класичних» міжнародних відносин, відносини європейської інтеграції. Вони вийшли за межі традиційної вже моделі міждержавної економічної інтеграції, охоплюють сфери політики та права, соціального життя та спричиняють виникнення нових міжнародних явищ, процесів та структур, суть яких вже не відображається поняттями «міжнародна співпраця» чи «міжнародне співробітництво». Серед тенденцій сучасних процесів міждержавної інтеграції дослідники відзначають поглиблення федералізації міждержавних інтеграційних об’єднань, появу в них відповідних ознак державності, формування єдиного конституційно-правового простору та основі зближення основних конституційних принципів держав-членів, інтернаціоналізація права, тісна взаємодія міжнародного інтеграційного та конституційного права[2]. Все це не завжди можна пояснити категоріями та поняттями міжнародного публічного права.

Для забезпечення інтеграційних процесів на європейському континенті була сформована одна з найбільш ефективних, самодостатня за змістом і унікальна за формою структура. Спочатку, це були Європейські співтовариства – регіональні міжнародні економічні організації з окремими наддержавними повноваженнями. Пізніше – Європейський Союз, створений як «єдина інституційна структура, що забезпечує узгодженість та тягліть діяльності, спрямованої на досягнення його цілей, і водночас шанування та розвиток acquis communautaire» (ст.С)[3].

Сучасний Європейський Союз, з його унікальною інституційною структурою та правовою системою, хоча й не перетворився на

[2] Волошин Ю.О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики : моногр. / Ю.О. Волошин, О.М. Пересада. – Одеса : Фенікс, 2013. 208 с.– С.54

[3] Treaty on European Union: signed in Maastricht on 7 February 1992. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf

«Сполучені штати Європи», але й не є вже «класичною» міжнародною організацією. Найбільш точно його сутність визначається терміном «інтеграційне об'єднання» sui generis. Як і міжнародна організація, це організаційно-правова форма багатостороннього міждержавного співробітництва. Однак основою цієї, якісно іншої спільноти визначені не тільки певні цілі спільної діяльності, але й задекларовані певні цінності. Для цього держави-учасниці делегують Європейському Союзу певні наддержавні компетенції та повноваження. Відповідно, за висновком Суду ЄС, "передача державою прав і обов'язків, заснованих раніше на внутрішньому праві, у відання правової системи Співтовариства, що ґрунтується на ДЗЄЕС, тягне за собою обмеження її суверенних прав"[4].

Організаційні структури ЄС в процесі поглиблення та розширення європейської інтеграції поступово трансформувалися від засобу «узгодження» державних воль суверенних держав до нового формату організації владних відносин. Ключовим елементом європейської інтеграції стали суспільні відносини політичного характеру – відносини владарювання. Традиційно ці відносини вважалися предметом конституційного регулювання[5] і на міждержавному рівні їх просто не існувало.

Зі зростанням глобального економічного та політичного впливу, Європейський Союз все частіше розглядається як потенційна наддержава, яку, по факту, можна розглядати в якості моделі організації політичної влади в суспільстві. При цьому легітимність цієї влади, в класичному розумінні поняття, забезпечується визнанням її населенням; прийняттям її як правомірної та справедливої; наявністю у влади авторитету в очах населення.

Подібне твердження, зокрема в контексті визначення джерела наявної влади, концептуально може виглядати певним чином неоднозначним. Проте чинна редакція ст.1 Договору про ЄС (ДЄС) проголошує «новий етап творення дедалі ближчого союзу народів Європи, де рішення ухвалюються якнайвідкритіше та якнайближче до громадян"[6]. Тобто, стверджується, що свою демократичну легітимність Європейський Союз отримує з двох джерел: волі держав-членів та волі

[4] Costa v. ENEL: Judgment of the Court of 15 July 1964. Case 6/64. European Court Reports. Page 00585. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006

[5] Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.– С.48

[6] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of European Union. Notice No 2008/ C 115/01. Vol. 51. 9 May 2008. URL : http://eur& lex.europa.eu/en/treaties/index.htm.

громадян ЄС, проявляючи тим самим свою подвійну сутність союзу держав і, водночас, наднаціональної спільноти. Останнє є ключовою ознакою, яка відрізняє Європейський Союз від міжнародної організації, і означає не обмеження суверенних держав, а спрямування їх національних політик на формування міждержавної єдності, як самостійного, першочергового та домінуючого інтересу.

Таким чином, Європейський Союз – це сформована за територіальною ознакою, побудована на певній системі цінностей багатонаціональна спільнота, яка визначила свою ідентичність. Він має ознаки наднаціональної політичної організації, що прийшла на зміну міжнародній системі суверенних національних держав і яку слід розглядати в якості нової парадигми організації політичної влади в Європі. Спочатку, це була «неповна конституційна єдність»: існували формальні та змістовні невідповідності, а інституційний баланс значною мірою відрізнявся в окремих сферах політики[7]. Фактично, «співіснування Союзу та Співтовариства було інтегрованим, але окремим правовим порядком»[8]. В первозданній трьохопорній структурі ЄС певний час зберігався дуалізм, пов'язаний з присутністю різних рівнів і форматів правового регулювання. З одного боку – Співтовариства, в межах яких, для регулювання виключно відносин економічної інтеграції, застосовувалась автономна правова система. З іншого («друга» та «третя» колони) -застосовувалися інструменти та механізми, дуже близькі до міжнародно-правових.

Необхідність регулювання відносин європейської інтеграції засобами права обумовили виникнення унікальної правової системи – права Європейського Союзу. Це – система правових норм, що регулюють процеси європейської інтеграції, здійснюваної в межах Європейського Союзу[9]. Як «інтеграційне право», воно постає юридичним інструментом об'єднання Європи і, водночас, юридично фіксує досягнені результати інтеграції.

Право ЄС, яке сформувалося на основі права міжнародного, поступово набуло рис автономної правової системи. Воно функціонує паралельно із законодавством держав-членів ЄС і, не спростовуючи значення національної ідентичності, постає як наднаціональний

[7] Bast J. The Constitutional Treaty as a Reflexive Constitution. *German Law Journal*. 2005, pp. 1433-1452. URL : https://www.yumpu.com/en/document/read/6984772/the-constitutional-treaty-as-a-reflexive-constitution-the-german-

[8] *Ahmed Ali Yusuf and Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission, 21 September 2005, Case T-306/01*. URL : http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=65738&doclang=EN

[9] Муравйов В. Особливий характер правової системи Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. К., 2002. № 8. С. 86-89. – С.86

правопорядок. Норми права ЄС мають пряму дію в межах правових систем його держав-членів і, в багатьох випадках, особливо в сферах економічної та соціальної політики, стосуються питань, врегульованих національним законодавством. Правопорядок ЄС забезпечує існування самостійної системи правового захисту, метою якого є ґарантування реалізації права ЄС.

В процесі свого розвитку право Європейського Союзу сформувалося в розвинуту цілісну систему, базовим складовим елементом якої було інституційне право з власним комплексним предметом регулювання – відносин щодо формування, діяльності і повноважень інститутів ЄС. Нормативною основою для виокремлення інституційного права в системі права ЄС прийнято вважати положення ст. 13 ДЄС (колишньої ст.3 у зміненій редакції): «Союз має інституційну структуру, спрямовану на те, щоб поширювати вартості Союзу, реалізовувати його цілі, служити інтересам Союзу, його громадян та держав-членів, а також гарантувати узгодженість, ефективність і тяглість політик та дій Союзу».

Існування інституційного права було зрозумілим та очевидним за умов формальної кваліфікації Європейських Співтовариств, а пізніше Європейського Союзу як міжнародних організацій. По мірі поглиблення й розширення європейської інтеграції інституційні аспекти ЄС поступово вийшли за рамки загального контексту міжнародного права, і, якщо розглядати ЄС тим, чим він фактично є, тобто ширше ніж «класичну» міжнародну організацію, виникає потреба зміна існуючої термінології.

Про елемент права Європейського Союзу під назвою «конституційне право» згадують В.В. Колісніченко[10], Л.А. Луць[11]. А. Татам пише про принципи конституційного права в системі принципів права ЄС[12]. В *науковому обороті застосовуються також тези про конституційний* устрій *Європейського Союзу*[13]. Термін «конституційне право» прямо винесений в назви роботи А. Росаса та Л. Арматі[14] і великого розділу в підручнику британського професора Д. Чалмерса та його співавторів[15].

---

[10] Колесніченко В. В. Сучасна юридична наука про класифікацію принципів права Європейського Союзу: критичний аналіз. URL : http://vuzlib.com/content/view/1522/92/

[11] Луць, Л.А. Сучасні правові системи світу: Навч. посібник для студ. юрид. фак. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 248 с. – С.227

[12] Татам А.. Право Європейського Союзу: підручник: пер. з англ. К.: Абрис, 1998. 423 с.– С.92-95

[13] Коваль В.С. Створення конституції Європейського Союзу: pro et contra. *Право України*. 2003. № 2. С. 143-147.

[14] Rosas Allan, Armati Lorna. EU Constitutional Law : An Introduction. Bloomsbury Publishing, 2012. Pp.332.

[15] Chalmers D., Hadjiemmanuil C., Monti G., Tomkins A. European Union Law: Text and materials. N.Y.: Cambrige University Press, 2006. Pp.1235. -P.1-43.

Вихідним положенням для більшості цих допущень стало те, що стверджувана унікальність європейського досвіду часто сприймалась через поняття і категорії конституціоналізації та конституціоналізму[16], а сам термін «конституція» використовувався для позначення установчих договорів. Дійсно, установчі договори Європейських Співтовариств і Європейського Союзу в правовій системі Європейського Союзу виступають джерелами норм, що встановлюють основи устрою і діяльності «наддержавної» організації політичної влади, і, як форма права, володіють вищою юридичною силою. Тобто, установчий договір виконує ті самі функції, що й конституція держави, і, в подальшому, з поглибленням європейської інтеграції, подібність ця ще зростає.

2. Наддержавна природа європейського конституціоналізму та його особливості

Основні позиції дослідників права ЄС (не без певної двоїстості, непевності та непослідовності) врешті-решт зводяться до тези, що установчі договори Європейських Співтовариств і Європейського Союзу, не будучи конституціями в прийнятому в науці конституційного права значенні, носять конституційно-правовий характер і, саме як такі, мають розглядатися в контексті дослідження більшості проблем права ЄС, поступово набуваючи класичних юридичних властивостей конституції. Як зазначив з цього приводу Д. Едвард, "не маючи "писаної конституції", Співтовариство вже мало жорстку конституцію в сенсі того, що її правовий порядок визнає ієрархію норм, в якій право договорів має верховенство над національним правом та підпорядковує інші акти Співтовариства"[17]. Створювана при цьому ієрархія правових норм є феноменом, подібним до федерального правового устрою.

С часом умовний термін «конституційне право» поступово трансформується в реальне конституційне право ЄС, подібне до класичного його розуміння. Воно базується не тільки на формальних ознаках, але й оцінці генетичної природи правових систем, в тому числі конституційно-правових, з котрих черпає свої витоки право ЄС.

Глибина та якість інтеграційної співпраці в рамках ЄС, що були досягнені на початок 2000-х років, ознаменували початок якісно нового

[16] Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*. Vol.17. URL: https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb

[17] Edward D. The Community's Constitution – Rigid or Flexible? The Contemporary Relevance of the Constitutional Thinking of James Bryce. *Institutional Dynamics of European Integration*. Eds: Schermers H.G., Curtin D., Heukels T. 1994. Pp. 145. URL : https://www.law.du.edu/documents/judge-david-edward-oral-history/1994-the-communitys-constitution.pdf

етапу європейської інтеграції. Цей етап логічно та закономірно буде визначити як етап конституційного оформлення європейської інтеграції, закономірним завданням якого постає питання про європейську конституцію, як акту, за своїм змістом і юридичною силою максимально наближеного до класичного розуміння Основного Закону, але який зберіг би свою міжнародно-правову природу (міжнародний договір суверенних держав, що передбачає їх рівність та можливість виходу зі складу інтеграційного об'єднання), для того щоб юридично зафіксувати передачу суверенних повноважень держав у вигляді верховенства повноважень ЄС в областях його легітимної компетенції, а також умови та механізми обмеження його влади.

Ідея конституційного оформлення владних відносин в межах міждержавного об'єднання, а відтак, закріплення й підсилення його особливого геополітичного положення у світі, стало свідомою реакцією європейської спільноти на тенденції глобалізації. Для забезпечення динамізму і стабільність розвитку європейської інтеграції в процесі адаптації до нових умов та пошуку адекватної відповіді на світові виклики напередодні безпрецедентного розширення, Європейський Союз мав стати ще більш інтегрованою економічною, політичною та правовою системою. Проте реформування системи управління, здатної у нових умовах забезпечить прийняття адекватних рішень на основі гнучкого балансу інтересів основних стейкхолдерів європейської інтеграції: держав та народів, а також загальноєвропейського інтересу, розв'язання існуючих проблем «дуалізму» інституційної системи, поглиблення та кодифікації правової основи було неможливим без укладання нового установчого договору.

Конституціоналізація установчих договорів ЄС стала основною темою Лаекенської декларації про майбутнє Європи 2001 р.[18]. В декларації проголошено прагнення ЄС перетворитися на «силу», або «державу», здатну відіграти провідну роль на планеті як гаранта стабільності та орієнтир в сучасному багатополярному світі, і вперше, на такому високому рівні було заявлено про перспективи прийняття в майбутньому єдиної конституції.

В розвиток ідей Ніццького договору 2001 р. та Ніццької декларації "Майбутнє Союзу", Лаекенська декларація оголосила план реформування Європейського Союзу. Намічалося зробити його більш демократичним, прозорим та ефективним шляхом чіткого і зрозумілого

[18] Laeken Declaration on the future of the European Union (15 December 2001). *Bulletin of the European Union*. 2001. No 12. p. 19-23. URL : http://www.cvce.eu/obj/laeken_declaration_on_the_future_of_the_european_union_15_december_2001-en-a76801d5-4bf0-4483-9000-e6df94b07a55.html

розподілу повноважень між Союзом та його державами-членами, спрощення законодавчих інструментів Союзу, підтримання міжінституційного балансу та поліпшення ефективності процедури ухвалення рішень, спрощення та заміна раніше підписаних установчих договорів, закріпивши ці зміни в Конституції об'єднаної Європи. Результатом майже трирічної роботи спеціального міжнародного органу – Конвенту за майбутнє Європи, стало підписання в Римі 29 жовтня 2004 р. Договору про запровадження Конституції для Європи[19]. На думку її авторів, Конституція, мала сприяти становленню загальноєвропейської самосвідомості і зробити ЄС моделлю нового світового порядку. Прийнятий документ був покликаний спростити правовий доробок Європейського Союзу шляхом заміни всіх попередніх договорів єдиним, сприяючи тим самим функціонуванню розширеного Союзу. Конституція мала б остаточно витіснити міжнародне право зі сфери європейської інтеграції.

Проте ці високі амбіції стосовно ще більш інтегрованого майбутнього ЄС, не були реалізовані. Побоювання, що використання терміну «конституція» в назві документу може означати перетворення Європейського Союзу в "наддержаву", та деякі інші, переважно ірраціональні мотиви, спричинили негативні результати референдумів у Франції та Нідерландах, що означало припинення процесу його ратифікації. Проблема законодавчого забезпечення шляхів розвитку ЄС через його конституційне оформлення залишилася нерозв'язаною. Для багатьох європейських політиків, науковців, широкого загалу громадян навіть виникало питання, чи не означало це заперечення конституційного статусу правового порядку Союзу взагалі[20].

Виходом з конституційної кризи стало підписання 13 грудня 2007 р. Лісабонського Договору про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейської Спільноти[21]. Так званий «договір реформування» допоміг Європейському Союзу здійснити нагальні внутрішні реформи та вийти на новий рівень функціонування. Основним його досягненням стало ствердження юридичної правосуб'єктності (юридичної цілісності!!!)

[19] Treaty establishing a Constitution for Europe signed in Rome on 29 October 2004. *Official Journal. Series C.* 2004. Vol. 47. № 310. P. 1-474. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf

[20] Wessel R. **A**. The Constitutional Unity of the European Union: The Increasing Irrelevance of the Pillar Structure? URL: https://www.utwente.nl/en/bms/pa/research/wessel/wessel46.pdf

[21] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. *Official Journal. Series C.* 2007. Vol. 50. № 306. P. 1-271. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC

ЄС. Європейський Союз було конституйовано суб'єктом міжнародного права та юридичною особою, він замінив собою Європейське Співтовариство та став його правонаступником. Конституційну єдність ЄС безумовно посилила відмова від трьохопорної структури. Тепер суб'єкти права ЄС, які працювали у «рамках Союзу», почали діяти на основі «права Союзу» з чіткими правилами та процедурами. Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗПБ) перетворилася з суто міжурядової системи, заснованої на консенсусі та загальному міжнародному праві, на повноцінну систему, що ґрунтується на договірному праві і включає інституції, які діють на основі принципів прямої дії та верховенства права, отримали законодавчу владу в цій сфері і приймають значну кількість актів вторинного права.

Через свою назву, незбалансованість структури та складність сприйняття тексту Лісабонський договір мало нагадує конституцію. Проте за змістом новий договір є такою собі, «полегшеною» версією амбітної, але відхиленої Європейської конституції, підтвердивши по суті її основні нововведення, представивши їх у вигляді поправок до чинних установчих угод. Самі ж вони, повною мірою зберігають якість міжнародних договорів з правом абсолютного вето для кожної держави-учасниці на перегляд будь-якої їх норми. Проте твердження, що Лісабонський договір став новим етапом європейського конституціоналізму[22] не є безпідставними. Аналізуючи правову природу цього документа в контексті права ЄС, як автономної правової системи, слід визнати наявність в його статусі й ознаках елементів, які поєднують в собі риси міжнародного договору та наднаціональної Конституції.

Як міжнародний договір, цей документ укладений суверенними державами – суб'єктами міжнародного права; відображає узгоджені волі суверенних держав щодо встановлення та розвитку відносин міжнародної інтеграції; визначає умови і порядок набуття і припинення членства в ЄС; містить добровільні зобов'язання суверенних держав щодо делегування частини своїх суверенних повноважень наддержавним структурам.

Відповідно, «конституційна» складова Лісабонського договору проявляється в його установчому характері. Договір не тільки закріплює існуючий рівень європейської інтеграції та визначає її подальші перспективи, а також визначає цілі і завдання Європейського Союзу на сучасному етапі; закріплює основні засади організації та функціонування ЄС як владної структури наддержавного характеру, зокрема в зовнішньополітичній сфері; визначає основні засади її

[22] Мовчан Ю. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму. URL : http://veche.kiev.ua/journal/1259/

правової системи, в тому числі принципи взаємодії з міжнародним і національними правопорядками держав-учасниць; деталізує основні засади правового статусу особи в Європейському Союзу через перехресне посилання на Хартію основних прав Європейського Союзу.

Хоча підписання Лісабонського договору підтвердило факт неготовності об'єднаної Європи до запровадження формальної конституції, сам договір відкрив шлях для подальшої конституціоналізації процесів європейської інтеграції.

Ідеї конституціоналізму разом утворюють ідеологічний фундамент, на якому сьогодні здійснюється функціонування політичних установ як в рамках окремих держав Європи, так і всього Союзу. Відтак вони мають безпосереднє і практичне відношення до організації і здійснення політичної влади в системі європейської інтеграції, та правового регулювання відносин, які при цьому виникають, виступають критерієм та мірою правильності обраного шляху.

На цьому шляху автоматично можуть виникати проблеми, пов'язані зі співробітництвом і взаємодією національних правових систем, конфлікти з питань оптимальних механізмів подолання суперечностей, пошуками компромісів. Уникнути, чи принаймні пом'якшити ці протиріччя допоможе розуміння сучасного конституціоналізму, закономірностей формування загальноєвропейського конституційного простору. Адже в процесі європейської інтеграції, в обхід, а, іноді, всупереч класичним канонам і схемам, що склалися, долається підхід до суверенітету як до інструмента відгородження держави від зовнішнього світу, протистояння держав на міжнародній арені. Делегування повноважень, часом вельми істотних, в процесі європейської інтеграції означає певне самообмеження суверенітету, але аж ніяк не відмова від нього і тим більше не його позбавлення. Відповідно, конституційне оформлення відносин європейської інтеграції означатиме не тільки всебічне поглиблення європейської інтеграції, а й формування європейської спільноти як єдиного цілого з якісно новою правовою системою. В свою чергу, це може привести до наділення Європейського Союзу суверенними ознаками в тій мірі, в якій вважатимуть необхідним зробити держави-учасниці.

Конституціоналізм – це політико-правова категорія, яка опосередковує місце і роль конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходить вияв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини. Становлення конституціоналізму у світі пов'язане з оформленням конституційного ладу в розвинених країнах Європи й Америки у період боротьби проти феодального абсолютизму (XVII ст.).

Сам цей термін, за твердженням Г. Дж. Бермана[23], було винайдено в кінці ХУІІІ – на початку ХІХ ст. для позначення головним чином американської доктрини верховенства писаної конституції над звичайними законами.

Конституціоналізм є складною політико-правовою системою держави та суспільства, яку виображують як взаємопов'язаний комплекс різноманітних компонентів[24]: доктринальної, нормативно-правової та онтологічної складових, а також однієї з форм вияву суспільної свідомості. Така конструкція виглядає рівно складною та гнучкою, тому, зрозуміло, що в сучасній юридичній науці категорія конституціоналізму, яку досліджували різні вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці, тлумачиться досить багатогранно та неоднозначно, а єдиного його розуміння донині не досягнуто. Тому, не вдаючись в деталі спеціальних наукових дискусій щодо конституціоналізму, вважаємо достатнім обмежитися деякими, пов'язаними з цим тезами.

Насамперед, явище конституціоналізму пов'язане з самим фактом існування конституції і здійснюваним за допомогою неї правовим регулюванням. Хоча, не завжди факт наявності конституції автоматично означає появу тієї чи іншої моделі конституціоналізму як такого[25].

Конституціоналізм, з одного боку, розглядається як певні політична система і державні методи управління, які спираються на конституцію (державна практика). З іншого – це сукупність певних політико-правових цінностей (державна ідеологія). В їх практичній реалізації ці елементи об'єднані відповідною національною конституційною ідентичністю – однією з найважливіших рис, без якої не може відбутися сучасна політична нація.

В контексті «функціонального призначення», ключовим є розуміння конституціоналізму як державного правління в широкому сенсі, обмеженого за змістом конституції. Тобто конституціоналізм ототожнюється з своєрідним «самообмеження держави», в сфері реалізації політичної влади. Ідея того, що влада уряду може й повинна бути конституційно обмеженою, а його повноваження залежать від застосування цих обмежень, складає саму сутність конституціоналізму, Та чи інша система обмежень займає центральне місце в сучасній конституції, вони проходять через визначені в конституції

[23] Berman H. J. Law and Revolution : The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge and London. Harvard University Press, 1983. Pp. 657.– P..377

[24] Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикцій. Вісник Конституційного Суду України. № 4-5/2011. С.114-121.– С.115

[25] Стецюк П. Про дефініцію категорії "конституціоналізм". *Вісник Львів. Ун-ту. Серія юридична.* 2004. Вип. 39. С. 171-180. – С.172

фундаментальні принципи організації і функціонування влади. Основний закон обмежує навіть законодавчу владу, що забезпечується судами і системою судового нагляду.

Нарешті, слід враховувати, що конституціоналізм є системою, яка перманентно й динамічно розвивається. Серед визначальних тенденцій його розвитку в сучасних умовах[26], таких як політизація, соціалізація, біологізація, інформатизації, багатьма фахівцями окремо відзначається інтернаціоналізація. Остання заслуговує виняткової уваги у зв'язку з світовими процесами глобалізації та регіональної інтеграції. Вона виявляється передусім у зближенні національного конституційного права з міжнародним публічним правом. Хоча, на наш погляд, такий погляд є надто загальним, потребує уточнення та конкретизації.

Визнаючи правову інтеграцію як об'єктивну потребу загальносвітових процесів, слід констатувати, що реальний рівень інтернаціоналізації (правової інтеграції) в сфері конституційного права є найнижчим. Не тільки тому, що саме конституційне право найбільш повно відображає індивідуальне «обличчя» кожної окремої держави з притаманними рівнем і станом правової свідомості (як ідеологія так і психологія). Конституційне право (як явище виключно внутрішньодержавного права) є досить консервативним і мало піддається уніфікації, а можливість його гармонізації і тим більше уніфікації через призму цілевизначання уявляється досить сумнівною. По факту, воно протистоїть міжнародному праву та обмежує «канали» його впливу на національний правопорядок. З одного боку – Конституція є своєрідним «фільтром» у процесі імплементації міжнародних договорів, який допомагає уникнути негативних елементів і контролювати внутрішньодержавну правотворчість[27]. З іншого – сам мотив дотримання конституції суперечить більшості теорій короткострокових міжнародних відносин на основі інтересів[28]. **Також відзначається,** що останнім часом в системі західноєвропейських демократій об'єктивно посилюються розвиваються **протиріччя між**

[26] Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С.97-115.– С.111-113

[27] Волошин Ю. Інтернаціоналізація сучасного конституційного права: деякі теоретичні й практичні проблеми. *Часопис Київського Університету права.* 2007. № 4. С. 82-88.– С. 86

[28] Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business.* Vol. 17. URL : https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb

процесами правової глобалізації та тенденціями конституційно-правової суверенізації[29].

Конституція інтернаціоналізується і стає невід'ємною частиною міжнародного співробітництва не абстрактним зближенням національного конституційного права з міжнародним публічним правом, а, конкретно, шляхом прийняття та закріплення в конституціях окремих країн міжнародно-правових стандартів, визнаних загальними засадами (принципами) світового конституціоналізму. Останні – витвори світової політичної та правової культури, вироблені тривалою практикою, – є явищем універсальним, але реалізуються в конкретній системі владних відносин, забезпечуючи її збалансованість. Це важливо, оскільки зміст конституціоналізму розрізняється в різних правових системах. В різних державах існують свої особливості функціонування системи конституціоналізму, які враховують національно-культурні та ментальні особливості кожного народу. Невипадково, його порівнюють з операційною системою[30], що визначає сам процес управління, в межах якого функціонують всі інші програми спільноти – економічні, соціальні, політичні. Ці програми мають, звичайно, свій специфічний зміст, «написані» для певного конституційного устрою і, відповідно, автоматичне запозичення конституціоналізму з однієї правової системи до іншої може бути небезпечним.

Віддзеркаленням тенденції інтернаціоналізації стала поява концепцій глобального конституціоналізму (Р. Фальк, Р. Йохансен та С. Кім)[31], транснаціонального (глобального) конституціоналізму (В. Шамрай)[32], і, навіть, доволі екзотично, конституціоналізму в космополітичному праві (Я. Чернопищук)[33]. Але більш широко практичне значення подібних наукових розвідок може проявитися лише в перспективі.

Винятком слід вважати феномен європейського конституціоналізму. Його слід розрізняти від європейської моделі конституціоналізму, яку становлять окремі спільні риси та особливості конституціоналізму групи

---

[29] Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикцій. Вісник Конституційного Суду України. № 4-5/2011. С.114-121.– С.114

[30] Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business.* Vol.17. URL : https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb

[31] The Constitutional Foundations of World Peace. Edited by Richard A. Falk, Robert C. Johansen, and Samuel S. Kim. Albany: State University of New York Press, 1993. Pp. 388.

[32] Шамрай В. Транснаціональний (глобальний) конституціоналізм як об'єктивне явище сучасної правової дійсності. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №7. С.150-153.

[33] Чернопищук Я. Ідея космополітизації права: Ґенеза процесів конституціоналізації. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид.* 2011. Вип. 52. С. 33–39.

держав, об'єднані єдиними цінностями, ідеологією та доктринальними особливостями[34].

Європейська (континентальна) модель конституціоналізму як доктрина і практика обмеженого правління не є регіональним правоглобалізмом у європейських масштабах та існує сьогодні разом із американською та англійською моделями. Це «якісно нова філософсько-світоглядна категорія, що відображає … національно-конституційну інтеграцію державно-правових систем Європи на основі їхнього взаємозбагачення за умови збереження юридичного суверенітету правових систем[35]. Виокремлення європейської моделі конституціоналізму пов'язане з наявністю в національних конституційних правопорядках більшості європейських держав подібних ознак: типова (кодифікована та жорстка) конституція, основним призначенням якої було й лишається обмеження державної влади на користь прав та свобод людини, встановлення прозорих і зрозумілих принципів діяльності основних суб'єктів публічної сфери, спеціалізований орган конституційної юрисдикції, парламентаризм. Очікується також реальне місцеве самоврядування, повага до людської гідності, підтримка демократії, верховенство права, справедливість, рівність, мир і, навіть, конституційний захист ринкових свобод.

Такий розвиток певною мірою завдячує саме специфіці зумовлених спільними ціннісно-ідеологічними основами європейських правових систем, що зазнали довгого шляху правової конвергенції – взаємних впливів, взаємного запозичення та, навіть, рецепція. Поширення позитивного досвіду функціонування конституційних правопорядків окремих держав на інші держави, спочатку західноєвропейські, і, в подальшому, на схід, стало передумовою виходу цих процесів за рамки виключно внутрішньодержавних і формування загальноєвропейської моделі конституціоналізму.

На зміст європейської моделі конституціоналізму суттєво вплинула через систему своїх конвенційних стандартів Рада Європи, насамперед європейським "Біллем про права людини" – Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. в відповідними додатковими протоколами. Для збереження та розвитку європейської конституційної спадщини важливе значення має діяльність Європейської комісії Ради Європи за демократію через право (Венеційської комісії). Розумінню

[34] Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму / О. М. Бориславська. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 54-58. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_14.

[35] Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикцій. Вісник Конституційного Суду України. № 4-5/2011. С.114-121. – С. 114-115

європейської конституційно-правової моделі сприяють підходи Європейського суду з прав людини. Сам же формат співвідношення національної судово-конституційної і конвенційної юрисдикцій відображає важливі ознаки європейської моделі конституціоналізму, які було прийнято за основу в формуванні конституціоналізму ЄС.

Вже сам цей підхід іноді стикається з жорсткою критикою. Зокрема, запозичення понять державного конституціоналізму до правової системи Європейського Союзу називають «механістичним» і таким, що має багато нарікань, не завжди аргументованою стверджуючи про відсутність в ЄС суверенітету, самодостатньої політичної влади, правосуб'єктності та тих форм публічної влади, які опосередковуються та захищаються конституційними актами в кожній державі. На нашу думку, таке неприйняття ідеї європейського наддержавного конституціоналізму лежить в сфері правової психології та ідеології, тобто пов'язано з існуючими сьогодні сформованої з радянських часів правовою свідомістю, правовою культурою і правовою освітою, прогалини в яких в першу чергу можуть бути заповнені шляхом удосконалення змісту та організації юридичної освіти в сучасній Україні та її декомунізації, в рамках європейського простору вищої освіти та її інтернаціоналізацією.

Наддержавний європейський конституціоналізм, або конституціоналізм Європейського Союзу почав формуватися в процесі європейської інтеграції, в межах інтеграційного об'єднання, у зв'язку з становленням унікальної моделі організації владних відносин міждержавного характеру і, відображаючи загальний раціоналізм нового часу, втілює прагнення до оптимального впорядкування політичного життя і пропонує їх практичну реалізацію на міждержавному рівні аж до розробки загальноєвропейської конституції.

Зрозуміло, що концепція конституціоналізму суверенної держави відрізнятиметься від уявлень про його міждержавного аналога. Дж. Вейлер та Дж. Трахтман, зокрема, пропонують розглядати європейський конституціоналізм як мутацію міжнародного права, що є результатом еволюції реального світу і закликають пристосувати або реформувати наше сприйняття до цих змін[36]. До того є існує думка, що концепція та політико-правова категорія конституціоналізму може бути застосовна не лише до держави («домінантної, але все ж таки умовної форми

[36] Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*. Vol.17. URL : https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb

політичної організації»[37]), але й до будь-якої політико-правової системи організації суспільства.

Ініціювавши інтеграцію, західноєвропейські держави, вже мали в основі єдність ціннісної основи та узгодженість ідеологічної складової європейської моделі конституціоналізму. Започаткована таким чином ідентичність обумовила можливість і успішність інтеграції, фактично стала критерієм її розширення. Територіально, це співпадає з кордонами держав-учасниць ЄС та тих, що бачать в євроінтеграції свій цивілізаційний вибір.

Підґрунтям для виникнення цього якісно нового транснаціонального правового явища[38] стала необхідність конституційних оцінок та взаємодії на рівні і національних державно-правових систем – національних інститутів конституційного права, і міжнародно-правових механізмів – інститутів європейського публічного права реалізації суверенної волі держав на участь в інтеграційних процесах. Величезний вплив на становлення Європейського Союзу і творення його права мала спільна європейська правова і, зокрема, конституційна культура.

Особливістю наддержавного європейського конституціоналізму є те, що окрім національних гарантій та інструментів обмеження державного правління він передбачає існування наднаціональних механізмів, які, в певних юридичних рамках, реально обмежуючи державу, призначені для обмеження самої наднаціональної влади.

Феномен європейського наддержавного конституціоналізму виступає основою конституціоналізації європейського правового простору в різних його версіях. Процес перетворення набору юридичних домовленостей, обов'язкових для суверенних держав – угоди ЄС, у вертикально інтегрований правовий режим, який надає судові права та обов'язки всім фізичним і юридичним особам та організаціям, незалежно від форми власності, у межах сфери застосування права ЄС, відбувся не відразу чи за єдиним, загальним планом. Але саме так свого часу було передбачено ще Р. Шуманом: «Європа … буде побудована за допомогою конкретних досягнень, які спочатку створюють де-факто солідарність»[39]. Будучи наріжним фактором інтеграційного правопорядку, конституціоналізація, в свою чергу, дозволить вивести право ЄС з непевного стану автономної правової системи і «визнати його

[37] Frankenberg G. The Return of the Contract: Problems and Pitfalls of European Constitutionalism. *European Law Journal*, 2000. Vol. 6 (3), Pp. 257–276. – P.259

38 Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикцій. Вісник Конституційного Суду України. № 4-5/2011. С.114-121.– С.114

[39] Schuman Declaration of May 9,1950, URL : https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en

"реальним" законом – в очах судів, правової спільноти, урядів і парламентів і, що найважче, – науковців в сфері міжнародних зв'язків»[40].

Передумовою конституціоналізації в Європейському Союзі є його інституціоналізм, що відображає процес організації та формалізації різних сфер наддержавного утворення і його правової системи, що виявляється у створенні та функціонуванні економічних, соціально-політичних, інших, наділених ознаками політичної влади наддержавних органів та інститутів, діючих на основі й в межах власного правопорядку. Вважається, що внутрішня «конституція ЄС» почала створюватися не з моменту формування цього інтеграційного об'єднання, а з 1957 р. – з заснуванням Європейських співтовариств та початком формування їх єдиної інституційної структури.

Інституціоналізація політичної влади, зі встановленням лімітів дій для широкого кола осіб, які здійснюють цю владу, – це переважно внутрішній процес. Вона має внутрішню спрямованість навіть при встановленні і формально-юридичному закріпленні відносин Союзу з державами-учасницями або третіми країнами і, тим самим, здійснює найсуттєвіший вплив на розвиток конституціоналізму ЄС. По мірі поглиблення й розширення європейської інтеграції інституційні аспекти ЄС вийшли за рамки загального контексту міжнародного права, стали пов'язуватися з конституціоналізмом як таким. Спочатку – стосовно інтеграції в рамках Співтовариств («перша колона» ЄС), а пізніше, з відмовою від трьохопорної структури, відкрився шлях для конституціалізації відносин в сфері спільної зовнішньої та безпекової політики та судової і поліційної співпраці у кримінальних справах, тобто поширення її на весь Європейський Союз.

Реальний процес "конституціоналізації" права ЄС пов'язаний з правозастосовною та правотворчою діяльністю Європейського Суду справедливості. Т. В. Комарова стверджує, що «вплив Суду ЄС на розвиток інтеграційного утворення виявляється в тому, що він інституційно детермінує конституціоналізацію права ЄС»[41]. Цей інститут виступає представником і «охоронцем» комунітарних правових цінностей (acquis communautaire), забезпечує одноманітне розуміння й застосування права ЄС, а його рішення постійно розширюють юридичну практику, що лежить в основі правозастосування. При цьому Суд виробив цілий ряд доктрин і принципів, що дозволяють забезпечити

[40] Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business.*_____Vol.17. URL : https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb

[41] Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. – Харків : Право, 2018. – 528 с

ефективність права Співтовариств/Союзу в умовах інтеграційного об'єднання, і, зокрема, на території держав-учасниць. Виконуючи функції своєрідного «первинного» конституційного Суду, наділений винятковою прерогативою тлумачення права ЄС, Європейський Суд справедливості створив конституційні рамки для структури федерального типу в Європі[42].

Наявність такого органу є не просто формальною ознакою конституціоналізму. В своїй правотлумачній діяльності Суд, з початку 60х років, активно працював над обґрунтуванням ідеї відмінності установчих договорів Співтовариств від звичайних міжнародних договорів, створенням та реалізацією концепції автономного права співтовариств, яке б відрізнялось від національних правових систем держав-членів, але, в той же час, мало переваги над ними. Рішеннями Суду ЄС (відомі справи *Van Gend en Loos* (1963 р.)[43], *Costa v. ENEL* (1964 р.)[44] та ін.) неодноразово наголошувалося, що ДЗЄЕС, з урахуванням проголошених цілей, це більше, ніж угода яка створює взаємні зобов'язання між договірними державами. Співтовариство утворює новий міжнародно-правовий порядок, на користь якого держави обмежили в лімітованих сферах свої суверенні права і суб'єктами якого є не тільки держави-учасниці, а й приватні особи. Тобто, положення договорів і акти вторинного законодавства надають індивіду права безпосередньо без будь-яких законодавчих чи виконавчих дій з боку держав-членів. Відповідно, Суд наполягає, що законодавство Співтовариства не є іноземним правом для держав-членів – це дійсний закон … і він може прямо наділяти правами приватних громадян, які повинні бути визнані і застосовані судами держав-членів.

У наступних справах Суд взагалі відкинув посилання на міжнародне право. В 1980-х роках, зокрема у справі *Les Verts* [45] визначив ДЗЄЕС основоположною конституційною хартією Співтовариства, відповідності до якої прийнятих заходів не можливо уникнути ні державам-членам, ні їх установам. Або, у Висновку від 14 грудня

[42] Stein E. Lawyers, Judges, and the Making of a Transnational Constitution. *American Journal of International Law*, 1981, 75(1), 1-27. doi:10.2307/2201413 URL : https://www.jstor.org/stable/2201413?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents

[43] Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen Case 26/62 [1963] *ECR* 1, 119631 CMLR 105 URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN

[44] Costa v. ENEL: Judgment of the Court of 15 July 1964. Case 6/64. European Court Reports. Page 00585. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006

[45] Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament. Judgment of the Court of 23 April 1986. Case 294/83. *ECR* 1986-01339 URL : http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61983CO0295:EN:PDF

1991 р.: «... Договір …, хоча й укладений у формі міжнародної угоди, тим не менш становить конституційну хартію Співтовариства, заснованого на верховенстві права»[46].

Правовий порядок, формований в багатьох аспектах Судом, переважав у Співтоваристві з самого початку. Підтвердивши рішенням у справі *Segi* (2007 р.)[47] фактично обов'язковий характер спільних позицій (п.52), Суд ЄС показав можливість скасовувати акти, які не стосуються Співтовариства. Тим самим був продемонстрований приклад забезпечення цілісного підходу до правового порядку всього Союзу: «т**ака** судова практика … здається, свідчить про конституційну роль Суду поза межами Співтовариства», а прийняте рішення безперечно підтверджує конституційний характер частин права Союзу (адже «справа стосувалась, в першу чергу, поліційної та судової співпраці у кримінальних справах (третьої колони), але можливо перевести ці висновки до другої колони – спільної зовнішньої та безпекової політики»), що дає відстави для допущення існування «інституційних – і, можливо, навіть конституційних – рамок формування СЗПБ, яка не може бути ізольована від подій у Союзі в цілому» [48].

Сам факт наявності конституції, як вже відмічалось, ще не означає існування конституціоналізму як масового політичного руху, зацікавленого у забезпеченні демократичного конституційного ладу. Синергія конституції та конституціоналізму тісно пов'язана з проблемою конституційності самої конституції, критерієм чого виступають певні принципи.

Принципи конституціоналізму дають найбільш повне й достовірне уявлення про конституціоналізм взагалі і конкретний конституціоналізм. Вони є основоположними засадами, які закріплюють найбільш визнані політико-правові ідеї і, як правило, є абстрактними, формуючи в сукупності «ідеальну» модель конституціоналізму. Зміст і формулювання цих принципів в подальшому конкретизується, відповідно до державно-правового розвитку окремих країн, і юридично закріплюється в формі принципів конституцій цих країн.

---

[46] Opinion 1/91 *(First EEA Opinion)* [1991] *ECR* 6079, par. 211. URL : http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf;jsessionid=9ea7d0f130d5716e1c9152c54b40a6d69b7ada88c2ca.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Oa3yKe0?text=&docid=97775&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=586518

[47] Segi and Others v Council C-355/04 P URL : http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf;jsessionid=FDA5E1FF306A1034C06FC42262B1F334?text=&docid=61241&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=7670722

[48] Wessel R. **A**. The Constitutional Unity of the European Union: The Increasing Irrelevance of the Pillar Structure? URL : https://www.utwente.nl/en/bms/pa/research/wessel/wessel46.pdf

Більшість принципів було сформульовано ще в епоху класичного європейського конституціоналізму кінця XVIII–XIX ст. Адаптовані, вони складають основу теорії і практики сучасного конституціоналізму. Успішно апробовані в національних конституціях та конституційних правопорядках окремих держав, загальновизнані європейською спільнотою, уніфіковані в конвенціях та інших документах Ради Європи, в якості загальноєвропейських (як міжнародні зобов'язання) вони імплементуються в конституційних практиках європейських держав.

Найбільш загальними, визначальними для характеристики сучасного «державного» конституціоналізму є принципи демократії (народного суверенітету), розподілу влад, правової держави, шанування прав людини та основних свобод. Саме вони сьогодні утворюють ідеологічний фундамент, на якому відбувається функціонування політичних установ абсолютної більшості сучасних держав Європи. Ці ж саме принципи лягли в основу європейської інтеграції як її цінності. Відповідно до положень ст. 2 ДЄС, «Союз базується на принципах свободи, демократії, поваги прав людини та основних свобод, верховенстві права та принципах, що є загальними для усіх держав-членів». Ці принципи є однією з концептуальних ознак конституціоналізму ЄС, підтвердження факту його існування та обґрунтуванням подальшої конституціоналізації процесів європейської інтеграції. Хоча залишаються питання щодо можливості і, пов'язаних з цим, особливостей їх «пристосування» до наддержавного утворення, яким є Європейський Союз, в правовій системі якого сформована широка палітра спеціальних (комунітарних) принципів (принципи прямої дії та верховенства права ЄС, пропорційності та субсидіарності, інституційної рівноваги тощо).

Функціональні та загальні принципи права ЄС стосуються його правової та інституційної системи, дозволяють заповнити прогалини в європейському законодавстві та вирішити питання щодо його тлумачення в найсправедливіший спосіб. Переважна більшість з них, в силу правової природи ЄС, не має прямих аналогів ані в національних правових системах, ані у доктринах чи практиці міжнародного публічного права, але взаємодіють з зазначеними вище загальними правовими принципами, істотно впливаючи на особливості процесів конституціоналізації об'єднаної Європи.

Такі процеси є реальністю сучасної Європи. Для Європейського Союзу це якісно новий етап його розвитку й визначення якісно нових цілей, переорієнтацію пріоритетів цінностей від національних до міжнародно-союзних. Відповідно, постають, навіть, концептуальні

питання про зовсім інший аніж національний рівень конституційної ідентичності – ідентичності європейської (міжнародної та регіональної).

На фоні застереження, висловленого М. Мадуро[49] і з яким неможливо не погодитися, про те, що залишаються без відповіді два принципових питання: чи є конституціоналізм найкращою формою влади для Європейського Союзу і чи має Європейський Союз конституційну владу (у формі установчої влади), щоб її (цю форму) прийняти, конституціоналізація відбувається незважаючи чи навпаки. Більше того, в будь-якому випадку, можемо стверджувати – конституціоналізація права ЄС формально відбулася. «Це реальний процес, за яким установчі договори ЄС еволюціонували від сукупності домовленостей, які були обов'язковими лише для держав-членів, до унікального правового режиму, котрий надає права та накладає обов'язки на всіх публічних та приватних осіб на території ЄС»[50].

Європейський Союз сформований як наддержавне інтеграційне об'єднання, якому держави-члени, заради досягнення спільної мети, делегують частину своїх суверенних повноважень. Його розвиток підготував необхідну правову та інституційну базу для переходу до етапу конституційного оформлення відносин європейської інтеграції. Результатом очікується виникнення бази для наступного розвитку європейських держав та народів, сприяння вирішенню подвійної задачі – подальшої інтеграції європейської спільноти та легітимації політичної наддержавної влади тощо.

Розвиваючи ідею формування наднаціонального конституційного простору, Європейський Союз пропонує модель розвитку людства в глобальному світі в економічному, політичному, соціальному, культурному, а особливо – правовому розумінні, яку випробовує на собі й своїх членах. Досвід вступу до ЄС держав Центральної та Східної Європи підтвердив, що прийняття загальноєвропейських інтеграційних цінностей та формування на цій основі відповідної конституційної ідентичності стає є окремим невід'ємним складовим елементом процедури приєднання для кандидатів на вступ.

Після проголошення незалежності Україна зробила свій цивілізаційний вибір: визначила інтеграцію до Європейського Союзу як вектор свого геополітичного та геоекономічного розвитку та модель, за якою має відбуватися цей розвиток. Очевидно, що базові питання

[49] Maduro Miguel P. How Constitutional Can the European Union Be? The Tension Between Intergovernamentalism and Constitutionalism in the European Union. URL : https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/04/040501-18.rtf

[50] Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. – Харків : Право, 2018. – 528 с. – С.246

практичних дій в межах здійсненого вибору та перспективи подальшої реалізації стратегії нашої держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі не можуть вирішуватися поза визначеним вище складним «конституційним» контекстом європейської інтеграції як об'єктивного процесу, і України, зокрема, в їх взаємодії. Для нашої держави конституційний процес в ЄС не тільки виступає наочним прикладом функціонування демократичної політичної системи в складних умовах ризиків та викликів сучасності, але й диктує нові конкретні практичні завдання на шляху до об'єднаної Європи.

Конституціоналізм в ЄС, який проявляється по-різному й на різних рівнях, реалізується за допомогою специфічних інструментів права Європейського Союзу: регламентів, директив, рішень (які є обов'язковими для суб'єктів права ЄС), або рекомендацій і висновків (які не є обов'язковими). Попри тези, що за усталеною думкою верховенство права ЄС в межах установчих договорів стосується усього правопорядку, в т.ч. конституційного, між конституційними положеннями ЄС та національними конституціями можуть виникати конфлікти. Тому проблеми співвідношення європейського конституціоналізму з національними конституційними правопорядками національних держав-членів ЄС, офіційних кандидатів на вступ, таких держав як Україна, що знаходиться тільки на початку шляху до Європи мають більш широкий характер і залишаються актуальними, посідаючи окреме місце в механізмі реалізації євроінтеграційної стратегії.

3. Теорія та практика європейського конституціоналізму у вирішенні завдань євроінтеграційної стратегії України

Рішення Європейської Ради від 23 червня 2022 р. про надання Україні статусу кандидата на вступ формально мало б означати визнання відповідності нашої держави першому з Копенгагенських критеріїв членства – політичному[51], а також її здатність завершити необхідні економічні реформи для досягнення відповідності критерію економічному. За оцінками багатьох спостерігачів, зміною традиційного сценарію євроінтеграції, Європейський Союз проявив небачену раніше гнучкість і розуміння ситуації в світі, рішучість підтримки України і бажання йти на компроміс. Разом з тим, критична оцінка стану імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї Сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної

[51] Copenhagen criteria. European Council in Copenhagen. December 1993. *European Commission enlargement.* URL : http://europa.eu/rapid/
pressReleasesAction.doreference=DOC/93/3&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en.

енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. (УА)[52] та практичних наслідків конституційного закріплення євроінтеграційного курсу в лютому 2019 р.[53] свідчить, що позиція європейської сторони не є такою вже однозначною, а рівень очікувань відповідної реакції з боку України залишається доволі високим. В своєму висновку щодо заявки України на членство в Європейському Союзі від 17 червня 2022 р.[54] Європейська комісія рекомендувала надати Україні статус кандидата, але закарбувала так званих «Сім кроків» (п. 4.), які потрібно виконати для початку переговорів по суті.

Ці «кроки» стосуються сфери дії політичних критеріїв Копенгагена. Вони прямо, чи більш-менш опосередковано, пов'язані з правовим регулюванням на «вищому рівні» – конституційними положеннями Європейського Союзу та України в їх взаємозв'язку і взаємному впливові на загальну оцінку відповідності виконання зобов'язань України за УА. На практиці, ж, імплементація цієї Угоди, в т.ч. тих її положень, що стосуються гармонізації законодавства України з законодавством ЄС, і, отже, визначають майбутній розвиток правової системи України, на практиці досить часто зводиться до буквального сприйняття окремих положень/статей чи технічних показників/умов та їх механічного перенесення в галузеве законодавство України. Цілі імплементації, таким чином, невиправдано звужуються, а сама імплементація, поза рамками загальних стратегій, принципів та цінностей європейської інтеграції, не дозволить досягти очікуваного результату асоціації. В ході регулювання двосторонніх інтеграційних процесів та при здійсненні подальших кроків правової та конституційної реформи в Україні можливо й потрібно послуговуватись цілою низкою концепцій і юридичних конструкцій «європейського конституціоналізму». Пріоритетним тут має бути існуюча потреба продовження інтернаціоналізації існуючих конституційно-правових засад та принципів.

Справді, чинна редакція Конституції Україні вже в Преамбулі (абз. п'ятий) підтверджує європейську ідентичність Українського народу і

[52] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

[53] Конституція України від 28.06.1996 р. URL : https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

[54] Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Communication From the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels, 17.6.2022 COM (2022) 407 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en

незворотність європейського та євроатлантичного курсу України. Далі по тексту (п. 5 ч. 1 ст. 85, ч. 3 ст. 102 та п. 1-1 ст. 116) деталізуються відповідні повноваження державних органів. Згідно зі ст. 9 КУ чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства нашої країни. Ст. 55 КУ надає право кожному, після використання усіх національних засобів правового захисту, звертатися за захистом прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Таким чином, конституційні норми визначають місце міжнародно-правових актів у системі законодавства, окреслюють межі міжнародно-правових гарантій, які надаються в рамках міжнародних зобов'язань держави.

Зазначене, в принципі, дає підстави розглядати Основний Закон України як наглядний приклад практичного прояву тенденції інтернаціоналізації[55] в сучасному конституційному розвитку. Разом із тим положення ч. 2 ст. 9 про неприпустимість укладення міжнародного договору, який суперечить Конституції України, до внесення відповідних конституційних змін виглядають дискусійними в частині практичного застосування, особливо, через невизначеність конкретного механізму реалізації. Ця норма не дає також відповіді на питання, на якому етапі укладання міжнародного договору (будь-якого, чи якогось специфічного?) може виникнути питання про його неконституційність. Механізми конституційного контролю на етапах укладення міжнародного договору законодавством чітко не прописані, а якщо факт неконституційності буде виявлений після набуття чинності міжнародним договором, це прямо суперечитиме принципу сумлінного виконання прийнятих міжнародних зобов'язань та неоднозначно тлумачитиметься в світлі положень ст. ст.46-48 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

Навіть більш гостро постає питання інтернаціоналізації Основного закону в контексті практичної реалізації прописаної в ньому євроінтеграційної стратегії. Україна, яка знаходиться тільки на початку шляху до Європи, і має здійснювати поступове приведення існуючого та майбутнього галузевого законодавства у відповідність до acquis ЄС усвідомлюючи, що пряма дія та верховенство права ЄС поширюється на весь правопорядок держав-учасниць, в тому числі конституційний. До того ж, в ст. 153 УА, зазначається, що увага повинна приділятися

[55] Середа Т. М. Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу. – дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2017. Національна академія внутрішніх справ. URL : http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1763

відповідному прецедентному праву Суду ЄС та імплементаційним заходам Європейської Комісії, а також, якщо в цьому виникне необхідність, будь-яким змінам в acquis ЄС, що відбуватимуться в той самий час. Ці завдання не можуть бути реалізованими належним чином в рамках заходів виключно адаптації чи навіть гармонізації законодавства. Тому, до набуття повноправного членства, питання дії в національному законодавстві України норм права Європейського Союзу з дотриманням умов принципів прямої дії та верховенства права ЄС потребують окремого доктринального рішення і законодавчого закріплення на конституційному рівні, в форматі тимчасових перехідних положень. Тим самим конституційно закріплений курс на євроінтеграцію набуде реального наповнення, дозволить реально рухатися до визначеної мети.

Орієнтація на європейські конституційні стандарти, навпаки, сприятиме нашому істотному цивілізаційному успіху, дозволить легітимізувати та свідомо об'єднати суспільство навколо ідеї подальшого євроінтеграційного руху України, створити конституційні рамки, умови та механізми переходу до більш глибокого рівня інтеграції через проведення внутрішніх політичних та інституційних реформ, ще раз підтвердити відповідність Копенгагенським політичним критеріям, здатність завершити досягнення відповідності критеріям економічним, відкрити шлях до практичної реалізації «членського критерію» – прийняття на себе зобов'язань членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу», що може бути досягнене шляхом повноцінної гармонізації національного законодавства з правом ЄС, а не косметичної його адаптації.

Після отримання статусу офіційного кандидата на вступ до ЄС і подальших кроків практичної реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави, аналіз проблем європейського конституціоналізму, продовжує залишатися однією з важливих дискусійних тем для влади, громадянського суспільства та науковців, потребує їх постійного та продуктивного діалогу. Проте потрібні й конкретні практичні дії та результати.

Надання повного письмового звіту України про виконання умов євроінтеграції заплановано на осінь 2023 р., за підсумками якого Європейська Рада в грудні має запустити процес переговорів щодо конкретних кроків на вступ до ЄС. Проте представлений Україною проміжний звіт, засвідчив, що станом на червень 2023 р. Європейський Союз підтверджує виконання тільки двох з семи умов. Хоча загальна оцінка презентується Європейською комісією як позитивна, підсумковий очікуваний результат цього етапу може створювати

додаткові ризики для успішної реалізації усієї стратегії європейської інтеграції, а невчасне і неякісне проведення відповідних реформ може стати загрозою розбудови конституційно проголошеної демократії європейського ґатунку.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного теоретичного узагальнення та власного дослідження проблем європейського конституціоналізму як складового елементу та важливого інструменту європейської інтеграції пропонуються наступні висновки.

1. Класичний конституціоналізм в практичній реалізації через об'єднання державної практики та державної ідеології відображає відповідну національну конституційну ідентичність, без якої не може відбутися сучасна політична нація.

2. У сучасній правовій науці існують численні ґрунтовні наукові розробки проблем традиційного конституціоналізму, який, проте, під впливом інтернаціоналізації суспільного життя не залишається незмінним. Отже європейський конституціоналізм є відносно новим правовим явищем, яке потребує проведення додаткових і більш глибоких наукових розвідок.

3. Європейський конституціоналізм виникає у зв'язку і в процесі європейської інтеграції як результат та інструмент побудови Європейського Союзу – унікальної до цього часу, міжнародною за формою і наддержавною по суті моделі організації публічної влади.

4. Передумовою формування європейського конституціоналізму став досвід функціонування конституційних правопорядків окремих держав Західної Європи, поширений поступово на держави Центральної та Східної Європи через уніфіковану системи конституційних цінностей у поєднанні з загальнолюдськими цінностями міжнародної співпраці.

5. Формалізовані у вигляді принципів конституціоналізму в текстах національних конституцій, документах Ради Європи, установчих договорах Європейських Співтовариств та Європейського Союзу, Конституції для об'єднаної Європи, ідеї європейського конституціоналізму суттєво вплинули на формування конституційної ідентичності багатонаціональної європейської спільноти і визначило особливий напрям її конституційного розвитку.

6. Чинна Конституція України закріплює основні здобутки світового конституціоналізму. Проте, в умовах реалізації євроінтеграційної стратегії, зазначені в ній ціннісні орієнтири розвитку держави та суспільства вимагають певного уточнення щодо відпрацювання сучасних підходів до розвитку права і законодавства,

гармонізованого з правом ЄС в т.ч. в конституційній сфері, формування демократичної, правової та соціальної держави в умовах повноправного і рівноправного членства в ЄС, формування специфічної європейської конституційної ідентичності.

7. Подібне конституційно-правове забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу обумовило необхідність проведеного дослідження і потребує продовження наукових розробок в сфері європейського конституціоналізму, розроблення та обґрунтування комплексу відповідних методологічних підходів і прийомів.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем європейського конституціоналізму, який став складовим елементом та політико-правовим інструментом інтеграційних процесів на європейському континенті в рамках Європейських співтовариств, а пізніше, Європейського Союзу, і суттєво впливає на визначення ідеології та практичних кроків щодо подальшої траєкторії інтеграційних процесів, в першу чергу, поглиблення та розширення європейської інтеграції.

На основі аналізу класичного конституціоналізму, здійснюється спроба виокремлення та критичної оцінки об'єктивних передумов, факторів, особливих рис та основних етапів формування міждержавної за природою та наддержавної по суті моделі організації публічної влади на європейському континенті, а також ролі і значення в процесах європейської інтеграції європейського конституціоналізму, який, виникаючи на основі загальноєвропейських цінностей, впливає на зародження «багатонаціональної» європейської конституційної ідентичності.

Через призму концептуальних засад та оцінки сучасного стану реалізації євроінтеграційної стратегії України, зокрема щодо розвитку законодавства, формування демократичної, правової та соціальної держави в умовах повноправного і рівноправного членства в ЄС, формування специфічної європейської конституційної ідентичності, аргументується необхідність уточнення та відпрацювання існуючих підходів до удосконалення конституційно-правових засад євроінтеграційного курсу України, зокрема розширення сфери гармонізації національного законодавства з законодавством ЄС на конституційну сферу відповідно до сучасних уявлень про теорію та практику європейського конституціоналізму.

Література

1. Maduro Miguel P. How Constitutional Can the European Union Be? The Tension Between Intergovernamentalism and Constitutionalism in the European Union. URL : https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/04/040501-18.rtf
2. Волошин Ю.О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики : моногр. / Ю.О. Волошин, О.М. Пересада. – Одеса : Фенікс, 2013. 208 с.
3. Treaty on European Union: signed in Maastricht on 7 February 1992. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf
4. Costa v. ENEL: Judgment of the Court of 15 July 1964. Case 6/64. *European Court Reports. Page 00585. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006*
5. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of European Union. Notice No 2008/ C 115/01. Vol. 51. 9 May 2008.* URL : http://eur&lex.europa.eu/en/treaties/index.htm.
7. Bast J. The Constitutional Treaty as a Reflexive Constitution. *German Law Journal. 2005, pp. 1433-1452.* URL : https://www.yumpu.com/en/document/read/6984772/the-constitutional-treaty-as-a-reflexive-constitution-the-german-
8. Ahmed Ali Yusuf and Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission, 21 September 2005, Case T-306/01. URL : http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=65738&doclang=EN
9. Муравйов В. Особливий характер правової системи Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. К., 2002. № 8. С. 86-89.
10. Колесніченко В. В. Сучасна юридична наука про класифікацію принципів права Європейського Союзу: критичний аналіз. URL : http://vuzlib.com/content/view/1522/92/
11. Луць, Л.А. Сучасні правові системи світу: Навч. посібник для студ. юрид. фак. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 248с.
12. Татам А.. Право Європейського Союзу: підручник: пер. з англ. К.: Абрис, 1998. 423 с.
13. Коваль В.С. Створення конституції Європейського Союзу: pro et contra. *Право України*. 2003. № 2. С. 143-147.

14. Rosas Allan, Armati Lorna. EU Constitutional Law : An Introduction. Bloomsbury Publishing, 2012. Pp.332.

15. Chalmers D., Hadjiemmanuil C., Monti G., Tomkins A. European Union Law: Text and materials. N.Y.: Cambrige University Press, 2006. Pp.1235.

16. Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*. Vol.17. URL : https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb

17. Edward D. The Community's Constitution – Rigid or Flexible? The Contemporary Relevance of the Constitutional Thinking of James Bryce. *Institutional Dynamics of European Integration.* Eds: Schermers H.G., Curtin D., Heukels T. 1994. Pp. 145. URL : https://www.law.du.edu/documents/judge-david-edward-oral-history/1994-the-communitys-constitution.pdf

18. Laeken Declaration on the future of the European Union (15 December 2001). *Bulletin of the European Union*. 2001. No 12. p. 19-23. URL : http://www.cvce.eu/obj/laeken_declaration_on_the_future_of_the_european_union_15_december_2001-en-a76801d5-4bf0-4483-9000-e6df94b07a55.html

19. Treaty Establishing a Constitution for Europe signed in Rome on 29 October 2004. *Official Journal. Series C.* 2004. Vol. 47. № 310. P. 1-474. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf

20. Wessel R. A. The Constitutional Unity of the European Union: The Increasing Irrelevance of the Pillar Structure? URL : https://www.utwente.nl/en/bms/pa/research/wessel/wessel46.pdf

21. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. *Official Journal. Series C*. 2007. Vol. 50. № 306. P. 1-271. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC

22. Мовчан Ю. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму. URL : http://veche.kiev.ua/journal/1259/

23. Berman H. J. Law and Revolution : The Formation of the Western Legal Tradition**.** Cambridge and London. Harvard University Press, 1983. Pp. 657.

24. Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикцій. *Вісник Конституційного Суду України. № 4-5/2011. С. 114-121.*

25. Стецюк П. Про дефініцію категорії "конституціоналізм". *Вісник Львів. Ун-ту. Серія юридична.* 2004. Вип. 39. С. 171-180.

26. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С.97-115.

27. Волошин Ю. Інтернаціоналізація сучасного конституційного права: деякі теоретичні й практичні проблеми. *Часопис Київського Університету права.* 2007. № 4. С. 82-88.

28. The Constitutional Foundations of World Peace. Edited by Richard A. Falk, Robert C. Johansen, and Samuel S. Kim. Albany: State University of New York Press, 1993. Pp. 388.

29. Шамрай В. Транснаціональний (глобальний) конституціоналізм як об'єктивне явище сучасної правової дійсності. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. №7. С.150-153.

30. Чернопищук Я. Ідея космополітизації права: Ґенеза процесів конституціоналізації. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид.* 2011. Вип. 52. С. 33–39.

31. Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму / О. М. Бориславська. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 2. С. 54-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_14.

32. Frankenberg G. The Return of the Contract: Problems and Pitfalls of European Constitutionalism. *European Law Journal*, 2000. Vol. 6 (3), Pp. 257–276.

33. Schuman Declaration of May 9,1950, URL : https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en

34. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. – Харків : Право, 2018. – 528 с

35. Stein E. Lawyers, Judges, and the Making of a Transnational Constitution. *American Journal of International Law*, 1981, 75(1), 1-27. doi:10.2307/2201413 URL : https://www.jstor.org/stable/2201413?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents

36. Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen Case 26/62 [1963] *ECR* 1, 119631 CMLR 105 URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN

37. Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament. Judgment of the Court of 23 April 1986. Case 294/83. *ECR* 1986-01339 URL : http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61983CO0295:EN:PDF

38. Opinion 1/91 (First EEA Opinion) [1991] *ECR* 6079, par. 211. URL : http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf;jsessionid=9ea7d0f130d5716e1c9152c54b40a6d69b7ada88c2ca.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Oa3yKe0?text=&docid=97775&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=586518

39. Segi and Others v Council C-355/04 P URL : http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf;jsessionid=FDA5E1FF306A1034C06FC42262B1F334?text=&docid=61241&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=7670722

40. Copenhagen criteria. European Council in Copenhagen. December 1993. *European Commission enlargement.* URL : http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.doreference=DOC/93/3&format=HTML&aged=1&language= EN&guiLanguage=en.

41. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

42. Конституція України від 28.06.1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

43. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Communication From the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels, 17.6.2022 COM (2022) 407 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en

44. Середа Т. М. Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу. – дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2017. Національна академія внутрішніх справ. URL : http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1763

Information about the author:
Ratushnyi Sergii Mykolaiovych,
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Law, European and Euro-Atlantic Integration Borys Grinchenko
Kyiv Metropolitan University
18/2, Bulvarno-Kudriavska Str, Kyiv, 04053, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-19

УГОДИ ТА МЕДІАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Свєтлічний І. В., Свєтлічна Д. І., Свєтлічна М. І.

ВСТУП

Відновне правосуддя безпосередньо пов'язане з протидією і запобіганням злочинності та розглядається як інструмент протидії злочинності, але з деяким розмежуванням між цими концепціями. Консистентно, запобігання злочинності може бути фокусом відновного правосуддя, тому слід підкреслити, що відновне правосуддя розглядається як один з правових інструментів, спрямований на протидію та запобігання злочинам, який ефективніше працює стосовно неповнолітніх та молодих людей.

Концепція відновного правосуддя емфатична на відновленні порушених соціальних зв'язків і гармонізації стосунків між потерпілими, правопорушниками та суспільством. "Відновне правосуддя дозволяє не лише покарати злочинця, а й зменшити шкоду, завдану злочином, забезпечити примирення через конструктивний діалог учасників конфлікту. Цей підхід включає в себе процеси медіації, переговорів і угод, які допомагають усім сторонам знайти спільні рішення та відновити справедливість. Відновне правосуддя акцентує увагу на відновленні зв'язків між людьми, зменшенні рецидиву та сприянні соціальній інтеграції правопорушників, а також на підтримці потерпілих"[1].

Медіація, в контексті даного дослідження, є одним з інструментів з арсеналу відновного правосуддя, що застосовується на практиці у кримінальному процесі під час обговорення сторонами угоди про примирення з потерпілим або угоди про визнання винуватості з прокурором (в разі відсутності потерпілого, якщо правопорушенням завдано шкоди лише суспільним інтересам), які укладаються відповідно до глави 35 кримінального процесуального кодексу України[2].

Зазначимо, що в усіх культурах світу існують традиції, подібні відновному правосуддю, адже цінності, такі як добровільне відшкодування шкоди, надійність, гідність і гармонія, що базуються на

[1] Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Свєтлічний та ін. «ГРААЛЬ НАУКИ». 2024. № 44. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.10.2024.010.

[2] Свєтлічна О., Свєтлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений.* 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6.

почутті справедливості та взаємодопомоги, є універсальними. Ці універсальні цінності важливі для емоційного виживання людей і дозволяють жити "без постійної загрози насильства"[3]. Згідно з визначенням відновного правосуддя, наданим Консультативною місією ЄС, відновне правосуддя може позитивно впливати на поведінку людей та зміцнювати громадянське суспільство у всьому світі[4].

Як зазначає психологія, людина за своєю природою не є ідеальною і має недоліки. Кожна людина за певних обставин може вчинити правопорушення. Проте, кожна людина прагне не лише до виправдання своєї поведінки, а й до того, щоб подобатися іншим, відчувати любов, а відтак почувати себе гідно в суспільстві[5].

Розглянемо згадані категорії в їх взаємозв'язку. Любов – це не тільки емоційний стан, але і глибинна сутність, яка проявляється через доброту, прощення, співчуття і турботу. Вчений епохи Відродження Парацельс стверджував, що найважливішою основою ліків є любов. З давніх часів люди уявляли бога в монотеїстичних релігіях як джерело ідеальної, безумовної любові. "Любов прощає", – зазначає християнське богослов'я, і це також стосується правопорушень. Тобто, повертаючись до вищесказаного, для того щоб почувати себе гідно в суспільстві людині, яка вчинила правопорушення, необхідно прощення, любов, відновлення стосунків. "*Коли ми свої гріхи визнаємо, то Він вірний та праведний, щоб гріхи нам простити, та очистити нас від неправди всілякої*" [1 Івана 1:9] (підкреслено авторами). Таким чином, доведено, що згідно загальновизнаного тексту Біблії, результатом визнання гріхів, тобто, визнання факту правопорушення самим правопорушником (термінологією відновного правосуддя) є прощення, тобто звільнення від покарання. Цей умовивід, як буде показано далі, імплементований і в сучасну концепцію відновного правосуддя щодо неповнолітніх.

Коран також наголошує на важливості прощення та покаяння, говорить про милосердя і прощення грішників, як умову входження колишнього грішника до Раю. До прикладу, у сурі 39:53 сказано: "*Воістину, Аллаг прощає всі гріхи. Воістину, Він – Прощаючий,*

[3] Свєтлічний І. В., Свєтлічна О. В. ДЕЯКІ ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ. *ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПУБЛІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ*. 2023. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-85.

[4] Переваги відновного правосуддя як альтернативного способу розв'язання конфліктів – вебінар КМЄС — EUAM Ukraine. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/euam-presents-benefits-of-restorative-justice-as-a-new-way-of-solving-conflict/.

[5] Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Свєтлічний та ін. «ГРААЛЬ НАУКИ». 2024. № 44. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.10.2024.010.

Милосердний". Коран підтримує покаяння і обіцяє прощення тим, хто щиро розкається. У сурі 19:60 вказано: *"..які покаялися, увірували й робили добро – вони ввійдуть до Раю*".

Крім того, щодо помсти, відплати або принципу Таліону (око за око), у сурі 42:40 Корану зазначено: "..*відплатою за зло є таке ж саме зло! Та якщо хто простить і встановить мир, винагорода його буде за Аллагом! Воістину, Він не любить несправедливих!"* (переклад Михайла Якубовича).

Виходячи з вищенаведеного можемо встановити, що найважливіші для суспільства історичні тексти, Біблія та Коран, визначають необхідність визнання своїх помилок і щирого каяття як умову для отримання прощення. Прощення правопорушників (грішників за теологічною термінологією) людським судом співвідноситься з актами божественного милосердя і справедливості, а покаяння (каяття) є ключовим для очищення від гріхів, тобто відновлення в термінології відновного правосуддя.

Важливо зазначити, що християнство і іслам мають різні теологічні основи і уявлення про Бога, проте "обидві світоглядні традиції поділяють подібні моральні принципи щодо прощення і покаяння"[6].

Аналіз концепцій відновного правосуддя в країнах Сходу потребує окремих наукових досліджень. Водночас, на думку авторів, застосування відновного правосуддя в східних країнах ґрунтується на інших історико-культурних передумовах, ніж у континентальній Європі та Америці. Зокрема, слід звернути увагу на ісламські відновні практики. Так, палестинська традиція сульха, інтегрована в ісламське правосуддя та є одним із прикладів сучасних інструментів примирення, що можна назвати "міжособистісне відновне правосуддя"[7].

Таким чином доведено, що відновне правосуддя також може може слугувати ефективним правовим механізмом у протидії злочинності, надаючи правосуддю спрямування на відновлення соціальної справедливості та примиренні, як вважають автори "за рахунок

[6] Свєтлічний І., Ахмаді А., Свєтлічна М. ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В КРАЇНАХ СХОДУ: ТРАДИЦІЙНІ ЦІННОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. *Молодий вчений*. 2024. № 4 (128). С. 179–182. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-34.

[7] Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Свєтлічний та ін. «ГРААЛЬ НАУКИ». 2024. № 44. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.10.2024.010.

використання певного способу вирішення кримінальних ситуацій і цей інструмент є ефективним, в першу чергу, стосовно неповнолітніх”[8].

1. Переговори, угоди та медіація за участю неповнолітніх

Як зазначалося вище, підхід, що лежить в основі концепції відновного правосуддя надає правопорушнику можливість визнати факт правопорушення та завдяки переговорам відновити стосунки, відновити справедливість, відшкодувати завдану шкоду, чим принести користь суспільству в цілому.

Переговори *(англ. – negotiations)* є найпростішою формою вирішення спорів, в якій беруть участь дві або більше сторін без третіх осіб (посередників) для досягнення домовленостей з спірних питань. Вони лежать в основі всіх консенсуальних способів врегулювання спорів, включаючи медіацію. У літературі розглядають моделі, стратегії та стадії переговорів.

“Модель переговорів” означає стандарти поведінки сторін. Відповідно до усталених підходів, виокремлюють дві основні стратегії: змагальну та інтегративну. Змагальна стратегія зосереджена на інтересах учасників, незважаючи на потреби іншої сторони, і є найпоширенішою у правових питаннях, де кожна сторона намагається “максимізувати” свої вигоди.

У випадку змагальної стратегії буде вірно зазначити, що переговори – це процес, у якому виграш однієї сторони означає програш іншої. Це такі позиційні торги, де сторони фокусуються лише на своїх інтересах, ігноруючи потреби опонента, що призводить до підходу «виграв-програв» (win-lose). Критика змагальної стратегії зводиться до її негативного впливу на якість результатів переговорів, оскільки вона ускладнює досягнення домовленостей, які задовольняли б інтереси обох сторін через можливі маніпуляції та відсутність ефективної комунікації.

На відміну від цього, інтегративна стратегія розглядає спір як спільну проблему і акцентує увагу на врахуванні інтересів усіх учасників. Ця стратегія передбачає визначення точок дотику між сторонами та зближення їхніх позицій, спираючись на справжні інтереси. Метою є максимізація спільного виграшу, що дозволяє знайти рішення, які задовольняють обидві сторони, і реалізувати підхід «виграв-виграв» (win-win). Інтегративна модель переговорів є основою сучасних консенсуальних методів альтернативного вирішення спорів. Практично, обидві стратегії часто комбінуються для досягнення максимального

[8] Світлічна О., Світлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений.* 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6.

ефекту на різних етапах переговорного процесу, залежно від характеру спору та його важливості.

Інтегративна модель ведення переговорів є основою сучасних консенсуальних методів альтернативного вирішення спорів. У практиці зазначені стратегії переговорів зазвичай комбінуються для досягнення найкращих результатів на різних етапах переговорного процесу та в контексті різних спірних питань, що залежать від характеру конфлікту.

Згідно з дослідженими джерелами, існує дві основні моделі переговорів: 1.Позиційні переговори. Щоб максимізувати свій виграш, сторони зазвичай займають крайні позиції і приховують інформацію про те, на якому рівні готові домовитися. Угода може бути досягнута лише через поступки з обох сторін. 2.Переговори за інтересами. Головною ідеєю є те, що для кожного інтересу можуть бути декілька варіантів вирішення, що їх задовольняють. Цю модель також називають гарвардським методом[9].

Дослідження Кравера[10] вказують на різні етапи переговорного процесу, такі як підготовка, основна сесія переговорів та постпереговорний етап. Переговори можуть відбуватися як безпосередньо між сторонами, так і через представників. Участь професіоналів у переговорах має свої переваги, зокрема в забезпеченні конфіденційності та запобіганні виникненню нових конфліктів.

На практиці можуть бути реалізовані як прямі переговори – безпосередні зустрічі сторін, так і переговори, що ведуться через представників.

Ці теоретичні основи переговорів можуть бути використані в рамках кримінального провадження в практичних аспектах, які ми розглянемо нижче.

Зокрема, кримінальне законодавство України містить норми, які передбачають можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за умовою примирення з потерпілим. Згідно зі статтею 46 Кримінального кодексу України (далі – КК), особа, що вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин (за виключенням певних видів правопорушень), може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона досягла примирення з потерпілим і відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду. Щире каяття та добровільне відшкодування збитків також можуть бути враховані як пом’якшуючі обставини (ч. 1 ст. 66 КК України) та

[9] Fisher R., Ury W. Getting to Yes. Negotiating Agreement Without Giving In. New York : Penguin Books, 1983.

[10] Craver Ch. B. The Negotiation Process. *American Journal of Trial Advocacy.* 2003. Vol. 27. P. 271.

впливають на призначення покарання (ст. 69 КК України), а також можуть бути основою для звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74 КК України) або для умовного звільнення (ст. 75 КК України).

У кримінальному процесі техніки прямих переговорів за інтересами можуть бути застосовані у контексті укладення угод, зокрема угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим (глава 35 КПК). Такі угоди можуть укладатися у випадках кримінальних проступків або нетяжких злочинів, а також у випадку приватного обвинувачення, за винятком справ, пов'язаних із юридичними особами, які вчинили кримінальні правопорушення. Угода може бути ініційована потерпілим, підозрюваним або обвинуваченим. Кодекс дозволяє укладати угоди про примирення як самостійно, так і за участю захисника чи інших осіб, погоджених сторонами.

Крім того, гарвардська модель переговорів ("переговори за інтересами"), стала основою для інших альтернативних методів вирішення спорів, зокрема медіації, що може бути використана у кримінальних справах відповідно до Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року[11].

Не секрет, що медіація стає необхідною, коли конструктивний діалог між сторонами вже неможливий. Окрім цього, слід зазначити приклад практичного застосування цих підходів, який можна вважати національним досягненням у імплементації відновного правосуддя – пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», затверджений наказом Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України[12], який успішно діяв з 2019 по 2024 рік, та в липні 2024 року був розвинутий та переформатований до проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (наказ від 22.07.2024 № 2176/5/501/176)[13]. В Україні впровадження принципів відновного правосуддя в наш час є важливим кроком у реформуванні

[11] Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20

[12] Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 21.01.2019 р. № 172/5/10 : станом на 12 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text.

[13] Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text.

системи правосуддя згідно вимог Ради Європи та ефективним засобом зменшення повторних правопорушень, особливо серед неповнолітніх.

В Україні законодавство визначає медіацію як добровільну, конфіденційну процедуру, за допомогою якої сторони намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт шляхом переговорів. Метою медіації є обговорення та пошук найкращого способу вирішення складних конфліктних ситуацій. Успішною медіація є тоді, коли досягається конкретна угода, погоджена всіма сторонами конфлікту. Медіація має суттєві відмінності від судового розгляду та інших способів врегулювання конфліктів. Судові процедури часто є тривалими й затратними, тоді як медіація пропонує швидший та економніший варіант вирішення спору.

Медіація в кримінальному судочинстві має ряд переваг: оптимізація судового процесу, зменшення кількості апеляцій та підтримка жертви, що створює умови для ефективного вирішення конфліктів.

Як показано вище, в наш час медіація є поширеним інструментом у правових системах багатьох країн. Кожна країна має своє власне регулювання медіаційних процедур та підходи до їх розуміння і застосування. Важливість медіації також сприяла розвитку міжнародного співробітництва в цій галузі, що призвело до створення документів, які встановлюють міжнародні стандарти медіації.

Серед документів, що визначають стандарти медіації, можна виділити Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (“Пекінські правила”), які рекомендують низку процедур, що мають медіаційний характер. Іншими важливими документами є Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів, що передбачає використання неофіційних механізмів врегулювання, включаючи медіацію. У рамках міжнародного співробітництва на Конгресах ООН були розроблені кілька документів, що визначають стандарти медіації, серед яких Каракаська декларація 1980 року і Бангкокська декларація 2005 року, які акцентують увагу на відновному правосудді.

Медіація в кримінальному процесі є складовою правозахисної системи у багатьох країнах, кожна з яких має свої унікальні підходи та особливості. У Фінляндії, наприклад, закон “Про медіацію у кримінальних та окремих цивільних справах” створив надійний фундамент для розвитку цього інституту, гарантуючи всім громадянам доступ до якісних медіаційних послуг незалежно від місця проживання. Фінські медіаційні служби, що функціонують з 2006 року, забезпечують не лише правовий захист, а й сприяють примиренню між сторонами,

закріплюючи факт визнання вини правопорушниками та погодження на виплату репарацій[14].

Подібні ініціативи реалізовані й у Бельгії, де медіація може бути ініційована сторонами кримінального провадження за рекомендацією прокурора чи суду. Тут законодавчо закріплена необхідність інформування учасників про можливість медіації, що підвищує гнучкість у вирішенні конфліктів. У Швейцарії медіація отримала розвиток завдяки громадським організаціям і регулюється законом, який дозволяє прокурорам делегувати справи присяжним медіаторам. В Іспанії та Португалії медіація спрямована на реінтеграцію неповнолітніх злочинців у суспільство та застосовується для обмеженого кола кримінальних правопорушень.

Загалом, досвід зарубіжних держав демонструє існування двох основних моделей медіації. Англо-саксонська модель розглядає медіацію як альтернативний спосіб вирішення конфліктів без чіткого законодавчого закріплення, що відзначає гнучкість і адаптивність цієї практики. На противагу їй, континентальна модель представляє медіацію як формальний процесуальний інститут, який надійно закріплений у законодавстві, забезпечуючи альтернативи традиційному кримінальному переслідуванню. Ці різноманітні підходи відображають не лише правові системи країн, а й соціальні цінності, що впливають на правозастосування у сфері медіації.

У Польщі медіація також має значний розвиток, починаючи з 1994–1995 років, коли вперше були реалізовані експериментальні програми у справах з неповнолітніми правопорушниками. Формально ж медіація була закріплена у кримінальному законодавстві Польщі в 1997 році. З того часу цей інститут набув популярності, особливо в кримінальному процесі, де він може бути застосований на будь-якій стадії провадження. Поляки відзначають високий рівень успішності медіації, оскільки близько 85-90% справ, переданих на медіацію, закінчуються укладенням угоди між сторонами, що підкреслює ефективність цього підходу до вирішення конфліктів[15].

Кожна країна на прикладі своїх систем медіації намагається знайти оптимальні рішення для вирішення кримінальних правопорушень, що в свою чергу свідчить про адаптивність і гнучкість правозастосування в залежності від соціальних умов. Медіація в кримінальному контексті не

[14] Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09; Академія адвокатури України. Київ, 2005. 23 с.

[15] Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця : зб. статей. Київ : Арт-Бюро, 2004. 228 с.

лише зменшує навантаження на судову систему, а й сприяє примиренню, реінтеграції та відновленню відносин між потерпілими та правопорушниками.

Окрім практичних переваг, медіація в кримінальному процесі має глибоке етичне підґрунтя, яке акцентує увагу на відновленні справедливості та гуманізації підходів до правосуддя. Вона дозволяє жертвам злочинів висловити свої переживання та отримати визнання своїх страждань, а правопорушникам – усвідомити наслідки своїх дій та взяти відповідальність за них. Цей діалог між сторонами сприяє не лише індивідуальному зціленню, а й зміцненню соціальної тканини, запобігаючи повторенню злочинів у майбутньому.

У більш широкому контексті медіація стає засобом, що забезпечує інтеграцію принципів відновного правосуддя в традиційні правові системи. Її впровадження в Україні, якщо це буде здійснено з урахуванням міжнародних стандартів і кращих практик, може позитивно вплинути на систему правосуддя, зменшивши конфлікти та поліпшуючи відносини між учасниками кримінальних проваджень. Важливо також, щоб усі учасники процесу – від правоохоронців до суддів – усвідомлювали цінність медіації як альтернативи традиційному підходу, що ґрунтується на покаранні.

Не менш важливим є і освітній аспект, адже для успішного функціонування медіаційних процесів необхідно забезпечити відповідне навчання медіаторів, які повинні мати знання у галузі психології, комунікацій та конфліктології. Це дозволить створити професійну базу для медіаторів, які можуть ефективно взаємодіяти зі сторонами конфлікту і забезпечувати конструктивний діалог.

Таким чином, медіація в кримінальному процесі є не лише юридичним механізмом, а й важливим соціальним інститутом, який може значно покращити якість правосуддя, сприяючи примиренню та відновленню довіри в суспільстві.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити наступні проміжні висновки. Окрім практичних переваг, медіація в кримінальному процесі має глибоке етичне підґрунтя, яке акцентує увагу на відновленні справедливості та гуманізації підходів до правосуддя. Вона дозволяє жертвам злочинів висловити свої переживання та отримати визнання своїх страждань, а правопорушникам – усвідомити наслідки своїх дій та взяти відповідальність за них. Цей діалог між сторонами сприяє не лише індивідуальному зціленню, а й зміцненню соціальної тканини, запобігаючи повторенню злочинів у майбутньому.

Угода про визнання винуватості представляє собою новий особливий порядок кримінального провадження, що виник після прийняття

Кримінального процесуального кодексу України[16] в 2012 році. Вона є важливою складовою розвитку інститутів звільнення від кримінальної відповідальності, які реалізують відновний підхід у кримінальному правосудді. Ця угода укладається між підозрюваним чи обвинуваченим та прокурором, в той час як потерпілий не є учасником процесу. Важливо зазначити, що укладення угоди про визнання винуватості не допускається у випадках, коли шкода була завдана інтересам окремих осіб.

Основною метою угоди є не примирення сторін, а досягнення компромісу, який часто має каральний характер. Цей компроміс може включати пом'якшення покарання чи часткове звільнення від цивільної відповідальності. Процес укладення угоди про визнання винуватості передбачає активну співпрацю підозрюваного чи обвинуваченого зі слідством, що сприяє викриттю інших осіб, залучених у вчиненні злочинів. Компроміс у цьому контексті служить не тільки інструментом для уникнення серйозніших наслідків для підозрюваного, але й важливим елементом для боротьби з кримінальними правопорушеннями[17].

Угода про визнання винуватості може укладатися за ініціативою як прокурора, так і підозрюваного чи обвинуваченого в будь-який момент провадження. Важливою умовою її укладення є участь захисника, а в разі неповнолітнього – також законного представника. Прокурор, приймаючи рішення про укладення угоди, зобов'язаний врахувати кілька факторів, включаючи ступінь сприяння підозрюваного у розслідуванні, характер обвинувачення та суспільний інтерес. У разі відсутності згоди між сторонами, ініціатива не може розглядатися як визнання вини або відмова від обвинувачення.

Крім того, угода про визнання винуватості передбачає певні умови, які мають бути дотримані під час її укладення. Наприклад, у разі особливо тяжких злочинів угода може бути укладена лише за умови викриття підозрюваним інших осіб, які вчинили злочини, та підтвердження наданої інформації іншими доказами. Це свідчить про те, що даний інститут не тільки слугує для швидшого вирішення справ, але й покликаний забезпечити більш глибоке розслідування кримінальних правопорушень, запобігаючи новим злочинам.

---

[16] Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 7 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[17] Svietlichnyi I. V. Restorative justice in combating juvenile delinquency: hermeneutic, historical, psychological aspects. *TRANSFORMATION OF THE LEGAL SYSTEM AND HUMAN RIGHTS PROTECTION UNDER THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW*. 2024. P. 212–235. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-9

Важливо також зазначити, що угода про визнання винуватості забезпечує значні переваги як для сторони захисту, так і для обвинувачення. Для підозрюваного чи обвинуваченого вона може стати можливістю для швидшого доступу до правосуддя, уникнення невизначеності щодо покарання та зменшення процесуальних витрат. З іншого боку, прокурор отримує можливість заощадити ресурси та час, зосереджуючи увагу на виявленні інших злочинів та злочинців, що важливо в умовах сучасних викликів кримінального правосуддя.

Таким чином, угода про визнання винуватості є інструментом, що сприяє досягненню балансу між інтересами держави, суспільства та осіб, залучених у кримінальний процес. Вона дозволяє не лише пришвидшити кримінальні провадження, але й забезпечити ефективну співпрацю між сторонами, що в свою чергу може призвести до підвищення рівня правопорядку та справедливості у суспільстві[18].

Укладання угоди про визнання винуватості також створює правову базу для захисту прав підозрюваних та обвинувачених, зокрема шляхом забезпечення їх участі в цьому процесі. Обов'язкова участь захисника під час укладення угоди гарантує, що інтереси особи будуть належно представлені та захищені.

Крім того, інститут угод є сприяє переходу від традиційної моделі карального або інквізиційного правосуддя до більш гнучкої та сучасної системи, що враховує як інтереси держави, так і конкретної особи[19]. Отже, угода про визнання винуватості представляє собою не лише юридичний механізм, а й правовий інструмент відновного правосуддя.

Щодо сучасної практики відновного правосуддя в Україні розглянемо порядок, який встановлює механізм реалізації пілотного проєкту (далі – Порядок) "Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення" (далі – Програма) на базі системи надання безоплатної правничої допомоги.

"У цьому Порядку терміни вживаються у таких значеннях:

– відновне правосуддя у межах Програми – процес, який дозволяє тим, кому була завдана кримінальним правопорушенням шкода, та тим, хто бере відповідальність за завдану шкоду, у випадку їх добровільної згоди та за участю медіатора брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку з вчиненим кримінальним правопорушенням з

[18] Svietlichnyi I. Restorative justice as an element of criminal protection of children's rights. *Law Review of Kyiv University of Law*. 2020. No. 4. С. 383–386. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.69.

[19] Malets O., Svietlichnyi I. LEGAL COUNTERACTION TO JUVENILE DELINQUENCY BY MEANS OF RESTORATIVE JUSTICE: PRACTICAL ASPECTS. *Law Journal of Donbass*. 2022. Vol. 2, no. 4. P. 108–112. URL: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-108-112.

метою примирення, реінтеграції та ресоціалізації учасників кримінально-правового конфлікту, відшкодування завданої шкоди та усунення за можливості наслідків, спричинених кримінальним правопорушенням;

– додаткові засоби ресоціалізації та розвитку неповнолітнього – корекційні, освітньо-інформаційні та психолого-педагогічні програми, профілактичні, освітні та навчальні заходи або система таких заходів, профілактичні бесіди, соціально-виховна робота, соціально-корисні види зайнятості, відвідування гуртків, спортивні заняття тощо, що застосовуються для корегування поведінки та стимулювання реінтеграції неповнолітнього, а в деяких випадках і для відшкодування потерпілому завданої шкоди, якщо додаткові засоби ресоціалізації включають дії неповнолітнього на користь потерпілого;

– реінтеграція неповнолітнього та потерпілого у межах Програми – процес відновлення порушеної конструктивної взаємодії щодо загальноприйнятого соціально-нормативного життя та співіснування у суспільстві, усунення або мінімізації різниці у становищі та/або правах між неповнолітнім, потерпілим та тими існуючими формами спільнот та/або об'єднаннями людей (держава, громада, населення, сім'я, родина, колектив тощо), яких торкнувся конфлікт, викликаний протиправними діями неповнолітнього, що може досягатися завдяки зміцненню соціальних норм та соціальній адаптації у суспільстві (ресоціалізації неповнолітнього, повернення та/або інтеграції, та/або відновлення, та/або реабілітації неповнолітнього та потерпілого) з урахуванням прав та особливих потреб потерпілого та неповнолітнього, пов'язаних з відчуттям справедливості, захищеності та безпеки у суспільстві, а також іншим впливом на них, який має місце за наслідками кримінального правопорушення;

– ресоціалізація неповнолітнього – свідоме відновлення неповнолітнього в соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві, формування позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки;

– угода за результатами медіації у межах Програми (далі – угода за результатами медіації) – угода, що фіксує результат домовленості між сторонами медіації у межах Програми у погодженій між ними письмовій формі з урахуванням вимог Закону України "Про медіацію", включно з домовленостями про відшкодування завданої шкоди та узгоджені учасниками медіації у межах Програми додаткові засоби ресоціалізації та розвитку неповнолітнього, який бере участь у Програмі.

З метою реалізації Програми проводиться медіація між потерпілим та неповнолітнім, який є підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення (далі – медіація), домовленості між якими фіксуються шляхом укладення угоди за результатами медіації.

Відповідно до Програми сторонами медіації є неповнолітній, який є підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення (далі – неповнолітній), та потерпілий – фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (далі – потерпілий).

У межах Програми медіація застосовується як одна з форм відновного правосуддя, в процесі якої вирішуються питання щодо відшкодування шкоди, завданої потерпілому, реінтеграції потерпілого та неповнолітнього, засобів ресоціалізації неповнолітнього.

Програма впроваджує відновний підхід щодо реагування на кримінальне правопорушення і, зокрема, має на меті забезпечити: відшкодування завданої потерпілому шкоди та його реінтеграцію; запобігання вчиненню неповнолітніми кримінальних правопорушень повторно; ресоціалізацію неповнолітніх та зменшення впливу факторів ризику, які зумовлюють їх протиправну поведінку.

Програма включає: скоординовану організацію ефективної комунікації між неповнолітніми та потерпілими від кримінальних правопорушень; проведення медіації між неповнолітнім і потерпілим; реінтеграцію та додаткові засоби ресоціалізації неповнолітніх (за потреби та можливості).

Проведення медіації забезпечують регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги (далі – центр). Медіація проводиться медіатором, включеним до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, та з яким центром укладено договір про надання послуг з медіації (далі – медіатор).

Програма може бути застосована у разі: наявності потерпілого; наявності неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого; визнання неповнолітнім факту наявності події кримінального правопорушення; згоди неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого на участь у Програмі.

Ця Програма поширюється також на осіб, які на момент прийняття рішення про застосування Програми досягли 18-річного віку. Умовою поширення Програми на осіб, які досягли 18 років, є вчинення ними кримінального правопорушення у неповнолітньому віці.

У кримінальних провадженнях, які відповідають умовам, визначеним в цьому Порядку, дізнавач або слідчий, який здійснює досудове розслідування, інформує неповнолітнього та його законного представника, потерпілого та його законного представника про можливість реалізації Програми шляхом залучення центром медіатора."[20]

Одночасно дізнавач або слідчий який здійснює досудове розслідування вручає неповнолітньому та його законному представнику, потерпілому та його законному представнику наступну пам'ятку:

"Пам'ятка про участь у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення

Для участі у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення важливо знати, що:

– днією з умов участі у Програмі є визнання неповнолітнім факту наявності події кримінального правопорушення. Увага! Визнання факту наявності події кримінального правопорушення не дорівнює визнанню винуватості у вчиненні кримінального правопорушення;

– участь сторін конфлікту в Програмі здійснюється виключно за їх добровільною згодою та добровільною згодою їх законних представників на участь у Програмі. Участь у Програмі не обмежується строками здійснення досудового розслідування та судового розгляду;

– процес відновного правосуддя у формі медіації, яку проводить медіатор у межах Програми, передбачає активну участь обох сторін конфлікту у вирішенні питань, пов'язаних з наслідками кримінального правопорушення.

Механізм Програми (короткий зміст):

– спрямований на відшкодування завданої потерпілому шкоди, його реінтеграцію; ресоціалізацію та реінтеграцію підозрюваного/обвинуваченого для зменшення впливу факторів ризику, що зумовлюють протиправну поведінку;

– реалізується у формі медіації, що проводиться медіатором(ами), який(і) залучається(ються) регіональним/міжрегіональним центром з надання безоплатної правничої допомоги (далі – центр) на підставі

[20] Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text.

законів України «Про медіацію» та »Про безоплатну правничу допомогу»;

– про можливість участі у Програмі інформують дізнавач, слідчий або прокурор, який за згодою неповнолітнього, потерпілого, їх законних представників передає до центру їхні контактні дані та інформацію про правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється/обвинувачується особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність. Ініціювати участь у Програмі може також захисник неповнолітнього підозрюваного/обвинуваченого, представник потерпілого у кримінальному провадженні;

– неповнолітні особи беруть участь у Програмі за згодою їх законних представників;

– досягнення згоди щодо усунення наслідків кримінального правопорушення здійснюється шляхом залучення медіатора з Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги;

– у процедурі медіації сторони медіації за домовленістю між собою залучають осіб, які можуть їх підтримати (за потреби);

– у разі досягнення згоди сторони медіації укладають письмову угоду за результатами медіації у межах Програми;

– результати участі у Програмі направляються центром дізнавачу, слідчому, прокурору для долучення до матеріалів кримінального провадження. Дізнавач, слідчий, прокурор враховують результати при прийнятті рішення про закінчення досудового розслідування;

– якщо участь у Програмі триває в момент прийняття прокурором рішення у кримінальному провадженні відповідно до статті 283 Кримінального процесуального кодексу України або після закінчення досудового розслідування, сторони медіації або їх представники самостійно подають інформацію про її результати під час судового розгляду.

Наслідки участі у Програмі:

Для потерпілого можливість:

– отримати відшкодування матеріальної та моральної шкоди;

– самостійно впливати на вирішення питань, що виникають у зв'язку з вчиненим кримінальним правопорушенням;

– впоратися з негативними емоціями та переживаннями, спричиненими правопорушення, бути почутим, відновити емоційній стан та почуття безпеки;

– зрозуміти хто добровільно бере відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, від якого потерпілому завдано шкоду;

– отримати відповіді на питання, що стосуються кримінального правопорушення, безпосередньо від особи, яка бере на себе відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення;

– взяти активну участь в розвитку почуття відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Для підозрюваного/обвинуваченого можливість урахування результатів участі у Програмі під час прийняття рішення про наявність підстав для:

– закриття кримінального провадження на підставі частини четвертої статті 56, пункту 7 частини першої статті 284 КПК України;

– звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до статей 45, 46, 48 Кримінального кодексу України (у разі вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку чи нетяжкого злочину);

– укладення угоди у кримінальному провадженні;

– звільнення від покарання на підставі частини четвертої статті 74, статті 105 КК України;

– призначення покарання з урахуванням обставин, що пом'якшують покарання або відповідно до пункту 3 частини першої статті 65, статей 66, 69, 69[1] КК України."[21]

2. Відновне правосуддя у протидії (запобіганні) злочинності

Реінвенцією, переосмисленням та оновленням, які дозволяють адаптуватися до змін та нових концепцій у протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя на міжнародному рівні стають міжнародні конгреси ООН з проблем запобігання злочинності. Конгреси проводяться кожні п'ять років під егідою Економічної та Соціальної Ради ООН. Це універсальні платформи, де країни підсумовують свою співпрацю у сфері боротьби зі злочинністю та пропонують нові стратегії для її запобігання. Хоча конгреси почали роботу після Другої світової війни, питання щодо злочинності неповнолітніх і відновного правосуддя обговорюються лише останніми роками. Наприклад, Віденська декларація 2000 року підкреслила необхідність розвитку політики відновного правосуддя, що враховує інтереси потерпілих, правопорушників і громади. Бангкокська декларація 2005 року також рекомендувала державам-членам ООН

[21] Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text.

активно розвивати відновне правосуддя як альтернативу судовому переслідуванню. У міжнародних актах ООН, Ради Європи та ЄС закріплено як загальні, так і спеціальні норми щодо відновного правосуддя, причому деякі з них рекомендують, а інші зобов'язують держави впроваджувати ці практики в національну правову систему[22].

Ю. Микитин зазначає, що міжнародні правові акти містять як загальні, так і спеціальні норми, що стосуються відновного правосуддя. Загальні норми в деяких випадках рекомендують, а в інших – зобов'язують держави імплементувати положення відновного правосуддя у національне законодавство. Спеціальні ж норми регулюють організаційні аспекти застосування цього інституту. Микитин підкреслює, що імплементація таких норм повинна відповідати місцевим правовим та соціокультурним особливостям, а також сприяти адаптації національних систем правосуддя до сучасних викликів, пов'язаних із захистом прав потерпілих та відновленням соціальної справедливості[23].

Українські науковці В. Маляренко та І. Войтюк підкреслюють, що починаючи з 1980-х років, було ухвалено низку резолюцій ООН, які містять загальні положення щодо відновного правосуддя. Відновне правосуддя розглядається як одна з неофіційних та перспективних форм вирішення спорів між потерпілими і правопорушниками, що відповідає сучасним тенденціям до індивідуалізації кримінальної відповідальності та скорочення ролі держави в процесі вирішення таких конфліктів.

Особлива увага в міжнародно-правових актах ООН, які регулюють питання відновного правосуддя, приділяється впровадженню медіації як ефективного інструменту вирішення кримінальних конфліктів. Медіація розглядається як виховний і профілактичний захід, що спрямований на запобігання повторним правопорушенням[24].

У 2000 році в рамках ООН була створена спеціальна робоча група, результатом роботи якої став проект резолюції № 2000/14 "Декларація про основні принципи використання програм відновного правосуддя в кримінальній юстиції", прийнятий Економічною і Соціальною Радою ООН (ECOSOC)[25].

---

[22] Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя: Бангкокська декларація ООН від 25 квітня 2005 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/260148___260213.

[23] Микитин Ю. І. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи. *Відновне правосуддя в Україні.* 2010. Вип. 1-4. С. 15.

[24] Friday P. C. An Overview of Restorative Justice Programmes and Issues. Paper prepared for the International Scientific and Professional Advisory Council. 1999. P. 35.

[25] McCold P. IIRP Graduate School Chair. Restorative Justice & the United Nations / Alliance of NGOs on Crime Prevention and Criminal Justice. New York, 1997. P. 11.

Чи існують стандарти стосовно відновного правосуддя? Так, можемо стверджувати що такі існують. Документ з назвою "Стандарти відновного правосуддя (Standards for Restorative Justice)" були затверджені Консорціумом Відновного правосуддя (група осіб і організацій у Великобританії, яка займається поширенням відновного правосуддя в цій країні) в 1999 році.

Найважливішим міжнародно-правовим актом, що регулює питання правосуддя у справах неповнолітніх, є Конвенція про права дитини, ухвалена резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року. Цей документ встановлює основоположні принципи, якими мають керуватися держави при здійсненні правосуддя щодо неповнолітніх, а також містить конкретні гарантії, що стосуються функціонування ювенальної юстиції. Конвенція зобов'язує країни розробляти спеціальні процедури для неповнолітніх правопорушників, які сприяють використанню альтернативних заходів виховного впливу без необхідності залучення їх до судової системи. При цьому, позасудові методи вирішення кримінальних конфліктів мають забезпечувати повне дотримання прав людини і всіх необхідних гарантій[26].

Програми відновного правосуддя для неповнолітніх згадуються в різних документах ООН, серед яких Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) та Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила). На відміну від обов'язкових для виконання міжнародних договорів, ці документи встановлюють мінімальні стандарти, визнані на міжнародному рівні. Вони мають бути враховані при розробці національного законодавства в галузі ювенальної юстиції або при внесенні змін до чинного законодавства. Запровадження законодавчих норм, що базуються на таких стандартах, спрямоване на забезпечення виконання зобов'язань, визначених Конвенцією про права дитини[27].

У дослідженнях, що стосуються розвитку відновного правосуддя в європейських країнах, дослідники наголошують, що система кримінального правосуддя має приділяти більше уваги не лише покаранню правопорушників, але й комплексному відновленню шкоди, заподіяної потерпілим. Вказане в першу чергу відноситься до неповнолітніх учасників кримінального судочинства та включає фізичні,

[26] Ashworth A. Responsibilities, Rights and Restorative Justice. *The British Journal of Criminology*. Centre for Crime & Justice Studies. 2002. № 42. P. 578–595.

[27] Горова А. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: Європейський досвід. Соціологічний аспект. К.: Наш час, 2006.

психологічні, матеріальні та соціальні аспекти, які є ключовими для забезпечення справедливості[28].

ВИСНОВКИ

Відновне правосуддя, як показано вище, має потенціал для справедливого вирішення конфліктів за участю (щодо) неповнолітніх та протидії (профілактики) майбутніх правопорушень.

Для підвищення ефективності відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх в Україні, необхідно внести зміни до національного законодавства, що зумовило би більш активне використання відновного підходу. Крім того, слід здійснювати системну підготовку прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів та судів, спрямовану на поглиблення їх розуміння принципів і методів відновного правосуддя. Крім цього, важливим є забезпечення належного фінансування програм відновного правосуддя, що дозволить їх подальше впровадження та розвиток[29].

Пропозиції авторів стосуються змін до кримінального процесуального кодекса та законодавства про пробацію. Зокрема, розробка детальних процедурних регламентів для медіації у кримінальних справах, що забезпечить високий рівень консистентності та процедурної якості медіаційних процесів. Пропонується розширення меж застосування угод про примирення на тяжкі та особливо тяжкі злочини, з обов'язковим врахуванням інтересів та позиції потерпілої сторони, за її наявності, тобто з урахуванням кращих світових практик.

Щодо реформування законодавства про пробацію, рекомендується запровадження індивідуалізованих програм пробації, спеціально адаптованих до особливостей неповнолітніх правопорушників, з урахуванням їх психосоціальних потреб[30].

Доцільно також організувати навчання, тренінги та спеціалізовані освітні програми для суддів, адвокатів, прокурорів та медіаторів з метою підвищення їхньої кваліфікації у сфері відновного правосуддя. Впровадження запропонованих змін сприятиме оптимізації

[28] Marder I. D. Restorative justice and the Council of Europe: an opportunity for progress. Penal reform international. URL: https://www.penalreform.org/blog/restorative-justice-and-the-council-of-europe.

[29] Свєтлічний І. В., Свєтлічна О. В., Малець О. О. Практика протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *MARITIME SECURITY OF THE BALTIC-BLACK SEA REGION: CHALLENGES AND THREATS*. 2022. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-266-1-43.

[30] СПІВВІДНОШЕННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ ТА МЕДІАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ / І. В. Свєтлічний та ін. *»ГРААЛЬ НАУКИ»*. 2024. № 44.

кримінального процесу, забезпеченню більш справедливого та збалансованого відновлення стосунків між правопорушниками та потерпілими з акцентом на інтересах неповнолітніх[31].

Таким чином, подальша імплементація принципів відновного правосуддя зможе покращити ефективність кримінального процесу, позитивно змінити поведінку правопорушників, сприяти справедливому відновленню стосунків між правопорушниками і потерпілими, особливо неповнолітніми та зміцнити громадянське суспільство.

АНОТАЦІЯ

Встановлено, що відновне правосуддя – це комплексний процес вирішення питань, що виникають у зв'язку з вчиненим кримінальним правопорушенням з метою примирення, реінтеграції та ресоціалізації учасників, відшкодування завданої шкоди та усунення наслідків кримінального правопорушення. Показано, що угоди про примирення, можливість укладання яких в кримінальному процесі імплементована у чинний КПК України, можуть бути ефективнішими в разі врахування результатів медіації та є інструментами відновного правосуддя. Доведено, що примирення сторін та відновлення стосунків може відбуватися як за угодою, згідно медіації, так і без неї, в результаті застосування правових інструментів відновного правосуддя. В дослідженні презумується, що в усіх культурах світу існують традиції, подібні відновному правосуддю, адже цінності, такі як добровільне відшкодування шкоди, надійність, гідність і гармонія, що базуються на почутті справедливості та взаємодопомоги, є універсальними.

Доведено, що історичні релігійні тексти обґрунтовують необхідність визнання своїх помилок і щирого покаяння як умов для отримання прощення. Доведено, що тексти як Біблії, так і Корану, підкреслюють, що прощення правопорушників (грішників), людським судом співвідноситься з актами божественного милосердя і справедливості, і що покаяння є ключовим для "очищення від гріхів та подальшого входження до ідеального місця вічного щастя". Хоча християнство і іслам мають різні теологічні основи і різні уявлення про Бога, обидві традиції поділяють подібні моральні принципи щодо прощення і покаяння.

На прикладі пілотного проєкту "Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні

[31] Теремецький В., Білінська Л. Використання адвокатом медіативних технік та інструментів у кримінальному провадженні. *Приватне право і підприємництво.* 2024. 24(2). DOI: https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.70.

кримінального правопорушення" показано практичні аспекти застосування в Україні відновного правосуддя щодо неповнолітніх.

Проаналізовано досвід відновного правосуддя в Україні та за кордоном, врахована сучасна практика та чинне законодавство, надані пропозиції щодо подальшого розвитку національного законодавства та відновного правосуддя як комплексного підходу до протидії злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: відновне правосуддя; угода; медіація; неповнолітні; злочинність; кримінальний процес; прощення; теологія; примирення.

Література

1. Світлічна Д., Світлічна М., Світлічний І. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МЕДІАЦІЇ ТА УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ. *PROBLEMS OF MODERN YOUTH AND THE LATEST METHODS OF ASSISTANCE*, м. Hamburg, 9 верес. 2024 р. С. 64-69. URL: https://eu-conf.com/en/events/problems-of-modern-youth-and-the-latest-methods-of-assistance/.

2. Світлічна О., Світлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений.* 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6.

3. Світлічний І. В., Світлічна О. В. ДЕЯКІ ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ. *ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПУБЛІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ*. 2023. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-85.

4. Світлічний І., Ахмаді А., Світлічна М. ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В КРАЇНАХ СХОДУ: ТРАДИЦІЙНІ ЦІННОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. *Молодий вчений*. 2024. № 4 (128). С. 179–182. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-34.

5. Fisher R., Ury W. Getting to Yes. Negotiating Agreement Without Giving In. New York : Penguin Books, 1983.

6. Craver Ch. B. The Negotiation Process. *American Journal of Trial Advocacy*. 2003. Vol. 27. P. 271.

7. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

8. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального

правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 21.01.2019 р. № 172/5/10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text

9. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text.

10. Мазур М. Р., Дмитренко А. А. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. С. 273–277.

11. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

12. Леко Б., Чуйко Г. Медіація : підручник. Чернівці : Книги – ХХІ, 2014. 520 с.

13. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09; Академія адвокатури України. Київ, 2005. 23 с.

14. Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця : зб. статей. Київ : Арт-Бюро, 2004. 228 с.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 7 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

16. Svietlichnyi I. Restorative justice as an element of criminal protection of children's rights. *Law Review of Kyiv University of Law*. 2020. No. 4. P. 383–386. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.69.

17. Malets O., Svietlichnyi I. LEGAL COUNTERACTION TO JUVENILE DELINQUENCY BY MEANS OF RESTORATIVE JUSTICE: PRACTICAL ASPECTS. *Law Journal of Donbass*. 2022. Vol. 2, no. 4. P. 108–112. URL: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-108-112.

18. Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя: Бангкокська декларація ООН від 25 квітня 2005 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/260148___260213.

19. Микитин Ю. І. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи. *Відновне правосуддя в Україні.* 2010. Вип. 1-4. С. 15.

20. Friday P. C. An Overview of Restorative Justice Programmes and Issues. Paper prepared for the International Scientific and Professional Advisory Council. 1999. P. 35.

21. McCold P. IIRP Graduate School Chair. Restorative Justice & the United Nations / Alliance of NGOs on Crime Prevention and Criminal Justice. New York, 1997. P. 11.

22. VOMA Recommended Ethical Guidelines. URL: http://www.voma.org/docs/ethics.doc.

23. Handbook of Basic Principles and Promising Practices on Alternatives to Imprisonment is also available from UNODC. United Nations Publication Sales No. E. 06.V.15. P. 1–2.

24. Ashworth A. Responsibilities, Rights and Restorative Justice. *The British Journal of Criminology.* Centre for Crime & Justice Studies. 2002. № 42. P. 578–595.

25. Горова А. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: Європейський досвід. Соціологічний аспект. К.: Наш час, 2006.

26. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") від 29 листопада 1985р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_211.

27. Marder I. D. Restorative justice and the Council of Europe: an opportunity for progress. Penal reform international. URL: https://www.penalreform.org/blog/restorative-justice-and-the-council-of-europe.

28. Документи Комітету Міністрів Ради Європи: міжнародні стандарти у сфері судочинства / Верховний Суд України. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C22 57D8700495F8B.

29. Paul C. Friday, «An Overview of Restorative Justice Programmes and Issues», paper prepared for the International Scientific and Professional Advisory Council. 1999. P. 35.

30. Рекомендація Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах» № R(99)19 від 15 вересня 1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_828.

31. Faget J. Mediation, criminal justice and community involvement: a European perspective. In Victim-Offender Mediation in Europe. The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, ed. 2000. Belgium: Leuven University Press. P. 39–48.

32. Miers D. An international review of restorative justice. London: Home Office, 2001.

33. Рамкове рішення Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 року про місце жертв злочинів в кримінальному судочинстві. URL: http://fedim.ru/wp-content/uploads/2014/07/o_meste_zhertv_ru.pdf.

34. Свєтлічний І. В., Свєтлічна О. В., Малець О. О. Практика протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного

правосуддя. *MARITIME SECURITY OF THE BALTIC-BLACK SEA REGION: CHALLENGES AND THREATS*. 2022. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-266-1-43.

35. Svietlichnyi I. V. Restorative justice in combating juvenile delinquency: hermeneutic, historical, psychological aspects. *TRANSFORMATION OF THE LEGAL SYSTEM AND HUMAN RIGHTS PROTECTION UNDER THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW*. 2024. С. 212–235. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-9.

36. Теремецький В., Білінська Л. Використання адвокатом медіативних технік та інструментів у кримінальному провадженні. *Приватне право і підприємництво.* 2024. 24(2). DOI: https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.70.

37. Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Свєтлічний та ін. *»ГРААЛЬ НАУКИ»*. 2024. № 44. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.10.2024.010.

Information about the authors:

Svietlichnyi Igor Valeriyovych,
Postgraduate Student
Koretsky Institute of State and Law,
National Academy of Sciences of Ukraine
4, Triochsvyatitelska str., Kyiv, 01011, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7328-548X
Web of Science ResearcherID: LFU-5714-2024

Svietlichna Daria Igorivna,
Learner
The Kyiv Territorial Branch of the Minor Academy
of Sciences of Ukraine,
Specialized School I-III Degrees No. 155 with Enhanced English
Language Learning, Shevchenkivskyi District Kyiv, Ukraine
5, Sichovyh Streltsiv str., Kyiv, 04053, Ukraine
https://orcid.org/0009-0005-3194-1131

Svietlichna Mariia Igorivna,
Bachelor's Student
The Linnaeus University, Kalmar, Sweden
Linnéuniversitetet, Kalmar, 391 82, Kingdom of Sweden
https://orcid.org/0009-0003-5331-2876

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-20

CONVENTION ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND PRACTICES OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: FEATURES AND PROBLEMS IN APPLICATION BY THE NATIONAL COURTS OF UKRAINE

Sinielnik R. V.

INTRODUCTION

The post-war restoration and development of the Ukrainian State seems impossible without proper protection of the rights and freedoms not only of citizens of Ukraine who suffered as a result of military actions, but of the entire population living in our country and outside its borders. One of these tools is the mechanism of judicial protection by the European Court of Human Rights (ECHR).

The application by national courts of the practice of the ECHR in accordance with ratified international treaties, one of the most important of which should be considered the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 (European Convention), is burdened by the lack of unity of approach in domestic legal doctrine regarding the issue of the obligation of practice ECHR as a source of law in the legislative framework of Ukraine.

However, theoretical obstacles stand in the way of improving the practical aspects of the application by Ukrainian courts of ECHR decisions, primarily adopted against other states. The study of the difficulties of implementation and practical application by the national courts of Ukraine of the practice of the ECHR and the European Convention will allow to update the view on this issue with an emphasis on civil cases and criminal proceedings related specifically to the armed aggression of the russian federation against Ukraine, which will help to outline the ways of overcoming existing problems with modern challenges.

1. The legal regime and peculiarities of the application of the practice of the ECHR and the European Convention in Ukraine in the consideration of civil cases by national courts

In the field of civil and civil procedural law of Ukraine, the practice of the ECHR is a source of law, the application of which in the conditions of European integration of our country is gaining more and more importance in the field of protection of civil human rights. Legal substantiation of decisions

of national courts in civil cases is carried out, including taking into account the positions of the ECHR. Given that, it is extremely important for the representatives of the domestic legal community to correctly and unambiguously understand the correctness of the interpretation of the provisions of the European Convention and its Protocols contained in the decision of the ECHR.

Pursuant to part 1 of Art. 2 of the Civil Procedure Code of Ukraine, the task of the civil judiciary is the fair, independent and speedy consideration of civil disputes, which aims to provide high-quality protection for individuals and legal entities, namely in relation to their violated rights, as well as ensuring compliance with the interests of the state [1].

In accordance with Part 1 of Art. 3 of the Code of Civil Procedure of Ukraine establishes the implementation of civil proceedings in accordance with the Constitution of Ukraine, the Code of Civil Procedure of Ukraine, legislation on international private law, those laws of Ukraine that determine the specifics of consideration of certain categories of cases, and, of course, on the basis of international treaties, the binding consent of which has been given Verkhovna Rada of Ukraine (VRU) of Civil Procedure of Ukraine [1]. The provisions of Part 2 of Art. 3 of the Code of Civil Procedure of Ukraine provides for the application of the rules of an international treaty of Ukraine in the presence of the condition of establishing by an international treaty, the binding consent of which has been given by the VRU, other rules than those defined by the Code of of Civil Procedure of Ukraine [1].

Domestic procedural legislation provides for the principle of the rule of law when considering civil cases, so the court, resolving a civil dispute in accordance with constitutional provisions, national laws, interstate agreements ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, may also take into account other normative acts that were adopted by the competent authority in accordance with the procedure and in the manner determined by the Constitution and current national legislation (Parts 1-3 of Article 10 of the Civil Code of Ukraine) [1]. Analysis of the content of clauses 4 and 5 of Art. 10 of the Code of Civil Procedure of Ukraine gives leave to determine as a source of law the application of civil law by the court jurisdiction when considering cases of ECHR practice and norms of the European Court of Justice Convention and Protocols to it, consent to binding whose provided by the VRU, as well as the laws of other states in the event that it provided for by the law of Ukraine or international agreement, consent to binding whose provided by the VRU [1]. In addition, the obligation to apply the practice of the ECHR is enshrined in clause 12 of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court

[1] Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6039

of Ukraine "On Judgment in a Civil Case" No. 14 of 18.12.2009 (the Plenum), which directly states the obligation reference in the court decision to norms active legislation material and procedural law, which the court motivated own solution in the determination actual circumstances, as well as the circle of rights and obligations plaintiff and defendant [2]. It is confirmed by the plenum attribution of norms of the European Union Conventions and practices of the ECHR to the sources of law, which have to be applied by the courts, therefore an obligation is also established refer to them on the basis of Law of Ukraine No. 3477– IV [2]. In 2015, the Ukrainian legislator took the correct and necessary step regarding the proper implementation of Art. 6 of the European Convention and the development of the mechanism for implementing the right to go to court by adopting the Law of Ukraine "On Ensuring the Right to a Fair Trial" [3], which introduced a number of changes to many legislative acts. Thus, the reform of the domestic legislation and adaptation to the law of the European Union (EU) led to the strengthening of control over the fulfillment by Ukraine of its obligations regarding the implementation, in particular, of those provisions of the European Convention that relate to the administration of justice. Therefore, the national courts of Ukraine are obliged to be guided by the provisions of the European Convention and its interpretation in the decisions of the ECHR when administering justice.

We consider it expedient to focus further research specifically on the specifics of the application by national courts of Art. 6 of the European Convention "Right to a fair trial". However, the essence of this norm should be determined first.

Yes, according to the provisions of Art. 6 of the European Convention actually regulates the right to a fair trial, and this right can be considered extremely meaningful in its scope from a number of other rights arising from this provision, and its meaning is to grant everyone the right to a fair and open consideration of his dispute within a reasonable time, established by law, by an impartial court that can resolve a conflicting case regarding his legal claims of a civil nature or determine the provenance of any accusation of committing a crime against him [4].

In addition, the norms of Art. 6 of the European Convention establishes the publicity of the pronouncement of the court verdict, but indicates the possibility of not allowing representatives of the mass media and listeners into

[2] Про судове рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного суду України № 14 від 18.12.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text

[3] Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України № 192-VIII від 12.02.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text

[4] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

the courtroom during court proceedings or certain episodes in order to ensure in a democratic society the interests of generally recognized norms of morality, public order or the foundations of national security, and also regarding the protection of the interests of minors and the protection of the details of the intimate life of the participants in the process, in exceptional cases and in the presence of special circumstances of the threat of harming the goals of justice by the publicity of the proceedings [4].

A study of the peculiarities of the application of the ECHR and European practice in Ukraine Conventions when considering civil cases by national courts, focus on the application of Art. 6 "Right to a fair trial" of the European Conventions. Especially taking into account the fact that the legal support of this very norm of the European Convention is extremely relevant in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. After all, as of today, since the beginning of hostilities in 2014 and the full-scale invasion of the russian federation into the territory of independent Ukraine, five regions of Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea are under the temporary partial occupation of the russian federation, namely: Zaporizhzhia (≈ 19.6 thousand sq. km, or 73%), Kherson (≈ 20.5 thousand sq. km, or 72%), Kharkiv (≈ 603 sq. km, or 2%), Luhansk (≈ 26.3 thousand sq. km, or 98 % of the territory), Donetsk (≈ 15.07 thousand sq. km, or 57%), AR Crimea (26.9 thousand sq. km of territory is fully occupied). The terrible events of the military operations became a harsh reality of the life of all Ukrainians, which for the majority will never recover. So, citizens of Ukraine forced to go to court to protect their violated rights. One of a number of such remedies is legal protection through the filing of a claim for damages moral damage caused because of armed aggression Russian Federation against of Ukraine.

According to the data of the state information system – the Unified State Register of Court Decisions, public access to which is provided in a test (limited) mode, the judicial practice of national courts of general jurisdiction indicates a certain number of court decisions passed specifically in cases of compensation for moral damage caused as a result of armed aggression of the russian federation against Ukraine. However, some of them are worth analyzing in order to identify the specifics of the application of the ECHR case law and the norms of the European Convention.

So, for example, the Leninsky District Court of Kharkiv in the decision dated 02.12.2019 in case No. 642/5977/19, proceeding No. 2/642/1625/19, in which the Claimant motivated his claims against the russian federation in the person of the Embassy of the Russian Federation the fact that his father was called up for military service on 27.01.2016 under a contract, and in the period from 17.06.2016 to 16.06.2017, his father directly participated in the battles

for the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine in the Donetsk and Luhansk regions, and during the execution of a combat mission on 16.06.2017 to maintain the position of a platoon support point, he came under fire from the armed forces of the russian federation, as a result of which he received non-life-threatening gunshot wounds, which caused his death [5]. As a result of the consideration of the civil case, the Lenin District Court of Kharkiv issued a decision dated 13.03.2019, which recorded the fact of the death of the Claimant's father while performing his duty in the Armed Forces on 16.06.2017 near the village of Novotoshkivske, which is located in the Popasnyan district in the Luhansk region, due to the military actions of the russian federation against Ukraine. In substantiating the claim for moral damages as a result of the tragic and premature death of his father due to military actions, the Claimant referred to the violation of the inalienable right to life of his deceased father, which is provided for by the provisions of Art. 27 of the Constitution of Ukraine and provisions of Art. 2 of the European Convention. Thus, the Plaintiff's moral suffering is directly caused by the russian federation's violation of fundamental human rights and freedoms, which consists in depriving his father of his life, by which the Russian Federation caused him severe moral suffering by grossly violating the right to respect for family life. The Plaintiff emphasized the presence of a special cynicism with which by launching armed aggression against Ukraine, the russian federation violates fundamental human rights and freedoms in Ukraine, in connection with which the Claimant experiences continuous, unrelenting mental pain and suffering, loss of mental peace, he has a constant feeling of insecurity and disappointment, which is manifested in the loss of faith in the future, to the constant feeling of suffering from the loss of a loved one, which deprives him of the opportunity to have normal communication with other people, work and maintain a normal lifestyle [5]. As a direct subject, as a result of which the Claimant suffered moral damage, he indicated the russian federation and the Armed Forces of the russian federation, the armed formations of the russian federation, which its government supports, manages and sponsors, using as weapons the means, the use of which poses an increased danger to humanity [5]. It should be noted that the court, making a decision on this case, took into account the nature and extent of the moral suffering caused to the Plaintiff, significant violations of his rights, the intentional nature of the actions of the russian federation, as well as the emotional pain from the loss of a loved one, the sense of helplessness that he feels due to the loss of a loved one. When deciding the amount of

[5] Рішення Ленінського районного суду м. Харкова від 02.12.2019 р. по справі № 642/5977/19, провадження № 2/642/1625/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86018545

compensation for the moral damage caused to the Plaintiff, the court proceeded from the amount of satisfied claims of the plaintiffs in similar disputes, which were the subject of consideration by the ECHR, in which the average amount of compensation was approximately 60,000.00 EUR for the death of one person. So, in its decision, the court referred to the following ECHR decisions in the cases of KHACHUKAYEV v. RUSSIA (No. 28148/03), SAGAYEVA AND OTHERS v. RUSSIA (No. 22698/09 and 31189/11), ISLAMOVA v. RUSSIA (No. 37614/02), SULTYGOV AND OTHERS v. RUSSIA (No. 42575/07, 53679/07, 311/08, 424/08, 3375/08, 4560/08, 35569/08, 62220/10, 3222/11, 22257/11, 24744/11 and 36897/ 11). In addition, when assessing the amount of moral damage claimed by the Claimant, the court was guided by the provisions of p. 15, paragraph 3 of the "Court Rules – Compensation for Damages", promulgated by the ECHR dated January 1, 2016, which establish the right of applicants who have expressed a desire to receive compensation for non-material damage, to specify the amount that, in their opinion, is fair to the nature of the existing moral suffering. Thus, the court satisfied the claims of the Plaintiff, who lost his father as a result of the military aggression of the russian federation against Ukraine, in full, deciding the amount of compensation for the moral damage caused to him to be sufficient and fair in the amount of 1,677202.98 UAH, which on the day of filing the claim to of the court at the official rate of the National Bank of Ukraine (NBU) is 60,000.00 EUR, noting that this amount of compensation was determined by the ECHR when considering similar claims of natural persons to recover compensation for moral suffering due to the death of a natural person [5]. Therefore, the court justified its conviction regarding the absence of judicial immunity in the russian federation as an aggressor state by the fact that the russian federation went beyond its sovereign rights, guaranteed by Art. 2 of the United Nations Charter, violation of the provisions of the United Nations Charter, the Universal Declaration of Human Rights, clauses 1 and 2 of the Budapest Memorandum, the Helsinki Final Pact of the Conference on Security and Cooperation in Europe dated August 1, 1975, as well as treaties concluded between Ukraine and the russian federation, in including those relating to the Ukrainian-Russian state border.

Buski District Court of the Lviv Region, in which the Claimant, who is a participant in the hostilities, asked the court to recover moral damages from the russian federation in the amount of 300,000.00 UAH. In substantiation of her claims, she referred to the fact that the invasion of the Crimean Peninsula by defected russian troops at the end of February – beginning of March 2014 without identification marks into the territory of the Autonomous Republic of Crimea, which is the territory of Ukraine, which is actually the beginning of the military aggression of the russian federation against Ukraine, in as a result

of which the Autonomous Republic of Crimea, parts of Donetsk and Luhansk regions were occupied, where she personally participated in an anti-terrorist operation in the period from 13.06.2014 to 24.04.2017 and from 01.09.2017 to 30.04.2018, which significantly affected her mental health, physical and moral condition [6]. The plaintiff points to a constant state of depression, a decrease in vitality and a deterioration in general well-being, which negatively affected her relationships with others and led to the disruption of normal life relationships due to the beginning of the armed aggression of the russian federation against Ukraine and her direct participation in hostilities, associated with a risk to life and health, is regarded as moral damage caused to it by the illegal actions of the russian federation and, accordingly, is subject to recovery from the russian federation, which is the subject as a state, as a result of which armed aggression against Ukraine and the occupation of part of the territory of Ukraine violated a number of rights and freedoms of citizens of Ukraine, in particular their personal rights [6]. Given that, taking into account the multiple nature of gross violations of her constitutional rights, their scope and duration, the Claimant assessed the moral damage caused to her in the amount of 300,000.00 UAH in accordance with the average amount of compensation for non-pecuniary damage, which is applied by the ECHR in case of violation of the norms of the European Convention[6]. As a result of the consideration of this case, the court, making a decision, resolving the issue of judicial immunity of the Russian Federation, referred to the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of January 27, 2015 No. 129– VIII, the provisions of which approved the Appeal to the United Nations, the European Parliament, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the Parliamentary Assembly of NATO, of the OSCE Parliamentary Assembly, the GUAM Parliamentary Assembly, national states of the world on the recognition of the russian federation as an aggressor state, as well as the fact that the military actions of the russian federation on the territory of Ukraine were actually recognized and condemned by a number of international bodies [7]. In view of the fact that the court reached a conclusion similar to that made in case No. 642/5977/19, noting the following: "the russian federation, in violation of the United Nations Charter, the Universal Declaration of Human Rights, the

[6] Рішення Буського районного суду Львівської області від 29.06.2022 р. по справі № 943/1741/19, провадження № 2/943/423/2022 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105182285

[7] Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова Верховної Ради України № 129-VIII від 27.01.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text

Budapest Memorandum (clauses 1, 2), the Helsinki Final Act of the Security Conference and Cooperation in Europe on August 1, 1975, agreements concluded between Ukraine and russia, including on the Ukrainian-russian state border, went beyond the limits of its sovereign rights, guaranteed by Art. 2 of the United Nations Charter, and therefore, according to the normative acts adopted by Ukraine, it is an aggressor state, which, in turn, indicates its lack of judicial immunity" [6]. As a result, the court, making a decision in this case, referred to the decision of the ECHR in the case of LOIZIDOU v. TURKEY (No. 15318/89), by which the claims were satisfied and it was decided to oblige to pay compensation to the plaintiff, in particular, for the moral suffering caused by the illegal occupation of part of Cyprus by the Turkish armed forces in the amount equivalent to 300,000.00 UAH in compensation for moral damage [6].

The decision of the Ivano-Frankivsk City Court of the Ivano-Frankivsk Region dated February 19, 2024 in case No. 344/18141/23, proceeding No. 2/344/732/24 is also exemplary. In this case, the plaintiffs appealed to the russian state, represented by the Embassy of the russian federation in Ukraine, in order to establish a fact of legal significance regarding the forced resettlement of them and their common children from the currently temporarily occupied territory of the city of Kirovsk (currently the city of Golubivska). Luhansk Oblast to Brovary, Brovary District, Kyiv Oblast, which took place on November 12, 2014 as a result of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, as well as the forced resettlement from the territory of Rubizhne, Luhansk Oblast to Ivano-Frankivsk, Ivano-Frankivsk Oblast, which took place 03/15/2022, as a result of the armed aggression of the russian federation against Ukraine due to the start of active hostilities from 02/24/2022 to 05/13/2022 and the subsequent russian occupation of the territory of the city of Rubizhny Luhansk from 05/13/2022, the plaintiffs also asked the court to recover the state of the russian federation for their benefit and two for the benefit of minor children, in whose interests they act, compensation for moral damage caused as a result of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, in the amount of UAH 3,000,000.00 each, which according to the official rate of the NBU as of on the date of filing the claim is equivalent to EUR 75,000.00 for each [8]. When deciding this case, the court applied the ECHR practice in the STANKOV case v. BULGARIA (No. 68490/01) referring to the position that "the assessment of non-pecuniary damage is by its nature a complex process, except in cases where the amount of compensation is determined by the court"

[8] Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 19.02.2024 р. по справі № 344/18141/23, провадження № 2/344/732/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117134557

[8]. The court also referred to paragraph 37 of the decision in NEDAYBORSHCH v. RUSSIA (No. 42255/04) in which it is stated that "the applicant cannot be required to provide any confirmation of the moral damage he has suffered, which means that if there is an established fact of violation of the applicant's rights, the moral damage is present and ascertained by the court" [8], as well as the decision of the ECHR in the LOIZIDOU case v. TURKEY (No. 15318/89), according to which the plaintiff's claim for compensation for moral suffering caused by the illegal occupation of a part of the territory of Cyprus by the Turkish armed forces was satisfied [8]. The court confirmed the fact of Russian aggression against Ukraine with references to the latest international documents such as: 1) resolution ES -11/1 "Aggression against Ukraine", by which the UN General Assembly of March 2, 2022 recognized the armed aggression of the russian federation against Ukraine, which requires the russian federation to immediately cease the use of force against Ukraine, to refrain from threats or the use of force against any EU country, the complete and unconditional withdrawal of armed forces from the territory of Ukraine within its internationally recognized borders, as well as the provision of full protection of civilians, including humanitarian personnel, journalists and persons in a vulnerable position, including women and children; 2) the decision of the International Court of Justice of the United Nations in the interstate case of Ukraine against Russia on taking temporary measures, according to which it is determined that the Russian Federation must immediately stop the hostilities that it started on the territory of Ukraine on February 24, 2022; 3) the resolution "Consequences of the continued aggression of the russian federation against Ukraine: the role and response of the Council of Europe", adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe No. 2433 of April 27, 2022, which recognized that the aggression of the russian federation against Ukraine is an unprecedented act both in itself and for its far-reaching consequences, because it provokes the most severe humanitarian crisis in Europe with the largest number of victims, the largest internal and external displacement of the population since the Second World War [8].

The position of non-application of judicial immunity of the russian federation in this case was substantiated by the court in more detail than in previous cases, in particular, by applying the legal position of the Supreme Court, set out in the resolution dated 06.08.2022 in case No. 490/9551/19, proceeding No. 61– 19853sv21), by which the Supreme Court noted that the Russian Federation has been carrying out the described actions since 2014 and has been doing so at the time of the adoption of this court decision, therefore, since the invasion of the russian federation into Ukraine in 2014, Ukrainian courts, when considering cases against the russian federation, have the right

to cancel the immunity of the russian federation and adopt a decision on the recovery of damages caused to natural persons as a result of the invasion of the russian federation, according to a lawsuit filed directly against the specified state [9]. In addition, the court in its decision also applied the same positions of the ECHR, which the Supreme Court referred to in its decision, namely: the decision of the ECHR dated 03.14.2013 in the case of OLEYNIKOV v. RUSSIA (No. 36703/04), which indicates the application of the provisions of the European Convention on Jurisdictional Immunities of States and their Property of 2004 in accordance with customary international law, even if this state has not ratified it, as well as the decision of the ECHR dated 23.03.2010 in the case CUDAK v. LITHUANIA (No. 15869/02), the text of which indicates the existence of customary norms in matters of state immunity, the predominance in international practice of the theory of limited state immunity, where restrictions may pursue a legitimate goal and be proportionate to such a goal [8]. Thus, the court took into account the nature and extent of the moral suffering caused to the Plaintiffs, significant violations of their constitutional rights, the intentional nature of the actions of the russian federation, and decided to satisfy the claims, considering the amount of compensation for the moral damage caused to the Plaintiffs to be sufficient and fair in the amount of 12,000,000.00 UAH, which is equivalent to 300,000.00 EUR, namely 3,000,000.00 UAH for each family member, which is equivalent to 75,000.00 EUR at the official rate of the NBU as of the time of the appeal to the court [8]. As we can see, with the onset of a full-scale invasion of the Russian Federation on the independent territory of Ukraine, the implementation of Art. 6 of the European Convention has undergone certain peculiarities, in particular, by making decisions by national courts of Ukraine denying the concept of absolute jurisdictional immunity of another state, in our case the russian federation.

However, cases of refusal to satisfy claims against the russian federation in civil cases for compensation for moral damage caused as a result of the armed aggression of the russian federation against Ukraine and the occupation of a part of the territory of Ukraine by the russian federation due to the prevention of violation of such a principle of international law as the immunity of the state are not rare. For example, the Decision of the Swativ District Court of Luhansk Oblast dated 04/06/2020 in case No. 426/10700/19 [10] and the decision of the Korostyshiv District Court of Zhytomyr Oblast dated

[9] Постанова Верховного Суду від 08.06.2022 року по справі № 490/9551/19 (провадження № 61-19853св21) URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728451

[10] Рішення Сватівського районного суду Луганської області від 06.04.2020 р. по справі № 426/10700/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88737292

06/24/2020 in Case No. 280/1380/19, proceedings No. 2 /935/103/20 [11], which the Zhytomyr Court of Appeal, based on the results of the review of the appeal, left unchanged [12], seeing no reason to depart from the conclusion regarding the existence of judicial immunity in the russian federation, which is set forth in the Supreme Court's decision in case No. 914 /3360/2012 dated 23.10.2019 and the decision of the Supreme Court in case No. 711/17/19 dated 13.05.2020. Therefore, until 2022, national courts did not dare to apply the practice of the ECHR in cases of limitation of jurisdictional immunity, in particular, the position of the ECHR in cases OLEYNIKOV v. RUSSIA (No. 36703/04), CUDAK v. LITHUANIA (No. 15869/02). Since the opposite practice of the Supreme Court regarding judicial immunity of the russian federation began to take shape at the beginning of 2022, when the Cassation Civil Court of the Supreme Court adopted a resolution dated 04.14.2022 in case No. 308/9708/19. Subsequently, it was supplemented by new resolutions of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court dated 18.05.2022 in case No. 428/11673/19 and No. 760/17232/20-ts, Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 12.05.2022 in case No. 635/ 6172/17.

On the other hand, the analysis of the judicial practice of the ECHR regarding the application of the provisions of Art. 6 of the European Convention provides grounds for asserting that the right to a court in general is understood precisely as the right of access, which creates an opportunity for a person to apply to court for the purpose of protecting his rights, as well as the absence of legal and/or practical obstacles to the exercise of this right by state [13]. However, in fact, the ECHR in its decisions constantly reminds that the conventional right to access to fair justice, regulated by Article 6 of the European Convention, cannot be absolute, that is, such a right can be limited by the state within permissible limits, because this right provides in essence, state management, while states can exercise their respective freedom of discretion in the implementation of this issue. But the court is obliged to pass a verdict in the highest instance on compliance with the requirements of the European Convention, but at the same time it must make sure that the parties have no restrictions on the legal right of access to fair justice, because the essence of such a right can be nullified [13]. In the decision in the PRINCE case

[11] Рішення Коростишівського районного суду Житомирської області від 24.06.2020 р. по справі № 280/1380/19, провадження № 2/935/103/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90020951

[12] Постанова Житомирського апеляційного суду від 11.08.2020 р. по справі № 280/1380/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90902019

[13] Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с., с. 123.

HANS – ADAM II OF LIECHTENSTEIN v. GERMANY (No. 42527/98) the ECHR noted the inconsistency of such a restriction under Art. 6 of the European Convention in the presence of such a condition, if it does not pursue a legitimate goal, and if there is no reasonable proportional balance between the means that were used and the set legitimate goal [13].

Therefore, the mechanism of compensation for moral damage from the russian federation as an aggressor state as a result of its illegal military actions on the territory of Ukraine began to be implemented without undue burden in the form of the presence of jurisdictional immunity as a principle of international law, which, on the one hand, is a supporting element of the modern international legal order, and on the other on the other hand, taking into account the numerous facts of the brutal and cynical violation of the norms of international law by the russian federation, the international community recognized the urgency and vital necessity of the exceptional possibility of deviating from this norm, in order to ensure the protection of their violated rights by appealing to the national courts of Ukraine.

An analysis of a number of civil cases on compensation for moral damage caused as a result of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, the decision of which was published in the state information system – the Unified State Register of Court Decisions, which is publicly accessible in a test (limited) mode, revealed that the compensation mechanism moral damage from the Russian Federation as an aggressor state as a result of its illegal military actions on the territory of Ukraine began to be realized without undue burden in the form of the presence of jurisdictional immunity as a principle of international law, which, on the one hand, is a supporting element of the modern international legal order, and on the other, taking into account the many facts of the russian federation's brutal and cynical violation of the norms of international law, the international community recognized the urgency and vital necessity of the exceptional possibility of deviating from this norm, in order to ensure the protection of their violated rights by appealing to the national courts of Ukraine by the citizens of Ukraine who suffered from the military actions of the russian federation.

2. Legal principles and peculiarities of the application of the practice of the ECHR and the European Convention in Ukraine in the consideration of criminal proceedings by national courts

The procedure for criminal proceedings on the territory of Ukraine is carried out on the basis of the criminal procedural legislation of Ukraine, which consists of a specific codified law – the Criminal Procedure Code of Ukraine, relevant provisions of the Constitution of Ukraine, international treaties, the binding consent of which was given by the Verkhovna Rada of

Ukraine, and as well as other laws of Ukraine (Article 1) [14]. Therefore, according to the European Conventions and the practice of the ECHR constitute part of the national criminal procedural legislation of Ukraine.

In order to understand the essence of the task of criminal proceedings in national law, one should refer to the content of Art. 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, according to the content of which, in fact, such a task was defined by the domestic legislator as the preservation of individuals, legal entities, society and the state from criminal acts, protection of the legal rights and interests of participants in criminal proceedings, guarantee of timely, comprehensive and independent investigation and trial of criminal cases with with the aim that all those guilty of crimes were brought to criminal responsibility for the committed act, but at the same time no innocent person was convicted or subjected to illegal procedural coercion, and that the appropriate legal procedure was applied to all participants in the consideration of criminal cases [14].

Analysis of the provisions of Art. 21 of the Criminal Procedure Code of Ukraine gives grounds for asserting the fixing of such guarantees in the criminal process as the right to a fair trial as soon as possible by an impartial court acting in accordance with the law; execution under any circumstances throughout the entire territory of the country of a court verdict that has entered into force in accordance with the Code of Criminal Procedure of Ukraine; the opportunity to participate in court hearings at all levels of consideration of a case that affects his interests, in accordance with the procedure regulated by the Criminal Procedure Code of Ukraine; also, it is prohibited to hinder the participation of persons in other forms of legal protection in criminal cases, in case of violations of the legal rights of such persons, which are established by the Constitution of Ukraine and interstate agreements of Ukraine, however, unless otherwise established by other norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine [14]. Such prescriptions are actually duplicated and coordinated with Art. 6 of the European Convention, in which the provision of the right to a fair trial is defined in detail, because the provisions of Part 1 of Art. 6 of the European Convention is applied both in the consideration of civil and criminal cases. The other two parts of the above-mentioned legal norm relate exclusively to criminal proceedings and have certain features of practical law enforcement.

Yes, the norm of Part 2 of Art. 6 of the European Convention establishes that the innocence of every person who is accused of committing a criminal offense until his guilt is confirmed in accordance with the established procedure [4].

[14] Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

In the provisions of Part 3 of Art. 6 of the European Convention regulates the minimum amount of rights of each person accused of committing a crime, which can be characterized as follows: 1) the right to receive information in a known language about the essence of the accusation; 2) the right to receive an actual opportunity and available assistance for protection; 3) the right to defend oneself personally or with the help of a professional defender chosen at one's own discretion or at the expense of the state in case of lack of financial ability to pay for his services, if it is necessary to ensure effective justice; 4) the right to ask questions to the prosecution witnesses and invite defense witnesses in the same manner as prosecution witnesses; 5) the right to obtain an interpreter at the expense of the state in case of conducting a case in an incomprehensible language [4]. Therefore, the entire list of the above-mentioned rights are constituent elements of the right to a fair trial, which is also included among the provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights. Instead, in civil proceedings, according to the position of the ECHR, set out in the GOLDER case v. UNITED KINGDOM (No. 4451/70) the norm of the right to a fair trial is understood as the right to a trial [15]. However, in modern legal doctrine, there are opposite views, and nevertheless, the right to a fair trial itself is understood as a more meaningful and complex right that encompasses a number of other procedural rights.

The implementation of access to justice in criminal proceedings consists in providing the participant in the proceedings with the opportunity and the right to apply to the court in order to protect his rights and/or interests protected by law, to make various types of petitions, to appeal to the investigating judge, court or higher court instance [16]. Nevertheless, the analysis of the judicial practice of the ECHR shows the formation of a more or less stable position of the ECHR stated, for example, in the decisions of DEWEER v. BELGIUM (No. 6903/75) and KART v. TURKEY (No. 8917/05), which repeatedly states that the right to trial is not absolute in either criminal or civil proceedings, emphasizes the establishment of restrictions on the exercise of such a right [17].

Therefore, the practical component of determining the specifics of the application of the practice of the ECHR and the European Convention in

[15] Рішення Європейського суду з прав людини у справі GOLDER v. THE UNITED KINGDOM (№ 4451/70) від 21.02.1975 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0591.html

[16] Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. 774 с., с. 110.

[17] Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR

Ukraine in the consideration of criminal proceedings by national courts should be devoted to the study of judicial practice in relation to the application of the provisions of Art. 6 of the European Convention "Right to a fair trial" in sentences for criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses) and criminal offenses in the field of protection of state secrets, inviolability of state borders, provision of conscription and mobilization, illegal transportation of persons across the state border of Ukraine. Since, during the legal regime of martial law in Ukraine, as a result of the armed aggression of the russian federation, the commission of crimes in these categories of cases has increased significantly, and new criminal offenses are gaining public publicity in the mass media and social networks on the Internet.

An interesting example is the acquittal of the October District Court of Kharkiv on September 20, 2023 in case No. 639/1619/23, proceeding No. 1-kp/639/337/23, in which a person was accused of committing a criminal offense – the crime provided for in Art. 336-1 of the Criminal Code of Ukraine – evasion of civil protection service during a special period. Therefore, in this case, the prosecutor considered the guilt of the accused proven, asked the court to sentence the accused to imprisonment for 4 (four) years. And the accused and his defense attorney pointed out the absence of the composition of the criminal offense provided for in Art. 336-1 of the Criminal Code of Ukraine, claiming that he did not evade civil protection service, and his non-arrival at the place of service was caused by objective reasons and the impossibility of leaving after the start of the war on 02/24/2022 from the settlement of Slatine, Kharkiv Region, where he and his family members lived, due to active hostilities in the area, lack of transportation and damage to his vehicle [18]. According to the testimony of the accused, given by him at the court hearing, on February 24, 2022, on the day of the beginning of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, he was with his family in the village of Slatine of the Kharkiv region, namely, he was at home and collecting things, when around 10 o'clock in the morning the head of the guard called him, informing him of the start of the general meeting and asking why he was absent from the workplace, to which he replied that he had not received a phone call from the dispatcher. After this telephone conversation, the accused immediately drove to the place of work in his own car, but while driving, he was stopped by the servicemen of the Armed Forces of Ukraine near the settlement of Novi Dergachi, due to the sudden start of shelling, the servicemen forbade further passage and ordered him to turn back. The accused

[18] Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 20.09.2023 року по справі № 639/1619/23, провадження № 1-кп/639/337/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113573554

stated that he informed his superior about this event, and the latter stated that he did not need to go to work because all the employees were allegedly sent home. However, according to the testimony of the accused, on the same day, February 24, 2022, in the evening in the village of a military column of the russian military entered Slatine and a battle began, as a result of the hostilities that continued that evening, five cluster bombs exploded near his house, the house and his car were damaged, which received numerous damages, which led to a technical malfunction of the vehicle. The next day, the accused called the chief of the unit and informed him about the situation that had developed, to which the latter ordered him to stay at home and take care of his family, and two days later, in a telephone conversation with the chief, the accused told him about the constant shelling of the village Slatine, to which the boss ordered to stay on the phone until further notice. However, during this period in the village In Slatine, where the accused lived, problems with mobile communications began, because of which he told his colleagues the phone numbers of his neighbor and mother-in-law in order to get in touch. Later, the accused reported that he did not have the physical and technical ability to repair his mutilated car on his own, in the period from March 5 to 7, 2022, he contacted the head of the unit and told him that the situation had worsened, it was impossible to live in the settlement, the shops were not are working and there is no food, he has no opportunity to leave the settlement, the next time on March 12 or 13, 2022, during a conversation, the chief ordered the accused to stay at home and protect his family, only on 03.21.2022 the chief called the mother-in-law of the accused, informing about the need for the accused to urgently come to work within two days, in response to which the latter informed that he had almost repaired the car and could come to work on the morning of 03/22/2022. However, the next day the boss called and said that there was no need to go to work because the accused was being dismissed from the service. Further, the accused stated that on 06.04.2022 he left for the Poltava region in his car together with his wife and two minor daughters, in connection with which he sent a corresponding letter to the Head Department of State Emergency Service of Ukraine in the Kharkiv region, in which he reported that he had left for a safe place and could start performing his official duties, soon after he received a reply to this letter that he had been dismissed from the service on April 5, 2022. In addition, the accused informed the court that in February and March 2022, he will leave the village. He did not have the opportunity to go to Slatine, as there was no rail or bus transport connection, and his car was damaged as a result of shelling, therefore, taking into account the above circumstances, he did not have an objective opportunity to come to work to carry out his duties. As a result of consideration of this criminal case, the court came to the conclusion that there

was no objective side of the crime in the actions of the accused, namely: evasion of a person from the civil protection service during a special period, as well as a subjective side of the crime in the form of direct intent to commit a crime, by the court the principle of presumption of innocence enshrined in Art. 62, 63 of the Constitution of Ukraine, § 2 of Art. 6 of the European Convention, as well as Art. 17 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular, noting that all doubts about the proven guilt of a person are interpreted in favor of such a person, no one is obliged to prove his innocence in committing a criminal offense and should be acquitted if the prosecution does not prove the guilt of a person beyond a reasonable doubt [18]. Therefore, the court, having assessed the totality of the testimony of prosecution witnesses and defense witnesses questioned during the trial, as well as other collected written evidence in the criminal proceedings, came to the conclusion that the specified evidence does not confirm the guilt of the accused in intentionally evading the civil protection service in a special period, i.e. they do not prove the presence in the actions of the accused of a criminal offense provided for in Art. 336-1 of the Criminal Code of Ukraine [18]. Thus, the court decided that the charge was not proven, and therefore found the accused innocent of the charge and acquitted him on the basis of Clause 3, Part 1 of Art. 373 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. As can be seen from the text of the acquittal in this case, the court applied the provisions of Art. 6 of the European Convention, but did not refer to the practice of the ECHR.

Exemplary examples of the application by national courts of the provisions of Art. 6 of the European Convention, there are verdicts in criminal proceedings on charges of committing a criminal offense provided for in Article 336 of the Criminal Code of Ukraine, which qualifies as evasion of conscription for military service during mobilization, for a special period, for military service during the conscription of reservists during a special period, and the sanction of this article provides for punishment in the form of deprivation of liberty for a term of three to five years [19]. Among the examples of consideration of criminal proceedings under Art. 336 of the Criminal Code of Ukraine, it is possible to note, in particular, the verdict of the Factory District Court of Mykolaiv dated 14.09.2023 in case No. 487/4641/23, proceeding No. 1-kp/487/698/23 [20], the verdict of the Trostyanets District Court of Vinnytsia of the region dated 09.10.2023 in case No. 147/1221/23,

[19] Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2335

[20] Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 14.09.2023 р. по справі № 487/4641/23, провадження № 1-кп/487/698/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113450959

proceedings No. 1-kp/147/102/23 [21], verdict of the Korsun-Shevchenkiv District Court of Cherkasy Region dated 10.10.2023 in case No. 699/ 1147/23, proceedings No. 1-kp/699/166/23 [22], verdict of the Chernyakhiv district court of Zhytomyr region dated November 30, 2023 in case No. 293/1581/23, proceedings No. 1-kp/293/241/2023 [23], the verdict of the Pokrovsky District Court of the Dnipropetrovsk region on 30.01.2024 in case No. 189/70/24, proceedings No. 1-kp/189/166/24 [24], the verdict of the Kyiv District Court of the city of Odesa from 03.29.2024 on case No. 947/7836/24, proceedings No. 1-kp/947/782/24 [25], verdict of Radyvyliv district court of Rivne region dated April 11, 2024 in case No. 568/445/24, proceedings No. 1-kp/ 568/51/24 [26] and others. In the criminal proceedings listed above, the courts sentenced the accused applying the requirements of Art. 75 of the Criminal Code of Ukraine, noting that such decisions correspond to the principle of necessity and sufficiency for the acquittal of the accused, which indicates that the courts observe the principle of equal opportunities and the principle of a fair trial, which are provided for by the norms of Art. 6 of the European Convention, as well as those that do not contradict the practice of the ECHR and the current norms of the criminal legislation of Ukraine. Of course, the courts, when deciding on the type and severity of the punishment of the accused, in accordance with the requirements of Art. 65 of the Criminal Code of Ukraine, such circumstances as the public danger of the crime committed by the accused and the degree of its gravity were taken into account, which according to the classification given in Art. 12 of the Criminal Code of Ukraine, belongs to the category of non-serious crimes, data on the identity of the accused, the presence of his permanent place of registration and residence, the characteristics of the place of work and residence were taken into account, the

[21] Вирок Тростянецького районного суду Вінницької області від 09.10.2023 р. по справі № 147/1221/23, провадження № 1-кп/147/102/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114007812

[22] Вирок Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 10.10.2023 р. по справі № 699/1147/23, провадження № 1-кп/699/166/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114063144

[23] Вирок Черняхівського районного суду Житомирської області від 30.11.2023 року по справі № 293/1581/23, провадження №1-кп/293/241/2023. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115289325

[24] Вирок Покровського районного суду Дніпропетровської області 30.01.2024 року по справі № 189/70/24, провадження № 1-кп/189/166/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116662872

[25] Вирок Київського районного суду міста Одеси від 29.03.2024 року по справі № 947/7836/24, провадження № 1-кп/947/782/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117999292

[26] Вирок Радивилівського районного суду Рівненської області від 11.04.2024 р. по справі № 568/445/24, провадження № 1-кп/568/51/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118283234

absence/presence of being registered with a narcologist, a doctor was taken into account psychiatrist, criminal record, marital status of the accused, the presence of minor children in his care, as well as circumstances mitigating or aggravating the punishment of the accused, as a result of the courts taking into account the circumstances listed above, the accused were found guilty of committing a criminal offense provided for in Art. 336 of the Criminal Code of Ukraine, they were sentenced to imprisonment within the minimum sanction provided for in Art. 336 of the Criminal Code of Ukraine, for a term of 3 (three) years and released from serving a sentence with a probationary period for different terms – for 1 (one) year, for 1 (one) year and 6 (six) months, for 2 (two) years.

Thus, national courts when considering criminal proceedings regarding criminal offenses refer to the norms of the European Conventions, however, do not always apply the practice of the ECHR when adopting sentences and in the texts of most court decisions, there is a pattern of reference to the same phrases regarding the violation certain articles of the European Conventions. However, courts increasingly indicate the name of one or more decisions of the ECHR without going into the details of the essence of these decisions, which sometimes do not relate to the circumstances of the criminal proceedings at all. One of the reasons for this is the lack of official translations of texts and systematization of ECHR decisions, especially those adopted against other states. Such a gap in Ukrainian legislator significantly complicates and slows down activity courts that should not spend extra time for search, translation of ECHR decisions, and vice versa should quickly orientate, find and apply in your own solutions legal position of the ECHR regarding violation of the norms of the European Union Conventions of her and others international acts, having considered criminal proceedings from compliance procedural term in.

The study of the application in Ukraine of the practice of the ECHR and the European Convention in the consideration of criminal proceedings by national courts, which was carried out on the basis of judicial practice regarding the application of Art. 6 of the European Convention "Right to a fair trial" in sentences for criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses) and criminal offenses in the field of protection of state secrets, inviolability of state borders, provision of conscription and mobilization, illegal transportation of persons across the state border of Ukraine, made it possible to identify the following features: 1) appeal of national courts to the norms of the European Convention when considering criminal proceedings regarding criminal offenses; 2) lack of permanent application of the practice of the ECHR when passing a sentence ; 3) tracing in the texts of most court decisions, so-called "patterns" of

references to the same phrases in relation to violations of certain articles of the European Convention; 4) designation by national courts of only the names of one or more decisions of the ECHR without outlining the details of the essence of these decisions, which sometimes do not relate to the circumstances of criminal proceedings at all; 5) lack of official translations of texts and systematization of ECHR decisions, especially those adopted against other states.

3. Problematic issues and prospects for the development of the practice of the ECHR and the European Convention in Ukraine

Enforcement of ECHR decisions and European norms Conventions play an important practical role in the activity of justice as a source of law, especially considering the long process of Ukraine's preparation for joining the EU. However, during the period in force in domestic legislation, the norms regarding the obligation of courts to apply the practice of the ECHR and the provisions of the European Convention in making decisions among representatives of various branches of Ukrainian scientific schools and practicing lawyers were identified a number of problematic issues, regarding which heated discussions continue for a long time through diverse scientific views. Among the fundamental problems that have arisen in relation to the application of the practice of the ECHR, the following issues have been singled out by legal scholars in the domestic legal community: first, the legal nature of the decisions of the ECHR; secondly, the mandatory application of ECHR decisions by national courts; thirdly, the application as a source of law of individual decisions of the ECHR against the state of Ukraine or the generalized practice of the ECHR in relation to any state [27].

Mandatory application of ECHR decisions by national courts as a judicial precedent is a debatable issue, and therefore is the subject of professional discussions in the scientific community and among legal practitioners. So, I would like to find out whether the decisions of the ECHR really refer to precedent practice, which is not inherent in law enforcement in Ukraine. The legal positions of domestic scholars differ significantly regarding the relevance of precedent practice of the ECHR to the Ukrainian legal system, in particular, regarding civil and criminal proceedings.

For example, V. Zavhorodnii, analyzing the legal nature of ECHR decisions, came to the conclusion that by its legal nature ECHR decisions are an element of judicial practice as a unique source of precedent, the core of which is a legal position and the adoption of which decides a specific case, as

[27] Кагановська Т.Є., Пахомова І.А. Застосування практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».* Випуск 26. 2018. С. 6-9.

well as an official interpretation of norms of the European Convention [28]. A similar position is held by V. Kreytor, according to whom, in accordance with the current procedural legislation of Ukraine, domestic courts must apply the practice of the ECHR as a source of law when making court decisions, regardless of whether Ukraine is a party to a specific decision of the ECHR to which the court refers [29], asserting the positive impact of applying the practice of the ECHR on ensuring the protection of human rights and freedoms guaranteed by the Constitution. According to A. Marchenko`s position, the practice of the ECHR was recognized as a source of law in Ukraine as early as 2006 as a result of the adoption by the Ukrainian Parliament of the Law of Ukraine No. 3477– IV, which became the introduction of the European precedent into the sources of national law, and also testifies to the approximation of the domestic legal system to the countries EU [30]. Indeed, the Ukrainian State has been on the path of adapting national legislation to European legislation for a long time. However, such reformation processes and bringing domestic legislation into compliance with European legal standards should not be equated with the introduction of European precedent into the sources of national law.

The position of V. Palyuk seems more acceptable, since the scientist is sure of the need to apply the norms of the European Convention and the judicial practice of the ECHR only in case of non-compliance of the norms of national legislation with the provisions of the European Convention, the presence of gaps in the legislation, in order to improve the understanding of the provisions of the domestic legislative framework, to which certain amendments were made changes or additions based on ECHR decisions [31]. And one should agree with this position, given the impossibility of covering exclusively the entire existing basis of ECHR practice for its application by national courts, of course, except for specific decisions involving Ukraine, which must be applied in a mandatory manner during the administration of justice.

In addition to the above, the problem of application of the ECHR practice is aggravated by the lack of a mechanism and clear criteria, following which

---

[28] Завгородній В.А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* № 15. Т. 1. 2015. С. 19-22.

[29] Кройтор В. А. Використання прецедентного права, створеного суддями Європейського суду з прав людини, в процесі прийняття рішень українськими судами з аналогічних питань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* № 1. 2023. С. 46-53.

[30] Марченко А. А. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України. *Митна справа.* 2013. № 6. С. 23-28.

[31] Палюк В. Чи можуть судді України у своїх рішеннях посилатися на рішення Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* 2005. № 3. С. 231–237.

national courts could correctly and effectively use the legal conclusions of the ECHR during the proceedings and be guided by the norms of the Convention when making a decision on the case. An example of this can be the application by courts of Art. 6 European Convention "Right to a fair trial", which in the doctrine of international law is considered a phenomenon with a dual legal nature. Thus, by domestic legal scholars, decisions of the ECHR as legal acts are divided by their legal nature into law-enforcement and law-interpretation acts, which, in turn, are also characterized as law-interpreting acts [32]. Thus, the description of the issues outlined above allows us to assert the need for national courts in their professional activities to detect violations of the norms of the European Convention by applying the practice of the ECHR and to refer to the relevant decisions of the ECHR, which define a specific legal position regarding the violation of a certain norm of an article of the Convention in a separate type of judicial proceeding. However, unfortunately, there are certain problems in the application of the practice of the ECHR by Ukrainian courts against other states. Such difficulties are caused by a number of the following reasons.

The first and most significant problem should be noted the lack of official translations of the texts of ECHR decisions for their further practical application by judges during the consideration of court proceedings. Turning to the content of the provision on the procedure for referring to the norms of the European Convention and the practice of the ECHR, which are defined in parts 3–5 of Art. 18 of the Law of Ukraine No. 3477– IV dated 23.02.2006, it is understood that in the absence of a translation of a decision or a court decision or a commission decision, the court uses the original text, and in the event of a linguistic discrepancy between the translation and the original text, the court must use the original text, if linguistic discrepancies are found between the original text and/or in case of linguistic interpretation of the original text, then the relevant court practice should be applied [33]. Thus, judges who are obliged to use the provisions of the European Convention and the practice of the ECHR as a source of law when considering court proceedings, have to familiarize themselves with the texts of the decisions of the ECHR against other states, in English or French. After all, our state has undertaken to ensure the translation into Ukrainian of only those decisions that have been adopted against Ukraine. Such a situation in the domestic judicial community causes considerable indignation. First of all, taking into account the fact that

[32] Дудаш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Право України*. 2010. №2. С. 173-179.

[33] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

the current legislation of Ukraine does not require a legislator to speak a foreign language (for example, English and/or French) to a judge (candidate for the position of a judge), as well as a juror and a judge's assistant.

Analysis of the provisions of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" No. 1402– VIII dated June 2, 2016 (hereinafter Law of Ukraine No. 1402– VIII), which is a profile normative legal act that defines the procedure for organizing the judiciary and administering justice in Ukraine, which operates on the principles of the rule of law in accordance with European standards and ensures everyone's right to a fair trial [34], shows that there is no direct obligation for a judge, his assistant, or a juror to speak a foreign language. Thus, the legislative requirements for a candidate for the position of judge are established by the provisions of Art. 69 of the Law of Ukraine No. 1402– VIII, the first part of which stipulates that a citizen of Ukraine, not younger than thirty and not older than sixty-five, who has a higher legal education and professional experience in the field of law can be appointed to the position of judge five years, is competent, virtuous and speaks the state language in accordance with the level determined by the National Commission on State Language Standards [34]. In the provisions of Art. 63 "Status of a juror", Art. 65 "Requirements for a juror", Art. 157 "Judges' assistants" of the Law of Ukraine No. 1402– VIII also consider the absence of requirements regarding the obligation of jurors and judge's assistants to speak a foreign language. However, although in the provision of paragraph 8) part 7 of Art. 56 of the Law of Ukraine No. 1402– VIII stipulates the duty of a judge to systematically develop his professional skills, to maintain his qualifications at the appropriate level necessary for the performance of powers in the court where he holds a position [34], this norm in no way obliges requires a judge to have a certain level of knowledge of a foreign language, which can be rightly called a legislative gap, which definitely affects the correct interpretation of legal terminology by judges and the effectiveness of its practical application.

The second problem regarding the lack of official translation of ECHR decisions stems from the first. We are already talking about ensuring the rights of the participants in the case, in which the court makes a decision applying the practice of the ECHR. After all, the demand of all participants in civil court proceedings (plaintiff, defendant, applicant, debtor, third parties, legal representative, lawyer, expert, specialist, translator, witness, etc.) and criminal proceedings (prosecutor, defense counsel, accused, his legal representative, victim), civil plaintiff, civil defendant, witness, expert, translator, specialist, representative of the staff of the probation authority, etc.) to speak a foreign language, for example, there is no domestic civil procedural and criminal

[34] Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n580

procedural legislation. First of all, mastering a foreign language as a professional obligation should be established for prosecutors (the legislator is making the first attempts in this direction) and lawyers, whose participation in the judicial process regarding the consideration of criminal proceedings is mandatory, and no less significant in civil proceedings.

Another, no less significant problem, it is worth noting the incorrect use and description by national courts when applying the practice of the ECHR and the provisions of the European Conventions in court decisions. Analysis of the peculiarities of the application of the practice of the ECHR and European practice by national courts of Ukraine Conventions in civil proceedings and criminal proceedings in separate areas, made in section 1 of this study, revealed a template reference to certain phrases regarding the norms of the European Conventions and practices of the ECHR. Because courts usually copy the same phrases without going into the details of the circumstances of each ECHR case they refer to in their decisions. This resulted in a chaotic mention of the legal positions of the ECHR. Sometimes there are even no references to them at all. Or such references are made by the court in the case when the party in the procedural document drew attention to the violation of specific norms of the European Convention and independently made a reference to the relevant decision of the ECHR on such a violation. The problem of this issue has already been highlighted in her works by A. Piddubna, who absolutely rightly emphasized that judges during their messages on the norms of the European Conventions and practice of the ECHR usually consider it sufficient to indicate only general phrases, without resorting to explaining the meanings and justifying the application of a specific norm, which as a result quite often leads to an inappropriate reference, in addition, with errors not only in the names of decisions of the ECHR, but also distortion and by changing the essence of the text of the provisions of the European Conventions and decisions of the ECHR [35]

CONCLUSIONS

Thus, the analysis of the practice of the application of the provisions of the European Convention and the decisions of the ECHR by the national courts of Ukraine revealed a number of difficulties that need to be resolved, which have been emphasized for a long time by representatives of the domestic scientific community. So, the above made it possible to form a list of problematic issues of implementation and practical application of the practice

[35] Піддубна А.І. Проблемні питання застосування національними судами практики ЄСПЛ. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. ; Ташкент. держ. юрид. ун-т. Харків : ХНУВС, 2021. С. 284-286.

of the ECHR and the European Convention by the national courts of Ukraine, among which: 1) lack of a mechanism and clear criteria for the application of the practice of the ECHR and the European Convention by the national courts of Ukraine ; 2) stereotyped, incorrect use and description by national courts during the application by national courts of Ukraine of the practice of the ECHR and the provisions of the European Convention in court decisions; 3) the absence of official translations of the texts of the decisions of the ECHR, adopted against other states, into the Ukrainian language; 4) absence of a requirement (candidate for the post of judge) as well as juror and assistant judge to speak a foreign language (for example, English and/or French) in the current relevant legislation of Ukraine; 5) the absence of clear requirements for prosecutors and lawyers to speak a foreign language (for example, English and/or French) in the current relevant legislation of Ukraine.

The above-mentioned problems of implementation and practical application of the practice of the ECHR and the European Convention by the national courts of Ukraine significantly affect the quality of justice, the results of the consideration of cases and the adoption of court decisions, which, of course, affects the effectiveness of the protection of human rights and freedoms in our country.

Given that there is a need for legislative regulation of a number of these problematic issues.

Accordingly, the first and second problematic issues can be resolved by developing National School of Judges of Ukraine the mechanism and definition of clear criteria for the application of the practice of the ECHR and the European Convention by the national courts of Ukraine with the creation of specific advice taking into account the field of judicial proceedings, the category of the case, the instance of the court, etc. Placing such an obligation on National School of Judges of Ukraine is justified due to the fact that in accordance with Part 1 of Art. 104 of the Law of Ukraine No. 1402– VIII is a state institution that has a special status in the justice system, which provides training of highly qualified personnel for the justice system and carries out scientific research activities, which are covered by the legislation on higher education [34]. And among a number of its tasks according to Art. 105 of the Law of Ukraine No. 1402– VIII defined: 1) the initial training of a judge, provided for in Art. 89 of the Law of Ukraine No. 1402– VIII; 2) training of judges, including elected to administrative positions in courts; 3) periodic training of judges in order to improve the level of their qualifications; 4) conducting training courses, determined by the qualification or disciplinary body, to improve the qualifications of judges who are temporarily suspended from the administration of justice; 5) training of court staff and raising their qualification level; 5-1) training of employees of the Court Security Service

and improvement of their qualification level; 6) conducting scientific research on improving the judicial system, the status of judges and the judiciary; 7) studying the international experience of the organization and operation of courts; 8) scientific and methodical support of court activities, High Qualification Commission of Judges of Ukraine and High Council of Justice [34]. Therefore, the implementation of the mechanism and the definition of clear criteria for the application of the practice of the ECHR and the European Convention by the national courts of Ukraine should contribute to the correct application of the decisions of the ECHR through the acquisition by judges of special knowledge and skills in distinguishing each legal conclusion of the ECHR with the application of certain provisions of the European Convention, which in the future will minimize and make it impossible to cancel or changing court decisions by higher courts.

The third problem regarding the lack of official translations of the texts of ECHR decisions taken against other states into the Ukrainian language can be solved by defining the duty of the Representation Authority as the body entrusted with the responsibility for ensuring the representation of Ukraine in the ECHR and carrying out coordination the further implementation of its decisions, regarding the creation of the Unified Electronic Database of ECHR Decisions (alternative name – the Unified State Register of ECHR Decisions) in the state language, ensuring the translation of the original texts of ECHR decisions into the state (Ukrainian) language with their subsequent placement in the created Unified Electronic Database of ECHR Decisions (alternative name – the Unified State Register of Court Decisions of the ECHR).

The fourth and fifth problems can be solved by establishing the respective duty of a judge and a candidate for the position of judge, a juror and a candidate for the position of a juror, an assistant judge and a candidate for the position of an assistant judge, a prosecutor and a candidate for the position of a prosecutor, a lawyer and a person who expressed a desire to become a lawyer, to speak a foreign language (to choose from: English and/or French) in accordance with the level determined by the relevant body (for example, the National Commission for Professional Foreign Language Standards) with amendments to the relevant normative legal acts – Laws of Ukraine "On the judicial system and the status of judges" No. 1402– VIII dated June 2, 2016; "On the Prosecutor's Office" No. 1697– VII dated 14.10.2014; "On the advocacy and advocacy activities" No. 5076– VI dated 07/05/2012. In addition, it is important to encourage practicing lawyers to learn a foreign language of the legal field with practical tasks in the educational process of processing not only the original texts of the ECHR's court decisions, but also other original texts of international legal acts. Professional development programs in the form of workshops, trainings, workshops, professional

discussions, master classes, etc. can also be aimed at mastering the legal English and French languages.

Such changes will contribute to ensuring the professional growth of representatives of the judiciary, prosecutors, lawyers and other young lawyers who have expressed a desire to devote their lives to serving the state, who will be able to increase not only the effectiveness of the judiciary in Ukraine, but also the entire state apparatus.

SUMMARY

The article pays special attention to the study of the peculiarities of the application of the practice of the ECHR and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in Ukraine in the consideration of civil cases and criminal proceedings by national courts, with an emphasis on the categories of cases related to compensation for moral damage caused as a result of armed aggression of the russian federation against Ukraine and the commission of criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses) and criminal offenses in the field of protection of state secrets, inviolability of state borders, provision of conscription and mobilization; illegal transportation of persons across the state border of Ukraine). Based on the analysis of a number of civil cases, the decisions of which were published in the state information system – the Unified State Register of Court Decisions, which is publicly accessible in a test (restricted) mode, it was found that the mechanism of compensation for moral damage from the russian federation as an aggressor state due to of its illegal military actions on the territory of Ukraine began to be implemented without undue burden in the form of the presence of jurisdictional immunity as a principle of international law, which, on the one hand, is a supporting element of the modern international legal order, and on the other, taking into account the many facts of the brutal and cynical violation of the norms of international law by the russian federation, the international community recognized the urgency and vital necessity of the exceptional possibility of deviating from this norm, in order to properly implement by the citizens of Ukraine, who suffered from the military actions of the russian federation, the protection of their violated rights by applying to the national courts of Ukraine. Elaboration of the specifics of the application of the practice of the ECHR and ECHR in Ukraine in the consideration of criminal proceedings by national courts was carried out on the basis of judicial practice regarding the application of Art. 6 of the ECHR "Right to a fair trial" in sentences for criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses) and criminal offenses in the field of protection of state secrets, inviolability of state borders, ensuring conscription and mobilization,

illegal transportation of persons across the state border of Ukraine. The analysis of a number of judgments in this article allowed us to come to the conclusion that, indeed, national courts refer to the norms of the ECHR when considering criminal proceedings regarding criminal offenses, but do not always apply the practice of the ECHR when passing a sentence. In addition, it was found that in the texts of most court decisions, there is a pattern of reference to the same phrases regarding the violation of certain articles of the ECHR. However, courts increasingly indicate the name of one or more ECHR decisions without going into the details of the substance of these decisions, which sometimes do not relate to the circumstances of the criminal proceedings at all. One of the reasons for this is the lack of official translations of the texts and systematization of ECHR decisions, especially those adopted against other states. Such a gap in the Ukrainian legislator significantly complicates and slows down the activity of courts, which should not spend extra time searching for and translating decisions of the ECHR, but on the contrary, should quickly find their way around, find and apply in their decisions the legal positions of the ECHR regarding the violation of the norms of the ECHR and other international acts, considering the criminal proceedings in compliance with procedural terms. As a result of the research carried out by the author, the article offers a list of possible ways to address a number of identified problematic issues.

References

1. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6039

2. Про судове рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного суду України № 14 від 18.12.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text

3. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України № 192-VIII від 12.02.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Рішення Ленінського районного суду м. Харкова від 02.12.2019 р. по справі № 642/5977/19, провадження № 2/642/1625/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86018545

6. Рішення Буського районного суду Львівської області від 29.06.2022 р. по справі № 943/1741/19, провадження № 2/943/423/2022 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105182285

7. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова Верховної Ради України № 129-VIII від 27.01.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text

8. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 19.02.2024 р. по справі № 344/18141/23, провадження № 2/344/732/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117134557

9. Постанова Верховного Суду від 08.06.2022 року по справі № 490/9551/19 (провадження № 61-19853св21) URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728451

10. Рішення Сватівського районного суду Луганської області від 06.04.2020 р. по справі № 426/10700/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88737292

11. Рішення Коростишівського районного суду Житомирської області від 24.06.2020 р. по справі № 280/1380/19, провадження № 2/935/103/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90020951

12. Постанова Житомирського апеляційного суду від 11.08.2020 р. по справі № 280/1380/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90902019

13. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі GOLDER v. THE UNITED KINGDOM (№ 4451/70) від 21.02.1975 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0591.html

16. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. 774 с.

17. Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR

18. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 20.09.2023 року по справі № 639/1619/23, провадження № 1-кп/639/337/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113573554

19. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2335

20. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 14.09.2023 р. по справі № 487/4641/23, провадження № 1-кп/487/698/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113450959

21. Вирок Тростянецького районного суду Вінницької області від 09.10.2023 р. по справі № 147/1221/23, провадження № 1-кп/147/102/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114007812

22. Вирок Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 10.10.2023 р. по справі № 699/1147/23, провадження № 1-кп/699/166/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114063144

23. Вирок Черняхівського районного суду Житомирської області від 30.11.2023 року по справі № 293/1581/23, провадження №1-кп/293/241/2023. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115289325

24. Вирок Покровського районного суду Дніпропетровської області 30.01.2024 року по справі № 189/70/24, провадження № 1-кп/189/166/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116662872

25. Вирок Київського районного суду міста Одеси від 29.03.2024 року по справі № 947/7836/24, провадження № 1-кп/947/782/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117999292

26. Вирок Радивилівського районного суду Рівненської області від 11.04.2024 р. по справі № 568/445/24, провадження № 1-кп/568/51/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118283234

27. Кагановська Т.Є., Пахомова І.А. Застосування практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія «ПРАВО». Випуск 26. 2018. С. 6-9.

28. Завгородній В.А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. № 15. Т. 1. 2015. С. 19-22.

29. Кройтор В. А. Використання прецедентного права, створеного суддями Європейського суду з прав людини, в процесі прийняття рішень українськими судами з аналогічних питань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* № 1. 2023. С. 46-53.

30. Марченко А. А. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України. *Митна справа*. 2013. № 6. С. 23-28.

31. Палюк В. Чи можуть судді України у своїх рішеннях посилатися на рішення Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2005. № 3. С. 231–237.

32. Дудаш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Право України*. 2010. №2. С. 173-179.

33. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

34. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n580

35. Піддубна А.І. Проблемні питання застосування національними судами практики ЄСПЛ. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики :* тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. ; Ташкент. держ. юрид. ун-т. Харків : ХНУВС, 2021. С. 284-286.

Information about the author:
Sinielnik Ruslan Vasylovych,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law Zaporizhzhia National University
66, Universytetska street, Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-21

ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE: THE ROLE OF RECONCILIATION OF THE PARTIES IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Slyvka M. M.

INTRODUCTION

The parties to a public legal dispute in practice quite rarely use an attempt to reconcile, namely the reconciliation of the parties in administrative proceedings cannot fully reveal its potential, reveal its social and legal significance, in particular, in the form of reducing the level of conflict in public-legal relations, as well as relieving administrative courts, which has been relevant for a long time the problem of functioning of these courts.

Reconciliation of parties in administrative proceedings is an attribute of a modern democratic and legal state. Therefore, enshrining this institution in the administrative legislation of Ukraine will contribute to the further development of Ukraine as a modern civilized state, which can satisfy its own European integration ambitions in the future. In addition, the studied phenomenon is characterized by a significant socio-legal significance, which is manifested in the fact that the reconciliation of the parties in administrative proceedings, in particular:

1) makes the practice of peaceful dispute resolution customary;

2) helps to save money and time resources of the parties to the dispute and the court;

3) contributes to the further evolution of justice in the state.

At the same time, the appropriate positive effect of reconciliation can be achieved if it is characterized by the following essential features:

1) will be based on the system of general, special and special principles and will be regulated by the norms of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the legislation of Ukraine;

2) will be guaranteed by the state and objectified only if there are necessary grounds and conditions;

3) will be a form of legal consensus, which will testify to the pluralistic tendency to expand the methods of resolving public legal disputes, and as a fact will be legalized within the framework of a special judicial procedure for resolving the dispute;

4) will be objectified as a reconciliation procedure, a reconciliation agreement (settlement agreement) and a legal fact resulting from the exercise of the right to conclude a reconciliation agreement;

5) will be characterized by a special subject composition;

6) will allow going beyond the scope of the dispute without violating the principle of legality, rights or legitimate interests of third parties.

The purpose of the reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine is manifested in the effective resolution of the material-legal dispute through conciliation, where the effective resolution of the dispute is a fait accompli. The actual achievement of this goal takes place within the framework of the implementation of a set of reconciliation tasks, in particular:

1) creation of favorable conditions for constructive dialogue between the parties to the dispute;

2) carrying out negotiations and outlining a realistic model of mutual concessions;

3) awareness of the reconciliation terms worked out by the parties and their submission for approval;

4) assessment by the court of the application for reconciliation and its approval (or refusal to approve);

5) fulfillment of the terms of reconciliation approved by the court.

1. The concept and socio-legal value of the reconciliation of the parties in the administrative judiciary of Ukraine

There is no definition of the concept of "reconciliation" in Ukrainian legislation. Critically analyzing the special scientific literature, we can note that in the available works of scientists, a certain scientific vision of the mentioned phenomenon is revealed, which is mainly interpreted by them as:

1) "the latest alternative way of resolving disputes in court proceedings, which has significant advantages, namely: voluntary participation in such a procedure; its speed and high efficiency, as the parties can agree on a mutually beneficial result"[1];

2) "a complex, interdisciplinary legal institute that combines the norms of administrative law and administrative procedural law into an organizationally defined structure based on their focus on the peaceful settlement of an administrative-legal dispute in court"[2];

3) "on the one hand, the agreement between the parties on the termination of a public-law dispute, and on the other – the settlement of material (positive)

[1] Грицаєнко О. Л. До питання альтернативних способів врегулювання публічно-правового спору. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія : Юридична.* 2019. Т. 23. С. 126.

[2] Сидельніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. С. 7.

public-law relations"[3]. In this sense, there is a certain ambivalence of reconciliation, which scientists draw attention to, pointing out that reconciliation is a concept of non-legal origin. However, given its current legal connotation, it can be concluded that the concept of conciliation "has an internal ambivalence, as it defines both the procedure to be followed in order to be able to put an end to the dispute, and the very consequences of the agreement"[4];

4) "the procedural legal fact of reaching an agreement between the parties to an administrative-legal dispute, which is manifested in their mutual willingness to conduct a reconciliation procedure, conclude a settlement agreement and submit it to the court for approval"[2];

5) "a polymorphic and multidisciplinary procedure capable of taking the most diverse forms, always trying to achieve the same result – a settlement agreement between the parties to the dispute – and capable of adapting to all types of disputed issues"[4], in particular, to most public legal disputes.

It is worth agreeing with the opinion of I. O. Koretskiy that "reconciliation of the parties is one of the forms of legal consensus, an expression of the principle of dispositiveness, which is reflected in various forms of judicial proceedings"[5].

At the same time, given the fact that people are characterized by different levels of conscientiousness, legal culture and legal awareness, as well as the inconsistency of their understanding of certain actions and events, the need for the consensus reached by the parties to the dispute to acquire a certain status that will allow the parties to the dispute, who have reconciled, can count on the state guaranteeing the fulfillment of the terms of reconciliation. Therefore, the conciliation of the parties in administrative proceedings involves the mandatory "legalization" of the reached terms of reconciliation, namely the approval of such terms by the court, regardless of whether the

[3] Плугатар Т. А., Катаєва Е. В. Напрями вдосконалення правового регулювання юрисдикції адміністративних судів України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4. С. 86.

[4] Joly-Hurard J. Conciliation et médiation judiciaires. Aix-en-Provence : Presses universitaires d'Aix-Marseille, 2003. 476 p. Presses universitaires d'Aix-Marseille. URL: https://books.openedition.org/puam/.

[2] Сидєльніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. С. 71.

[4] Joly-Hurard J. Conciliation et médiation judiciaires. Aix-en-Provence : Presses universitaires d'Aix-Marseille, 2003. 476 p. Presses universitaires d'Aix-Marseille. URL: https://books.openedition.org/puam/.

[5] Корецький І. О. Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. С. 129.

parties to the dispute reached a consensus on the terms of reconciliation with or without the participation of a judge[6].

Taking into account the above, we believe that the main signs of the reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine are the following:

1) conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine is based on the system of general, special and special principles and is regulated by the norms of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine, other acts of administrative legislation;

2) the reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine determines the legal consequences, is guaranteed by the state and is objectified only in the presence of the necessary grounds and conditions;

3) conciliation of the parties in administrative proceedings is a form of legal consensus, which testifies to the pluralistic tendency to expand the methods of resolving public-law disputes, and how the fact is legalized within the framework of a special judicial procedure for dispute resolution;

4) the reconciliation of the parties in administrative proceedings is objectified as a reconciliation procedure, a reconciliation agreement (settlement agreement) and a legal fact resulting from the exercise of the right to conclude a reconciliation agreement;

5) conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine is characterized by a special subject composition;

6) conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine allows to go beyond the scope of the dispute without violating the principle of legality, rights or legally protected interests of third parties.

The identified signs of the studied phenomenon allow us to understand the reconciliation of parties in administrative proceedings as based on the principles of law and norms of current legislation, a voluntary and quick way of amicable (peaceful) agreement by the parties to a public-law dispute on mutually beneficial terms of reconciliation in court (without prejudice to the idea of people-centeredness and legality), which are approved by the administrative court. The proposed definition of conciliation allows you to understand it in the contractual procedural context, which is the plane for understanding "conciliation" in its actual context, namely, as the actions of the parties to the administrative-legal dispute who have reconciled, aimed at

[6] Сливка В.В., Сливка М.М. Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві: монографія. Львів: Каменяр, 2022. С. 27.

fulfilling the conditions of reconciliation, which are set forth in the statement on the reconciliation of the parties, approved by the court decision[6].

Although the advantages of conciliation of the dispute, as well as other alternative methods of dispute resolution, are mainly connected to the fact that due to conciliation the number (duration) of legal proceedings are reduced (despite this is an important aspect), we should agree with the Spanish scholar B. Belando Garin (Beatriz Belando Garín) because the attempt to interpret conciliation only purely as an appropriate method is one of the biggest mistakes when analyzing the conciliation parties of a public-law dispute (mediation, etc.)[7]. In fact, the advantages of reconciliation are manifested in a significant social effect, which has an obvious socio-legal significance.

The specified value of the studied phenomenon is revealed in the fact that:

1) *conciliation of the parties in administrative proceedings allows to properly use the positive potential of the dispute and to settle the public legal dispute in an amicable (peaceful) manner*. The corresponding "habituation" of the practice of achieving peace cannot be underestimated in view of the fact that "the judicial decision is unsatisfactory for at least one party to the dispute, and sometimes for both parties, and the solution formed in the conciliation process returns the parties to the dispute to a peaceful relationship, which is a particularly important element when these parties are required to continue living together: a public servant who has been subject to disciplinary sanctions, but has not been dismissed from his position or transferred to another position, will have to interact with the head of the personnel department; the company will have to continue to receive contacts from the municipality; the neighbor will have to live next to the one who prevented him from building a structure"[8];

2) *conciliation of the parties in administrative proceedings saves time and money resources of the parties to the dispute and the court.* Regarding the saving of time, which is usually spent during the consideration of the case in court, it should be borne in mind that already in the preparatory session, the court in accordance with the requirements of Clause 2, Part 1 of Art. 180 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (hereinafter referred to as the Administrative Court of Ukraine) "finds out whether the parties wish to

[6] Сливка В.В., Сливка М.М. Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві: монографія. Львів: Каменяр, 2022. С. 30.

[7] Belando Garín B. La mediación administrativa: Una realidad jurídica. Las prestaciones patrimoniales públicas no tributarias y la resolución extrajudicial de conflictos. València : INAP, 2015. P. 266.

[8] Chabanol D. Les modes non juridictionnels de règlement des litiges en droit administratif français. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. 2017. G. 54, № 1. S. 20.

resolve the dispute through conciliation or go to court to settle the dispute with the participation of a judge"[9].

That is, the parties to the dispute can use the possibility of resolving the dispute through conciliation already at the preparatory meeting and are not deprived of this right at other stages of the case (also, the parties to the dispute are not deprived of this right within the limits of appeal and cassation[6].

As for saving money, it is worth noting that in Art. 142 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine enshrines the rule according to which the settlement of the case through conciliation is the basis for the court in the relevant ruling (or decision) in accordance with the procedure provided for by law to resolve the issue of returning 50% of the court fee to the plaintiff (complainant or applicant), paid by him when filing a lawsuit (appeal or cassation complaint). In addition, it should be borne in mind that the sooner the parties reach a consensus, the less time the court will spend on the case, which contributes to:

a) actual savings in the amount of state expenses for resolving cases in court;

b) increasing the amount of "free" time resource.

3) *the reconciliation of the parties in administrative proceedings contributes to the pluralistic increase in the degree of democratization of administrative-legal dispute resolution and the transformation of the role of the judge.* Reconciliation of the parties to the dispute, as noted by T. A. Plugatar and E. V. Kataeva, involves "changing the role of the judge from a person who imposes his decision to a person who helps the parties to resolve the dispute by reaching a mutual compromise solution". This, in their opinion, will contribute to increasing public trust in the judiciary and judges, which is of great importance today given that "Ukrainian courts have not yet become a reliable institution for the protection of citizens rights"[3]. This position is not fair enough, because judicial protection today is one of the most effective ways to protect human rights, despite the traditional problems of insufficient material and technical support of the court, as well as constant judicial reforms, which together quite often are a barrier to effective implementation the court of its human rights functions.

At the same time, it should be noted that "judicial conciliation" is currently characterized by a number of shortcomings that had to be resolved, in

[9] Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

[6] Сливка В.В., Сливка М.М. Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві: монографія. Львів: Каменяр, 2022. С. 16.

[3] Плугатар Т. А., Катаєва Е. В. Напрями вдосконалення правового регулювання юрисдикції адміністративних судів України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4. С. 87–88.

particular, in the process of implementing the judicial reform in Ukraine in 2021. Despite this, in the specified context, it should be borne in mind that "a significant obstacle on the way to the effective application of the institution of reconciliation of the parties is the lack of an established understanding of its essence and legal nature"[2]. Therefore, there is a need to update the scientific opinion regarding the concept and socio-legal significance of the reconciliation of the parties in administrative proceedings in the conditions of the European integration of Ukraine.

2. The purpose, tasks and functions of conciliation of the parties in administrative proceedings

Reconciliation of the parties to a public-law dispute, as a complex socio-legal phenomenon, is quite justified to be reduced to the corresponding "ultimate goal" – the effective resolution of a material-legal dispute through reconciliation, where the resolution of the dispute is an accomplished fact, namely: the public-law dispute is resolved in the manner, which satisfies the parties to the dispute and exhausts the conflict between the parties.

At the same time, other approaches to understanding the goal of reconciliation are a consequence of the fragmentation of the goal of reconciliation, associated with various stages of reconciliation and the results of positive objectification of these stages, which are interpreted by scholars as a sufficient goal of reconciliation. In this context, it should be borne in mind that reconciliation in its dynamic manifestation is focused on achieving the following three main results:

1) agreement between the parties on positions acceptable to them regarding possible mutual concessions, which are fixed in the statement of reconciliation;

2) court approval of the terms of reconciliation ("according to the results of the reconciliation procedure, an intermediate stage on the way to conflict resolution is reached, which consists in the official consolidation of agreements between the participants in the legal dispute, which should subsequently lead to the termination of the dispute"[2];

3) the actual implementation by the parties of the dispute of mutual concessions, which certify the fulfillment of the reached terms of reconciliation (the above can be carried out even before the court approves the application for reconciliation, because "mutual concessions of the parties lead

[2] Сидєльніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. С. 75.

[2] Сидєльніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. С. 59.

to the liquidation of the conflict"[5] and testify to good intentions parties to the dispute).

Meanwhile, it should be borne in mind that reconciliation as such is interpreted by scientists as a process (the procedure for reconciling the parties to a public-law dispute, which is carried out as a result of the exercise of the right to conciliation) and a result (in the legal sense, reconciliation is ascertained on the basis of the fact of approval applications for reconciliation by a court decision that has entered into force)[3]. Taking this into account, we can come to the conclusion that, in a more precise form, the goal of the reconciliation of the parties in administrative proceedings can be considered in two contexts of the manifestation of reconciliation:

1) as a process – consists in the parties to a public-law dispute reaching a real consensus, which they voluntarily reach, exhausts the dispute and manifests itself in mutual concessions, does not contradict the legislation and does not violate the rights and legitimate interests of third parties;

2) as a result of the conciliation procedure – consists in the effective resolution of the material-legal dispute through conciliation, the consequence of which is that the public-legal dispute is resolved in a legal manner and satisfies the parties to the dispute.

In the process of critical analysis of the positions of scientists regarding the tasks of reconciliation, we can note the diversity of approaches to their understanding.

For example, M. Ya. Polishchuk believes that one of the main tasks of reconciliation (mediation) is "reducing the burden on judicial bodies"[10]. However, one cannot agree with this to any extent, because reducing the burden on the court, as well as other derivative effects of this method of dispute resolution, is not a task of conciliation, but only a socio-legal consequence of the proper application of conciliation.

According to O. D. Sydelnikov, the most important task of reconciliation is "the termination of a public-law dispute, not the termination of a judicial process"[2].

Among the important tasks of reconciliation (on the example of mediation), according to A. S. Novosad, Y. Yu. Soyka and N. I. Semenkova, is "establishing a dialogue, promoting effective communication between the

[5] Корецький І. О. Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. С. 129.

[3] Плугатар Т. А., Катаєва Е. В. Напрями вдосконалення правового регулювання юрисдикції адміністративних судів України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4. С. 86.

[10] Поліщук М. Я. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. № 2. С. 55.

[2] Сидельніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. С. 77.

parties, creating conditions for their cooperation in order to find a mutually beneficial solution »[11].

Based on the positions of scientists regarding the understanding of the tasks of reconciliation, as well as taking into account part 1 of Art. 2 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the concept, essential features and purpose of reconciliation of parties in the administrative procedure of Ukraine, we believe that the main tasks of reconciliation at the moment are:

1) creating favorable conditions for a constructive dialogue, within which the desire to peacefully resolve the dispute will be satisfied, the level of conflict between the parties to a public-law dispute will be reduced, and the existing conflict between the parties will not be exacerbated;

2) carrying out constructive negotiations between the parties, in which the parties to the dispute outline their own vision of the dispute and ways of resolving it through reconciliation, seek to reach mutual understanding;

3) free outline in the negotiations by the parties of a realistic model of mutual concessions (conditions of reconciliation), which will recognize the need to satisfy the rights and legitimate interests, demands and needs of the parties to the dispute, the result of which should be the exhaustion of the conflict;

4) full awareness by the parties of a public-law dispute of the algorithm of actions to resolve the dispute through reconciliation and the consequences of mutual concessions to which they agree;

5) drawing up and submitting an application for reconciliation, which will be based on the principles of reconciliation of the parties in the administrative court of Ukraine, and will also meet the requirements of the current legislation of Ukraine.

6) impartial and timely verification by the court of the fairness and legality of the terms of reconciliation, which allows to protect the rule of law in society and ensure the public interest, and in case of establishing:

a) compliance of the application for reconciliation with the requirements of the law – approval of the terms of reconciliation by the court;

b) inconsistency of the application for reconciliation with the requirements of the law – refusal to approve the terms of reconciliation by the court;

7) further implementation of the terms of reconciliation approved by the court, which will condition the restoration of law and order and mutual

[11] Новосад А. С., Сойка Ю. Ю., Семенкова Н. І. Проблематика медіації як альтернативної форми врегулювання спору за участю судді чи адвоката. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2019. Т. 30, № 2 (69). С. 57.

understanding in the public-legal relations of the reconciled parties to the dispute[6].

The functions of conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine are derived from the tasks of conciliation, being a reflection of the directions of legal influence on all processes that require such influence. That is, if the task of conciliation of the parties in administrative proceedings outlines the directions for the realization of the goal of conciliation of the parties, then the functions of conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine are coordinated with the principles of conciliation, determined in advance by the current administrative and administrative-procedural legislation, scientifically based activity of a judge (also a conciliator in the states -members of the EU) and parties to a public legal dispute, aimed at resolving the dispute through reconciliation.

The system of main functions of the studied phenomenon consists of:

1. Organizational function of reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine. In a general sense, this function is aimed at determining the procedural and procedural context of resolving a public-law dispute by reconciling the parties to the dispute, namely at forming all the necessary conditions for a peaceful settlement of the dispute[6]. By pointing out that the organizational function determines the procedural context of reconciliation, we mean that thanks to this function the organization takes place:

1) the parties to the dispute processes: a) negotiations regarding the development of a specific consensual path, moving along which the parties will be able to achieve peace, overcome the negative consequences of the dispute and prevent similar conflicts in the future; b) setting out the terms of reconciliation in the relevant statement and submitting it for court approval;

2) the judge of the process: a) verification of the presence of persons applying for reconciliation, a sufficient level of legal personality to make such an application; b) assessment of the voluntariness of the application for reconciliation and the preservation of the tendency towards reconciliation of both sides of a public-law dispute at the time of "legalization" of reconciliation; c) analysis of the application for reconciliation for compliance with the legislation (in particular, it is checked whether the terms of reconciliation do not violate the rights and legitimate interests of third parties, the provisions of current legislation); d) approval of reconciliation conditions

[6] Сливка В.В., Сливка М.М. Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві: монографія. Львів: Каменяр, 2022. С. 39.

[6] Сливка В.В., Сливка М.М. Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві: монографія. Львів: Каменяр, 2022. С. 42.

("legalization" of reconciliation); e) verification of compliance with the requirements of the resolution approving the terms of reconciliation.

2. The function of stimulating the parties of a public-law dispute to a constructive resolution of this dispute. This reconciliation function:

1) encourages the parties to the dispute to have a real desire to change the strategy of their own behavior in the conflict that has arisen, namely, from victory in this conflict to reconciliation. This motivation is manifested in:

a) the very legal nature of conciliation, which allows us to understand certain objective advantages of the disputing parties turning to the possibilities of conciliation over the traditional resolution of the dispute in court, namely: less time spent on resolving the dispute; saving money spent by the parties to the dispute during the court case (payment of expert opinions; payment of services provided by a lawyer; lost benefit from an ongoing dispute, etc.);

b) the constructive policy of the state in relation to the incentives and inducements of the parties to the dispute to resolve this dispute through conciliation, namely: the creation by the state of such conditions for consideration of the case by the court (at the level of administrative procedural legislation), under which the parties to the dispute can always turn to the possibility of conciliation; establishing at the level of administrative procedural legislation a rule regarding the return of 50% of the court fee to the plaintiff (complainant or applicant), paid by him when filing a lawsuit (appeal or cassation complaint); creation by the legislator of additional guarantees for the protection of the rights and legitimate interests of the reconciled parties to the dispute, in particular ensuring the binding nature of the resolution approving the terms of reconciliation;

2) reinforces the positive trends that have already manifested themselves in the process and in the form of reaching a consensus regarding the resolution of the dispute through reconciliation. In this context, the incentive function is the activity of the judge and the parties to the dispute to develop incentives and guarantees that increase the confidence of the parties to the dispute regarding the reality of the possibilities of resolving the dispute as a result of mutual concessions by the parties to the dispute, namely on the terms that will be fulfilled by these parties and will definitely lead to the expected a positive consequence for them.

3. Analytical function of reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine. The corresponding function is manifested in the activity:

1) the parties to the dispute regarding: a) assessment of the essence of the dispute, the amount of damage to the rights and legitimate interests of the parties to the dispute, which is caused by the existing dispute between them; b) search for possible mutual concessions (exactly which and to what extent)

that will contribute to the reconciliation of the parties; c) the ratio of the reached consensus between the parties with the requirements of the legislation on the grounds and conditions for approving the terms of reconciliation;

2) to the court in relation to: a) the substance of the corresponding public legal dispute; b) assessment of the voluntariness of the will of the parties to the dispute regarding the terms of reconciliation; c) analysis of the application for reconciliation for compliance with the principles of reconciliation of parties in administrative proceedings, the requirements of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and other laws, by-laws; d) clarification and assessment of the reality of the fulfillment of the terms of reconciliation and the actual readiness of the parties to fulfill the stated terms of reconciliation.

4. Information and communication function of reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine. This feature means that:

1) the information obtained as a result of the assessment of the dispute, the claims of the parties to this dispute, becomes the basis for the development by the parties to the dispute (and/or the conciliator) of a certain strategy to achieve reconciliation;

2) the conciliator becomes a certain impartial "mediator" between the parties of a public-law dispute and performs actions aimed at forming the terms of reconciliation, provides a draft of these conditions, which are considered by the parties of a public-law dispute;

3) the parties to the dispute are in communicative relations:

a) informing each other (or, for example, a conciliator) about the possibilities of resolving the dispute by conciliation and constructively discussing this issue, exchanging relevant information;

b) voluntarily providing the information that the other side of the dispute needs in order to agree (or not agree) to the offer offered to it regarding a certain concession. It should be borne in mind that the termination of the exchange of information (or the unjustified refusal to provide the necessary data to the party to the dispute or the conciliator) before the agreement on the terms of the conciliation testifies to the fact that the process of conciliation is not constructive and the parties (or one party) to the dispute have lost interest in resolving the existing conflict accordingly;

4) the parties to the dispute inform the court about reaching a consensus between them regarding the resolution of the dispute and declare the terms of reconciliation, which is the appropriate informative basis, which is analyzed by the judge and can be approved;

5) the court approves the application for reconciliation with a decision that is binding and contains comprehensive information about the mutual

concessions of the parties to the dispute, the terms of their implementation, etc.

5. Control and supervision function of the reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine. This function is manifested in the activities of the parties to the dispute (also the conciliator – in the EU member states), regarding:

1) verification of the reality of the desire of the party (parties) to the dispute to resolve the relevant public-law dispute through conciliation and implementation of actions by him (them) aimed at achieving a constructive result of the reconciliation process – agreement on the terms of reconciliation. It is difficult to underestimate the importance of the indicated manifestation of the control and supervisory function of reconciliation, because one of the parties to the dispute may pretend to want to resolve the dispute through reconciliation, in reality, using: a) the appropriate time to obtain certain advantages in the dispute (obtaining during this time certain evidence, changes political or other situation in the state, etc.); b) the conciliation procedure itself to force the disputing party to make disproportionate concessions (up to giving up their claims, when they are not groundless);

2) checking the good faith and integrity of the behavior of the parties to the dispute in the process of resolving the dispute through conciliation;

3) verification of the compliance of the terms of reconciliation with the requirements of the law;

4) termination of the process of resolving a public-law dispute by termination on the basis of failure of the parties to the dispute to reach a consensus regarding the possibility of reconciliation;

5) non-approval of the terms of reconciliation by the court.

6. Preventive and educational function of the reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine. This function is manifested in the fact that the parties to a public legal dispute, interacting with each other with the aim of achieving understanding and peace:

1) develop their own non-confrontation skills. In particular, in the event that a similar or other conflict situation arises between the parties to the dispute, who have reconciled, in the future, they will be able (given the experience gained in the framework of administrative proceedings) to reduce the solution of such a problem to a constructive discussion and negotiations aimed at solving problems;

2) demonstrate to other subjects of administrative law a positive example of the possibility of avoiding the aggravation of the conflict, their actual potential for achieving mutual understanding;

3) form a general idea about the conflict as an undesirable result of the socio-legal interaction of a citizen and a public service body, which can not

only be resolved peacefully, but also not be allowed in the future, eliminating the reasons (factors) that cause a public-legal dispute.

The above allows us to interpret the preventive and educational functions of reconciliation as having significant importance under the modern conditions of existence of our state, which currently "pays special attention to ensuring national security, and more precisely, timely detection, prevention of threats and protection of the most important public and state interests with the aim of promoting sustainable development of the country"[12].

CONCLUSIONS

A special way of resolving a dispute with the state is conciliation in administrative proceedings, which is characterized by a special purpose, which in a broad sense is manifested in:

1) amicable settlement of the dispute by drawing up terms of reconciliation, which the parties must adhere to after approval of these terms by the court;

2) creation of conditions for peace between the parties to the dispute and protection of the violated subjective right.

Preventing the aggravation of the conflict in the sphere of public-legal relations contributes to increasing the level of trust in the state, steadfastness of the authority of public service bodies (as state bodies of a democratic and legal state), reducing social tension and revolutionary moods in society in general.

The introduction and spread of conciliation of the parties in administrative proceedings is a certain civilizational transformation of the understanding of justice, as well as the role of the judge in the resolution of public legal disputes, which is a reflection of the pluralistic tendency to expand the methods of resolving public legal disputes, which is observed today in the EU member states.

Thus, the reconciliation of the parties in administrative proceedings in its functional manifestation contributes to the sustainable development of Ukraine, and therefore to the possibilities of its development as a legal and democratic state that can satisfy its own European integration aspirations.

SUMMARY

Reconciliation of the parties to a public-law dispute, as a complex socio-legal phenomenon, is quite justified to be reduced to the corresponding "ultimate goal" – the effective resolution of a material-legal dispute through reconciliation, where the resolution of the dispute is an accomplished fact,

[12] Швидкий Я. Ю. Механізми інституційного забезпечення протидії корупції : дис. … канд. наук з держ. управл. : 25.00.05. Київ, 2021. С. 9.

namely: the public-law dispute is resolved in the manner, which satisfies the parties to the dispute and exhausts the conflict between the parties.

The system of main functions of the studied phenomenon consists of:

1) organizational function of reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine;

2) the function of stimulating the parties of a public-law dispute to a constructive resolution of this dispute;

3) analytical function of reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine;

4) information and communication function of reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine;

5) control and supervision function of the reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine;

6) preventive and educational function of the reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine.

References

1. Грицаєнко О. Л. До питання альтернативних способів врегулювання публічно-правового спору. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія : Юридична.* 2019. Т. 23. С. 122-126.

2. . Сидєльніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 200 с.

3. Плугатар Т. А., Катаєва Е. В. Напрями вдосконалення правового регулювання юрисдикції адміністративних судів України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4. С. 82–89.

4. Joly-Hurard J. Conciliation et médiation judiciaires. Aix-en-Provence : Presses universitaires d'Aix-Marseille, 2003. 476 p. Presses universitaires d'Aix-Marseille. URL: https://books.openedition.org/puam/.

5. Корецький І. О. Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 223 с.

6. Сливка В.В., Сливка М.М. Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві Вплив євроінтеграції України на примирення сторін в адміністративному судочинстві: монографія. Львів: Каменяр, 2022. 201 с.

7. Belando Garín B. La mediación administrativa: Una realidad jurídica. *Las prestaciones patrimoniales públicas no tributarias y la resolución extrajudicial de conflictos*. València : INAP, 2015. P. 265–273.

8. Chabanol D. Les modes non juridictionnels de règlement des litiges en droit administratif français. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. 2017. G. 54, № 1. S.13–22.

9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

10. Поліщук М. Я. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. № 2. С. 52–56.

11. Новосад А. С., Сойка Ю. Ю., Семенкова Н. І. Проблематика медіації як альтернативної форми врегулювання спору за участю судді чи адвоката. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30, № 2 (69). С. 56–60.

12. Швидкий Я. Ю. Механізми інституційного забезпечення протидії корупції : дис. … канд. наук з держ. управл. : 25.00.05. Київ, 2021. 238 с.

Information about the author:
Slyvka Mariia Myroslavivna,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative and Information Law
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
12, Stepana Bandery Str., 79000, Lviv, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-22

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО КУРСУ УКРАЇНИ

Сьомін С. В., Комашко В. В., Піх Н. С.

ВСТУП

Збройна агресія путінського режиму проти України переконливо довела безальтернативність і нагальну необхідність активізації практичної реалізації конституційно закріпленого історичного вибору Української нації щодо європейського та євроатлантичного бачення майбутнього розвитку нашої держави[1]. Євроатлантичне майбутнє України дозволить остаточно розірвати буть-які відносини з північним сусідом та розбудовувати власну життєдіяльність в родині цивілізованих демократичних країн. Одним із визначальних критеріїв успішної євроатлантичної інтеграції виступає адаптація вітчизняного законодавства та юридичної практики до високих міжнародних демократичних стандартів в царині забезпечення невід'ємних прав і свобод громадян в умовах завершення збройного конфлікту та постконфліктного врегулювання.

За різними оцінками, на піку свого просування, під рашиською окупацією опинилось біля 27% території України[2]. Більш ніж 10 млн українців були змушені покинути свої домівки, із них більш ніж 6,4 млн осіб є біженцями за кордон[3]. На сьогоднішній день, відсутні дані з відкритих джерел інформації щодо загальної кількості наших громадян, які залишились на окупованих територіях. За нашими підрахунками, йдеться про мільйони українців, які добровільно чи примусово змушені виживати під окупацією вже понад 10 років.

Не викликає сумнівів, що Україна, разом з усім цивілізованим світом, врешті-решт переможе путінську навалу. Загарбника буде належним

[1] Конституція України / Верховна Рада України. ст. 85, п. 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 10.09.2024).

[2] Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих РФ / Нак. Мін. з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 20.12.2023 р. № 363. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/re39004?an=9 (дата звернення 11.09.2024).

[3] Ukraine : le bilan de deux ans de guerre en chiffres / EURONEWS 2024. URL: https://fr.euronews.com/2024/02/24/ukraine-le-bilan-de-deux-ans-de-guerre-en-chiffres (дата звернення 11.09.2024).

чином покарано й викинуто з нашої землі. На наше глибоке переконання, беручи до уваги часові, територіальні та людські ресурси, що були задіяні під час багаторічного протистояння російській агресії, демократичне постконфліктне врегулювання за міжнародними стандартами повинно стати окремим фундаційним етапом українського державотворення, який наблизить нас до європейської спільноти. Політико-правовим аспектам постконфліктного врегулювання, а також розробці пропозицій щодо вдосконалення державної політики, вітчизняного законодавства та юридичної практики на ниві забезпечення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів, що беруть участь у збройному конфлікті і присвячено наше дослідження.

1. Міжнародний досвід припинення регіональних конфліктів та постконфліктного врегулювання: уроки для України

Сучасна історія розвитку людства знає чимало прикладів, коли нації та народності зі зброєю в руках виборювали право на власну незалежність і державу. Свого часу учасниками регіональних конфліктів були: уйгури і тибетці на території Китаю; мешканці Західної Нової Гвінеї; ачехі в Індонезії; карени, мон, качіни, шани та аракани у Бірмі (М'янмі); бенгальці у Східному Пакистані; чисельні рухи на північному-сході Індії; сикхи Пенджабу; белуджі і пуштуни у Пакистані; курди в Іраку, Ірані та Туреччині; ерітрейці і сомалійці в Ефіопії; сомалійці у Джибуті та Кенії; мешканці регіону Шаба в Заїрі; немусульманське населення Судану; арабська та християнська комуни Чаду; туареги Малі та Нігеру; біафра у Нігерії; баски і каталонці в Іспанії; корсиканці у Франції; албанці у Сербії та Македонії; серби і хорвати у Боснії та Герцеговині; ірландці і шотландці у Великій Британії та багато інших.

Своє право на незалежність продовжують виборювати зі зброєю у руках мешканці Західної Сахари і Палестини. Залишаються протиріччя на території Східного Тимора та Намібії. До кінця невирішеною є ситуація у Нагорному Карабасі та Придністров'ї. Час від часу спостерігається активізація сепаратистських настроїв на території російського Північного Кавказу, в Іспанії, на Тайвані та у Сомалі.

Як свідчить історія, рухи за незалежність не часто досягають проголошеної кінцевої мети – здобуття самостійної держави або приєднання до іншої. Як правило, їхнє прагнення до самовизначення задовольняється лише наданням окремій групі населення певної автономії. В якості прикладів успішної сецесії, яку визнала міжнародна спільнота, можна навести національні рухи у таких країнах, як:

Бангладеш, Еритрея, Хорватія, Словенія, Боснія, Македонія та Чорногорія[4].

При цьому ситуація, що складалася на Сході і Півдні України (у Донецькій, Луганській областях та на півострові Крим), починаючи з весни 2014 року, за всіма ознаками міжнародного та вітчизняного права не може розглядатись як намагання місцевого населення реалізувати своє законне право на самовизначення. Так звані «ДНР», «ЛНР» та «кримське повернення до рідної гавані» не є результатом внутрішньоукраїнського конфлікту на етнічному ґрунті. Їхня поява не має історичного підґрунтя, а виступає лише складовою імперської політики путіна проти України, яка спрямована на знищення української державності, позбавлення нас незалежності, територіальної цілісності та суверенітету. Нинішня українсько-російська війна виступає лише логічним продовженням споконвічного намагання москалів втручатися у внутрішні справи України. Бомбардування мирного українського населення та знищення цивільної інфраструктури є фінальною фазою багаторічної гібридної війни путінського режиму проти України, невід'ємним елементом якої виступає штучно створений сепаратистський конфлікт на території Донбасу і Криму.

Науковий аналіз міжнародного досвіду врегулювання локальних конфліктів має всі підстави бути врахованим під час вироблення державної політики і конкретних механізмів, спрямованих на постконфліктне врегулювання, деескалацію ситуації на Сході і Півдні України, припинення бойових дій, мінімізацію негативних наслідків збройного протистояння та досягнення миру і злагоди в українському суспільстві.

Історичний досвід переконливо доводить, що врегулювання будь-яких локальних конфліктів має починатися з припинення прямого збройного протистояння, розведення ворогуючих сторін та створення так званого «безпекового середовища» на території, яка стала ареною бойових дій. Найбільш успішно створення такого середовища відбувається за умови активної участі у цьому процесі міжнародних миротворчих місій.

За свідченням західних аналітиків, практичні результати вирішення локальних конфліктів на території колишньої Югославії, а також у Ліберії та Анголі напряму залежали від того, чи мала миротворча місія виконавчі повноваження та військовий компонент. Саме ці складові дозволили вести ефективний моніторинг виконання плану

[4] Сецесія (лат. Secessio – вихід) – відділення від держави (здебільше, федеративної) її частини (як правило, суб'єкта федерації) в результаті реалізації сепаратистських настроїв місцевого населення.

врегулювання, тобто у разі необхідності – погрожувати силою членам незаконних збройних формувань, які не виконували мирні домовленості. До найбільш успішних миротворчих місій, під час яких вдалось забезпечити ефективну співпрацю цивільних та військових, слід віднести: UNTAES в Хорватії, ECOMOG у Ліберії, UNFICYP на о. Кіпр та IFOR/SFOR у Боснії[5].

Свого часу, Україна неодноразово ініціювала направлення на територію Донбасу спеціальної міжнародної місії з військовим мандатом. Так, ще 17 березня 2015 року Верховна Рада України ухвалила звернення до Ради Безпеки ООН та Ради ЄС щодо введення в Україну міжнародної миротворчої місії. У квітні того ж року міністр закордонних справ України П. Клімкін заявив, що Україна передала до ЄС пропозиції щодо 15 завдань, які могла б виконувати військова місія ЄС, зокрема: допомога у проведенні місцевих виборів, гарантування безпеки в регіоні, відновлення контролю над українсько-російським кордоном, надання гуманітарної допомоги тощо.

Приклад Грузії засвідчує, що навіть якщо місія має мандат авторитетних міжнародних організацій, таких, як ООН та ОБСЄ, але не володіє військовою компонентою, вона неспроможна сама себе захистити, а відтак стає вразливою й залежною від сторін конфлікту. Місія ООН в Абхазії та місія ОБСЄ у Південній Осетії не мали військової складової та співпрацювали з «миротворчими силами СНД», які фактично складалися з російських військових. Саме цей «миротворчий контингент» не тільки не запобіг ескалації напруженості, а навпаки виступив політичним та військовим інструментом вирішення грузинського конфлікту на користь росії[6].

Відповідно до Лісабонського договору (2007 р.) однією зі складових Спільної політики безпеки та оборони ЄС (Common Security and Defence Policy, CSDP) виступає, постконфліктне врегулювання та антикризовий менеджмент задля забезпечення сталого розвитку країн. Крім іншого, ця політика полягає у відрядженні спеціальних цивільних місій на території, де припинилось активне збройне протистояння і передбачає:

– гуманітарні та рятівні операції;
– попередження конфліктів та завдання з підтримки миру;
– застосування бойових сил в антикризовому врегулюванні;
– спільні операції з роззброєння;

[5] Doyle, Michael W and Nicholas Sambanis (2006). Making War & Building Peace : United Nations Peace Operations. Princeton : Princeton University Press. P. 11 – 18.

[6] Kakachia, Kornely. The Role of International and Regional Actors in Abkhazia, Georgia / Paper presented at the annual meeting of the ISA's 49th ANNUAL CONVENTION, BRIDGING MULTIPLE DIVIDES, SAN FRANCISCO, CA, USA, Mar 26, 2008.

– різнопланове військове консультування;

– виконання завдань з постконфліктної стабілізації.

Свого часу на території пострадянських країн було розгорнуто 4 місії Спільної політики безпеки та оборони ЄС (місії CSDP), а саме: EUBAM на молдовсько-українському кордоні; EUJUST THEMIS та EUMM в Грузії та EUAM в Україні.

За висновками європейських аналітиків, досвід використання місій CSDP на пострадянському просторі показав, що це найскладніший регіон задля реалізації миротворчої політики. Європарламентарі двічі відмовлялись відрядити миротворчу місію до Придністров'я (у 2003 та 2006 рр.). Вони не відрядили моніторингову місію до Грузії у 2005 році, коли діяльність місії ОБСЄ з моніторингу кордону була заблокована росією.

Крім того, досвід моніторингової місії EUMM, відрядженої до Грузії після російсько-грузинської війни у 2008 р., також не може вважатись успішним. Місія не має доступу до окупованої території Абхазії та Південної Осетії, а отже, не може повністю виконати свій мандат[7].

Із метою підготовки до постконфліктної стабілізації в Україні після завершення активних бойових дій вбачається за доцільне вже зараз розгорнути діяльність, спрямовану на ініціювання прийняття рішення щодо направлення в нашу країну місії ЄС з мандатом на зразок найуспішнішої за всю історію CSDP змішаної Моніторингової місії ЄС в Ачех (Індонезія). Після майже 30 років збройного протистояння в цій країні, місії ЄС за досить стислий термін вдалось запровадити:

– моніторинг процесів демобілізації, роззброєння та знищення зброї;

– реінтеграцію колишніх комбатантів;

– суттєво покращити ситуацію з дотриманням прав людини;

– забезпечити прийняття змін до законодавства з метою досягнення громадянського миру;

– вирішити суперечливі питання щодо застосування амністії тощо[8].

Крім того, є всі підстави запровадити в Україні досвід поліцейських місій CSDP, які були відряджені до Боснії та Герцеговини (EUPM Bosnia), Македонії (EUPOL Proxima), а також Палестини та Афганістану, які не лише займались безпосереднім забезпеченням правопорядку в країнах-реципієнтах, а й вирішували більш стратегічні завдання:

[7] Popescu, Nicu (2009). EU and the Eastern Neighbourhood : Reluctant Involvement in Conflict Resolution. European Foreign Affairs Review 14: 457 – 477.

[8] Schulze, Kirsten (2009). AMM (Aceh, Indonesia). In: ESDP: The First Ten Years (1999 – 2009). Edited by Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane. Institute for Security Studies, Paris, France. P. 265.

надавали допомогу в розбудові правоохоронної системи, створювали ефективну поліцію, реформували прикордонну службу тощо.

За експертними оцінками, невід'ємним елементом переходу населення до мирного життя у постконфліктних регіонах є роззброєння, демобілізація та реінтеграція колишніх комбатантів у громадянське суспільство. На практиці лише роззброєння та демобілізація не стають вирішальними факторами на шляху до стабільного миру. Успішна реінтеграція учасників збройного протистояння до мирного життя виступає запорукою, що роззброєні комбатанти не повернуться до бойових дій чи не приєднаються до злочинних угруповань. Роззброєння, демобілізація та реінтеграція – це, насамперед, зміна менталітету колишніх учасників бойових дій, загальна переорієнтація громадської думки з воєнного на мирний лад.

Засадничі документи ООН, визначаючи складові елементи процесу реінтеграції учасників збройного регіонального конфлікту до мирного життя дають їм таке визначення:

– роззброєння: включає збір, документування, контролювання та знищення стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових речовин, легкого та важкого озброєння, яке вилучається у комбатантів та цивільного населення;

– демобілізація: передбачає офіційне і контрольоване звільнення активних комбатантів зі збройних угруповань, включно з етапом так званого «відновлення», під час якого останнім надається короткострокова допомога;

– реінтеграція: це процес, під час якого колишні комбатанти отримують цивільний статус, знаходять роботу та джерела до існування. Цей процес має політичну, соціально-економічну та психологічну складову. Він не обмежений у часі і відбувається на місцевому рівні, у громадах за місцем проживання колишніх учасників конфлікту[9].

До основних чинників, що сприяють успішній реалізації програм ООН з реінтеграції колишніх комбатантів, слід віднести:

– економічні стимули, які роблять мирне життя більш привабливим, ніж повернення до бойових дій;

– підтримка дієвих державних інституцій у країнах-реципієнтах, які гарантують безпеку колишнім комбатантам;

– реалізація реальних зобов'язань, які виконуються незалежно від присутності представників міжнародних організацій;

– впровадження ефективних програм реінтеграції колишніх комбатантів після припинення військових дій;

[9] United Nations Peacekeeping. URL: http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/ddr.shtml (дата звернення 11.09.2024).

– сприйняття колишніх комбатантів не як однорідної групи, надання пріоритету молодим солдатам і комбатантам із психологічними проблемами[10].

Проте, як свідчить практика, миротворча діяльність ООН не завжди досягала позитивних результатів. У Нікарагуа, Сьєрра-Леоне, Боснії та Герцеговині вона вважається успішною. Натомість, досвід Анголи та Камбоджі показав невідповідність цих програм місцевим умовам. У Камбоджі сторони конфлікту гальмували процес роззброєння, що призвело до поновлення бойових дій та призупинення програми ООН. Процес фінансування Світового банку в цій країні страждав від неефективного використання ресурсів і корупції. Схожа ситуація була і в Анголі, де часткове роззброєння комбатантів створило атмосферу недовіри до мирного процесу та сприяло відновленню бойових дій.

Розглядаючи можливість запровадження програм ООН в Україні з метою реінтеграції учасників збройного протистояння до післявоєнного життя необхідно брати до уваги чинники, що ускладнюють цей процес:

– свідомість донецьких та луганських сепаратистів зазнала докорінної трансформації протягом більш ніж десятилітньої окупації і цілком імовірно вони не будуть дотримуватись майбутньої мирної угоди;

– цілком імовірно, що організовані злочинні угрупування в зоні колишніх бойових дій будуть активно перешкоджати процесу примирення і реінтеграції постконфліктних регіонів;

– уже сформувався відчутний розрив між загальним рівнем соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України (яка активно йде шляхом євроінтеграції та реформується) і територією, що тривалий час перебувала під тиском рашиської окупації;

– стан української економіки, скоріш за все, не дасть змоги запропонувати найбільш дієві соціально-економічні стимули для колишніх комбатантів задля їхньої успішної реінтеграції до мирного життя;

– на сьогоднішній день, відсутні розроблені державна політика та практичні механізми, які спроможні реалізовувати програми реінтеграції до мирного життя учасників збройного протистояння на Донбасі і в Криму.

Ще одним, не менш важливим фактором, який безпосередньо впливає на ефективність постконфліктного врегулювання є питання прощення та забуття злочинів, які були скоєні під час збройного

[10] Banholzer, Lilli. When Do Disarmament, Demobilisation and Reintegration Programmes Succeed?/German Development Institute. August 2014. URL: www.die-gdi.de/uploads/media/DP_8.2014.pdf (дата звернення 11.09.2024).

протистояння. Амністія є необхідною умовою успішного початку припинення вогню та роззброєння. Учасники незаконних збройних формувань лише тоді складуть зброю, коли будуть упевнені, що їхньому життю та безпеці нічого не загрожує.

Під амністією розуміється відмова від кримінального переслідування (цивільних позовів) проти осіб (груп осіб) за певні злочини, які були скоєні у минулому, а також анулювання раніше встановленої юридичної відповідальності. Амністія застосовується щодо конкретних правопорушень, вчинених особою (групою осіб) у певний період і (або) які пов'язані з певною подією, наприклад, збройним конфліктом. Існує принципова різниця між амністію та помилуванням. Останнє є індивідуальним офіційним рішенням, що звільняє вже засуджену особу від відбуття покарання[11].

Міжнародне право щодо застосування амністії для учасників збройного конфлікту рекомендує державам таке:

– забезпечити, щоб особи, відповідальні за серйозні порушення прав людини і гуманітарного права, обов'язково були притягнуті до відповідальності;

– надати жертвам конфлікту безперешкодне право на правовий захист і юридичну підтримку, зокрема на компенсацію;

– дотримуватись максимальної відкритості та прозорості. Амністія не може перешкоджати жертвам або решті суспільства дізнатись правду про злочини учасників конфлікту[12].

Міжнародне право наголошує, що амністія не може стосуватись злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Такі злочини не мають строків давності. Незалежно від місця вчинення злочинів та громадянства злочинця, усі держави світу зобов'язані здійснювати кримінальне переслідування за злочини проти людяності та воєнні злочини, видавати підозрюваних у скоєнні таких злочинів державам, де на них чекає кримінальне переслідування.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (ст. 7) визначає, що злочини проти людяності, це:

– вбивство, винищення, поневолення, депортація (насильницьке переміщення населення), ув'язнення (або інше жорстоке протиправне позбавлення фізичної свободи), тортури, сексуальне рабство (або інші форми сексуального насильства), переслідування за політичними,

[11] Rule of Law Tools for Post-Conflict States. Vetting: an operational framework // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. UN, 2006. P. 6.

[12] General assembly resolution 60/147. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_60-147/ga_60– 147_ph_e.pdf (дата звернення 11.09.2024).

етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими мотивами;

– насильницьке зникнення людей;

– злочини апартеїду;

– інші нелюдські діяння, які полягають в умисному заподіянні сильних страждань, серйозних збитків психічному або фізичному здоров'ю.

Воєнні злочини (ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду), це:

– умисний напад на цивільне населення та цивільні будівлі, будь-які медичні установи, транспортні засоби міжнародних гуманітарних організацій;

– розграбування міста (населеного пункту);

– вербування дітей віком до 15 років до складу збройних формувань;

– знущання над полоненим тощо[13].

На практиці, застосування амністії в країнах, які пережили збройний конфлікт, регулюється місцевими законами, прийнятими заздалегідь або безпосередньо під час досягнення мирних домовленостей. Національні закони різняться між собою і можуть передбачати як повне звільнення від покарання без жодних умов (blanket amnesty), так і обмежені норми прощення у вигляді різноманітних доповнень до існуючих механізмів правосуддя. Кожна держава самостійно визначає перелік правопорушень, стосовно яких застосовується (не застосовується) амністія.

Так, хорватський закон про амністію (1996 р.) передбачав звільнення від кримінального переслідування та судового розгляду за злочини, вчинені під час війни. Водночас перед вступом в дію цього закону були заздалегідь оприлюднені списки підозрюваних осіб (воєнних злочинців). Останні самостійно залишили територію Хорватії і за власним бажанням пішли з політичної арени.

У Республіці Македонія амністія не поширювалася на найбільш серйозні порушення гуманітарного права, які мали характер воєнних злочинів, а також на осіб, що несли головну відповідальність та ухвалювали рішення (віддавали накази).

У Боснії та Герцеговині під амністію потрапили фактично всі учасники конфлікту, за винятком серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

У Північній Ірландії засадничі принципи амністії було визначено Белфастською мирною угодою (Good Friday Agreement, 1998 р.), а саме:

[13] Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 11.09.2024).

– припинення тридцятирічного протистояння;

– дострокове звільнення під особисте зобов'язання раніше засуджених;

– можливість повторного засудження тих, хто порушує режим припинення вогню тощо[14].

В Україні принципи та механізми амністії визначаються Законом України «Про застосування амністії» (1996 р.). У 2014 році до закону було внесено суттєві зміни, розширено поняття «амністії», а також встановлена можливість прийняття окремого закону про амністію щодо певної категорії осіб (конкретної особи)[15].

Амністія в українському законодавстві розуміється виключно як часткове (або повне) звільнення особи від відбування покарання за наявності обвинувального вироку і не передбачає відмови від кримінального переслідування за окремі злочини. Такий підхід принципово відрізняється від визнаного у світі трактування амністії у межах постконфліктного врегулювання.

Із огляду на це, чинне Законодавство України не може бути безпосередньо застосоване у процесі постконфліктного врегулювання й потребує прийняття окремого закону, в якому були б враховані всі особливості процесу прощення учасників незаконних збройних формувань, колаборантів та їхнього звільнення від кримінальної відповідальності за певні злочини.

Беручи до уваги тривалість збройного конфлікту з росією та кількість наших співвітчизників, які опинились на тимчасово окупованій території, вбачається за доцільне ініціювати розробку й прийняття таких законодавчих норм, які б передбачали так звану «обмежену амністію» для осіб, які несуть меншу відповідальність за сепаратистські прояви, не скоїли тяжких злочинів, тобто для рядових учасників збройного протистояння. Це не означає безкарність або порушення прав жертв на правду та компенсацію і повинно супроводжуватись фактичним, а не лише формальним, переслідуванням осіб, винних у злочинах проти людяності.

Як свідчить практика, демократичні вибори виступають ще одним ключовим елементом постконфліктного врегулювання у регіонах, що пережили окупацію. Вони покликані відновити громадянський мир та значно активізувати реінтеграцію постраждалих територій. Водночас

[14] Political Prisoners, Resistance and the Law in Northern Ireland: A Paper for Palestinian Activists, 2015. URL: http://lawyersconflictandtransition.org/themainevent/wpcontent/uploads/2015/04/POLITICAL-PRISONERS-RESISTANCE-AND-THE-LAWENGLISH-APRIL-2015.pdf. (дата звернення 11.09.2024).

[15] Закон України «Про застосування амністії в Україні». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 14.09.2024).

передчасна проведення волевиявлення місцевого населення, так само як і неналежна його підготовка, може не лише не сприяти примиренню та реінтеграції, а навпаки спровокувати додаткове джерело конфронтації та відновити активну фазу бойових дій[16].

Перебіг громадянської війни в Анголі переконливо засвідчує, що проведення виборів до завершення процесу повного роззброєння ворогуючих сторін значно підвищує ймовірність відновлення збройного протистояння. Політичні опоненти, які програють на виборах за допомогою зброї намагатимуться змінити результати волевиявлення.

Так, у 1992 році правляча партія Анголи, МПЛА (Movimento Popular de Libertação de Angola, MPLA) виграла вибори з мінімальним відривом у 1–2%. Натомість політичні опоненти, УНІТА (União Nacional para a Independência Total de Angola, UNITA) не погодилися з таким результатом і вирішили його оскаржити. Наявність зброї в УНІТА, яка залишилася в результаті порушення графіку роззброєння, дозволила використати її проти прибічників партії МПЛА. І це призвело до нової громадянської війни, яка тривала ще 12 років[17].

Як свідчать висновки Центру з міжнародних миротворчих операцій (Center for International Peace Operations) та Міжнародного центру з проведення миротворчих тренінгів ім. К. Аннана (Kofi Annan International Peacekeeping Training Centre), вибори у постконфліктних регіонах не можуть відбуватися за відсутності необхідного безпечного оточення та дієздатних виборчих інститутів. Волевиявлення можна організовувати тільки тоді, коли кордони держави повністю відновлені або вони перебувають під контролем міжнародних спостерігачів, забезпечено необхідний рівень безпеки, створено рівні умови для всіх партій та кандидатів. Успішні випадки врегулювання регіонального конфлікту (у Хорватії, Боснії, Косово та Ліберії) відбувалися саме із дотриманням цих умов[18].

На наше глибоке переконання, організація та проведення демократичних виборів на звільнених від російської окупації територіях, як невід'ємний етап постконфліктного врегулювання, має відбуватись виключно за таких умов:

[16] Democracy and Deep-Rooted Conflicts: Options for Negotiators / Peter Harris, Ben Reilly, Stockholm: IDEA, 1998. P. 19.

[17] Громадянська війна в Анголі. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 11.09.2024).

[18] Center for International Peace Operations (ZIF), Kofi Annan International Peacekeeping Training Centre (KAIPTC). Elections in Post-Conflict Countries. Lessons Learned from Liberia, Sierra Leone, DR Congo, and Kosovo. Report of a ZIF/KAIPTC Seminar, June 12–14, 2008, Accra/Ghana. P. 9 – 10.

– забезпечення стійкого і безповоротного миру в зоні конфлікту, повне відновлення української юрисдикції;

– виконання всіх мирних домовленостей між колишніми учасниками збройного конфлікту та дотримання значного проміжку часу (не менш ніж 2–3 роки) після припинення війни. Цей час повинен бути присвячений розробці та прийняттю змін до виборчого законодавства, створенню належної інституційної бази тощо;

– створення необхідного інституційного забезпечення проведення виборів (зокрема, утворення місцевих виборчих комісій);

– повернення до своїх місць постійного проживання біженців та вимушених переселенців із метою унеможливлення електоральних маніпуляцій (за оцінками ООН, загалом більш ніж 10 млн українців були змушені покинути свої домівки, із них більш ніж 6,4 млн осіб є біженцями за кордон);

– забезпечення безконфліктного нейтрального середовища у масмедійному просторі України під час підготовки та проведення виборів, суворого контролю за дотриманням професійної етики у пресі, на радіо і телебаченні, в Інтернеті, кінематографі, на рекламних щитах і панелях, а також щодо інших джерел розповсюдження інформації (при цьому особливу увагу необхідно приділити мінімізації впливу російських ЗМІ на українських виборців);

– більш широкої участі міжнародних організацій у процесі підготовки та моніторингу виборів, зокрема, щодо охорони виборчих дільниць, матеріально-технічного забезпечення, недопущення тиску на виборців з боку політичних сил, своєчасного розгляду скарг учасників виборчого процесу тощо.

Так, за висновками науковців Університетів Дж. Мейсона та Штату Огайо (США), які проаналізували 58 випадків проведення виборів у постконфліктному середовищі у 1960–2002 роках, несвоєчасне проведення виборів у «хиткому постконфліктному суспільстві» призводить до ще більшої ескалації протистояння. Якщо вибори проводяться менш, ніж через 2–3 роки після припинення вогню у випадку молодих демократій, і менш, ніж через 1 рік після припинення вогню у випадку розвинутих демократій, це призводить до поновлення збройного протистояння. Проведення виборів через 3 роки після припинення вогню є найбільший сприятливим задля стабілізації ситуації та збереження миру[19].

[19] Thomas Edward Flores, Irvan Nooruddin, The Effect of Elections on Postconflict Peace and Reconstruction // Journal of Politics, Vol. 74. P. 24 – 26.

2. Постконфліктне врегулювання в Україні в контексті відновлення громадянського миру та злагоди

Уже понад 10 років Україна веде надзвичайно кровопролитну та руйнівну війну проти російської імперії за власну незалежність, суверенітет і територіальну цілісність. Від нашої перемоги у збройному протистоянні путінській навалі напряму залежить, чим завершиться сучасний етап українського державотворення і яке майбутнє очікує Українську націю. Але, справжня перемога – це не лише переборення ворога на полі битви, а передусім соціально-економічне, суспільно-політичне та духовно відновлення України.

Особливе місце у повоєнній розбудові суверенної України займає постконфліктне врегулювання, яке не можливе без цивілізованого демократичного розв'язання проблеми колабораціонізму на колишніх тимчасово окупованих ворогом українських територіях. Як свідчить історія, колабораціонізм, як політичне і морально-етичне явище споконвічно становив загрозу розвитку Української держави, зазіхав на територіальну цілісність та руйнував ментальну ідентичність нашого народу – а тому повинен жорстко і невідворотно переслідуватися згідно чинного Законодавства України.

Колабораціонізм не може залишатись безкарним. Але при цьому, не менш важливо щоб у процесі кримінального переслідування та покарання колаборантів було забезпечено дотримання основоположних принципів демократії, таких як рівність, повага до людської гідності та захист невід'ємних прав людини. Сам процес покарання не повинен перетворитися на масове невибіркове переслідування за підозрою у співробітництві з ворогом. Кожен такий випадок має розглядатись індивідуально. Не можна допустити огульної колективної відповідальності усіх, хто був під окупацією.

На наше переконання, кримінальна відповідальність за колабораціонізм повинна передбачати не лише співпрацю (добровільну чи недобровільну) із ворогом, а виключно дії на користь держави-агресора і на шкоду України. Особи, які свідомо зрадили Україну і своїми діями завдали шкоду власній державі, громадянами якої вони є – мають бути однозначно покарані. Люди, які співпрацювали заради порятунку життя і здоров'я (власного чи оточуючих) та не мали іншого вибору під час окупації – не можуть вважатися злочинцями й не повинні нести кримінальну відповідальність за колабораціонізм. Саме такий підхід дозволить забезпечити справді демократичне постконфліктне врегулювання в Україні, виступить яскравим підтвердженням європейського курсу нашої держави.

Формування державної політики постконфліктного врегулювання в Україні повинно базуватися на засадничих принципах, викладених в основних міжнародно-правових документах стосовно правил ведення війни, насамперед, із урахуванням положень: Гаазьких конвенцій та декларації 1899 і 1907 років.[20]; Женевської конвенції 1929 року (Про поводження з військовополоненими)[21]; Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року[22], а також вимог Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанської Комісії)[23].

Сучасне міжнародне гуманітарне право загалом визнає неприпустимість співпраці з ворогом в умовах збройного конфлікту. Зокрема, IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907 р.)[24], яку Україна ратифікувала ще у 1991 році прямо забороняє будь-яку співпрацю з ворогом, явне чи приховане сприяння загарбнику, співробітництво з противником у воєнних діях, або іншим чином.

Разом із тим, правила поведінки держави-агресора та взаємодія цивільного населення з окупантом на захопленій території регулюються окремими положеннями Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.). Зокрема, ст. 40 цієї Конвенції передбачає, що громадяни ворожої держави можуть залучатися (добровільно, чи примусово) до праці, пов'язаної виключно із забезпеченням продовольством, житлом, одягом, транспортом та здоров'я і не мати жодних відносин до воєнних дій. У ст. ст. 24 та 50 Конвенції передбачений обов'язок держави-окупанта забезпечувати функціонування навчальних закладів через залучення осіб однакових із дітьми культурних традицій. Тобто, норми міжнародного гуманітарного права дають право надавати освітні послуги місцевим педагогами в окупації[25].

---

[20] Задорожній В.О. Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права / Українська дипломатична енциклопедія : У 2-х т. / Редкол. : Л.Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004. Т.1. 760 с.

[21] Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1929 / Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В.Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. С. 199.

[22] Захист жертв війни / Юридична енциклопедія : у 6 т. ред. кол.: Ю.Шемшученко. К: Укр. енц-ія ім. М.Бажана, 1998. Т. 2. 744 с.

[23] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Council of Europe. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/events/ (дата звернення 11.09.2024).

[24] IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї / Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 1907. Набрала чинності для України 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 11.09.2024).

[25] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.). Набрала чинності для України 03.01.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 11.09.2024).

Згідно ст. 51 Женевської конвенції заборонено примусово мобілізовувати чоловіків, які опинились на анексованій території для служби у збройних чи допоміжних силах агресора. А ст. 54 цієї Конвенції не дозволяє державі-окупанту змінювати статус посадових осіб чи суддів на окупованих територіях, а також застосовувати до них будь-які засоби впливу, якщо останні відмовляються виконувати свої посадові обов'язки з міркувань совісті[26].

Таким чином, можна констатувати, що міжнародне гуманітарне право не містить чіткої заборони щодо роботи місцевого населення на тимчасово окупованих територіях. А продовження виконання громадянином своїх посадових чи трудових обов'язків в умовах окупації, за умов відсутності ознак кримінального правопорушення, не буде вважатися співпрацією з ворогом чи пособництвом останньому. За будь-яких умов, у кожному конкретному випадку необхідно надавати чітку юридично-правову оцінку факту продовження виконання працівником своїх трудових обов'язків в умовах окупації.

Визначальним моментом у процесі юридично-правової кваліфікації кожної конкретної особи як колабораціоніста є наявність факту примусу. Якщо обвинувачуваний доведе, що він діяв в умовах крайньої необхідності, тобто під впливом сторонньої сили, що мали місце обставини, які виключають злочинність його поведінки – то відповідно кримінальне покарання не може бути застосовано. Практика проведення Міжнародних кримінальних трибуналів, зокрема щодо колишньої Югославії (ICTY) та Руанди (ICTR)[27], яскраво довела, що будь-який збройний конфлікт (внаслідок постійної присутності великої кількості агресивних озброєних людей) викликає практично всеохоплюючу ситуацію загального примусу, за умов якої не можна навіть припустити, що добровільна згода потерпілого є істиною. Явно примусові обставини, що панують під час усіх збройних конфліктів, апріорі створюють презумпцію відсутності добровільної згоди та усувають необхідність для звинувачення доводити останню як елемент злочину. Будь-яка форма насильницького позбавлення волі автоматично робить факт згоди недійсним.

На сьогоднішній день, українське правове поле щодо питання визначення і покарання за колабораціонізм знаходиться на етапі свого вдосконалення відповідно до норм міжнародного, насамперед,

[26] Там само

[27] Уроки та значення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії / Експертний центр з прав людини. Офіційний сайт. 26.12.2023. URL : https://ecpl.com.ua/news/uroky-ta-znachennia-mizhnarodnoho-kryminalnoho-trybunalu-shchodo-kolyshnoi-yuhoslavii/ (дата звернення 11.09.2024).

європейського права. І однією з проблем для правозастосовних органів України виступає здійснення правової кваліфікації відповідних дій осіб з урахуванням положень частин 3 та 6 ст.111-1 КК України (Колабораційна діяльність) та положень частин 1-3 ст. 436-2 КК України (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників) тобто розмежування фактично схожих за своєю об'єктивною та суб'єктивною стороною злочинних діянь, попри різні види і строки покарання за їх вчинення.

Незважаючи на певні успіхи на шляху вдосконалення Законодавства України на ниві боротьби з колабораціонізмом, говорити про суттєве покращення у цій сфері ще зарано. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на початок лютого 2024 року загалом зареєстровано понад 122 тис. злочинів про порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК), понад 16 тис. злочинів проти національної безпеки, серед яких: понад 3 тис. випадків державної зради (ст. 110 КК), понад 7 тис. – колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК), понад 1 тис. – пособництво державі агресору (ст. 111-2 КК)[28].

Надзвичайно великий загальний обсяг порушених справ вимагає значних людських та матеріальних ресурсів через високі стандарти і складність доведення провини. Як свідчить практика, лише близько 20% таких справ передається до суду.

За інформацією, розміщеною на сайті «Рух ЧЕСНО», протягом 2018–2023 років в українських судах перебувало на розгляді за ст. 111 КК України «державна зрада» – 2583 кримінальних провадження. Із них розглянуто – 553 справи, визнання винуватості – у 20 справах, закрито – 195 проваджень. За п'ять років війни суд визнав винуватість лише у 3,6% розглянутих справ[29].

За інформацією Національної поліції України, станом на середину ц.р. слідчими відомства розпочато більш ніж 3.6 тис. кримінальних впроваджень за ст. 111-1 Кримінального кодексу України (Колабораційна діяльність), а також понад 240 кримінальних проваджень за ст. 111 КК України (Державна зрада)[30].

---

[28] Офіс Генерального прокурора України. Офіційний сайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ (дата звернення 11.09.2024).

[29] Березюк К. Торік лише 10% колаборантів і зрадників отримали обвинувальні вироки / Рух ЧЕСНО. URL : https://www.chesno.org/post/5516/?fbclid=IwAR1EkKsUlpjKgU1lOI--xmIKVN5pWEecn3r3SNwWkcBbHF1SXAdoJqYNC58 (дата звернення 11.09.2024).

[30] Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 15.02.2024). Офіційний вебпортал Національної поліції України. URL : https://www.npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-15022024 (дата звернення 11.09.2024).

Переважна більшість проваджень стосуються таких питань, як: добровільне зайняття громадянином України посади, яку було незаконно створено на тимчасово окупованій території, а також в органах управління держави-агресора; добровільне обрання в незаконно створені органи влади держави-агресора; добровільне обіймання посад в судових або правоохоронних органах окупанта; участь в незаконних збройних та військових формуваннях тощо.

Стратегічний вектор інтеграції України до європейського правового поля вимагає від нас особливо ретельного врахування при розгляді судових справ щодо колабораціонізму необхідності захисту невід'ємних прав і свобод людини. В якості орієнтира доцільно звернути увагу на рекомендації із цього приводу Венеціанської Комісії. У них, зокрема, наголошується, що при судовому розгляді справ щодо колабораціонізму обов'язково необхідно дати відповідь на такі питання[31]:

– Чи був колабораціонізм свідомим, організованим та тривалим?

– Чи ґрунтувався він на письмовому документі (тобто письмовій згоді особи, яка погодилися на співпрацю)?

– Чи діяв колабораціоніст таємно (приховано), або як таємний інформатор, або через посередника?

– Чи збирав колабораціоніст оперативну інформацію, яка оброблялась, зберігалась або використовувалась органами державної безпеки агресора?

– Чи мали дії колабораціоніста ознаки певних порушень (злочинів) проти власної держави або обмежень прав і свобод співгромадян?

– Чи отримував колабораціоніст вигоду від співпраці з ворогом – тобто матеріальний (фінансовий) зиск або певні привілеї (послуги) у працевлаштуванні, кар'єрному зростанні тощо?

До основних об'єктивних складнощів на шляху належної правової оцінки колабораційних проявів в Україні слід віднести:

– по-перше, на даний час переважна більшість колаборантів знаходиться на тимчасово окупованих територіях і тому належним чином розслідувати усі обставини їхніх злочинів надзвичайно складно;

– по-друге, існують певні складнощі із кваліфікацією самого злочинного діяння. Як визначити міру добровільності людини, яка пішла на співпрацю з ворогом? Поняття «власна ініціатива» та «вільне

[31] Проєкт консультативного висновку щодо Закону України «Про визначення критерію для обмеження повноважень несення державної служби, доступу до документів та оприлюднення інформації про колабораціонізм із органами державної безпеки» / Європейська комісія «за демократію через право» (Венеціанська комісія). Страсбург, 30 листопада 2012 Висновок № 694/2012. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_2012_078_2012_11_30.pdf (дата звернення 11.09.2024).

волевиявлення», як і «примус», чи «безвихідь» мають досить неоднозначне і суб'єктивне трактування.

Ще один важливий момент – норми українського законодавства щодо колаборантів є новими для України і правозастосовна практика у цій сфері ще не досконала. Існують реальні ризики, що через занадто широке трактування поняття колаборант можна отримати ситуацію, коли до відповідальності буде притягнуто мало не кожного, хто опинився на окуповані території.

Беручи до уваги викладене, є усі підстави сформулювати та запропонувати до практичного впровадження такі рекомендації:

– на національному рівні необхідно розробити та запровадити цілеспрямовану державну роз'яснювальну інформаційно-виховну політику, покликану сформувати стійку громадську думку щодо невідворотності покарання за колабораціонізм;

– кожен в Україні повинен чітко усвідомити, що співпраця з ворогом на шкоду власній державі – це тяжкий кримінальний злочин;

– заочний вирок суду для колаборанта – це не умовний термін, а лише відкладене покарання, яке із часом невідворотно наздожене злочинця у будь-якому куточку планети;

– угода з підозрюваним у колабораціонізмі – це не потурання злочину, а навпаки – верховенство права і подекуди найкоротший шлях до судового вироку та один з варіантів отримання необхідної інформації;

– доцільно суттєво та якісно прискорити вдосконалення українського законодавства в царині протидії колабораціонізму із залученням авторитетних вітчизняних та зарубіжних фахівців в галузі права;

– Верховній Раді України слід розробити й затвердити більш чіткі визначення ключових понять та механізмів публічного управління у сфері нормативно-правового регулювання протидії злочинним проявам гібридного характеру;

– на прикладі досвіду провідних країн світу, потребує законодавчого відокремлення відповідальність за менш небезпечні види колабораціонізму (на кшталт співпраці з ворогом в гуманітарній сфері та щодо захисту прав людей), від найбільш небезпечних – військового та політичного колабораціонізму;

– окрему увагу слід приділити деталізації злочинів економічного колабораціонізму, розробці й запровадженню механізмів публічного управління у соціокультурній та релігійній сферах в умовах війни;

– потребує суттєвого вдосконалення нормативно-правова база патріотичного виховання в України;

– правоохоронні органи України мають керуватись простим і зрозумілим правилом – якість важливіша за кількість (саме тоді

жорсткість покарань за колабораціонізм буде відповідати суспільним очікуванням);

– людські та матеріальні ресурси правоохоронних органів має бути зосереджено на розслідуваннях особливо тяжких злочинів колабораціонізму, а випадки, які не завдали значної шкоди державі і не несуть великої суспільної небезпеки – доцільно розглядати в порядку люстрації.

ВИСНОВКИ

1. Розв'язана проти України путінська агресія не має дотичних аналогів в сучасній історії людства зважаючи на її часові та ресурсні характеристики. Протягом десятиліть російська імперія, використовуючи свій потужний ресурсний та фінансовий потенціал, цілеспрямовано проводить шовіністську великодержавну політику проти України у вигляді різноманітних форм гібридної війни та агресивних стратегічних акцій у країнах демократичного світу (на кшталт: періодичних міграційних навал у Європі та Америці, шантажу дефіцитом енергоресурсів, різноманітних інформаційно-провокаційних акцій тощо). Пряма збройна російська агресія проти України, зухвале нехтування базовими принципами міжнародних взаємовідносин стали результатом неспроможності сучасного демократичного світу та його безпекових інституцій (на зразок ООН чи ОБСЄ) забезпечити мир на планеті і гарантувати дотримання невід'ємних прав й свобод громадян.

Зважаючи на це, усталені підходи та традиційні інструментарії постконфліктного врегулювання в України після завершення війни не можуть бути застосовані і потребуватимуть докорінної трансформації. Людська цивілізація об'єктивно потребує нової глобальної безпекової архітектоніки і Україна у цьому процесі повинна відігравати провідну роль, як найбільш постраждала сторона внаслідок розвалу існуючої системи міжнародної безпеки. Наша країна має усі підстави виступити ініціатором та одним із засновників створення якісно нової загальносвітової безпекової інституції, але без участі держав-агресорів, з якісно іншими, більш дієвими функціями, повноваженнями та відповідальністю країн-учасниць. На наше глибоке переконання, постконфліктне врегулювання у повоєнній Україні має проходити за новими правилами і під контролем якісно нової глобальної безпекової інституції.

2. Як свідчить проведений аналіз, постконфліктне врегулювання в Україні – з одного боку виступає в якості надзвичайно актуальної наукової проблеми, що має усі ознаки багатогранного суспільно-

політичного, економічного, юридично-правового та морально-культурно феномену, а відтак достойна належної наукової розвідки.

А з іншого – це невід'ємна складова державної політики України на найближчу перспективу, яка потребує належного теоретичного обґрунтування, ресурсного наповнення, інституціонального та інструментального забезпечення. Вбачається за доцільне вже зараз розглянути питання щодо розробки й прийняття Національної стратегії постконфліктного врегулювання в Україні. Така Стратегія має бути розроблена із урахуванням позитивного зарубіжного досвіду врегулювання регіональних конфліктів, за участі всіх зацікавлених сторін, зокрема, визнаних вітчизняних та зарубіжних вчених, міжнародників-практиків. Визначальну роль в імплементації такої Стратегії мають відігравати новостворена глобальна загальносвітова безпекова організація, українська діаспора, а також авторитетні представники країн-партнерів. Ключовим елементом такої Стратегії має стати комплекс заходів, спрямованих на досягнення мирних домовленостей між ворогуючими сторонами, роззброєння та повернення до мирного життя усіх комбатантів (на зразок Дейтонської мирної угоди, 1995 р., Боснія).

3. Потребує розробки й прийняття нова редакція Закону України «Про застосування амністії в Україні»[32]. Необхідною умовою застосування амністії до ворожих учасників українсько-російської війни має бути невід'ємний зв'язок процесу прощення з прискіпливим розслідуванням їхньої персональної участі у бойових діях та перебування на тимчасово окупованих територіях. Відповідні слідчі дії мають передбачати, насамперед: притягнення до відповідальності осіб, які скоїли злочини проти людяності; недопущення «закулісних» домовленостей щодо надання імунітету окремим особам; відкритість, прозорість і громадське обговорення; чіткі часові межі проведення амністії тощо.

4. Організація і проведення виборів народних депутатів до Верховної Ради України та місцевих рад на територіях, які знаходилися під тимчасової окупацією до остаточного роззброєння, повного відновлення української юрисдикції та контролю над державним кордоном – безсумнівно не призведе до постконфліктного врегулювання, а навпаки спровокує ескалацію конфлікту через напругу в усьому українському суспільстві, а отже не може розглядатися за будь-яких обставин. Підготовка до проведення виборів на територіях, що перебували під

[32] Закон України «Про застосування амністії в Україні» / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 11.09.2024).

окупацією має відбуватися лише за умов: чіткого дотримання графіку кожного етапу мирного врегулювання; періоду підготовки до виборів протягом не менше 2–3 років; активної участі безпекових міжнародних організацій; а також обов'язкового внесення відповідних змін до Законодавства України про вибори та амністію.

АНОТАЦІЯ

Як свідчить міжнародний історичний досвід, невід'ємною складовою досягнення ефективного миру після довготривалого регіонального конфлікту виступає розробка й запровадження цілеспрямованої державної політики і практичних механізмів постконфліктного врегулювання, спрямованих на відновлення громадянського миру, суспільної злагоди та забезпечення сталого розвитку як в цілому в державі, так і, особливо, на територіях, що постраждали від окупації. На історичних прикладах розглянуто конкретні заходи, спрямовані на припинення регіональних конфліктів та найбільш ефективні інструментарії постконфліктного врегулювання. На підставі історичного аналізу і виокремлення сучасних зарубіжних практик відновлення миру після припинення збройного протистояння запропоновано конкретні заходи з метою запровадження цілеспрямованої державної політики, спрямованої на розбудову сталого розвитку України в контексті євроатлантичної інтеграції, а також розроблено пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного нормативно-правого поля в частині боротьби з колабораціонізмом, застосування амністії та проведення виборів на постконфліктних територіях.

Література

1. Конституція України / Відомості ВРУ (ВВР). ст. 85, п. 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 10.09.2024).

2. Закон України «Про застосування амністії в Україні» / Відомості ВРУ (ВВР). 1996, № 48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 11.09.2024).

3. Закон України «Про застосування амністії в Україні» / Відомості ВРУ (ВВР). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 14.09.2024).

4. Березюк К. Торік лише 10% колаборантів і зрадників отримали обвинувальні вироки / Рух ЧЕСНО. URL : https://www.chesno.org/post/5516/ (дата звернення 11.09.2024).

5. Громадянська війна в Анголі. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 11.09.2024).

6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.). Набрала чинності для України 03.01.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 11.09.2024).

7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1929 / Вел. укр-ка юр. енцикл. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В.Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. С. 199.

8. Задорожній В.О. Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права / Укр. диплом-на енцикл : У 2-х т. / Редкол. : Л.Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004. Т.1. 760 с.

9. Захист жертв війни / Юридична енциклопедія : у 6 т. ред. кол.: Ю.Шемшученко. К: Укр. енц-ія ім. М.Бажана, 1998. Т. 2. 744 с.

10. Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 15.02.2024). Оф-ний вебпортал Нацполіції України. URL : https://www.npu.gov.ua/news/ (дата звернення 11.09.2024).

11. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї / Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 1907. Набрала чинності для України 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 11.09.2024).

12. Офіс Генерального прокурора України. Офіційний сайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ (дата звернення 11.09.2024).

13. Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих РФ / Нак. Мін. з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. 20.12.2023 р. № 363. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ re39004?an=9 (дата звернення 11.09.2024).

14. Проєкт консульт-го висновку щодо Закону України «Про визначення критерію для обмеження повноважень несення державної служби, доступу до документів та оприлюднення інформації про колабораціонізм із органами держбезпеки» / Венеціанська комісія. Страсбург, 30.11.2012. № 694/2012. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_2012_078_2012_11_30.pdf (дата звернення 11.09.2024).

15. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 11.09.2024).

16. Уроки та значення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії / Експертний центр з прав людини. 26.12.2023. URL : https://ecpl.com.ua/news/uroky-ta-znachennia-mizhnarodnoho-kryminalnoho-trybunalu-shchodo-kolyshnoi-yuhoslavii/ (дата звернення 11.09.2024).

17. Banholzer, Lilli. When Do Disarmament, Demobilisation and Reintegration Programmes Succeed?/German Development Institute. August 2014. URL: www.die-gdi.de/uploads/media/DP_8.2014.pdf (дата звернення 11.09.2024).

18. Center for International Peace Operations (ZIF), Kofi Annan International Peacekeeping Training Centre (KAIPTC). Elections in Post-Conflict Countries. Lessons Learned from Liberia, Sierra Leone, DR Congo, and Kosovo. Report of a ZIF/KAIPTC Seminar, June 12–14, 2008, Accra/Ghana. P. 9 – 10.

19. Democracy and Deep-Rooted Conflicts: Options for Negotiators / Peter Harris, Ben Reilly, Stockholm: IDEA, 1998. P. 19.

20. Doyle, Michael W and Nicholas Sambanis (2006). Making War & Building Peace : UN Peace Operations. Princeton : Princeton University Press. P. 11 – 18.

21. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Council of Europe. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/events/ (дата звернення 11.09.2024).

22. General assembly resolution 60/147. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_60-147/ga_60–147_ph_e.pdf (дата звернення 11.09.2024).

23. Kakachia, Kornely. The Role of International and Regional Actors in Abkhazia, Georgia / Paper presented at the annual meeting of the ISA's 49th Annual Convention, bridging multiple divides, San Francisco, CA, USA, Mar 26, 2008.

24. Political Prisoners, Resistance and the Law in Northern Ireland: A Paper for Palestinian Activists, 2015. URL: http://lawyersconflictandtransition.org/themainevent/wpcontent/uploads/2015/04/political-prisoners-resistance-and-the-lawenglish-april-2015.pdf. (дата звернення 11.09.2024).

25. Popescu, Nicu (2009). EU and the Eastern Neighbourhood : Reluctant Involvement in Conflict Resolution. European Foreign Affairs Review 14: 457 – 477.

26. Rule of Law Tools for Post-Conflict States. Vetting: an operational framework // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. UN, 2006. P. 6.

27. Schulze, Kirsten (2009). AMM (Aceh, Indonesia). In: ESDP: The First Ten Years (1999 – 2009). Edited by Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane. Institute for Security Studies, Paris, France. P. 265.

28. Thomas Edward Flores, Irvan Nooruddin, The Effect of Elections on Postconflict Peace and Reconstruction // Journal of Politics, Vol. 74. P. 24 – 26.

29. Ukraine : le bilan de deux ans de guerre en chiffres / EURONEWS 2024. URL: https://fr.euronews.com/2024/02/24/ukraine-le-bilan-de-deux-ans-de-guerre-en-chiffres (дата звернення 11.09.2024).
30. UN Peacekeeping. URL: http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/ddr.shtml (дата звернення 11.09.2024).

Information about the authors:
Somin Sergii Valeriyovich,
Doctor of Political Science, Full Professor,
Chief Researcher at the Department of Legal and Anti-Corruption Policy
of the Center for Security Studies,
The National Institute for Strategic Studies,
7-A Pyrohova str., Kyiv, 01054, Ukraine

Komashko Volodymyr Volodymyrovych,
Doctor of Philosophy in Law,
Honored Lawyer of Ukraine Head of Legal and Anti-Corruption Policy
Department of the Center for Security Studies,
The National Institute for Strategic Studies
7-A Pyrohova str., Kyiv, 01054, Ukraine

Pikh Nataliia Stepanivna,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Prosecutor at the Kyiv Regional Prosecutor's Office,
27/2, Lesi Ukrainki str., Kyiv, 06601, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-23

DOBROCHESNIST (INTEGRITY) AS A PRINCIPLE OF PUBLIC SERVICE: THE ESSENCE OF THE CONCEPT, NORMATIVE ENFORCEMENT UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Chechenko K. O.

INTRODUCTION

Ukraine has been in the process of fundamental transformational state-building and law-making changes, which, including are also related to the sphere of public service, and such processes are due to the prioritization of the vector of European integration of Ukraine, and therefore the need to unify the provisions of domestic service legislation to the law of the European Union. The development and implementation of a number of special requirements for civil servants is the result of the implementation of international and European standards of public administration. A group of such requirements was formed by the domestic legislator in the form of the principles of civil service, which define the principles of professional activity, which civil servants are obliged to strictly adhere to. The functioning of the public service in Ukraine is based on the principles enshrined in the "profile" Law of Ukraine "On Public Service", one of which is the principle of integrity, which in the original normative legal acts of Ukraine in the Ukrainian language is used as a moral and ethical quality "dobrochesnist", which is proposed by the legislator to a public servant – a person who serves for the benefit of the state and its people. In view of the nuances of the linguistic translation from Ukrainian to English and for the sake of a better and unambiguous understanding in the text, the investigated principle of integrity will be used as "dobrochesnist (integrity)".

Overcoming "sustainable" corruption in Ukraine is aimed at building honest governance, which in every way conditions the requirement of public-authority institutions and state bodies to function in compliance with the moral and ethical value – integrity, which is standardized in the form of the principle of public service. The implementation of international and European legal standards in public service activity, the borrowing of the "positive" practical experience of implementing dobrochesnist (integrity) in the public service of foreign countries significantly influenced the modification of the domestic model of public service, distinguishing it as a type of public service, the implementation of dobrochesnist (integrity) precisely as "fundamental" principle of public service in Ukraine. The study of integrity as a legal category acquires special relevance and practical significance in legal science.

1. The concept of dobrochesnist (integrity) as a principle of public service

It is necessary to begin the research with the definition of the etymology of the concept of "dobrochesnist (integrity)". Thus, "virtue" (from the Church Slavonic language) comes from the concept of "dobrochesnist (integrity)", which is understood as "chesnist" ("honesty") [1]; (from Latin) – "integritas" – flawlessness [2]; also from Latin "honesty" is translated as "probitas, honestum"[2]; (from English) as "integrity", "virtue" – " integrality, integrity, honesty, virtue" [3].

In the Ukrainian language, "dobrochesnist (integrity)" is formed from two words "dobro" (in English – "good"), and "chesnist" (in English – "honesty"), which cover different aspects of a person's moral qualities. In the "Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language" "dobrochesnist (integrity)" is listed in the synonymy series, among which: "virtue, chastity, virginity; honesty, morality; decency, propriety" [4]. Instead, in the "Dictionary of the Ukrainian Language" the concept of "dobrochesnist (integrity)" is proposed as "high moral purity, honesty" [5]. In the "Modern Dictionary of Ethics" edition, the definition of "good" is proposed to be considered in detail according to the signs as "an absolute universal value, the involvement of which fills a person's life with meaning; the highest good, the goal of goals, the main goal of human life" [6], and the moral value of "good" is formulated in view of it, as "humanity", which is "realized in the appropriate actions of people, is manifested in their virtues" [6], also "good" is "the result of understanding the problems of the relationship between the interests of individual communities and an individual, justice, the possibilities of self-improvement of a person as an individual, the elimination of reasons that degrade the dignity of a person, limit the possibilities of his self-realization" [6]. It is quite obvious from the analysis of borrowed clauses that the concept of "good" itself has many similar definitions in view of the author's approach. But it is interesting that the above-mentioned ethical dictionary "dobrochesnist (integrity)" serves with the aim of understanding another

[1] Піддубна А.І. Проблемні питання застосування національними судами практики ЄСПЛ. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. ; Ташкент. держ. юрид. ун-т. Харків : ХНУВС, 2021. С. 284-286.

[2] Український-давньогрецький-латинський словник / Н. Бойко, В. Миронова. – 2-ге вид., допов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2012. – 271 с.

[3] Collins Online Dictionary. Official website. URL : https://www.collinsdictionary.com

[4] Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. 480 с.

[5] Словник української мови: в 11 томах. Веб-сайт. URL: http://sum.in.ua

[6] Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

"virtue", effectively equating them. The concept of "honesty (integrity)" in dictionary literature is defined as "a positive moral quality determined by a person's consciousness and will, which is a generalized stable characteristic of a person, his way of life, actions; a quality that characterizes the readiness and ability of an individual to consciously and steadfastly orient his activities and behavior to the principles of goodness and justice" [6], as "a form of objectification of morality, which, in turn, is expressed in principles, norms, prescriptions" [6]. In fact, the close relationship between "goodness" and "virtue" is obvious. However, the concept of "dobrochesnist (integrity)" is comprehensive in relation to others, as it unites various human qualities into one whole. "Dobrochesnist (integrity)" is one of the "virtues, which, of course, have similar features to honesty, but are a completely independent norm of ethics" [6].

It is worth turning to the works of thinkers from the times of ancient philosophy, whose contribution to modern philosophical and legal sciences is difficult to overestimate, because their works play the role of fundamental foundations for state creation and the formation of the legal system. Virtue as a "moral phenomenon" was the subject of research by such famous thinkers as Socrates, Plato, Aristotle, Plutarch, I. Kant, N. Machiavelli, and others. They defined the essence of morality as an ethical theory of virtues.

At the present time, virtues continue to be fundamental qualities for a person. Socrates is considered to be the first to give a justification for the definition of "virtue" in moral philosophy, which he understood as "the state of moral perfection of a person, which he should grasp without going into detailed explanations of the nature of virtue" [7]. According to Socrates, "only a person who knows what justice is can be just, and who knows the essence of virtue – virtuous" [8]. The concept of "dobrochesnist (integrity)" in Plato's understanding is "a kind of health, beauty and a good state of mind, and vice is illness, ugliness and weakness", so he was convinced that "...there is only one type of virtue, and there are extremely many hypostases of vice …" [9]. Aristotle had his own unique approach to understanding "dobrochesnist (integrity)", which he correlated with happiness. He believed that "the purpose of a person is the activity of the soul, coordinated with or without the participation of reason, the purpose of a person is identical to the purpose of integrity person" [10]. In its meaning, "happiness" is "a peculiar activity of the

[7] Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. ФІЛОСОФІЯ: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

[8] Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.

[9] Платон. Держава / Пер. з давньог. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.

[10] Арістотель. Нікомахова етика / Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.:

soul, coordinated with virtue" [10]. And "dobrochesnist (integrity)", according to Aristotle, is "keeping the middle, and from the point of view of the highest good and perfection – keeping the top" [10]. In the context of official legal relations in the state, Aristotle emphasized: "a true statesman also seems to be most concerned about integrity, because he wants to make citizens virtuous and law-abiding" [10]. This position of the philosopher calls for the need for a close relationship between the presence of virtues in an official who, by his own example, should call the people to observe high moral qualities. The legal nature and signs of the formation of ethical requirements for public servants testify to the efforts of the authorities to form governmental activities at a high level of moral culture and consciousness, entrusting the performance of state functions to the most responsible persons who possess not only a high level of professional competence, but also live and work in accordance with noble virtues, perceiving the world through the prism of human values crystallized by the ethical and moral rules of social life.

After all, a person who intends to serve for the good of the state and its people should be guided by free choice and, as a future public servant, have a conscious consent to perform official duties in compliance with the principle of "dobrochesnist (integrity)" defined by legislation. The same applies to a person who already holds a public service position, in the case of a change in his life priorities and views on the norms of ethics and morality. No one has the right to force a public servant to perform official duties in accordance with those principles (including the principle of dobrochesnist (integrity) that have lost their meaning as personal moral convictions and contradict the further way of life of this person, who is free to choose a profession and work, which he freely chooses or freely agrees to. Philosophical understanding of the social role of a public servant as a representative of the state consists in his duty to demonstrate to the people and society a crystal clear model – an ideal (as a real example of imitation) of devotion to the highest moral, ethical and spiritual values.

Thanks to the analysis of the above philosophical approaches to the understanding of virtues, it is possible to observe how the phenomenon of "dobrochesnist (integrity)" acquired a legal meaning. After all, the moral and ethical value of "dobrochesnist (integrity)" has been a fundamental principle of state formation since ancient times, and later transformed into a fundamental principle of the legal system, including and all its elements. In modern state-building, "dobrochesnist (integrity)" appears as "the basis of rational moral behavior", to which the legislator puts forward the latest criteria for the selection of personnel for public service. About which M. Rudakevych quite rightly notes that "ethical requirements derived from integrity apply not

«Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.

only to the civil servant, but also to the civil service as an institution, they include structural and special norms and rules that stimulate the freedom of creative expression of the individual, as well as prohibitive norms" [11].

2. Normative consolidation of dobrochesnist (integrity) as a principle of public service in Ukraine

Dobrochesnist (integrity) is the subject of research in various sciences, including and legal. In legal science, it is considered as a moral and ethical quality, a sign, a principle that is applied in public service legal relations, as a requirement for the personality of a public servant. The topic of the study dictates the need to focus attention and focus on the understanding of "dobrochesnist (integrity)" as a normatively defined principle of public service in domestic legislation and official legislation of foreign countries.

Dobrochesnist (integrity) as a principle of public service with the determination of its norm-definition is regulated in the Law of Ukraine "On Public Service" No. 889-VIII dated 10.12.2015 (hereinafter Law No. 889-VIII), which is a "basic" profile normative legal act, which regulates relations arising in connection with entry into public service, its passage and termination, determines the legal status of a public servant (Part 1, Article 3) [12]. Article 4 of Law No. 889-VIII determines that public service is carried out in compliance with the following principles: "rule of law; legality; professionalism; patriotism; dobrochesnist (integrity); efficiency; ensuring equal access to public service; political impartiality; transparency; stability" [12]. As we can see, "dobrochesnist (integrity)" has acquired the meaning of a legal principle as a professional and ethical requirement for the behavior of public servants.

According to the official legal definition, "dobrochesnist (integrity)" is "the orientation of the public servant's actions to the protection of public interests and the refusal of the public servant to prevail over private interest during the exercise of the powers granted to him" (item 5, part 1, article 4) [12]. It is important to emphasize that Law No. 889-VIII is the first and currently the only normative legal act that contains the definition of "dobrochesnist (integrity)" as a principle of public service in Ukraine. The scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Public Service" (2017) notes that "the principle of "dobrochesnist (integrity)" is closely related to the legislation on prevention and counteraction of corruption, as it is considered

[11] Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління: Моногр. Т.: Вид-во АСТОН, 2007. 400 с.

[12] Про державну службу : Закон України № 889-VIII від 10.12.2015 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

one of the main factors in preventing conflicts of interest and ensures the fulfillment of the tasks of preventing manifestations of corruption in public service" [13], which emphasizes its connection with anti-corruption.

The legislator obliged the public servant to comply with certain duties in his activities, among which it is worth highlighting those that are moral and ethical norms in content: "observance of the principles of public service and rules of ethical behavior; respect for human dignity, not allowing violation of the rights and freedoms of a person and a citizen; respect for state symbols of Ukraine; conscientious and professional performance of one's official duties and the terms of the contract on public service (if concluded); compliance with the requirements of legislation in the field of prevention and counteraction of corruption; preventing the emergence of a real, potential conflict of interests during public service" (Part 1, Article 8) [12] and others.

The legislative provisions on integrity are also detailed in subordinate legal acts – the General rules of ethical behavior of public servants and local self-government officials, approved by the Order of the National Agency of Ukraine on Civil Service dated August 5, 2016 No. 158 (hereinafter General rules of ethical behavior), according to which the principle of "dobrochesnist (integrity)" is fixed in a separate chapter III "Dobrochesnist (Integrity)", which again shows its importance, the first part regulates the obligation "to perform one's official duties as best as possible, honestly and impartially, despite personal ideological, religious or other views, not to give any advantages and not to show favoritism to individual individuals or legal entities, public, political, religious organizations, as well as not to allow evasion of decision-making and responsibility for one's actions (inaction) and decisions" [14]. Although the provisions of the act are "oversaturated" with evaluative concepts, it is nevertheless worth appraising the state's efforts to "tie" the principle of "dobrochesnist (integrity)" to moral and ethical prescriptions.

The second part of the General rules of ethical behavior establishes the duty of a public servant and local self-government official to "to act integrity", which consists in "directing one's actions to protect public interests and to prevent conflicts between private and public interests, to avoid real and potential conflicts of interest in their activities; not using the official position in private interests or in the unlawful private interests of other persons, including not using one's status and information about the workplace for the

[13] Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимощук, В.А. Дерець (відп. ред.). К.: ФОП Москаленко О.М., 2017. 796 с.

[14] Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 року № 158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16

purpose of obtaining unlawful benefits for oneself or other persons; non-disclosure of information that became known to him/her in connection with the performance of official duties, in particular personal data of individuals, confidential and other information with limited access, the regime of which is established by the Laws of Ukraine "On State Secrets", "On Information ", "On protection of personal data" and "On access to public information", except for cases established by law" [14]. Analyzing these rules of conduct in the context of the study of the phenomenon of "dobrochesnist (integrity)" as a principle of public service, it is appropriate to distinguish "dobrochesnist (integrity)" as a "combination of mandatory" norms that define specific duties and prohibitions (restrictions) aimed at refraining from committing clearly defined actions. Therefore, it can be argued that this by-law normative legal act contains a detailed version of the formulation of the content of "dobrochesnist (integrity)" in comparison with the analogue established in Law No. 889-VIII.

3. Foreign experience of normative consolidation and practice of implementation of dobrochesnist (integrity) as a principle of public service and directions of its borrowing for Ukraine

To ensure an effective model of regulatory consolidation and implementation of "dobrochesnist (integrity)" as a principle of public service, it is important to take into account foreign experience tested by time and practice. The official legislation of foreign countries is distinguished by the peculiarities of the regulation of "dobrochesnist (integrity)" as a principle of public service. Given the specifics of establishing "dobrochesnist (integrity)" in legislation, law enforcement, historical traditions and the challenges of time, it is worth focusing attention on the analysis of the experience of some countries whose practice is quite "indicative", with a breakdown by their affiliation to legal families:

– continental (on the example of the French Republic, the Kingdom of the Netherlands, the Republic of Poland, Georgia);
– Asian (experience of the People's Republic of China);
– Anglo-Saxon (United States of America, New Zealand, Australia).

Thus, in the French Republic, the division of public service into three types is fixed: state, territorial and medical. The General public service code (Code general de la function publique) No. 2021-1574 dated November 24, 2021, the content of which is formed by: Law No. 83-634 dated July 13, 1983 "On the rights and duties of public servants, Law No. 84-16 dated January 11, 1984 "On provisions on public service", Law No. 84-53 dated 26.01.1984 "On statutory provisions on territorial public service", Law No. 86-33 dated 09.01.1986 "On statutory provisions on state hospital service" and others. The

moral and ethical requirements for public servants are defined by the French legislator in provisions that establish their duties to perform their functions with "integrity/ incorruptibility" (intégrité) and "honesty/decency" (probité) [15], but there is no standardization of their content. Linguistic understanding of the French words "intégrité" and "probité" should be carried out, with reference to the dictionary literature, in which "intégrité" from the French to Ukrainian translated as "chesnist/nepidkupnist" [16] (more accurate translation in English as "honesty, incorruptibility"); "probité" from the French to Ukrainian translated as "chesnist/poriadnist"] (in English – "honesty, decency" [16]. "Integrity/incorruptibility" and "honesty/decency" (probité) are enshrined in Law No. 2016-483 of April 20, 2016 "On Ethics and the Rights and Duties of public Servants" (Loi relative à la deontology et aux rights et obligations des fonctionnaires) [17], as a legal act establishing the rules of official conduct.

A special feature of the French public service is the presence of a "specially authorized person", which is an ethics officer, with whom all public servants have the right to consult regarding the fulfillment of obligations and compliance with ethical principles. Such experience is interesting, and the presence of such an entity removes a whole series of questions regarding the interpretation of the provisions of the current legislation. In the French Republic, there is a High Authority for the Transparency of Public Life, the powers of which are "to carry out a check on the presence or absence of a threat to the activity carried out by a civil servant, to assess the functioning, independence, neutrality of the service and to establish the fact of the civil servant's disregard for any ethical principle, etc…" [15]. The provisions of the "basic" legal act – the General Public Service Code (Code general de la function publique) it is determined that the effect of this legal act "does not apply to certain positions, in particular, such as public servants of parliamentary assemblies; judicial master's students; military; some doctors, odontologists and pharmacists; persons who are included in the pension system of employees of state industrial enterprises and others" [15], which defines the circle of those for whom integrity acts as a principle of their activity. An analysis of the provisions of the General Public Service Code gives grounds for concluding that there are no standardized provisions that would fix the principles of public service, including and integrity, with their

[15] Code général de la fonction publique. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000044416551/2022-03-01/

[16] Французько-український словник. Українсько-французький словник : 220000 + 210000 : два в одному томі : 430 000 од. пер. / під заг. ред. В. Бусела. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2012. 1104 с.

[17] Loi n 83-634 du 13 juillet 1983 portant droits et obligations des fonctionnaires. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGISCTA000032441389/2016-04-22/

definitions, and at the same time the presence of provisions on ethical requirements for public servants, with their regulation in the "basic" legislative act [15].

Despite the fact that "dobrochesnist (integrity)" is not singled out as a principle in the public service legislation, instead it is defined as the duty of a public servant to be "honest, incorruptible, decent" [15 17], which collectively allows us to consider these qualities as key characteristics of "dobrochesnist (integrity)". Nevertheless, a gap in the official legislation of the French Republic is the lack of a definition and a clear definition of its content to unify the regulation, application and evaluation of the civil servant's performance of his official duties. Such personal qualities as "honesty", "incorruptibility", "decency" are evaluative concepts, everyone can perceive them at their own discretion, applying them differently depending on the goal of achieving the desired result.

The public service legislation of the Kingdom of the Netherlands provides a diametrically opposed attitude to "dobrochesnist (integrity)". Thus, the Law "On public service" (Ambtenarenwet) was first adopted on 12.12.1929 (subsequently it underwent reformation changes), only on 01.01.2020 on the basis of the Law "On standardization of public service", which renamed the Law of 1929 into the Law "About public servants of 2017". Public service positions in the Kingdom of the Netherlands are divided into two types in "attachment to a person...": "1) a person who works with a public employer under an employment contract in accordance with the laws of the Netherlands; 2) a person who "agreed" with a state employer to occupy a position specified by an order of the Council, without the right to a salary" [18]. In the context of ensuring compliance with the requirements of the "dobrochesnist (integrity)" of the public service as a principle, the specificity of the legislative consolidation of the duties of the public employer of the Kingdom of the Netherlands is of interest: "1) the implementation of the policy of integrity (integriteitsbeleid), which is aimed at "promoting decent official behavior", which in any case is aimed at promoting a person's awareness of integrity and preventing abuse of authority, conflict of interest and discrimination; 2) ensuring that the integrity policy is a "permanent" part of HR policy in any case, enhancing the role of integrity in performance appraisals and consultations, and promoting integrity education and training (integriteit); 3) implementation of responsibility established by the Code of Conduct for proper official activity for violation of requirements" [18]. As we can see, there is a complex understanding of the employer's obligatory behavior ("three vectors"), with their consolidation in the Code of conduct of proper official activity (Gedragscode voor goed ambtelijk handelen) dated 20.12.2008,

[18] Ambtenarenwet 2017. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001947/2020-01-01

which applies to public servants appointed by the municipality. The Code of conduct for proper official activity of the Kingdom of the Netherlands regulates a number of official relationships, including: “those involving a conflict of interest; procedure for conducting official meetings; performance of additional functions by a public servant; provision of any services by a public servant to a person with whom he has a family or other personal relationship; information; gifts; municipal property; use of the Internet and e-mail; expenses and declarations; foreign trips" [19]. Which confirms the "typical" for Ukraine normative model of implementation of "dobrochesnist (integrity)" as a principle of public service, with a close "connection" with its anti-corruption provisions, ways of normalizing mandatory, prohibitive actions for public servants and active regulatory, preventive actions of the state "employer".

A key feature of the legislation of the Kingdom of the Netherlands can be called the regulated activity regarding the implementation of the policy of integrity, which is carried out by the Ministry of the Interior in relations with the Kingdom of the Netherlands (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) not only in relation to public servants, but also in relation to persons who "hold political positions". "Policy of integrity" has slightly different vectors of its implementation depending on the type of position (public servant, administrator, elected official), due to "differences in the nature of the position, methods of appointment, context of activity of subjects of official relations" [18]. Therefore, the content of the principle of integrity policy of the Dutch public servant as an employee is considered quite interesting, which consists in his relationship with the employer, in which the primary responsibility for the integrity policy is assigned by law to the employer. The person responsible for the observance of integrity by public servants is the Minister of the Interior in relations with the Kingdom of the Netherlands, who is entrusted with "the duty to monitor the observance of professionalism, integrity and quality of service provision by public servants, administrators and other elected representatives of public administration" [20]. The presence of such a group of entities implementing integrity ensures the consistency of the entire activity, as well as its specialization. The public service legislation of the Kingdom of the Netherlands also lacks separate provisions that would enshrine the fundamental principles of public service precisely as principles. The concept of "dobrochesnist (integrity)" is used to a

[19] Gedragscode voor goed ambtelijk handelen. URL: https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR7908

[20] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Official website. URL: https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-binnenlandse-zaken-en-koninkrijksrelaties

greater extent in a "political sense", that is why the regulation on "policy of integrity" is established, which is primarily considered not as a duty of a public servant, but rather of an employer. With regard to the Code of conduct of proper official activity, it is worth noting that this act does not contain a definition of moral and ethical requirements, which must be strictly followed by a public servant during the performance of his official duties.

In the Republic of Poland, official activity is "carried out" in the civil (state) service, which is regulated by the Law "On civil service" dated 21.11.2008 (Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej), the provisions of which provide "the obligation to observe the principles of civil service and the principles of ethics of the civil service corps by order of the Prime Minister" [21]. Ethical standards of behavior of civil servants are determined by Order No. 70 of the Prime Minister of October 6, 2011 "On the guiding principles of compliance with the civil service principles and on the ethics principles of the civil service corps" (Zarządzenie Nr 70 Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej) [22]. It is worth focusing on the linguistic translation of the Polish word "zasad", which contains the name of the above-mentioned document, hence "Zasada " from Polish – "principle, basis (rarely)" [23], therefore, the concept of "principle" can be used without devaluing its real meaning. The text "Guidelines for observing the principles of the civil service and on the principles of ethics of the civil service corps" enshrines an exhaustive list of principles that a "member of the civil service" must adhere to during the performance of his duties, including "zasada bezinteresowności", "Bezinteresowność" (from Polish to Ukrainian "bezkoryslyvist, nekoryslyvist" (in English – "selflessness, disinterestedness") [24]. In the Ukrainian language, it will be called the "principle of selflessness". Normative anchoring "zasada bezinteresowności" by the Polish legislator as follows: "a member of the civil service corps: 1) does not accept any benefits from persons who participate in the ongoing affairs; 2) does not accept any form of

[21] Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20210001233/U/D20211233Lj.pdf

[22] Zarządzenie Nr 70 Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej). URL: https://bip.rzeszow.uw.gov.pl/menu-glowne/zasady-sluzby-cywilnej-i-etyki-korpusu-sluzby-cywilnej/

[23] Польсько-український словник. У 2 т. Т. 2. Ч. 2: S–Ż / Ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. К.: Вид-во АН УРСР, 1960. 609 с.

[24] Польсько-український словник. У 2 т. Т. 1: A–N / Ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. К.: Вид-во АН УРСР, 1958. 696 с.

payment for public speeches, if they are related to the position held; 3) is dismissed from additional or paid work, if further performance of additional or paid work may negatively affect matters performed as part of official duties; 4) does not conduct training, if this may negatively affect the impartiality of the cases under consideration" [22]. In general, the "Polish version" of the standardized principle of selflessness, which is similar in meaning to the principle of integrity in Ukrainian public service legislation, can be understood as "the absence of the goal of obtaining one's own material benefit by an employee during the performance of official duties" [22], and therefore "selflessness" is actually synonymous with "virtue", "honesty", "incorruptibility".

The experience of consolidating and implementing integrity as a principle of public service in Georgia, which, unlike the French Republic, the Kingdom of the Netherlands and the Republic of Poland, is not part of the EU, but is currently a potential candidate country for joining the EU, is also considered interesting. Public service relations in Georgia are regulated by Law of Georgia "On public service" dated October 27, 2015, which is aimed to "establish a legal basis for the formation and functioning of a stable, unified public service in Georgia based on career promotion, merit, integrity, political neutrality, impartiality and accountability" [25]. Therefore, it can be argued that integrity is defined by the Georgian legislator as a "fundamental basis" of public service activity. A feature of the Law is the normalization of the division of types of official activity into public service and state service, with their definitions. A separate chapter of the Law defines the list of principles of public service, which are: " legality, loyalty, equality before the law, economy efficiency and effectiveness, merit-based public service, impartiality, equal access that public service for citizens of Georgia, accountability, politics neutrality, (career promotion, transparency and openness, social and legal security of an officer" [25]. As we can see, the principles of the Georgian public service in general reflect the virtuous functioning of public service activity, however, unfortunately, the legislator did not pay due attention to moral and ethical principles. Integrity as a principle of public service has not been established in Law of Georgia «On the fight against corruption" of October 17, 1997, which establishes that "basic principles of prevention, discovery and elimination of conflict of interest and corruption in public institutions and basic principles of responsibility of perpetrators of corruption, and the basis and mechanisms of legal regulation"

[25] Zarządzenie Nr 70 Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej). URL: https://bip.rzeszow.uw.gov.pl/menu-glowne/zasady-sluzby-cywilnej-i-etyki-korpusu-sluzby-cywilnej/

[26]. Besides this Law also regulates "the conditions and mechanism for the submission of asset declarations by officials and for the monitoring of submitted declarations, as well as the fundamentals of whistle-blower protection and the general rules of ethics and conduct" [27]. Instead, the analysis of the content of the provisions of this Law indicates an indirect "connection" of the anti-corruption toolkit, which, in particular, covers the settlement of conflicts of interest, declarations, restrictions, with integrity as a principle of public service, which, for example, exists in Ukraine. Absent in the legislation of Georgia is the duty of public and state servants to perform their official duties in compliance with the principle of integrity. In addition, there is no regulation of the rules of ethics and behavior of officials in a separate legislative act. However, in the text of these rules, there is still no indication of the requirement for an official to have such moral and ethical values as integrity and/or honesty, which can certainly be considered a gap of the Georgian legislator. Although, taking into account the mention of integrity as a fundamental principle in the relevant Law of Georgia "On Public Service", it can still be noted that integrity is considered as an element of anti-corruption policy. In the context of borrowing the experience of Georgia for Ukraine, it is possible to single out the desire of the Georgian legislator to normalize the provisions of public and state types of service in a single legislative act, which ensures the normalization of its legal foundations.

The Asian model of public service, which belongs to the legal system of the Eastern tradition of law, is also attracting interest. The civil service of the People's Republic of China functions in the system of legal traditions of East Asia. A well-known fact is the "uniqueness" of the ideology and state system of the PRC. Indeed, the People's Republic of China differs from other countries (especially European) by a kind of "hard" political influence on the authorities. The civil service of the People's Republic of China is considered "the toughest" in the world, the reason for this is not only the communist ideology, but also the peculiarities of the Chinese mentality, which play a significant role in public administration, especially since both factors serve as "basic" fundamental elements of government activity, public administration, in comparison with the European and Ukrainian systems. So, in the People's Republic of China, the civil service functions in accordance with The Civil servant law of the People's Republic of China dated April 27, 2005, which in Art. 1 of Chapter I "General Provisions" establishes that "the administration of civil servants, ensuring the legitimate rights and interests of civil servants,

[26] Law of Georgia «On public service». URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/3031098?publication=35

[27] Law of Georgia «On the fight against corruption». URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/33550?publication=83

strengthening the supervision of civil servants, form a high-quality troop of civil servants so as to promote a diligent and honest government and enhance the working efficiency" [28]. Thus, the Chinese legislator's "unique approach" to the formation of a system of civil service principles, which are enshrined in The Civil servant law of the People's Republic of China (in Chapter I "General Provisions"), is not at all surprising, the main ones of which is "The guidance of Marxism, Leninism, Mao Zedong Thought and Deng Xiaoping Theory and the important thought of “Three Represents” shall be persisted in the civil servant system" [28]. It is noted that these principles must be observed in the system of civil service, management of personnel resources, in the process of activity of civil servants. As we can see, although moral and ethical requirements are not part of the system of normatively defined principles, however, moral values are enshrined in the provisions of Chapter II "The Qualifications, Obligations and Rights of A Civil Servant" of The Civil servant law of the People's Republic of China, according to which the civil servant an employee is required to "have good ethics" [28]. Thus, Article 12 of The Civil servant law of the People's Republic of China enshrines the list of duties of a civil servant, among which attention should be paid to the following: "safeguarding the security, honor and interests of the state " (clause 4 of article 12); "complying with the disciplines, scrupulously abiding by the professional ethics, and playing an exemplary role in observing the social morals" (clause 7 of article 12); "being honest and clean, just and upright" (clause 8, article 12) [28], etc. That is, without establishing it as a principle, integrity is fixed (although in some places) in several provisions of the "basic" legal act, with a gradual "expansion" of its content (from identification with "good ethics" to a broad understanding and combination of "honesty", "ethics", "transparency", "decency", "justice").

It would be reasonable to attribute the above requirements to the group of personal moral and ethical qualities of a civil servant, on the other hand, despite the specifics of the linguistic translation and the lack of normative and legal fixation of the definition, the duty of a Chinese civil servant to "be honest" can be considered synonymous with the Ukrainian counterpart of "dobrochesnist (integrity)" civil service. First of all, taking into account the one-party system of the People's Republic of China as a socialist republic, Chinese civil service activities are carried out in accordance with the principle of being guided by the ideologies of Marxism, Leninism, Mao Zedong Thought and Deng Xiaoping Theory and the important thought of “Three Represents”, the principles of the Communist Party of China (Article 4) and the principle of "political integrity" (Article 7). Therefore, the implementation

[28] Civil Servant Law of the People's Republic of China. URL:http://www.lawinfochina.com/display.aspx?lib=law&id=4123

of public service, first of all, based on the observance of moral and ethical values, is absent. The main problem is that a civil servant must necessarily have a party affiliation. This allows us to assert that the peculiarity of the implementation of integrity in the specified country is the specificity of rule-making, which is "ideologically oriented", with an emphasis on the "punitive resource" of ensuring its implementation and existence. Indeed, honesty in the civil service system of the PRC has a leading role precisely as an anti-corruption policy, and civil servants must comply with "strict" requirements and go through procedures to prove and fully maintain their "positive qualities", such as "honesty", "loyalty", "devotion" to serving the state, its ideology, the principles of the Chinese Communist Party, the law, and only after that the people of the state, which is generally the opposite in comparison with the Ukrainian, European and Anglo-Saxon legal systems and public service systems.

The Anglo-Saxon civil service system deserves special attention in the aspect of integrity research. The formation of the civil service in the United States of America (hereinafter – the USA) began in 1871. For the first time as a result of the adoption by the 47th US Congress of the Civil Service Reform Act (the so-called " Pendleton Civil Service Reform Act» of 16.01.1883 was created Civil Service Commission, which from 01.01.1978 was renamed The United States Office of Personnel Management on the basis of the Civil Service Reform Act of 1978, adopted by the 95th US Congress (hereinafter – the US Act of 1978) [29].

For the first time, the basic, first of all, moral and ethical provisions of conduct in American official activity were defined in 1958, when Congress adopted the Code of Ethics for Government Service. The Code contains only 10 fairly meaningful rules of ethical behavior mandatory for any person who is in civil service [30], but listing them all does not make sense due to the absence of a direct duty of an employee to be honest/integrity. Nevertheless, they fully reflect the content orientation of a person's integrity.

The normalization of the fundamental role of integrity was implemented later in the USA Act of 1978, from the content of which it is determined that the policy of the United States is to provide the people of the United States with "in order to provide the people of the United States with a competent, honest, and productive Federal work force reflective of the Nation's diversity, and to improve the quality of public service, Federal personnel management

[29] United States federal civil service. Wikipedia, The Free Encyclopedia. Official website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_federal_civil_service

[30] Code of ethics for government service, adopted by Congress on July 11, 1958. URL : https://www.ethics.senate.gov/public/_cache/files/76253398-0296-42b0-b208-7a5e75fb08b3/statute-72-pgb12.pdf

should be implemented consistent with merit system principles and free from prohibited personnel practices" [31]. As we can see, in comparison with the previous analogue, the list of orientations of a person's activity includes the people, the country, and then everything else that prioritizes the principles of virtuous behavior. The principles of the "merit system" governing the agency should be clearly defined to provide "the merit system principles which shall govern in the competitive service and in the executive branch of the Federal Government should be expressly stated to furnish guidance to Federal agencies in carrying out their responsibilities in administering the public business, and prohibited personnel practices should be statutorily defined to enable Federal employees to avoid conduct which undermines the merit system principles and the integrity of the merit system" [31]. So, we are talking about the interdependence of prescriptions for requirements for civil servants and "filters" for their possible unscrupulous behavior. The US law of 1978 regulates the duty of all civil servants to maintain "high standards of integrity, conduct, and concern for the public interest" [31]. This duty also applies to any employee who performs investigative or audit functions related in "investigation or audit functions relating to the work of individuals employed by an agency whose duties directly affect the internal security of the agency, but only if the functions are undertaken to ensure that the duties are discharged honestly and with integrity" [31]. Normative provisions are "oversaturated" with the use of the term "integrity".

In the US is functioning The United States Office of Government Ethics, which was founded on 10/26/1978 in accordance with Ethics in Government Act of 1978 as part of The United States Office of Personnel Management, the independent legal status of The United States Office of Government Ethics in 1989. It is necessary to emphasize the purpose of adopting Ethics in Government Act of 1978, which actually implemented the service of certain federal agencies, the implementation of the reorganization of the Federal Government, reforms in the work of the Federal Government, as well as for "the maximum implementation of the integrity of civil servants and institutions, as well as for other purposes" [32]. The existence of such a subject should be considered a positive practice in the implementation of the principles of integrity, which allows to eliminate different interpretations of normative provisions and varieties of their practical application.

[31] An Act to reform the civil service laws Enacted by the 95th United States Congress effective October 13, 1978. URL : https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-92/pdf/STATUTE-92-Pg1111.pdf

[32] Ethics in Government Act of 1978 Enacted by the 95th United States Congress effective October 26, 1978. URL : https://www.oge.gov/web/OGE.nsf/0/72FBBFCB9F8F61FA852585B6005A1551/$FILE/Ethics_in_Government_Act_1978.pdf

The official website of the Office of Government Ethics contains the Standards of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch (Standards of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch) (hereinafter – the Standards), adopted by the US Office of Government Ethics, in the content of which, in particular, it is noted that "Each employee has a responsibility to the United States Government and its citizens to place loyalty to the Constitution, laws and ethical principles above private gain" [33]. Moreover, it is clarified that every citizen can have "complete confidence in the integrity of the Federal Government, each employee shall respect and adhere to the principles of ethical conduct set forth in this section, as well as the implementing standards contained in this part and in supplemental agency regulations» [33]. In fact, in the form of a binding norm, the content of integrity is established as a basic provision for serving public interests. In the section "General principles" it is indicated that they apply to "every employee and may form the basis for the standards contained in this part. Where a situation is not covered by the standards set forth in this part, employees shall apply the principles set forth in this section in determining whether their conduct is proper" [33]. This led to the fixation of The 14 Principles of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch as provisions, among which are defined: "1) Public service is a public trust, requiring employees to place loyalty to the Constitution, the laws and ethical principles above private gain; 2) Employees shall not hold financial interests that conflict with the conscientious performance of duty; 3) Employees shall not engage in financial transactions using nonpublic Government information or allow the improper use of such information to further any private interest; 4) An employee shall not, except as permitted by subpart B of this part, solicit or accept any gift or other item of monetary value from any person or entity seeking official action from, doing business with, or conducting activities regulated by the employee's agency, or whose interests may be substantially affected by the performance or nonperformance of the employee's duties; 5) Employees shall put forth honest effort in the performance of their duties; 6) Employees shall not knowingly make unauthorized commitments or promises of any kind purporting to bind the Government; 7) Employees shall not use public office for private gain; 8) Employees shall act impartially and not give preferential treatment to any private organization or individual; 9) Employees shall protect and conserve Federal property and shall not use it for other than authorized activities; 10) Employees shall not engage in outside employment or activities,

[33] Standards of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch Final Regulation Issued by the U.S. Office of Government Ethics. The United States Office of Government Ethics. Official website. URL : https://www.oge.gov/web/OGE.nsf/0/A8ECD9020E3E384C8525873C0046575D/$FILE/SOC%20as%20of%2085%20FR%2036715%20FINAL.pdf

including seeking or negotiating for employment, that conflict with official Government duties and responsibilities; 11) Employees shall disclose waste, fraud, abuse, and corruption to appropriate authorities; 12) Employees shall satisfy in good faith their obligations as citizens, including all just financial obligations, especially those–such as Federal, State, or local taxes–that are imposed by law; 13) Employees shall adhere to all laws and regulations that provide equal opportunity for all Americans regardless of race, color, religion, sex, national origin, age, or handicap; 14) Employees shall endeavor to avoid any actions creating the appearance that they are violating the law or the ethical standards set forth in this part. Whether particular circumstances create an appearance that the law or these standards have been violated shall be determined from the perspective of a reasonable person with knowledge of the relevant facts" [33]. Despite such a comprehensive list of these provisions, which is undoubtedly to be welcomed in view of the simplified understanding of their content, ease of perception of the provisions, elimination of additional obstacles in law enforcement, they actually establish all components of the content of integrity, including certain procedural aspects, which could well be considered as a positive practice for possible borrowing in Ukraine in the context of the implementation of integration practices of rulemaking and law enforcement.

A characteristic feature of the US official legislation should be the enshrining in the Standards of the list of prohibitions regarding the receipt of gifts by employees. However, exceptions to the prohibition of accepting certain gifts – "gift exceptions" – have also been established. The difference is that the Standards provide specific examples of compliance with "gift prohibitions" and exceptions to them, which should be considered as an example of positive practice, the adoption of which should be welcomed for Ukraine as well (given the changes in integrity and the normalization of its anti-corruption aspect, in including from the standpoint of procedural normalization). In general, American legislation, although it does not reveal the meaning of the concept of "integrity", does not even define it as one of the basic principles of public service, however, in the US civil service system, integrity plays the role of a separate and fundamental basis of the governmental activity of the state, which "serves" as the foundation of the exemplary model state government free from corruption, and therefore the basis of the implementation of the entire state service.

The New Zealand legislator's approach to normalizing the fundamental principles and values of public service activities due to their specific distribution can be called unique. Thus, in New Zealand, public service relations are regulated by the Law "On Public Service 2020". This act defines the following principles of public service: "politically neutral, free and frank

advice, merit-based appointments, open government Stewardship" [34], with fixing the content of these principles, which determines not only their "correct" understanding, but also, accordingly, simplifies their compliance by public officials. But, as we can see, there is no integrity among the list of the above principles. Instead, more detailed attention should be focused precisely on the values of the New Zealand public service. These values define five qualities of a public servant, which should be: "1) Impartial – to treat all people fairly, without personal favour or bias; 2) Accountable – to take responsibility and answer for its work, actions, and decisions; 3) Trustworthy – to act with integrity and be open and transparent; 4) Respectful – to treat all people with dignity and compassion and act with humility; 5) Responsive – to understand and meet people's needs and aspirations" [33]. As we can see, integrity is defined as a "constituent element" of the value of being "trustworthy" and is not recognized by the New Zealand legislator as a principle of public service. But still, the general characteristic of integrity also reflects the vector of anti-corruption policy. The role of integrity in public service is seen as significant, given the norm that enshrines the right of the Commissioner (Public Service Commissioner), which is a special entity authorized in matters of public service, "to establish minimum standards of integrity and conduct, including standards relating to values and principles of the public service" [34], as well as "to issue instructions on integrity and conduct, in the form of written recommendations" [34]. So, the uniqueness of the regulatory approach to clarifying the role of integrity in the public service of New Zealand should be called the division of the so – called "basis" on principles and values, the content of which is significantly different, but with a standardized regulation of their provisions, which allows for an unambiguous interpretation of these legislative prescriptions.

The approach to normalizing principles in general and integrity in particular in the Australian public service and legislation is somewhat different. Since the "base" Public Service Act 1999 does not contain a list of fundamental principles of public service activity, fixed precisely in the form of principles, instead, the Australian legislator separated these "principles" into two components: "values" of public service and "employment" principles of public service. Yes, it is regulated that it is the public service, and not the public servant as a subject, that must be carried out with the following values, namely: "1) committed that service; 2) ethical; 3) respectful; 4) accountable; 5) impartial" [35], and its definition is fixed for each value., is trustworthy and acts with integrity in everything he does" [35]. The value of being "impartial" is

[34] Public Service Act 2020. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/2020/0040/latest/LMS356868.html

[35] Public Service Act 1999. URL: https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00057

recognized as "apolitical and provides the Government with advice that is frank, honest, timely and based on the best available evidence" [35]. Unfortunately, the meaning of neither the concept of "good faith" nor the concept of "honest" is fully disclosed in the Australian Law, which allows us to understand them in the so-called "broad" meaning. It is appropriate to note that similar problems with the normative consolidation of "integrity" are characteristic of the public service legislation of other countries (for example, the French Republic, the Kingdom of the Netherlands, Georgia, New Zealand). Nevertheless, it is considered necessary to mention the "Employment Principles" of the public service in Australia, which are enshrined in the Act, and determine that "public service that: a) makes fair employment decisions with a fair system of review; b) recognises that the usual basis for engagement is as an ongoing APS employee; c) makes decisions relating to engagement and promotion that are based on merit; d) requires effective performance from each employee; e) provides flexible, safe and rewarding workplaces where communication, consultation, cooperation and input from employees on matters that affect their workplaces are valued; f) provides workplaces that are free from discrimination, patronage and favouritism; g) recognises the diversity of the Australian community and fosters diversity in the workplace" [35]. This approach of the Australian legislator to normalizing the principles of public service is somewhat original, not characteristic of the experience of many countries. For example, in comparison with the list of principles of civil service in Ukraine, the latter can be called "more concise" in the style of their legislative regulation. However, the presence in the legislation on the public service of Australia of a list of the principles of "employment" in the service form the uniqueness of the legislator's approach to their regulation. Almost analogous to New Zealand's experience is Australia's experience in enshrining among the powers and functions of a special entity – the Commissioner must "to uphold high standards of integrity and conduct in the APS" [35]. Regarding moral and ethical norms and rules of conduct, in Australia they are fixed by the Code of Conduct of the Australian Public Service (The APS Code of Conduct), which are part of the Law "On Public Service 1999" and, accordingly, are not regulated in a separate act. Since the Code of Conduct contains substantive provisions, without resorting to the content of all of them, one should single out directly those that indicate the implementation of integrity. In particular, it is established that a public service employee must, in particular: "otherwise failed to behave honestly and with integrity" [35]. In addition, a number of "anti-corruption" duties are provided, namely: (preventing conflicts of interest, declarations, restrictions, prohibitions, etc.). As we can see, Australia's experience testifies to the introduction of integrity into the sphere of public

service, although not in the form of a principle, but as its value. Such consolidation of the provisions on integrity allows us to assert that the Australian legislator generally regulates public service activities, with respect for integrity as a moral and ethical value, although without directly establishing its definition and criteria for determining unscrupulous behavior.

Summarizing, it is possible to single out the characteristic features of the consolidation of the principle of integrity of public service, inherent in each of the specified foreign models of public service activity.

Thus, the experience of the French Republic, the Kingdom of the Netherlands, and the Republic of Poland as member states of the European Union in regulatory and legal regulation and practical implementation of integrity as a principle of public service testifies to the difference in the approaches of all four countries to the normative implementation of European principles of good governance in public service activities. model prescriptions for the behavior of public servants, with an emphasis on the peculiarities of the national state-building system and the demands of time. In general, with regard to the practical implementation of "dobrochesnist (integrity)" in public service legal relations of the countries of the continental model of law, it can be said that it is manifested in: 1) the regulation of the duty of a civil servant to exercise his powers with honesty/ integrity and honesty/decency (probité) (experience of the French Republic); 2) the duty of the "employer" in the field of public service to implement the policy of integrity (integriteitsbeleid) with the aim of promoting "decent official behavior", aimed at promoting awareness of integrity and preventing abuse of authority, conflict of interests and discrimination (experience of the Kingdom of the Netherlands); 3) normalization of the principle of selflessness (zasada bezinteresowności), which consists in the absence of the goal of obtaining "own material benefit" by the employee during the performance of official duties (experience of the Republic of Poland); 4) basing public service activities on integrity as a fundamental principle of governance, without including it in the list of principles and duties (Georgia's experience).

The experience of the French Republic cannot be called exemplary, although the French civil service includes three types of official activity (state, territorial, medical), which is regulated by the General Code of Civil Service. Georgia is also an example of the regulation of two types of official activity – public and state – in one legislative act. While there is no normative legal act in the national legislation that would establish all the principles of the activity of the public service as a whole or each of its types separately. Taking into account this legislative gap, there is an urgent need to prepare a single codified normative legal act in Ukraine (for example, the Service Code or the Public Service Code (in the administrative legal doctrine there are various variants

of names) (for example, the works of Sh. Hadjieva, D. Pryputnia, L. Bila–Tiunova, A. Berlach, O. Drozd, S. Fedchyshyn), which would record all the "fundamentals" of public service as a whole, including all types of public service.

The legislation on the public service of foreign countries is characterized by excessive "universality" and "template" prescriptions for the behavior of servants, since they do not allow to fully reflect all the characteristics of the requirements that are put forward to the ethical behavior of the subject of public service legal relations. After all, Ukraine, which is not yet a member of the EU, but as a member of the Council of Europe, does not have a single (for all servants) sustainable approach to the formation and implementation of the Code of conduct of public servants or the Code of ethical service conduct (despite the variety of its names, the essence remains clear), which will reflect a systematic approach to the legal regulation of ethical public service behavior.

The experience of constitutionally enshrining the foundations (principles) of the civil (state) service of Poland should be highlighted separately. Such an example is quite interesting, however, its constitutional consolidation should still be treated with caution, given the peculiarities of the national constitutional norm-making procedure. However, a number of such proposals have been formed in domestic legal science. Thus, in particular, O. Makarenkov, in his dissertation work, came to a conclusion regarding "the need to fix at the constitutional level the principles of honesty and integrity of public service" [36]. However, this process is quite long and hardly realistic in the near future.

The experience of the Kingdom of the Netherlands is specific in the aspect of understanding public service activities, and therefore integrity, precisely in view of the presence in the Kingdom of the Netherlands of a person responsible for compliance with integrity, which is the Minister of the Interior in relations with the Kingdom of the Netherlands, strengthening the foundations of the professional experience of the Kingdom of the Netherlands is interesting and useful for Ukraine. It is also considered appropriate to take into account the experience of New Zealand and Australia, in whose legislation such an authorized entity is defined as the Public Service Commissioner, whose powers include providing instructions and "maintaining high standards of integrity". This experience of foreign countries can be recognized as fully justified for borrowing for Ukraine, especially regarding the introduction of the position of the authorized entity for the

[36] Макаренков О.Л. Правова інституціоналізація антикорупційних трансформацій органів публічної адміністрації у відкритому суспільстві: дис.... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 482 с.

implementation of the integrity of official activity and the normalization of its legal status.

The Asian model of public service is the most different from the European, American, and even more so Ukrainian, despite the fact that the duty of a Chinese civil servant to be "honest and transparent, fair and decent" covers a fairly wide range of standardized duties to observe discipline and prohibition to take certain actions, nevertheless, the issue of borrowing the experience of the PRC for Ukraine is debatable. Especially in view of the diversity in the subject direction of civil service prescriptions in the PRC and other legal rules, in particular due to the presence in the domestic regulatory model of civil service of the principle of political impartiality, which consists in "preventing the influence of political views on the actions and decisions of a public servant, as well as refraining from demonstrating one's attitude to political parties, demonstrating one's own political views while performing official duties" [12]. In Ukraine, which is a democratic state, measures of excessive "coercive and cruel influence" by the PRC are not approved. So, the principle of integrity as a principle of public service in Ukraine and the principle of political honesty of the People's Republic of China are combined by the requirement of the subject of official relations to be honest, which is primarily manifested in official behavior free from corruption. The Chinese principle of honesty, combined with the condition "to be honest", although it covers the general signs of moral and ethical qualities, however, it is an "oversaturated" political character, with the use of "hard" management methods, which are distinguished by the uniqueness of the national worldview in the PRC, a feature their mentality.

In the Anglo-Saxon legal family, the American civil service system seems to be a "surprisingly successful" example of the implementation of integrity, which, although not regulated as a separate principle of the US civil service, but instead plays the role of a "fundamental basis" of American virtuous government. The uniqueness of the American official lawmaker should be considered a detailed regulatory establishment of the principles of ethical behavior of an official regarding the issues of accepting a gift, the characteristics of relevant factors that can "call into question the honesty and/or impartiality of the servant". Separately deserves interest are the examples of normalization of violations of the rules of ethical behavior of US government employees, with the fixation of specific situational examples (cases) that demonstrate an objective "pattern" of unscrupulous official behavior that violates the ethical norms clearly defined by official legislation.

The normative experience of other countries belonging to the Anglo-Saxon legal family, New Zealand and Australia, is also interesting, in which integrity is implemented, but, on the one hand, indirectly due to the lack of

consolidation as an independent element in the form of a principle, value, and therefore, there is no norm-definition of integrity. On the other hand, taking into account the powers of the specially authorized entity – the Public Service Commissioner to maintain high standards of integrity, integrity is implemented precisely as a "fundamental prescription" of governance, which is manifested in various rules of conduct and duties of employees. The approach of the legislators of New Zealand and Australia to the normalization of the "fundamentals" of public service activities in general, which are set out in the form of principles and values, which, although they are meaningfully anchored, are " heavy" for law enforcement, given the lack of procedural norms that would establish criteria for the behavior of public servants.

CONCLUSIONS

The improvement of Ukrainian legislation to the European model of rule-making in the field of public administration is consistent with the task of "training public servants who ensure planning, coordination, monitoring and reporting on the fulfillment of Ukraine's obligations in the field of European integration, as well as the approximation of Ukrainian legislation to law EU (EU acquis)" [37]. The development of the domestic public service, with the development and implementation of tools, in particular, regarding the implementation of integrity as a principle of public service, is included in a number of tasks outlined in the Strategy for Reforming the State Administration of Ukraine for 2022-2025, approved by the Order of the CMU dated 07/21/2021 No. 831 –p [38]. So, as we can see, the vector of the Government of Ukraine is aimed at improving Ukrainian legislation in the field of public service activity, which should take place in the so– called on a "wide" scale. At the same time, such reformation processes should strengthen the importance of the implementation of "dobrochesnist (integrity)" not only as a principle of public service, but also as a "fundamental" legal element of the governance of the Ukrainian state, and the experience of foreign countries and its consideration are important in solving these tasks.

Thus, on the basis of the above, it is worth borrowing the experience of foreign countries regarding the improvement of the normative consolidation and implementation of integrity as a principle of public service in Ukraine and determine the following directions:

[37] Про затвердження Плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.03.2023 № 221-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2023-rik-221r-140323

[38] Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#n9

a) development and adoption of a single codified normative legal act (for example, the Service Code or the Public Service Code), which would regulate all the principles of public service as a whole, covering all types of official activities, in accordance with the provisions of generally defined legal standards of anti-corruption legislation and the experience of foreign countries (example of the experience of the French Republic, Georgia);

b) the development of a unified Code of conduct of public servants or the Code of ethical service conduct, in which all the constituent elements of the content of the principle of "dobrochesnist (integrity)" of public service must be fixed, the criteria for determining the integrity and dishonesty behavior of a public servant, the principles of the disciplinary-delict procedure (experience of the French Republic);

c) introduction of the position of a specially authorized entity for the implementation of "dobrochesnist (integrity)" of service activity in the state (example of the Kingdom of the Netherlands, New Zealand, Australia);

d) consolidation of the definition of "dobrochesnist (integrity)" precisely as a principle of public service and thereby normative separation from other related legal bases of public service (experience of the Republic of Poland, the Kingdom of the Netherlands);

e) standardizing the principles of liability of public officials for breach of "dobrochesnist (integrity)" as a principle of public service, with systematization of these provisions in codified acts and coordination of their content (US experience).

It is worth realizing that any borrowing of even "positive" practices of normalization and implementation of "dobrochesnist (integrity)" as a principle of public service in Ukraine should be carried out with an emphasis on real-time needs, peculiarities of state-making and law-making processes, on national peculiarities of the latter.

SUMMARY

The principles of public service are the main ideas and guiding principles of public service activity. The effectiveness of the functioning of the civil service institution depends on compliance by civil servants with mandatory principles, which are characterized by a set of "fundamental" norms that establish important regularities in the system of organization and functioning of the civil service. One of which is the principle of integrity. The essence and meaning of the moral and ethical quality of integrity as a principle of public service is multifaceted, given that its "basic" purpose is anti-corruption. On the other hand, integrity is a difficult to understand definition that is relatively new in domestic jurisprudence. After all, the main "close" concept to "dobrochesnist (integrity)" is "honesty", which was used by the legislator as a

principle of public service for many years. The implementation of integrity as a principle of public service as a result of a number of reform processes on the European integration path of Ukraine attracted attention and caused considerable interest in the scientific community of various fields. However, it can be argued that despite the considerable number of professional studies on integrity, the doctrine of administrative law lacks the works of domestic legal scholars dedicated to the study of integrity as a principle of public service in a comprehensive scientific approach. For a long time, Ukraine has been moving towards the goal of building an independent, powerful, abuse– and corruption-free state, in which state institutions will act legally, fairly, professionally, effectively and honestly, for the benefit of society and the state. Improvement of the national legal system through a large number of government reforms is inevitable. The public service in Ukraine needs transformation and improvement, which must begin with the renewal of fundamental fundamental principles, the observance of which will ensure proper regulation of civil service relations. In the article, the author carries out a comparative legal analysis of the expediency of the experience of foreign countries and the practice of borrowing it in the context of improving the normative consolidation and implementation of integrity as a principle of public service in Ukraine, with the definition of a list of such directions.

References

1. Біленька-Свистович Л., Рибак Н. Церковнослов'янська мова: Підручник зі словником для духов. навч. закл. К.: Криниця, 2000. 335 с.

2. Український-давньогрецький-латинський словник / Н. Бойко, В. Миронова. – 2-ге вид., допов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2012. – 271 с.

3. Collins Online Dictionary. Official website. URL : https://www.collinsdictionary.com

4. Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. 480 с.

5. Словник української мови: в 11 томах. Веб-сайт. URL: http://sum.in.ua

6. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

7. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. ФІЛОСОФІЯ: Підручник. – Львів: Місіонер, 2020. – 784 с.

8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

9. Платон. Держава / Пер. з давньог. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.

10. Арістотель. Нікомахова етика / Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. – К.: «Аквілон-Плюс», 2002. – 480 с.

11. Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління: Моногр. – Т.: Вид-во АСТОН, 2007. – 400 с.

12. Про державну службу : Закон України № 889-VIII від 10.12.2015 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

13. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимощук, В.А. Дерець (відп. ред.). – К.: ФОП Москаленко О.М., 2017. – 796 с.

14. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 року № 158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16

15. Code général de la fonction publique. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000044416551/2022-03-01/

16. Французько-український словник. Українсько-французький словник : 220000 + 210000 : два в одному томі : 430 000 од. пер. / під заг. ред. В. Бусела. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2012. 1104 с.

17. Loi n 83-634 du 13 juillet 1983 portant droits et obligations des fonctionnaires. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGISCTA000032441389/2016-04-22/

18. Ambtenarenwet 2017. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001947/2020-01-01

19. Gedragscode voor goed ambtelijk handelen. URL: https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR7908

20. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Official website. URL: https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-binnenlandse-zaken-en-koninkrijksrelaties

21. Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20210001233/U/D20211233Lj.pdf

22. Zarządzenie Nr 70 Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej). URL: https://bip.rzeszow.uw.gov.pl/menu-glowne/zasady-sluzby-cywilnej-i-etyki-korpusu-sluzby-cywilnej/

23. Польсько-український словник. У 2 т. Т. 2. Ч. 2: S–Ż / Ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. К.: Вид-во АН УРСР, 1960. 609 с.
24. Польсько-український словник. У 2 т. Т. 1: A–N / Ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. К.: Вид-во АН УРСР, 1958. 696 с.
25. Zarządzenie Nr 70 Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej). URL: https://bip.rzeszow.uw.gov.pl/menu-glowne/zasady-sluzby-cywilnej-i-etyki-korpusu-sluzby-cywilnej/
26. Law of Georgia «On public service». URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/3031098?publication=35
27. Law of Georgia «On the fight against corruption». URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/33550?publication=83
28. Civil Servant Law of the People's Republic of China. URL: http://www.lawinfochina.com/display.aspx?lib=law&id=4123
29. United States federal civil service. Wikipedia, The Free Encyclopedia. Official website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_federal_civil_service
30. Code of ethics for government service, adopted by Congress on July 11, 1958. URL : https://www.ethics.senate.gov/public/_cache/files/76253398-0296-42b0-b208-7a5e75fb08b3/statute-72-pgb12.pdf
31. An Act to reform the civil service laws Enacted by the 95th United States Congress effective October 13, 1978. URL : https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-92/pdf/STATUTE-92-Pg1111.pdf
32. Ethics in Government Act of 1978 Enacted by the 95th United States Congress effective October 26, 1978. URL : https://www.oge.gov/web/OGE.nsf/0/72FBBFCB9F8F61FA852585B6005A1551/$FILE/Ethics_in_Government_Act_1978.pdf
33. Standards of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch Final Regulation Issued by the U.S. Office of Government Ethics. The United States Office of Government Ethics. Official website. URL : https://www.oge.gov/web/OGE.nsf/0/A8ECD9020E3E384C8525873C0046575D/$FILE/SOC%20as%20of%2085%20FR%2036715%20FINAL.pdf
34. Public Service Act 2020. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/2020/0040/latest/LMS356868.html

35. Public Service Act 1999. URL: https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00057

36. Макаренков О.Л. Правова інституціоналізація антикорупційних трансформацій органів публічної адміністрації у відкритому суспільстві: дис.... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 482 с.

37. Про затвердження Плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.03.2023 № 221-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2023-rik-221r-140323

38. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#n9

Information about the author:
Chechenko Kateryna Olehivna,
Doctor of Philosophy in Law (PhD),
advocate, member-partner at the Law Society «PRAVO STUDIYA»
155/13, Sobornyi Avenue/ Myru street, Zaporizhzhia, 69126, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-24

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ЗЕМЕЛЬ ВІД НЕЗАКОННОЇ ЗМІНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Шевченко О. О.

ВСТУП

Сучасний стан земельного фонду України, внаслідок тривалої війни РФ проти нашої держави, слід ідентифікувати як напружений, нестабільний та критичний. Війна, використання агрохімікатів, значні викиди вуглецю та аміаку, забруднення підземних вод, фрагментація морського суверенітету, мінімізація продовольчого потенціалу, а також відсутність контролю за станом земель лише значно погіршують ситуацію з національними багатствами України, особливо земельними ресурсами.

Для держави та науковців у сфері у сфері земельного та аграрного права постає гостра необхідність у запровадженні окремого інституту з контролю за дотриманням цільового призначення земельних ділянок землевласниками та землекористувачами у повоєнний час. З метою успішної реалізації земельної реформи в Україні в умовах повномасштабної війни доцільно розробити і впровадити передові технології та механізм правового регулювання відповідних земельних відносин, які адекватно віддзеркалюватимуть потреби держави у нових повоєнних умовах, а також забезпечуватимуть збалансованість прав власників та землекористувачів в сьогочасних реаліях, з урахуванням українських національних інтересів. Досягнення цієї мети можливе за умови оптимізації певних процесів, зменшення бюрократичних перепон, мінімізації корупційних ризиків, а також впровадження методів та засобів штучного інтелекту (ШІ).

Розроблення земельної стратегеми України, як основної державної політики у сфері земельного права та аграрних відносин, відображено у відповідному акті стратегічної правотворчості – «Стратегії державної земельної політики України», де відображені головні напрямки відбудови, створення та розвитку методів загальнонаціонального ефективного та раціонального управління природними ресурсами. [1]

Україна завжди була й залишається ключовим суб’єктом забезпечення світової продовольчої безпеки. За підсумками Глобального

[1] Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави. монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. 830 с.

саміту миру в Швейцарії 15–16 червня 2024 року, у Спільному комюніке зазначено, що глобальна продовольча безпека залежить від безперебійного постачання харчів. Важливо забезпечити вільне та безпечне судноплавство і доступ до портів на Чорному та Азовському морях. Напади на торговельні судна та порти неприйнятні. Продовольчу безпеку не можна використовувати як зброю, а українська сільськогосподарська продукція повинна безпечно постачатися зацікавленим країнам.[2] Однак в сучасному світі слід визначати не лише власну позицію, наголошуючи на тих чи тих постулатах, а й передусім мати необхідний інструментарій до досягнення поставленої мети.

Отже, крізь призму вищезазначених основ простежується відповідальне становлення українського народу, інституційної системи, органів місцевого самоврядування та усіх землевласників та землекористувачів до використання земельних ресурсів ефективно та раціонально, зберігаючи при цьому дотримання принципів захисту найбільшого багатства нашого народу. Українські підприємці, аграрії та органи, які здійснюють відповідний першочерговий контроль та моніторинг за дотриманням цільового призначення земельних ділянок, повинні комплексно та всебічно підходити до створення та впровадження нових методів, способів та механізмів захисту нашого земельного фонду.

Впроваджуючи один із сучасних методів, які можливо інтегрувати в сферу земельних відносин, стосовно дотримання вимог за зміною та використанням земельних ділянок за цільовим призначенням – є використання ШІ. Основним та головним завданням ШІ є можливість створення на його базі, систем, що здатні інтерпретувати та розуміти візуальну інформацію з навколишнього середовища, а також аналізувати, накопичувати та обробляти інформацію з геоінформаційних систем для відстеження змін у земельному фонді на певній місцевості щодо цільового призначення земельних ділянок за заздалегідь встановленими критеріями аналізу.

В умовах воєнних дій із дотриманням сучасних трендів у сфері публічного управління земельними відносинами та містобудування існує нагальна потреба у законодавчому регулюванні використання ШІ у сфері дотримання вимог щодо цільового призначення земельних ділянок згідно з їх раціональним та фактичним використанням. Окрім запровадження таких методів і способів, можливо дослідити впровадження методів аналізу та прогнозування стану земельних відносин на певній місцевості. Так, за допомогою методів ШІ можливо

[2] Спільне комюніке про основи миру // URL: https://www.president.gov.ua/news/spilne-komyunike-pro-osnovi-miru-91581.

проаналізувати значну географічну територію та основні інфраструктурні об'єкти міста, в тому числі визначивши інфраструктурний потенціал суб'єкта, значення та спроможність об'єктів стратегічної інфраструктури зберігати стійкість в умовах впливу чинників різної природи, а головне – здатність до надання життєво важливих послуг і реалізації суб'єктами життєво важливих функцій. Якщо додатково за методами моделювання та сценарного підходу накласти на них демографічні потреби населення, ресурсний потенціал, зв'язки цієї територіальної громади з іншими суб'єктами соціальної системи, то уможливлюється формування рекомендацій щодо оптимізованого, раціонального та ефективного використання земельних ресурсів територіальної громади з урахуванням нових об'єктів будівництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У статті проаналізовано наукові пропозиції В. Ліпкана, що стосуються стратегії відбудови Української Держави та її пріоритетні напрямки в розрізі земельних відносин та раціонального природокористування. Також було досліджено наукові роботи О. Бондара, Н. Кулинич, Г. Бережницької, О. Скидана, О. Дороша, Я. Шевченко, що стосуються раціонального використання земельних ділянок у сфері публічного управління та застосування методів ШІ. Також наведено наукові здобутки Магдалени Вагер, Вальтер Тимо де Фріза, С. Білявського щодо технічних особливостей застосування методів ШІ у галузі агровикористання земель.

Окремо було досліджено положення чинного законодавства, що стосуються раціонального, ефективного та екологічного користування земельними ділянками, в контексті контролю за зміною їх цільового використання у процесі відбудови повоєнної України. Додатково у цьому напрямі було проаналізовано найновітніші способи і засоби, які дозволять контролювати зміну цільового призначення земельних ділянок на базі методів штучного інтелекту.

Здійснивши аналіз доктринальних джерел, нами встановлено певний рух в напрямі репрезентативності тематики застосування ШІ для вирішення означених вище наукових завдань. Зокрема О. Бондар аналізуючи актуальні проблеми правового та інституційного забезпечення публічного управління у сфері землекористування в Україні, звертає увагу на важливість впровадження сучасних технологій у ці процеси та на необхідність вдосконалення законодавства для ефективного використання земельних ресурсів. П. Кулинич та Г. Бережницька досліджують земельне законодавство та управління

земельними ресурсами, зосереджуючись на тенденціях розвитку сільськогосподарського сектору.

Їхні наукові здобутки за останні декілька років видозмінилися та поглибилися. Так багато наукових праць було присвячено саме вивченню штучного інтелекту, які допомагають аналізувати значну кількість вже існуючих даних, а також зможуть контролювати видозміни в цих процесах. На прикладі дослідження науковців у сфері ШІ Магдалени Вагер та Вальтер Тимо де Фріза, було окреслено проблеми, де останні дійшли висновку про те, що при ухваленні управлінських рішень у сфері землеустрою штучний інтелект використовують у поєднанні з клітинними автоматами («Cellular automata») та дослідженнями операцій («Operation research»), що уможливлює автоматизувати процес ведення земельного кадастру та його бази.

Метою дослідження в науковій статті є аналіз, створення та можливість впровадження наукових пропозицій щодо застосування засобів та механізмів ШІ при зміні цільового призначення будь-яких земельних ділянок на території України для унеможливлення порушення основних принципів та норм земельного законодавства. Окрім того, дослідження засобів ШІ, які можуть бути використанні при здійсненні моніторингу земельних ділянок органами державної влади та місцевого самоврядування при ефективному та раціональному використанні можливостей земельних ділянок згідно з їх характеристиками та цільовим призначенням.

Одним із наукових завдань в рамках досягнення проголошеної мети є розкриття можливостей ШІ при використанні його у сфері моніторингу, захисту та дотримання норм, які встановлені законодавством України при використанні GIS-технологій.

При дослідженні окреслених вище питань, які стосуються застосування методів ШІ, у галузі моніторингу за зміною та використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення було застосовано комплекс наукових методів дослідження.

При написанні цієї статті був застосований основний метод дослідження – *юридичний аналіз*, який включає в себе вивчення доктринальних джерел науковців у сфері права, аналіз чинного законодавства, звітів, стратегій відбудови та інших офіційних документів, якими регулюються суспільні відносини у сфері контролю за зміною призначення земельних ділянок.

Окрім того, також було застосовано методи *геоінформаційного аналізу* та *моделювання*, які уможливлюють наукове використання різноманітних баз даних та систем для просторового аналізу даних про цільове призначення земельних ділянок, виявлення певних

закономірностей і тенденцій у використанні земель, які в майбутньому можуть стати базовими критеріями для застосування механізмів ШІ.

1. Огляд актуальних проблем у сфері дотримання вимог за використанням земель за їх цільовим призначенням

У ст. 191 Земельного кодексу України надано легальне визначення терміну *„моніторинг земель”* – це система спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів.[3]

У рамках системи моніторингу земель здійснюється створення, збирання, одержання, зберігання, оброблення, використання, поширення, охорона, захист та аналіз відомостей та даних про стан земель, прогнозування їх змін і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень щодо запобігання негативним змінам стану земель та дотримання вимог екологічної безпеки.

Для забезпечення прямого виконання норм Земельного кодексу України, центральні органи влади, органи місцевого самоврядування, науковці та інші заінтересовані суб’єкти, безпосередньо беруть участь у розроблені та створенні систем, які дозволятимуть відслідковувати стан, якість та використання земель на певній території.

Із розвитком сучасних технологій, можливостей мережі Інтернет, систем передачі великої кількості даних (Big Data), а також швидкого аналізу цих баз про земельний фонд, формується можливість дослідити та запровадити нові підходи та процесі, що стосуватимуться використання земель за цільовим призначенням.

Важливість та недосконаліть систем, які існують та діють на території України, можна відобразити на прикладі порушення встановлених правил і приписів будівництва на земельній ділянці в місті Харкові без відповідного цільового призначення та діючих дозвільних документів. Із застосуванням методу «Кейс-стаді» (case study) детальніше проаналізуємо дану ситуацію.

На прикладі новобудови, що розташована на вул. Юлія Чигирина, 13 у Харкові, остання була визнана незаконною внаслідок моніторингових дій органів прокуратури, які спрацювали в інтересах територіальної громади, як запобіжник подальшого порушення норм земельного та містобудівного законодавства. Згідно з чіткою позицією правоохоронних органів, суд першої інстанції задовольнив позов, передбачивши припинення права власності на квартири та повернення земельної ділянки міській раді.

[3] Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. Офіційний сайт Верховної ради України // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text.

Однак сторони провадження без узгодження з правоохоронними органами, уклали мирову угоду, яку затвердив суд. Згідно з нею, забудовник зобов'язався сплатити компенсацію за використання землі, оформити необхідні документи протягом 12 місяців, розробити проект землеустрою, укласти договір оренди землі та передати 16 квартир (369 кв.м.) міській раді. Міська рада повинна затвердити документацію та оформити права користування землею протягом 9 місяців. Тобто, фактично, прийняти усі дії та погодження забудовника та прийняти в експлуатацію цей об’єкт.

Укладення цієї мирової угоди створює прецедент для подібних правопорушень у майбутньому та підриває засади правового регулювання у сфері містобудування, земельних відносин та будівництва.[4]

Як наслідок, відсутність контролю та недотримання положень щодо моніторингу за використанням земельних ділянок у Харкові, а також недотримання норм і правил щодо виділення земель, встановлення цільового призначення та законодавства у сфері будівництва, спричиняє правові наслідки, що призводять до колізій у застосуванні земельного законодавства.

Існуючі правові механізми захисту, а також колізійні норми у земельному законодавстві, перш за все, не відповідають вимогам воєнного часу. Наявні проблеми з високим рівнем корумпованості в нашій державі, а також випадки рейдерства на території України в сфері земельного регулювання, створюють катастрофічні наслідки для Української Держави, її народу та земельного фонду, як його основного багатства.

У цьому контексті застосування і використання методів ШІ органами місцевого самоврядування та органами державної влади, є доцільним та дієвим, у разі, якщо будуть забезпечені методи моделювання та симуляції об’єктів, які своєю чергою упереджаватимуть та прогнозуватимуть всі можливі позитивні і негативні наслідки для убезпечення громади від незаконних дій забудовників і тих, хто надає дозвіл на таку нецільову та неконтрольовану забудову територій міст України. Фактично, запровадження ШІ значно знизить рівень корупційних ризиків, коли через недосконаліть законодавства, корупцію та поінколи колабораціонізм реально порушуються інтереси держави і громад.

[4] Ухвала Східного апеляційного господарського суду від 19.03.2024 року № 922/436/22. Єдиний державний реєстр судових рішень // URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117783742.

Мінімізація людського фактору з урахуванням діяльності критичного становлення до норм законодавства, а також попереднє виявлення таких правопорушень на основі даних супутникових знімків наддасть можливість органам контролю нівелювати такі правопорушення, і зобов'яже всіх землекористувачів та землевласників дотримуватися положень у сфері цільового призначення земель, їх охоронних зон та норм містобудування, а у разі спроб їхнього порушення притягати до юридичної відповідальності за замах на вчинення правопорушення.

Прийнятим нормативно-правовим актом, у вигляді Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік» від 16 лютого 2024 р. № 137-р на березень – липень 2024 року, було заплановано здійснення наступних кроків щодо впровадження та розвитку засобів та способів штучного інтелекту у сфері публічно-адміністративного контролю в секторах національної економіки України.

Так, Уряд передбачив розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проекту акта Кабінету Міністрів України щодо схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року та проекту акта Кабінету Міністрів України щодо затвердження відповідної Державної цільової науково-технічної програми. Ці дії передбачали створення сприятливих умов для розвитку інноваційних технологій із використанням технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки, визначення напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту та запровадження механізму державної підтримки, що допоможе підвищити економічний потенціал України на європейському просторі та зміцнити її позиції на світовому ринку.[5]

2. Аналіз доступних способів захисту земель від незаконної зміни та використання цільового призначення за допомогою штучного інтелекту

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року» від 13 квітня 2024 р. № 320-р було визначено перелік пріоритетних галузей економіки, в яких використовуються ***технології штучного інтелекту*:**

[5] Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік» від 16 лютого 2024 р. № 137-р. // URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2024-rik-137r-160224.

– машинобудівна галузь;
– хімічна та нафто-хімічна галузь;
– вугільна промисловість;
– оборонна промисловість;
– ядерна промисловість;
– наукова та науково-технічна діяльність;
– сільське господарство;
– охорона здоров'я.

На жаль навіть із цього переліку вбачається не зовсім адекватне ставлення до мети України щодо формування високотехнологічного виробництва, космічної галузі, нанотехнологій і потрапляння України до країн шостого технологічного укладу.

Згідно з цією програмою, основними ***проблемами для використання штучного інтелекту*** було визначено:

– недосконаліть ідентифікації технологій штучного інтелекту з урахуванням потреб і вимог пріоритетних галузей економіки;

– відсутність критеріїв проведення оцінки результатів і загроз використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки;

– відсутність стандартизації вимог до технологій штучного інтелекту, що використовуються в пріоритетних галузях економіки;

– недосконаліть розподілу обов'язків користувачів технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки;

– недосконаліть критеріїв попередньої перевірки відповідності технологій штучного інтелекту вимогам до послуг, які повинні надаватися штучним інтелектом в пріоритетних галузях економіки;

– недосконаліть механізму здійснення контролю за використанням технологій штучного інтелекту;

відсутність концептуальних засад реалізації державної політики щодо розвитку галузі штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки. [6]

Окремо слід навести, останні результати досліджень компанії Marketsandmarkets, де було зазначено, що ринок штучного інтелекту демонструє швидку траєкторію зростання, за оцінками, значне зростання ринкової вартості приблизно з 214,6 млрд. доларів США у 2024 році до 13339,1 млрд. доларів США до 2030 року. Ця феноменальна тенденція до зростання, що характеризується вражаючим зростанням у 35.7% між 2024–2030 роками зумовлений знаним прогресом у обчислювальній потужності та доступності даних, що дозволяє

[6] Стратегія державної інфраструктурної політики України: [монографія] ; за загальною редакцією В. А. Ліпкана. Київ: Ліпкан В. А., 2022. [с. 774-800] 1008 с.

використовувати більш складні алгоритми та моделі ШІ, спряючи сприятливому середовищу для інновацій.[7]

Наразі наголосимо, що за даними цього інформаційно-аналітичного порталу, однією з провідних галузей ринку штучного інтелекту залишається ***сфера раціонального та ефективного використання земельних ділянок.***

Згідно з даними Звіту, до галузі сільського господарства із застосуванням засобів передових ШІ, будуть застосовані в:

- моніторингу посівів і прогнозування врожайності;
- «точне землеробство» (Precision Farming);
- аналіз ґрунту та управління поживними речовинами;
- виявлення шкідників та хвороб;
- оптимізація зрошення та управління водними ресурсами;
- тощо.

На наш погляд важливим напрямом використання ШІ може стати прогнозування рівня володіння рідкоземельними металами, промисловими можливостями щодо їх перероблення і вплив на світові ринки як важливий фактор політичного впливу та стратегічного потенціалу держави.

Враховуючи важливість впливу ШІ на розвиток у сфері раціонального та ефективного використання землі та відповідно до затвердженої національної концепції, необхідно розробити та впровадити чіткі механізми правового регулювання з метою здійснення ефективного управління земельними ресурсами, в тому числі і через раціональний моніторинг встановлення та зміни цільового призначення земель.

Доцільно на національному та місцевому рівнях запровадити систему моніторингу земель за їх цільовим призначенням можливо за допомогою методів, які будуються та основані на базі «Точного землеробства».

Визначення поняття «Точне землеробство» збігається із принципами та функціями, що поставлені перед контролем та моніторингом земель за їх цільовим призначенням у містах України. Так, «Точне землеробство», можливо зобразити, як комплексну високотехнологічну систему сільськогосподарського менеджменту, що включає в себе:

- технології глобального позиціонування (GPS);
- географічні інформаційні системи (GIS);
- технології оцінки врожайності (Yield Monitor Technologies);
- технологію змінного нормування (Variable Rate Technology);

[7] Аналітична стаття з платформи конкурентної розвідки та дослідження ринку «MarketsandMarkets» // URL: https://www.marketsandmarkets.com/

– технології дистанційного зондування землі (ДЗЗ) і рішення технології „інтернет речей”.[8]

У разі інтеграції вищенаведеного функціоналу, необхідно також врахувати дослідження питання стосовно запровадження методів та засобів ШІ у сфері земельних та аграрних відносин, а також публічного управління з метою дотримання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням. Це має охоплювати два головних аспекти:

а) цінність, що лежить в основі технології: хто може використовувати дані та з якою метою;

б) розгортання технологічних систем, що можна віднести до технічних аспектів впровадження інструментів ШІ, наприклад тих самих чат-ботів, які також можуть впливати на рівень витонченості та складності надання послуг.

Проте, у межах розвитку ШІ на галузь дослідження питання в сфері отримання даних із картографічних баз та супутникових знімків необхідно також врахувати окремі аспекти впровадження для застосування таких засобів ШІ.

Під час аналізу української та міжнародної літератури, наукових праць різних вчених та дослідників у сфері використання ШІ для регулювання діяльності, пов’язаної з державним управлінням, можна виділити основні аспекти застосування таких механізмів контролю, а саме дотримання принципів:

– конфіденційності інформації та їх персональних даних, землевласників та землекористувачів, які полягають у нерозголошені їх видів, цілей та можливостей, що ґрунтується на провадженні їх діяльності;

– балансу публічної та приватної інформації, що виявляється у цінності конкретно визначених земельних ділянок та їх характеристик відповідно до їх цільового призначення та розташування;

– регіонального та загальнодержавного управління та контролю засобів впливу на сумнівне чи невідповідне використання, де об’єднані територіальні громади за допомогою місцевих жителів, проводять заходи з контролю за діяльністю землекористувачів та землевласників в межах міста, села, селища, що є основою для подальшої розбудови принципів громадського суспільства в Україні;

– критичного аналізу та дослідження даних, які зумовить найбільш ефективне та раціональне використання конкретних земельних ділянок, на основі аналізу: територіального знаходження, географічного розташування, якості ґрунтів, оточуючого середовища та потреб держави, громад і місцевих жителів загалом.

[8] Інформаційно-аналітична стаття з «SuperAgronom» // URL: https://superagronom.com/slovnik-agronoma/tochne-zemlerobstvo-id18871.

Вплив інформаційних інновацій на ефективність управління земельними ресурсами в Україні стає ключовим аспектом сучасної земельної та аграрної політики, оскільки відзначається важливістю забезпечення сталого та ефективного використання цих ресурсів для забезпечення розвитку аграрного сектору. Розроблення та впровадження сучасних інформаційних систем, таких як геоінформаційні системи (ГІС), інтегровані бази даних і системи дистанційного зондування Землі, уможливлює підвищення прозорості та контролю за використанням земель.[9]

3. Застосування провідних інформаційних технологій та геоінформаційних систем у сфері захисту земель за допомогою методів штучного інтелекту

У питаннях дослідження та застосування ШІ в галузі публічного управління земельними відносинами, а також у сфері контролю та моніторингу використання та зміни цільового призначення земель, виділимо найпоширеніші інформаційні технології, розроблені на основі штучного інтелекту.

Найбільш перевірені та популярні інформаційні технології:

– технології доповненої реальності (Augmented Reality – AR);
– хмарні технології (Cloud Technology),
– технології Big Data,
– колективний інтелект (Swarm intelligence),
– блокчейн (Blockchain, Block chain),
– 3D-принтери,
– Spectrum Technology Platform тощо.[10]

Додатковою прерогативою використання ШІ є те, що за його допомогою можливо сформулювати матриці ефективності залежно від змісту земельних стратегем і геостратегії Української Держави з урахуванням багатокритеріального моделювання геостратегічного ландшафту, прогнозування імовірностей настання тих чи інший подій і відпрацювання відповідних сценаріїв. Маститі дослідження із уведення ШІ у склад правовідносин були здійснені І. Діордіцею, який досліджував питання «*кібернетичної топології*» – просторово-часові параметри кіберпростору, який породжується під час взаємодії людей у кіберпросторі один із одним, так само як і взаємодії людини зі штучним інтелектом в рамках даного простору.[11]

---

[9] Skydan O.V., Dankevych V. Ye., Fedoniuk T. P., Dankevych Ye.M, Yaremova M. I. (2022) European green deal: Experience of food safety for Ukraine. International Journal of Advanced and Applied Sciences, 9(2) Pages: 63-71.

[10] Ліпкан В. А., Шевченко О. О. Огляд нових спрощених механізмів у сфері контролю за зміною цільового призначення земельних ділянок. Право і суспільство. 2024. № 3.

[11] Діордіца І. В. Кібербезпекова політика України: стан та пріоритетні напрями реалізації: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 548 с.

В рамках дослідженої геостратегії України на найближчі роки, серед найактуальніших еколого-економічних питань в агросфері є розробка, вдосконалення і широке впровадження геоінформаційних систем (GIS), які б ефективно допомагали:

– вести державний земельний кадастр, реєструвати права на земельні ділянки та просторові дані про земельний фонд;

– формувати численні банки даних про екологічні, агрохімічні, соціально-економічні та інші особливості агроландшафтів, районів і регіонів сільськогосподарського виробництва;

– визначати оптимальні розміри агропідприємств і землеволодінь з еколого-економічної точки зору;

– забезпечувати комп'ютерну обробку й оперативне використання великого обсягу різноманітної картографічної агроекологічної інформації для організації ефективного управління сільськогосподарським виробництвом з урахуванням екологічного імперативу.

Нині потенціал використання GIS інтегрується зі значною потребою в них, наслідком чого є швидке зростання їхньої популярності. Разом із тим слід зауважити, що ГІС – це не більш, ніж інструмент. Візуалізуючи дані у вигляді якоїсь просторової статистики, картографічного зображення, можна домогтися більшої наочності і розуміння ситуації для експертного аналізу. GIS не підмінює систему управління, оскільки ця система є, насамперед, рухом інформації і деякого правила взаємодії об'єктів, що беруть участь у її зборі й обробці для прийняття рішень. Дані функції реалізує інша технологія – штучного інтелекту.[12]

Працюючи з GIS, формується можливість виводити на монітор комп’ютера одну чи більше цікавих карт (схем, планів і т. д.). За цих умов можна легко змінювати детальність зображення, збільшуючи або зменшуючи окремі елементи карти. Наприклад, вибравши на карті міста потрібний будинок, можна вивести його крупним планом і розглянути шляхи під’їзду до будинку.

Є можливість керувати тематичним складом зображуваної інформації. Скажімо, на карті корисних копалин можна відключити видимість непотрібних у даний момент видів викопних ресурсів і річкової мережі, залишивши тим часом видимою дорожню мережу. Вказавши об’єкт на мапі, можна одержати інформацію про нього. Наприклад, вказавши об’єкт нерухомості, можна довідатись про його вартість, хто є його власником, який стан об’єкта й ін.

Вибравши промислове підприємство, розташоване поблизу, можна отримати дані про його профіль, вплив на екологічну ситуацію району тощо. Ряд геометричних характеристик об’єктів (довжину вулиці,

[12] Дорош О. С. Інвентаризація земель: методичні підходи до її проведення. Агросвіт. 2015. № 11. С. 24-30.

відстань між містами, площа лісового масиву) можна виміряти безпосередньо на екрані, використовуючи засоби GIS.

З іншого боку, можна використовувати GIS як пошукову систему. У цьому разі складається відповідний запит, у якому перелічуються властивості об'єктів, що цікавлять, а система виділяє на мапі придатні об'єкти. Наприклад, працюючи з ГІС кадастру земельних ресурсів, можна зажадати показати на мапі земельні ділянки площею не менше 10 соток, розташовані не далі, ніж 3 км від залізничної станції й водночас не далі, ніж 1 км від прилеглих водойм.[13]

Виявлення та пошук вже існуючих геоінформаційних технологій, що використовуються провідними аграрними державами світу, є дослідженням питання інтеграції засобів ШІ як на регіональному, так і на державному рівнях для вертикальної (між різними рівнями управління) та горизонтальної (між господарствами або організаціями одного рівня) координації дій.

Серед провідних компаній, що надають такі послуги, відзначимо "Cropio" (США/Німеччина), "eLeaf" (Голландія), "PrecisionAgriculture" (Австралія), "Astrium-Geo" (Франція). Ці платформи дозволяють оперативно стежити за станом міст, селищ, полів, отримувати прогнози щодо потреб містобудування за критичними сферами управління, врожайності полів, а також отримувати інформацію про відповідність призначення об'єктів згідно з їх розташування на земельних ділянках з відповідним цільовим призначенням та ринками сільгосппродукції тощо.

Додатково, можливо проаналізувати діяльність корпорації «Satellite Imaging Corporation» (SIC), яка об'єднує ортотрансформовані супутникові зображення з витягнутими векторними даними та наданими клієнтом геопросторовими даними для створення єдиних GIS-карт, багатих даними для різноманітних галузевих застосувань, включаючи:

– сільське господарство;

– боротьбу зі стихійними лихами;

– енергетику;

– дослідження станів ґрунтів;

– містобудівні обмеження при проєктуванні;

– моніторинг навколишнього середовища, включаючи контроль за цільовим призначенням земельних ділянок та їх раціональним використанням.

Програмне забезпечення SIC, в основі своєї системи включає дані GIS-технології, для досягнення багаторівневих результатів для багатьох типів аналізу та управління, що можуть стосуватися проєкта, який буде започатковано для контролю та моніторингу за зміною цільового

[13] Шевченко Я. О., Білявський С. Г. Сучасний стан і перспективи використання ГІС-технологій в агросфері й агроекологічній освіті. Наукові записки НаУКМА. 2001. Т. 19: Біологія та екологія. С. 93-97.

призначення земельними ділянками за допомогою методів ШІ (на прикладі Мал. № 1).[14]

Рис. 1. Схема використання вилучення слідів будівель AI/ML і класифікація даху, з умовою накладення допустимого виду використання на земельних ділянках. (Авторське право на зображення © Satellite Imaging Corporation. Всі права захищені)

На прикладі цього малюнку, за допомогою засобів та методів ШІ, можливо встановити критерії для допустимого виду використання земельних ділянок, на підставі діючого «Класифікатору видів цільового призначення земельних ділянок, видів функціонального призначення територій та співвідношення між ними, а також правила їх застосування».[15]

Відповідно до нього на території житлової забудови згідно з принципами раціонального та ефективного використання земель можливо та доцільно використовувати земельні ділянки з наступними кодами цільового використання (Таблиця № 1).

Отже за допомогою штучного інтелекту та використовуючи такий інструментарій, як GIS-технології, органи державної влади та місцевого самоврядування мають можливість:

– значно підвищити оперативність всіх етапів роботи з просторово-розподіленими даними, від введення вихідної інформації до її аналізу та прийняття рішень. А отже безпосередньо та швидко дізнатися про

[14] Малюнок 1. Дані з сайту корпорації супутникових компаній // URL: https://www.satimagingcorp.com/.

[15] Таблиця 1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру (додатки 2-64 до Порядку) від 17.10.2012 № 1051 // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051%D0%B1-2012-%D0%BF#Text.

відповідність конкретного розташування земельної ділянки та її цільового використання;

Таблиця 1

Види цільового призначення (використання) землі, що допустимі у зоні території житлової садибної забудови відповідно до чинного Класифікатору в Україні

Код згідно з Класифікатором видів цільового призначення земельних ділянок	
Переважні (основні) види використання земельних ділянок (цільового призначення) в зоні територій житлової садибної забудови	*Супутні види використання земельних ділянок (цільового призначення) в зоні територій житлової садибної забудови*
1. Для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) (02.01); 2. Для забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини (08.01).	1. Для будівництва індивідуальних гаражів (02.05); 2. Для колективного гаражного будівництва (02.06); 3. Для будівництва і обслуговування паркінгів та автостоянок на землях житлової та громадської забудови (02.09); 4. Земельні ділянки загального користування, які використовуються як внутрішньоквартальні проїзди, пішохідні зони (02.12); 5. Для будівництва та обслуговування будівель закладів освіти (03.02); 6. Для будівництва та обслуговування будівель закладів охорони здоров'я та соціальної допомоги (03.03); 7. Для будівництва та обслуговування будівель закладів культурно-просвітницького обслуговування (03.05); 8. Для будівництва та обслуговування будівель екстериторіальних організацій та органів (в частині резиденцій) (03.06); 9. Для будівництва та обслуговування будівель торгівлі (03.07); 10. Для будівництва та обслуговування об'єктів туристичної інфраструктури та закладів громадського харчування (03.08); 11. Для будівництва та обслуговування будівель закладів комунального обслуговування (03.13); 12. Для будівництва та обслуговування будівель закладів побутового обслуговування (03.12); 13. Для розміщення та постійної діяльності органів і підрозділів ДСНС (в частині об'єктів, які не потребують встановлення санітарних обмежень на прилеглі території) (03.14); 14. Для збереження та використання пам'яток природи (04.10); 15. Земельні ділянки іншого природоохоронного призначення (земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність, та які надаються для збереження і використання цих об'єктів, проведення наукових досліджень, освітньої та виховної роботи) (05.01); 16. Для будівництва та обслуговування об'єктів фізичної культури і спорту (07.02); 17. Земельні ділянки загального користування, які використовуються як зелені насадження загального користування (07.08); 18. Для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд технічної інфраструктури (виробництва та розподілення газу, постачання пари та гарячої води, збирання, очищення та розподілення води) (11.04); 19. Для розміщення та експлуатації об'єктів і споруд електронних комунікацій (13.01); 20. Для розміщення та експлуатації будівель та споруд об'єктів поштового зв'язку (в частині поштових відділень) (13.02); 21. Для розміщення та експлуатації інших технічних засобів (13.03); 22. Для розміщення, будівництва, експлуатації та обслуговування будівель і споруд об'єктів передачі електричної енергії (в частині розміщення об'єктів розподільчих мереж) (14.02).

– використовувати сучасні електронні геодезичні засоби та системи глобального позиціонування (GPS) для введення і оновлення інформації в базі даних, що дозволяє постійно мати найточнішу і актуальну інформацію;

– оптимізувати процеси, які будуть застосовані на підставі даних GIS з використанням штучного інтелекту та компетентних фахових спеціалістів, що зможуть у короткі терміни аналізувати відповідні данні про нецільове використання чи зміну призначення земельних ділянок, а також як наслідок фіксувати таку інформацію також за допомогою вже існуючих Блокчейн-технологій, що забезпечить неможливість видозміни таких даних.

Подальше використання ШІ у галузі земельних ресурсів для виявлення нераціонального використання землі може враховувати сучасні політики щодо управління технологіями ШІ, зокрема Стратегії корпусу морської піхоти США у галузі штучного інтелекту 2024 (US Marine Corps Artificial Intelligence Strategy 2024).

Метою та цілями цієї прийнятої Стратегії, кожна з яких містить необхідні завдання, є успішне досягнення результату. Базою для цих цілей є визначення п’яти пріоритетних напрямків, що дозволять використати ці принципи, як основу для запровадження ШІ у сфері земельного права з напрямку раціонального використання землі.

Основні цілі для ШІ, які можуть бути використання у сфері земельного права на основі вищезазначеної стратегії:

1. Узгодження місії (використання ШІ в межах місцевої щільної забудови або на землях сільськогосподарського призначення).

2. Компетентна робоча сила (провідні спеціалісти органів самоврядування в земельного та містобудівного права або приватні виконавці агроземлеробства, які залучаються в галузі сільського господарства).

3. Масштабне розгортання ШІ (створення відповідної стратегічної інфраструктури для запровадження ШІ, розроблення ефективної законодавчої бази, в тому числі: нормативів, положень та стандартів, що забезпечить ухвалення науково обґрунтованих, надійних, швидких та ефективних рішень).

4. Управління ШІ (розроблення чіткої структури та алгоритму дій для нагляду та застосування відповідальності у разі невиконання цілей та методів використання ШІ).

5. Партнерства та співробітництво у сфері застосування ШІ (встановлення та зміцнення партнерства та співпраці, у сфері застосування ШІ що сприятиме обміну знаннями, ресурсами та

технологіями для розвитку раціонального та ефективного використання землі).

Отже, впровадження цієї Стратегії може стати підґрунтям, для початку використання ШІ в України для використання та збереження української землі в повоєнний стан.

Окремо варто, також зупинити свою увагу на дослідженні, технології – ***Spectrum Technology Platform***. Загалом ця технологічна платформа Spectrum складається з сервера, на якому працює кілька програм. Ці програми забезпечують різноманітні функції, такі як перевірка адреси, геокодування та розширений синтаксичний аналіз тощо.

На прикладі головного продукта цієї системи встановлено функцію, яка стандартизує відповідні адреси відповідно до поштових стандартів. Додатково, виконуючи свою головну функцію, можливо передбачити, функцію перевірки податкової належності. Так, встановивши утиліт – Spectrum Enterprise Tax, на своїй базі даних визначає податкові юрисдикції, які застосовуються до певної поштової адреси. Додатково встановивши програмне забезпечення Context Graph, можливо надавати моделі графіків та візуалізацію даних. Особливістю даної системи, є те, що вищенаведені продукти згруповані разом для вирішення загальних бізнес-завдань та ліцензовані разом у пакетах.

Вивчаючи, цю систему можливо впровадити саме контроль за зміною цільового призначення земельних ділянок на базі цієї системи, використовуючи вже створену основу «Публічної кадастрової карти», встановивши чіткі критерії, за якими можливо змінити цільове призначення земельних ділянок або відслідкувати та як наслідок перевірити, сумнівні видозміни у таких змінах.

ВИСНОВКИ

Дослідження питання застосування різних методів та форм ШІ у сфері дотримання використання земель за цільовим призначенням, зміни їх цільового призначення та властивостей, а також дослідження строків ефективності їх використання та раціональності на певній місцевості є важливою складовою геостратегії України та уможливить знизити ризики корумпованості суб’єктів, які безпосередньо беруть участь у публічно-управлінських рішеннях та заходах контролю.

Наразі констатуємо: внаслідок збройної агресії та триваючої війни РФ проти Української Держави формуються серйозні ризики для державної безпеки у сфері реалізації державної політики у сфері дотримання законодавства щодо земельних, екологічних та аграрних відносин, а також продовольчої політики. Це зумовлено ускладненням вирощування та обробки сільськогосподарських культур на таких

землях їх власниками та землекористувачами, особливо тих, що мають значення для продовольчого сектору економіки.

Важливими є ефективне правове регулювання як бази для створення підґрунтя у сфері державного управління земельними відносинами. Нині технічні можливості і наповненість таких кадастрових баз дозволяє створити підсистему, яка регулюватиме зміну цільового призначення землі, без втручання людського фактору.

Впровадження методів штучного інтелекту для зміни цільового призначення земель може бути реалізоване на основі прикладів, які вже були застосовані на окремих територіях України, що постраждали внаслідок збройної агресії РФ. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 382 від 25.04.2023 року, було запроваджено експериментальний проект із відновлення населених пунктів, які постраждали від агресії Російської Федерації.[16]

Отже використовуючи GIS, методи штучного інтелекту (ШІ), алгоритми нейронної мережі машинного навчання (ML) і методи супутникового дистанційного зондування, автоматичного виділення будь-яких об'єктів та їх виявлення на супутникових зображеннях, може прискорити та зменшити вартість процедури моніторингу за раціональним та ефективним використанням земельних ділянок.

Виявлення самочинно побудованих та не відповідних об'єктів на певних земельних ділянках дасть змогу ефективно та вчасно відслідковувати зміни в цільовому призначенні земельних ділянок, попереджаючи порушення у сфері земельного та містобудівного законодавства.

Для уникнення схожих ситуацій в майбутньому, можливо запровадити вищезазначені функції та засоби контролю за цільовим призначенням землі, які, насамперед, є важливими для подальшої реалізації повноважень посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, що відповідають за дотримання вимог у сфері раціонального та ефективного використання земель та їх призначенням під час реалізації земельної реформи в Україні. Паралельно, вони мають дотримуватися вимог основних законодавчих актів, що регулюють земельні відносини, зокрема Земельного кодексу України, законів України «Про охорону земель», «Про регулювання містобудівної діяльності» та інших.

[16] Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації» № 382 від 25.04.2023 року // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2023-%D0%BF#Text.

Запровадження засобів та методів застосування штучного інтелекту, цифрова трансформація земельних ресурсів, впровадження новітніх досягнень у сфері виміру якості ґрунтів та їх раціональне і ефективне використання згідно з потребами секторів економіки має стати ключовою та пріоритетною ідеєю – головною рушійною силою, що має забезпечити в майбутньому чітке правове регулювання цих відносин, а також неухильне дотримання законів, які регулюють відносини у сфері функціонально-цільового допустимого використання землі, на всій території України відповідно до визначеного географічного розміщення.

Перспективу дослідження визначеного кола питань доцільно розбити на декілька основних напрямів, які включають в себе: науковий, практичний, правовий, стратегічний, безпековий, економічний, природоохоронний та екологічний напрями.

Правовим результатом впровадження цих процесів має бути розроблена та схвалена державними органами в цій сфері програма. Вкрай гострим та важливим є створення кардинально нового нормативно-правового акту, у вигляді загальнодержавної програми.

Нами пропонується створення – ***«Загальнодержавної програми впровадження системи аналізу за контролем та використанням земельних ділянок згідно їх цільового призначення, а також їх зміною, з використання засобів і методів штучного інтелекту на базі геоінформаційних систем».***

Створення цієї програми чітко вже передбачено в рамках схваленої «Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року», яка, своєю чергою, передбачає розвиток та впровадження механізмів у сільське господарство, в тому числі земельних та аграрних відносин загалом.

Дослідження цього питання обмежене оглядом та аналізом впроваджених наявних та майбутніх засобів і способів щодо механізмів, який дозволять виявити переваги та недоліки GIS-систем, штучного інтелекту вже з використання наявних баз даних, які діють на території України.

Створення та розроблення ефективних стратегій відбудови повоєнної України в контексті сучасних умов та власного національного потенціалу, а також досягнення цілей, у вигляді реалізації проєкту по контролю у сфері цільового використанню землі є надважливим завданням в контексті розроблення запропонованої нами вище програми.

Практичним результатом реалізації пропонованої нами програми буде:

– стратегічна перевага Української Держави у сфері трансформаційних процесів, що увиразняться у реформі та впровадженні передових сучасних систем за контролем, якістю та ефективним використання земельного фонду України з урахуванням її кліматичної складової та людського потенціалу, а головне – українських національних інтересів;

– створить позитивну динаміку у сфері сприйняття землекористувачів та землевласників для максимального захисту їхніх прав власності, користування з боку органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері захисту їх права власності;

– підвищення довіри до органів державної влади та посадових осіб місцевого самоврядування під час проведення такої земельної реформи, що мінімізує втручання у ці процеси, будь-яких інших осіб, в тому числі через механізми наглядових рад, представників транснаціональних корпорацій за контролем їх законності та публічного адміністрування;

– зменшення бюрократичних бар'єрів для раціонального та ефективного в інтересах Української Держави використання землі, з урахуванням лімітованого людського втручання в зміну цільового призначення землі;

– прискорення інфраструктурного розвитку України, у сфері раціонального та найбільш ефективного відновлення постраждалих територій внаслідок бойових дій, формування наукомістких виробництв та трансформація України із ресурсної у промислову і високотехнологічну державу;

– запровадження та використання чітких, однозначних та заздалегідь встановлених критеріїв (показників, індексів та індикаторів), якими керуватимуться програми штучного інтелекту для встановлення факту раціональності використання та зміни цільового призначення конкретної земельної ділянки;

– доступність, прозорість та юридична закріпленість таких процедур на загальнодержавному рівні, наддасть змогу залучити значну кількість як українських, так і іноземних інвесторів у земельну та аграрну сферу, для надання грантів, коштів на створення аграрної країни з великим потенціалом, з повернення на провідні позиції у сфері глобальної продовольчої безпеки по всьому світу;

– прозорості та доступність авторизованим суб'єктам за будь-якою зміною або використанням з урахуванням конфіденційності та захисту персональних даних для врегулювання прогалин під надання доступу да таких даних;

– попередження порушення правил та норм, які стосуються використання земельних ділянок не за їх цільовим призначенням,

дотриманням норм, які стасуватимуть самовільного та незаконного будівництва у межах земельних ділянок на певний території.

Також відмітимо, що реалізація даної програми має враховувати чинники не лише правового, а й передусім політичного характеру, адже надмірні боргові державні зобов'язання перед зовнішніми кредиторами, транснаціональними корпораціями, корумпованість державних чиновників, відсутність прозорої та легалізованої геостратегії нашої країни формують достатні умови для використання в стратегічній перспективі української землі та надр Української Держави як активу, яким будуть повертати або робити спроби щодо повернення собі фінансових ресурсів визначені вище нами суб'єкти.

У рамках цієї програми також пропонується **внести законодавчі зміни**, що дозволять легалізувати використання методів і даних ШІ в публічному управлінні.

Нами пропонується ***внести зміни до ч. 4 ст. 20 Земельного кодексу України***, [17]виклавши її в наступній редакції:

„4. При внесенні до Державного земельного кадастру відомостей про встановлення або зміну цільового призначення земельної ділянки належність земельної ділянки до відповідної функціональної зони визначається за даними Державного земельного кадастру за допомогою засобів, способів і методів штучного інтелекту відповідно до критеріїв, які окремо визначені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища".

Доповнити ст. 192 Земельного кодексу України[18] частиною сьомою такого змісту:

„7. Під час здійснення моніторингу земель можуть застосовуватися методи штучного інтелекту, включаючи автоматизовану обробку даних та використання алгоритмів машинного навчання для аналізу інформації про стан земельних ресурсів та раціонального й ефективного використання земель відповідно до встановленої класифікації та критеріїв, що окремо будуть визначені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

[17] Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. Офіційний сайт Верховної ради України // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text.

[18] Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. Офіційний сайт Верховної ради України // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text.

Застосування таких методів повинно відповідати вимогам цього Кодексу, Закону України „Про охорону земель” та чинного законодавства України, забезпечувати об’єктивність і достовірність отриманих результатів, а також дотримання прав громадян на захист персональних даних”.

Внести зміни до Закону України «Про охорону земель»[19] від 19.06.2003 № 962-IV у статтю 54 доповнивши її частиною дванадцятого такого змісту:

„При встановленні або зміні цільового призначення земель можуть застосовуватися засоби, способи і методи штучного інтелекту відповідно до критеріїв, які окремо визначені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища. Ці технології можуть бути використані для автоматизованого аналізу даних, моделювання та прогнозування наслідків змін цільового призначення земель, а також для забезпечення прийняття обґрунтованих і ефективних рішень щодо застосування відповідних змін земельних ділянок”.

Тож застосування ШІ також уможливить створити умови для мінімізації впливу політичних рішень на ефективне управління земельними ресурсами України як найцінніше багатство її народу.

Земля для народу, як мова для нації.

Тож ШІ також ідентифікується нами і в якості надійного захисного механізму збереження не лише територіальної цілісності, а й земельного та надрового, ресурсного потенціалу Української Держави відповідно до її стратегічних національних інтересів.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються методи і форми застосування штучного інтелекту (ШІ) у сфері захисту земельних ресурсів, зокрема, ті, що стосуються дотримання вимого щодо їх цільового призначення, зміни цільового призначення та властивостей земель. Аналізуються терміни ефективності та раціональності використання ШІ на різних територіях України. Збройна агресія РФ створює серйозні ризики для державної безпеки у земельних, екологічних та аграрних відносинах, що ускладнює вирощування та обробку сільськогосподарських культур.

Спільним комюніке про основи миру, що проходив 15–16 червня 2024 р. у Швейцарії, було встановлено, що глобальна продовольча

[19] Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV Офіційний сайт Верховної ради України // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text.

безпека насамперед залежить від безперебійного виробництва та постачання продуктів харчування. У зв'язку з цим, вільне, повне та безпечне торговельне судноплавство, а також доступ до морських портів на Чорному та Азовському морях є надзвичайно важливими. Напади на торговельні судна в портах і на всьому маршруті, а також на цивільні порти та цивільну портову інфраструктуру є неприйнятними та катастрофічними для всього світу.

Принципи та основи продовольчої безпеки для світу, жодним чином не можна використовувати як зброю. Українська сільськогосподарська продукція має безпечно та вільно постачатися зацікавленим третім країнам.

Запропоновано необхідність впровадження ШІ для моніторингу за раціональним використанням земель, виявлення незаконного будівництва та своєчасного втручання органів контролю, у разі виявлення незаконних змін у цільовому призначенні земель. Впровадження таких технологій сприятиме зниженню корупції, підвищенню ефективності управління та забезпеченню прозорості процесів у земельній сфері. Це також уможливить мінімізувати втручання людського фактору і забезпечити чітке правове регулювання земельних відносин.

Основна мета розроблення даної наукової проблеми полягає у розробленні та впровадженні загальнодержавної програми з використання ШІ для моніторингу за земельними ресурсами, яка має стати ключовим елементом у стратегії відновлення та розвитку повоєнної України.

Література

1. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави. монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. 830 с.

2. Спільне комюніке про основи миру // URL: https://www.president.gov.ua/news/spilne-komyunike-pro-osnovi-miru-91581. Дата звернення: 18.07.2024.

3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. Офіційний сайт Верховної ради України // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text. Дата звернення: 18.07.2024.

4. Ухвала Східного апеляційного господарського суду від 19.03.2024 року № 922/436/22. Єдиний державний реєстр судових рішень // URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117783742. Дата звернення: 18.07.2024.

5. Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік» від 16 лютого 2024 р. № 137-

р. // URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2024-rik-137r-160224. Дата звернення: 18.07.2024.

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року» від 13 квітня 2024 р. № 320-р. // URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-kontseptsii-derzhavnoi-tsilovoi-naukovo-tekhnichnoi-prohramy-z-vykorystannia-s320130424. Дата звернення: 18.07.2024.

7. Аналітична стаття з платформи конкурентної розвідки та дослідження ринку «MarketsandMarkets» // URL: https://www.marketsandmarkets.com/ Дата звернення: 18.07.2024.

8. Інформаційно-аналітична стаття з «SuperAgronom» // URL: https://superagronom.com/slovnik-agronoma/tochne-zemlerobstvo-id18871. Дата звернення: 18.07.2024.

9. Skydan O.V., Dankevych V. Ye., Fedoniuk T. P., Dankevych Ye.M, Yaremova M. I. (2022) European green deal: Experience of food safety for Ukraine. International Journal of Advanced and Applied Sciences, 9(2) Pages: 63-71.

10. Ліпкан В. А., Шевченко О. О. Огляд нових спрощених механізмів у сфері контролю за зміною цільового призначення земельних ділянок. *Право і суспільство.* 2024. № 3.

11. Діордіца І. В. Кібербезпекова політика України: стан та пріоритетні напрями реалізації: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 548 с.

12. Дорош О. С. Інвентаризація земель: методичні підходи до її проведення. Агросвіт. 2015. № 11. С. 24-30.

13. Шевченко Я. О., Білявський С. Г. Сучасний стан і перспективи використання ГІС-технологій в агросфері й агроекологічній освіті. Наукові записки НаУКМА. 2001. Т. 19: Біологія та екологія. С. 93-97.

14. Малюнок 1. Дані з сайту корпорації супутникових компаній // URL: https://www.satimagingcorp.com/.

15. Таблиця 1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру (додатки 2-64 до Порядку) від 17.10.2012 № 1051 // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051%D0%B1-2012-%D0%BF#Text. Дата звернення: 18.07.2024.

16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації» № 382 від

25.04.2023 року // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2023-%D0%BF#Text. Дата звернення: 18.07.2024.

17. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV Офіційний сайт Верховної ради України // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text.

Information about the author:
Shevchenko Oleksiy Oleksiyovich,
Postgraduate Student at the Faculty of Law,
Academy of Labour, Social Relations and Tourism
3-A, Kiltseva doroha, Kyiv, 03187, Ukraine
ORCID: 0009-0007-8352-1125

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-492-4-25

DIGITALIZATION OF CUSTOMS PROCEDURES IN POST-WAR UKRAINE AS A PRIORITY DIRECTION FOR PREVENTING CORRUPTION IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Shevchuk O. M., Babaieva O. V., Nima A. O.

INTRODUCTION

In connection with international legal obligations in the field of European integration, one of the priority directions of our state's activities is the approximation of the national legislation of Ukraine on the digitalization of customs bodies to the EU legislation, the implementation of modern European practices of customs control and customs procedures in this area. The further development of the European vector of social transformations in Ukraine regarding the further implementation of digitalization of customs bodies, enshrined in the Constitution of Ukraine[1], directly affects the anti-corruption activities of Ukraine, the effectiveness of which also directly affects the level of trust both in officials of customs bodies and, in the state, its capacity to ensure the protection of customs interests, compliance with the law according to the Association Agreement between Ukraine and the EU of 2014[2]. It is important that corruption in customs bodies causes significant damage to the state budget, financial, food, medical, ecological security of Ukraine, hinders the development of foreign trade and the inflow of foreign investments, negatively affects the image of Ukraine in the international arena, and also creates distrust in customs administrations on the part of subjects of foreign economic activity, especially in the conditions of martial law in Ukraine.

The process of digitalization of customs authorities, which began within the framework of the implementation of the Concept of creating a multifunctional complex system "Electronic Customs"[3] is still ongoing. However, the assessment of legislative innovations regarding the use of effective customs information technologies to create favorable conditions for

[1] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

[2] Угода про асоціацією між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27. 06.2014 р. № 984_011. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.

[3] Про схвалення Концепції створення багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. No 1236-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2008-%D1%80#Text

the movement of goods across the state border by simplifying, speeding up and improving customs clearance and customs control procedures shows the presence of a number of not only positive practices, but also problematic issues. which need an urgent solution. Therefore, the theoretical and practical significance of the chosen research topic is not in doubt, since in Ukraine, the further harmonization of national customs legislation on the digitalization of customs procedures in post-war Ukraine as a component of the prevention of corruption in customs authorities in the context of European integration remains an urgent problem.

The purpose of this work is to study the public-law toolkit of the specifics of the implementation of digitalization processes of customs bodies of Ukraine in the conditions of European integration from the standpoint of administrative and legal science. Scientists studied specific issues related to the implementation of customs control [4], as well as the specifics of the movement of goods by individuals across the customs border of Ukraine[5], problematic issues of digitalization of customs procedures[6], specific legal issues of automation and informatization of customs procedures[7] as priority directions for improving the administration of customs regimes[8], issues legislative prospects for the implementation of digitization of customs procedures [9], on the organization of measures to combat customs crime and customs fragility[10]. However, in the conditions of further European integration and Euro-Atlantic processes in the country, in the conditions of the ongoing state of war in Ukraine, the problems of determining the legal nature of the digitalization of the implementation of customs procedures during the

[4] Shevchuk V. Testing of drugs in the implementation of customs control in Ukraine: legal aspects / V. Shevchuk, O. Shevchuk, N. Matyukhina, D. Zatenatskyi, O. Chub. *Georgian medical news.* 2020. Issue 1(298). P. 165-169.

[5] Німа А. О. Правове регулювання переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України: дисерт... доктора філософії 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2024. 223 с.

[6] Івашова Л.М., Кийда Л.І. Діджиталізація митних процедур: сучасний стан та перспективи розвитку митної справи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3(22). С. 218– 230.

[7]Лемеха Р. Автоматизація та інформатизація митних процедур як пріоритетні напрями вдосконалення адміністрування митних режимів в Україні. *Адміністративне право і процес.* 2020. № 11. С. 126–133.

[8] Єрешко К., Хома О. Пислиця А. Цифровізація митних процедур: сучасний стан та перспективи. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.* 2024. № 11 (2), С. 103–115. https://doi.org/10.15330/jpnu.11.2.103-115

[9] Єрешко К., Хома О. Пислиця А. Цифровізація митних процедур: сучасний стан та перспективи. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.* 2024. № 11 (2), С. 103–115. https://doi.org/10.15330/jpnu.11.2.103-115

[10] Додін Є.В. Організація заходів протидії митній злочинності та митній делікатності. *Вісник Запорізького національного університету.* 2012. № 1(I). С. 79–85.

movement of goods across the customs border remain relevant as one of the priority directions for preventing corruption, and the implementation of effective legal mechanisms for the prevention and countermeasures of customs offenses, countering smuggling, prevention of corruption risks during customs procedures, and problematic aspects of determining the legal basis for the implementation of digitalization during customs procedures in the pre-war period, in the conditions of martial law introduced in February 2024, and in post-war Ukraine need to be clarified in the context of European integration and the determination of the stages of development of customs legislation and the essence of individual categories of the implementation of digitalization under study and the establishment of signs and problems and legislative prospects for the implementation of customs procedures in the activities of customs authorities.

1. Corruption in the implementation of customs procedures as a threat to the implementation and observance of human rights and freedoms in the customs sphere in the conditions of European integration

The provisions of the Constitution of Ukraine declare the right of everyone to protect their rights, freedoms and legitimate interests in court, as well as to challenge decisions, actions or inaction of state authorities, local self-government bodies, their officials and officials, including in the customs sphere. Corruption and its consequences are one of the most dangerous threats to human rights, democracy, law and order, honesty and social justice. Corruption in customs authorities causes significant damage to the state budget, financial, economic, food, medical, ecological security of Ukraine, hinders the development of foreign trade and the inflow of foreign investments, negatively affects the image of Ukraine in the international arena, and generates distrust in customs administrations on the part of sub objects of foreign economic activity, especially in the conditions of martial law in Ukraine. It should be noted that customs legal relations cover not only the economic sphere, but also foreign policy, domestic policy, scientific and technological, environmental, informational, social, humanitarian, as well as the spheres of state security and state border security.

It should be noted that some scientists, both domestic and foreign, have traced the correlation between human rights violations and the prevalence of corruption. International documents also indicate the dependence on the prevalence of corruption and its impact on human rights. Thus, the General Assembly of the United Nations (2015, preamble) described the consequences of corruption for human rights as "severe and devastating". The negative consequences of corruption for human rights were also emphasized by various bodies of the United Nations. The UN Human Rights Council (2016, 2019)

published a series of reports on the "negative consequences of corruption for the realization of human rights", which called on states to recognize the problem and solve it.

The national legislation provides that in accordance with the requirements of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" dated November 14, 2014 No. 1700-VII[11], the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, with of the other party (2014), the Parties cooperate in the fight against corruption in state bodies (Article 22) [12], and the UN Convention against Corruption, ratified by Ukraine, specifies that each participating State strives to create, support and strengthen systems that contribute transparency of activity and prevent the emergence of corruption[13]. In the State Anti-corruption Program for 2023-2025[14], the priority spheres of corruption prevention include the sphere of customs affairs. According to the population survey data provided in the Anti-corruption Strategy of Ukraine for 2021-2025 regarding the level of corruption, the most priority direction in the fight against corruption is state customs affairs[15]. Therefore, public opinion research well confirms the fact that the perception of the prevalence of corruption in Ukraine has very high indicators and remains stable.

In particular, the provisions of the Ukraine-EU Association Agreement in Art. 75 ch. 5 entitled "Customs Matters and Trade Facilitation" declared that the parties agreed that their respective trade and customs legislation should, as a matter of principle, be stable and comprehensive and that provisions and procedures should be proportionate, transparent, predictable, non-discriminatory, objective and must be applied uniformly and effectively. The main place in the implementation of the importance of customs issues of the Ukraine – EU Association Agreement is the law enforcement direction of the activities of customs authorities and guaranteeing the rights and freedoms of citizens, security in all areas of domestic and foreign policy, preventing any

[11] Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 49. Ст.2056.

[12] Угода про асоціацією між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27. 06. 2014 р. № 984_011. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

[13]Конвенція ООН проти корупції, прийнята Резолюцією 58/4 Генеральної Асамблеї від 31 жовтня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49.

[14] Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки: постанова КМ України від 04.03.2023 р. № 220. *Офіційний вісник України*. 2023. № 31. Ст.1685.

[15] Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 56. Ст. 3272.

customs offense, identifying and eliminating the causes of its occurrence is a condition effective functioning of the state.

Regarding the content of "customs procedures" in customs legislation. The Customs Code of Ukraine determines that the legislation on state customs matters consists of the Constitution of Ukraine, this Code, other laws of Ukraine that regulate the issues specified in Art. 7 of this Code, as well as from international treaties of Ukraine, the binding consent of which has been granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, and from normative legal acts issued on the basis of and for the implementation of this Code and other legislative acts (Article 1 of the Customs Code of Ukraine) [16]. It is worth paying attention to the fact that, according to the Customs Code of Ukraine, customs procedures in the relevant customs regimes are applied to goods. The definition of the concept of "goods" is contained in clause 57 of part 1 of article 4 of the Customs Code of Ukraine: goods are any movable things, including those to which the law applies the regime of immovable property (except commercial vehicles), currency values, cultural values, as well as electricity moving through power lines. The Customs Code of Ukraine includes a declaration procedure (Article 257), a simplified procedure for the destruction of goods whose customs clearance has been suspended due to suspicion of infringement of intellectual property rights (Article 401), special customs control procedures (Chapter 51), a compromise procedure (Article 521), the procedure for passing goods and vehicles through the customs border of Ukraine (Article 544), etc.

The Customs Code of Ukraine defines the term "customs procedure" as a set of customs formalities and the procedure for their implementation determined by the purpose of moving goods across the customs border of Ukraine (clause 21, part 1, article 4 of the Customs Code of Ukraine); customs formalities are a set of actions to be performed by relevant persons and customs authorities in order to comply with the requirements of the legislation of Ukraine on matters of state customs affairs (clause 29, part 1, article 4 of the Customs Code of Ukraine)[17]. Implementation of customs procedures involves three components, namely: customs control, customs clearance and settlement of customs payments. In our opinion, customs control is a set of selective inspection measures carried out with the aim of ensuring compliance with customs legislation, laws and other normative legal acts on customs matters, international agreements of Ukraine concluded in accordance with the procedure established by law. The customs procedure is a set of

[16] Митний кодекс України від 13.03.2012. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст.552.

[17] Митний кодекс України від 13.03.2012. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст.552.

requirements determined by the order of customs control of goods, customs clearance of goods and the peculiarity of making (payment of) customs payments, the terms of which depend on the purpose, form and conditions of their movement (that is, a certain customs regime).

One of the important areas of development of anti-corruption policy in the implementation of customs procedures in the conditions of European integration is the implementation of standards of customs ethics and integrity. Thus, the World Customs Organization adopted the Arusha Declaration in 1993 and revised it in 2003 (Declaration on Customs Cooperation, Good Management and Combating Corruption at Customs), which should include the Code among the main components of the national customs program to combat corruption behavior The World Customs Organization declares that a key element of an effective anti-corruption program is the development, publication and adoption of a comprehensive Code of Conduct that establishes practical and unambiguous rules of conduct for all customs personnel.

The anti-corruption program of the State Customs Service of Ukraine for 2023-2025 states that it consists of the following sections: (1) principles of anti-corruption policy of the State Customs Service of Ukraine; (2) assessment of corruption risks; (3) training, information dissemination activities regarding anti-corruption programs; (4) monitoring, evaluation of implementation and review of the Anti-Corruption Program. In particular, the Anti-Corruption Policy of the State Customs Service of Ukraine is based on the following approaches: 1) compliance with standards of integrity in public service; 2) intolerance to corruption; 3) development of personnel potential; 4) efficiency and legality of the use of budget funds[18]; 5) openness and transparency of the processes of preparation and adoption of public decisions; 6) the priority of observing the rights, freedoms and interests of individuals and legal entities; 7) creation of partnership mechanisms with institutions of civil society[19].

Corruption in customs authorities has a negative impact on the implementation of measures to ensure "customs security". According to Part 2 of Art. 6 of the Customs Code of Ukraine, the category "customs security" is the state of protection of the customs interests of Ukraine. And according to Part 1 of Article 6 of the Customs Code of Ukraine, these are the national interests of Ukraine, the provision and realization of which is achieved through the implementation of state customs affairs. According to Clause 10 of Article 1 of the Law of Ukraine "On National Security", the national

[18] Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023 – 2025 роки. URL. https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa (дата звернення: 28.08.2024)

[19] Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023 – 2025 роки. URL. https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa (дата звернення: 28.08.2024)

interests of Ukraine are the vital interests of man, society and the state, the implementation of which ensures the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as safe living conditions and the well-being of its citizens[20]. Therefore, customs security is a part of national security, since customs interests are a component of Ukraine's national interests.

The object of customs security, that is, what it is aimed at protecting, are the customs interests of the state. According to P. V. Pashko, customs interests ensure both foreign economic and customs security, but at the same time they have certain differences[21]. The main subject of ensuring customs security is customs authorities, since they directly carry out state customs affairs. The main tasks of customs authorities are defined in Art. 544 of the Customs Code of Ukraine. In accordance with Part 4 of Art. 7 of the Customs Code of Ukraine direct management of state customs matters is entrusted to the central body of executive power, which ensures the formation and implementation of state tax and customs policy. Currently, such a body is the Ministry of Finance of Ukraine. The State Customs Service of Ukraine plays an important role.

It is worth paying attention that the provision and implementation of customs interests is achieved through the implementation of state customs affairs. According to Part 1 of Article 7 of the Customs Code of Ukraine, the concept of "state customs affairs" is the established procedure and conditions for the movement of goods across the customs border of Ukraine, their customs control and customs clearance, the application of mechanisms for tariff and non-tariff regulation of foreign economic activity, settlement of customs payments, management of customs statistics, exchange of customs information, maintenance of the Ukrainian classification of goods of foreign economic activity, implementation in accordance with the law of state control of non-food products in the case of their import into the customs territory of Ukraine, prevention and countermeasures against smuggling, fight against violations of customs rules, organization and support of the activities of customs authorities and other measures, aimed at the implementation of state policy in the sphere of state customs affairs, constitute state customs affairs[22].

One of the main means of protecting the customs interests of the state is the prevention of violations of customs rules that negatively affect the socio-economic interests of the state and the standard of living of the population, ensuring customs security. Administrative responsibility in this area is among

[20] Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. ст.241.

[21] Пашко П. В. Митні інтереси та митна безпека. *Митна справа*. 2007. №3 (51). С. 13

[22] Митний кодекс України від 13.03.2012. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст.552.

the important grounds for preventing violations of customs rules. The legal construction "administrative responsibility for violation of customs rules" should be understood as a set of administrative legal relations that arise in connection with the application by authorized bodies (customs and judicial) during the violation of customs rules, according to which persons (natural and legal entities) who have committed administrative offense (misdemeanor) provided for by customs law, specific administrative penalties may be applied to them[23]. We note that if we consider the opposition of the customs authorities to the illegal movement of prohibited items, for example, narcotics[24], falsified medicines[25], veterinary drugs of dubious quality[26], it is possible to assert the fact that the officials of the customs authorities protect the life and health of the nation.

Regarding the "customs crimes" category. Customs crimes, according to the interpretation of E.V. Dodina, this is a special and specific group of crimes, therefore, in relation to them, the state is also forced to find specific measures (means, methods) of countermeasures that are adequate for these crimes[27]. In addition, an important component in the customs sphere is corruption crime – this is a system of corruption-related criminal offenses committed by officials (officials) of customs authorities during the application of legislation on state customs matters in relations with persons who move goods and vehicles across the customs border, as well as interactions with other state bodies providing customs activities. The content of corruption crime consists in illegal customs activities of authorized state bodies and their officials for personal and corporate selfish purposes[28]. Thus, corruption is one of the biggest obstacles to the effective promotion and protection of human rights, especially as it relates to business activities in the field of customs activities. Corruption in the sphere of customs activity undermines the ability of the state to mobilize resources for the provision of administrative services necessary for the realization of economic, social and cultural human rights. Corruption leads to

[23] Шевчук,О. М. Зуй В. В. Порушення митних правил як підстава адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права.* 2024. № 102. С.135. DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.18

[24] Шевчук О. М. Митний контроль лікарських наркотичних засобів: монографія. Харків, Право, 2013. 232 с.

[25] Шевчук О. М. Правове регулювання порядку переміщення лікарських засобів через митний кордон України: автореф….. ступ. канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Харків, 2012. 20 с.

[26] Зоріна О.Г. Правове регулювання переміщення ветеринарних препаратів через митний кордон України: дисерт. …доктора філософії 081 «Право». Харків, 2023. 215 с.

[27] Додін Є.В. Митна злочинність: поняття та структура. *Митна справа.* 2010. № 3. С. 21.

[28] Рогатинська Н. Загальна характеристика злочинності у митній сфері. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1. С. 113.

discrimination in the context of access to public services in this area in favor of persons who can influence power structures in the field of public affairs, with the help of bribes (illegal benefits) or political pressure. One of the effective measures to reduce the level of corruption in the state customs sphere is the active implementation and development of digitalization of customs procedures when moving goods and vehicles across the customs border of Ukraine.

2. Stages of development of legislation on digitalization of customs procedures in the conditions of the pre-war period of Ukraine

Globalization transformations of the economy starting from the end of the 20th to the beginning of the 21st century. marked the search for optimization and improvement of state customs affairs, simplification and unification of customs procedures, reduction of time and volume of customs formalities. The key basis for achieving the specified areas of activity of customs authorities and law enforcement agencies is increasing the effectiveness of combating customs offenses, informatization and digitalization of customs affairs, and optimization of information support for customs control and customs clearance.

After the accession of Ukraine to the World Trade Organization and the World Customs Organization and the signing of a few international agreements, the constant increase in the volume and expansion of the scale of international trade, the complication and strengthening of the dynamics of trade processes, the strengthening of the requirements of international organizations to ensure free access of foreign goods to domestic markets, and the decrease national trade barriers. One of the main tasks of customs authorities in accelerating the circulation of goods, combating unreliable customs declarations and corruption is the large-scale implementation of electronic customs in the customs system of Ukraine[29].

Chronologically, the introduction of customs information technologies in Ukraine began in 1992, and the implementation of the "Electronic Customs" system was implemented starting in 2005. In 1992, in the national customs environment, the formation of a database of electronic copies of cargo customs declarations from paper media, their analysis, processing and systematization of customs statistics indicators took place. During 1994–2005, in addition to the creation of a central database of electronic copies of customs declarations, the formation of a telecommunications network with departmental e-mail and a comprehensive information protection system was

[29]Електронна митниця. Сучасний стан та перспективи URL.:http://www.mdoffice.com.ua/pdf/elektronna_mitnicja_d5_1512250923.pdf. (дата звернення:28.08.2024)

initiated, the processes of customs clearance and cargo delivery control were automated based on the newest automated information systems at that time.

One of the first steps towards the simplification of customs procedures and the introduction of electronic business transactions into the world trade in the customs sphere was an international document in 2005 as the UN Recommendation No. 33. The purpose of this program was to improve the capabilities of business and administrative organizations in foreign countries to improve the efficiency of operations on the exchange of goods and related services. UN Recommendation No. 33 suggests that the governments of the countries of the world and subjects of foreign economic activity solve this problem by creating a "Single Window" mechanism, thanks to which information and documents necessary for the fulfillment of customs formalities for the import, export or transit of goods are entered into the system only once using a single access channel (point). This UN international document recommends the use of a single window mechanism for coordination of control, which is carried out by competent authorities and agencies of trade and customs control and provides for the possibility of settlements and payments that must be submitted to customs authorities[30].

With regard to the national legislation on customs issues in the researched area, the regulations of the Customs Code of Ukraine of 2002 contained only a mention of information technologies used in customs affairs, their essence was not disclosed, but it was only determined that customs affairs are carried out with the use of information technologies, in that including those based on information, telecommunication and information-telecommunication systems, and means of their provision, functioning at the national and/or international level[31]. In 2006, the Concept of the creation, implementation and development of the electronic declaration of goods system was adopted, the necessary conditions for the use of digital and information technologies of electronic document circulation with the help of an electronic digital signature, which, based on the appropriate software, made it possible to optimize the processes of electronic declaration between the customs authorities of the state were initiated and subjects of the Economic and Monetary Union[32]. In 2008, based on the decision of the European Parliament No. 70/2008/EC, a list of measures was implemented that contributed to the

[30] Рекомендація № 33 СЕФАКТ ООН. URL.: https://unece.org/sites/default/files/2020-12/ECE-TRADE-352_Rev.1R_Rec33_2020Edition.pdf

[31] Митний кодекс України: Закон України від 11.07.2002 р. № 92-IV. (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 38-39. Ст.288.

[32] Про затвердження Порядку застосування автоматизованої системи аналізу та управління ризиками під час митного контролю та митного оформлення товарів із застосуванням вантажної митної декларації. Наказ ДМСУ від 13.12.2010 р. № 1467. URL : http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0180-11

transition to electronic management of customs procedures, ensuring seamless information interaction between customs institutions of EU member states and creating a paperless customs environment. At the same time, the term "paperless environment" as a characteristic of the functioning of "paperless customs" was defined by experts of the World Customs Organization not only as a prerequisite for the exemption from the use of paper documents, but mostly as a necessary stage of the transition to the "single window" principle.

The next step in the activation of legislation on digitalization of customs procedures is the activation of electronic customs declaration processes. Electronic declaration was approved in 2008. The concept of creating a multifunctional complex system "Electronic customs". Thus, on September 17, 2008, the Cabinet of Ministers of Ukraine decree No. 1236 approved the above Concept and the plan of measures for its implementation. In particular, the creation of a multifunctional complex system "Electronic Customs" is aimed at strengthening the customs security of Ukraine, adaptation of the Unified Automated Information System of the State Customs Service of Ukraine (hereinafter – EAIS of the State Customs Service of Ukraine) and the new computerized EU transit system, prompt obtaining of current and reliable information about intentions to implement foreign economic operations, creating conditions for speeding up customs control and customs clearance procedures, improving social and information services for the population, improving the information infrastructure of the State Customs Service of Ukraine. Therefore, with the adoption of the above-mentioned Concept, the necessary conditions for the use of digital and information technologies of electronic document circulation with the help of an electronic digital signature, which is based on the appropriate software, were initiated. Such actions made it possible to optimize the processes of electronic declaration of goods between the customs authorities of the state and subjects of foreign economic activity. Another important step in the activation of the legislation on digitalization of customs procedures was the introduction from June 10, 2010, with the aim of improving the automated information management in the Unified Automated Information System of the State Customs Service of Ukraine, into the permanent operation of the software and information complex "Information and Search System for Processing and Analysis of Price information when determining the customs value of goods moving across the customs border of Ukraine". We note that the practical implementation of the "Single Window" principle in the activities of customs authorities and control bodies was initiated on August 1, 2016. Thanks to the "Single Window" mechanism, the conduct of foreign economic activity was simplified by transferring the interaction of enterprises with customs and control bodies to an electronic format. That is, in the process of implementing

digitalization of customs authorities during 2016-2020, a few transformations were carried out, namely: from changes in customs accounting to the implementation of information and technical solutions for the effective use of the "Single Window", in particular, the development and launch of a state information web portal " A single window for international trade".

Later, as of October 4, 2018, the number of types of control carried out by state bodies during the movement of goods across the customs border was reduced, and a ban on requiring enterprises to submit documents in paper form came into effect. Thus, the mechanism of the "Single Window" allows to ensure: (1) qualitative control over the fulfillment of the requirements of the legislation by enterprises; (2) operational exchange of information between customs, enterprises and state bodies; (3) anti-corruption – minimization of offline communications during control procedures; (4) simplification of foreign economic activities.

However, problematic issues for the introduction and development of electronic technologies in all spheres of activity of the customs system of Ukraine remain: (1) the lack of an agreed position on the mechanisms for the implementation of electronic information exchange with state bodies that issue relevant permit documents; (2) lack of intrastate communication between the customs authorities of Ukraine and the controlling authorities, which makes it impossible to exchange permit documents; failure to resolve the transition to electronic document management and the creation of a single global system of "electronic government" with many subsystems; (3) lack of convenient access to tariff and statistical information; (4) the imperfection of the legislation in the field of electronic declaration and electronic document flow, because the legislation in force at that time in the field of state customs affairs was focused on paper document flow[33].

3. The legal nature of the development of legislation on the digitalization of customs authorities in the conditions of martial law and the prospects for its improvement in post-war Ukraine in the conditions of European integration

The legal framework governing the provision of legislation on the digitization of customs bodies in the conditions of martial law in Ukraine is made up of the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine "On Information", "On Access to Public Information", "On Protection of Personal Data", "On State secrecy", "On scientific and technical information", "On information protection in information and telecommunication systems", "On electronic trust services", "On electronic communications", "On the

[33] Микуляк, О. Стефанишин Р. Впровадження інформаціних технологій у митну практику України. *Світ фінансів.* 2021. № 4(61). С.53-66.

Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights", Law of Ukraine "On prevention of corruption", Customs Code of Ukraine and others, as well as decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of Finance of Ukraine, orders of the State Customs Service of Ukraine, etc.

The legal nature of the development of legislation on the digitalization of customs authorities under martial law is covered in particular by Methodical recommendations on the work of officials of customs authorities on the analysis, identification and assessment of risks in the implementation of control over the correctness of the determination of the customs value of goods moving across the customs border of Ukraine, approved by order No. 476 of the State Customs Service of Ukraine dated July 1, 2021. Thus, the legal principles of using an electronic digital signature in electronic documents are currently established in the provisions of the Law of Ukraine "On Electronic Trust Services" and are technologically implemented by providing electronic trust services in accordance with the said Law.

Note that part 2 of Article 257 of the Customs Code e of Ukraine of 2012 states that electronic declaration is carried out using an electronic customs declaration certified by an electronic digital signature and other electronic documents or their details in cases established by law, as well as electronic (scanned) copies of paper documents, certified by the electronic digital signature of the declarant or a person authorized by him[34]. For example, the term "electronic customs declaration" is used in scientific works, and in particular, the authors note that the purpose of electronic declaration of goods and vehicles when moving across the customs border is to accelerate the turnover of goods, reduce the time for customs control, and exclude subjective factors during customs procedures[35]. In addition to the above, it is also important that electronic declaration is able not only to minimize the time of customs procedures, but also to fight corruption, develop international cooperation and interact with the information systems of state organizations of the country[36].

The Customs Code of Ukraine of 2012 defines the category "electronic information resources of customs authorities" and the "single window" mechanism. The category "electronic information resources of customs authorities" is systematized information that includes data in electronic form, the right to possess, use or dispose of which belongs to customs authorities in

[34] Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст. 552.

[35] Шевчук О.М., Милейко К.С. Електронне декларування товарів при переміщенні через митний кордон України: проблеми правореалізації. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч 2. С. 117-123.

[36]

accordance with the law and which was created, received (including from information contained in documents, which are provided during customs control and customs clearance of goods, vehicles, as well as other documents, including those received in accordance with international treaties of Ukraine), are recorded, processed and stored on physical media and/or displayed using information technologies (p 12-2 part 1 of the Customs Code of Ukraine) [37].

According to Clause 19-1 of Part 1 of Article 4 of the Customs Code of Ukraine of Ukraine, the "single window" mechanism is a mechanism for the interaction of declarants, their representatives and other interested persons with customs authorities, other state bodies, institutions and organizations authorized to carry out authorization or control functions in relation to movement of goods, vehicles for commercial purposes across the customs border of Ukraine, which provides the possibility of one-time submission in electronic form through the single state information web portal "Single window for international trade" of documents and/or information in order to comply with the requirements for the movement of goods, vehicles for commercial purposes through the customs border of Ukraine, provided by the Customs Code of Ukraine, other laws of Ukraine, international treaties of Ukraine, consent to the bindingness of which has been granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as normative legal acts issued on the basis of and for the implementation of the Customs Code of Ukraine and other laws of Ukraine[38].

The by-laws of the legal framework for digitization of customs procedures include the adoption of a number of by-laws, in particular, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Issues related to the use of customs declarations", the order of the Ministry of Finance of Ukraine "On approval of the Procedure for the implementation of customs formalities in the implementation customs clearance of goods using a customs declaration on the form of a single administrative document" and the order of the Ministry of Finance of Ukraine "On approval of the Procedure for filling out customs declarations on the form of a single administrative document", etc.

As well as the orders of the State Customs Service of Ukraine: "On putting into trial use the access interface to depersonalized information for statistical purposes and information on specific export-import operations"; "On the approval of the Regulation on the access interface to depersonalized information for statistical purposes and information on specific export-import operations"; "On the approval of the Regulation on the management analytics

[37] Митний кодекс України від 13.03.2012 р.№ 4495-VI. Відом. Верхов. Ради України. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст.552.

[38] Митний кодекс України від 13.03.2012 р.№ 4495-VI. Відом. Верхов. Ради України. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст.552.

module"; "On the peculiarities of determining the risk of disclosure of confidential information and the implementation of measures to depersonalize aggregated information for statistical purposes, analytical information, information on specific export-import operations, information on general issues of the work of the customs authority and information related to offenses." We note that the actual publication of depersonalized information regarding specific export-import operations, including information related to the customs value of goods, began on June 16, 2021; order of the Ministry of Finance of Ukraine dated January 4, 2023, under No. 6 "On registration of international postal and express shipments and approval of amendments to the Procedure for filling out customs declarations in the form of a single administrative document", etc.

EAIS of the State Customs Service of Ukraine plays an important role in the digitalization of customs procedures. The main tasks of EAIS of the State Customs Service of Ukraine are: (1) ensuring the fulfillment of customs formalities provided for by the legislation of Ukraine on customs matters; (2) automation of customs control procedures and customs clearance of goods, commercial vehicles moving across the customs border of Ukraine; (3) exchange of information and electronic interaction between customs authorities, law enforcement and other authorized authorities, including those of foreign countries[39]; (4) provision of electronic interaction between natural persons, natural persons – entrepreneurs, legal entities, non-residents; (5) ensuring electronic interaction of customs authorities and their officials for the purpose of operational implementation of their powers, creating conditions for reducing time and financial costs for administrative and management, information and search, calculation and analytical work, monitoring of aggregated and individual data available in EAIS State Customs Service of Ukraine, processing and formation of significant volumes of data, formation of reporting; (6) informational support for the implementation of customs affairs during the performance by customs authorities of the tasks and functions assigned to them by the legislation of Ukraine on customs affairs, with the aim of increasing the efficiency of their performance[40].

The functions of EAIS of the State Customs Service of Ukraine are: (1) integration of information resources; collection, accumulation,

[39] Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему митних органів, порядок і умови застосування її систем. Наказ Міністерства фінансів України 19 травня 2023 року № 263 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-23#Text (дата звернення:28.08.2024)

[40] Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему митних органів, порядок і умови застосування її систем. Наказ Міністерства фінансів України 19 травня 2023 року № 263 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-23#Text (дата звернення: 28. 08.2024)

systematization, processing and generalization of information in EAIS, converting it into specified formats for automated processing, use and provision to EAIS users in a unified form; (2) automation and verification of information activity processes of EAIS subjects in an interactive real-time mode; (3) provision of electronic information interaction and electronic document flow between EAIS subjects; delineation of access rights and provision of controlled access to EAIS users to EAIS information resources; (4) ensuring the protection of information in EAIS; monitoring of the state of information exchange between functional systems of EAIS and means of their support, the state of security of these components and EAIS as a whole[41].

EAIS of the State Customs Service of Ukraine consists of functional systems of the central and local levels, functioning at the national and/or international level, and the means of their support. The functional systems of EAIS include: automated customs clearance system "Center"; automated system of customs clearance and local subsystems of the automated system of customs clearance of territorial bodies of the State Customs Service of Ukraine interacting with automated systems of customs clearance "Center". The single state information web portal "One Window for International Trade" (hereinafter referred to as the "One Window" web portal); electronic transit system operating at the national level (ETS). Means of ensuring the functioning of EAIS of the State Customs Service of Ukraine include: (1) data processing centers and server rooms; (2) central data storage, application servers, technological services (complexes) and automated workplaces of EAIS users; (3) departmental electronic communication network of the State Customs Service and local computer networks of the apparatus of the State Customs Service and its territorial bodies; (4) software and technical complex of the State Customs Service of Ukraine "E-mail"[42].

In addition, under the conditions of European integration of the EU on customs issues, such a document as a general declaration of arrival was implemented in Ukraine, procedures were carried out to promote the development of the institute of authorized economic operator, practical implementation of the "single window" principle was carried out, joining the

[41] Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему митних органів, порядок і умови застосування її систем. Наказ Міністерства фінансів України 19 травня 2023 року № 263 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-23#Text (дата звернення:28.08.2024)

[42] Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему митних органів, порядок і умови застосування її систем. Наказ Міністерства фінансів України 19 травня 2023 року № 263. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-23#Text (дата звернення:28.08.2024)

joint transit procedure[43]. It is submitted to the customs body, in which the checkpoint is located, where the goods will cross the customs border of Ukraine for the first time, before the arrival of such goods on the customs territory of Ukraine, including in the customs transit regime, in compliance with the established deadlines for submission. The customs authority carries out a risk analysis for the general declaration of arrival" within one hour from the moment of its receipt. After that, he performs the customs formalities determined by the results of such an analysis[44].

The list of information to be included in the general declaration of arrival is provided for in the order of the Ministry of Finance of Ukraine of August 13, 2020, No. 502[45]. In addition, on October 30, 2022, Ukraine joined the Convention on the Common Transit Procedure, as well as the Convention on the Simplification of Formalities in Trade in Goods[46]. In particular, the Convention on the common transit procedure unites 36 Contracting Parties that have introduced uniform rules for declaration and control of transit movements of goods using a common IT product (NCTS). Thus, the implementation of NCTS in Ukraine makes it possible to establish an exchange of information on all stages of customs clearance of goods transit using electronic messages in real time and to increase the effectiveness of the use of the risk analysis mechanism. In particular, the signatory countries of this Convention are 27 EU countries, 4 EFTA countries (Iceland, Norway, Liechtenstein and Switzerland), Great Britain, Turkey, North Macedonia, Serbia and Ukraine[47].

Therefore, after Ukraine's accession to the Convention on the Common Transit Procedure, subjects of foreign economic activity that move goods across the customs border of Ukraine got the opportunity to: (1) work according to the principle of "one means of transport – one declaration – one guarantee" and speed up the passage of goods through customs border of Ukraine; to use common transit simplifications at the international level, which have representations in 35 countries that have ratified the Convention

[43] Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст.552.

[44] Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст.552.

[45] Про затвердження Переліку відомостей, що вносяться до загальної декларації прибуття: наказ Міністерства фінансів України 13 серпня 2020 року № 502. Офіційний вісник України. 2022. № 80. Ст. 4904.

[46] Про затвердження Переліку відомостей, що вносяться до загальної декларації прибуття: наказ Міністерства фінансів України 13 серпня 2020 року № 502. Офіційний вісник України. 2022. № 80. Ст. 4904.

[47] Конвенція про процедуру спільного транзиту: міжнародний документ від 20.05.1987 р. № 994_001-87. *Офіційний вісник України*. 2022. № 80.№ 71; 13.09.2022; стор. 136, стор. 541. Ст. 4912.

on the Common Transit Procedure, and which make it possible to fully use the simplifications provided in 2019 for placing goods in customs regimes; to use simplifications of customs control and customs clearance, even without AEO status, etc[48].

Thus, the procedure for filling out the customs declaration for goods when they are placed in the customs transit regime under the terms of the Convention on the Common Transit Procedure is detailed in the Methodological Recommendations of the State Customs Service of Ukraine[49]. Such recommendations cover the procedure for moving goods across the customs border. For example, normative legal acts were adopted that cover AEO, namely Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 27, 2021 No. 50 "On Approval of the Procedure for Maintaining the Unified State Register of Authorized Economic Operators"[50], Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 3, 2021 No. 70 "On approval of the form, description and rules of use of the national logo of the authorized economic operator and the form of the certificate of the authorized economic operator"[51], etc.

In addition, we note that from October 31, 2023, the Agreement between Ukraine and the European Union on the participation of Ukraine in "Customs", the Union Program for cooperation in the customs sphere, entered into force for Ukraine[52]. Thus, the objectives of the "Customs" program are to support the customs union and customs authorities, which work together and act as one unit to protect the financial and economic interests of the EU and its member states, to ensure safety and security within the EU and to protect the EU from unfair and illegal trade and at the same time to promote legal business activity[53].

---

[48] Конвенція про спрощення формальностей у торгівлі товарами: міжнародний документ від 20.05.1987 р. № 987_012. *Офіційний вісник України.* 2022. № 80, / № 71; 13.09.2022; стор. 64. С. 737. Ст. 4913.

[49] Режим спільного транзиту. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. https://www.mof.gov.ua/uk/common_transit_mode-473 (дата звернення: 28.08.2024).

[50] Методичні рекомендації щодо заповнення митної декларації на товари при їх поміщенні у митний режим транзиту на умовах Конвенції про процедуру спільного транзиту. https://customs.gov.ua/rezhim-spilnogo-tranzitu-ncts (дата звернення: 02.12.2023)

[51] Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру авторизованих економічних операторів: постанова Кабінету Міністрів України від 27. 01. 2021 р. № 50. *Офіційний вісник України*. 2021. № 11. Ст. 455.

[52] Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України в “Митниці”, Програмі Союзу для співробітництва в митній сфері. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-22#Text (дата звернення: 03.12.2023)

[53] Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України в “Митниці”, Програмі Союзу для співробітництва в митній сфері. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-22#Text (дата звернення: 03.12.2023)

An important point in the practical implementation of European customs simplifications in the implementation of customs procedures is the adoption of the order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 355 of June 29, 2023[54], which defines the specifics regarding the fulfillment of customs formalities during the application of the simplification "procedure of release by location". Also, in 2024, the State Customs Service of Ukraine approved the technical specifications for a new IT solution – the customs decision-making system (CDS). They were developed by EU4PFM in coordination with relevant departments of the State Customs Service of Ukraine. CDS is one of the IT systems provided by the Long-term National Strategic Plan for Digital Development, Digital Transformation and Digitalization by the State Customs Service of Ukraine.

As you know, the Plan is based on the European Multi-annual strategic plan for electronic customs (MASP-C) and defines the actions of the State Customs Service of Ukraine in this area in the context of Ukraine's preparation for joining the EU to harmonize customs processes with European standards. The implementation of CDS will increase the efficiency and speed of customs control and reduce the related administrative and financial costs of business entities in the process of foreign economic activity. CDS is an automated system that will process customs decisions and, importantly, it will replicate the data models and data exchange formats used in the EU. EU4PFM helped in the development of the Strategic Plan and will support Ukraine in its implementation.

Further, the development of technical specifications for CDS will be accompanied by the development of an IT solution. EU4PFM will continue to support the CDS software development process by recruiting additional specialists for the State Customs Service of Ukraine team. It is tentatively expected to complete the development of the software in the second half of 2024 and to put the system into operation by the State Customs Service of Ukraine[55].

On March 18, 2024, the Government approved the Plan for the implementation of the Ukraine Facility program, which should become the basis for the implementation of the financial support program for Ukraine from the European Union during 2024-2027. The plan for the Ukraine Facility

[54] Про затвердження Особливостей виконання митних формальностей під час застосування спрощення «процедура випуску за місцезнаходженням» та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України: Наказ Міністерства фінансів України 29 червня 2023 року № 355.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1378-23#Text (дата звернення:28.08.2024)

[55] Офіційний сайт Державної митної служби України URL: https://customs.gov.ua/news/it-transformatsiia-62/post/ies-prodovzhuie-pidtrimuvati-it-transformatsiiu-derzhmitsluzhbi-527 (дата звернення:28.08.2024)

envisages the implementation of structural reforms in the public sector, the implementation of several economic reforms aimed at the development of the business climate and entrepreneurship, priority sectors that can ensure economic growth. In general, the Plan for the Ukraine Facility includes more than 150 indicators in 69 directions of reforms, the implementation of which is planned for the period until 2027. The plan was developed in synchronization with Ukraine's international partners. The indicators provided for in the Plan partially correspond to Ukraine's already existing international obligations within the framework of other agreements[56]. The reforms are divided into 3 main blocks: basic reforms, economic reforms, and key sectors. Also, the Plan has three directions, for which separate measures are provided in all sections: "green" transition, digital transformation and European integration. Approval of the plan is also one of the three conditions of the Plan of Ukraine within the framework of the EU Ukraine Facility instrument for the next three months in the sphere of responsibility of the Ministry of Finance of Ukraine. Fulfillment of all indicators for the first stage will allow attracting budget support in Ukraine in the amount of about 4 billion euros[57].

In 2024, the Ministry of Finance of Ukraine approved the Long-Term National Strategic Plan for Digital Development, Digital Transformation and Digitalization by the State Customs Service of Ukraine – a guiding document for the implementation and development of customs information systems until 2026[58].

This Long-term national strategic plan for digital development, digital transformation and digitalization by the State Customs Service of Ukraine provides for: (1) introduction of cyber protection principles; (2) introduction of paperless procedures; (3) construction of reliable and modern customs IT systems[59]. Among the key principles of the Long-term national strategic plan for digital development, digital transformation and digitalization of the State Customs Service, the basis of the IT strategy of the State Customs Service of Ukraine defined: (1) service-oriented architecture, (2) centralized

[56] План для реалізації програми Ukraine Facility на 2024-2027. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf дата звернення:28.08.2024)

[57] План для реалізації програми Ukraine Facility на 2024-2027. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf дата звернення:28.08.2024)

[58] Мінфін схвалив стратегічний план цифровізації Держмитслужби URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_skhvaliv_strategichnii_plan_tsifrovizatsii_derzhmitsluzhbi-4448 (дата звернення:28.08.2024)

[59] Мінфін схвалив стратегічний план цифровізації Держмитслужби URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_skhvaliv_strategichnii_plan_tsifrovizatsii_derzhmitsluzhbi-4448 (дата звернення:28.08.2024)

implementation of EAIS, (3) harmonized interface with the EU and Single window for international trade.

Special attention in the long-term national strategic plan of digital development, digital transformation and digitalization by the State Customs Service of Ukraine is given in the document to the introduction of cyber protection principles. First of all, it is about ensuring: (1) recording and tracking the history of requests for changes to data; (2) protection against unauthorized access to information; (3) impossibility of changing or losing data logs; impossibility of changing information and documents provided by users using a qualified electronic signature. Among the priorities of the EU now is the introduction of paperless procedures. In the customs department, the Electronic customs initiative is implemented for this purpose. For further implementation of E-Customs, the Multi-annual strategic plan for electronic customs (MASP-C) was developed – a planning document covering all IT-related customs projects.

The State Customs Service of Ukraine envisaged a phased approach to the implementation of electronic customs: (1) business analysis, policy and legal registration; (2) creating a technical specification of the system; (3) creation of specifications for integration with external systems; (4) system development and implementation. In the process of IT transformation, the State Customs Service of Ukraine will use business process management and BPM modeling, which will provide a holistic view of customs processes and the practical consequences of their implementation in accordance with the customs legislation of Ukraine and the EU. Separate plans for the digitalization of the State Customs Service of Ukraine have begun to be implemented in practice in the activities of customs authorities. Thus, in August 2024, eight checkpoints for automobile traffic on the Ukrainian border began to use a new automated system for customs clearance, which will replace the current ASMO "Inspector"[60].

It is important that the system is integrated both with traditional partner services (State Border Services of Ukraine, IRU, e-Cherga, etc.) and with new ones implemented by the State Customs Service of Ukraine in the context of European integration, for example, the European SEED+. The results of the test operation of the system indicate a significant reduction in the time for customs clearance of vehicles and an increase in the throughput of checkpoints without increasing the number of employees – primarily, due to the

[60] Офіційний сайт Державної митної служби України. Суттєвий крок митниці у напрямку ЄС: перехід на нову автоматизовану систему дозволить скоротити час оформлення транспортних засобів до 35%: URL: https://customs.gov.ua/news/it-transformatsiia-62/post/suttievii-krok-mitnitsi-u-napriamku-ies-perekhid-na-novu-avtomatizovanu-sistemu-dozvolit-skorotiti-chas-oformlennia-transportnikh-zasobiv-do-35-1697 (дата звернення:28.08.2024)

optimization of processes. In the passenger direction, it is about 25–30%. In the cargo direction, the carrying capacity has been increased by more than 35%. Yes, if earlier the inspector of the customs post processed 150–155 vehicles for a change, now it is 200-205 vehicles[61].

In addition, the State Customs Service of Ukraine is implementing Help Desk technologies aimed at optimizing the response time to requests. Therefore, such an initiative will help increase productivity, which in turn will improve customs procedures. The support center is an interface for interaction between business entities and the State Customs Service of Ukraine. The Help Desk will resolve incidents arising from failures or errors in information systems. This development is particularly important in the context of efforts by the State Customs Service of Ukraine to develop digitalization. New technologies are designed to speed up business processes and minimize the human factor. The State Customs Service of Ukraine is working together with the EU4PFM project on the development of a new IT tool. A modernized platform for processing requests and appeals from users of NCTS and various analytical systems should be operational by the end of 2024[62].

It should be noted that since 2023, the principles of the anti-corruption policy of the State Customs Service of Ukraine have been implemented through the implementation of tasks and measures in the following directions in the conditions of European integration, namely: (1) ensuring a systematic approach to preventing and countering corruption; (2) implementation of anti-corruption policy in personnel management, formation of a negative attitude towards corruption; (3) implementation of measures to comply with the requirements of financial control, prevention and settlement of conflicts of interest; (4) encouraging and forming a culture of reporting possible facts of corruption or corruption-related offenses; (5) cooperation with the public and international organizations regarding the implementation of anti-corruption measures[63].

---

[61] Офіційний сайт Державної митної служби України. Суттєвий крок митниці у напрямку ЄС: перехід на нову автоматизовану систему дозволить скоротити час оформлення транспортних засобів до 35%: URL: https://customs.gov.ua/news/it-transformatsiia-62/post/suttievii-krok-mitnitsi-u-napriamku-ies-perekhid-na-novu-avtomatizovanu-sistemu-dozvolit-skorotiti-chas-oformlennia-transportnikh-zasobiv-do-35-1697 (дата звернення:28.08.2024)

[62] Держмитслужба модернізує систему Help Desk для підтримки бізнесу під час проходження митних процедур. URL: https://customs.gov.ua/news/it-transformatsiia-62/post/derzhmitsluzhba-modernizuie-sistemu-help-desk-dlia-pidtrimki-biznesu-pid-chas-prokhodzhennia-mitnikh-protsedur-1539 (дата звернення:28.08.2024)

[63] Звіт про виконання у ІІ півріччі 2023 року Антикорупційної програми Державної митної служби України на 2023-2025 роки. URL. https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa (дата звернення: 28.08.2024).

Measures were taken to control compliance with anti-corruption legislation, as well as to check the state of organization of work on prevention and detection of corruption in the Specialized Laboratory for Expertise and Research of the State Customs Service of Ukraine. In order to achieve the goal of the Anti-corruption program and implement the general departmental policy on the prevention and counteraction of corruption, measures were taken to disseminate anti-corruption information, the staff of customs authorities were provided with individual clarifications, methodical and consulting assistance on compliance with anti-corruption legislation[64].

For example, on the official web portal of the State Customs Service of Ukraine, publicly accessible information is available for citizens and business representatives, which allows you to be informed about the procedure for passing customs control, the customs clearance procedure, the list of documents that are provided during customs control, which prevents possible illegal actions on the part of employee's customs authorities. Access to the following information is available: simplified customs clearance of vehicles; procedure for passing the "red" corridor; procedure for registration of postal items; invoices for payment of customs payments; restricted goods; checking the customs declaration; procedure for charging customs payments; statistics of declaration, movement of goods and vehicles; other open data[65].

The State Customs Service of Ukraine has ensured the functioning of a separate telephone line for reports from whistleblowers, the telephone line is equipped with the possibility of leaving voice messages, to process 100% of corruption reports, even those received outside working hours. In addition, the official web portal of the State Customs Service of Ukraine publishes information on: (1) normative legal acts and executive documents of the State Customs Service of Ukraine in the field of corruption prevention; (2) monthly results of the anti-corruption activities of the authorized divisions for the prevention and counteraction of corruption; (3) channels for reporting possible facts of corruption or corruption-related offenses[66].

In today's conditions, the institute of the authorized units for the prevention and counteraction of corruption of the State Customs Service of Ukraine needs to be reformed. Thus, the authorized units (individuals) still do not fully realize their potential and apply a mainly formal approach to assessing corruption risks, developing and implementing anti-corruption measures. As a result, the goal of ensuring integrity, particularly in the activities of customs

[64] Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023 – 2025 роки. URL. https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa (дата звернення: 28.08.2024)

[65] Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023 – 2025 роки. URL. https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa (дата звернення: 28.08.2024)

[66] Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023 – 2025 роки. URL. https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa (дата звернення: 28.08.2024)

authorities, is not achieved; lack of a system of professional development of persons authorized to prevent corruption as professionals who ensure the implementation of anti-corruption policy in the activities of institutions, and an underdeveloped professional network of anti-corruption officers; the lack of formally defined priorities in the activity of the authorized unit (person) is one of the reasons for the widespread practice of incorrect organization and planning of work in the direction of preventing corruption in the institution; the absence in the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"[67] of clear guarantees of the independence of the authorized unit (authorized person) from influence or interference in the work leads to the absence of legal mechanisms to compel the head of the institution to provide them and turn such guarantees into a formality[68]. The above also covers the sphere of state customs affairs.

In 2024, the implementation of the Export Control and Border Security Program (EXBS) will continue in the customs authorities of Ukraine. One of the directions is the formation of such areas of the new strategy as countering cross-border terrorism and drug trafficking. At the same time, the mandate of the Program is quite broad, which also covers the issue of illegal movement of not only weapons, but also their components, dual-purpose goods, their components, and precursors.

An effective customs system is one of the main components of Ukraine's financial stability and border security in the conditions of war and post-war reconstruction. By 2024, Ukraine has already implemented more than a third of the EU Customs Standards. There was strengthening of the institutional capacity of the State Customs Service of Ukraine; optimized salary system for officials of customs authorities, its dimensions; improved administrative and legal mechanism of cooperation with business and international interaction; active development of IT systems and introduction of legal mechanisms for the criminalization of goods smuggling is being carried out. The reform of the State Customs Service of Ukraine in the post-war recovery of Ukraine in the customs sphere is already being formed into a certain program, according to which one of the priorities is to increase the security functions of customs authorities and grant the State Customs Service of Ukraine the status of a law enforcement agency, with the possibility of implementing mechanisms of

[67] Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 49. Ст.2056.

[68] Аналіз проблеми. Інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції не повною мірою реалізує свій потенціал у зв'язку з недостатніми гарантіями автономності. URL. https://dap.nazk.gov.ua/uploads/problem/5/135-2879-64dc8020b8ea4.pdf (дата звернення: 28.08.2024).

operational and investigative activities[69]. Today, there is a need to update the strategy of reforming the State Customs Service of Ukraine, which, among other things, provides for anti-corruption measures, the introduction of certification of officials of customs authorities, as well as the construction of an effective system of motivation of employees of officials of customs authorities. Therefore, it should be noted the high level of Ukraine's compliance with EU requirements in the customs sphere, which includes the harmonization of Ukrainian customs legislation with EU norms.

CONCLUSION

Effective implementation of digitization of customs procedures in post-war Ukraine in the conditions of European integration is a defining feature of effective implementation of customs control and clearance of goods. By implementing digital solutions for international trade and customs services, states will save money and time for subjects of foreign economic activity to go through customs procedures and will gradually solve the problem of corruption and inefficiency of customs and law enforcement agencies. It is also important that the legislative changes carried out in 2024 on the digitalization of customs procedures related to the introduction of EU customs law norms (EU acquis) into the customs legislation of Ukraine in terms of strengthening the anti-corruption component in customs authorities are introduced, namely: publication on the official web on the website of the State Customs Service of depersonalized texts of decisions based on the results of complaints consideration within three days from the date of their acceptance; the right of customs authorities to exchange information on the customs value of goods in electronic form in the format of international standards for the exchange of electronic information with customs authorities of foreign countries.

The further implementation of digitalization of customs procedures in post-war Ukraine contributes to the minimization of the human factor and, accordingly, to the reduction of corruption, and the observance of human rights in this area, and will improve the processes of exchanging customs information between countries, simplify and speed up customs control procedures, and reduce corruption risks in the implementation of customs procedures, will contribute to increasing the level of trust of the EU in the customs services of Ukraine, and will also accelerate the integration into the

[69] Пріоритети під час війни: міжнародні партнери сприятимуть посиленню безпекової функції Держмитслужби на кордоні. Офіційний сайт Держмитслужби України. URL. https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/prioriteti-pid-chas-viini-mizhnarodni-partneri-spriiatimut-posilenniu-bezpekovoyi-funktsiyi-derzhmitsluzhbi-na-kordoni-1124

EU customs legislation both in the conditions of martial law and the post-war reconstruction period of Ukraine.

SUMMARY

The article examines the peculiarities of the implementation of digitalization of customs procedures in post-war Ukraine as a priority direction for preventing corruption in the context of the integration of Ukraine into the EU customs space, which involves both the harmonization of national customs legislation and the approximation of customs practices to European standards. It is indicated that corruption in the customs sphere and its consequences are one of the most dangerous threats to human rights, democracy, law and order, honesty and social justice. It was established that the violation of customs rules is an integral part of economic crime in Ukraine, which is closely related to the functioning of the "shadow" economy, deviations from the payment of customs payments and taxes, official offenses, and an increase in the level of corruption in this area in the conditions of war state. Attention was drawn to the fact that corruption in customs authorities also hinders the implementation of "customs security" and affects the implementation of human rights. It is indicated that customs crime is determined through the category of directions of the state's criminal policy, as well as through the understanding of the components of the state's customs policy. It was highlighted that one of the components of customs crime in the state customs affairs is corruption crime. The categories "customs crime", "customs procedure", "customs security", "electronic declaration", "electronic information resources of customs authorities" and the content of the definition of the "single window" mechanism are disclosed. It is indicated that the systemic nature of corruption in the customs sphere also stems from the principle of imperfect organization and management of the system of customs bodies in relation to the implementation of customs affairs. The main tasks of EAIS of the State Customs Service of Ukraine are disclosed, its components are distinguished, and their list is given. The analysis of the Plan for digital development, digital transformation and digitization of the State Customs Service of Ukraine, calculated from 2024 to 2026, was carried out. The stages of the implementation of the legislation on digitalization of customs procedures in the context of the integration of Ukraine from 1992 to 2024 are highlighted. It was determined that one of the priorities of the reform of the State Customs Service of Ukraine for the post-war recovery of Ukraine is to increase the security functions of customs authorities and to grant the customs office the status of a law enforcement agency, with the possibility of conducting pre-trial investigation procedures and operational and investigative activities. It was concluded that the further implementation of

digitization of customs procedures in post-war Ukraine as a priority direction for the prevention of corruption in customs authorities will speed up the fulfillment of Ukraine's obligations under the Association Agreement with the EU of 2014 and bring it closer to the implementation of the EU Customs Code in our country.

References

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Угода про асоціацією між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27. 06.2014 р. № 984_011. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.
3. Shevchuk V. Testing of drugs in the implementation of customs control in Ukraine: legal aspects / V. Shevchuk, O. Shevchuk, N. Matyukhina, D. Zatenatskyi, O. Chub. *Georgian medical news.* 2020. Issue 1(298). P. 165-169.
4. Німа А. О. Правове регулювання переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України: дисерт... доктора філософії 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2024. 223 с.
5. Івашова Л.М., Кийда Л.І. Діджиталізація митних процедур: сучасний стан та перспективи розвитку митної справи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. No 3(22). С. 218– 230.
6. Лемеха Р. Автоматизація та інформатизація митних процедур як пріоритетні напрями вдосконалення адміністрування митних режимів в Україні. Адміністративне право і процес. 2020. № 11. С. 126–133.
7. Єрешко К., Хома О. Пислиця А. Цифровізація митних процедур: сучасний стан та перспективи. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.* 2024. № 11 (2), С. 103–115. https://doi.org/10.15330/jpnu.11.2.103-115.
8. Додін Є.В. Організація заходів протидії митній злочинності та митній делікатності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1(I). С. 79–85.
9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 49. Ст.2056.
10. Конвенція ООН проти корупції, прийнята Резолюцією 58/4 Генеральної Асамблеї від 31 жовтня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49.

11. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки: постанова КМ України від 04.03.2023 р. № 220. *Офіційний вісник України*. 2023. № 31. Ст.1685.

12. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 56. Ст. 3272.

13. Митний кодекс України від 13.03.2012. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст.552.

14. Красівський О., Товт В. Особливості та проблеми здійснення митного контролю в контексті європейської інтеграції. *Аспекти публічного управління.* 2021. Т. 9 № 1. С. 106–111.

15. Митне право України: навч. посібник / за ред. В. В. Ченцова. Київ: Істина, 2007. 328 с.

16. Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023 – 2025 роки. URL. https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa (дата звернення: 28.08.2024)

17. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. ст.241.

18. Пашко П. В. Митні інтереси та митна безпека. *Митна справа*. 2007. № 3 (51). С. 7–14.

19. Шевчук,О. М. Зуй В. В. Порушення митних правил як підстава адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права.* 2024. № 102. С.133-139. DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.18

20. Шевчук О. М. Митний контроль лікарських наркотичних засобів: монографія. Харків, Право, 2013. 232 с.

21. Шевчук О. М. Правове регулювання порядку переміщення лікарських засобів через митний кордон України: автореф ….. ступ. канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Харків, 2012. 20 с.

22. Зоріна О.Г. Правове регулювання переміщення ветеринарних препаратів через митний кордон України: дисерт. …доктора філософії 081 «Право». Харків, 2023. 215 с.

23. Додін Є.В. Митна злочинність: поняття та структура. *Митна справа.* 2010. № 3. С. 17–29.

24. Рогатинська Н. Загальна характеристика злочинності у митній сфері. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1. С. 113-118.

25. Аналіз проблеми. Інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції не повною мірою реалізує свій потенціал у зв'язку з недостатніми гарантіями автономності. URL. https://dap.nazk.gov.ua/uploads/problem/5/135-2879-64dc8020b8ea4.pdf (дата звернення: 28.08.2024).

26. Електронна митниця. Сучасний стан та перспективи URL.:http://www.mdoffice.com.ua/pdf/elektronna_mitnicja_d5_1512250923.pdf. (дата звернення:28.08.2024)
27. Рекомендація № 33 СЕФАКТ ООН. URL.: https://unece.org/sites/default/files/2020-12/ECE-TRADE-352_Rev.1R_Rec33_2020Edition.pdf (дата звернення: 28.08.2024).
28. Микуляк, О. Стефанишин Р. Впровадження інформаціних технологій у митну практику України. *Світ фінансів.* 2021. № 4(61). С.53-66.
29. Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему митних органів, порядок і умови застосування її систем. Наказ Міністерства фінансів України 19 травня 2023 року № 263 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-23#Text (дата звернення:28.08.2024)
30. Про затвердження Переліку відомостей, що вносяться до загальної декларації прибуття: наказ Міністерства фінансів України 13 серпня 2020 року № 502. Офіційний вісник України. 2022. № 80. Ст. 4904.
31. Методичні рекомендації щодо заповнення митної декларації на товари при їх поміщенні у митний режим транзиту на умовах Конвенції про процедуру спільного транзиту. https://customs.gov.ua/rezhim-spilnogo-tranzitu-ncts (дата звернення: 02.12.2023)
32. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру авторизованих економічних операторів: постанова Кабінету Міністрів України від 27. 01. 2021 р. № 50. *Офіційний вісник України*. 2021. № 11. Ст. 455.
33. Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України в “Митниці”, Програмі Союзу для співробітництва в митній сфері. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-22#Text (дата звернення: 03.12.2023)
34. Про затвердження Особливостей виконання митних формальностей під час застосування спрощення «процедура випуску за місцезнаходженням» та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України: Наказ Міністерства фінансів України 29 червня 2023 року № 355.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1378-23#Text (дата звернення:28.08.2024)
35. Офіційний сайт Державної митної служби України. Суттєвий крок митниці у напрямку ЄС: перехід на нову автоматизовану систему дозволить скоротити час оформлення транспортних засобів до 35%: URL: https://customs.gov.ua/news/it-transformatsiia-62/post/suttievii-krok-

mitnitsi-u-napriamku-ies-perekhid-na-novu-avtomatizovanu-sistemu-dozvolit-skorotiti-chas-oformlennia-transportnikh-zasobiv-do-35-1697 (дата звернення:28.08.2024)

36. Пріоритети під час війни: міжнародні партнери сприятимуть посиленню безпекової функції Держмитслужби на кордоні. Офіційний сайт Держмитслужби України. URL. https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/prioriteti-pid-chas-viini-mizhnarodni-partneri-spriiatimut-posilenniu-bezpekovoyi-funktsiyi-derzhmitsluzhbi-na-kordoni-1124 (дата звернення: 28.08.2024)

Information about the authors:
Shevchuk Oleksandr Mykhailovych,
Doctor of Law, Full Professor, Professor at Department of Administrative Law and Administrative Activities, Yaroslav Mudryi National Law University, 77, St. Hryhorii Skovoroda, Kharkiv, 61024, Ukraine, ORCID: 0000-0003-4864-7316

Babaieva Oleksandra Volodymyrivna,
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at Department of Criminal Process, Yaroslav Mudryi National Law University, 77, St. Hryhorii Skovoroda, Kharkiv, 61024, Ukraine, ORCID: 0000-0001-5427-1955

Nima Anna Olehivna,
PhD in Law, assistant attorney
77, St. Hryhorii Skovoroda, Kharkiv, 61024, Ukraine, ORCID: 0000-0002-1613-8368

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:
Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2024. gada 31. oktobris
Tirāža 150 eks.